

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Ђорђије М. Шебек

КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ
АРХИЕПИСКОПА ДАНИЛА II

докторска дисертација

Београд 2015.

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Ђорђије М. Шебек

КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ
АРХИЕПИСКОПА ДАНИЛА II

докторска дисертација

Београд 2015.

Ментор: др Драган Војводић, ванредни професор
Универзитет у Београду
Филозофски факултет

Чланови комисије: др Миодраг Марковић, ванредни професор
Универзитет у Београду
Филозофски факултет

др Иван Стевовић, доцент
Универзитет у Београду
Филозофски факултет

др Татјана Стародубцев, варедни професор
Универзитет у Новом Саду,
Академија уметности

Датум одбране:

КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ АРХИЕПИСКОПА ДАНИЛА II

РЕЗИМЕ

У овом раду углавном је реч о животу и ктиторској делатности (узгред о духовној, књижевној и дипломатској делатности и опитим приликама тога доба), као и о историографији ктиторске делатности једног од најистакнутијих Срба XIV века, архиепископа Данила II, или Данила Пећког (како је у књижевности шире познат), који је имао веома важну позицију у српској средњовековној култури и чији је допринос у погледу културног просвећења српског народа немерљив и пресудан у доба познато као „Друга српска ренесанса“ или „Данилово доба“. Проучавања смо засновали на критички сагледаним и пажљиво коришћеним изворима, као и на одговарајућој методологији.

Циљ рада је расветљавање постојећих података о архиепископу Данилу II и његовој делатности, оповргавање неких неизвесних и непрецизних података о истом, тумачење његове делатности у складу са изворима и сазнањима и, уопште узев, целовито приказивање његове ктиторске делатности, о којој у прошлости није било довољно речи (мада се не може оспорити да су поједини сегменти Данилове ктиторске активности темељно обрађени). Поред тога, циљ рада може бити и конструктивно подстицање будућих истраживања на ову тему, јер је Данило II несумњиво превазишао све сувремене духовне поглаваре својом плодносном ктиторском делатношћу, како најпре у погледу архитектуре тако

потом и у сликарству. Истакао се као црквени великодостојник, уметнички саветник српских владара, дипломата и књижевник, али и, што је за нас у овој прилици најважније, као ктитор и идејни инспиратор градње и украшавања „новосазданог“ црквеног седишта у Пећи, довођења „*въ свършеноу доброту*“ седишта прве Архиепископије, уобличавања њеног рефугијума у „Магличу граду“, довршавању и украшавању цркве Св Саве у Лизици и подизању из основа цркве и двора у месту *Ѕљъшъци*. Поред тога, заслужан је за надзор над градњом и живописањем гробне цркве краља Милутина у Бањској, за обнову и осликавање тада катедралне цркве Хумске епископије, задужбине кнеза Мирослава на Лиму, а истакао се и приликом градње гробне цркве краља Стефана Дечанског.

У првом поглављу бавимо се досадашњим проучавањима ктиторске делатности архиепископа Данила II, које није целовито већ само у неким сегментима темељно обрађивано; износимо досадашња мишљења и помињемо дела у којима је то питање изложено.

У циљу добијања потпуније представе о градитељским проширењима архиепископа Данила II у Пећи, нарочито о променама на затеченим здањима, у поглављу о архитектури, на почетку укратко истражујемо настанак светилишта, па тек онда расправљамо о Даниловој ктиторској делатности у Пећком манастиру, у ком је подигао цркву Богородице Одигитрије, црквицу Св Николе, неуобичајено пространу спољашњу припрату са катихуменом и пиргом у ком се налазила капела Св Данила Столпника (ктиторовог имењака), велики трем и репрезентативну палату, где се углавном осврћемо на српсковизантијски стил градитељства али и на поједине романоготичке елементе. У истом поглављу разматрају се и Данилове ктиторije у другим местима. Пажња се посвећује његовој градитељској активности у седишту прве Архиепископије, манастиру Жичи, у ком је захваљујући покровитељству угледног ктитора и књижевника у великој мери повраћен некадашњи сјај. Потом се разматра „град Маглич“, чије је утврђење коначно уобличено у време градитељских активности које је подстакао архиепископ Данило II. Затим се разматра његова активност у месту *Ѕљъшъци*, као и храм Св Саве у Лизици (у ком је исправио недостатке првог ктитора) и на крају Пантократоров храм и друге грађевине у Дечанима.

У трећем поглављу проучена су вајарска дела, односно другостепена архитектонска пластика Данилових ктиторија и ту се углавном бавимо саркофагом архиепископа Данила II, каменим оквирима којима су урамљени прозори и врата, као и капителима стубова.

У четвртном поглављу истражујемо живопис Данилових ктиторија. Прво се претресају питања која се односе на сликане украсе пећких сакралних здања; посебно пажња посвећује се осликаним фасадама. У иконографском програму живописа приправе, фрагментарно очуваном, на основу неколико неубичајених тема тражи се неоспорна улога ктитора. У истом поглављу обрађује се тематика живописа Богородичиног храма, проучавају идеје које стоје у основи тематског програма и посвећује пажња иконографским особеностима живописа Данилових ктиторија и стилским одликама у ширем смислу речи.

У закључном поглављу, у складу са изворима, укратко се осврћемо на Данилов живот и помињемо његова многострана дела, са посебним освртом на његову ктиторску делатност. Доказује се да је главни мотив Данилове ктиторске делатности била побожност („љубовь Христова“), јер на основу онога што о њему знамо, неоспорно је био убеђен да је сама вера без добрих дела бескорисна, те се својом ктиторском делатношћу показао и као човек делотворне вере. Убеђени смо, да је његова реч као врховног црквеног поглавара, који се раније доказао у подизању цркве Св Стефана у Бањској и обнови катедралне цркве Св Петра на Лиму, морала бити пресудна и приликом осмишљавања и украшавања властитих задужбина. На крају су сумирана кључна разматрања и изведени темељни закључци.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: АРХИЕПИСКОП ДАНИЛО II, КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ, ЖИВОТОПИС, ПЕЋКА ПАТРИЈАРШИЈА, ГРАДИТЕЉСТВО, ЖИВОПИС, ИКОНОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ, БОГОРОДИЦА ОДИГИТРИЈА, НАРТЕКС, КАПЕЛА СВ. НИКОЛЕ.

Научна област: Друштвено- хуманистичке науке

Ужа научна област: Историја уметности.

УДК

The Founder's Activity of Archbishop Danilo II

Summary

This work mostly deals with the life and patronage activity (spiritual, literary and diplomatic work among others, as well as general conditions of those times), as well as historiography of patronage work of one of the foremost Serbs of the XIV century, archbishop Danilo II, or Danilo of Pec (as he is widely known in the literature), who had quite a significant place in Serbian medieval culture, and whose contribution in terms of cultural enlightenment in the age known as "Second Serbian renaissance" or "The times of Danilo" was immeasurable and decisive.

The goal of this work is elucidation of existing data regarding Danilo II and his activities, refutation of some uncertain and inaccurate information about him, interpretation of his doings in accordance with the resources and findings and, generally speaking, full display of his patronage work, that had not been shed light onto in the past (though it cannot be denied that specific segments of Danilo's patronage work had been thoroughly analyzed back then). Besides, the goal of this work may be encouraging incitement of future explorations on this subject, because Danilo II had undoubtedly overcome all contemporary spiritual figures regarding fruitful patronage work, both in terms of architecture and painting. He was a prominent prelate, artistic advisor of Serbian rulers, diplomat and literary worker, yet what is the most important in this this analysis, is that he was also a founder and ideological inspirer of building and decorating of the newly constituted church center in Pec, bringing of " „ въ свършеноу доброту“ " to the first diocese's seat, shaping its refugium in the Maglich town, completion and decoration of the St Sava church in Lizica, as well as build-up of the church and palace from its foundations in Љљшци. Besides, he was in charge of supervising the construction and fresco paintwork of the King Milutin's burial church in Banjska, and responsible for reparation and paintwork of the Hum's (then) cathedral

diocese, founded by prince Miroslav on the Lim river, and he was also credited for construction of the King Stefan of Decani's burial church.

In the first chapter it is being dealt with previous studies of the King Danilo's patronage work, which was rather incomplete, and thoroughly covered only in particular segments ; we are offering previous stands, as well as mentioning works in which this question was brought up. In order to obtain more abundant idea of archbishop Danilo's architectural extensions in Pec, especially the status quo of the construction of the time. At the very beginning of the chapter regarding architecture a short exploration of the emergence of the sanctuary is being made, and only afterwards it is being dealt with Danilo's patronage work in the Pec monastery, in which he built the church of Mother of God Odigitrija, small St Nikola church, unusually spacious outer narthex with catechumen and tower in which St Danilo Stolpnik's (Danilo's namesake) chapel once existed, the large porch and magnificent palace, where we mostly look back at the Serbo-Byzantine architectural style, but individual elements of Romanesque-Gothic style as well. Moreover, Danilo's patronage work in other places is analyzed in the same chapter. The attention is focused on his construction activity in the seat of first archdiocese, Zica monastery, which has regained its former glory thanks to the patronage of the prominent patron and literarian. It is followed by an observation of "Maglic city", whose fortress was last shaped in the times of construction activities supported by archbishop Danilo II. This is followed by his activity in the town of Љальици, as well as St Sava temple in Lizica (in which he corrected the previous patron's imperfections), eventually ending with Pantocrator's temple and other sites in Decani.

In the third chapter, sculpture works are being studied, i.e. second-degree architectural decorations of the Danilo's patronage work. Therein we are predominantly focused on the archbishop Danilo's sarcophagus, stone frames that windows and doors are framed with, as well as on column's capitals.

In the fourth chapter, we examine the fresco paintings of Danilo's patronage work. Questions regarding painted decorations of the church buildings are brought up first; the focus is especially on painted facades. In iconographical program of the narthex's fresco paintings, which were preserved in fragments, one looks for the donor's indisputable role, based on several unusual topics. In the same chapter, one discusses the

topic on Mother of God's temple, explores new ideas that stand in the basics of thematic program, and pays attention to iconographical features of the Danilo's patronage work's fresco work, as well as stylish features in a broader sense of the word. In the final chapter, we are taking a brief look back at Danilo's fresco painting in accordance with sources, and we mention his versatility with special emphasis on patronage work. It is being proved that the main motif of his patronage was („ЛЮБОВЬ ХРИСТОВА“), piety , because based on the known facts, he was undeniably convinced that the belief itself - deprived of good deeds - was useless, so he proved to be a man of effective faith with his patronage work. We are convinced that his word, coming from the supreme head of the Church that previously proved himself during construction of the St Stefan church in Banjska, and reparation of St Petar cathedral church on the Lim river, had to be decisive during designings and decorations of his own endowments. In the end, one derives key considerations and basic conclusions.

Keywords: Archbishop Danilo II, patronage work, fresco painting, The Patriarchate of Pec, construction business, biography, iconographical features, Mother of God Odigitrija, nartex, the St Nikola chapel

Scientific area: Social sciences humanities

Special topics: History of Art

UDK

САДРЖАЈ

Резиме 4

ИСТОРИОГРАФСКА РАЗМАТРАЊА 12

АРХИТЕКТУРА 32

*Настанак светилишта у Пећи градитељска проширења
архиепископа Данила II 33*

Ктиторије архиепископа Данила II у другим местима 89

СКУЛПТУРА У ЗАДУЖБИНАМА АРХИЕПИСКОПА ДАНИЛА II 126

ЖИВОПИС 144

Осликане фасаде 145

Иконографски програм фресака у пећкој припрати 182

Богородица Животоносни источник 192 • Пророци су те нагостили 197•

Свети мученици 204• Лоза Немањића 208• Богородица Млекопитатељница 224•

Старац дана 231• Сан цара Навуходносора и Пијанство Нојево на западној фасади припрате 234

Живопис у цркви Богородице Одигитрије 242

Програм живописа у куполи и на пандантифима 246 • Старозаветни пророци 255•

Јеванђелисти 272•

Велики празници 281 Циклус Христових јављања после Васкрсења 344

Богородичин циклус и њени иконографски „ типови “ 353

Представе „ типова “ Богородице у њном храму у Пећи 374

Олтарски простор и апсида 389

Северни зид олтарског простора 429

Олтарски јужни зид –преграда према ђаконику 433

Протезис 455

Ђаконик 471

Појединачни ликови светаца у наосу и Причешћивање Марије Египћанке 487

Стилске особености фресака 543

ЖИВОТОПИС АРХИЕПИСКОПА ДАНИЛА II И ЊЕГОВА

КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ 549

Скраћенице 609

Извори и литература 614

Биографија аутора 642

Изјаве 643

*„ГОСПОДИ, ВЪЗЛЮБИХ КРАСОТУ (БЛАГОЛЮБИИ) ДОМОУ ТВОЕГО И МѢСТО
СВЕТИЛИШТНОЮ ВЪ СЛАВОУ ИМЕНИ ТВОЕМОУ“*

*'' Отче богомъдре, сватителю Данїиле, ѿверзи моя недостойная уста ... и прїими яко
благовонное надило ѿ оубожества моего еже тебѣ принесохъ недостойный азъ. ''*

ИСТОРИОГРАФСКА РАЗМАТРАЊА

О опсежном ктиторском делу¹ и величанственој књижевној делатности архиепископа Данила II (или, као што је у књижевности широко познат, Данила Пећког) постоји обимна литература² и неколико издања његовог књижевног дела *Животи краљева и архиепископа српских*³, који пружају веома богат материјал за проучавања сваке врсте. Данилови *Животи краљева и архиепископа српских* као извор и као текст и књижевни производ дају веома важне информације за политичку историју, културну историју, историју уметности, за теологију, историју цркве, економску историју, историју формирања и развоја идеја, као и за више књижевноисторијских и теоријских дисциплина. Дуга је поворка вредних српских и европских научника који су се бавили архиепископом Данилом II и његовим разноврсним делима. Међутим, ми ћемо се овде углавном укратко подсетити на судове и оцене само историчара уметности, о Данилу II, који се односе на поједине сегменте његове ктиторске делатности.

¹ Основни извори за проучавање ктиторске делатности архиепископа Данила II су архитектура, живопис и историјски натписи његових задужбина, као и писани документи (Данилов зборник, повеље српских владара, родослови и летописи).

² Ова литература није у потпуности, већ само у извесним сегментима, исцрпна и сасвим задовољавајућа, упркос његовој импозантности, свестраности и заслужности за подизање најзначајнијих културно- историјских споменика овога доба.

³ Ђ. Даничић, *Животи краљева и архиепископа српских*, написао архиепископ Данило и други, у Загребу 1866; *Животи краљева и архиепископа српских*, од архиепископа Данила II, ед. СКЗ, 257, Београд 1935, превод Лазара Мирковића са предговором Николе Радојчића; *Животи краљева и архиепископа српских* као репринт Даничићевог првог издања са предговором Ђорђа Трифуновића, Лондон 1972; Немачки превод првог дела, *Животи краљева*, са запаженом студијом S. Hafner, *Serbisches Mittelalter Altserbische Herrscherbiographien*, Bd 2: Danilo II und sein Schüler, Die Königsbiographien, Graz-Wien- Köln 1976; Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских*, Службе, СКЗ, Стара српска књижевност, књ.6, Београд 1988, са предговором Gordon Mc Daniel-а и Дамњана Петровића и књ. 7, Данилови настављачи са предговором G. Mc Daniel-а, Београд 1989.

Иако Данилов животописац нарочито истиче његову изванредну ктиторску активност а помиње се и његова саветодавна и надзорничка улога при подизању цркве Св. Стефана у Бањској, у *Животу краља Милутина*, као и да је био „*вѣторъи ктиторъ*“ при подизању манастира Дечана у *Животу краља Стефана Дечанског*, о њој је због недоступности самих споменика, најаутентичнијих извора, који су се налазили на територији Отоманске империје, било скоро немогуће писати, тако да њихов најстарији опис имамо тек од почетка друге половине XIX века. Први су о његовим очуваним задужбинама у Пећи, скупа са другим пећким црквама, писали дечански јеромонах Гедџон Јуришић⁴, Г. Мјур Макензи и А. П. Ирби⁵, А Милош С. Милојевић⁶ и Александар Гилфердинг⁷. Крајем XIX века Пећки манастир је укратко описао и М. Велимировић⁸. Краћи опис пећких цркава у општим цртама дали су почетком XX века Андра Стефановић⁹ и Божидар Николајевић¹⁰. Међутим, прву научну обраду цркава Пећке патријаршије дао је у кратким цртама након Првог светског рата француски истраживач Габријел Мије¹¹.

Цркве Пећке патријаршије су тадашње ослобођење од окупаторске власти и поред честих поправљања и одржавања дочекале у незавидном стању.¹² Поправка цркава и враћање неких њихових делова у првобитно стање, од стране архитеката-конзерватора, започела је убрзо после обнове Патријаршије. Године 1926. архитекта Пера Поповић, тада, начелник у Министарству грађевина, извршио је

⁴ Г.Г. Јуришић, Дечански првенац, описаніе Старе Србіе и Косовскогъ поля, Новій Садъ 1852, 97.

⁵ Г. П. Макензи, А. П. Ирби, Путовање по словенским земљама Турске у Европи, Београд 1868, 287-290, 296.

⁶ М. Милојевић, Путопис дела праве (Старе) Србије, II, Београд 1872, 239-255, где је највећу пажњу посветио надгробним споменицима црквених поглавара и бројним натписима из пећких цркава.

⁷ А. Ф. Гилфердинг, Путовање по Херцеговини, Босни и старој Србији (преведено издање), Сарајево 1972, 156-162, 165, 167.

⁸ М. Велимировић, Васојевићи, Полимље, Метохија, Годишњица НЧ, XVIII (Београд 1898), 118, 119, 145-147.

⁹ А. Стефановић, Стара српска црквена архитектура и њен значај, СКГ 9 (1903), 130-131.

¹⁰ Б. Николајевић, О српској црквеној архитектури у средњем веку, Београд 1905, 4-23.

¹¹ G. Millet, L'` ancient art serbe, Les églises, Paris 1919, 61-62; Idem, Etude sur les Eglises de Rascie, in: L'` art byzantin chez les Slaves, Paris 1930, 180-182.

¹² У историји српског народа Пећка патријаршија као црквено средиште и маузолеј српских црквених поглавара, али и веома значајан архитектонски и сликарски споменик и место где су током средњег века одржавани црквени и државни сабори, имала је изузетан значај. Ваља напоменути и да је прва обнова и поправка сакралног комплекса у Пећи извршена после рушења дела припрате, звоника са капелом Св. Данила Столпника и дела цркве Св.Димитрија, крајем XIV или почетком XV века, док су друге вршене све до коначног укидања Пећке патријаршије у XVII веку.

прве конзерваторске захвате на црквама у Пећи, где је поставио потпорне стубове и скеле ради њиховог учвршћивања и уклонио зазидане делове у цркви Богородице Одигитрије. О тим Поповићевим конзерваторским захватима Ђурђе Бошковић у Извештају¹³ критички каже: „ Тада се уопште није мислило на то да су пукотине веома старе, да данас више не раде и да их треба на сасвим други начин осигурати. Није се водило рачуна ни о томе да се северни зид нагнуо у поље још пре више од триста година и да се од тога доба није ни померио, према оном другом, президаном, потпуно вертикалном, подигнутом 1620. године.“

Доајен српске археологије, Милоје Васић, у студији, „Архиепископ Данило II – монах и уметник“¹⁴, покушао је да оспори сведочанства, у првом реду Даниловог животописца, о Данилу градитељу и уметнику који предводи послове изградње и битно на њих утиче, као и то да су његове замисли утицале на оновремену архитектуру Србије. Међутим, ова студија, иако у појединим одсецима и данас вредна, промашена је у основној мисли и намери, јер Васић није познавао оновремене градитељске обичаје, а ни Данилову улогу као предводника и надзиратеља владарских задужбина и нарочито његов суштински утицај на градњу и украшавање властитих ктиторија. Неколико деценија касније Светозар Радојчић и Војислав Ј. Ђурић оповргли су Васићева тврђења и потврдили сведочанства Даниловог Ученика.¹⁵ Две године после објављивања студије о Данилу II- монаху и уметнику, Милоје Васић објављује опсежно дело о старој српској архитектури „Жича и Лазарица“, где се помињу и Данилове задужбине у Пећи, црква Богородице Одигитрије и пространа припрата и покрећу питања о њиховом градитељском програму и пореклу архитектонских облика.¹⁶

У XX веку радови се изводе под руководством архитеката- конзерватора. О грађевинама архиепископа Данила II у Пећи, као и о другим црквама, ипак је највише обавештења пружио Ђурђе Бошковић, својим замашним истраживањима

¹³ Ђ. Бошковић, Архитектонски извештаји Осигурање Пећке патријаршије, Гласник СНД XI (1934) 212- 215.

¹⁴ М. Васић, Архиепископ Данило II, монах и уметник, Прилози за КИФ, 1926, 231—264.

¹⁵ С. Радојчић, Архиепископ Данило II и српска архитектура раног XIV века, in: Узори и дела старих српских уметника, Београд 1975, 196- 197; В.Ј.Ђурић, Настанак градитељског стила Моравске школе, фасаде, систем декорација, пластика, ЗЛУМС, књ.1, Нови Сад 1965, 35-65.

¹⁶ М. Васић, Жича и Лазарица, Београд 1928, 50- 52, 207-216, 223.

1931. и 1932. године на читавом сакралном комплексу¹⁷, чиме су увећана сазнања о развојним етапама свих цркава и исправљене раније претпоставке.¹⁸

Своја сазнања о испитаним сакралним грађевинама Бошковић је применио на црквама током њихове рестаурације, а делом их и објавио¹⁹. Ваља подсетити и да је на поновном осигурању цркава Пећке патријаршије рађено током 1960.²⁰ и 1981- 1984. године, под руководством Милке Чанак- Медић. Том приликом извршена су мања сондажна испитивања у цркви Св. Апостола и у капели Св. Николе. Милка Чанак- Медић је писала о архитектури Пећке патријаршије и истакла улогу архиепископа Данила II у коначном обликовању тог црквеног средишта поводом 650. годишњице од његове смрти,²¹ да би неколико година позније темељно обрадила све грађевине Пећког сакралног комплекса и све то пропратила бројним архитектонским цртежима и фотографијама²². Археолошка ископавања око ширег простора цркава извели су Ранко Финдрик уз сарадњу Георгија Ковалева 1964, 1965. и 1966. и архитекта Бранислав Вуловић, са Ковалевим, од 1967. до 1972. године. Налази тих истраживања су само делимично објављени.

¹⁷ Архитекта Ђурђе Бошковић је 1931-1932. године извео обимне испитивачке и санационе радове на црквама. Извршена је санација купола, тамбура и постоља купола, али и делова растрешених зидова. Сав познији малтер је уклоњен са фасада, фуговане су продужним малтером и откривени остаци првобитног фасадног малтера обојеног тамноцрвеном бојом, остаци првобитних сликаних орнамената и првобитних фресака на фасадама Данилове припрате, које су опшивене продужним малтером и премазане раствором воска у терпентину. Бошковић је након копања сонди око цркава и проучавања фаза поправки порушених делова припрате, нарочито на западној и јужној страни, скоро у потпуности објаснио редослед настанка и обликовања пећког католикона, утврдио измене које су наступиле дограђивањем цркава, као и да се на том месту, пре изградње цркава Св. Апостола, Св. Димитрија, Богородице Одигитрије, велике припрате и црквице Св. Николе, налазила старија црква.

¹⁸ Ђ. Бошковић, Осигурање и рестаурација цркве манастира св. Патријаршије у Пећи, Старинар III, с. VIII- IX (1934) 90- 165, где је навео и шта је преостало од Данилове припрате, 139- 145.

¹⁹ Ђ. Бошковић, Осигурање Пећке патријаршије, СКГ, н.с. књ. XXXIV, бр. 3(1931) 438-442; Исти, Архитектонски извештаји, Осигурање Пећке патријаршије, Гласник СНД XI (1932) 212-215.

²⁰ Археолошки налази Милке Чанак- Медић из шездесетих година XX века показују да је најстарија црква, коју су наследили Св. Апостоли, на бочним странама имала анексе, мада се та целина не може тачније датовати, већ само да је настала у преднемањићко доба, можда након обнове византијске власти у XI столећу. Црква је била једнобродна и имала бочне тремове који су се завршавали параклисима, што је карактеристично за оновремену византијску архитектуру-М. Čanak- Medić, Prilog proučavanju crkve Sv. Apostola u Peći, Beograd 1964, 165- 172.

²¹ Милка Чанак- Медић, Архиепископ Данило II и архитектура Пећке патријаршије, in: Данило II и његово доба, Београд 1991, 295- 310.

²² Иста, Архитектура прве половине XIII века II, Београд 1995.

О архитектури цркве Богородице Одигитрије, поред помена Милоја Васића у прегледу старе српске архитектуре и бројних обавештења Ђурђа Бошковића, писано је у свим другим прегледима српске средњовековне уметности²³. О архитектури цркве Богородице Одигитрије укратко је писао Милан Ивановић.²⁴ О архиепископу Данилу II и његовој надзорничкој и ктиторској делатности и градитељским подухватима његовог доба писао је Светозар Радојчић.²⁵ О свим црквама Пећке патријаршије писали су Павле Мијовић²⁶, Сретен Петковић²⁷ и Војислав Ј. Ђурић, Сима Ђирковић и Војислав Кораћ. Последња тројица су написали опсежну монографију којом су разрешили многа питања из историје, архитектуре, живописа и надгробних споменика пећких цркава и допунили их новим истраживањима²⁸. Годину дана касније САНУ је објавила Зборник посвећен архиепископу Данилу II и његовом добу, у ком су се нашли текстови (поводом 650 година од Данилове смрти, 1337- 1987) наших и светских најпознатијих истраживача, историчара, историчара књижевности, историчара уметности, слависта и теолога, који су, дотичући се и других периода, осветлили многе уметничке појаве у време док је за кормилом Српске цркве био угледни књижевник и велики ктитор архиепископ Данило II. У Зборнику под називом *Архиепископ Данило II и његово доба*²⁹, након поздравне речи академика Мирослава Пантића, тадашњег секретара Одељења језика и књижевности САНУ, налази се четрдесет и једна студија са примереним научним апаратом, а од тога је шеснаест реферата

²³ В. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950, 248-250; А. Дероко, Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији, Београд 1962, 131-132; Karl Herman-Zehm, *Serbischer Kirchenbau in seiner Beziehung zu den territorialen Veränderungen des mittelalterlichen Serbien*, Berlin 1972, 164; С. Ненадовић, Архитектура у Југославији од IX- XVIII века, београд 1980, 150-153.

²⁴ М. Ивановић, Црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији, Старине КиМ, II- III, Приштина, 1963, 133-138..

²⁵ С. Радојчић, Архиепископ Данило II и архитектура раног XIV века, in: Узори и дела старих српских уметника, Београд 1975, 195-210.

²⁶ П. Мијовић, Пећка патријаршија, Београд 1960.

²⁷ С. Петковић, Пећка патријаршија, Београд 1982.

²⁸ В.Ј. Ђурић, С. Ђирковић, В. Кораћ, Пећка патријаршија, Београд 1990.

²⁹ Архиепископ Данило II и његово доба, САНУ, Научни скупови, Књига LVIII, Одељење историјских наука, књига 17, Београд 1991.

историчара, на језик и књижевност се односи једанест излагања, док су историчари уметности приложили четрнаест радова са илустрацијама.³⁰

О разлогу за подизање припрата писали су (почев од краја XIX), и наши старији истраживачи Драгутин Милутиновић³¹, Божидар Николајевић³², В. Петковић³³, Милоје Васић³⁴ као и двојица страних, П. Покришкин³⁵ и Г. Мије³⁶, који су скренули на овај проблем својим претпоставкама и изведеним закључцима поставили темеље за његово даље проучавање.

О архитектури, времену грађења, живопису, као и претпоставкама за разлоге подизања и наменама припрата расправљано је у монографијама појединих споменика.

О Даниловој монументалној припрати, која је у доброј мери преобликована, а велики пирг са звонима и капелом Св. Данила Столпника, како се то види на ктиторском моделу и из описа Даниловог животописца, касније био у потпуности порушен, највише је расправљано о њиховим првобитним облицима у целокупној архитектури тог сложеног комплекса.

Марица Шупут је у свом магистарском раду писала о архитектури Пећке припрате и, како је исправно закључено, „са добрим разлозима“ на основу примарних извора и Извештаја Ђурђа Бошковића, реконструисала програмску и просторну целину овог некада најважнијег ктиторског здања архиепископа Данила II³⁷. Њену замисао је након извршених истраживања Пећких цркава 1962. и 1983.

³⁰ Критички приказ поменуте књиге, са освртом на све објављене студије, дала је Светлана Пејић, Критике и прикази, Саопштења XXIV 1992, 306- 311.

³¹ Д. Милутиновић, Припрата и њена цел у старој српској црквеној архитектури, Стариар 4, 1884, 13-20.

³² Б. Николајевић, О српској црквеној архитектури у средњем веку, Београд 1905, 4-8; Исти, О српској црквеној архитектури. Разматрања поводом књиге П. Покришкина, Православная церковная архитектура XII- XVIII стол. въ нынѣшнемъ Сербскомъ королевствѣ, С. Петербургъ 1906, Дело, јануар 1907, 3-14.

³³ В. Петковић, Жича, Стариар, н.р. I, 1906, 174-187.

³⁴ М. Васић, Жича и Лазарица, 46, 80-81.

³⁵ П. Покришкин, Православная церковная архитектура XII- XVIII стол. въ нынѣшнемъ Сербскомъ королевствѣ, С. Петербургъ 1906.

³⁶ G. Millet, L' école grecque dans l' architecture Byzantine, Paris 1916, 122, 124.

³⁷ М. Шупут, Архитектура Пећке припрате, ЗЛУ, 10 (Нови Сад 1977), 45- 67. Мишљење Марице Шупут о положају пирга са „звонима доброгласним“ усвојила је Оливера Кандић (О. Кандић, Куле-звоници уз српске цркве XII- XIV века, ЗЛУ 14, Нови Сад 1978, 55-59).

године на Даниловој припрати делимично оспоравала Милка Чанак- Медић³⁸. Она једина у Зборнику *Архиепископ Данило II и његово доба* разматра питање из области архитектуре, те након сондажних археолошких истраживања Пећког манастира брижљиво анализира његове архитектонске облике, који су настајали сукцесивно и мењали се током историје, указујући на облике који се са сигурношћу могу утврдити, као и на хипотетичке реконструкције срушених делова припрате, великог пирга, катихумене, великог трема и црквице Св Николе. У истом раду је Милка Чанак- Медић приметила сличност слагања градива на лицу зидова Богородице Одигитрије и Св. Димитрија са дечанским пиргом и трпезаријом, дело протомајстора Ђорђа и његове браће Добросава и Николе, те на основу тога претпоставила да су они могли бити градитељи бочних цркава и припрате из времена архиепископа Данила II³⁹.

А. Бркић⁴⁰ је укратко описао сачуване гробне споменике и кивоте српских врховних поглавара, наравно и саркофаг архиепископа Данила II, док је Јованка Максимовић⁴¹ у више наврата помињала саркофаг архиепископа Данила II, те у оквирима византијске скулптуралне декорације оценила његове уметничке квалитете и стилске одлике.

О целокупној скулптури Пећке патријаршије писао је Јанко Магловски⁴², док је Даница Поповић обрадила гробни компартимент архиепископа Данила II. Сликане представе око његовог гроба сматрала је саображеним функцији простора („у фунерарној функцији“⁴³).

Ђурђе Бошковић је открио и први тумачио спољни украс Пећких цркава и, на основу сличности неколико осликаних мотива на фасадама у Пећи и на фасадама Моравске стилске групе, тврдио да је настао у време доминације

³⁸ М. Чанак- Медић, *Архиепископ Данило II и архитектура Пећке патријаршије*, in: *Данило II и његово доба*, Београд 1991, 295-308.

³⁹ н. д. , стр. 308.

⁴⁰ А. Бркић, *Тивоти Срба светитеља у црквама Пећке патријаршије*, Београд 1963 (2. изд. 2010.).

⁴¹ Ј. Максимовић, *Српска средњовековна скулптура*, Нови Сад, 1971, 109- 110; Иста, *Камени надгробни споменици*, ЗМПУ, 19-20 (Београд 1975- 1976) 14; Иста, *Историја примењене уметности код Срба*, I, Београд 1977, 246.

⁴² Ј. Магловски, *Скулптура Пећке патријаршије*, in: *Архиепископ Данило II и његово доба*, Београд 1991, 311-321.

⁴³ Д. Поповић, *Гроб архиепископа Данила II*, in: *Данилово доба*, 329-342.

Моравског стила у градитељству на крају XIV или на почетку XV века.⁴⁴ Са мишљењем Ђ. Бошковића није се сложио В. Ј. Ђурић, већ је бавећи се хронологијом градитељске делатности у Пећком манастиру, утврдио да је сликани украс на Пећким фасадама изворна појава и да је по жељи и налогу архиепископа Данила II урађен одмах након изградње Богородичине цркве и припрате, као и да је послужио као образац за украшавање фасада споменика Моравске стилске групе.⁴⁵

Датовање В. Ј. Ђурића о фасадама са насликаним орнаментима и јаркоцрвеним основним површинама, у време архиепископа Данила II и њихов утицај на настанак Моравског градитељског стила, побијао је Ђурђе Бошковић, након чега су неке Ђурићеве тврдње остале сумњиве.⁴⁶ Ђурић је укратко реплицирао на Бошковићев чланак и остао при свом ранијем ставу.⁴⁷

У време раније поменутих истраживања Милке Чанак- Медић, нађено је, поред осталог, довољно разлога да је сликани украс Пећких фасада настао у време када је ту своју ктиторску делатност обављао архиепископ Данило II.⁴⁸ Са Ђурићем и Чанак- Медићевом, о времену осликовања Пећких фасада, слажу се и Војислав Кораћ⁴⁹, Бранислав Годић⁵⁰, Јанко Магловски⁵¹ и Слободан Ђурчић.⁵²

Проучавања фресака допринела су бољем разумевању програмске замисли пећког градитељског комплекса и савремених токова уметности. Владимир Р. Петковић је први набројао теме у цркви Богородице у Пећи и обрађивао сликарство с иконографског и стилског становишта. Углавном је мало пажње посветио фрескама у највишим деловима Богородичиног храма, док је детаљно описао иконографски програм. Од шеснаест приказаних пророка у тамбуру куполе

⁴⁴ Ђ. Бошковић, Архитектонски извештаји, Гласник СНД XI, Скопље 1932, 214.

⁴⁵ В. Ј. Ђурић, Настанак градитељског стила Моравске школе- фасаде, систем декорације, пластика, ЗЛУ, 1, Нови Сад 1965, 35-64; Исти, Византијске фреске у Југославији, Београд 1974, 59.

⁴⁶ Ђ. Бошковић, О сликаној декорацији на фасадама Пећке патријаршије, Старице н.с., XVIII (Београд 1967) 91-100.

⁴⁷ В. Ј. Ђурић, Српски државни сабори у Пећи и црквено градитељство, in: Научни скуп о кнезу Лазару, Београд 1975, 112 и н. 26.

⁴⁸ М. Чанак- Медић, Архиепископ Данило II и архитектура Пећке патријаршије, in: Данило II и његово доба, Београд 1991, 303-304.

⁴⁹ В. Кораћ, Осликане фасаде, in: Пећка патријаршија, 101-107.

⁵⁰ Б. Годић, Иконографски програм фресака из XIV века у Богородичиној цркви и припрати у Пећи, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 364.

⁵¹ Ј. Магловски, Скулптура Пећке патријаршије, 321.

⁵² S. Ćurčić, Architecture in the Balkans. From Diocletian to Sülyman the Magnificent, New Haven and London 2010.

Петковић је навео дванаест: Софонија, Илију, Данила, Давида, Соломона, Арона, Мојсија, Михеја, Авакума, Јеремију, Јону и Осија (sic !), међутим, од њихових текстова наводи само текст који на свитку носи Соломон, без идентификованог библијског извора.⁵³ Имена свих шеснаест пророка који стоје у паровима између прозора тамбура и транскрипције њихових текстова навео је Милан Ивановић, али није идентификовао извор из којих су узети.⁵⁴ Исти аутор је скоро у потпуности обрадио сликарство Богородичиног храма и на крају приложио до тада највећи број илустрација. Љубица Поповић је од Милана Ивановића преузела препис текстова и имена пророка и идентификовала изворе из којих су текстови узети, тумачила их и описала приказане пророке.⁵⁵

Владимир Петковић је, поред поменутог, први писао о циклусу посвећеном св. Арсенију Српском на своду његове капеле и набројао и описао сцене из живота другог по реду српског архиепископа⁵⁶. Поред Петковића о овом циклусу су писали Милан Ивановић⁵⁷, Војислав Ј. Ђурић⁵⁸ и Десанка Милошевић⁵⁹. Ђурић је обрадио иконографију сцена посвећених св. Арсенију Српском, довео је у везу са оновременим књижевним делима архиепископа Данила II и нагласио утицај његове живе речи на сликаре у две сцене посвећене овом црквеном прелату које се иначе не помињу у Арсенијевом житију. В. Ј. Ђурић се бавио и хронологијом градитељске делатности у Пећи и утврдио да су фасаде Данилових задужбина осликане за његова живота, као и да су утицале на украшавање фасада споменика Моравске стилске групе.⁶⁰

⁵³ В. Р. Петковић, Живопис цркве Св. Богородице у Патријаршији Пећској, Известия на Българския Археол. Институт IV (1927) 145-175, т. IV- XXVIII; Isti, La peinture, II, 39-41, pl. XCVII- CVIII; Исти, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950, 251- 252.

⁵⁴ М. Ивановић, Црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији, Старине КиМ II- III, (1963) 133- 154.

⁵⁵ Љ. Поповић, Фигуре пророка у куполи Богородице Одигитрије у Пећи, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 443- 465.

⁵⁶ V.R. Petković, Freske sa scenama iz života Arsenija I, arhiepiskopa srpskoga, Šišićev zbornik, Zagreb 1929, 65-68.

⁵⁷ М. Ивановић, Црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији, 151-152.

⁵⁸ В.Ј.Ђурић, Историјске композиције у српском сликарству средњег века и њихове књижевне паралеле, III, ЗРВИ, XI, Београд 1968, 99-103.

⁵⁹ Д. Милошевић, Срби светитељи у старом сликарству, О Србљаку, Београд 1970, 188-192.

⁶⁰ В. Ј. Ђурић, Настанак градитељског стила Моравске школе, ЗЛУ 1, 1965, 45- 55; Исти, Византијске фреске у Југославији, Београд 1974, 59.

Војислав Ј. Ђурић је, поред раније поменутог, писао о светим покровитељима архиепископа Данила II.⁶¹ У раду је заступљена двојака идеја узора и подражавања делатног ктитора, прва према родоначелнику династије Немањића, а друга према његовом најмлађем сину, која је усмерена на утврђивање свести народа коме је Данило припадао.

Светозар Радојчић је у својој докторској дисертацији, поред осталог, описао *Лозу Немањића* у припрати Пећке патријаршије⁶², затим је дао веома значајне прилоге за разјашњење идеја и уметничких схватања Данилових сликара⁶³. Укратко је Радојчић писао о иконографији јеванђелиста са музама које их надахњују и опширно о *Причешћу Марије Египћанке* где је описао сажетак њеног житија и иконографију некадашње грешнице, која је постала симбол покајања, као и некада охолог монаха Зосиме коме је показано да постоје много већи подвижници од њега⁶⁴. Затим је писао о *Трпези премудрости* у српској књижевности и ликовној уметности од раног XIII до раног XIV века⁶⁵, оликотвореној у представи Премудрости у Грачаници и указао да је Данило могао бити идејни инспиратор грачаничког сликарства. Још је Радојчић писао о архиепископу Данилу II и његовој надзорничкој и ктиторској делатности и указао да је романоготска епизода тога доба везана за тог угледног ктитора и књижевника.⁶⁶

Јанко Радовановић је детаљно писао о сликарству обновљене цркве Св. Николе у Пећи, где се донекле дотакао и њене архитектуре⁶⁷, затим о јединственим представама Васкрсења Христовог, где је, поред осталих описао и Силазак у ад из пећке Одигитрије и Св. Петра у Бијелом Пољу⁶⁸, док је у иконографским

⁶¹ В. Ј. Ђурић, Свети покровитељи архиепископа Данила II и његових задужбина, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 281-295.

⁶² С. Радојчић, Портрети српских владара у средњем веку, Скопље 1934, 48-50.

⁶³ Исти, Старо српско сликарство, Београд 1966, 123-127.

⁶⁴ Текстови и фреске, Друго преснимљено издање, Горњи Милановац 2002, 16-17, 40-41, 51-54.

⁶⁵ О Трпези премудрости у српској књижевности и уметности од раног XIII до раног XIV века, in: Одабрани чланци и студије 1933-1978, Нови Сад 1982, 223-229.

⁶⁶ С. Радојчић, Архиепископ Данило II и архитектура раног XIV века, Узори и дела старих српских уметника, Београд 1975, 195-210.

⁶⁷ Ј. Радовановић, Црква Св. Николе у Пећкој патријаршији, Гласник СПЦ, XLIII, Београд 1962, 400-410.

⁶⁸ Исти, Јединствене представе Васкрсења Христовог, Зограф 8, Београд 1977, 43-45.

истраживањима XIII и XIV века писао радове значајне за нашу тему⁶⁹. Радовановић је темељно обрадио и два значајна старозаветна догађаја насликана на јужној страни спољне западне фасаде припрате: Сан цара Навуходносора и Пијанство Нојево⁷⁰. Још је недавно тумачио и Богородицу Млекопитатељницу насликану на јужном унутрашњем зиду припрате у Данилово доба⁷¹.

О светим Србима у средњовековном српском сликарству, наравно и о оним очуваним у Даниловим ктиторијама, писала је Десанка Милошевић.⁷²

Цветан Грозданов је сматрао да је ктитор Богородичине цркве у Пећи, архиепископ Данило II, заслужан за сликање св. Климента Охридског изнад апсиде Богородичине цркве, скупа са најзначајнијим јерарсима Хришћанске Цркве.⁷³

Мирјана Татић- Ђурић је обрадила бројне иконографске типове Богородице у својим радовима, касније скупљеним у делу *Студије о Богородици*⁷⁴. Од мариолошке тематике којом се бавила за нашу тему су најзначајнији радови: Богородица у делу архиепископа Данила II⁷⁵, у ком је у сценама и појединачним ликовима, ретким или јединственим („типovima“) Богородице, које је ктитор брижљиво одабрао указала на његову исихастичку оријентацију, док је касније темељно обрадила Богородицу Млекопитатељницу⁷⁶.

Након сондажних испитивања фресака у монументалној припрати архиепископа Данила II, сматрано је да је представа Старца Данâ, изнад улаза у цркву Св. Апостола, из 1380. године, односно да је истовремено насликана са „патријархом“ Савом, зато што се у горњем делу подвлачи иза темена прислоњеног лука, а не да је из времена обнове патријарха Макарија Соколовића, како су ранији

⁶⁹ Исти, Св. Теодор Студит са Христом Пантократором у Богородичиној цркви Пећке патријаршије, 24-29; Монаштво и мучеништво у сликарству манастира Хиландара и Пећке патријаршије, 79- 82; Исти, Српски архиепископи у композицији Служења св. Литургије у манастиру Сопотанима, ЗЛУ, 19 (Нови Сад 1983) 41-73.

⁷⁰ Исти, Сан цара Навуходносора и Пијанство Нојево у припрати Пећке патријаршије, *Balkanica*, XV, Београд 1984, 293-304.

⁷¹ Исти, Богородица Млекопитатељница из Пећке патријаршије- ново тумачење- *Balkanica XXXII-XXXIII*, Београд 2001-2002 (=Иконографске студије, Београд 2008, 37-45).

⁷² Д. Милошевић, Срби светитељи у старом српском сликарству, in: О Србљаку, Београд 1970, 149, 203.

⁷³ Ц. Грозданов, Охридске белешке, 13-15.

⁷⁴ М. Татић Ђурић, *Студије о Богородици*, Београд 2007.

⁷⁵ Иста, Богородица у делу архиепископа Данила II, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 291-408 (= Студије о Богородици, Београд 2007, 463-486).

⁷⁶ Иста, Богородица Млекопитатељница, ЗЛУ МС, 26 (Нови Сад 1999) 119-138, сл. 17 (= Студије о Богородици, Београд 2007, 445-462).

истраживачи, изузев В. Р. Петковића, мислили⁷⁷. Међутим, Војислав Ј. Ђурић сматра да би Христос Старац дана могао бити из Даниловог доба, јер слој малтера на коме је сликан залази испод слоја на којем је, око 1380. године насликан „патријарх“ Сава⁷⁸.

Бранислав Тодић је у *Зборнику о архиепископу Данилу II* и његовом добу описао у већој мери очувани иконографски програм Богородичине цркве и фрагментарно очувани програм простране припрате у Пећи, указавши и на ктиторову интервенцију приликом њиховог живописања⁷⁹.

Гордана Бабић је од оног што би за нашу тему могло бити корисно писала о сликарским темама бочних капела и њиховој литургијској улози⁸⁰. Ваља свакако поменути и њена два рада објављена у I тому *Историје српског народа*⁸¹, нарочито рад у навођеном зборнику поводом 650. годишњице смрти архиепископа Данила II, где је набројала и објаснила литургијске теме у његовој задужбини посвећеној Богородици Одигитрији и скренула пажњу на ктиторову интервенцију приликом живописања Богородичиног храма⁸².

Иван Ђорђевић је описао представе прибора за писање и опремљеност књиге у српском средњовековном сликарству⁸³. Нешто касније је у свом раду о св. столпницима у српском сликарству средњег века, посебно обрадио неговање култа св. Симеона Столпника и повезаност са св. Симеоном Немањом и поменуо међу сачуваним представама столпника и оне из олтара Богородичине цркве у Пећи⁸⁴, а нешто касније је писао о повезаности средњовековне српске књижевности и

⁷⁷ Д. Станојевић, Нови подаци о живопису Данилове припрате у Пећкој патријаршији, Гласник ДКС, 13, Београд 1989, 58, 60-61.

⁷⁸ В. Ј. Ђурић, Припрате као саборска дворана, in: Пећка патријаршија, Београд 1990, 238 и н.2.

⁷⁹ Б. Тодић, Иконографски програм фресака из XIV века у Богородичиној цркви и припрати у Пећи, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 361-373.

⁸⁰ G. Vabić, Les chapelles annexes des églises byzantines, Paris 1969, 137-138.

⁸¹ Гордана Бабић- Ђорђевић, Класицизам доба Палеолога у српској уметности, in: Историја српског народа, I, Београд 1981, 476-495. и Разграновање уметничке делатности и појаве стилске разнородности, н.д., стр. 641-663.

⁸² Г. Бабић, Литургијске теме на фрескама у Богородичиној цркви у Пећи, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 377, 389.

⁸³ И. Ђорђевић, Представе прибора за писање и опрему књиге у српском средњовековном сликарству, Зборник Владимира Мошина, Београд 1977, 87-98.

⁸⁴ И. Ђорђевић, Свети столпници у српском зидном сликарству средњег века, ЗЛУ 18 (Нови Сад 1982) 41-55.

ликовне уметности⁸⁵. Поводом 650. годишњице од смрти архиепископа Данила II, у зборнику посвећеном овом великом ктитору и књижевнику, описао је утицај његових прозних и песничких слика на српске фреске у првој половини XIV века⁸⁶.

О иконографском типу Богородице Хранитељке у Пећи писала је Н. Давидовић⁸⁷.

Тања Велманс је писала о ретком иконографском типу Богородице Живоносни источник или Извор живота, насликаном над улазом у храм Богородице Одигитрије где је препознала иконографски тип и навела многе друге примере, те објаснила порекло и развој сличних представа али је другачије датовала фреске Данилове задужбине, између 1317. и 1324. године, тј. између Даниловог избора за епископа хумског (1317) и уздицања у чин архиепископа (1324)⁸⁸.

Поменутој фреску изнад улаза у Богородичину цркву обрадио је и Срђан Ђурић⁸⁹, указавши да је ктитор Данило II могао доћи у додир са култом Богородице Извора живота на Светој Гори и у Константинопољу.

Јанко Магловски⁹⁰ је у раду *Богородица Живоносни источник*⁹¹ тумачио фреску Богородице изнад улазних врата у цркву Богородице Одигитрије поставивши је на чело представа иконографског типа *Оранта са Христом у кладенцу на грудима*, али без натписа *Живоносни источник*.

Кристофер Валтер је писао о ктиторској композицији, насликаној на западном зиду Богородичине цркве, јужно од улаза, и датовао је другачије од ранијих истраживача, тј. убрзо након уздицања ктитора у чин архиепископа⁹².

⁸⁵ Исти, Српскословенска књижевност и српска средњовековна уметност, сепар. Београд 1984.

⁸⁶ Исти, Прозне и песничке Данила II и српске фреске прве половине XIV века, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 481-495.

⁸⁷ Н. Давидовић, Представа Богородице с Христом „Крмитељем“ у Богородици Љевишкој у Призрену, Старине К и М, I, Приштина 1961, 86-90.

⁸⁸ Т. Velmans, L' iconographie de la "Fontaine de vie" dans la tradition byzantine à la fin du Moyen âge, in : Synthronon, Paris 1968, 119- 134, посебно 130.

⁸⁹ С. Ђурић, Портрет архиепископа Данила II изнад улаза у Богородичину цркву, in: Данилово доба, 345-352.

⁹⁰ Ј. Магловски, Скулптура Пећке патријаршије, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 311-321.

⁹¹ Исти, Богородица Живоносни источник. Драгуљи једне касне и поствизантијске теме, in: Поствизантијска уметност на Балкану I, Зборник МС за ЛУ 32-33 (2003) 185, цртеж 5.

⁹² К. Валтер, Значење портрета Данила II као ктитора у Богородичиној цркви у Пећи, in: Данило II и његово доба, Београд 1991, 355- 358.

Весна Милановић је у Зборнику широко обрадила илустрацију *Пророци су те нагостили*⁹³, једну од мариолошких тема, указавши да се њени корени налазе у литургијскохимнографској идеји. Касније се бавила фреском изнад улаза у цркву Богородице Одигитрије и на њој описала и објаснила сваки детаљ, навела сродне примере и раније истраживаче који су се овом фреском бавили.⁹⁴

Светлана Томековић је писала о монашкој традицији у задужбинама и списима Данила II, упоредила оно што је ктитор писао са одабиром фигура пустиножитеља у првој зони Богородичиног храма и указала на његову интервенцију у избору и распореду појединачних фигура светих монаха.⁹⁵

Ђорђе Трифуновић се, поред књижевног дела Данила Пећког, бавио и натписима у цркви Богородице Одигитрије у Пећи⁹⁶, те на основу до тада објављених репродукција⁹⁷, непотпуних у извесној мери, утврдио да су у овој задужбини архиепископа Данила II натписи на српскословенском језику, углавном исписани правилним српскословенским језиком, али не тадашњим, него архаичним правописом. На основу наведеног материјала није му било могуће обрадити натписе у протезису и у ђаконику ове цркве, као ни у монументалној припрати испред три главне пећке цркве.

О Лози Немањића најзначајније радове су написали: Светозар Радојчић⁹⁸, Војислав Ђурић⁹⁹, Ева Хаустеин¹⁰⁰ и Драган Војводић¹⁰¹.

⁹³ В. Милановић, *Пророци су те нагостили у Пећи*, in: *Данилово доба*, 409-423.

⁹⁴ Иста, *О фресци на улазу у Богородичину цркву архиепископа Данила у Пећи*, in: *Зограф* 30, Београд 2004-2005, 141-165.

⁹⁵ С. Томековић, *Монашка традиција у задужбинама и списима Данила II*, in: *Данилово доба*, 425-438.

⁹⁶ Ђорђе Трифуновић, *Архаични правопис у натписима Богородичиног храма у Пећи, задужбине архиепископа Данила II*, *Зборник МСЗКИЈ*, књига четрдесет прва (1993), свеска прва, стр. 5-12.

⁹⁷ Трифуновић се ослонио на илустрације у следећим издањима: М. Ивановић, *Црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији*, *Старине КиМ*, II- III, Приштина 1963, стр. 133- 156+ 63 репродукције и *Богородичина црква у Пећкој патријаршији*, Београд 1972, XV страна + 48 слика; В. Ј. Ђурић, С. Ћирковић, В. Кораћ, *Пећка патријаршија*, Београд 1990; *Архиепископ Данило II и његово доба*, Београд 1991 (са већим бројем репродукција).

⁹⁸ С. Радојчић, *Портрети српских владара у средњем веку*, Скопље 1934, 38-43, 57-59, 48-50.

⁹⁹ V. J. Đurić, *Loza Nemanjića u starom srpskom slikarstvu*, *Peristil*, 21 (Zagreb 1978) 53-56.

¹⁰⁰ E. Haustein, *Der Nemanjidenstammbaum*, Bonn 1985, 46-53, 103-117, 202-224. Ева Хауштајн у својој докторској дисертацији помиње Данилова казивања о Лози Немањића у оквиру „Литерарних паралела“, стр. 207- 208, док о настанку иконографије Лозе и могућем учешћу најзнаменитијег српског црквеног поглавара XIV века, расправља од 211 до 216 стране.

¹⁰¹ Д. Војводић, *Лоза Немањића*, изд. С. Ћирковић, Р. Михалчић, *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 371-373, где је могуће увидети појаву и значај представе Лозе Немањића (са широм библиографијом).

У раду *Портрети владара, црквених достојанственика и племића*, Војводић се дотакао *Лозе Немањића* и закључио да је њен идејни творац архиепископ Данило II, који је утицао на сликара да све Немањиће, чак и жене, прикаже са нимбом око главе, као и да се доследно спроведе идеја о светородности свих чланова династије¹⁰². Исти је још једну своју расправу посветио пресудним променама у развоју генеалогске слике Немањића и у оквиру те метаморфозе разјаснио елементе континуитета и дисконтинуитета, те закључио да је овај постепени и дуготрајни процес у складу са еволутивним оквирима српских земаља и јаким културним зрачењем из Источноромејског царства¹⁰³. Поред поменутог, Војводић је описао представу заштитника Охрида и великог словенског просветитеља, св. Климента Охридског, у Белој цркви каранској, и указао да каранској представи овог светитеља само временски и натписом одговара она са тријумфалног лука у цркви Богородице Одигитрије у Пећи, али да је лик сличнији римском епископу¹⁰⁴. Исти аутор је у раду *На трагу изгубљених фресака Жиче*, на основу натписа светога- и ѿхридъскы, поуздано одредио индентитет архијереја приказаног на јужном зиду олтарског травеја цркве Св.Спаса у Жичи. По њему, у питању је вероватно једна од најстаријих представа св. Климента Охридског у српском сликарству, као и да су на ширењу култа и представу св. Климента, овде у Жичи, затим у ктиторији архиепископа Данила II у Пећи, цркви Богородице Одигитрије, али и у другим местима, могли утицати поглавари Српске цркве као и живопис храмова у којима су била њихова седишта. Још је поменути истраживач указао да никако не треба одбацити могућност да су приликом уздизања и покривања жичке куле, по Даниловом налогу, осликане њене фасаде, али и да су у тој етапи обнове и неки други делови Спасовог храма „изнова малтерисани и осликани орнаменталним фризовима“. Такође је, по њему, „врло вероватно да је велика обнова живописа католикона прве Архиепископије у 'савршену лепоту'

¹⁰² Д. Војводић, *Портрети владара црквених достојанственика и племића*, in: *Зидно сликарство Дечана*, Београд 1995, 295-296.

¹⁰³ Д. Војводић, *Од хоризонталне ка верикалној генеалогској слици Немањића*, ЗРВИ XLIV, 2007, 295- 315.

¹⁰⁴ Д. Војводић, *О живопису Беле цркве каранске и савременом сликарству Рашке*, ЗОГРАФ 31 (2006- 2007) 140-141, слика 4.

окончана тек у време архиепископа Данила II¹⁰⁵. На другом месту, Војводић је скренуо пажњу на то да је Данило II приликом осликавања олтарске конхе Пећке Одигитрије у Литургијској служби, највероватније због снажних локалних традиција, преузео решења из матичне цркве Св Апостола, додуше нешто сажетије због мањег простора. Међутим, разлике су видне у лику св Саве Српског, јер је у Литургијској служби Даниловог храма знатно млађи и означен у натпису као први архиепископ српски, док му је натпис на свитку, уз незнатне ортографске разлике, исти.¹⁰⁶

Милан Радујко је свој чланак *Еклисијално- есхатолошки симболизам у евхаристијској тематици византијског уметничког круга* посветио необичној иконографији композиције *Причешће апостола* у Даниловом храму посвећеном Богородици Одигитрији, насликаној пре ктиторове смрти, или прецизније симболици куполасте цркве са шестокрилатим херувимом који је чува. Тема се тумачи као приказ Небеског Јерусалима у форми цркве, у есхатолошкој и црквеној димензији, а на крају се наводи и сцена сличног садржаја у другој бочној пећкој цркви, посвећеној Св. Димитрију, у којој су на истом месту насликане Капије Раја.¹⁰⁷ У другом раду *Престо светог Симеона*, Радујко је прилично простора посветио изменама у ансамблу живописа најстаријег пећког храма (насталог око 1260. године), где је разрадио гледиште које је изнео Реља Катић¹⁰⁸, да се Савино и Немањино ктиторство наведено у натписима уз њихове представе у певницама, није односило на храм Светих Апостола, већ на Српску државу и цркву. Ту су изнета и остала мишљења у науци о натписима поред утемељивача Српске државе и цркве. Аутор о времену настанка монументалног архијерејског трона износи другачије мишљење од претходних истраживача: „... престо својом замисли, материјалом и начином израде, везује се за дело мајстора који су за архиепископа Данила II, током четврте деценије XIV века, извели појединости ентеријера у припрати Пећке патријаршије, као год што се украс изложен уз трон тематски и

¹⁰⁵ М. Чанак- Медић, Д. Поповић, Д. Војводић, Жича, Београд 2014, 388- 391.

¹⁰⁶ Д. Војводић, Путеви и фазе уобличавања средњовековне иконографије св Саве Српског, Ниш и Византија XIII, 49-73.

¹⁰⁷ М. Радујко, Еклисијално- есхатолошки симболизам у евхаристијској тематици византијског уметничког круга, in: Зограф 23 (1993) 29-48.

¹⁰⁸ Р. Катић. Манастир Светог Петра Коришког, Богословље 29/ 1-2 (1985) 115.

идејно везује за уверења и за побожност“ архиепископа Данила II. У вези са живописом Радујко каже да „ пажњу изнад свега привлачи онај његов део који Даниловом труду на уобличавању престоног програма даје лични печат.“

Миодраг Марковић је користећи хагиографске и иконографске изворе писао о св. Виту (Виду), мученику са Сицилије¹⁰⁹, закључио да га Срби највероватније поштују још од своје христјанизације, као и да је то поштовање почело да слаби од како је српски архиепископ Никодим превео и увео у богослужбену употребу Јерусалимски типик, у коме није предвиђен спомен овом мученику и његовим састрадалницима. Представу овог мученика у целој фигури у гробном одељку Данила II у Богородичиној цркви у Пећи Марковић сматра најстаријом код Срба, уколико се, наравно, изузме његова представа с диптиха у манастиру Св. Павла, за који се „с добрим разлозима сматра како је његов ктитор био српског порекла- краљ Милутин или, можда, његов брат Драгутин“.¹¹⁰ Поменути истраживач је нешто касније у опширној студији дао до тада најпотпуније тумачење ктиторства Св Апостола у Пећи, указавши да уколико су на том жичком метоху били предузети било какви грађевински радови пре Савиног другог ходочашћа у Свету земљу они су могли бити само у почетној фази, као и да је иницијатор Арсенијеве ктиторске активности био основатељ Српске аутокефалне цркве.¹¹¹

Татјана Стародубцев је обрадила слику *Небеске литургије* у куполи : ток развоја, настанак појединих иконографских елемената као и однос према сувременој богослужбеној пракси. За нас је најважније њено тумачење *Небеске литургије* у цркви Богородице Одигитрије у Пећи, али и композиција из хришћанског света које су јој претходиле¹¹². Иста ауторка је у раду *Култ Богородице Ζωοδόχος πηγή и његов одјек у сликарству у доба Палеолога* навела све познате представе овог иконографског типа у византијском свету, а међу њима и фреску изнад улаза у храм Богородице Одигитрије, потом навела истраживаче који су раније писали о њој и, на крају, као и Весна Милановић, закључила да ово није

¹⁰⁹ М. Марковић, Култ светог Вита (Вида) код Срба у средњем веку, in: Зограф 31, Београд 2006-2007, 35- 50.

¹¹⁰ Марковић, н.д., 40.

¹¹¹ М.Марковић, Прво путовање св Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност, Београд 2009.

¹¹² Т. Стародубцев, Представа Небеске литургије у куполи, Прилог проучавању, Трећа конференција византолога, Крушевац 2000, 381- 415 (нарочито стр. 386, 387 и 396).

представа Богородице *Zωοδόχος πηγή*, као ни друге из Богородице Перивлепте и Малих св. Врача у Охриду, Св. Николе у Псачи, Успења у Аливери на острву Евбеји, Св. Алимпија у Касторији¹¹³.

Овде свакако треба поменути и археолога Марка Поповића, који је у току истраживачких радова на Магличком утврђењу нашао довољно разлога за тврдњу да је обим радова које је на том месту подстакао архиепископ Данило II, знатно већи него што су ранији истраживачи мислили, чиме су потврђена биографова казивања који је Данилове заслуге за коначно уобличење „Маглича града“ прецизно навео.¹¹⁴ Мишљење Марка Поповића усвојила је и Даница Поповић.¹¹⁵

Окупљањем досадашњих резултата истраживања и увидом у њих нашли смо се пред обиљем различитих приступа појединим сегментима ктиторске делатности архиепископа Данила II и углавном једностраним и нецеловитим трагањима у њој, стога у сплету извесних решења, као и оних недоречених, недовољно поузданих или потпуно недотицаних, да би се у овој прилици дао допринос расветљавању и решавању поменутог питања, ваља започети обухватнија истраживања.

¹¹³ Иста, Култ Богородице *Zωοδόχος πηγή* и његов одјек у сликарству у доба Палеолога, Зограф 33 (2009) 101-119.

¹¹⁴ М. Поповић, *Maglički zamac*, Arheološki institut, Beograd 2012 (нарочито 94 – 97 и 113- 119).

¹¹⁵ М. Чанак- Медић, Д. Поповић, Д. Војводић, Жича, Београд 2014, 96- 107.

Сл.1. Ктиторска композиција у цркви Богородице Одигитрије у Пећи

АРХИТЕКТУРА

Настанак светилишта у Пећи и градитељска проширења архиепископа Данила II

Без познавања облика и просторне структуре старијих сакралних здања, која је у Пећком манастиру¹¹⁶ затекао Данило II, не може се добити потпуна представа о ономе што је најзначајнији пећки ктитор ту саградио, нарочито о променама на цркви Св. Апостола и параклисима замењеним бочним црквама и великом припратом, испод којих је археолошки неиспитан простор, те ћемо се на почетку овог поглавља укратко позабавити тим питањем.

Пећка патријаршија смештена у живописној Руговској клисури, испод Проклетија, поред реке Бистрице, јединствени споменик наше средњовековне архитектуре, која се сукцесивно одвијала у временском распону од око сто година, свој коначни облик је добила трудом и финансијским средствима архиепископа Данила II. Својим историјским културним и уметничким значајем спада у најзначајније српске средњовековне споменике. У том духовном средишту српског народа и катедри његових црквених поглавара, сведочанства о свом прегалачком раду оставили су ликовни уметници, књижевници и учени теолози. Оно ни данас није само некадашње средиште Српске цркве, већ је и место које чува вредну уметничку заоставштину.

Неопходно је напоменути да није утврђено тачно време оснивања главне цркве на архиепископском метоху у Пећи, јер нема ктиторског натписа, не постоје сувремени писани извори, а нема ни оснивачке повеље те је хронологија изградње прилично несигурна. Међутим, зна се да је црква сигурно подигнута на ранијем култном месту из преднемањићког доба, као и да су за њену изградњу делимично искоришћени остаци раније цркве. Како је та црква изгледала, да ли је била део веће целине и да ли су јој припадали темељи пронађени на западној и јужној страни

¹¹⁶ О историји Пећког манастира видети: С. Петковић, Пећка патријаршија, Београд 1982, 5-9; С. Ђирковић, in: Пећка патријаршија, Београд 1990, 21-25; 71-74; 170-177; 224-235; 242-253; 277-288 и 313-318; М. Чанак-Медић, Архитектура прве половине XIII века II, Београд 1995, 15-24.

пећког градитељског комплекса, није могуће поуздано утврдити јер ту археолошки радови нису довршени. Остатке старијих грађевина, по свој прилици, покривају подови и темељи цркава и простране припрате. Испитивањем архитектуре Св. Апостола потврђено је да је знатно пре епохе св. Саве и његовог боравка у Лаври Св. Саве Освећеног, на месту данашњег манастирског комплекса у Пећи засновано светилиште.¹¹⁷ На основу остатака конструкције најстарије цркве у Пећкој патријаршији може се наслутити да се ту некада налазила пространа „трицрквена базилика“, чији су бродови одвојени зидом¹¹⁸ (види претпостављену схему, цртеж VII). Према Александру Дероку, „трицрквена базилика“ је могла бити Свети Петар под градом Ждрелом, чији је патрон прихваћен и од потоњег обнављача цркве.¹¹⁹ И Војислав Ј. Ђурић је указао на сличност најстарије пећке цркве са тзв. трицрквеним базиликама.¹²⁰ Такав тип црквених базилика нађен је у Босни и датован у ранохришћанску епоху, а карактеристичан је и за грузијску ранохришћанску архитектуру. По Ђурђу Бошковићу, бродови најстарије цркве у Пећи били су укључени у црквену грађевину из XIII столећа, којој је додат део с певницама и олтарским простором¹²¹. Исти је уочио да су пиластри са попречним луком, који на два травеја деле западни део наоса, накнадно урађени и закључио да је иза њих „разломљен“ северни и јужни зид, као и да је у западном травеју свод виши од сводова у суседном одељењу.¹²² Ваља напоменути и да су у недавним истраживањима у том делу цркве откривени гробови, а познато је да су припрате биле намењене и за сахрањивање. И у северном зиду припрате архиепископа Данила II пронађене су старије конструкције, те се сматра да је пред наосом Никодимове задужбине у Пећи постојао неки покривени простор. Са разлогом се претпоставља да је био и испред најстарије пећке цркве.

¹¹⁷ В. Кораћ, Пећка Патријаршија, 26; М. Чанак – Медић, Архитектура II, .

¹¹⁸ Cf. М. Čanak- Medić, Prilog proučavanju crkve Svetih Apostola u Peći, ZZSK, XV 1964, 165- 169.

¹¹⁹ А. Дероко, Извештај о стању и раду задужбине Луке Ђеловића Требињца у години 1933, Београд 1934, 78-79, 81; Свезнање, Општи енциклопедијски Лексикон, Народно дело, Београд- Загреб 1937, 1686; Cf. М. Чанак- Медић, Архитектура II, 15-16.

¹²⁰ В. Ј. Ђурић, Рашко и приморско градитељство, in: ИСН I, Београд 1981, 396.

¹²¹ Ђ. Бошковић, Осигурање и ресторација цркве манастира Св. Патријаршије у Пећи, 105-106.

¹²² Исти, Проблем старе средњовековне архитектуре, Питање нартекса и ексонартекса, СКГ, Београд 1934, 4.

На остацима затечене једнобродне цркве (наос и првобитна припрата), како се претпоставља, у време архиепископа Арсенија I, дозидана је купола са доњом конструкцијом, трансепт и олтарски простор, те је тако образована целина која има све елементе раније насталих споменика рашке стилске групе, нарочито Жиче и, у нешто мањој мери, Милешеве и Богородице Хвостанске. Пошто је наос затечене цркве био довољно простран и сличан наосу Светог Спаса у Жичи, вероватно је остао неизмењен а можда и првобитна припрата.¹²³ За овакав градитељски програм заснован на црквама рашке стилске групе, иако о томе не постоје поуздани подаци, идеју је могао дати свети Сава Српски. Старина и углед ранијег култног места, чију је локацију неко раније одредио, могли су утицати на двојицу првих српских архиепископа, Саву и Арсенија, да на погодном месту дограде цркву којој ће касније бити додате нове грађевине. Међутим, поуздано се зна да је ту још у време светог Саве основан метох манастира Жиче. Наиме, краљ Стефан Првовенчани је након подизања Жиче и смештања у њој архиепископског седишта (1220), богато обдарио властелинство Архиепископије, између осталог, и једном групом поседа у Хвосну у пределу данашње Пећи: „ Пек с заселијем си, Чрни врх, Стлпези, Требовитики, Горажда вас, Накл вас, Челпеки с Лабљани, Љутоглави с градом“¹²⁴. Ту се налазило неколико одвојених насеља са земљиштем зацртаних и устаљених граница¹²⁵, на ком ће касније настати архиепископско и патријаршијско седиште Српске цркве.

Уколико први архиепископ аутокефалне српске цркве није на старијем култном месту, започео цркву Св. Апостола он је свакако постакао свог наследника Арсенија или му дао савет да учини тај градитељски подухват. Поред безбедносног (угроженост Жиче) и црквеномисијског разлога (ширење и утврђивање вере у српском народу), други не мање важан разлог, према мишљењу Прибислава Симића, могао је бити садржан у жељи црквених поглавара да независно од државне власти имају своје самостално управно и административно црквено

¹²³ О архитектури Св. Апостола вид. В. Кораћ, in: Пећка патријаршија, Бгд 1990, 26-32; М. Чанак-Медић, н.д., 24-46, 56

¹²⁴ Повеља Стефана Првовенчаног и његовог сина Радослава настала у време подизања Спасове цркве, а касније исписана на зидовима жичке куле, помиње међу метосима Жиче у области Хвосна и „Певь съ заселием си...“ F. Miclosich, Monumenta Serbica (1858), 91.

¹²⁵ Г. Шкриванић, Жичко епархијско властелинство, ИЧ 4 (1952-1953) 147- 171; С. Ћирковић, Од метоха до архијерејског седишта, in: Пећка патријаршија 1990, 21.

средиште¹²⁶. Из 16. главе Жичке повеље сазнајемо да чак ни св. Сава као други ктитор цркве Светог Спаса и архиепископ није имао знатнијег утицаја на избор игумана Жичког манастира: „ѿ о поставлени игуменъскомъ, кегоже по правду изволи кралевство, сего архиепискоупъ благословляетъ божьствно, а краљ даваетъ емоу жьздь, и целовѣ его поставляетъ его игумена“¹²⁷. Такође и по Студеничком типичу, глава 13, игумана бира краљ, даје му символ власти- жезал и поставља га на игумански трон.

Симић даље каже да је Сава са Арсенијем можда нашао излаз из овакве ситуације тиме што је био иницијатор Арсенијеве градње у Пећи, где ће архиепископи, након преласка из Жиче, имати пуну власт управљања, те ће, поред осталог, постављати и игумане који ће бити нижег ранга (са мањим правима) од игумана краљевских манастира.¹²⁸

Зато што се не зна када су обављани велики грађевински послови у најстаријој пећкој цркви, јер о томе нема сачуваних података из XIII века, потребно је стога претрести изворе XIV века, као и касније на предању настале, родослове и летописе. Такође ваља обратити пажњу и на ктиторски натпис уз преставу св. Саве на источном зиду јужног крака трансепта средишњег пећког храма.

Најранији сачувани податак о Сави „ктитору“ Пећког храма је забелешка архиепископа Никодима из 1319. године, затим једно место из Прве Дечанске хрисовуље (око 1330.) где је записано да свети Сава „ ... иже оукраси и прѣвѣ прѣстољь краљ[е]вств[в]а срѣбьскаго. ѿ архиеп[и]с[ко]п[и]ю създа и инше многиѣ црѣквы ѿ начела създа...“¹²⁹, па тек онда фреска из јужне певнице пећких Апостола (око 1350).

Живот Пећког манастира поуздано се може пратити тек од четврте деценије XIII века, тј. од доласка на архиепископски трон Арсенија I (1234- 1263, + 1266). Горња граница настанка цркве могла би бити сигурније одређена на основу стилских обележја њених фресака и истодобног натписа на венцу у подножју апсидалне конхе. Ту је, на крају исписане молитве, свој допринос сликању фресака у цркви, слично Сави Немањићу у Студеници, убележио његов наследник

¹²⁶ П. Симић, Архиепископ Данило II и црквени устави, in: Данило II и његово доба, Београд 1991, 101.

¹²⁷ С. Новаковић, Законски споменици, српских држава средњег века, Београд 1912, 573.

¹²⁸ П. Симић, н.д., 101.

¹²⁹ М. Грковић, Прва хрисовуља манастира Дечани, Београд 2004, 68.

Арсеније: „ ... поменѣте же и мене грѣшнѣ[аго] Арсѣнїи... ” Било је то прво живописање Светих Апостола по налогу Арсенија I, а у науци је прихваћено да је то обављено око 1260. године. Предање о Арсенијевом заузимању око градње Светих Апостола, стилска обележја најстаријих фресака, поменути натпис и околност да је архиепископ Арсеније сахрањен у овој цркви- што је по мишљењу истраживача могло проистећи из његовог ктиторског права, били су довољна основа да се за сликање фресака у овом храму као заслужан сматра овај црквени великодостојник¹³⁰.

У храму Светих Апостола је, иако о томе не постоји јединствено мишљење, по свој прилици, од краја XIII века (негде око 1290) било седиште српских архиепископа и патријараха (раније у Жичи). Ваља напоменути да су ранији истраживачи имали другачије мишљење о времену премештања архиепископског седишта из Жиче у Пећ, јер су се ослањали на податке из касније насталих хроника- летописа, који су вероватно настали на основу изграђене традиције и у којима се изградња цркве приписује првом српском архиепископу. Према једном позном летописцу, из средине XVIII столећа, црква Светих Апостола је сазирана пре него што је Арсеније постао архиепископ, а у њеној изградњи је, поред Арсенија учествовао св. Сава, те се у прилог томе наводи да Свети Сава: „ повелѣваетъ Арсенїю, еромонахоу ѡже иѣмѣноу Жичкомоу изобрѣсти иноѣ мѣсто на созданїе архїепископїи, ово за не Мажаромъ на краини бысть, ово пак провидѣа доухомъ светлымъ многимъ временомъ быти и разоритѣа. Арсени... изабравъ мѣсто во Хвостанској нахїи, нинѣже зовомон Меѡхїа... и тамо создаша церков... ”¹³¹.

Нешто позније је ова црква постала средиште Српске архиепископије и можда маузолеј српских црквених поглавара. У вези са тим Константин Јиречек каже: „Бугарска и куманска војска (у 1253.г.) продре дубоко у Србију те опустоши на Лиму манастир Светог Петра код Бијелог Поља. По свој прилици да је ова провала утицала на тадашњег српског архиепископа Арсенија I, да премести архиепископску столицу јужно од Жиче у Пећ“¹³². Василије Марковић и Радослав Грујић су сматрали да је архиепископ Арсеније I пренео седиште из Жиче у Пећ

¹³⁰ Пећка патријаршија, 21 (С. Тирковић) и 40- 41 (В. Ј. Ђурић); М. Чанак- Медић, Архитектура II, 16.

¹³¹ Старијар, 1907, стр. 120.

¹³² Јиречек, Историја Срба, I; Cf. Васић, Жича и Лазарица, 50.

1253. године¹³³. Међутим, Војислав Ј. Ђурић сматра да је тек након страдања Жиче, крајем XIII века, црква Св. Апостола у Пећи постала ново седиште Архиепископије, што је прихваћено у науци.¹³⁴ И Љубомир Максимовић¹³⁵, као и Сима Ђирковић,¹³⁶ изнели су исто мишљење, а то су углавном прихватили и други истраживачи. Вероватније изгледа ова друга претпоставка, јер су српски архиепископи обављали своје послове у Жичи негде до краја девете деценије XIII столећа, те се стога чини да Жича није била у већој мери опустошена у најезди Бугара и Кумана, 1253. или 1254. године, како су сматрали заговорници првог мишљења, ослањајући се највише на податак код Даниловог биографа за Жичу „на дѣлѣ стоѣвшоу въ опустѣнни нашѣствѣнемъ безбожнѣаго языка коуманьска“¹³⁷, већ је у већој мери похарана у време продора браничевских великаша, Дрмана и Куделина у северне области тадашње српске државе, око 1285, или кад је видински кнез Шишман упао у Рашку, 1291. године¹³⁸. Наведеним запажањима иде у прилог и то што су тек крајем XIII века преузети радови изазвани тадашњим разарањима. То знамо јер Данилов биограф наводи да је опустошени Жички манастир први поправљао архиепископ Јевстатије II (1292- 1309).¹³⁹

Иако је могуће да Савина улога у изградњи Светих Апостола на жичком метоху, као што је раније речено, није била ктиторска већ саветодавна, ипак је и то било довољно архиепископу Никодиму да на основу изграђене традиције напише да су подигнути по узору на позната светилишта која је Сава Немањић видео на свом првом ходочашћу: „ Тако и съ богоблажени оучитѣ нашѣ Сава, видѣвъ иже въ светѣмъ градѣ Иероусалимѣмъ оубразъ цр[к]вѣ славнаго Сисона и светаго Савы Иероусалимьскаго, въ тѣжде оубразъ створи сию великою цр[к]вѣ... лаври с[в]е[т]а[г]о Савы, въ нѣже оубразъ подобна и сиа с[в]е[т]а[г]а цр[к]вѣи създана бы[с]тѣ“¹⁴⁰. Исказ архиепископа Никодима који каже „ову велику цркву“ и „ова славна црква“,

¹³³ В. Марковић, Православно монаштво и манастири, Горњи Милановац, 2002², 77 („Може се узети, да је већ за Арсенија пренесена из Жиче у Пећ, мада се и доцније неки архијепископи налазе каткад у Жичи“); Р. Грујић, Православна српска црква, Крагујевац 1989², 21.

¹³⁴ ИСН, I, 396

¹³⁵ Максимовић, ИСН I, стр. 424- 425.

¹³⁶ Ђирковић, Пећка патријаршија, 22.

¹³⁷ ЖДП Даничић, 371; Мирковић 283.

¹³⁸ ИСН I, Љ. Максимовић, 423- 424.

¹³⁹ ЖДП Даничић, 372; Мирковић 283.

¹⁴⁰ Типик. Н. и., 26.

сигурно се односи на место у ком је писан увод у Јерусалимски типик, мишљење да су то Свети Апостоли у Пећи преовладало је у науци.¹⁴¹

Досадашњи истраживачи су јасно показали знатне разлике о утицају Савиног првог путовања у Палестину на архитектуру и живопис српског архиепископског седишта, те је ово сложено и, поред бројних истраживања, још увек отворено питање и даље потребно проучавати.

Претпоставка да је архиепископ Никодим у Уводу за први превод Јерусалимског типика мислио на цркву Светих Апостола, када говори о „великој цркви“, слаже се са подацима из наведеног натписа и, по Милки Чанак-Медић, потврђује да је св. Сава ктитор Светих Апостола те би у том случају постојећи „куполни део с бочним крацима трансепта и олтарским простором“, настао након првог ходочашћа Светог Саве у Палестину, свакако пре његовог другог одласка у Свету земљу¹⁴².

Предање да је манастирска главна црква подигнута у Савино доба, као и да је он њен ктитор, унето је у натпис уз његову представу, која се налази на источном зиду јужног крака трансепта Св. Апостола. За такву улогу светог Саве често је као потпора узиман исказ архиепископа Никодима из Увода у први српски превод Јерусалимског типика, те је, у том случају, претпостављено да је између два Савина ходочашћа, на цркви Св. Апостола дограђен њен куполни део са бочним крацима трансепта и олтарским простором.¹⁴³ Међутим, и у знатно познијем извору дечанском препису Пролошког житија св. Арсенија I, изградња „саборне цркве у име Вазнесења у Пећи,“ приписана је првом српском архиепископу Сави и првом српском краљу Стефану. Ово је једини извор у коме је као ктитор најстарије цркве

¹⁴¹ Р. Грујић, Палестински утицаји на светог Саву при реформисању монашког живота и богослужбених односа у Србији, Светосавски зборник I (Београд 1936 279- 305; Р. Љубинковић, Црква Светих Апостолa у Пећи, Београд 1964, стр. IX; С. Радојчић, Старо српско сликарство, Београд 1966, стр. 45; V.J.Đurić, La peinture murale serbe au XIII siècle, Beograd 1967, 162; В.Ј.Ђурић, Свети Сава и сликарство његовог доба, in: Сава Немањић- свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, стр. 245; В. Кораћ, Свети Сава и програм рашког храма, in: ИСН I (1981) 416-417; Б. Тодић, Најстарије сликарство у Светим Апостолима у Пећи, ЗЛУ 18 (1982) стр. 21, н. 7; В.Ј.Ђурић, С. Ћирковић, В. Кораћ, Пећка патријаршија, Београд 1990, стр. 31, 50, 230; М.Чанак-Медић, Архиепископ Данило II и архитектура Пећке патријаршије, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, стр. 306, итд.

¹⁴² М. Чанак-Медић, Архитектура II, стр. 16.

¹⁴³ М. Живојиновић, Ктиторска делатност св. Саве, 22; Пећка патријаршија, 31 (В. Кораћ).

пећког манастира наведен Стефан Првовенчани.¹⁴⁴ Други познији извор је писана молба коју је, у јулу 1641. године, митрополит скопски Симеон, упутио руском владару Михаилу Теодоровичу, у којој стоји да је свети Сава „от основанија“ подигао саборни „храм Вазнесења Господа Бога и Спаса нашег Исуса Христа у Пећи“.¹⁴⁵

Мирјана Живојиновић у проучавању ктиторске делатности оснивача Српске аутокефалне цркве, Саве Немањића, наводе архиепископа Никодима у предговору Јерусалимског типика, сматра за веродостојан извор који се може употребити за утврђивање ктитора пећких Светих Апостола и за датовање њене изградње, те на основу поменутог натписа закључује да је Сава њихов ктитор, као и да су радови, започети између 1330. и 1334. године, уз Савино настојање да у своју земљу пренесе оно што је током ходочашћа видео у Палестини¹⁴⁶.

Војислав Кораћ, међутим, сматра да је свети Сава наручио изградњу Светих Апостола, одбацује Никодимово сведочење да су и у целини и у појединостима грађени по узору на цркву Светог Спаса у Жичи, а Никодимове речи се, по њему, вероватно односе на програм фресака у овом храму¹⁴⁷.

Бранислав Тодић је исказао уверење да Никодимове речи не значе да се свети Сава непосредно угледао на „цркву славног Сиона“, већ да је у апстрактном смислу следио сионску идеју у Жичи, што је поновио и његов наследник на архиепископском трону Арсеније I, на жичком метоху у Пећи¹⁴⁸.

Милан Радујко је разрадио претпоставку Реље Катића да се натписи о Савином и Немањиним ктиторству у певницама Светих Апостола, нису односили на најстарији пећки храм, већ на српску државу и цркву. Том приликом Радујко је навео и дотадашња мишљења о овом питању у науци¹⁴⁹.

¹⁴⁴ С. Ристић, Дечански споменици, Београд 1864, 36-37.

¹⁴⁵ С. Димитријевић, Прилози расправи „Одношај пећских патријараха са Русијом у XVII веку“ у Гласу LVIII и LX, Споменик СКА XXXVIII (Београд 1900) 60; Cf. М. Марковић, Прво путовање светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност, Београд 2009, 131;

¹⁴⁶ М. Живојиновић, Ктиторска делатност светог Саве, 22.

¹⁴⁷ В. Кораћ, Свети Сава и програм рашког храма, 242; Cf. Пећка патријаршија, 31-32.

¹⁴⁸ Б. Тодић, Најстарије зидно сликарство у Светим Апостолима у Пећи, ЗЛУ 18 (1982).

¹⁴⁹ М. Радујко, Престо Светог Симеона, Зограф 28 (2000- 2001), 77, н., 139; Р.В.Катић, Манастир Светог Петра Коришког, Богословље 29/1-2 (1985) 115.

Гордана Бабић је у иконографском испитивању представе светог Саве открила на њој елементе којих нема на представама српских епископа из XIII столећа: сакос, украсна слова на оделу, на омофору, криптограме на крсту и бисерима украшен крст у Савиној руци¹⁵⁰.

Према Миодрагу Марковићу, који је навео дотадашња мишљења и дао најпотпуније тумачење ктиторства Св. Апостола, уколико су пре Савиног другог ходочашћа предузети било какви грађевински радови на жичком метоху у Пећи они су могли бити само у почетној фази, док је замисао о цркви која се подиже била унапред разрађена, као и да је иницијатор Арсенијевог ктиторског подухвата био Свети Сава.¹⁵¹

Последњи је о сличности програма зидног сликарства католикона Жиче и Пећке патријаршије расправљао Драган Војводић и закључио да су они не само у куполи и подкуполном простору, већ и у другим деловима поменутих храмова сличнији него што су то сматрали ранији истраживачи.¹⁵²

Манастири Студеница и Милешева, о којима се старао први архиепископ аутокефалне Српске цркве, дограђивани су, док су постојеће грађевине украшаване. Између два Савина поклоничка путовања у Свету земљу, могла је бити донета одлука о доградњи Св. Апостола на архиепископском имању у Пећи, а најраније неколико месеци пре другог Савиног одласка у Свету земљу могла је бити започета њихова градња.¹⁵³ Међутим, сигурно је да нису саграђени по узору на источна светилишта која је свети Сава видео, крајем пролећа или у лето 1229. године, на свом првом ходочашћу у Свету земљу, што се може видети из расположивих података о архитектури палестинских цркава у средњем веку¹⁵⁴. Војислав Кораћ¹⁵⁵ и Војислав Ђурић¹⁵⁶ су показали да су Свети Апостоли саграђени по угледу на старије цркве рашке стилске групе, нарочито на жички

¹⁵⁰ Г. Бабић, О реконструкцији, 163.

¹⁵¹ М. Марковић, Прво путовање светог Саве у Палестину, 267. О хронологији радова в. Исто, 134-135.

¹⁵² Видети: Д. Војводић, Жича и Пећ- Прилог разматрању сличности два програма зидног сликарства, in: Саопштења XLIII- 2011, 31-47, где је наведена и старија литература.

¹⁵³ Исто.

¹⁵⁴ Исто, 268.

¹⁵⁵ Кораћ, Свети Сава и програм рашког храма, 241-242.

¹⁵⁶ Ђурић, ИСН, 396; Кораћ, Пећка патријаршија, 26- 28.

градитељски програм¹⁵⁷. Средишњи пећки храм, иако делом саграђен на остацима затечене култне грађевине, вероватно из XI века, добио је наос с куполом, бочне правоугаоне певнице, троделни олтарски простор, као и бочне капеле, које је пре њега имала црква Светог Спаса у Жичи. Уколико су у западном делу Светих Апостола постојали спољна припрата и звоник, како се претпоставља, тиме би још више била изражена сличност са главном црквом првог српског архиепископског седишта.¹⁵⁸

У српској црквеној архитектури овог доба, међу грађевинама рашког типа (са најстаријом жичком спољном припратом), најзначајнија програмска новина у погледу просторне структуре је појава спољашње припрате, коју није имала ни једна палестинска црква, од оних што их је Сава видео на свом првом ходочашћу. Сличне просторије призидане уз цркве, основатељ Српске цркве је видео на Светој Гори, али и у константинопољској Светој Софији, а приликом добијања црквене самосталности и уз цркву Успења Богородичиног у Никеји.¹⁵⁹

Ни за катихумену саграђену изнад егзонартекса катедралне цркве у Жичи нема аналогија у Палестини, а има их у светогорским католиконима који су, слично Спасовој цркви, у западном делу имали просторије на спрату- катихумене.¹⁶⁰

У четвртој деценији XIII века јавља се и звоник као карактеристичан облик српске архитектуре. Добиле су га Жича и Студеница, а можда и пећки Свети Апостоли и Милешева¹⁶¹, док је Немањина задужбина црква Св. Георгија у Расу, а изгледа и неке друге српске цркве са краја XII столећа, имала двојне куле.¹⁶²

У рашком градитељству XIII столећа, храм Светих Апостола у Пећи, чија је изградња почела на жичком метоху можда још за живота првог српског

¹⁵⁷ Да су Св. Апостоли у архитектури зависни од цркве у Жичи и цркве у Милешевима сматрали су следећи истраживачи: М. Васић, Жича и Лазарица, 89; G. Millet, *Les églises de Rascie* (1930) 180-182; Ђ. Бошковић, Средњовековна уметност у Србији и Македонији, Црквена архитектура и скулптура, Београд 1948, 11, 14, 15, сл. 39, 40; А. Дероко, Монументална архитектура (1953) 77, 79, 106, сл. 215, 216, 225; W. Sas-Zaloziecky, *Die Byzantinische Baukunst* (1955) 34-36, 39; П. Мијовић, Пећка патријаршија, 1960; В. Кораћ, Св. Сава и програм рашког храма, 232, 241, 242, црт. 4; М. Чанак-Медић, Архитектура прве половине XIII века, II, 77 (са старијом литературом).

¹⁵⁸ М. Чанак-Медић, Архитектура прве половине XIII века, II, 34-35, сл. 15; М. Марковић, Прво путовање светог Саве, 269, сл. 103-106.

¹⁵⁹ М. Марковић, Прво путовање светог Саве у Палестину, 269 са старијом библиографијом.

¹⁶⁰ Исто, 269 са литературом.

¹⁶¹ Исто.

¹⁶² Исто.

архиепископа Саве Немањића, представља по свом значају и утицају други по важности споменик, завршен нешто пре средине XIII столећа, заслугом другог српског архиепископа, Арсенија Сремца (1234-1363, а + 1366). Могуће је да је првобитна намера била да ту буде маузолеј српских црквених поглавара, по угледу на Свете Апостоле у Константинопољу¹⁶³. У прилог томе иде чињеница да је архиепископ Сава II (1264- 1271), Арсенијев наследник и брат тадашњег краља Уроша I (1243-1276), иако је могао добити гробно место у некој од задужбина Немањића, те да почива уз своје сроднике, сахрањен у Светим Апостолима. Изузетак који се може разумети су архиепископи Данило I (1271- 1272) и Јоаникије I (1272- 1276, а + 1279), који нису сахрањени у Пећи, први зато што је био смењен “ради неког случаја који му се десио „ некоего ради же ради вини приваюушии се келму измѣненъ вьсть прѣстола светительска“¹⁶⁴ са архиепископског трона, и за кога не знамо где је сахрањен, а други је до те мере био привржен своме краљу Урошу I, те га је, и након његовог збацивања с престола, пратио у туђину у пилотску земљу, где је умро и био сахрањен. Три године касније (1282) захвална краљица Јелена (1250-1314) пренела је његово тело у Сопоћане у гробну цркву свога мужа краља Уроша. Међутим, наследник Јоаникија I на архиепископском престолу, Јевстатије I (1279-1286) био је, колико је могуће из расположивих извора видети, први српски архиепископ сахрањен у Жичи, где је, према житију, себи и гроб припремио: “ И тоу вьсеосвештена чедо его сътворише вьса по достоиннию великоу въ погребение келму, и светомѣпно и многохвално съкочтавише светое тѣло его, и тоу положише је въ рацѣ мраморьнѣ [каменьнѣ л.], юже самъ секѣ оутотоваъ бѣ [оутотова л.] +въ животѣ своємѣ+ въ домоу спасовѣ, въ мѣстѣ рекомѣмѣ Жидьва“.¹⁶⁵ Међутим, његово тело је убрзо, за време његовог наследника Јакова (1286-1292), пренето у пећки Апостолион. Данило Пећки, у Житију архиепископа Јевстатија I, изричито каже да је повод преношењу његовог тела из Жиче у Пећ био у “напаствованию великоу въздвиженна ратьнааго“, због чега „не мѣпо вьсть зрѣти тѣло сего прѣосвештенааго въ такоуѣмѣ вѣннени соупште“.¹⁶⁶

¹⁶³ О утицају Светих Апостола у Константинопољу, маузолеју васељенских патријараха, на замисао пећких светих Апостола видети Е. Голубинскій, Исторія канонизаціи святых въ рускай церкви, Москва 1903; R. Janin, La Géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin, première partie, tome III, Paris 1953, 54.

¹⁶⁴ ЖДІ Даничић, 275; Мирковић, 208.

¹⁶⁵ ЖЈЕІ Даничић, 314; Мирковић, 239.

¹⁶⁶ ЖЈЕІ Даничић, 318; Мирковић,

Због таквог стања у Жичи, као и због постепеног збирања гробова и култова врховних црквених поглавара у пећке Свете Апостоле, дошло је до постепеног преноса послова Архиепископије у ово црквено средиште, иако, судећи према расположивим изворима, изгледа да никад није донета одлука о формалном и потпуном пресељењу седишта Архиепископије из Жиче у Пећ.

Облик најстарије пећке цркве не личи на Сионску цркву, а такође не подсећа ни на изглед цркве Светог Саве Јерусалимског. Једино је као и храм у Пећи, Сионска црква, све до XII века била посвећена Светим Апостолима. Ту на Сиону је настала Христова црква и ту је дуго година било седиште епископске Јерусалимске цркве, те је стога у средњем веку сматрана мајком свих хришћанских цркава. Сионска црква је, због њене раније посвете и догађаја који су се одиграли на Сиону, утицала да се велики број катедралних цркава посвети Светим Апостолима, а бројне катедрале су широм хришћанске васељене назване „мајкама цркава“, код нас су тај епитет имале Студеница, Жича и Пећ.

У пећким Светим Апостолима није непосредно опонашан облик грађевине или распореда живописа Сионске цркве, где су у горњици у куполи и апсиди насликани *Тајна вечера* и *Силазак Св. Духа*, док је у доњој цркви *Прање ногу апостолима* и *Неверовање Томино*, већ је она „била само повод за преузимање основне идеје и подстицај за налажење сопственог решења“. Међутим, поред Никодимовог исказа да је према цркви Светог Саве Јерусалимског обликована пећка црква Св. Апостола, тога нема ни у једном другом писаном или археолошком податку.¹⁶⁷

У уводу Никодимовог превода Јерусалимског типика, писаног 1319. године,¹⁶⁸ тврди се да је свети Сава Српски након првог ходочашћа „сътворио“ српску „великоу цр[к]в[у]... въ образъ п[о]добн[у]“ Светог Сиона и католикона светог Саве Јерусалимског, међутим, уколико се мисли на архитектуру, живопис или пак богослужење, према Миодрагу Марковићу, он се не може прихватити као тачан.

¹⁶⁷ Пећка патријаршија, 50.

¹⁶⁸ „овај типик би написан у години 6827 (1319), круг сунца 23. месеца, индикта 2. Типик архиепископа Никодима, књига прва, фототипија изгорелог рукописа Народне библиотеке у Београду, Београд 2004, стр. IX.

Исказ архиепископа се највероватније није односио ни на Савину организацију Српске цркве, а вероватно није имао ни симболично значење...¹⁶⁹

Раније је речено да фреско сликарство из певнице храма Светих Апостола, настало око средине XIV века, садржи податак о њеном грађењу у XIII веку. Наиме у јужној певници ове цркве, заједно са великомученицима- ратницима, насликан је Сава Српски са натписом следеће садржине: “С[в]ѣ[т]ы Сава [пр]в[ы] арх[и]епископ[ъ] срб[ск]ы и кти[тор]ъ с[в]ѣ[т]а[а]го места с[его]“. Савин отац Симеон је насликан у северној певници, у друштву истакнутих православних монаха. И уз фигуру св. Симеона је исписан „киторски“ натпис: “с[в]ѣ[т]ы [симеонъ...] [срб]ски мир[оточ]ць [и] [к]тигоръ с[в]ѣ[т]а[а]го [места сего]“. Важно је нагласити да ни у једном другом извору, чак ни у оним каснијим није поменуто киторство Савиног оца Симеона Немање, те га стога сматрамо неоснованим. И учешће светог Саве у изградњи Светих Апостола у Пећи не може се са сигурношћу доказати, јер не постоји ни један чврст доказ, чак је више разлога за веровање да је њен китор архиепископ Арсеније Сремац.¹⁷⁰

Постоји, међутим, још један разлог за сумњу у веродостојност киторских натписа из око средине XIV, зато што Савини биографи Доментијан и Теодосије, који детаљно описују његову киторску делатност, ништа не кажу о његовој градитељској активности на жичком метоху у Пећи.¹⁷¹

И чињеница да св. Сава није сахрањен у Пећи, већ у Милешеви, противи се тврђењу да је имао неких киторских заслуга у цркви Св. Апостола. Међутим, уколико је у његово доба донета одлука да се ту у Апостолиону, сахрањују врховни црквени поглавари, одлука да се он сахрани у Милешеви, могла је бити последица његове изненадне смрти у Трнову, а такође је и његов синовац Владислав могао, у циљу учвршћења свог краљевског положаја, да сахрани Саву у својој киторији. И околност да источни део Св. Апостола тада није био довршен (тек након изградње Милешеве уобличен је просторни распоред источног дела храма Св. Апостола), може бити разлог за његову сахрану у Милешеви у којој је можда имао и неких киторских заслуга и свакако био теолошки саветник приликом живописања цркве.

¹⁶⁹ Марковић, н.д., 161.

¹⁷⁰ М. Марковић, н.д., 164.

¹⁷¹ Исто, 129.

Пошто црква Св. Апостола (или Светог Спаса)¹⁷² са својим додацима није могла да задовољи потребе архиепископског седишта у Пећи, то је прво архиепископ Никодим, као што је већ речено, између 1317- 1324, уз њену северну страну подигао цркву посвећену Св. Димитрију. Убрзо након изградње Св. Димитрија, архиепископ Данило II је подигао остале сакралне грађевине у Пећи. Некадашњи игумани Хиландара, Никодим и Данило, када су постали архиепископи српски, настојали су да у Србију, попут првог српског архиепископа, пренесу што више од „образа Свете Горе“.¹⁷³ Све ове грађевине подигнуте су за десетак година. Услед недостатка ктиторског натписа, а пошто ни савремени извори не помињу почетак градње, изнета је претпоставка да је Данило II своје задужбине почео да гради чим је ступио на архиепископски престо Српске цркве 1324. године.¹⁷⁴

Ваља рећи и да у Пећи све поменуте грађевине, изузев великог пирга и пространог трема- својеврсног егзонартекса- испред јужне фасаде Богородичине цркве и припрате, постоје и данас, мада делимично измењене.¹⁷⁵ И на осталим деловима архиепископског седишта дошло је до промена у Данилово доба. С разлогом се претпоставља се да је ктитор Данило II, поред сакралних грађевина наложио да се изгради неколико здања секуларног карактера. Пре педесетак година откривени су остаци репрезентативне грађевине југозападно од цркве. Било је то пространо здање с приземљем и спратом, сазидано од камена и опеке, чије су четири слободне фасаде подељене плитким пиластрима на поља. Да је то Данилово здање било на висини пећких цркава закључено је на основу пронађених уломака фресака, делова прозорских транзена и стаклених окулуса, по слагању грађевинског материјала и по ритмички распоређеним украсима плитких ритмичких ојачања на фасадама. Међутим, око ове зграде секуларног карактера постоје недоумице, јер је на основу преосталих ниских зидова тешко одредити њен

¹⁷² Задужбина Арсенија I је поред посвете Св. Апостолима за патрона добила Христа Спаситеља. Размештај трију цркава- Богородичина, Св. Димитрија и Св. Николе и њихове посвете одговарале су светогорским обичајима. Исто тако је у манастиру Ватопеду.

¹⁷³ Cf. Г. Суботић, Црква Св. Димитрија у Пећкој патријаршији, Београд 1964, II- III.

¹⁷⁴ В.Ј. Ђурић, Настанак градитељског стила Моравске школе, ЗЛУ, 1 (Нови Сад 1965) 52-61 (са старијом литературом); В. Кораћ, Богородичина црква, in: Пећка патријаршија, Београд 1990, 83 (са старијом литературом).

¹⁷⁵ Cf. М. Чанак- Медић, Архиепископ Данило II и архитектура Пећке патријаршије, стр. 295- 310.

архитектонски склоп, а препреку представља и то што ту постоји и неколико етапа грађења из познијег доба.

Ранко Финдрик је објавио делове исхода археолошких ископавања и за монументалну секуларну грађевину откопану југозападно од цркве претпоставио да је трпезарија.¹⁷⁶ Позније је Бранислав Вуловић обрађивао ове грађевинске остатке и претпоставио да је ту био трем са стубовима који су били идентични стубовима на припрати архиепископа Данила II. Са Финдриковом претпоставком да је ту била трпезарија није се сложила Светлана Мојсиловић- Поповић¹⁷⁷, из разлога што трпезарији недостају пратеће одаје, као и због тога што је унутрашњост овог здања подељена на три одељења. Међутим, и Ранко Финдрик је тврдио да ти преградни зидови нису из Даниловог доба¹⁷⁸. Милка Чанак- Медић је изнела претпоставку да је југозападно од цркве могла бити- трпезарија или палата-, али се није бавила овим проблемом, због недоумица које се не могу разјаснити без исхода археолошких истраживања у целости објављених и обећала да ће то учинити другом приликом.¹⁷⁹ Војислав Кораћ сматра да ова репрезентативна правоугаона грађевина, смештена југозападно од сакралног комплекса, чији су зидови делимично очувани, представља средњовековну палату, саграђену између друге и четврте деценије XIV века и изричито с правом тврди да никако није могла бити трпезарија јер је "на смакнутом положају у односу према цркви да би смо је могли идентификовати као трпезарију".¹⁸⁰

Архиепископ Данило II је, вероватно, уклонио јужни параклис Светих Апостола док је зид између наоса и припрате Светих Апостола срушио његов наследник Јоаникије II.¹⁸¹ У Данилово доба су извршене и неке мање промене на остатку Св. Апостола, које су их приближиле владајућем стилу црквених грађевина и битно измениле њихов спољашњи облик. У духу рашке архитектуре XIII века био

¹⁷⁶Р. Финдрик, Истраживачки и конзерваторски радови манастирског комплекса Пећке патријаршије 1964, 1965 и 1966.г., Старине Косова VI-VII, Приштина 1972, 180-182.

¹⁷⁷ *Secular Buildings in Medieval Serbian Monasteries*, Зограф, 16, Београд 1985, 21, н. 13.

¹⁷⁸Р. Финдрик, н.д., 181.

¹⁷⁹ М. Чанак- Медић, Архитектура Пећке патријаршије, 296.

¹⁸⁰ В. Кораћ, Оправка цркава, утврђење, палата, ћелије, испоснице, in: Пећка патријаршија, 180-183.

¹⁸¹ Први је Ђурђе Бошковић сматрао да је испред цркве Св. Апостола могла бити припрата.[Ђ. Бошковић, Осигурање и ресторација цркве манастира Св. Патријаршије у Пећи, *Старинар* н.с. 8-9, Београд 1933-34, 90-165; исти, О сликаној декорацији на фасадама Пећке патријаршије, *Старинар*, н. с., XVIII (Београд 1967) 91-100.

је саграђен источни део ове цркве, те је стога имао ниске трансепте, завршене троугластим забатима.

Војислав Ј. Ђурић је сматрао да је црква Светог Димитрија фреско декорацију добила између 1338. и 1346. године, у време архиепископовања Јоаникијевог, а главни разлог за такву датацију фресака темељио се углавном на томе што је изнад улаза у цркву Св. Димитрија, на месту где је зазидана бифора према припрати архиепископа Данила II, представљена Богородица и св. Јоаникије у молитвеном клечећем положају са натписом: “ О, пресвета Богородице прими молбу раба свога архиепископа Јоаникија“, “ + ѿ прѣсвѣта бѣгородице прими молѣни раба своѣго архиеп[и]скопа јоаникиѣ“. Погрешна датација је проистекла из разлога што се веровало да су фреска и натпис истовремено настали са осталим живописом на западном зиду у време архиепископа Јоаникија II, који се посредно обраћа Богородици преко свог имењака св. Јоаникија.¹⁸² Међутим, највероватније је да истраживачи који су тако мислили нису били у праву, јер су и бифора и фреска настале касније од осталог живописа, те стога Бранислав Тодић сматра да је храм осликан у време док је његов ктитор, архиепископ Никодим, био жив, тачније између 1322. и 1324. године, јер је на његовом јужном зиду успео да идентификује портрете архиепископа Никодима, краља Стефана Уроша III, младог краља Душана и св. Саве.¹⁸³ Први је Владимир Петковић изнео претпоставку да насликани историјски ликови на јужном зиду западног травеја храма Св. Димитрија, чија се имена нису очувала, представљају сувременике подизања и живописања цркве, краља Стефана Дечанског, његовог сина Душана и ктитора архиепископа Никодима.¹⁸⁴ Милан Кашанин је сматрао да су ту насликани портрети Ђурђа Балшића, његовог сина Константина и патријарха Јефрема¹⁸⁵, а са њим се сложио и Павле Мијовић.¹⁸⁶ Војислав Ђурић је на потретима „видео“ ликове краља Душана, његовог сина Уроша и архиепископа Јоаникија II¹⁸⁷. Радивоје Љубинковић¹⁸⁸ и

¹⁸² Ђурић, Пећка патријаршија, ; Суботић, Црква Св. Димитрија, X.

¹⁸³ Б. Тодић, Српске теме на фрескама XIV века у цркви Св. Димитрија у Пећи, in: ЗОГРАФ, бр. 30, 2004- 2005, 123- 140.

¹⁸⁴ V.R.Petković, La peinture serbe du Moyen âge, Beograd 1934, 38; II, pl. LXXXVI;idem, Pregled, 250.

¹⁸⁵ М. Кашанин, Уметност и уметници, Београд 1943, сл. На стр. 50, 51.

¹⁸⁶ П. Мијовић, Пећка патријаршија, Београд 1960, 15.

¹⁸⁷ В.Ј.Ђурић, Историјске композиције, 143-144 и н. 110.

¹⁸⁸ Р. Љубинковић, Живопис Пећке патријаршије, Гласник САН IV/2 (1952) 363.

Мирјана Ђоровић Љубинковић¹⁸⁹ су „препознали“ кнеза Лазара његовог сина Стефана и патријарха Јефрема.

И неки делови Св. Апостола су, због мањих поправки, осликани у XIV веку. У црквама Патријаршије сахрањивани су црквени поглавари, све до XVIII века. Српским духовним поглаварима, који су, као и остали епископи, апостолски прејемници, свакако је одговарало да добију гробно место у „дому Св. Апостола.“¹⁹⁰

За Пећки католикон се само у идеално замишљеном нацрту, у ком би се занемариле мере његових појединих делова и изузела црквица Св. Николе, може наћи аналогија у неколико раније насталих грађевина, које имају бочне параклисе и велику припрату јер у српском градитељству не постоји паралела Пећком манастиру ни у материјалу ни у стварним димензијама. Такође је и у византијској архитектури врло тешко указати на праве паралеле. Пантократоров манастир у Константинопољу је упоређиван са сакралним комплексом у Пећи, међутим, он нема монументалну припрату, а за поређење му недостаје и звоник, за који поуздано знамо да је био саграђен испред Св. Апостола у Данилово доба.

Није могуће сасвим поуздано одговорити на питање када су саграђене Данилове задужбине у Пећи и црква Св. Арханђела Михаила у месту Љљшњици, као ни кад је обнављао туђе запуштене задужбине, јер су подаци о томе изгубљени или уништени, а нису прецизно датовани ни у сувременим изворима. На основу података у његовом животопису може се утврдити само шири временски оквир за подизање и живописање његових ктиторија, а то је несумњиво било док је био за кормилом Српске цркве. Са градњом у средишту Српске цркве започето је убрзо по његовом избору за архиепископа, а сва здања су вероватно била готова око 1330. године. Онда је, како је прихваћено у науци, прво живописана припрата до око 1332. године, а потом и друге његове задужбине, између 1332. и 1337. године. У Даниловој биографији, прво је описано грађење пећких цркава и припрате са пиргом, онда следе подаци да је након тога обнављана Жича, потом Маглич, затим

¹⁸⁹ М. Ђоровић- Љубинковић, Историјске композиције из цркве Светог Димитрија, in: Свети кнез Лазар-вСпоменица о шестој стогодишњици Косовског боја, Београд 1989, 89-95.

¹⁹⁰ М.Чанак-Медић, В.Кораћ, Архитектура и скулптура, приказ књиге В.Ј.Ђурић, С.Ђирковић, В.Кораћ, Пећка патријаршија, Београд 1990, ЗОГРАФ 21, 88-89.

је подигнута црква Св. Арханђела Михаила и двор у Јелашцима и на крају обновљена црква Св. Саве у Лизици.

Иако се ктитор и врховни духовни ауторитет Данило II у пећкој ставропигији¹⁹¹, изузетој испод јурисдикције епископа Хвостанског, поред градитеља, судећи на основу онога што о њему знамо као и из ишчитавања живописа, договарао и са сликаром протомајстором око иконографског програма и нијансама симболичког значења на фрескама у цркви Богородице Одигитрије и других задужбина, он је, и као ктитор и као врховни црквени поглавар, свакако морао имати завршну реч, тј. одобрити протомајсторову замисао.

Крајем XIII и у првој половини XIV столећа долази до промена у српској црквеној архитектури, када се, као одјек градитељских токова у византијској архитектури, преузима основа храмова у облику уписаног крста. Литургијске реформе захтевале су и проширење простора. Превођење Типика светога Саве Јерусалимског (1319. године) од стране архиепископа Никодима, као и Романов типик (1331. године), било је повезано са увођењем богослужења заснованог на јерусалимском обрасцу, који садржи већи број обреда: вечерња, повечерје, полуноћница, јутрење, као и часове између њих.¹⁹² Познато је да се у току дана на једној часној трапези, по канонском праву, може служити само једна литургија, а у седишту Српске цркве је свакако у циљу превазилажења тог проблема постојала потреба за већим бројем олтара. У њима се у једном дану може служити више литургија (али само на другом олтару и антиминосу, као и са новим свештенослужитељем¹⁹³), те и то може бити један од разлога за Данилово подизање пет нових олтара у Пећком манастиру.

Важност Пећи као седишта Српске цркве је, поред проширеног простора и већег броја олтара, захтевала и неке нове богослужбене књиге, које су превођене са грчког језика заједно са химнографским и другим делима византијске књижевности. Истодобно су засновани култови и писана житија, као и службе Србима светитељима у дане када се прослављају (што је и сам Данило Пећки

¹⁹¹ О ставропигијама видети В. Фидас, Патријаршијске ставропигије, in: Канонско право (преведено издање), Београд 2001, 197-208.

¹⁹² Д. Богдановић, Историја старе српске књижевности, Београд 1991, 149-152.

¹⁹³ Cf. Д. Перић, Црквено право, 110.

чинио), те су тада и њихова имена уношена у месецослове, чиме су преведени месецослови допуњавани.¹⁹⁴

У средњовековној Србији ретке су биле посвете црква Богородици Одигитрији (Водиљи, Наставници). Њој је посвећен католикон Немањиног Хиландара, црква казнаца Драгослава код Муштушста у Метохији, подигнута 1315. године, црква властелина Рудла у Струмици, која је 1343. године приложена Хиландару. Данило је назначио да је своју задужбину посветио Одигитрији Цариградској, мислећи на манастир у коме се налазила њена икона, по предању дело апостола и јеванђелиста Луке а који се налази изван градских зидина славне престонице Византијског царства. Икона је сматрана паладијумом Источноромејског царства и била је међу највећим Чудотворкама које доносе победе. Стога је често била уз ратнике приликом борби, а ношена је и у литијама и владарским тријумфима.

Три цркве саграђене каменом и опеком на жичком метоху у Пећи иако настале сукцесивном градњом, имају једнобродну основу са куполом и полукружно завршене апсиде. Градња дуга скоро једно столеће приморавала је неимаре на прилагођавање, нарочито на прераду матичне цркве Св. Апостола.

У комплексу трију паралелних црква Пећког манастира, на јужној страни је задужбина архиепископа Данила II, храм Успења Богородице Одигитрије Константинопољске, настала, углавном, под утицајем тадашњег владајућег византијског стила у архитектури.

По Војиславу Кораћу, црква Богородице Одигитрије, која је део опсежног градитељског програма архиепископа Данила II у Пећком манастиру, саграђена је 1328. године. Међутим, сматрамо да тачна година не може бити утврђена из разлога што није очуван натпис (уколико га је уопште било), а таквог податка о годинама изградње нема ни у другим нама доступним изворима, те узевши у обзир да је била међу већима у том времену, претпостављамо да је то било око 1330. године.

Пошто је Богородичина црква једна од главних у архиепископском средишту, логично изгледа то што се њен олтарски простор истиче димензијама,

¹⁹⁴ Cf. Богдановић, н.д., 149-152.

јер је у току богослужбених обреда требало да прими већи број свештенослужитеља. Такође је прилично простран и средњи део храма изнад ког је купола, као и њен западни травеј.

Црква Богородице Одигитрије, довршена крајем треће деценије XIV столећа, има основу развијеног уписаног крста, трочлану олтарску апсиду и осмострану куполу на четири слободна ступца. У оквиру сакралног комплекса ова црква, како би одговарала раније подигнутим здањима, не истиче се својом спољашњошћу: њени зидови од опеке и камена прво су малтерисани, а затим украшавани претежно флоралном декорацијом у фрескотехници; разазнају се орнаментални фризови, крстови и розете. Купола је шири у основи, али и нешто нижа него куполе тога доба. Ентеријер цркве је подељен слободним ступцима по уздужној оси и тако су образоване три целине. Прозори на олтарској апсиди и јужном делу храма решени су на готички начин, слично прозорима на цркви Св. Димитрија.

Данилов Ученик приповеда да је његов учитељ завршио цркву посвећену Успењу Богородице у Пећи „въ мѣроу красотѣ и дивнаго подобьствиа [благолѣпиа К.в.]“¹⁹⁵, као и црквицу Светог Николе коју „украси въсацѣмъ благовидѣннемъ [благолѣпиемъ К. в.]“¹⁹⁵. Одмах после тога „когоугодна мьсль възиде на оумѣ него създати таковою припратоу свѣтлоу и прѣславноу и достоинноу съвазанна многа...“¹⁹⁶

У цркви Богородице Одигитрије (Водиле) коју је архиепископ Данило II подигао уз јужни бок цркве Светих Апостола, јединствено је остварена складност архитектонске замисли и украшавања фрескама, тако да целокупно решење овог храма говори о Даниловој сложеној и уметничкој природи. Данилова главна црква постављена је слично нешто раније дограђеној цркви Св. Димитрија, која је на северном боку цркве Светих Апостола (симетрична доградња храмова на северној и јужној страни Св. Апостола и заједничка припрата за све три цркве). Симетрија је, као и углавном у другим црквама, заступљена и у Даниловом храму. Међутим, несиметрични додатак том градитељском комплексу представља црквица Св. Николе.

¹⁹⁵ ЖДП Даничић, 369- 370; Мирковић, 281.

¹⁹⁶ ЖДП Даничић, 370; Мирковић, 282.

И поред тога што није познато колико је претходно стање утицало на Данилову замисао о довршењу пећког сакралног комплекса, не може се оспорити да његов рад представља изванредан стваралачки чин „ њиме су грађевине и стилски слојеви Пећких цркава надограђени у целину вишег реда“. Ктитор је изванредно искористио простор Богородичине цркве и у њему образовао више култних места: пространи олтарски простор, протезис и ђаконик као посебне цркве (од Даниловог биографа као и по темама сликане декорације знамо да су сматрани посебним црквама), гробни компартимент, југозападно одељење.

Пространа вишенаменска црква Богородице Одигитрије, постављена слично Никодимовом храму, прислања се и пружа дуж наоса до јужног крака трансепта средишње цркве; намењена грчким подвижницима, али и за гробну цркву свога ктитора, има сложену просторну и програмску структуру. Њена правоугаона и развијена основа (дужине 13,65 и ширине 9,35m) је у облику уписаног крста са једном куполом која се наслања на четири слободна ступца изнад пресека и два полуобличаста свода, док на источној страни има троделни олтарски простор. Да би се остварила пројектована дужина цркве њена главна апсида, делимично је прешла раван западне фасаде трансепта Св. Апостола. Облик и структура тзв. развијеног уписаног крста, манифестују се и у горњим деловима храма. Богородичина црква је изграђена према архитектонској замисли општеприхваћеној у византијском свету и распрострањеној у српској црквеној уметности. Пећко архитектонско решење, чији је изворни тип константинопољског порекла, имало је упрошћенији распоред простора у олтару, који ће трајати у српском градитељству до настанка грађевина Моравске стилске групе.

Сл. 2. Поглед са југоистока на Данилове задужбине

У угаоним просторима Богородичиног храма образоване су пастофорије: на североистоку је параклис посвећен Св. Арсенију Српском, а на југоистоку параклис посвећен Св. Јовану Претечи и Крститељу Господњем, док је на северозападу простор у коме се уз северни зид налази саркофаг ктитора цркве архиепископа Данила II, у неку руку заштићен од кретања у цркви, те су тако створени повољнији услови за богослужбене обреде који се изводе на том месту; југозападни угаони простор, на неки начин издвојен од простора наоса, имао је на јужном зиду бочна црквена врата, која су касније зазидана, а поново их је отворио Ђурђе Бошковић 1931. године. Црква се на источној страни завршава двема апсидама. Главна је изнутра полукружна и ослања се северним краком на цркву Светих Апостола, док је споља тространа. У доњем појасу средњег крака главне апсиде је раскошно украшена бифора, а са стране апсиде у горњој зони налазе се три украшена слепа прозора. Будући, да је северни параклис Св. Арсенија прислоњен уз трансепт средишње цркве, он нема апсиду, док је јужни Претечин параклис има, али она не прелази дебљину зида, те је зато споља равна. Часна трапеза и делови олтарске преграде су из времена грађења цркве.

Сл.3. Поглед са југоистока на Данилове храмове и на храм Св. Апостола

Богородичина црква је споља зидана мешаним материјалом, каменим тесаницима и опеком у кречном малтеру, мада се у смењивању речених материјала мајстори нису строго придржавали одређеног ритма. Опеком су искључиво зидани лукови. Нешто касније су њене фасаде омалтерисане и обојене у црвено.¹⁹⁷

Према Учениковом казивању, архиепископ Данило II се није пасивно односио према својим ктиторијама, односно није им обезбеђивао само средства и бринуо се за извршење правних одредаба, већ се његов креативни однос проширивао на избор градитеља и живописца, на утврђивање иконографског програма и одређених теолошких идеја, као и на оцену њиховог рада (што је уосталом и била његова ктиторска дужност). После изградње Данилових задужбина у Пећи, изгледа да није имало потребе да се овом сложенем манастирском комплексу додају нове сакралне грађевине. Његове доградње складно су укомпоноване са раније подигнутим грађевинама, те стога као целина

¹⁹⁷ Бошковић, Осигурање и ресторација, 125.

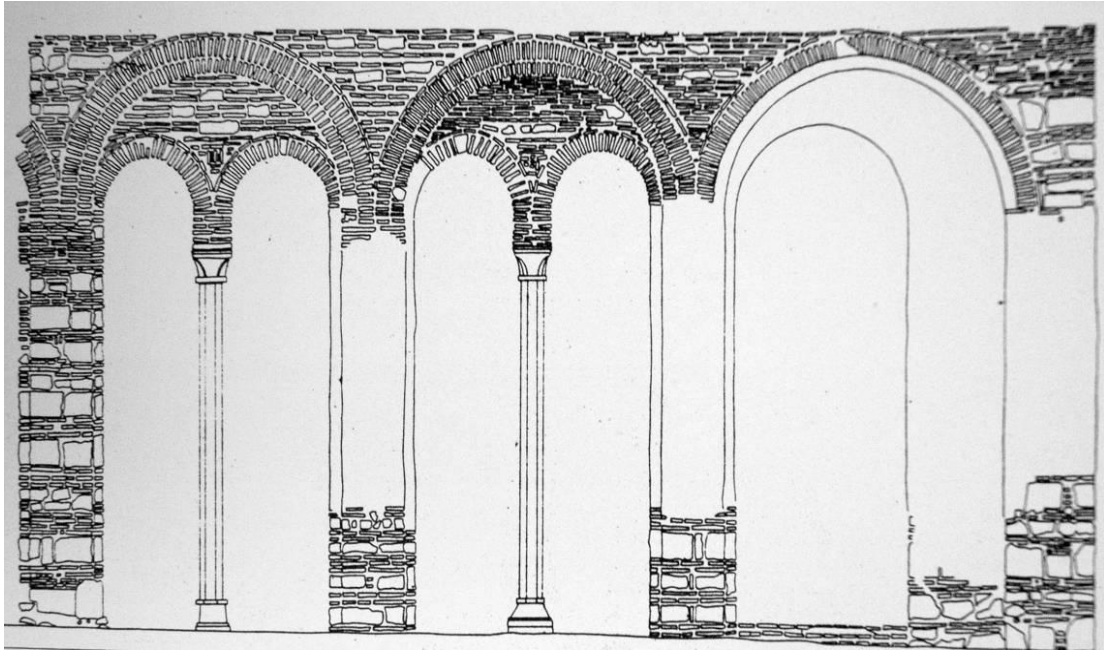
изгледају разложне у погледу намене, а не представљају ни новину, већ су у духу обичаја изградње манастира у средњем и позном периоду у Византији и земљама њене културне сфере. У престоници Ромеја је код неколико чувених манастира уз главну цркву дозидана једна или две цркве, међутим, три пећке главне цркве са својим симетричним распоредом, највише подсећају на главне манастирске цркве на Светој Гори, уз које су уз католикон, у симетричном распореду, са страна дограђивани параклиси. Ваља рећи да су и раније у Србији код цркава Рашке стилске групе, остварена слична решења. Такође су и пећки Свети Апостоли на бочним странама имали параклисе (видети цртеж бр. VIII). Српски учени архиепископи Никодим и Данило II, који су пре избора у то звање доста времена провели на Светој Гори, због важности архиепископског седишта, као и због умножавања црквених обреда након богослужбене реформе и нарочито након првог превода Јерусалимског типика, одлучили су да подигну праве црквене грађевине уместо пређашњих параклиса, знатно мањих по димензијама и спореднијег значаја. Као логичан део целине, на западној страни комплекса, настала је монументална припрата која се ослања на све три главне цркве. Поред Богородичине цркве и њених капела посвећених Св. Арсенију Српском и Св. Јовану Претечи, Данило је ту, у дому Св. Апостола, у склопу припрате, према једнима, а према другима уз њу, подигао „пирѣ великѣ“, катихумену („помость“), капелу Св. Данила Столпника на којој су била звона, донета „сѣ многими трудѣ“ са Приморја. Још је Данило у истом комплексу дозидео црквицу Св. Николе (једног од својих патрона) са тремом на јужној страни речене сакралне целине. Истину за вољу, треба ипак рећи да црквица Светог Николе делује као несиметрични додатак кога нема у константинопољским и светогорским манастирима, а изгледа ни било где другде.

Архиепископ, према исказу његовог биографа, „всѣмъ дѣла непорочно творе въ трудоприложени божествѣнне црквиѣ... домъ бѣпасовѣ“¹⁹⁸. Истраживачи који су се бавили овим питањем немају јединствено мишљење на шта се односе ове речи. Према Милоју Васићу, ради се о преправци западног дела храма Св. Димитрија¹⁹⁹, док Владимир

¹⁹⁸ ЖДП Даничић, 365; Мирковић, 278.

¹⁹⁹ Васић, Жича и Лазарица, 212.

Петковић сматра да је реч о целокупном манастирском комплексу.²⁰⁰ За нас је мишљење В. Петковића прихватљивије.

I Цртеж западне фасаде Данилове припрате, остаци првобитне грађевине (цртеж преузет из монографије В.Ј.Ђурић, С. Ђирковић, В. Кораћ, Пећка патријаршија, Београд 1990. У даљем тексту приликом преузимања само Пећка патријаршија, 1990)

²⁰⁰ Петковић, Живопис цркве Св. Богородице, 146.

Сл. 4. Источни део Богородичине цркве

Сл. 5. Цркве Богородице Одигитрије и Светог Николе посматране са југозапада

Сл. 6. Поглед с југозапада на задужбине архиепископа Данила Другог у Пећи

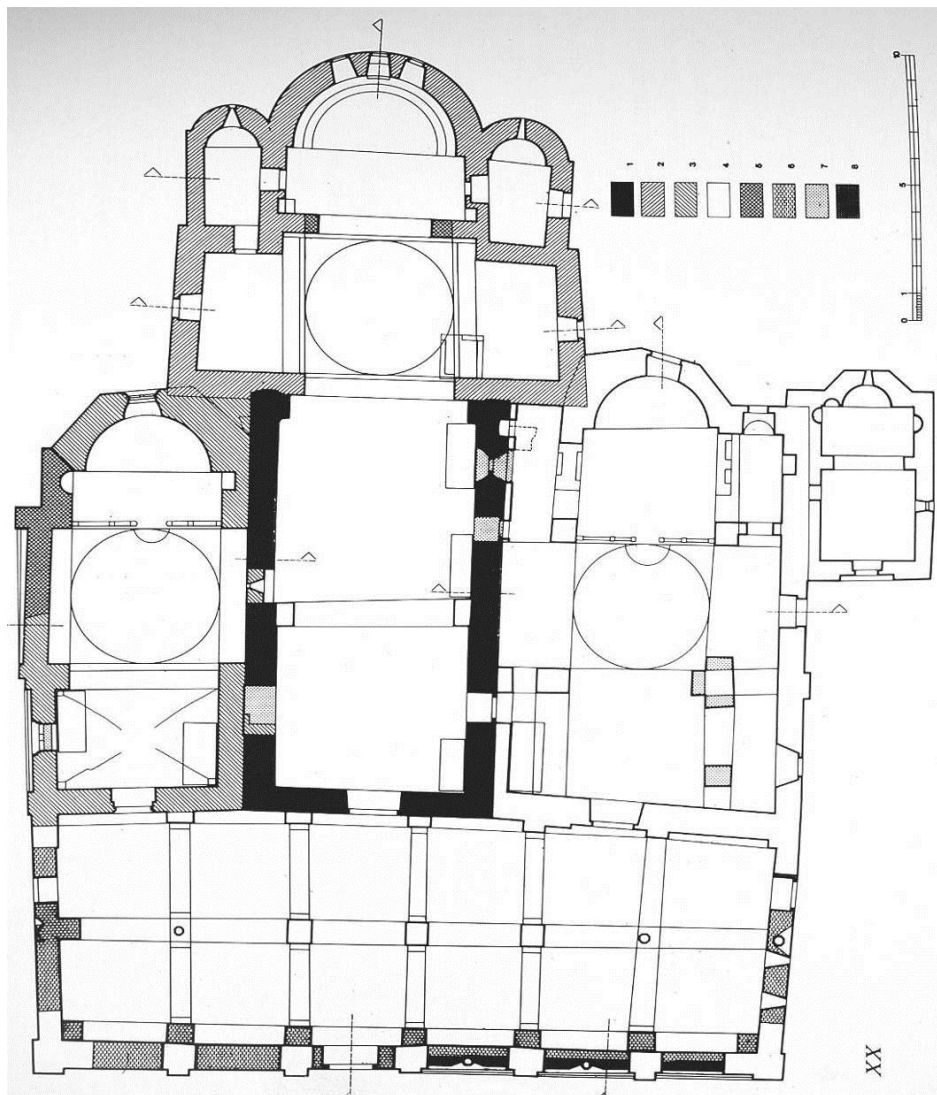
Сл. 7. Поглед са истока

Сл. 8. Поглед са североистока на цркву Св. Апостола и Св. Димитрија

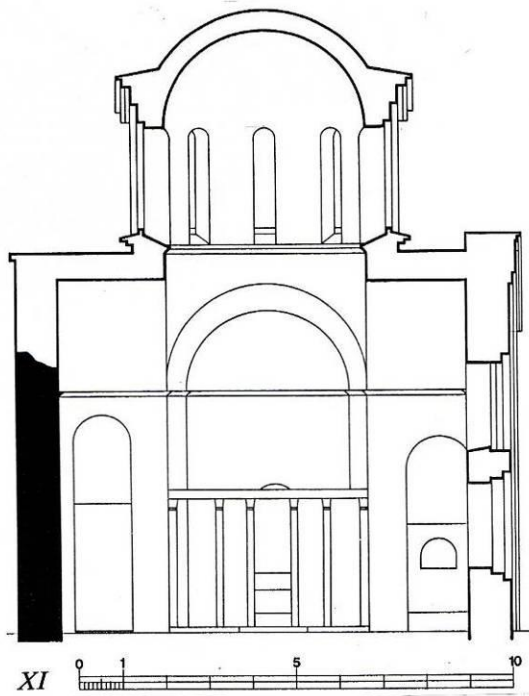

Сл. 9. Поглед са северозапада на припрату

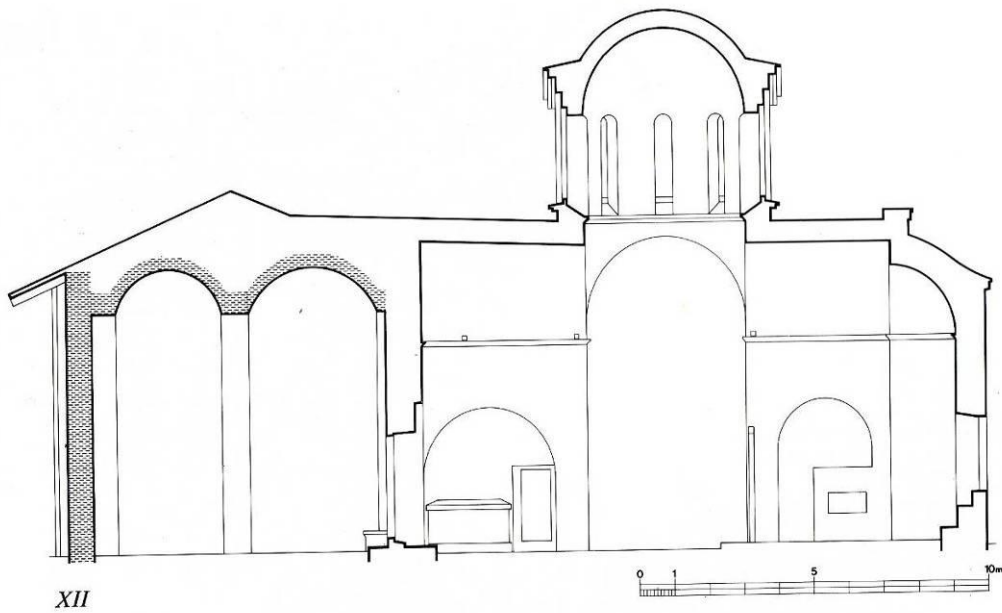

ЦРТЕЖ II

Основа пећких цркава: у средини Св. Апостоли, северно Св. Димитрије, јужно Св. Богородица и уз капела Св. Николе, западно припрата архиепископа Данила II. Легенда: Обележје 1. старији део Св. Апостола; 2. Део Св. Апостола из XIII века; 3. Св. Димитрије архиепископа Никодима; 4. Грађевине архиепископа Данила II; 5. Св. Димитрије, обнова патријарха Макарија; 6. Припрата, обнова патријарха Макарија; 7. Накнадне доградње у цркви Св. Богородице у XIV веку, у Св. Апостолима у непознато време; 8. Преправке из новијег времена. У Светим Апостолима, Св. Димитрију и Св. Богородици схематично су дате основе саркофага. (Пећка патријаршија, 1990)

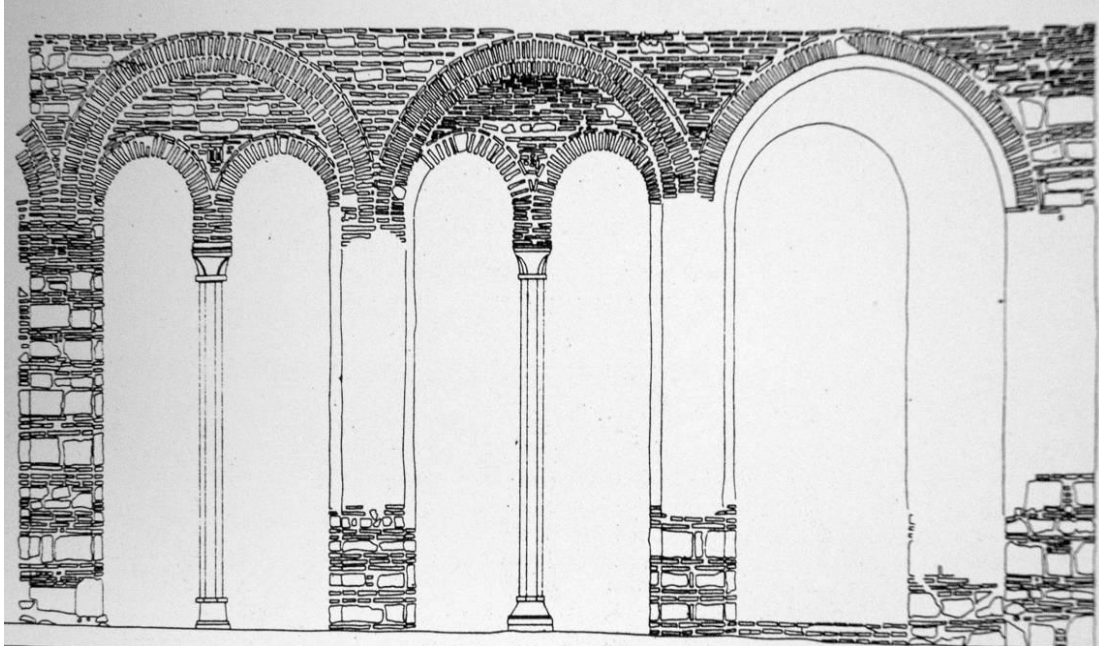
III

IV

III Попречни пресек кроз куполу цркве Богородице Одигитрије

IV Попречни пресек кроз припрату и подужни пресек кроз цркву Богородице Одигитрије (Пећка патријаршија, 1990)

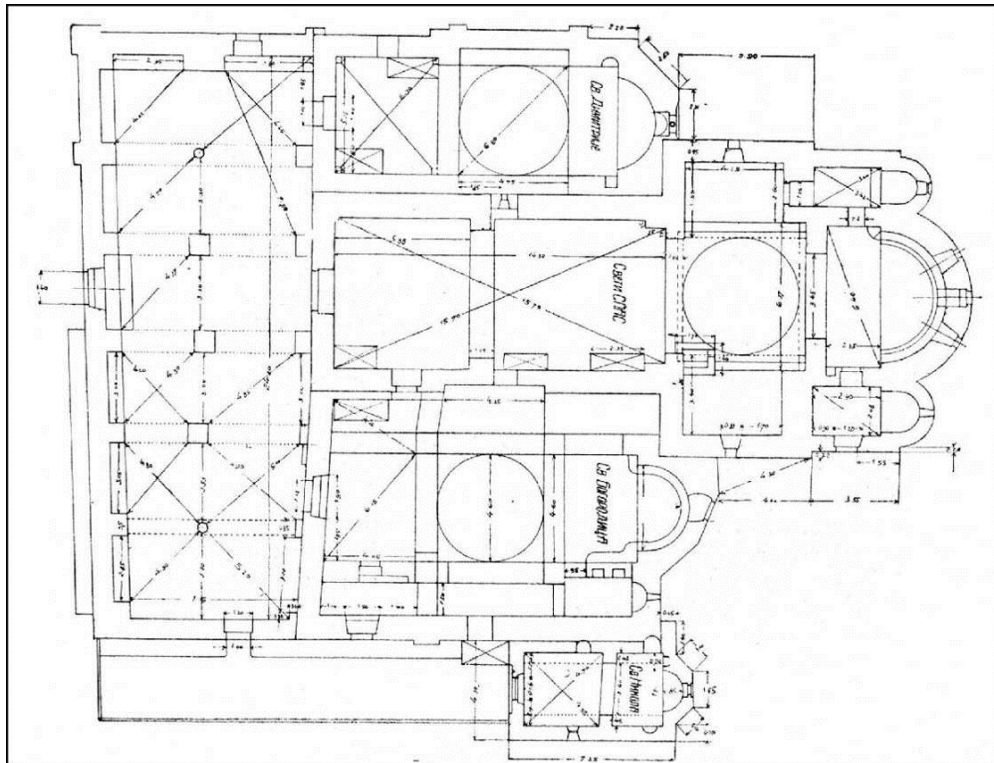

V Цртеж западне фасаде Данилове приправе, остаци првобитне грађевине (Пећка патријаршија, 1990)

Данилова посвета ђаконика Св. Јовану Претечи није неуобичајена, јер се још од XI века ђаконик прилично често посвећује св. Јовану Претечи или св. Николи, на пример: у Св. Софији Охридској (XI век), Богородици Перивлепти у Охриду (крај XIII века) и другде, ђаконици су посвећени првом, а у храму Св. Тројице у Сопоћанима, Св. Ахилију у Ариљу, Св. Георгију у Нагоричину итд., другом светитељу. Али, постоје и изузеци, на пример, у храму Успења Богородице у Морачи посвећен је Св. Илији. Међутим, Данилова посвета проскомидије Св. Арсенију Српском није уобичајена. На том месту је обично слављена Богородица или је програм живописа говорио о Евхаристији (у протезису Сопоћана, Нагоричина итд., приказан је Богородичин циклус). У архиепископовом протезису је уз ђаконе и светитеље, ту представљене, приказан и један циклус из живота архиепископа Арсенија I. Ово је поред ктиторових личних разлога, вероватно учињено и зато што се наспрам протезиса Богородичине цркве, са друге стране зида у цркви Св. Апостола, налазио саркофаг са Арсенијевим моштима.

Поред службе Св. Арсенију Српском, Данило Пећки је истом светитељу написао и Житије, у коме, између осталог, каже да је Арсеније био свети изабраник

првог српског архиепископа Саве и његов достојни наследник, те у уводу у његово житије каже: " о селъ бо, Христолюбиви, многа бестѣда прѣдлежитъ ны (ми Л.) јелико отъ многихъ воудесъ житиѣ ѿбо, нъ азъ смѣренни и недостоинни нарешти се рабъ твои Даниилъ, владики мои спасе Христе, молю и прошоу оу всешгедраго и незлобиваго ти чловѣколюбна молитвами светителя твоего, посли ми помощь светааго ти доуха, јано да быхъ възмогахъ по достојанию похвалы житиѣ ѿбо съставити"²⁰¹. Данило, након тражења надахнућа за писање, хвали Арсенија јер је успео да приведе Господу свој народ и зато што је и у овом грешном свету изгледао као анђе Божији, а пред смрт је, као и праотац Авраам, срео три анђела, а после његовог преласка у вечност, на његовом гробу дешавала су се разна чуда²⁰². Свети Сава и Свети Арсеније били су Данилови велики претходници на српском архиепископском престолу, а смерни Данило се сматрао њиховим недостојним наследником, те је узорним животом и исихастичким аскетским подвизима настојао да им се приближи.²⁰³

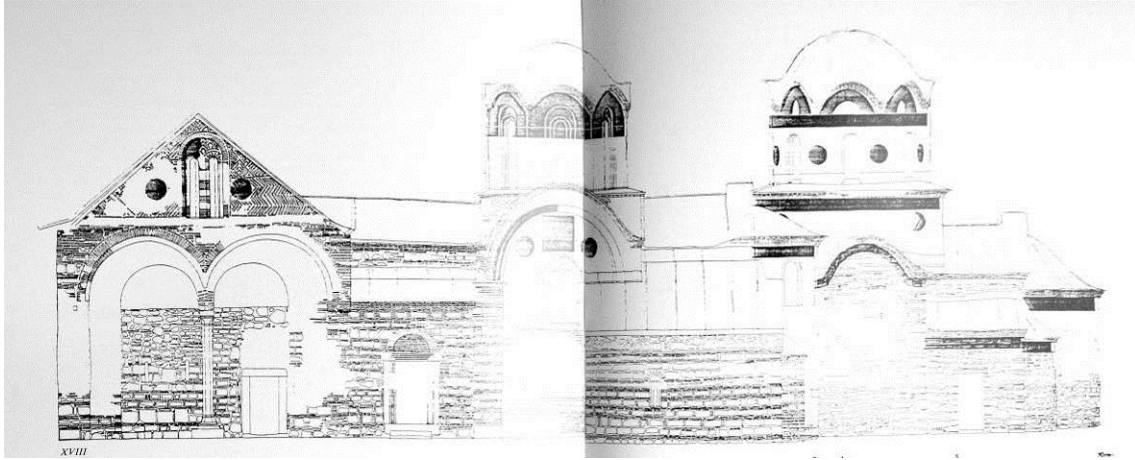

VI Основа Пећких цркава (Пећка патријаршија, 1990)

²⁰¹ ЖА I, Даничић, 234; Мирковић, 177.

²⁰² ЖА I, Даничић, 264-272; Мирковић, 198-205.

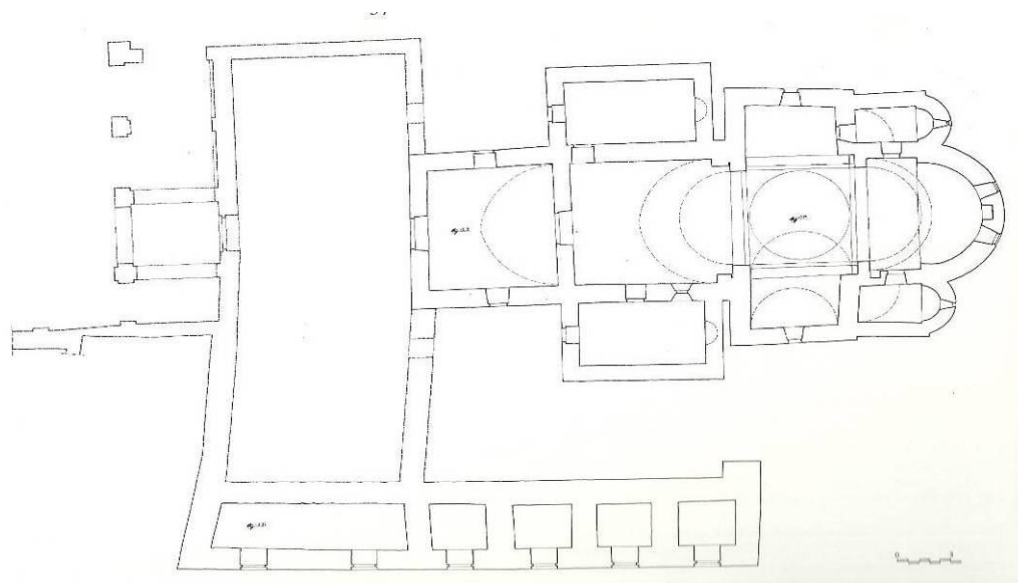
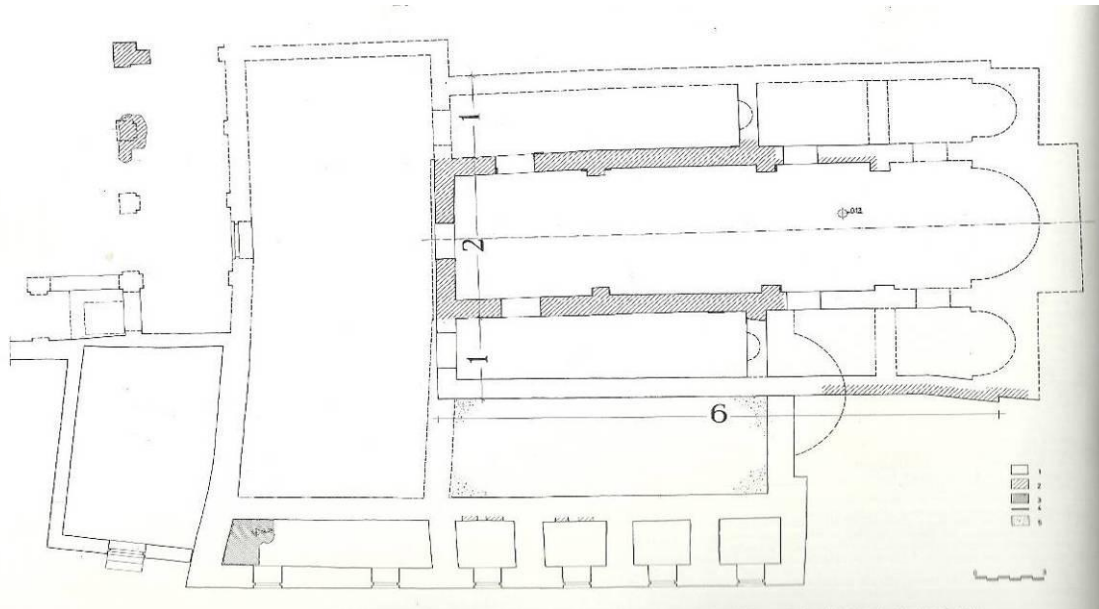
²⁰³ В. Ј. Ђурић, Свети покровитељи, стр. 290.

VII Цртеж јужне фасаде пећких цркава. Лево припрата архиепископа Данила II са зидом патријарха Макарија у двојном отвору, у средини црква Богородице Одигитрије, десно црква Св. Апостола. Испред Св. Апостола црквица Св. Николе. Затамњене површине показују места на којима су се очували остаци сликаних украса (Пећка патријаршија, 1990)

И данас су сачувани скоро сви изворни облици Данилове цркве посвећене Пресветој Богородици, подигнуте уместо ранијег јужног параклиса. Њени архитектонски облици су у науци довољно познати, те незнатни налази од 1981-1984, као и касније не утичу на општу слику о овој сакралној грађевини. Треба нагласити и да је постојала уопштена представа и о облицима црквице Св. Николе, подигнуте уз јужну страну трансепта и ђаконика Богородичине цркве, мада хронолошки однос између ових грађевина није био утврђен. Истовремено са капелом Св. Николе и пространом припратом настао је отворени трем, који се простирао од југозападног угла приправе до поменуте капеле. Да су неки делови капеле президани пре другог сликања фресака, у време патријарха Максима (1674/75) тачно је утврдио Ђурђе Бошковић²⁰⁴. Он је вероватно у праву када тврди да је горњи део капеле и њен западни део тада президан, јер належе не само на црвени малтер којим је у горњим зонама покривена фасада Богородице Одигитрије, већ и на фреске из доњег појаса јужне фасаде ове цркве, поуздано датоване у доба архиепископа Данила II, међутим, сигурно није у праву кад тврди да је ово светилиште тада президано из темеља.

²⁰⁴ Ђ. Бошковић, О сликаној декорацији на фасадама Пећке патријаршије, 95.

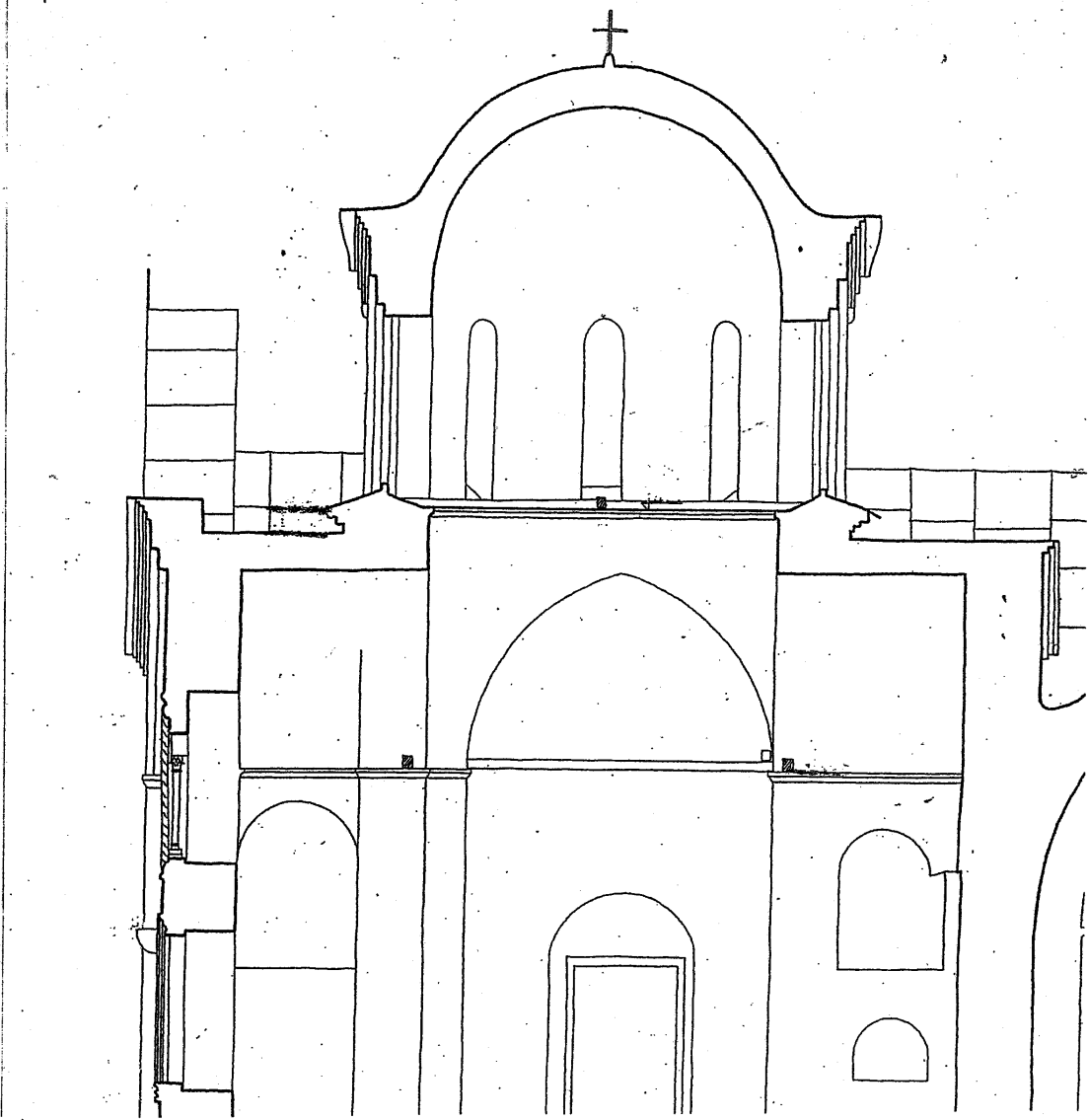
VIII Претпостављена схема основе базилике и околних манастирских зграда из предмањићке епохе (1.наслућени делови на основу нађених остатака;(2. познати делови базилике;(3. ниво пода;(4. остаци фасадног малтера и фресака;(5. насип.

IX Претпостављена схема основе Светих апостола у XIII веку и тада коришћених старијих околних зграда. (Преузето од М.Чанак- Медић, Архитектура прве половине XIII века, II Београд 1995. У даљем тексту Архитектура II.).

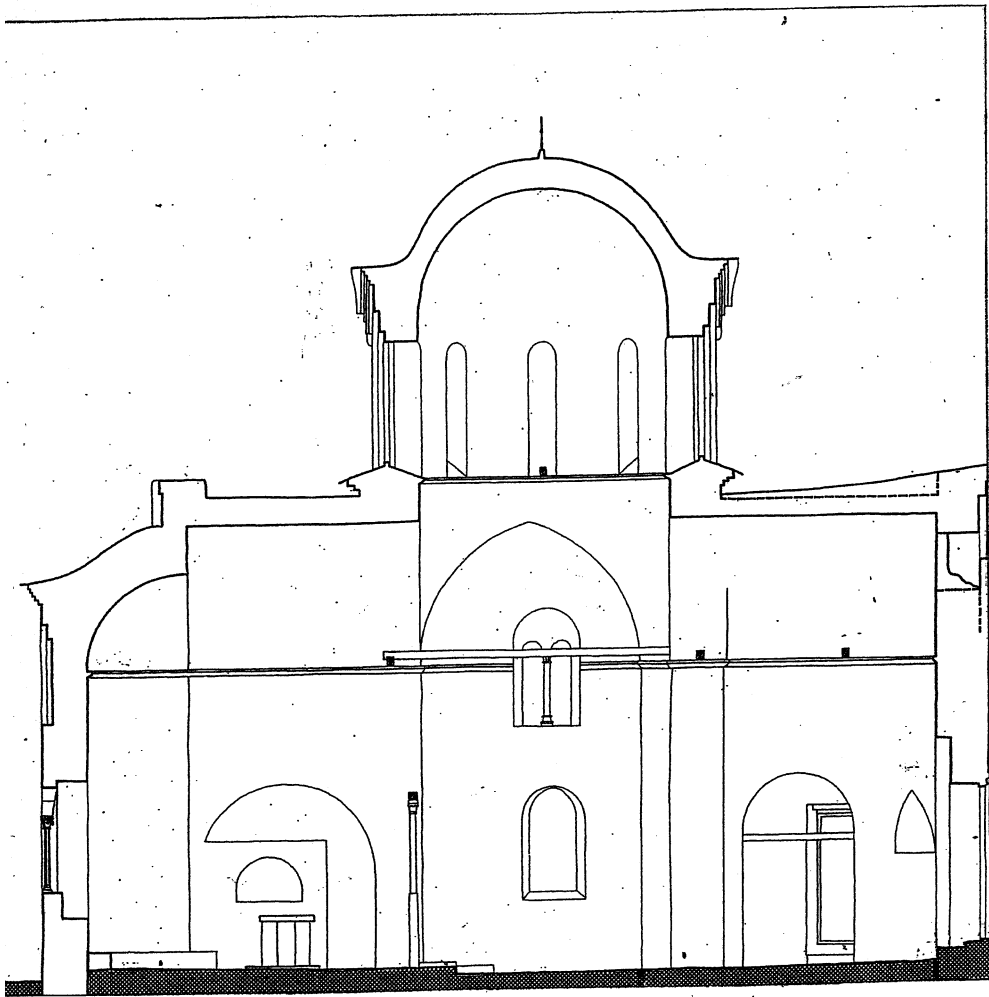

Попречни пресек кроз куполни простор Богородичине
цркве с погледом на источну страну

X (Архитектура II)

Попречни пресек кроз куполни простор Богородичине
цркве с погледом на западну страну

Подужни пресек кроз Богородичну цркву с погледом
на јужну страну

XIII

Цртеж источне фасаде пећких цркава. Лево на крају црквица Св. Николе, лево Богородица Одигитрија, у средини Св. Апостоли, десно Св. Димитрије. (Пећка патријаршија, 1990)

И припрата архиепископа Данила II у Пећкој патријаршији („Левска припра“), можда његова најлепша задужбина, имала је особено и занимљиво решење и велику уметничку вредност, те се с правом сматрала једном од најлепших припрата средњег века не само у Србији, него и у византијском свету. Њена лепота је изазивала дивљење како савременика²⁰⁵ тако и потоњих генерација.²⁰⁶ Основни и једини писани извор са више података из времена настанка ове вредне грађевине је *Живот архиепископа Данила II*, који је написао један његов књижевно обдарени ученик и, поред осталог, детаљно описао спољни изглед припрате, као и поједине њене делове. Западни зид монументалне припрате подигнуте истовремено са црквом Богородице Одигитрије повезује све три главне пећке цркве (источно је

²⁰⁵ Видети опис Даниловог биографа- ЖДП Даничић, 370-371; Мирковић, 282.

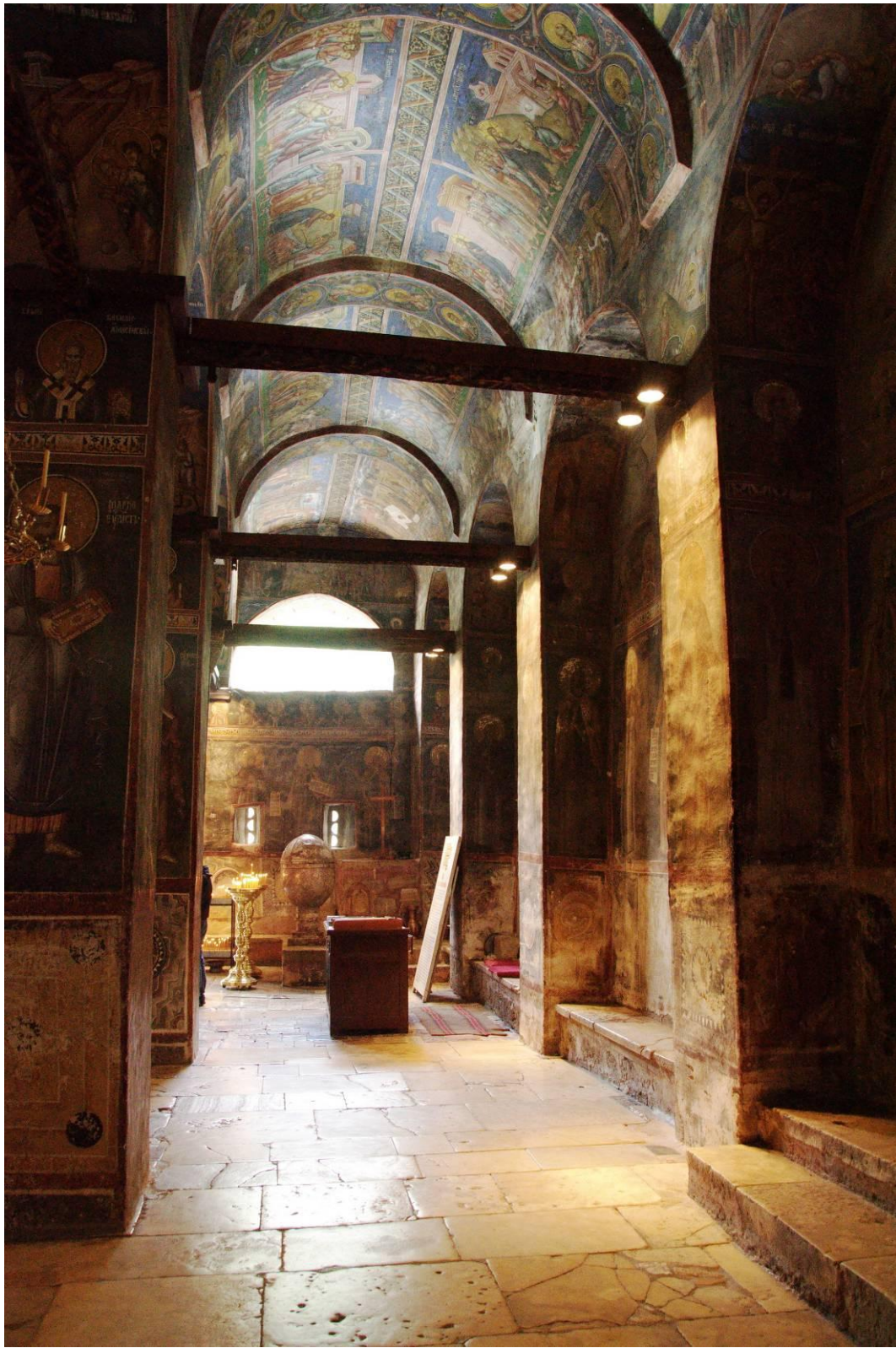
²⁰⁶ Карловачки родослов- Љуба Стојановић, Стари српски родослови и летописи, Београд- Сремски Карловци 1927, бр. 22, стр. 36; затим оцене А. Дерока, Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији, Београд 1953, В. Кораћа, Пећка патријаршија, 92- 100 и М. Чанак- Медић, Архитектура II, 37- 42, 49- 52.

ослоњена на западне зидове трију цркава) у јединствену целину и свима служи за богослужбене обреде и посебне радње које су вршене у средишту Српске цркве. Неколико година пре почетка градње припрате и Богородичиног храма на снагу је ступио Јерусалимски типик који је на тадашњи српски језик 1319. године превео архиепископ Никодим (1317- 1324) и у ком су садржани прописи за богослужења и обреде у припрати. Ту спадају литије са отпустима пре и после јутарњих и вечерњих богослужења, а у њој се служе панихиде, врши се освећење богојављенске водице итд. Данас се у југозападном углу припрате налази камена посуда са поклопцем, а некада је највероватније била испред западног зида Богородичиног храма на коме је генеалогска слика Немањића. И поред доцнијих преградњи лепота некадашње Данилове најславније грађевине-простране западне припрате- може се поред описа древних писаца, приметити и из њених преосталих делова. Нажалост, сачувана је само делимично и у измењеном облику, стога је данас тешко, скоро немогуће, реконструисати у потпуности њен првобитни облик, а такође није могуће са потпуном сигурношћу утврдити све разлоге за њено подизање, као ни до краја објаснити њену употребну намену. Но и поред тога ћемо покушати колико је то могуће реконструкцију њеног првобитног облика, рећи нешто о разлозима због којих је подигнута, као и о њеној употребној намени. Најважнија преправка ове грађевине уследила је због великог оштећења, између 1557. и 1561. године, у време патријарха Макарија Соколовића, „првог рестауратора наше старе архитектуре“.²⁰⁷ Међутим, тада приликом замене горње конструкције нису обновљени катихумена, капела Св. Данила Столпника и звоник изнад припрате, јер је могуће да је првобитни распоред и смисао првобитног здања из времена архиепископа Данила II био заборављен, те су касније замењени импровизованим звоником испред западног улаза у припрату, док су свим сачуваним деловима грађевине „вѣторѣи вѣторѣ“, патријарх Макарије и његови градитељи посветили велику пажњу.

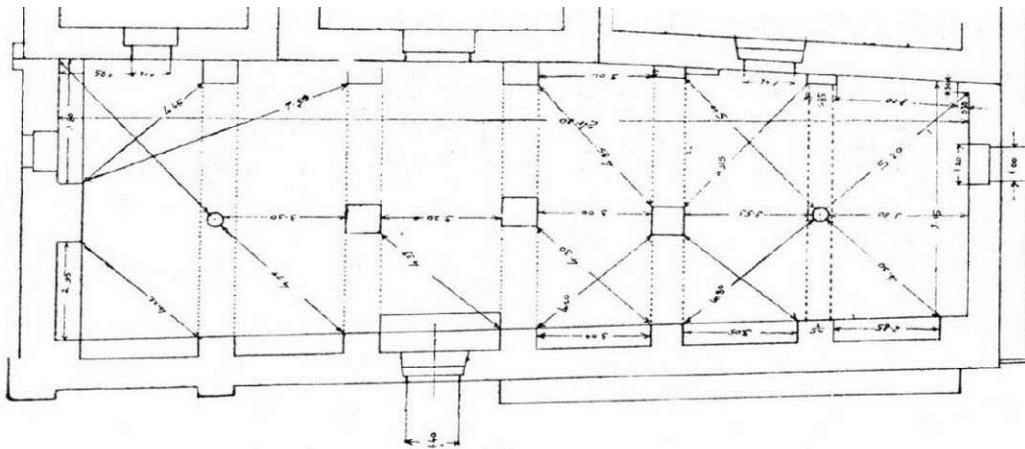
²⁰⁷ М. Шупут, Архитектура пећке припрате, 47.

Сл. 10. Камена посуда са поклопцем у југозападном углу припрате

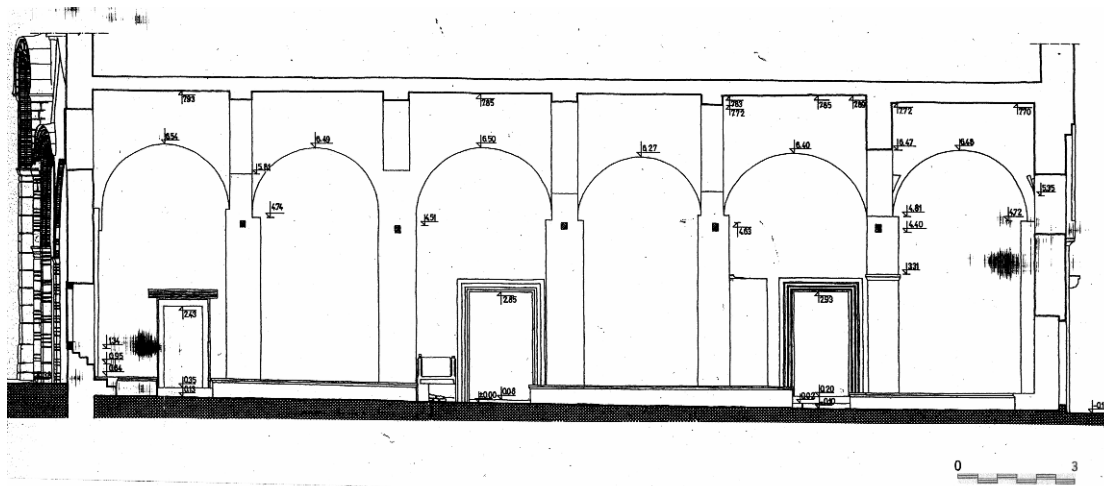

Сл. 11. Унутрашњост припрате (западни део)

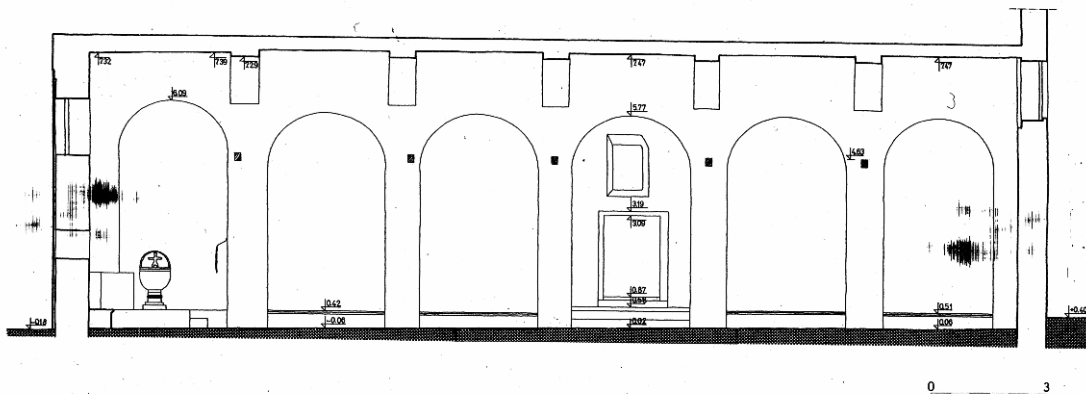
XIV Основа припрате (Архитектура II)

Основа припрате је издужена, а њена два брода подељена су на по шест поља. Високи стубови у крајњим пољима носе горњу конструкцију, док у средњим пољима постоје јаки ступци. Наспрам улаза у главну цркву, а испред четвртог западног поља пронађени су остаци здања мањих димензија са квадратном основом, чије су спољне стране дугачке 4,5 и 5,06m, са веома grubим зидом дебелим преко 1m и плитким темељима. Ђурђе Бошковић је веровао да су можда били део Даниловог пирга, мада је допуштао могућност да би ови грађевински остаци могли бити део неког касније подигнутог звоника, јер је на том месту приказан на бакорезу Георгија Стојановића из 1745. године.²⁰⁸

XV Подужни пресек кроз источни брод припрате с погледом на источну страну (Архитектура II)

²⁰⁸ Ђ. Бошковић, О сликаној декорацији, 95.

XVI Подужни пресек кроз западни брод припрате с погледом на западну страну
(Архитектура II)

Речено је да и даље постоји проблем куле- звоника и катихумене. Овај проблем су поставили ранији истраживачи, скренули на њега пажњу и отворили пут за даља истраживања, претпоставкама и закључцима до којих су дошли, али и поред тога немамо сигурних података о месту на ком се налазио Данилов високи пирг.

Горња конструкција припрате, могла је бити решена на неколико начина. Најједноставније решење горње структуре, изнад доње зидане конструкције са прилично широким фасадама, могла је бити таваница изграђена од дрвених греда. Али, такво решење није у складу са материјалним и писаним подацима. Наиме, у Извештају Ђурђа Бошковића се помињу остаци сводова, али без података на ком су месту грађевине.²⁰⁹ Други значајан податак, поред поменутог, налази се у опису грађења припрате, где Данилов биограф јасно сведочи да су сводови постојали: „... и начетъ здати поставъкъ стълпи мраморънѣне и на тѣхъ съводити зѣдомъ камары прѣвоудныи (вероватно се ради о крстастим сводовима), иже имѣють доброту видѣнниа... „²¹⁰

Место Даниловог пирга је у науци претпостављено на два начина. По једном, које су заступали Милоје Васић²¹¹, Марица Шупут²¹², Оливера Кандић²¹³ и

²⁰⁹ Ђ. Бошковић, *Старинар VIII- IX*, 1933- 34, 139- 154.

²¹⁰ ЖДП Даничић, 370- 371; Мирковић, 282.

²¹¹ М. Васић, Жича и Лазарица, 123- 125.

²¹² М. Шупут, *Архитектура Пећке припрате*, 45- 67.

Војислав Кораћ²¹⁴, пирг је био у саставу припрате. Међутим, према већ наведеној претпоставци Ђурђа Бошковића²¹⁵, који се колебао, пирг је могао бити и испред припрате али и у склопу ње, док га Милка Чанак- Медић²¹⁶ искључиво смешта испред западног улаза у припрату.

Према Милоју Васићу, Данилов „високи пирг“ чинио је саставни део припрате, а највероватније је био конструисан према западним вратима храма Св. Апостола. На првом спрату припрате у висини катихумене, била је капела Св. Данила Столпника изнад које се дизао спрат са звонима и кровом у облику купе, а испод њега је био четвртасти простор који је могао имати крстасти свод, равну таваницу итд.²¹⁷

Марица Шупут је у својој студији²¹⁸ о првобитном облику Данилове припрате и звоника своју представу засновала на три веродостојна примарна извора: на основу писања Даниловог биографа, на основу ктиторске композиције и на основу архитектонских остатака. Најпотпунија обавештења о горњим деловима припрате налазе се у Житију архиепископа Данила II, вредном историјском извору првог реда. Ту је наведено и како је зидана "... и начеть здати поставль стълпы мраморныне и на тѣхъ съводити зѣдомъ (зданиемъ К. б.) камары прѣпоудныи же имѣють доброту видѣниа"²¹⁹, те тако знамо да је припрата била засведена, а у наставку сазнајемо да "тоу же и помость сътвори прѣздъ ню (урезъ кеи К. а. К. б.) въ высоту, еже именуется се катихоумени, по немъже ити архiereю въ црковъ божествоую"²²⁰. Из истог извора сазнајемо и да је Данило испред цркве Св. Апостола сазидао велики пирг и на његовом врху цркву посвећену Св. Данилу Столпнику: " Тоу же въ домоу светыхъ апостоль прѣдъ црковню създа пирьгъ великы, и на врхуоу его именована црковъ светааго Данила стълпника"²²¹. Према сведочењу Ученика, капела Св. Данила Столпника била је осликана у Данилово доба: " И тоу оуцраси образы писаниа божества"²²²,

²¹³ О. Кандић, Куле звоници, 55-59.

²¹⁴ Пећка патријаршија, 94 (В. Кораћ).

²¹⁵ Ђ. Бошковић, О сликаној декорацији, 91.

²¹⁶ М. Чанак- Медић, Архиепископ Данило II, 302.

²¹⁷ М. Васић, н.д., 123-125.

²¹⁸ М. Шупут, Архитектура Пећке припрате, ЗЛУ, 10, Нови Сад 1977, 45-67.

²¹⁹ ЖДП, Даничић, 370; Мирковић, 282

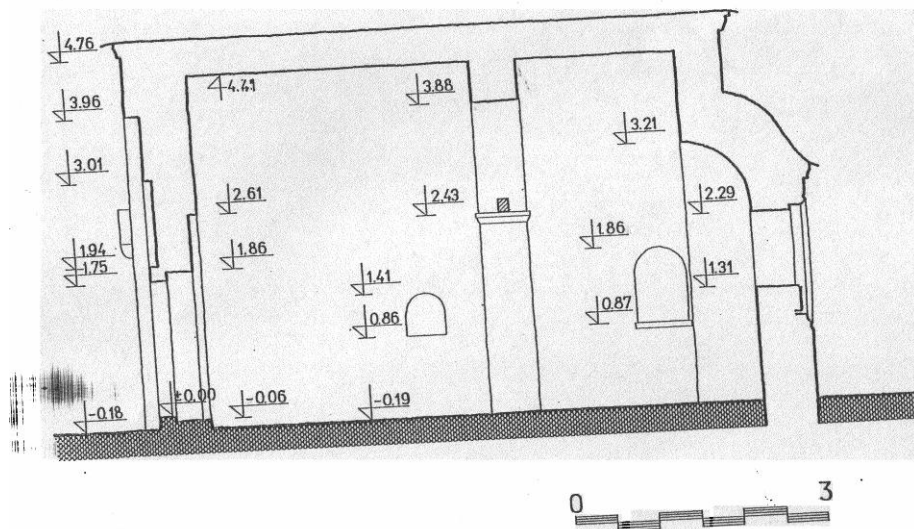
²²⁰ ЖДП Даничић, 370-371; Мирковић, 282.

²²¹ ЖДП Даничић, 371; Мирковић, 283.

²²² Исто.

као и да су звона саливена на Приморју: „ изданиемъ же злата него многа сътворише кѣмоу въ приморни звона доброгласна, и та принесе съ многыими трудоу и постави на тоу на прѣдивноу хвалоу и устьѣ светыхъ апостоль...“²²³

На основу наведеног Марица Шупут је замислила горњу конструкцију припрате, у идеалној реконструкцији, са крстастим сводовима у централним пољима, док је у крајњим претпоставила полуобличасте сводове. Сматрала је да су постојећи јаки ступци у средишту из Даниловог времена, а са Ђурђем Бошковићем се сложила да су пиластри из времена обнове патријарха Макарија Соколовића, док је Данилов "пиргъ великъ" замислила над једним од поља које образују јаки ступци испред цркве Св. Апостола. Горња конструкција изнад средишњих поља, по њеном мишљењу, била је сасвим ниско- испод темена слепих аркадица на фасадама – те је тако прозор на западном зиду матичне цркве остао отворен²²⁴. Замисао Марице Шупут о положају пирга са „звонима доброгласним“ усвојила је и Оливера Кандић.²²⁵

XVII Цртеж Подужни пресек кроз капелу Св. Николе(Архитектура II)

²²³ Исто.

²²⁴ М. Шупут, Архитектура Пећке припрате, стр. 53. .

²²⁵ О. Кандић, Куле- звоници уз српске цркве XII- XIV века, ЗЛУ 14, Нови Сад 1978, 55-59.

На сликаном ктиторском моделу цркве у Пећи су приказане доста тачно и у потпуности се слажу са описом Даниловог животописаца и у целини и у детаљима, те се с правом мисли да је скица њиховог изгледа настала после непосредног посматрања. На моделу је приказан само трем који се налазио на јужној страни, а не види се претпостављени западни трем испред припрате, иако по остацима фресака Милка Чанак - Медић сматра да је он настао истовремено са јужним делом, те је по њој, могуће да је сликар док је радио скицу цркве посматрао с југоистока и зато је звоник приказан над припратом²²⁶.

Војислав Кораћ сматра уверљивом претпоставку Марице Шупут²²⁷, засновану на опису Даниловог биографа и на ктиторском моделу, да је звоник у Даниловом пиргу стајао изнад припрате (слично звонику Богородице Љевишке и звонику цркве Самарине на Пелопонезу), као и да се уздизао изнад ње само толико да се у њему смести капела ктиторског имењака и патрона, преподобног Данила Столпника, и изнад капеле, отворени део за „звона доброгласна“, док претпоставку Милке Чанак- Медић, да се налазио испред западних врата у припрату побија следећим речима: „Темељи испред улаза у припрату могли би навести на помисао да је звоник стајао на томе месту. Међутим, то су остаци веома грубих зидова плитких темеља, накнадно прислоњених уз припрату. Сва је прилика да је ту било камено постоље за неку лаку конструкцију, можда дрвени звоник, подигнут после обнове припрате“²²⁸.

Сматрамо да за разрешење недоумице поред материјалних остатака и наших опажања треба из обе врсте извора- Данилове биографије и ктиторског модела (описа и сликане представе), узети оно што је исто у њима, као и оно што се не противи логици ствари. Помишљамо да се у претпоставци Марице Шупут, која је уверљива за Оливеру Кандић, Војислава Кораћа, крије одговор на питање где се налазила кула- звоник. Она је вероватно била конструисана испред цркве Св. Апостола, односно изнад средњег западног поља пространог нартекса, о чему имамо сведочанство Даниловог биографа. И изглед припрате и звоник на сликаном ктиторском моделу иду у прилог изреченој претпоставци, јер је ту звоник изашао

²²⁶ Cf. М. Чанак- Медић, Архиепископ Данило II и архитектура Пећке патријаршије, стр. 302.

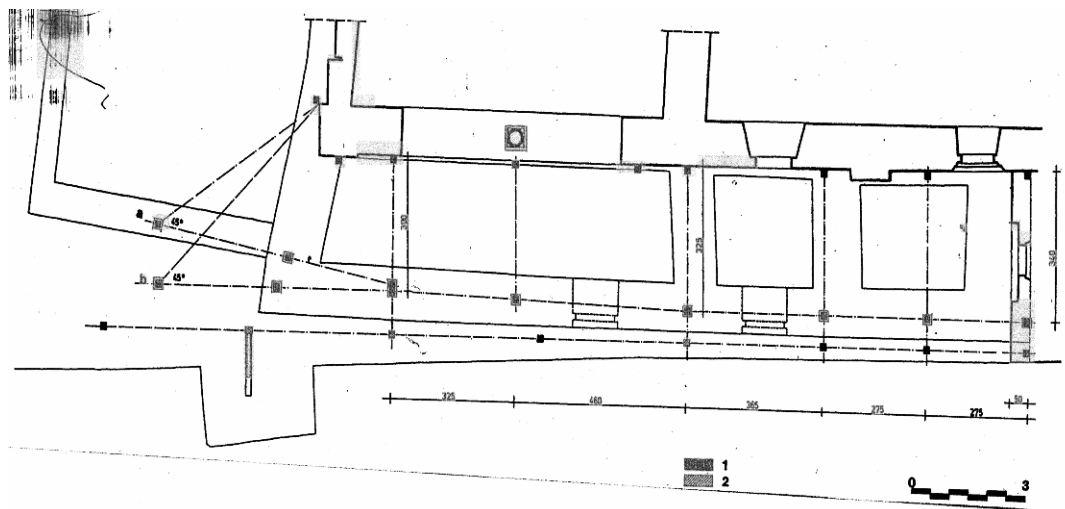
²²⁷ Op. cit. 55.

²²⁸ Пећка патријаршија, 94 (Кораћ).

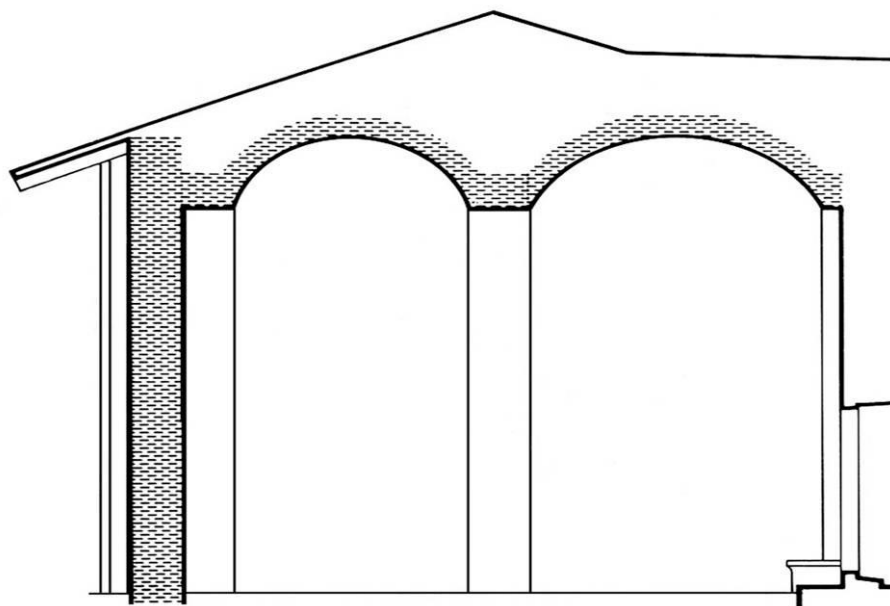
изнад крова припрате, односно изнад њеног средњег западног поља. Нема места сумњи да је Данилов сликар знао да верно престава архитектуру и да је, судимо на основу сликаних детаља, тежио тачности, приказавши чак и „звона доброгласна“ , капители стубова итд, јер би у супротном, пред ктитором и пред савременицима, довео у питање свој углед, те је стога звоник верно приказао изнад припрате, тј. на месту на ком се највероватније налазио; сликање звоника испред припрате, на месту где га претпоставља Милка Чанак- Медић био би за живописца једноставнији задатак. И чињеница да је звоник у потпуности порушен противи се тврђењу да је био конструисан испред припрате. Ваља рећи да о времену и разлозима за рушење припрате и звоника нема података. Самим тим, да је звоник у потпуности порушен, то би могло ићи у прилог претпоставци да је био саставни део припрате, јер да се налазио испред ње могао би бити, у крајњем случају, само делимично оштећен али не и сасвим порушен. Марица Шупут је претпоставила да је узрок делимичног рушења припрате и пирга у потпуности у њиховој смелој горњој конструкцији²²⁹, док је Слободан Ђурчић, на основу података које је изнео, указао на велики број срушених припрате, које је настало као последица рушења њихових звоника од стране турских завојевача, због њихове активне улоге у црквеној архитектури, па је са том појавом довео у везу и рушење пећког звоника, када је делимично страдала и припрате²³⁰. Сматрамо да је његова претпоставка прихватљивија.

²²⁹ М. Шупут, н. д., 56-57.

²³⁰ S. Čurčić, *Byzantine Legacy in ecclesiastical Architecture of the Balkans after 1453*, in: *The Byzantine Legacy in Eastern Europe*, New York 1988, 69-70.

XVIII Основа трема с претпостављеним распоредом његових носача (1. дрвени ступци и други носачи из XIV века; 2. дрвени ступци из XVI века) - Архитектура II

XIX Попречни пресек кроз припрату (Пећка патријаршија, 1990)

Раније је речено је да смо из Житија архиепископа Данила II сазнали да су на пиргу стајала звона, као и да је ту постојала капела посвећена Св. Данилу

Столпнику²³¹. Одатле се у цркву силазило преко катихумене. Због тога што Ученик назива катихумену и "помость" може се закључити да је она била на спрату, а постоје наговештаји да је за смештај степеника послужио западни зид цркве Богородице Одигитрије. Наиме, пронађено је правоугаоно поље широко 92 cm које у поље излази 20 cm, а налази се између северног довратника на улазу у ову цркву и оближњег пиластра на припрати. Ово поље је покривено фреском из XVI века и има остатке сликаног сокла у доњем појасу из Даниловог доба, те се може закључити да је ова конструкција истовремена са грађењем припрате. Ту се, по свему судећи, налазио пролаз за пењање на некадашњу катихумену. По Марици Шупут, та је одаја заузимала само средишњи део спрата²³², а Милка Чанак-Медић сматра да је постојао по читавој дужини припрате²³³.

Архиепископ Данило II је своју вишезначну пространу припрату, поред осталог, наменио и за одржавање црквених сабора. Пре него што је живописана припрата постављен је по његовом налогу са северне стране улаза у храм Св. Апостола престо од црвеног пешчара, као и дугачка и ниска камена седишта (банци) испред западних фасада трију великих цркава. Након тога је, по његовој иницијативи осликана припрата, те су тада око поменутог престола и изнад седишта постављене фреске које су могле бити у вези са васељенским саборима и важнијим помесним саборима, а није искључено да су ту били насликани и неки српски сабори. На познијим фрескама са краја XIV века и из 1565. године приказана је аутокефалност и континуирано трајање Српске цркве, међутим, не може се до краја одгонетнути њихов програм из Даниловог времена.²³⁴

Милоје Васић је сматрао да су ктитори цркава у Пећи непосредно били надахнути лавром Св. Саве Освећеног у Палестини²³⁵. Срби су давали материјалну помоћ овом манастиру, са циљем да га уврсте у посед српских монаха, што је можда постигнуто у Данилово доба (мада о томе у нама доступним изворима нема

²³¹ ЖД II Даничић, 371; Мирковић, 283.

²³² М. Шупут, Архитектура Пећке припрате, стр. 61.

²³³ М. Чанак-Медић, Архиепископ Данило II и архитектура Пећке патријаршије, стр. 303.

²³⁴ Cf. В. Ј. Ђурић, Припрата као саборска дворана, in: Пећка патријаршија, Београд 1990, 236.

²³⁵ М. Васић, Жича и Лазарица, 211-212.

података), а у сваком случају 1504. године²³⁶. Познато је у науци да је Свети Сава Српски увео у богослужење "праксу из неких палестинских средишта".²³⁷ О томе сведочи и Доментијан кад наводи да је Сава примио прво "васељенско законоположеније", допунивши га јерусалимским, "прибирајући из обојег најбоље"²³⁸.

Гојко Суботић је с разлогом претпоставио да је вишецрквена грађевина у Пећи настала по узору на светогорски манастир Ватопед²³⁹, а Војислав Ђурић да су са Свете Горе стигли подстицаји за бојење неких цркава Рашке школе, али и фасада цркава у Пећи, јаркоцрвеном бојом²⁴⁰.

Део јединствене грађевинске целине у Пећком манастиру чини и црква Св. Николе, која је првобитно била непосредно повезана отвореним тремом са осталим пећким црквама и припратом. На ктиторском моделу представљени су и капела и трем, а и Ученик тврди да је црквицу Св. Николе подигао Данило II²⁴¹, чиме је засведочено његово ктиторство и над овим грађевинама.

Самостални параклис Св. Николе је једнобродне правоугаоне основе и уско одређене намене, а наслања се уз Богородичину цркву и северни део њеног источног зида, заклањајући јој део југоисточне стране. Саграђен је од камена и опеке, истовремено са Богородичиним храмом, великом припратом и отвореним тремом. Ранијим истраживачима су као доказ за њихову истовремену градњу послужили остаци фресака испод тадашњег трема, сликани на истом слоју малтера којим су покривене фасаде јужног зида Богородичине цркве и припрате, као и зато што су повезане са усправно урађеним фрескама, несумњиво насталим у доба архиепископа Данила II на јужној и западној фасади.²⁴² Међутим, Војислав Кораћ

²³⁶ Уп. М. Живојиновић, Ктиторска делатност Св. Саве, у: Сава Немањић- Свети Сава, Историја и предање, Београд 1979, 28.

²³⁷ Видети: Р. Грујић, Палестински утицаји на Св. Саву при реформисању монашког живота и богослужбених односа у Србији, Светосавски зборник 1, Београд 1936, 279-305.

²³⁸ Доментијан, Животи Св. Саве и Св. Симеона, превео Л. Мирковић, Београд 1938, 166.

²³⁹ Г. Суботић, Црква Св. Димитрија у Пећкој патријаршији, Београд 1964, III

²⁴⁰ В. Ј. Ђурић, Настанак градитељског стила Моравске школе, 59

²⁴¹ ЖДП Даничић, 370-371; Мирковић, 281- 282.

²⁴² Ђ. Бошковић, Осигурање, 440; В.Ј. Ђурић, Настанак градитељског стила Моравске школе, 50; Ђ. Бошковић, О сликаној декорацији, 91; М. Чанак- Медић, Архитектура II, 42- 43.

сматра да је капела започета у тренутку тек кад су завршавани радови на Богородичиној цркви.²⁴³

Као други доказ за истовремену градњу сматра се дрвена греда, уграђена на јужном зиду Богородичине цркве и која се продужава до источног зида Св. Николе, јер до ње допире црвени малтер са јужне фасаде Богородичине цркве, на основу чега је утврђено да је првобитни зид на оба места сачуван до те висине. Апсида капеле Св. Николе, као и код других цркава је на источној страни, а по облику и међусобним односима трију страна слична је апсидама Св. Димитрија и Богородичине цркве (полукружна је изнутра, засведена полукалотом и тространа споља). Брод поменутог светилишта је на два неједнака травеја подељен пиластрима и попречним луком (источни је у саставу олтарског простора). У проскомидији се налазе три нише: на њеној јужној страни је једна, а на северној две. Црквица је пресведена полуобличастим подужним сводом. Горњи и доњи део капеле разликују се по начину зидања. Изгледа да је Милка Чанак- Медић у праву кад тврди да „горњи део капеле са сводовима и садашњи западни зид“ нису из времена архиепископа Данила II, већ „потичу из времена радикалне обнове“.²⁴⁴

Доњи делови су грађени слично храму Св. Димитрија (ћелијаста начин зидања), источни прозор са мермерним оквиром романског порекла, прозор на јужном зиду уобичајеног византијског облика, можда и првобитна западна врата, радили су исти мајстори који су радили на Св. Димитрију и Богородичиној цркви; наизменично су водоравно постављани камен и опека, док су много слабије грађени горњи делови зидова јер је за њихово зидање опека мање коришћена и без реда уграђивана, што је основ за претпоставку да су обнављани у време турске власти. У унутрашњости капеле, у лунети над вратима, налази се натпис из 1674. године из кога сазнајемо да је поново осликана, док је за кормилом Српске цркве био Максим Скопљанин (1655- 1674; + 1680). Међутим, из тог натписа не сазнајемо кад је светилиште обновљено; то свакако није било тада, као ни у време обнове патријарха Макарија Соколовића, јер на његовом ктиторском моделу нема капеле Св. Николе, док су припрата и трем испред ње приказани.

²⁴³ Пећка патријаршија (В. Кораћ), 108-111.

²⁴⁴ М. Чанак- Медић, н.д., 42.

Већ је речено да је Милка Чанак- Медић, према моделу цркве Св. Николе у рукама њеног ктитора, установила да је она првобитно била нижа од обновљене, као и да је имала једноводни кров, док је њено слеме било исте висине са слемом истодобног јужног трема, али и она признаје да у испитивањима која је вршила није могла поуздано утврдити колико су првобитни зидови капеле били високо и колико су коришћени приликом радикалне обнове капеле, која је највероватније изведена у XVII столећу.

Сигурно је да средњовековним схватањима не припада начин зидања горњих делова капеле, као ни слепи лукови горњих делова њене западне фасаде, а такође се поуздано може рећи да ту никако нису поновљени средњовековни облик и начин зидања, већ је ту првобитно градитељство слободније тумачено.

Треба још рећи да је необичан и склоп слепих лукова горњег дела западне фасаде капеле Св. Николе, настао у радикалној обнови у XVII столећу, а према В. Кораћу²⁴⁵, могуће је да је само на средњем луку поновљен првобитни лук из времена архиепископа Данила II. Данас није могуће у потпуности утврдити облик западног портала здања, зато што само праг и довратници, можда могу бити из првобитног доба.²⁴⁶

Кораћ даље сматра да је Данило II желео да групише своја дела, те је параклис уско одређене намене подигао уз католикон, а не како је било уобичајено на неком другом месту (у другом случају тешко би га било приказати на ктиторском моделу)²⁴⁷.

Првобитни северни зид капеле Св. Николе је имао дебљину која је била довољна да носи део подужног полуобличастог свода, тј. његов северни ослонац (дебљине 35 cm). Простор параклиса је тим сводом био у потпуности прекривен. Приликом обнове у XVII столећу западни зид здања је померен упоље према западу, док је горњи део президан и тако је образован постојећи свод. Војислав Кораћ сматра да се обновљена горња конструкција само по начину зидања разликује од првобитне и да је првобитно здање имало попречни ојачавајући лук, као и да је његова намена била да обележи почетак олтарског простора.

²⁴⁵ В. Кораћ, н.д., 109.

²⁴⁶ Исто.

²⁴⁷ Исто.

Олтарски простор светилишта је осветљен преко прозора на апсиди, чији је спољни оквир сличан оквиру прозора на ђаконику Богородичиног храма, док у наос светлост допире преко прозора у јужном зиду, који је пре свега функционалан, а саграђен у уобичајеном облику византијског градитељства. Према Кораћу, начин израде поменутих прозора на капели представља слику ктиторовог понашања, зато што је прозор на јужном зиду уобичајен у византијској архитектури, док источни прозор има мермерни оквир у духу романског стила, слично другим прозорима Пећког манастира.²⁴⁸

Трем се према ктиторском сликаном моделу простирао од југозападног угла припрате до западног зида капеле Св. Николе. Материјалну основу за утврђивање првобитног изгледа трема чине извесни остаци на Богородичиној цркви. Остатак конструкције трема чине три јаке конзоле на којима се на неједнаком растојању и различитој висини налазила слемењача трема на њеној јужној фасади. Да је ту била положена дрвена греда поуздано знамо на основу њеног очуваног трага у малтеру (између источне конзоле и капеле Св. Николе, на јужној фасади Богородичине цркве). Дрвена греда је била на олтарској прегради, а данас је оштећена. Испод првобитног трема налазе се остаци фресака сликаних до доње ивице поменуте дрвене греде, што сведочи да је горњи део фасаде Богородичине цркве заклањала надстрешница. Да ту није постојала затворена просторија, већ трем, поуздано је закључено на основу тога што нису пронађени никакви темељи, паралелно са јужним зидом Богородичиног храма. Виша страна крова надстрешнице трема ослањала се на јужни зид Богородичиног храма, а нижа на слободне ослонце; очувани су трагови четири ступца који су носили дрвену конструкцију (подупирали слемењачу). Како је трем изгледао показује насликани модел у рукама ктитора, који је најпоузданији извор за проучавање онога што је Данило у Пећи саградио, јер на њему нема ниједног детаља са раније подигнутих грађевина, те отуда претпостављамо да је изгледао приближно као на ктиторском сликаном моделу. С обзиром на облик трема и на његову вероватну дубину, чини се да је имао полуобличасте дрвене сводове (имитација правих сводова), јер да су били уобичајени зидани сводови, они би оставили трагове на југозападном ступцу

²⁴⁸ В. Кораћ, н.д., 109.

припрате и на јужној страни Богородичиног храма, а представљали би веома нестабилну конструкцију.²⁴⁹ Ктиторски модел приказује да су спољни стубови били од камена.

Изгледа да су трем, пирг и горња конструкција припрате страдали, крајем XIV или почетком XV века, а обновљени (без пирга и катихумене) у време патријарха Макарија Соколовића, од 1561- 1565. године.

Капела Св. Николе и трем су у доброј мери обогатили целокупну архитектуру Пећког манастира. Још је отворени трем живописних облика служио као предворје, повезао две просторне целине и улепшао изглед католикона.

И Св. Апостоли су у неким променама архиепископа Данила II у источном делу добили другачију спољашњост и након тога постали сличнији тадашњем владајућем стилу црквених грађевина.²⁵⁰

У немогућности да у потпуности разрешимо проблеме задужбина архиепископа Данила II у Пећи, у првом реду припрате у целисти, црквице Св. Николе и отвореног трема, које ни сами извођачи конзерваторских радова нису успели да реше, јер је то немогуће без потпуних археолошких истраживања која за сада нису могућа, морали смо се углавном задовољити само општим приказом, без улажења у детаљнију анализу њихове архитектуре, тако да ова питања остају и даље отворена за будућа размишљања. Тамо где се истраживачи не слажу, сучељавали смо различита мишљења и опредељивали се за оно што нам је презентовано са више аргумената, тј. на оно што је исто у оба извора и не противи се логици ствари.

²⁴⁹ В. Кораћ, Патријаршија, 111.

²⁵⁰ М. Чанак- Медих, Архиепископ Данило II и архитектура Пећке патријаршије, 297.

Ктиторије архиепископа Данила II у другим местима

Након описа Данилове ктиторске делатности у Пећи његов биограф казује да је његова следећа градитељска активност („јелико кѣмоу възможно“) била на обнови манастира Жиче. Наос са припратом и бочним параклисима (паракκλησιον= мала богомоља уз велики храм) цркве Светог Спаса у Жичи, у свом првобитном виду, довршени су знатно пре првог ходочашћа светог Саве у Палестину, а после његовог повратка могао је настати само њен западни део који чине спољна припрата и кула. Постоји, међутим, реална могућност да су спољна припрата и кула саграђене или бар започете пре Савиног првог пута у свету земљу у априлу или мају 1229. године²⁵¹.

У Житију архиепископа Арсенија налази се један податак који се, према старијим истраживачима, може користити за утврђивање облика Жиче из времена светог Саве Српског, те ћемо га стога навести: “нѣколико же врѣме прѣпровоуди съ блаженни прѣдрѣже црѣковѣ божѣствѣноу, прѣосвештѣни же кирѣ Сава вѣсегда съматрааше него очима своима отъ катихоумени своѣго, тако ко мѣсто естъ, на немъже стоаше, јакѣ доврѣ съгледовати кѣмоу вѣса творимаа въ ноутрѣ црѣкѣве божѣствѣниѣ...”²⁵² Међутим, Савина Жича није очувана у свом првобитном облику, а наведеног податка нема код његових биографа Доментијана и Теодосија, те би овај податак који се односи на Жичу Савиног доба можда требало узети са резервом, јер је ова садашња током времена претрпела извесне измене.

Као што је раније поменуто, Жича је страдала приликом напада куманских великаша Дрмана и Куделина, као и при нападу видинског кнеза Шишмана око

²⁵¹ М. Марковић, Прво путовање Светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност, Београд 2009, стр. 98, 164.

²⁵² ЖАI Даничић, 244, Мирковић, 184-185.

1290. године. Архиепископ Јаков је пре тог напада пренео мошти свог претходника Јевстатија I (1279- 1286) из Жиче у Пећ о чему имамо податак у Јевстатијевом житију: “ И паны по нѣкоторыхъ врѣменехъ [по нѣкоторомъ врѣмени А.К.в.] напасткованио великоу [напасти великои А.] въздвиженна ратънааго [въздвиженноу ратъноу А] и мльвѣ не малѣ належешти мѣстоу томоу +светоמוу+ рекомоу Жиѣвца не мѣпо вьсть зрѣти тѣло сего прѣосвященнаго въ такоуѣмъ вьнени соупше; колею же кожнею и потыганиемъ архуепископа Иакова прѣнесено вьсть светое тѣло его роуками христомоливныхъ чедъ его велико събора свештеничска, и светолѣпныхъ и достоуважныхъ положише и въ домоу светыхъ апостоль, идѣже лежить и до сего дьне...”²⁵³

Податак да је Жича обнављања након куманске најезде од стране архиепископа Јевстатија II, Никодима и Данила II, имамо у Животима краљева и архиепископа српских. Према биографу Данила II, архиепископ Јевстатије II је обнављао Жичу која је неко време била запуштена: “ Мѣстоу светоמוу, кѣже наричетъ се домъ спасовъ великаа и прьвозданаа архуепископина срѣвскаа рекомаа Жиѣвца, томоу въ мимоньдшаа врѣмена нѣкогда на дьзѣ стоавшюу въ опустѣнни нашьствиемъ безкожънааго язика коуманьска, и вьсемоу огнемъ зажъженоу, по тѣхъ же врѣмени бьвшюу, благоуствитомоу кралю Оурошоу и въ того дьни соупшоу прѣосвященномоу архуепископоу Ювьстатюу вьторомоу мѣсто то поновлено вьсть, нь не свьршено, якоже бѣ ис прѣва”²⁵⁴.

Иако нема конкретних података код Данила Пећког и његовог тзв. првог настављача, као ни у другим сувременим изворима, да је архиепископ Сава III (1309-1316) обнављао Жичу, Владимир Петковић²⁵⁵ је први изнео претпоставку да је и овај црквени поглавар обнављао Жичу, пострадали од куманске најезде, а нарочито њен оштећени живопис, сматрамо да је вероватно био у праву, јер су и каснији истраживачи изнели слично мишљење²⁵⁶, иако тачно време није нигде записано, да се Сава III држао програма и иконографије старијих фресака када је у време свог архиепископата, уз материјалну помоћ тадашњег српског владара

²⁵³ ЖЈЕ Даничић, 318; Мирковић, 242.

²⁵⁴ ЖДП Даничић, 371-372; Мирковић, 283.

²⁵⁵ В. Петковић, Старинар, 1907, стр. 123)

²⁵⁶ Војислав Ђурић сматра да је једино поуздано упориште за датовање млађег живописа Спасове цркве из времена краља Милутина представа архиепископа Саве III, који се раније као призренски епископ залагао за изградњу своје катедралне цркве, у сцени Божићне химне насликане изнад улаза у цркву, како са својом пратњом прилази Богомладенцу Христу који је на Богородичином крилу; В.Ј. Ђурић, Византијске фреске у Југославији, Београд 1979, стр. 50, 202, нап.50 (са литературом).

Милутина обнављао живопис.²⁵⁷ Међутим, врло је вероватно да живописање католикона није тада довршено, већ тек у време архиепископа Данила II.

У Животу краља Милутина имамо податак да је и архиепископ Никодим обнављао Жичу и чинио јој прилоге, али се не каже шта је конкретно приложио и обновио: “ И въ семоу оубо присъно попечение имы иже прилежно тρούдити се о всакомъ дѣлѣ блазѣ и приложени и обновлении цркъви домоу съпасова, рекуше архиепископише, вѣди тρούды и приложениа, елико приложише прѣжде него бывшии светители”²⁵⁸.

Сл. 12. Црква Светог Спаса посматрана са севера (деталъ)

Данилов биограф, након истицања доприноса архиепископа Јевстатија II у обнови Жиче и напомињања да није довршена до краја, сведочи о радовима свога учитеља у „у првосазданој“ Архиепископији: “ То ко прѣдъреченое мѣсто домъ владыкы въскъхъ бога многими тρούды поновлѣно бысть симъ прѣосвященнымъ въ свршеноую добротоу елико семоу възможно. Црковь бо божъственоу прѣжде поврвеноу и по томъ обкъветышавшоу съ господиъ мои оловомъ покры ю, ветъхуое отъемъ; и стълъпъ такожде създаныи въ мѣстѣ томъ больше и въ высоту въздвиже назданиемъ, и покры его оловомъ; трапезарию же, иже съборна въ мѣстѣ томъ, и тои съ проста обокренѣи, съ господиъ мои прѣосвященнымъ

²⁵⁷ Б. Тодић, М. Чанак- Медић, Манастир Жича, Фреске, Београд 2007, 47; Сф. М. Марковић, Прво путовање светог Саве у Палестину, 174 (са ранијом библиографијом).

²⁵⁸ ЖКМ Даничић, 154; Мирковић, 116.

обновљив и пописа [пописавъ К.а.] њакоже благомѣпно зрѣшишимъ и другоују же полатоу въ дрѣвѣ [огъ дрѣва К.в.] съдѣваноу тоу близъ кеѣ постави...²⁵⁹. Ученик на крају каже да је његов учитељ вршио обнављања, изнутра и споља, „у том светом месту“: „многие бо иныѣ добродѣтели его и обновлениа въ мѣстѣ томъ светѣмъ, елико вънутрьоуду и извнѣ“, и додаје да је учитељева обнова обухватала и друге црквене потребе: „проуче же и о томъ илѣ попечениѣ, винограды бо многы сокою насаждѣ, и прѣво саждениѣ больше распротрани, ѡво въ дни его помоштию Божиѣю всемоу окильствовати се“.²⁶⁰

Сл. 13. Жича

Из подробног Учениковог описа јасно се види да је Данилов допринос у обнављању Жиче био значајан, јер се трудио да је оправи у савршеној лепоти, те је стога скинуо стари оловни кров са цркве Светог Спаса и поставио нови. Постојећу кулу је надзидао, осликао и покрио оловом. Оборену саборну трпезарију је обновио и живописао и у њеној близини саградио дрвену „палату“. Није без основа претпоставка Милке Чанак-Медић, која сматра да је архиепископ Данило II када је мењао кровни покривач на Спасовом дому, уместо пређашњих венаца са фризовима подстрешних аркадица, поставио нови венац од „зупчасто поређаних

²⁵⁹ ЖДП Даничић, 372; Мирковић, 284.

²⁶⁰ ЖДП Даничић, 372-373; Мирковић, 284.

опека“; тада је, по свој прилици, калкане и кровне површине преобликовао, те је тим његовим изменама „домъ спасовъ“ постао сличан црквама византијског стила²⁶¹.

Најновија истраживања у Жичи потврдила су сведочанства Даниловог биографа који је подробно набројао заслуге свога учитеља под чијим су покровитељством изведени обнимни радови. С разлогом је претпостављено да су по Даниловом налогу осликане фасаде куле и других делова католикона, као и да је коначна обнова живописа „првосаздане“ Архиепископије доведена „въ сввршеноую доброту“, тек у време највећег ктитора међу српским архиепископима.²⁶²

Архиепископ Данило II, један од најзначајнијих представника српске средњовековне књижевности, надмашио је, без сумње, у грађевинарству²⁶³, па онда и у сликарству, све српске духовне поглаваре средњег века, те се због таквог ревновања на култури и просвети свога народа сматра за једног од најзнаменитијих Срба XIV века²⁶⁴. Ипак, ваља напоменути да су изузетно талентованом и марљивом Данилу, који је веома значајан и за савремену културу, биле у доброј мери наклоњене државне и црквене прилике, и то, од његове ране младости, па све до краја живота када се уз свој таленат и прегалаштво у повољним приликама испољио као подвижник, па и ратник кад је то требало, писац и ктитор, врховни црквени поглавар и саветник српских владара, који за њих обавља поверљиве дипломатске мисије, али надгледа и саветује уметнике за подизање њихових гробних цркава Бањске и Дечана, у којима је романо-готска епизода везана за његово име.²⁶⁵

Између поменутих владарских грађевина које је архиепископ Данило II само надгледао и био теолошки саветник уметницима (идејни инспиратор по ктиторовој жељи) и оних чији је ктитор и идејни инспиратор био постоји значајна разлика. Али, разлика није само у материјалу и величини грађевина, што је могло да проистекне и из неједнаке финансијске моћи ктитора, већ и по стилу, прве су интернационалне, тј. мешавина ренесансе Палеолога и архаичних романо-готских

²⁶¹ М. Чанак-Медић, Жича, 22.

²⁶² Жича, 388-391 (Д. Војводић).

²⁶³ „Цркви въжъствъныи отъ основаниа въздвиже и вса оборена понови“ (ЖД II, Даничић, 365; Мирковић, 278)

²⁶⁴ Cf. V. Jagić, *Historija književnosti*, 187.

²⁶⁵ Cf. С. Радојчић, *Архиепископ Данило II и Српска архитектура раног XVI века, Узори и дела старих српских уметника*, Београд 1975, 210.

елемената са западних медитеранских обала (српско- поморска или грчко-романска уметност), а друге су сличније тадашњој византијској уметности²⁶⁶. Архиепископ се и на пољу црквене уметности показао као практичан и многостран, као и на пољу књижевности, дипломатије и ратне стратегије. Овако многостраног, активног и у свему великог духовног поглавара Срби нису имали све од времена свог првог архиепископа, Саве Немањића²⁶⁷.

Сл. 14. Поглед са запада на цркву Св. Спаса

²⁶⁶ Исто.

²⁶⁷ Cf. М. Кашанин, Књижевност, 179; Ћ. Слијепчевић, Историја српске цркве, I, Диселдорф 1978,168.

Свестрано образовани практичар Данило II има значајну улогу и у дворској и у црквеној средини. У првој зна да заповеда и да саветује градитеље владарских монументалних маузолеја, а у другој је ктитор нешто скромнијих грађевина и начина њиховог украшавања, са необичним темама фресака и јединством сликарског и градитељског у Пећи, а можда и у другим ктиторијама које се нису очувале.

Ипак, архиепископ Данило II, пореклом из властеоске породице високог рода и његов узор Св. Сава Српски, нису једини српски црквени поглавари који су се трудили око подизања цркава, већ су то, додуше, у знатно мањој мери (вероватно и због недостатка финансијских средстава) чинили и други српски архиепископи, као Арсеније I, Сава III и Никодим.

У време градитељских активности које је подстакао Данило II, коначно је уобличено и Магличко утврђење. Предузимљиви архиепископ је поред поменутих заслуга за обнову и улепшавање манастира Жича учинио много и за унапређивање манастирског рефугијума. Његов биограф прецизно наводи те заслуге:

" И въ Мъгличи же градѣ и тоу явѣствована быше дѣла трудовъ њего; полаты ко прѣкрасныиѣ въ немъ въздвиже и проче велииѣ въ прѣкываньиѣ тоу соупштинимъ. и тоу въ цркви святаго Георгиа въ градѣ томъ законъ кожьствъныи оутврди, въ немже непрѣквѣнно вьсегда съдѣвати се, обильно поставъ въ нѣи книги божьствъныиѣ и проче вьсе потрѣбы црковныиѣ "²⁶⁸. Према наведеном сведочанству, по Даниловом налогу, обновљена је црква Св Георгија и проширени резиденцијални објекти. Данило је за храм набавио утвари и неопходне књиге, те тако успоставио богослужбени поредак. У тој етапи изградње је, према подацима која су пружила археолошка истраживања, уз цркву Св Георгија дозидан егзонартекс изнад кога се, вероватно, налазио звоник. Тада је по Даниловим упуствима живописан храм у ком је поред уобичајених сцена, највероватније, био насликан и циклус из живота храмовног патрона. С разлогом се претпоставља да је тада храм коначно завршен и да га је осветио његов други ктитор.²⁶⁹

Још је у току археолошких истраживања у Магличу уочено да су у млађој етапи изградње (у трећој или почетком четврте деценије XIV века), исправљане

²⁶⁸ ЖДП, Даничић, 373; Мирковић, 284-285.

²⁶⁹ М. Роровић, Maglički zamac, 94-97; Жича, 106- 107 (Д. Поповић).

градитељске омашке (започете последњих година XIII века) и на палати изведени обимни радови. По заповести Даниловој порушене су дрвене куће и уместо њих су подигнута једносратна здања, зидана каменом. Вероватно су то „прекрасне палате“ које помиње Данилов биограф. На основу откривених остатака поменутих грађевина закључено је да је североисточно спратно здање у близини капије, према појмовима времена у ком је настало, представљало раскошну резиденцију чије су одаје биле живописане а прозори застакљени окулусима. Лични афинитет Данила II према романоготичким елементима (“романоготичка епизода”), који су се раније појавили како у декоративном репертоару тако и у неким конструктивним склоповима његових ктиторија, на које је указао Светозар Радојчић, примећен је и у обради неких појединости изведених на архиепископовим доградњама у Магличу.²⁷⁰

Сл. 15. Поглед на град Маглич

Импозантни српски средњовековни град Маглич, издуженог облика, сазидан од локалног камена, на врху стрмог узвишења, господари путем који води клисуром доњег Ибра, јужно од Краљева према Рашки. Иако је унутрашњост града у рушевинама његови зидови још увек делују монументално, те се уз Смедерево и Ресаву сматра најочуванијим средњовековним српским утврђењем. У животопису

²⁷⁰ н.д. , 113-119; исто. (са старијом литературом)

архиепископа Данила II налази се једини сигуран писани податак о прошлости Маглича, стога смо га навели у целости.

Прилаз граду са три стране штите саме стрмине брда, док га са четврте брани превој пресечен ровом у стени. Главна градска шестоугаона кула (донжон) са улазом на горњем спрату подигнута на источном делу града, виша је од седам других кула, три јаке куле поређане једна поред друге на западној страни несумњиво су представљале моћну одбрану од нападача који су се кретали тереном који се релативно благо спушта према реци. На северној и јужној страни налазе се још по две куле које повезује зид понегде широк и до два метра. У унутрашњости града окруженој моћним кулама повезаним зидовима налазе се рушевине једнобродне цркве (димензија 12,35 x 5,25m), са полукружном апсидом и својеврсним егзонартексом на аркадама, која је посвећена св. Георгију, као и зграде у којима се живело: палата- двор српских архиепископа је монументално здање правоугаоне основе чији су калкански зидови очувани као сведоци просторног решења горњег дела овог здања које је имало подземну просторију до које се могло доћи подземним засведеним ходником са степеницама. Дужина палате у приземљу је 17,30 m , а ширина 7,50-8,00 m; на спрату има дворану исте површине. Ту, у унутрашњости града, налазе се и темељи зграда у којима су биле касарне и које су коришћене за економске потребе.²⁷¹

²⁷¹ О Магличу су писали: Ђ. Бошковић, Белешке са путовања, Старице, 1933-1934, 288; М. Радовановић, Маглич град ГЗМБХ, 1934, 83-89; М. Кашанин, Град Маглич, Уметност и уметници, Београд 1943, 137-149; А. Дероко, СГ, Београд 1950, 125-128; И. Здравковић, Истраживачки и конзерваторски радови извршени на граду Магличу у Ибарској клисури 1960 и 1961, ЗССК, XIV, 45-64; V.S. Jovanović, Maglič, in: ELU III, Zagreb MCMLXIV, 365; J. Милићевић, Маглич, средњовековни град у клисури Ибра, Београд 1967 (са изворима о градњама Данила II, 13-14, описима путника из XIX и XX века стр. 30-36, о готичкој „палати“ стр 47-52, о цркви Св. Георгија стр. 53-55, где се наводи мишљење да је из Даниловог доба само спољашња припрата); С. Ђорђевић, Рашка баштина, 2, Краљево 1980, 329-333; М. Јовић- К. Радић, Српске земље и владари, Параћин 1989, 47. С. Петковић, Културна баштина Србије, Нови Сад 2003, 150; М. Поповић, Maglički zamac, Arheološki institut Beograd, Beograd 2012, 90-101 (о цркви Св. Георгија), 105-119 (о Даниловој палати).

Сл. 16. Поглед на капију утврђеног Маглича

Сл. 17. Поглед на град Маглич из ваздуха (Пећка патријаршија, 1990)

СЛ.18. Поглед на остатке цркве и архиепископског двора

СЛ. 19

Сл. 20 . Остаци Даниловог здања

Према биографу, архиепископ Данило II је, након грађевинских подухвата у Магличу, своју ктиторску делатност наставио у месту Љльшци, где је подигао двор са високим и прелепим палатама: "въ мѣстѣ бо рекомѣмъ Љльшци въздвиже дворъ избранъ въ вьсако подобьствіе, и постави полаты прѣкрасны и высокы", као и божаствену цркву, коју је посветио „војводи војске небеске“, Св. Арханђелу Михаилу „и тоу же црковѣ божьственоу създа въ име архистратига Михаила“.²⁷²

За посвету задужбине архиепископа Данила II у Јелашцима Војислав Ј. Ђурић је изнео претпоставку да је као и посвета капеле у пиргу могла бити инспирисана Житијем Данила Столпника који је, по доласку у Константинопољ, провео првих седам дана у манастиру Св. Архистратига Михаила на обали мора, одакле је отишао у пагански храм препун демона (у константинопољском предграђу Анапла), са којима је имао дугогодишњу борбу. Пошто је имао дар чињења чуда, исцелио је чланове једне породице од мучења нечастивих а они су у знак захвалности, у манастир арханђела Михаила приложили икону на којој су насликани како леже пред ногама преподобног Данила Столпника²⁷³. Међутим, поред речене Ђурићеве претпоставке, у обзир за посвету архиепископа Данила II у Јелашцима треба узети не мање важан податак из књиге пророка Данила (Дан 10, 1-21), другог ктиторовог светог имењака, где стоји да је великом пророку откривена борба која се одвијала између бестелесних сила. Наиме, када је принц демона и анђео таме, Луцифер, пожелео због своје гордости да седне на Божији престо, ову побуну је угушио Арханђел Михаилу узвикујући: „Ко је као Бог?“, што је и значење његовог имена. Такође је могуће да се архиепископ Данило II, у одсудним тренуцима, поред Богородице могао заветовати и Архистратигу Михаилу да ће му подићи храм, иако о томе нема података у његовој биографији. Српском архиепископу је свакако било добро познато хришћанско учење о арханђелима, Христовим војницима- тријумфаторима, чуварима Божијег престола, који према учењу о анђелима и њиховој хијерархији, припадају реду извршилаца. Њихов број је најчешће сведен на седморицу иако су у Библији (канонске књиге) поменута

²⁷² ЖДП, Даничић, 374; Мирковић, 285.

²⁷³ В. Ј. Ђурић, Свети покровитељи, 287-288.

имена само тројице арханђела: Михаила (Дан 10, 13; 12, 1; Откр 12, 7), Гаврила (Дан 8, 16; 9, 21; Лк 1, 19, 26) и Рафаила (Тов 3, 25; 8,3; 12,15). У хијерархији арханђела најистакнутији су Михаило и Гаврило, који у сликаном програму Богородице Одигитрије (вероватно и других његових ктиторја) имају посебан значај, те су приказани у куполи у Небеској литургији око Христа Агнеца као небеска војска, у целој фигури око Богородице у апсиди као њена почасна стража, на источном зиду у капели Св. Арсенија, затим њихова попрсја у медаљонима у трећем регистру западног зида Претечине капеле и др. Арханђео Гаврило повезан са Богомајком преко Благовести, насликан је у овој сцени и у Благовестима на бунару као и у Благовестима Јоакиму и Ани, а Михаило је насликан у целој фигури на спољном западном зиду, десно од улазних врата у Богородичину цркву као и са леве унутрашње стране поред истих врата, као пандан ктиторској композицији, у улози чувара улаза са исуканим мачем. У храму Светог Арханђела Михаила у Јелашцима, ктиторји архиепископа Данила II за коју код Ученика имамо податак да је живописана по његовом налогу:“юже и пописа и вьсацѣмь благозакониємь оукраси и оутврѣди“,²⁷⁴ уколико је поштовано правило (мислимо да нема разлога за супротно), живописан је циклус патрона. Познато је да краћи арханђелски циклус има свега неколико сцена, док дужи може имати и преко двадесет епизода. Од литерарног предлошка првенствено зависи класификација сцена арханђелског циклуса.

Нема чврстих доказа већ се само претпоставља да су Јелашци место Јелакце у Ибру, уз Добравску реку код Копорића, удаљено на десетак километара од Лепосавића. Јелашци,²⁷⁵ са селом Јелики, помиње се 1315.године, пре наведеног податка у Животу архиепископа Данила II²⁷⁶, у повељи краља Милутина манастиру Св. Стефана у Бањској. И кнегиња Милица је 1395.године, са синовима Стефаном и Вуком потврдила манастиру Св.Пантелејмона на Светој Гори, село Копориће са тргом Јелшци.

Поменута црква Св. арханђела Михаила, ктитора архиепископа Данила II могла би, према Милану Ивановићу, бити неиспитана, стара црква чији се остаци

²⁷⁴ ЖДП Даничић, 374; Мирковић, 285.

²⁷⁵ "И на Јелашцима село Јелићи"- Задужбине Косова, 318.

²⁷⁶ ЖД II Даничић, 374; Мирковић, 285.

налазе у селу Јелакце код засеока Стржин²⁷⁷. Владимир Петковић помиње у области Косовске Митровице, у парохији Сочаница, село Јелакце са црквом Св. Јована Крститеља²⁷⁸, док на другом месту каже да је цркву Св. арханђела Михаила, двор и палате подигао у Јелашцима архиепископ Данило II.²⁷⁹

Задужбину свог ученика и претходника на српском трону, Никодима, цркву Св. Саве у Лизици, Данило II (исправљајући недостатке њеног првог ктитора), према писању Ученика, проширио је и обновио, повисио јој кулу и живописао : " мѣсто бо рекомо Лизица, идѣже естъ икономна области црковъныне, въ томъ бо прѣосвещенныи архуепископъ Никодимъ създа црковъ въ име архуиереа христова Савы, кывша прѣвааго архуепископа сръбьскааго, съ же господиномъ мои навъикымъ веселиемъ сръдъца испълнати недостаткыи друговъ своихъ, и то прѣво (прѣдъ К.б.) реченое мѣсто обьновль, и црковъ божьствуютоу распространи и оукраси писаниемъ образъ чьствьныхъ, и стълпы иже созданыи тоу прѣдъ црковнио тоо въздвиже въ высоту; при мѣстѣ же томъ винограды насади, и прочее поданиемъ злата прикупти, насаждь овоштина различьна, яко вьстѣмъ обильствовати се въ мѣстѣ томъ отъ праведьныхъ трудовъ сего господина моего."²⁸⁰

Лизица са црквом посвећеном св. Сави била је највероватније у близини Пећи на земљишту једне од економија Пећке патријаршије, али је црква збрисана са земље, те данас не знамо тачно ни где се налазила, као ни имање двојице угледних архиепископа Никодима и Данила. По Милану Ивановићу, то би могла бити једна од цркава у Љевоши изнад Пећке патријаршије или "такозвана Савина црква на Петраковцу на десној обали Бистрице..."²⁸¹. Иако није поуздано утврђено ни где се налазила верује се да је вредност те задужбине двојице истакнутих ктитора била на нивоу њихових очуваних дела у Пећи²⁸², као и да је ту био насликан „најпотпунији иконографски програм из живота св. Саве“ Српског у нашем средњовековном сликарству, јер је ту до пуног изражаја морала доћи стваралачка мисао највећег српског теолога тога доба, архиепископа Данила II²⁸³.

²⁷⁷ Задужбине Косова, 453.

²⁷⁸ Петковић, Преглед, 133.

²⁷⁹ Петковић, н.д., 10.

²⁸⁰ ЖДП, Даничић, 375-376; Мирковић, 286.

²⁸¹ М. Ивановић, Лизица, in: Задужбине Косова, Призрен-Београд 1987, 470.

²⁸² Cf. Г. Суботић, Црква Св. Димитрија у Пећкој патријаршији, Београд 1964, II.

²⁸³ Cf. Д. Милошевић, Срби светитељи у српском средњовековном сликарству, in: О Србљаку, Београд 1970, 166-167.

Треба напоменути да Војислав Ј. Ђурић допушта могућност да се Данило истакао и приликом градње Хиландара²⁸⁴, док Димитрије Богдановић то изричито тврди²⁸⁵, а Светозар Радојчић сматра да је могуће да је Данило учествовао као саветник и у планирању живописа Грачанице.²⁸⁶ Међутим, о овоме у расположивим изворима нема података, као ни чврстих доказа на основу упоредне анализе, али и поред тога сматрамо да се не може у потпуности искључити његов утицај на поменуте споменике.

У вештини замишљања планова грађевина, колико је на основу расположивих извора познато, Данило се први пут истакао у Бањској, о чему имамо сведочанство у једном ставу Даниловог Живота краља Милутина (у науци је прихваћено мишљење да га је касније развио Ученик), где је описано зидање цркве Св. Стефана. Данило је надахнут Мудрошћу (Σοφία) по узору на Богородичину цркву у Студеници, посвећену Богородици Евергетиди (Добротворки), усмеравао уметнике и вештаке: "И зѣло имы вѣрѣнкоу и вышнѣшоу моудростѣ [Любовь Л.] въ сръдци своємъ о въздвиженни црѣковнѣмъ [Цркви Л.], кѣже заповѣдати ѣмоу хоудотѣнимъ и многоизбраннимъ хѣтрьцель зиждоуштинимъ како поставляти [составляти Л.] стлпы же и надѣстлпына, и камары и прѣграды црѣковнѣше. сего + ко повелѣниємъ и моудростию даною ѣмоу отъ господа ветъхоуе здание [сзидание К.а.] црѣкви тоуе разорено бысть, и новое + отъ основаниа + въздвигъ и свѣрши." Данилов настављач изричито наводи да је црква Св. Стефана у Бањској подигнута "въ образѣ светые богородице студеничскыне"²⁸⁷. Као што се из наведеног види Данило је надзирао градњу цркве, као и градњу краљевске палате, трпезарије и других здања у утврђеном манастирском комплексу.

Приликом подизања Бањске и Дечана, Данило је као теолошки саветник могао имати веома значајну улогу, можда, усуђујемо се рећи, већу од ктитора и уметника, јер је знао да "заповеда уметницима и многоизабраним вештацима који зидају".

²⁸⁴ В. Ј. Ђурић, Свети покровитељи, стр. 281.

²⁸⁵ Димитрије Богдановић, Стара српска књижевност, Београд 1991, 158.

²⁸⁶ С. Радојчић, Стара српска књижевност, Београд 1991, 158.

²⁸⁷ ЖКМ Даничић, 150-151; Мирковић, 113-114.

Сл. 21. Поглед са запада на цркву Св. Стефана у Бањској

Сл. 22. Поглед са јужне стране на цркву Св. Стефана

Сл. 23. Поглед са североистока на цркву Св. Стефана у Бањској

Сл. 24. Поглед са запада на цркву Св. Стефана

Из Житија архиепископа Данила II, сазнали смо да је када је преминуо епископ бањски (крајем 1311. или почетком 1312. године): "бѣ бо въ тѣ годѣ прѣставиль се епископъ мѣста того",²⁸⁸ уместо њега изабран бивши хиландарски игуман Данило у кога је краљ Милутин имао поверење: "и семоу господи моемоу приѣмьшоу монастырь тѣ, и наречень бысть Данииль всеосвещенный епископъ".²⁸⁹ И у Житију краља Милутина такође имамо сведочанство о томе: "достойно бо бѣ повелѣние въсприеть отъ благодѣстивааго и христолюбивааго Стефана краля Оуроша, яко имѣти попеченіе кѣмоу о съвршении храма того и яже соуть на потрѣбоу о въздвиженни и оустроенни художества красоты црковныи тоѣ светыи цркви; вса сия повелѣниемъ его тако бываахоу".²⁹⁰

Овде ваља нешто укратко рећи и о главној задужбини благочестивог и христољубивог краља Милутина који је према биографу, Данилу Пећком, био „незасити зидатељ божествених цркава, и не само зидатељ, но и палих обновитељ“, његовој гробној цркви посвећеној Св. Стефану Првомученику у Бањској²⁹¹, која је саграђена између 1312. и 1316. године²⁹² на месту старијег порушеног храма, при ком је било седиште Бањске епископије. Њени неимари који су се само у основним цртама угледали „на слику Св. Богородице Студеничке“, нису по имену поменути у оновременим српским историјским изворима; вероватно су били чувени неимари из Поморја, поменути у дубровачким изворима XIV столећа.²⁹³ Црква је споља обрађена на романички начин, те је, иако би по времену грађења требало да припада српско-византијској стилској групи, по спољашњој обради сврставамо, као и Дечане код Пећи и Свете Арханђеле код Призрена (гробне цркве Милутиновог сина Стефана и унука Душана) у рашку стилску групу. Црква је једнобродна и једнокуполна а садржи и неке особености по којима се разликује од других грађевина рашког стила. Њена купола, са плитком калотом која затвара овај простор и ниским тамбуром је без прозора, док су остали горњи делови храма били

²⁸⁸ ЖДП Даничић, 357; Мирковић, 272.

²⁸⁹ ЖДП Даничић, 358-359; Мирковић, 272-273.

²⁹⁰ ЖКМ Даничић, 150; Мирковић, 113.

²⁹¹ О Бањској видети: М. Васић, Жича и Лазарица, Београд 1928, 64-74; Задужбине Косова, Београд 1987, 91-94 (Л. Трифуновић); Бањска, изд. Светигора, Цетиње 2011.

²⁹² Л. Трифуновић каже да је саграђена између 1313. и 1317. године. Видети: Трифуновић, Бањска, in: Задужбине Косова, 91-94.

²⁹³ Бањска, изд. Светигора, Цетиње 2011, 37.

засведени. Црква има попречни брод – трансепт као код романичких грађевина на Западу, док су јој певнички простори на истој висини са наосом. Поред западног травеја наоса, засведеног крстастим сводом, и припрате, налазе се бочни параклиси, те црква споља, попут Сопоћана, личи на тробродну базилику. Некада је њена припрата имала две куле и фасаду обрађену у комбинацији белог, црвеног и плавог тесаног мермера слаганог у редове налик на шаховска поља. Њени портали и скулптура рађени су "въ образѣ светѣиѣ богородице стоудениуьскѣиѣ, повелѣниемъ + господина прѣвѣисокаго краля Стефана Уроша..." Пошто је репрезентативни храм Св. Стефана, заштитника лозе Немањића, намењен „ на съхрущение и на покои блаженому + и кооугодному + и его тѣлеси, по отъшествии его отъ мира сего + соудетнааго + въ Христоу [Господоу А.]²⁹⁴, укинута је епископија, а манастир Бањска је проглашен за четврти по рангу краљевски ставропигион (први је Студеница, други Милешева, трећи Сопоћани). Између 1938. и 1940. Ђурђе Бошковић је извршио делимичну реконструкцију цркве чије је сликарство било скоро сво уништено. Радови на обнављању манастирског комплекса Бањске, предузети 2007. године, још увек нису окончани.

Писац српског Цароставника Данило Пећки истакао се не само при подизању Бањске, већ и касније, према његовом биографу, приликом подизања Дечана.²⁹⁵ Задужбина и гробна црква краља Стефана Уроша III, посвећена Вазнесењу Христовом, у Дечанском манастиру, убраја се у најзначајније и најмонументалније српске храмове у средњем веку. Њен основатељ је по манастиру назван Дечански. Краљ је своју гробну цркву, према биографу²⁹⁶ зидао уз сарадњу свог теолошког саветника архиепископа Данила II.²⁹⁷

²⁹⁴ ЖКМ Даничић, 151; Мирковић, 114.

²⁹⁵ О Даниловим подухватима на подизању и декорисању цркава видети: С. Радојчић, "Архиепископ Данило II и српска архитектура раног XIV века", Узори и дела старих српских уметника, Београд (1975), 195-200.

²⁹⁶ ЖСД Даничић, 202; Мирковић, 153.

²⁹⁷ У Србији су краљевски манастири, по правилу, били непосредно потчињени архиепископу, а не надлежном епископу. Тај однос за сувремене Немањићке манастире утврђен је Жичком повељом краља Стефана Првовенчаног за Немањине задужбине: Богородичина црква у Студеници, Ђурђеви Ступови, Хиландар (Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века, Београд 1912, 573; Cf. Ј. Калић, Рашко наслеђе у време Данила II, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 48). Али, напомињемо да је понекад могло бити другачије. Иако је врховни црквени поглавар био, по свој прилици, највећа инстанца у подизању цркава, тај надзор је могао бити пренет на учене и умне људе из цркве, као што је то, на пример било приликом подизања Бањске, где се краљ договарао са мајком Јеленом, братом Драгутином и архиепископом Савом III, али је за

Сл. 25. Поглед на олтарски део цркве Светог Стефана

надзорника поставио бившег игумана хиландарског Данила (ЖКМ, Даничић, 149-151; Мирковић, 113; Cf. С. Радојчић, н.д.)

Сл.26. Поглед са југозапада на цркву Св. Стефана

Сл.27. Поглед са југозапада на цркву Вазнесења Христовог у Дечанима

Сл. 28. Поглед са истока на Пантократов храм у Дечанима

Сл. 29. Поглед на Дечанску трпезарију

Сматрамо да је приликом подизања дечанског храма архиепископова улога била веома значајна, те да је он, поступајући у складу са тадашњим нарастим богослужбеним потребама, настојао да исте пренесе у српску средину, а приликом одређивања програма и просторног склопа краљевог маузолеја користило му је познавање архитектуре источно- ромејских храмова облика уписаног крста са перистоонима.²⁹⁸ Али, ваља нагласити да се Данило није искључиво држао таквог градитељског програма, већ је настојао да у краљевој гробној цркви тадашње градитељске токове саобрази и са традицијом Свете Горе коју је такође добро познавао, те је по узору на цркву манастира Ватопеда, свакако у договору са основатељем Дечана, бочне бродове цркве посветио истим светитељима: северну Св. Димитрију Тесалонијском, а јужну Св. Николају Мирликијском.

Иако је Данило II, највероватније, утврдио градитељски програм Пантократорове цркве, њега је у формалном смислу, ослањајући се на облике романских базилика, нарочито на катедралну цркву Св. Трипуна у Котору, уобличио фрањевац „Вита, протомајстор из Котора, града краљева“. Према Милки Чанак- Медић протомајстор је у которској катедрали нашао највећи извор

²⁹⁸ В. Pantelić, *The Architecture of Dečani and the Role of Archbishop Danilo II*, U.M.I, Michigan 1994, стр . 134-137, Pl. 45.

градитељских идеја, како за основну просторну концепцију тако и за градитељске појединости.²⁹⁹ Иста још сматра да је Данило II имајући у виду егзонартекс Спасова храма у Жичи одредио програм и просторни склоп припрате Пантократорова храма у Дечанима, јер је „ поновио његову квадратну схему основе и поделу на девет травеја самосталним носачима и горњом конструкцијом са попречним и подужним луковима ослоњеним на стубове, између којих су крстасти сводови. Поред главног, западног улаза, жичка припрата има два бочна у средишњем травеју јужног и северног брода (сл. 39), што је поновљено и у Дечанима.“³⁰⁰ Међутим, пошто је ширина припрате била у зависности од ширине главног дела храма, жички егзонартекс и Дечанска припрата донекле се разликују у апсолутним мерама (жичка је ширине 13,79, а дужине 12, 94m, док су мере дечанске припрате 13,7 x 11,4 m), а ни програм простора није сасвим исти, зато што „североисточни травеј има и сепулкралну намену породичног параклиса“³⁰¹ хумске властеоске породице Остоуша- Пећпал. Властелин цара Душана Ђурђе Остоуша, умро је 1371. године као монах Јефрем, а будући да је знатна средства приложио манастиру и тако постао један од ктитора, био је сахрањен у припрати дечанског храма.³⁰²

²⁹⁹ М. Чанак- Медић, Манастир Дечани, Београд 2007, 82-85.

³⁰⁰ Исто.

³⁰¹ М. Чанак- Медић, Манастир Дечани, Београд 2007, 84.

³⁰² В.Р. Петковић, Портре једног властелина у Дечанима, Прилози КЈИФ, XII, 1-2 (1933) 95- 101.

Сл. 30. Поглед на чувену трифору Пантократовог храма

У Житију краља Стефана Дечанског налази се најпотпунији опис подизања краљеве гробне цркве као и допринос архиепископа Данила II за одабир места и њену изградњу. Архиепископ Данило II је одабрао а владар прихватио место Дечане у Затрнавској жупи (које је још св. Сава обележио и благословио „ быти емоу мѣстоу светилиштуемоу“), за градњу краљеве гробне цркве: „ ... и видѣвъ [рече Л.] господињ+мои глагола: се мѣсто избрано въ храмъ Богоу, и приеѣтъ: господињ+ краљь реченаи имь“³⁰³. Краљ и архиепископ су храм посветили Христу Спасу: „ и нарекоше и храмъ господињ въ име праздньства [празднника Л.] възнесенна господиња рекомое мѣсто славьное дѣтъвани [дѣвани Л., дѣдъвани к.а. к.в.]. Дечански је, према биографу, пред Христовом иконом и присутном властелом рекао Данилу:“ ... се оубо выгорааго втигора быти [+те] съ мною мѣстоу семоу еже научнемь здати, тебе оубо тако въписоую и сына моего такожде въ дѣль цркви сеи светъне“³⁰⁴.

Први угаони камен положио је краљ, а други архиепископ: „ ... и прьнемь господињ краљь въ роукоу своєю камень оугльни... и тако положи камень роукою своєю прьвѣие, такожде ѳ ниемь и съ прѣосвещтени“³⁰⁵, а нама непознати краљев и архиепископов биограф

³⁰³ ЖСД Даничић, 203; Мирковић, 153.

³⁰⁴ ЖСД Даничић, 202; Мирковић, 153.

³⁰⁵ ЖСД Даничић, 203; Мирковић, 153.

приповеда како је ту било сабрано мноштво искусних и вештих мајстора за зидање божаствене цркве: „ и тоу хоудогыиу [искоуьныиу в.в.] ѝи хытрыиу: маисторь събраноу многоу множьствоу, и всемоу приготовленоу [готовоу] соуштоу и тако начеше здаи, яко зрештнимъ дивно и прѣславьно, мраморы оубо чьстьны и многоразличьны твореште, и сие полагаюште въ създание таковыи црькьве, кожьствьныи³⁰⁶. Биограф затим пореди краља са Авраамом, Авелом, Мојсејом и Давидом, приповеда како се бринуо и молио да храм заврши за живота, ослањајући се на архиепископа у кога је имао пуно поверење: „... и на сего прѣосвештенааго ѝнаипрѣвольшоу и съвршенѣишоу: илѣ [илѣіе л.] надеждоу, достоинно бо и вѣрно съ: мои господиь: прѣосвештеньи попечение илѣ о семъ светѣмъ и кожьствьнѣмъ храмѣ и о въздвиженіи него, яко семоу прьвое основание положышоу прѣосвештеному и оконьчании подвижаюшгоу се, яко наемьникоу ѣмоу соуштоу нѣкоториіе чести, храма того светааго...³⁰⁷.

У исто време када и Пантократоров храм, по налогу краља Стефана Уроша III, подигнут је и оградни зид од кога су данас сачуване само делови коришћени од познијих обнављача као темељи за зидове или уклопљени у касније подигнута здања. О подизању оградног зида краљев биограф каже: „ и распространи монастырь великы здомъ оградивъ около подобно великоиментинымъ и славынымъ монастыремъ царьскимъ“³⁰⁸. Још је краљ, према Учениковом казивању, поред храма и оградног зида, подигао и улазну кулу са звонима (данас делимично очувана): „ На вратѣхъ же града того великы и достоуваљныи пирьѣ създа и тоу постави звона доброгласьна³⁰⁹. Затим нас биограф обавештава и о ономе што је у Дечанском манастиру подигнуто трудом и финансијским средствима Данила II, а то је пространа трпезарија („ съ же прѣосвештеньи създа трапезарию яко дивно зрештнимъ“), као и велике палате постављене у један ред („и иньимъ прочимъ ѝвеликимъ: полатамъ постављениимъ въ ѣдиноу врѣстоу“). Још биограф приповеда о архиепископовој даљој делатности у краљевом манастиру: „и многа ина: исправлениа оутврждь, якоже по достојанию црькьве тоје светѣи, яко добрыи подвижньи събирае оуставы црьковьныи, и присьно неослабьно пекы се, яко хоте сию светоую црьковь оукрасити и испльнити всакымъ довольствомъ, ѣлико быти ѣмоу моштьно.³¹⁰

³⁰⁶ Исто.

³⁰⁷ ЖСД Даничић, 204; Мирковић, 154.

³⁰⁸ ЖСД Даничић, 206; Мирковић, 155.

³⁰⁹ Исто.

³¹⁰ Исто.

Уметнички уобличена трпезарија била је највеће здање међу секуларним грађевинама, а пошто је после саборног храма најважнија у манастиру, разумљиво је што је заузела и најповољнији положај у односу на западни улаз Пантократоровог храма. Међутим, толико складна и лепа трпезарија, судећи на основу остатака и писаних извора, са раскошном правоугаоном двораном (димензија 32, 5m x 10,5m), која се на источној страни завршавала полукружном апсидом, била украшена фрескама, имала под од лепо сложених камених плоча и столове од мермерне брече, и у којој је могло истовремено да обедује око 150 монаха, није у потпуности сачувала свој изворни архитектонски садржај. Ваља истаћи да је трпезарија делимично имала и култну намену, јер се у њој пре и после обеда читају молитве, док се у време обеда читају Житија светих у дане када се прослављају. Током историје трпезарија је мењала свој изглед, али у много мањој мери од осталих манастирских грађевина. Обновљена је почетком друге половине XX века и својим спољним изгледом одговара оној коју су, по налогу архиепископовом, подигли протомајстор Ђорђе и његова браћа Добросав и Никола, исти они који су за краља градили велики и достохвални пирг са звонима. Према архитектонским истраживањима, вршеним без учешћа археолога, те отуда нема података о стратиграфији културних слојева и могућих археолошких налаза, утврђено је да је западни зид трпезарије скоро у потпуности президан, тако да је ту од првобитне грађевине преостао само њен темељни део.³¹¹

Намеће се питање где су се налазиле палате смештене у један ред, које је, према биографу Стефана Дечанског, подигао архиепископ Данило II. Међутим, на то питање је данас немогуће дати поуздан одговор, како због оскудне изворне грађе и због страдања и разарања секуларних зграда и њихових позних обнова, тако и због тога што су ту археолошка истраживања вршена само делимично, а не систематски; делимична истраживања вршена су само на објектима на којима је требало извршити рестаураторско- конзерваторске радове. Чини нам се да има основа за претпоставку да су Данилова здања могла бити на простору између трпезарије и улазне куле, на месту где се касније налазио тзв. Призренски конак,

³¹¹ С. Ненадовић, Трпезарија протомајстора Ђорђа у Дечанима, Старине Косова и Метохије, Приштина 1961, 293-310; Cf. М. Поповић, С. Хаџић, Западна грађевина манастира Дечани, Саопштења XLIV- 2012, 79-80.

јер краљев животописац, како је већ истакнуто, каже да је краљ, поред саборног храма, подигао улазну кулу и оградио манастир високим зидом, а не помиње никакво друго здање изграђено по његовом налогу, док изричито тврди да је велике палате у манастиру подигао архиепископ. Према археолошким истраживањима вршеним у јесен 2009. године (од 2. X до 18. XI) и у пролеће 2010. године (од 17. IV до 6. VI), на том простору су пронађени остаци најстаријег здања које одговара времену заснивања манастира. Темељни зидови првобитног здања, како основни подужни тако и преградни између четири просторије, истовремено су подигнути а источни зид просторије четири највероватније се „ ослањао или спајао са јужним фасадним платном трпезарије око три метра од угла овог здања“. ³¹² Према налазима археолога, првобитно западно здање Дечанског манастира пострадало је у пожару, а после тога су, како је закључено на основу преосталих зидова изнад равни пода, темељно разорени и преостали зидови грађени каменом. Истовремено је био порушен и западни зид, којим је био ограђен манастирски комплекс. ³¹³

Остали простори, на којима су архимандритија, Милошев конак, звоник, Леонтијев конак и економске зграде, нису археолошки истраживани, те се отуда не може ништа одређеније рећи о првобитним здањима из времена оснивања манастира Дечана...

Ипак је неопходно напоменути да иако се ни у једном ктиторском натпису Пантократовог храма у Дечанима не спомиње Данило II и међу више ктиторских портрета нема ни једног његовог, као и да о његовом ктиторству нема спомена у Дечанским хрисовуљама, за разлику од наведеног исказа у Житију краља Стефана Дечанског где се Данило II помиње као „вѣторъи ктиторъ“, не може се чврстим аргументима искључити архиепископово ктиторство, јер дечански живопис као ни хрисовуље поменутог манастира нису у потпуности очувани. Прва хрисовуља, настала несумњиво за живота краљевог око 1330. године, садржи само његов потпис и за њу је доста вероватно да јој Данило Пећки саставио биографске делове у уводном и закључном делу. ³¹⁴ Слѣдѣнъи архиепископъ Даниилъ је због своје скромности и одсуства жеље за чашћу могао изоставити податак о ктиторству које му је, према

³¹² Поповић, Хаџић, н.д., 86 и цртеж 5а.

³¹³ Исто, 86-90.

³¹⁴ Cf. М. Грковић, Прва хрисовуља манастира Дечани, Београд 2004, 157.

исказу његовог првог настављача, обећао краљ, а помишљамо и да постоји могућност да се тај податак могао налазити на месту где је касније, између 121. и 132. реда Прве хрисовуље, уметнуто парче пергаментна исписано ресавским правописом.

Прва оснивачка хрисовуља, свечаног карактера, у облику пергаментног свитка, издата 1330. године у краљевском дому у Породимљи, вековима је чувана у манастиру Дечани- све до друге половине XIX века, а сада се налази у Архиву Србије под сигнатуром Р-2. Повељом је утврђен правни положај задужбине и величина приложених поседа, а издао ју је Стефан Дечански без учешћа младог краља Душана. Поред оснивачке хрисовуље на којој нема потписа младог краља Душана, познате су још две у облику пергаментне књиге, на којима су потписи Стефана Дечанског (који тада није био у животу) и краља Душана: у којима су проширене законске одредбе важне не само за функционисање Дечанског властелинства, већ и читаве Српске државе. Друга допуна је највероватније написана након Душанова преузимања престола, у августу 1331. године, али, током векова су неки делови текста изгубљени. Трећа верзија Дечанске хрисовуље је, према мишљењу Милоша Благојевића, написана после маја 1343. године, али свакако пре децембра 1345. године³¹⁵. И трећа хрисовуља је доста оштећена у горњем делу, нарочито први и други ред свих страница пергаментне књиге. Стога сматрамо да изостављање Даниловог ктиторства у поменутих дечанским хрисовуљама, у потпуности несачуваним, не може представљати чврст доказ против поменутог исказа биографа краља Стефана Дечанског и архиепископа Данила II.

Међутим, на крају ваља рећи, иако Ученик, у кога као савременика градње гробне цркве краља Стефана Уроша III имамо поверење, није измислио архиеписково ктиторство, можда је могао узевши у обзир заслуге свога учитеља, који је бринуо о подизању храма и секуларних здања у Дечанском манастиру, и својим трудом и новцем подигао монументалну трпезарију и читав низ палата, пренагласити ктиторски подухват Данилов у Дечанима, јер колико нам је познато,

³¹⁵ М. Благојевић, Када је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу? ИЧ XVI- XVII, Београд 1970, 70-86.

ово би био први пример истовремене делатности првог и другог ктитора у српским средњовековним задужбинарским прегнућима.

Сл. 31. Део Пантократовог храма у Дечанима

На крају ваља поменути да се Данило док је био епископ хумски старао о обнови саборне цркве своје епископије и побринуо се за осликавање њене припрате и наоса, највероватније између 1318. и 1320. године³¹⁶. Не може се ни замислити да Данило, који се већ истакао при подизању гробне цркве краља Милутина у Бањској, не руководи пословима обнове у катедралној цркви своје епископије.³¹⁷ Овде треба нешто додати и о овој цркви.

Цркву Св. Петра у Бијелом Пољу, према ранијим истраживачима, саградио је крајем XII века (6704. односно 1196. године) хумски кнез Мирослав, међутим, у

³¹⁶ М. Јанковић, Данило, бањски и хумски епископ, in: Данило II и његово доба, Београд 1991, стр. 86 и нап. 28.

³¹⁷ Сф. И. Ђорђевић, Прозне и песничке слике Данила II и српске фреске прве половине XIV века, in: Данило II и његово доба, стр. 490.

неким родословима стоји да је манастир подигао Немањин брат Завида³¹⁸. У Житију цара Уроша од патријарха Пајсеја стоји: „такожде и братиа ево (Немањина) старѣшиа начеше здати с(ве) тые храмн въ помоу себе единообразно. Завида създа цр(ь)к(о)вь. С(ве) тых(ь) м(о)с(то)ль Петра и Павла шл(ь) два стлпа, при рѣце Лимѣ”³¹⁹. Али, о зидању ове цркве њен ктитор, хумски кнез Мирослав, оставио је натпис уклесан у камену лунете портала.

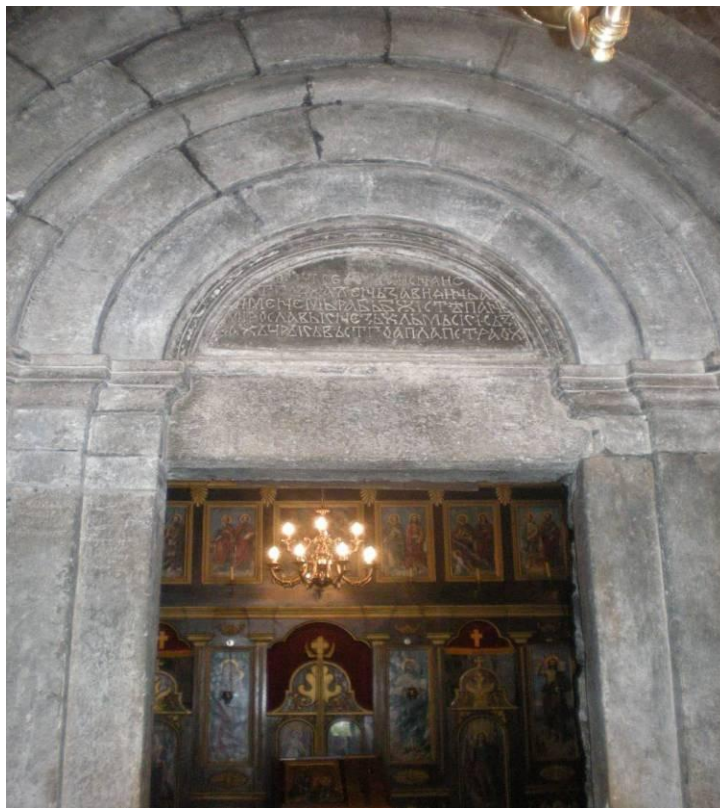
Ктиторски натпис поменутог хумског кнеза гласи : *оу име оца и сина и стго духа азъ снъ завидинъ а именемъ рабъ бжї стѣпанъ мирославъ кнезь хумьмьнн саздахъ цркви въ стго алла петра оу* (у име Оца и Сина и Светога Духа, ја син Завидин, а именом раб Божији Стефан Мирослав кнез хумски саздах цркву Св. Апостола Петра). Последњи се тим натписом бавио Миодраг Марковић, навео мишљење ранијих истраживача, и тумачио га другачије од њих. По њему, два последња слова ктиторског натписа „о“ и „х“ не представљају скраћену инвокацију или акроним, као што је раније сматрано, а нису ни скраћенице, већ су написана у својству цифара, те на основу њихове бројне вредности („о“ 70 и „х“ 600), закључује да је Петрова црква саграђена 6670. године од стварања света(1161/1162). Цифре су могле бити поређане од нижих ка вишим, као што је иначе било уобичајено у хеленистичко доба, а аналогија за недостајање ознаке за хиљаде постоји у византијским и старословенским средњовековним рукописима у којима је често изостављана миленијумска година...³²⁰

Повеља кнеза Мирослава о баштинским прилозима Петрове цркве на Лиму није очувана. Стефан Првовенчани је издао нову повељу и унео све прилоге из повеље кнеза Мирослава (која се загубила), међутим, и она је пропала 1253/4.године приликом упада Бугара у Полимље. На самом почетку владавине краљ Стефан Урош I је писао нову повељу, између 1254-1263.године и њом цркви дао све баштинске прилоге из поменутих повеља, а они су се налазили у Средњем Полимљу, у околини Брскова, у Метохији и Дреници.

³¹⁸ Гласник 53 (1883) 33, 45, 51.

³¹⁹ Т. Јовановић, Књижевно дело патријарха Пајсеја, Београд 2001, стр. 292.

³²⁰ М. Марковић, о ктиторском натпису кнеза Мирослава у цркви Св. Петра на Лиму, Зограф 36, Београд 2012, 21-46. Марковић је навео и најважнију литературу о храму Св. Петра на Лиму.

Сл. 32. Киторски натпис у лунети портала цркве Св. Петра у Б.Пољу

До издавања Лимске повеље историјски извори не говоре директно о судбини задужбине хумског кнеза Мирослава, али је познато да је његов син Велики кнез Андреја (+ 1250) управљао областима свога оца и добио властелинство над црквом Св. Петра.

Почетком друге половине XIII века, као што је раније речено, овде је премештено седиште хумске епископије, које је од 1220. до 1252.године било у Богородичиној цркви у Стону, на полуострву Пељешцу, данашња Госпа од Лужина. Епископска црква Богородице Стонске претрпела је велику штету у земљотресу 1252.г., а иза ове несреће дошло је до сукоба са Дубровником. Могуће је да су ови разлози условили премештање епископског седишта из Стона у Полимље.

Иако је црква Св. Петра у доцнијим преправкама, приликом дозиђивања и пробијања зидова, изгубила пуно од свог првобитног изгледа, он се и даље може јасно издвојити. Ова мала правоугаона једнобродна црква подељена је пиластрима на олтар, наос и унутрашњу припрату. Унутрашњи западни и источни травеји су

подужно засведени бачвастим сводом, а раздваја их уски трансепт, попречно засведен, који је на седишту имао усађену лантерну квадратне основе. Апсида је правоугаона и споља и унутра, а нише које су биле у њеним сверисточним и југоисточним угловима зазидане су у периоду под турском окупацијом.

Сл.33. Детаљ вазнесења и силаска у Ад

Репрезентативни портал са натписом у тимпану налазио се на западној фасади цркве. Касније је овај портал демонтиран и уграђен у турски додатак уз северну фасаду првобитне грађевине. Данас је на старом месту.

Црква Св. Петра се у старим летописима помиње као црква са „два стлпа“. Данас је очувана само северна кула и откривени су остаци јужне куле која је недавно дозидана.

Уз западну фасаду постоји нартекс видљив и на моделу цркве коју ктитор дарује Св. Петру. У науци је прихваћено да је то хумски кнез Мирослав. Ваља рећи да данас нема спољњег нартекса, а ни просторије над постојећим нартексом.

Сл. 34. Ктиторска композиција

Доградња северне капеле извршена је у познијем периоду. Ова мала правоугаона просторија имала је полукружну апсиду и пар пиластра који су одвајали наос од олтара.

Када је црква била претворена у џамију, порушена је јужна кула, а можда и спољни нартекс, јужни параклис, северна капела, лантерна над трансептом и јужни део трансепта. Зазидан је пролаз у јужни параклис и ту постављен михраб, а кад је срушена јужна кула, сазидан је трем. Монументални Мирослављев портал је премештен на северни фасадни зид новосаграђеног трема, где је био улаз у џамију. Да би се постигао изглед џамије црквени кров је из основе промењен. Све ове турске преправке су вероватно из XVIII и XIX века.

У сликаној декорацији цркве постоје три фазе. Најмлађи живопис, фрагментарно очуван, настао је у време када је Данило био епископ хумски.³²¹

³²¹ Б. Тодић, Српско сликарство у доба краља Милутина, Београд 1998, 341-342; М. Марковић, О ктиторском натпису кнеза Мирослава, 21.

Сл. 35. Поглед са севера на Петрову цркву

Сл. 36. Поглед на кулу и западни улаз цркве

*СКУЛПТУРА У ЗАДУЖБИНАМА
АРХИЕПИСКОПА ДАНИЛА II*

Црква Богородице Одигитрије у седишту Архиепископије у Пећи, као што је поменуто, имала је вишеверсну намену, а једна од њих је и да буде гробна црква ктитора архиепископа Данила II.³²² Због тога је њен северозападни угао уобличен као архитектонски оквир за његову гробницу. Ваља нагласити да у нама доступним изворима нема никаквих података о гробу и сахрани архиепископа Данила II. У његовом животопису наведен је само дан смрти (19. децембар), без описа смрти и сахране. Белег гробнице чини монументални саркофаг³²³ који је уметнички споменик високог реда, а састоји се из три дела- постоља, ковчега и поклопца. Овај кивот стоји у најинтимнијој вези са ктитором који га је вероватно себи као гробни белег за живота припремио. Данилов саркофаг израђен од локалног руговског црвено-љубичастог мермера, богато је декорисан, те се, по опште усвојеном мишљењу, сматра за један од најлепших гробних белега у средњем веку. Постављен је тек након живописања просторије, те су његовим поклопцем који има облик ниске зарубљене пирамиде, делимично заклоњени доњи делови насликаних фигура светитеља. Данилов саркофаг има следеће мере: дужина постоља је 2,32, широк је 1,10m и висок 1,5 m. У изворима нема података да је ктиторов гроб отворан, а пошто стоји на првобитним подним плочама, Даница Поповић с правом сматра да никада није ни отворан.³²⁴ Иако је проглашен за светог, службу му је, колико је познато, први написао митрополит београдски Михаило Јовановић (1859- 1878) и унео је у своје издање Србљака (Београд 1861).

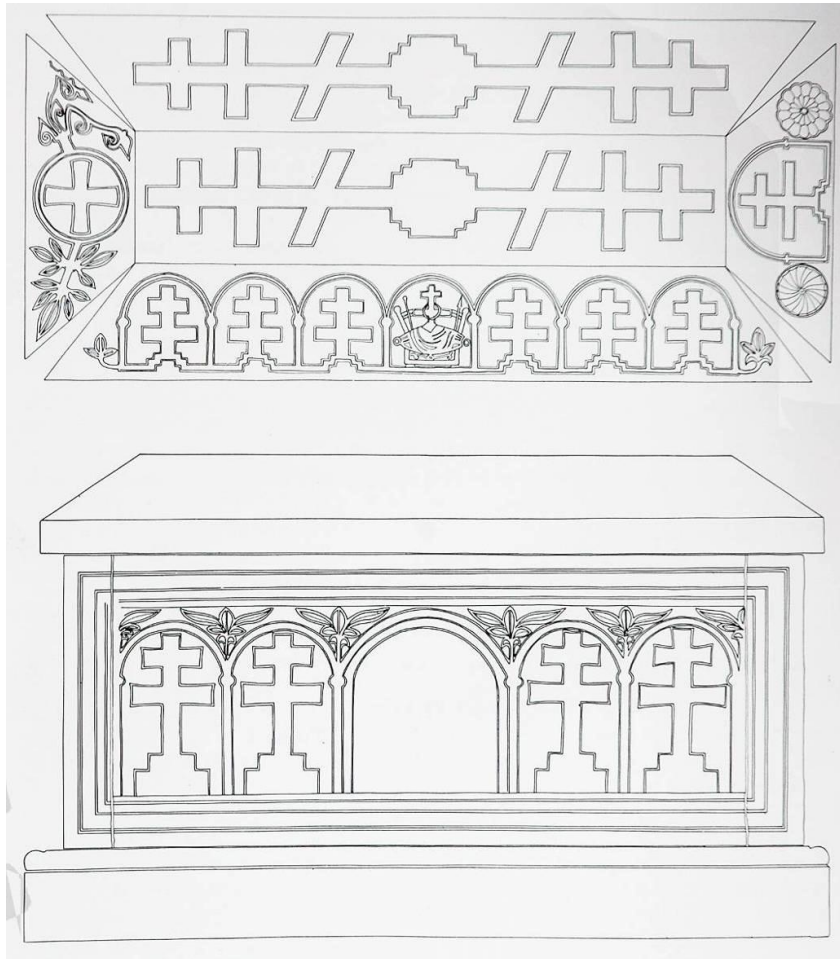
Постоље саркофага већих димензија од ковчега, састављено је из три мермерна дела различитих димензија, а украшено је угаоним профилима поред бочних страна и горње површине. Подужне стране ковчега уметнуте су између ужих бочних, те је на тај начин конструисани ковчег затворен нижим закошеним

³²² У Пећи су по ктиторском праву сахрањени архиепископи Арсеније I, Никодим и Данило II, док су остали архиепископи само „гости“. Cf. Ж. Јанковић, Жича, Београд 2006, 60.

³²³ О Даниловом монументалном саркофагу до сада су писали: М. Васић, Архиепископ Данило II- монах и уметник, Београд 1926, 259-264; Исти, Жича и Лазарица, Београд 1928, 220-224; Ј. Максимовић, Српска средњовековна скулптура, Нови Сад 1971, 109-110; В. Кораћ, Саркофази, in: Пећка патријаршија, Београд 1990, 115-120; Ј. Магловски, Скулптура Пећке патријаршије, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 335-344; Д. Поповић, Гроб архиепископа Данила II in: Данило II и његово доба, Београд 1991, 329-334 ; М. Чанак- Медић, Архитектура прве половине XIII века, II, Београд 1995, 71.

³²⁴ Д. Поповић, Гроб архиепископа Данила II, 329-334.

поклопцем од једног комада мермера. Саркофази сличног облика и конструкције били су гробни белези српских владара и највиших црквених достојанственика, с тим што владарски, по правилу, немају никаквог вајарског украса, док су саркофази црквених поглавара богато декорисани, а Данилов још има по боји материјала обележје императорских саркофага античког доба³²⁵.

XX Саркофак архиепископа Данила Другог (Пећка патријаршија, 1990)

Ктитор је по свему судећи, поред поменутог, водио рачуна и о изради и украшавању саркофага, чије су исклесане симболичне представе углавном биле у употреби од ранохришћанског доба. Саркофаг је постављен тако да му се виде чеона и источна бочна страна, на којима је на свим видљивим површинама

³²⁵ В. Кораћ, Пећка патријаршија, 117.

распоређен плићи рељефни украс. На лицу саркофага је исклесано пет arkada на стубићима, средња пространија, за разлику од оних са страна, нема никаквих орнамената, док четири уже arkada постављене по две у симетричном распореду имају мотив двоструког крста смештен на степенастом постољу. На пољима између лукова исклесани су орнаменти у облику цвета или листа. На источној бочној страни саркофага, окруженој бочним профилима испод широке arkada, приказан је двоструки разлистали крст смештен на степенастом постољу са оштрим зупцима као код биљке акантус, а уз полеђину међу arkadaма, исклесано је бујно растиње, и то све скупа представља симболичну слику раја која своје корене вуче још из ограда рајских вртова на фрескама ранохришћанског доба, а такође је и мотив arkada заступљен у овој уметности³²⁶. На источној страни поклопца исклесан је двоструки крст уоквирен аркадом и смештен на степенастом постољу, а са страна су две розете; прва је декоративна и вишелатична, а друга је у облику сунчаног сата ("сунце у окретању"), на чијој је западној страни исклесан грчки крст у кругу окруженом лисним орнаментима. На закошеној јужној страни поклопца саркофага налази се седам исклесаних arkadaца исте величине; са страна су по три arkada са крстовима, док је у средишној аркади веома прецизно исклесан развијени облик мотива Хетимасије- Припремљеног престола³²⁷ (οὐτογοвање престола, грч. Ἡτοιμασία τοῦ Θρόνου) са сотиролошким, евхаристијским и есхатолошким значењем. Овај иконографски мотив познат од ранохришћанског доба, и коначно уобличен између IX и XI века, заснива се у источнохришћанском сликарству на псалмима (9, 7, 8; 89, 14; 103, 19), Откривењу Јовановом (4, 2; 22, 1-4), као и на беседама и коментарима црквених отаца. Овај мотив има вишеслојно значење, а на Даниловом кивоту представља симбол Христовог Другог доласка (Парусија). Ваља напоменути и да представе Хетимасије нису ретка појава на разноврсним средњовековним споменицима. Примере Хетимасије у куполи имамо у Панагији у Трикому на Кипру (прва половина XII столећа), Св. Јеротеју у Мегари (око 1170),

³²⁶ Кораћ, Пећка патријаршија, 117.

³²⁷ И у Вечерњој служби Рођења Пресвете Богородице, Стихире на Господи возвахъ, самогласны – ідіомела, Сергија патријарха Константинопольског помиње се Приготовљени престо: "Днесъ иже на раздѣлнѣхъ прѣголѣхъ почивали вѣа, прѣтолѣ стѣ на землѣ севѣ прѣдѣготова, оутверивши мѣдростію нѣса, нѣко оудѣшевленно члѣвѣкомѣиѣмъ содѣла..." – М. Скабаллановичъ, Рождество пресва тѣѣ Богородицы, КІЕВЪ, 1915, 35.

Евангелистрији у Геракију (трећа четвртина XII столећа).³²⁸ Хетимасија са инструментима страдања чини средиште сцене из цркве Богородице Олимпиотисе у Еласону (1295 до 1304).³²⁹ Хетимасију имамо у Ђурђевим Ступовима код Раса у подкуполном простору изнад царских врата, као и на источној страни Радосављевог нартекса у Студеници, где је представљена уз Страшни суд затим у Градцу, Грачаници, Хиландару, Дечанима. У Грачаници је на источном зиду изнад олтарског лука у склопу монументалне композиције Васкрсења Христовог приказано звездано небо у чијем је средишњем делу Хетимасија са анђелима-ђаконима.³³⁰ И у Христовом Силаску у Ад из манастира Хиландара, насталом око 1318- 1320. и пресликаном 1803- 1804. године, у северном трансепту на источној страни у горњем делу је Хетимасија са оруђима мучења а око ње су анђели.³³¹ Хетимасију имамо и у склопу Дечанског Деизиса. Изнад фигуре Христа Пантократора (ἸϞϞ Ϟ Πατωκράτωρ), који благосиља десном руком а у левој држи отворено Јеванђеље са исписаним текстом (Јн 14, 12-13), у сегментастом пољу представљена је Хетимасија (+ οὐτογοвање), са оруђима Христовог страдања, Јеванђељем и анђелима који јој се клањају.³³² Потпуну представу Хетимасије имамо на саркофагу архиепископа Саве II који је настао почетком шесте деценије XIV столећа.³³³ И на оквиру мозаичке иконе са Св. Аном из светогорског манастира Ватопеда, као и на три иконе из цркве Св. Климента у Охриду, које су широко датоване (XI- XII век), представљен је такође приуроговљени престо. На панагијару (παναγιαριον), евхаристичком сасуду од камена, из светогорског манастира Ксиропотама (насталом највероватније у другој половини XIV столећа), око Небеске литургије у спољњом појасу је приказана Хетимасија.³³⁴ Исти мотив имамо и у српском Минхенском псалтиру³³⁵, итд.

³²⁸ Т. Стародубцев, Представа Небеске литургије у куполи, 408.

³²⁹ Исто, 283.

³³⁰ Ј. Радовановић, Јединствене представе Васкрсења Христовог, 34-43, сл. 2.

³³¹ Исто, стр. 42, сл. 4.

³³² Cf. М. Радујко, Програм живописа око „краљевског“ престола, in: Зидно сликарство Дечана, 304-305.

³³³ Д. Поповић, Надгробни споменик архиепископа Саве II из цркве Св. Апостола у Пећкој патријаршији, ЗЛУМС, 21 (1985) 71-90, т. II.

³³⁴ Т. Стародубцев, н.д., 392-393.

³³⁵ Васић, Жича и Лазарица, 261 са литературом.

Поред наведених примера представа Хетимасије у српској средњовековној ликовној уметности, није одвише поменути ни ону из цркве Свете Софије у Константинопољу из времена владавине Јована VI Кантакузина (1347-1354), заштитника исихаста, где је Припремљени престо са Богородицом и св. Јованом Продромом представљен на источном луку изнад светилишта³³⁶.

У представи Хетимасије на Даниловом саркофагу раскошном Приуготовљеном престолу украшено је и подножје, док је на његовој средини двоструки крст на чијем је доњем делу представљен трнов венац; са његове десне стране, гледано од стране посматрача, уз леђни наслон престола налази се копље, са леве трска са губом (оруђа мучеништва Христовог). На седишту престола са кога ће Христос судити постављен је јастук, преко њега је пребачено платно (можда Христов химатион), а изнад њега затворена књига- Јеванђеље са украшеним корицама.

Основна порука Хетимасије је вера у спасење и улазак у царство небеско, а за њену уметничку представу је могао бити заслужан Данило II, који је својим делом обликовао и сећање на ту епоху, јер је за њу узоре проналазио у прошлости, у XI и XII веку а посредно преко њих и у "отачком добу, у V и VI веку. Уготовљени престо приказан на поклопцу саркофага, између слепих лучних аркадица наговештава симболику Другог Христовог доласка. Тема Другог доласка Христовог у литерарном делу Данила Пећког заузима видно место³³⁷. Из најстарије хришћанске уметности поред крстова (символа небеског Јерусалима) потиче и већина других мотива са архиепископовог кивота. На његовој бочној страни исклесана представа процветалог крста, поистовећује се ако судимо по раним тумачењима, са новим Дрветом живота- Дрветом Голготе (голготским крстом), чији је нераспадљиви плод Господ Христос³³⁸. И представа крста у медаљону

³³⁶ По Мијеу, Histoire, 1, 1, стр.. 191, тада је само рестаурисана избледела декорација настала у време василевса Романа III Аргира (1028-1034).

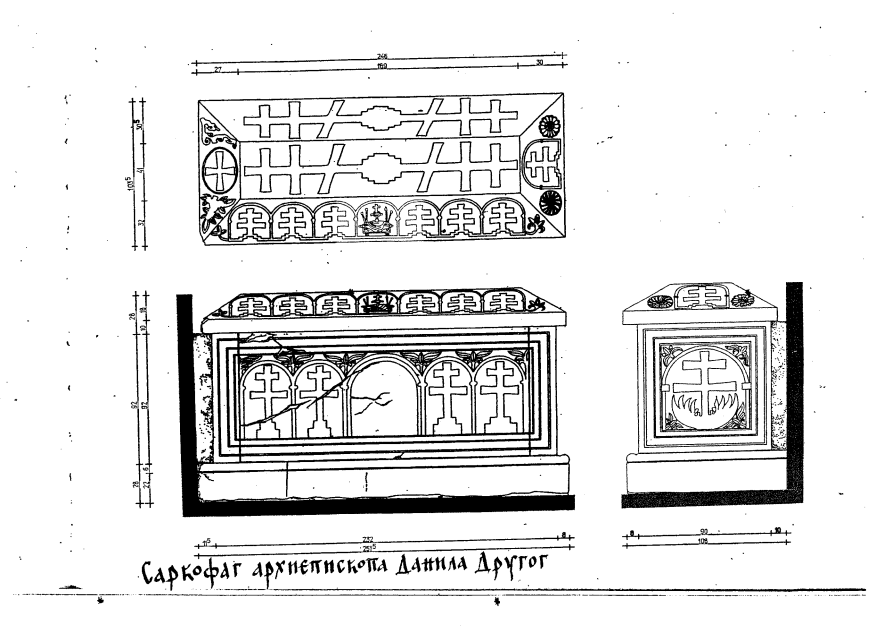
³³⁷ Видети: Данило, ed. 1988, 47, 61, 66, 83, 88, 89, 90, према Псалмима 96, 75, 8,9: „Земља се убоја и умуча кад ће Бог васкрснути за суд.“

³³⁸ О мотиву процветалог крста његовој типологији и симболици в. J. Flemming, Kreuz und Pflanzenornament, Byzantinoslavica, XXX, 1 (1969) 88-115: D.T. Rice, The Leaved Cross, Byzantinoslavica, XI, 1 (1950) 72-80: De Ligno Vitae, Migne, PL 11, 1171: Св. Теодор Студит, In Adorationem S. Crucis, Migne, PG XCIX, 693.

исклесана на Даниловом саркофагу јавља се на ранохришћанским мозаицима и означава Христов тријумф над смрћу³³⁹.

Сл. 37. Јужни и источни део саркофага (Преузето са сајта www.srpskobлаго.org)

XXI Цртеж саркофага архиепископа Данила II (Архитектура II)

³³⁹ Cf. F. Gerke, *Kasna antika i rano hrišćanstvo* (prevedeno izdanje), Novi Sad 1973, 58-60.

Сл. 38. Угаони простор цркве са саркофсгом архиепископа Данила Другог

Сл.39. Детаљи саркофага (www.srpskoblag.org)

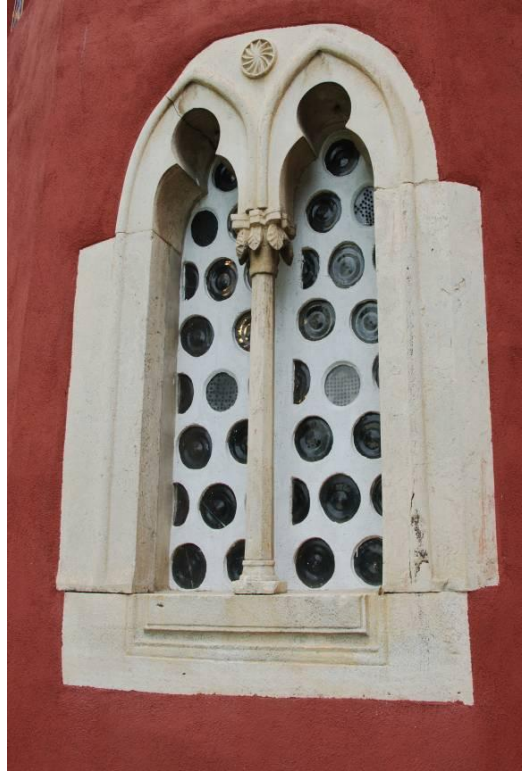
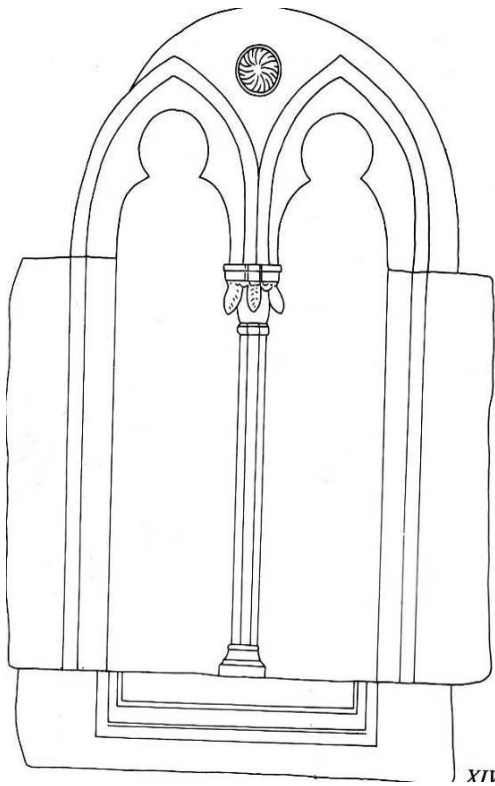
Сл. 40. Хетимасија (www.srpskoblag.org)

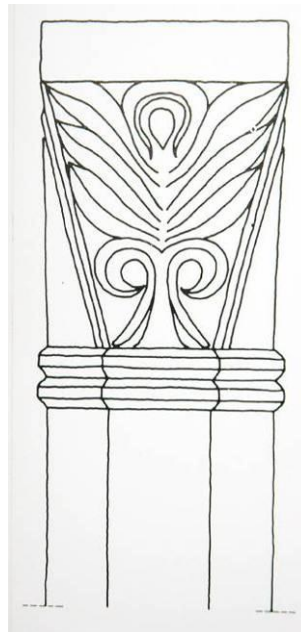
XXII *Хетимасија (Преузето: М. Васић, Архиепископ Данило II- монах и уметник)*

На горњем средњем и северном пољу поклопца Даниловог саркофага исклесана су у два реда по два трострука крста спојена заједничким постољем степенастог облика. Иста врста крстова је и на саркофазима архиепископа Саве II (1263-1271) и архиепископа Никодима (1317-1324).

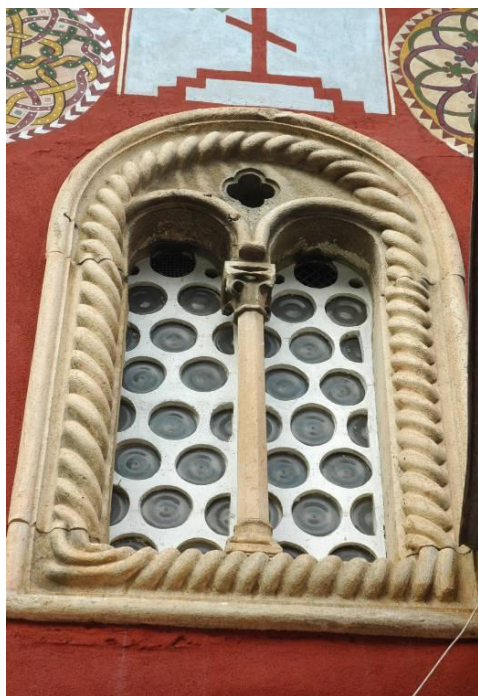
Због одличне техничке израде и смисла за прецизност детаља, није искључено да је мајстор- каменорезац који је израдио Данилов надгробни споменик, вероватно по жељи и налогу ктитора, са византијском пластиком, могао бити из српског Поморја или можда ученик неког од мајстора који су вероватно нешто пре тога радили у оближњим Дечанима за краља Стефана Уроша III и за архиепископа Данила II у Пећи.

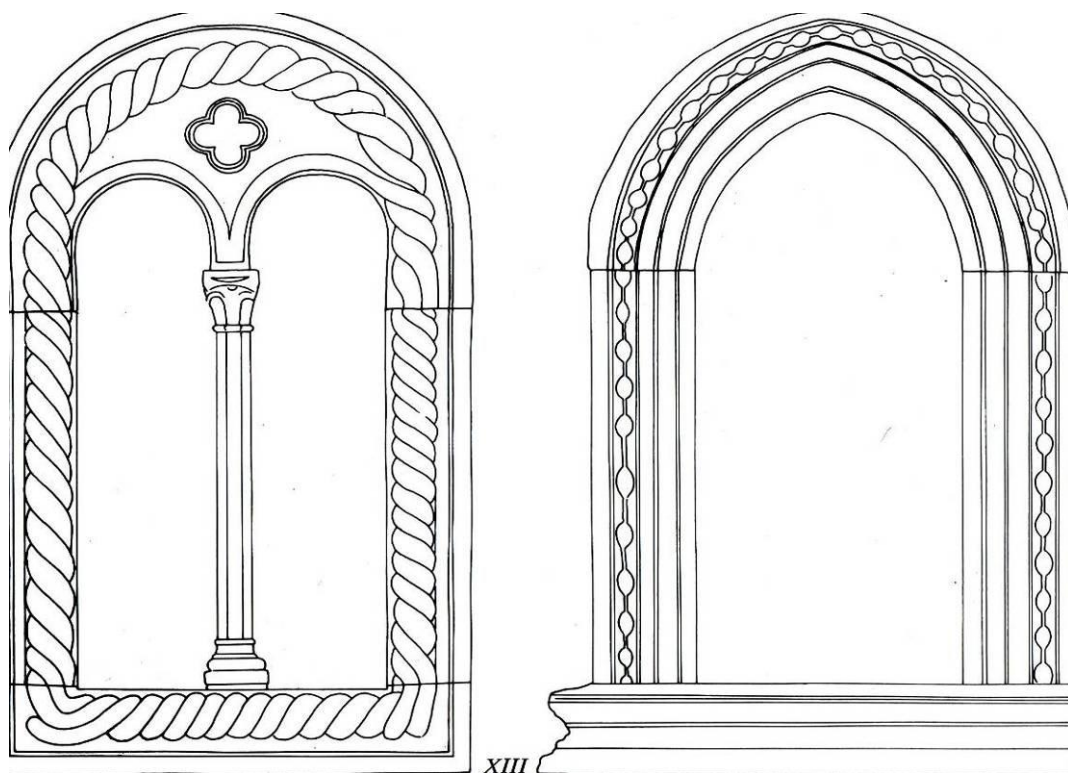
XXIII Цртеж и слика бифоре на олтарској апсиди, Црква Богородице Одигитрије

XXIV Цртежи капитела са олтарске преграде, Црква Богородице Одигитрије
(Пећка патријаршија 1990)

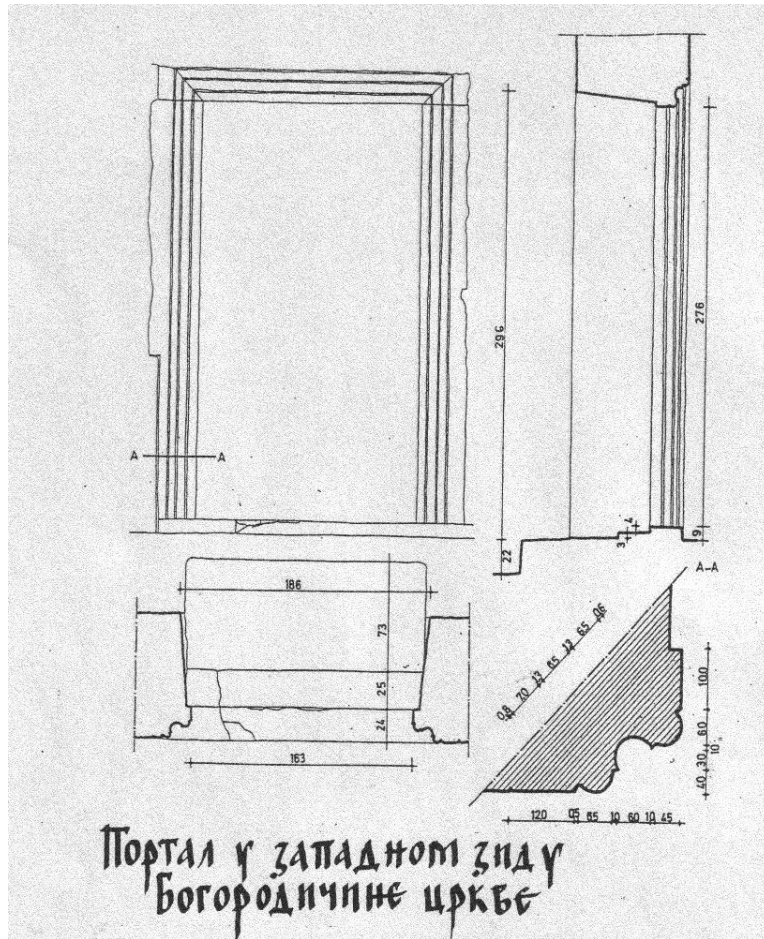
СЛ . 41. Прозори у јужном зиду, црква Богородице Одигитрије

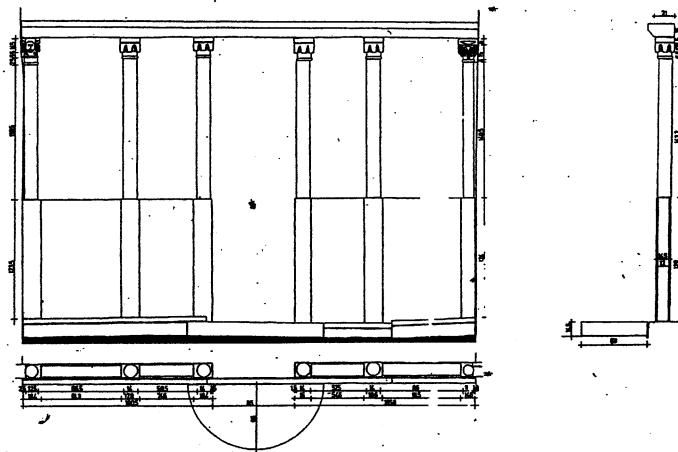
XXV Цртеж прозора у јужном зиду, Црква Богородице Одигитрије (Пећка патријаршија, 1990)

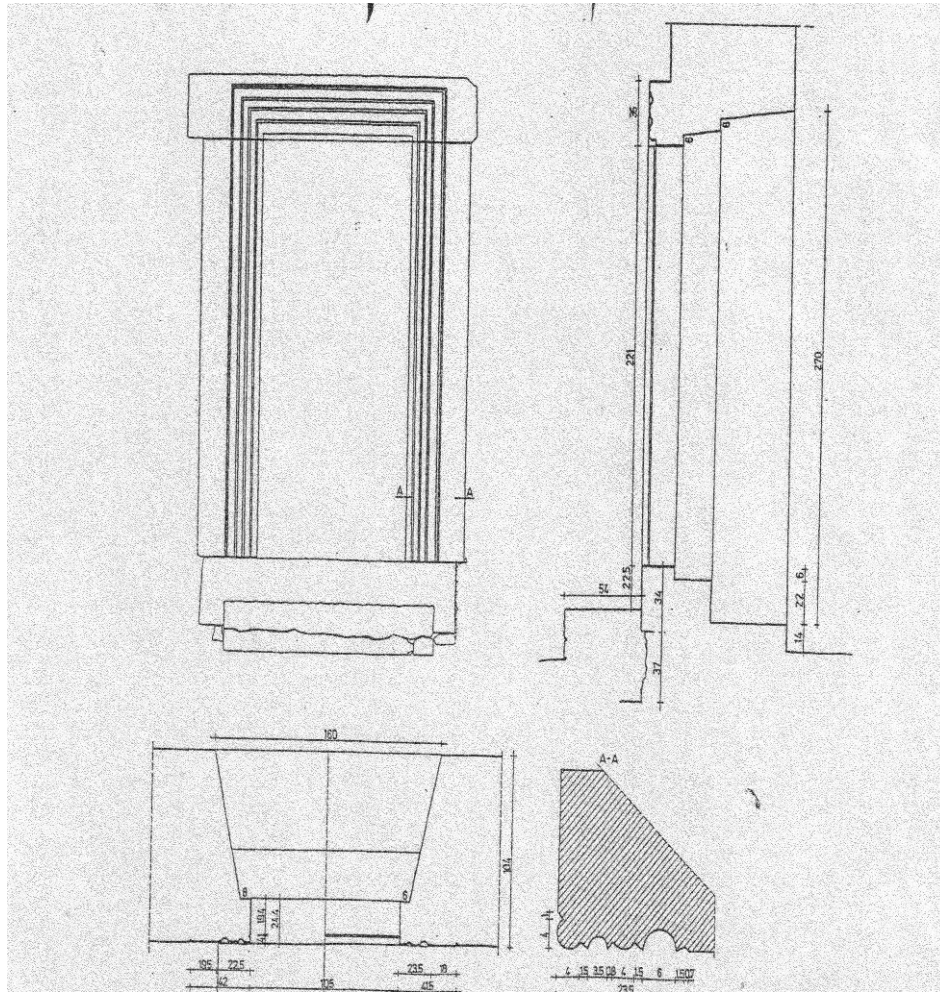
СЛ.42. Прозор на ђаконику, Богородице Одигитрије

XXVI (Архитектура II)

XXVII (Архитектура II)

XXVIII Портал (Архитектура II)

У скулптуру Данилових задужбина поред његовог монументалног саркофага, репрезентативног споменика са врхунском вајарском израдом у сваком погледу, треба свакако поменути и неколико детаља прелазног романоготског стила из доба архиепископа Данила II, који се разликују од византијског начина грађења и обраде архитектонске камене скулптуре, исклесаних у црквама Патријаршије. Ту спадају камени оквири са којима су урамљена врата и прозори, као и капители и стопе стубова рађених у камену³⁴⁰.

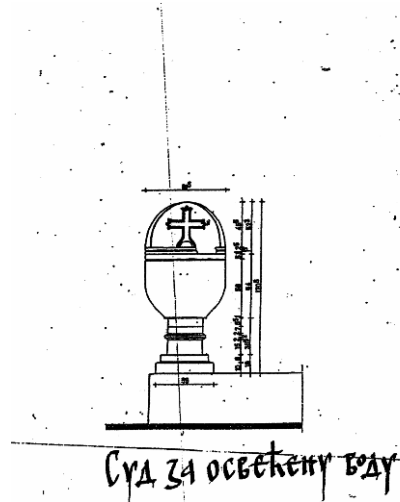
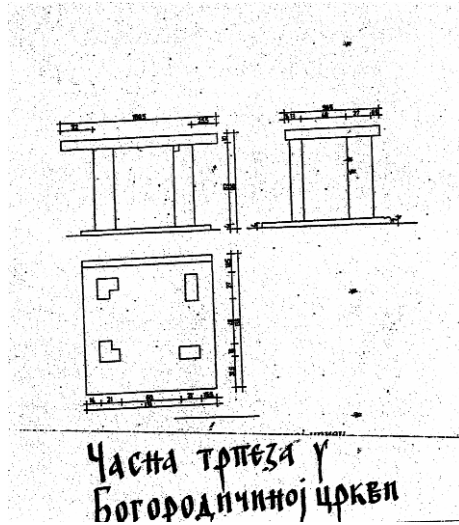
³⁴⁰ За камене елементе око врата и прозора Пећкој патријаршији в. М. Васић, Жича и Лазарица, Београд 1928, 205-219; Ј. Максимовић, Српска средњовековна скулптура, Нови Сад, 1971, 108-109, сл. 190, 200, 201, 204; В. Кораћ, Пећка патријаршија, 85, 89, 113; Д. Поповић, Гроб архиепископа Данила II, 341; М. Чанак-Медић, Архитектура прве половине XIII века, II, 61-68.

У цркви Богородице Одигитрије оквири прозора, као и на цркви Св. Димитрија, припадају прелазном романоготичком стилу. И њени портали и очувани делови олтарске преграде уобличени су у истом духу. То није случај и са прозорима на тамбуру куполе, јер су они обликовани у духу византијске архитектуре и имају на спољашњој страни двостепене усеке у горњем лучном углу продужене, док су им унутрашњи оквири пресведени луковима, спољашњост осликана орнаментима, а у унутрашњем делу су насликане фигуре старозаветних пророка³⁴¹. Црква Богородице Одигитрије око појединих отвора као што су јужна улазна врата, монофора и бифора на фасади јужног трансепта, бифора на олтарској апсиди,³⁴² има мермерне украсе, док су јој у нишама- слепим прозорима насликани крстови и орнамент у венцу испод стрехе. На улазним јужним вратима су довратник и надвратник богато профилисани, а такав је и једноделни доњи прозор на истој фасади смештен у архиволти испод кубета, израђен у готском стилу, који поред богате профилације садржи и орнамент у облику ниске бисера рађен схематично и нешто грубље од профила. Изнад овог готског прозора, у истој архиволти под куполом, налази се дводелни прозор у техничком погледу слабије рађен од доњег, оперважен профилем и невешто рађеним орнаментом у облику ужета, док капител његовог полигоналног стубића подсећа на капителе дводелних прозора у Студеници³⁴³.

³⁴¹ Медић, Архитектура, II, 63.

³⁴² Двојни прозор на олтарској апсиди и двојни прозор у горњем појасу трансепта се по облику и обради разликују од других прозора Богородичиног храма. Cf. М. Чанак- Медић, Архитектура, II, 63.

³⁴³ М. Васић, Жича и Лазарица, 210.

XXIX (Архитектура II)

И главна олтарска апсида има један дводелни прозор израђен у готском стилу са орнаментом "сунце у окретању" (le soleil tournant), исклесаним у тимпанону, а његови стубићи и капител су слични стубићу са дводелног прозора на Св. Димитрију. На апсиди Богородичине цркве изнад поменутог дводелног прозора налазе се нише- слепи прозори, који су исте величине и на истој висини.³⁴⁴

Мајстори из Поморја (или можда њихови ученици из унутрашњости српске државе), исклесали су оквири прозора на Богородичиној цркви, према обрасцима из западне средине, који осим оних на куполи припадају прелазном романоготском стилу. Део обнове архиепископа Данила II и поменутих мајстора била је, по свему судећи, и бифора на Светом Димитрију³⁴⁵, као и монофора на капели Св. Николе, урађена истовремено са капелом и упоредо са радовима на Богородичиној цркви или непосредно после њих³⁴⁶. Истраживачи се углавном слажу да је изворе пећких прозора могуће тражити преко блиских Дечана на којима се упоредо са Богородичином црквом изводе радови (1327-1335) и на којима су само у већој мери

³⁴⁴ Васић, исто.

³⁴⁵ Мишљење Милоја Васића да су романоготски оквири прозора на цркви Св. Димитрија накнадно уметнути, што је касније прихватио и Војислав Кораћ (Патријаршија, 78, 79), Милка Чанак- Медић сматра нетачним зато што су, по њеном мишљењу, романоготски камени оквири "добро уклопљени у зид, те да нема наговештаја да су накнадно уграђени", чиме оспорава дотадашње устаљено мишљење у науци да су их градили клесари са Приморја исти они који су градили Дечане.- М. Чанак- Медић, Архитектура, II, 79.

³⁴⁶ Кораћ, Пећка патријаршија, 29.

заступљена иста стилска обележја³⁴⁷. На Даниловим задужбинама замишљеним у духу новог византијског стила, на прозорима и порталима као што је речено, јављају се детаљи романоготског стила; бифора са јужне фасаде пећке Одигитрије, по општој замисли, блиска је бифорама на припрати Пантократорове цркве у Дечанима, што иде у прилог претпоставци да је овде могла бити ангажована група клесара која је радила у Дечанима³⁴⁸.

Ваља напоменути и да су камени оквири на главним улазима у цркве Св. Апостола, Св. Димитрија, Богородичине цркве, као и њен јужни улаз, исклесани од бањичког мермера, богато профилисани и украшени. Портал Св. Апостола добио је спољни оквир у трећој деценији XIV века, тј. кад је грађен Богородичин храм и украшавана његова два поменута портала, те су њихови оквири исто обрађени, мада им се мере нешто разликују, зато што је главни портал Св. Апостола нешто нижи и шири од главног портала друге бочне цркве, док је главни улаз у храм Св. Димитрија, према Милки Чанак- Медић, могао бити постављен неколико година касније.³⁴⁹ На Апостолиону и Одигитрији чеоне стране довратника и горње греде главних портала профилација је дубока и прецизно исклесана; различито су засвођени а унутрашњи оквири су им закошени на бочним странама.

Јужни портал пећке Одигитрије иако има димензије обичног улаза исто је конципован као и западни и са репрезентативним размерама и на чеоној страни подељен на торусе и трохилусе који су под углом подељени равним тракама, али се због знатно плиће профилације и мањих димензија разликује од западног портала. Међутим, и њему су, као и на два поменута западна улаза, на унутрашњем оквиру бочне стране закошене, док му је горњи део пресведен равном гредом и скоро у потпуности прекривен фрескама из Даниловог доба.

На западној и јужној страни припрате у време патријарха Макарија Соколовића, пре 1565.године, урађена су врата од бањичког мермера док су она на капели Св. Николе рађена у време радикалне обнове у XVII веку.³⁵⁰

³⁴⁷ Кораћ, н.д., 89.

³⁴⁸ Cf. J. Максимовић, Српска средњовековна скулптура, 108.

³⁴⁹ Чанак- Медић, н.д., 61.

³⁵⁰ Исто

ЖИВОПИС

Осликане фасаде

Архиепископ Данило II је главни део градитељских радова у седишту Архиепископије највероватније закључио осликавањем видљивих спољних површина Богородичине цркве, Св. Апостола и монументалне припрате, што несумњиво представља највећу сачувану целину оваквог сликаног украса који је јединствен по замисли. Осликане фасаде пећког сакралног комплекса сведоче како о ктиторовим уметничким схватањима тако и о уметничким схватањима српске образоване средине тог времена, што је у науци одавно запажено.

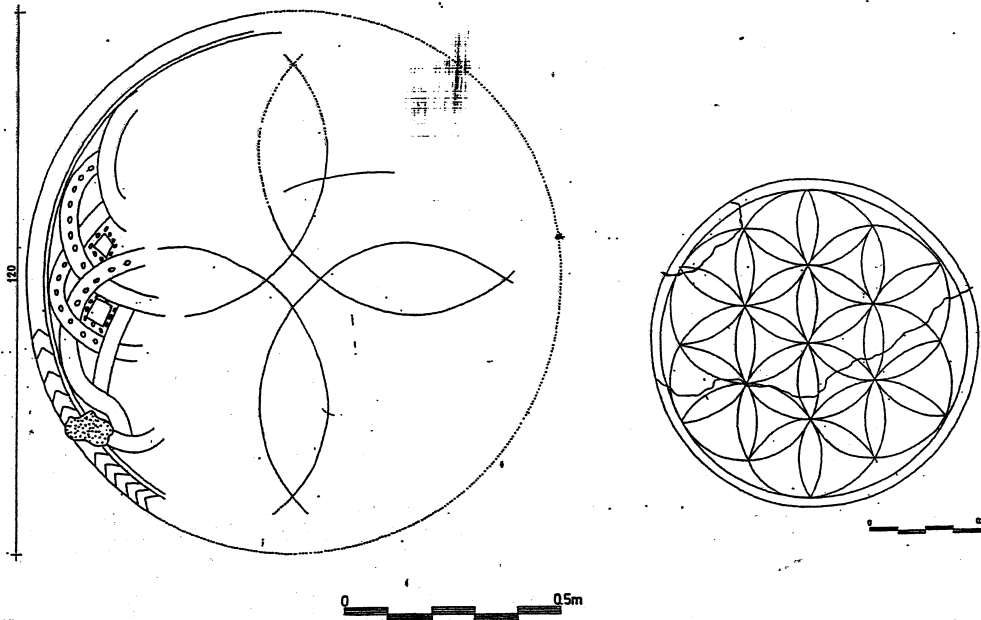
У Пећкој патријаршији на већим или мањим површинама црква Св.Апостола, Богородице Одигитрије и делимично на монументалној припрати³⁵¹, релативно очувана обојеност фасада пружа могућност за непосредно успостављање веза између сликања њихових спољашњих зидова и стила украшавања фасада свих поменутих пећких цркава, а све то је повезано с делатношћу угледног ктитора, књижевника и архиепископа Данила II. Ваља напоменути да је на Светој Гори од X века неговано осликавање фасада и да је на Данила II то могло да има одлучујућу улогу за осликавање видљивих фасада његових задужбина, али и на бојени украс храма Св.Апостола у Пећи³⁵², као што је и у време првих Немањића утицало на обојеност неких цркава Рашке стилске групе³⁵³. Осликане фасаде на поменутих грађевинама пећког манастира постале су, како је одавно исправно примећено,

³⁵¹ Припрата је и споља била у целини живописана.

³⁵² В. Ј.Ђурић, н.д., 59

³⁵³ Исто.

прототип целокупне концепције фасада моравске стилске групе, као и њиховим појединим обрађеним и клесаним декоративним елементима³⁵⁴. У погледу боја, украса, розета, палмета, крстова и других мотива на фасадама пећких цркава и припрате, они су насликани изузетно раскошно, највероватније, у време док је Данило II био за кормилом Српске цркве³⁵⁵.

Сликане розете на тамбурџу
Богородичине цркве

Сликане розете на постољу
куполе Богородичине цркве

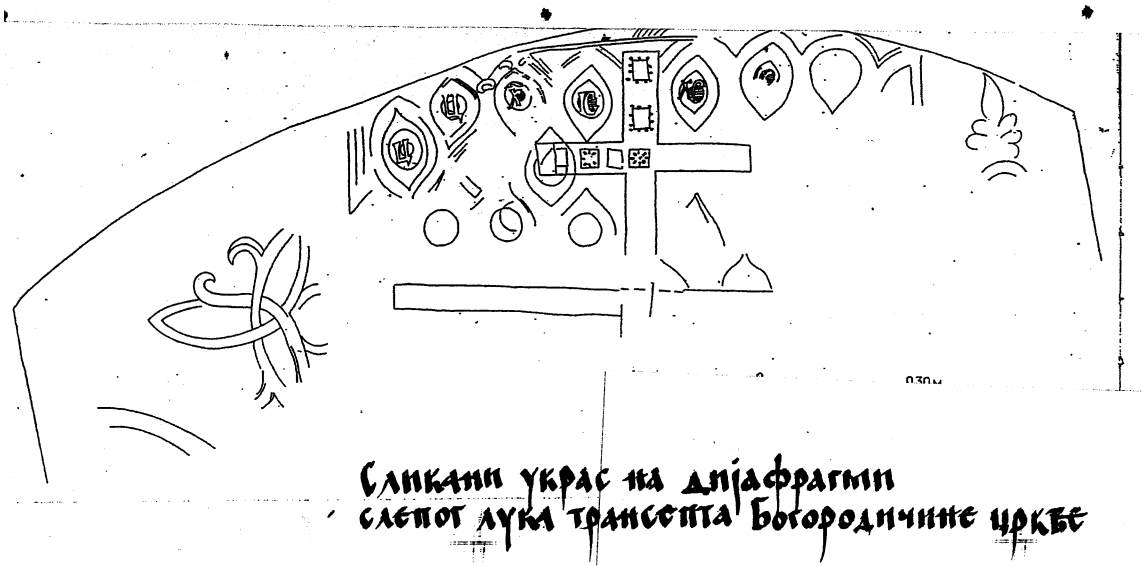
XXX (Архитектура II)

На остацима старијег црвено обојеног малтерног лепа, понегде се налазе сликани орнаменти: розете (живописани украсни медаљони у симетричном распореду), траке са преплетима, шаховска поља, "цик-цак" потези и други облици (насликане розете, делови кружнице, стилизовани крин, насликани крстови), а

³⁵⁴ В:Ј:Ђурић, Градитељски стил Моравске школе, 46.

³⁵⁵ Исто.

понегде има и декоративно обрађених крстова. Данило II је наложио да се, поред бојења и украшавања његових задужбина и на Св. Апостолима из XIII века, преко старих и црвено обојених фасада, набаци слој новог малтера такође премазаног црвеном бојом и док је још био свеж да се на њему изведе складна орнаментална декорација. На остацима релативно очуваног старијег слоја, по Ђурђу Бошковићу, нема трагова сликане орнаментике³⁵⁶. Преко старијег слоја малтера на цркви Св. Апостола належе конструкција апсида цркве Богородице Одигитрије, а има га и на доњем делу некада спољњег зида Св. Апостола, у унутрашњости Богородичине цркве. Старији слој свакако потиче из времена подизања саме цркве (прва половина XIII века), што се може видети и из материјала којим је црква Св. Апостола зидана. Ради се, наиме, о притесаној сизи и речним облутцима. Млађи слој са сликаном орнаментиком, очуванији је на тамбуру кубета, као и на кубичном постољу, а слабије на јужној фасади јужног трансепта, док на осталим фасадама једва да га има³⁵⁷.

Сликани украс на дијафрагми слепот лука трансепта Богородичине цркве

XXXI (Архитектура II)

³⁵⁶ Ђ. Бошковић, О сликаној декорацији, 91 и даље.

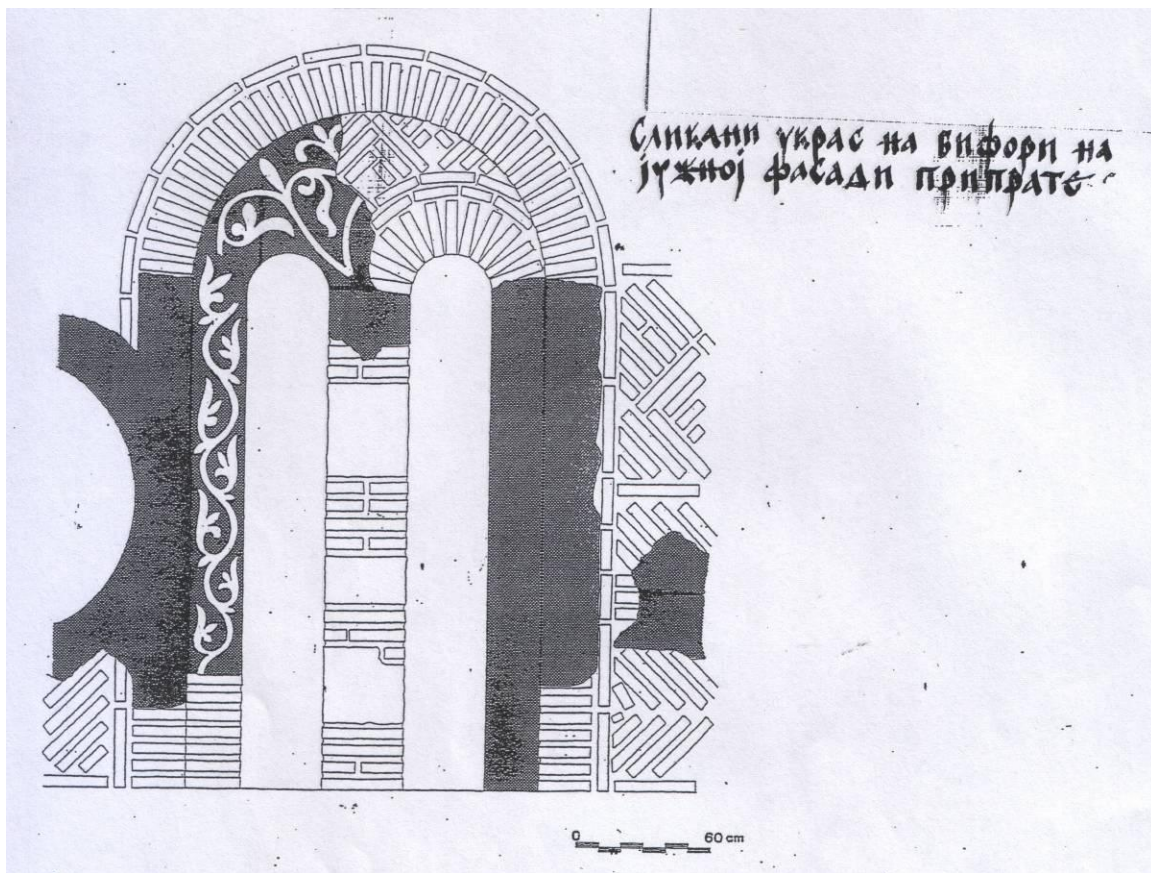
³⁵⁷ В. Ј. Ђурић, Градитељски стил Моравске школе, 46.

У горњем делу кубета су разнобојне цик-цак траке подређене архитектонским облицима, а између прозора са у бело или црвено обојеним странама, насликане су велике розете у виду осмица или с мотивом палметица преплетених вишебојним тракама. Од великих розета очувала се (мада пре рестаурације прилично испрана), само она на северној страни кубета. Од црвеног кубичног постоља очувано је само релативно уско поље, које обухвата читаво постоље испод поткровља, са насликаним вишебојим квадратићима који граде мотиве омањих крстова. По очуваној насликаној розети са северне стране и остацима других, видно је да су оне биле истоветне розетама на кубету цркве³⁵⁸...

Купола Пећке Одигитрије разликује се од куполе Св. Димитрија само по угаоним колонетама. Светлост у ову цркву долази преко прозора на куполи, и прозора у јужном зиду а у олтарски простор преко готскосараценске бифоре на његовом средњем делу и монофоре на апсиди ђаконика. Јаки пиластри на које се ослања слепа аркада уоквирују чело јужног трансепта дозидане цркве са јужне стране пећких Апостола³⁵⁹. Ваља напоменути и да Богородичина црква нема тролучни оквир фасаде, тада уобичајен на свим грађевинама, па и на неколико година раније рађеној цркви Св. Димитрија, зато што је могуће да су ктитор и градитељ намеравали да њену фасаду прекрију малтером, те су је у целости слободније зидали каменом и опеком у кречном малтеру и нису се доследно придржавали уобичајеног реда приликом смењивања поменутих грађевинских материјала.

³⁵⁸ Ђурић, Градитељски стил Моравске школе, 47-48.

³⁵⁹ Кораћ, Пећка патријаршија, 85.

XXXII (Архитектура II)

Осликаних фасада, додуше, различитог типа од Пећких имамо и у другим српским црквама. Фасаде цркве Св. Николе у Бањи Прибојској сликане су нешто раније од пећких³⁶⁰. Трагове боје на фасадама имамо и у Студеници³⁶¹, Сопоћанима³⁶² и Ариљу³⁶³.

У репертоар орнаментике Моравске школе не улазе мотиви цик-цак трака насликаних у поткровљима купола црква Богородице Одигитрије и Св. Апостола, разних мотива крстова од квадрата разних боја, сачуваних на кубичном постолу Св. Апостола, као и изувијана трака на апсидалној ниши Богородице Одигитрије, што може ићи у прилог претпоставци да су из Даниловог доба. Наведени мотиви су

³⁶⁰ В. Кораћ, Осликане фасаде, 106 и нап. 9, са литературом; С. Пејић, Манастир Св. Никола Дабарски, Београд 2009, 65-67.

³⁶¹ С. Ненадовић, Студенички проблеми, Саопштења РЗЗСК III, Београд 1957, 79.

³⁶² О траговима боје на куполи цркве Св. Тројице у Сопоћанима писале су Оливера Кандић и Десанка Милошевић, Сопоћани, Београд 1985, 15.

³⁶³ Милка Чанак-Медић, Сликани украс на цркви Св. Ахилија у Ариљу, Зограф 9 (1978), 5-11.

сликани по узору на монументално сликарство из унутрашњости храмова, што чини изузетак код осликаних фасада. Ваља напоменути да су на осликаним фасадама поједини битни орнаментални мотиви могли бити преузети из минијатурног сликарства, а други можда из дубореза³⁶⁴. У осликавању пећких фасада може се помишљати и на идејну оригиналност архиепископа Данила II³⁶⁵.

XXXIII (Архитектура II)

На закључак да је сликани украс понегде могао, према Војиславу Кораћу, имати и архитектонску функцију наводи и то што су мотиви украса бирани према одређеним местима, те тако, на пример, стварни венац од зупчasto поређаних опека прати сликана геометријски правилна трака састављена од неколико боја, смештена у највишој зони испод поткровног венца купола два пећка храма, Св. Апостола и Богородице Одигитрије³⁶⁶.

Иако би се могло очекивати да је и на спољним зидовима капеле Св. Николе³⁶⁷, на којој су пронађени остаци трагова црвенообојеног малтера, било украса као и на другим Даниловим задужбинама и храму Св. Апостола, по

³⁶⁴ Ђурић, Настанак градитељског стила, 61, нап. 74.

³⁶⁵ Исто, 75.

³⁶⁶ В. Кораћ, Патријаршија, 101.

³⁶⁷ Помиње се у свим радовима са осталим црквама пећког манастира. О архитектури цркве Св. Николе нешто више је писао Ђ. Бошковић, О осликаним фасадама, 94-95; В. Кораћ, Капела Св. Николе и трем, 108-111; М. Чанак-Медић, Архитектура, II, 42, 52, 58.

мишљењу В. Кораћа, изгледа да је овде било непотребно сликање на фасадама зато што је њено зидање у камену и опеци било добро изведено.³⁶⁸

Осликане спољње видљиве површине Богородичине цркве, цркве Св. Апостола и простране припрате, у науци су добиле два тумачења. По старијем које је заступао Ђурђе Бошковић који је, испод кречних наслага и позније нанетог малтера, открио остатке фасадног украса, сликани фасадни украс настао је тек у време доминације Моравског стила у архитектури, крајем XIV или почетком XV века.³⁶⁹ По другом тумачењу, које је заступао Војислав Ђурић, осликане пећке фасаде су изворна појава настала интервенцијом најзначајнијег пећког ктитора, архиепископа Данила II, а послужиле су као прототип целокупне концепције фасада Моравске стилске групе. Ђурић је уз помоћ свог брата Светислава, сликара, готово у целости реконструисао систем фасадног украса видљивих спољних површина Богородичине цркве, Св. Апостола и велике припрате и вишевршним изворима поткрепио своје мишљење. Покушао је да их пронађе у неким доказима техничко-градитељске природе, у настанку и развоју сликаног декора на видљивим спољним површинама и у Даниловој биографији. Околност да су фасаде биле малтерисане у Данилово доба, сматрао је за један од најчвршћих доказа, јер на зидовима Богородичине цркве и припрате спољње лице није рађено са пуно пажње, те на извесним местима постоје дрвене греде које излазе на лице фасада, једна непосредно испод горње бифоре јужне стране Богородичиног храма, а друга у подножју бифоре на припрати. Неимари који су уградили поменуте дрвене греде видљиве на зидовима неправилно грађеним опеком и каменом, морали су бити убеђени да ће њихове фасаде бити омалтерисане убрзо након њихове изградње. Пропусти мајстора, градитеља и клесара били су, према Ђурићу, „условљени намером о малтерисању, бојењу и украшавању пећких фасада“.³⁷⁰ И обрада камених ивица прозора је, по њему, занемарена зато што је клесар знао да ће бити покривене и кориговане малтером.³⁷¹

³⁶⁸ В. Кораћ, Патријаршија, 105.

³⁶⁹ Ђ. Бошковић, Архитектонски извештаји, I, Осигурање Пећке патријаршије, ГСНД XI, Скопље, 214.

³⁷⁰ В. Ј. Ђурић, Настанак градитељског стила Моравске школе, 50.

³⁷¹ Исто.

Поред доказа техничко-градитељске природе, Ђурић наводи и могуће сликарске доказе, као што је ктиторски модел Данилових сакралних здања, на коме се виде омалтерисане и украшене фасаде. Други Ђурићев сликарски доказ је фреска *Сахрана првог српског патријарха Јоаникија*, са стилизованом Пећком патријаршијом (црквама са три куполе и кулом-звоником испред њих, украшених са таласастим и правим линијама шароликих мотива), чије су фасаде обојене црвеном бојом и украшене орнаментима. Трећи сликарски доказ, по њему, могао би бити фреска *Опело архиепископа Арсенија*, где се у позадини види једнобродна куполна грађевина.

Приликом одређивања датације осликаних фасада у обзир треба узети и ктиторов животопис. Ђурић се позива и на текст Даниловог Ученика, који у биографији свога учитеља када говори о нартексу каже: „... и пакы большоу устьѣ приложн таковомоу зданию, вьсоу изографисавъ ю яко и цвѣтъци травьныи и многоиспытреныи зрѣти ю оукрашеноу вь лице вьсѣмъ коголовкыиимъ“³⁷²

Најбитнија Ђурићева тврдња је да су сликани украси у Пећи, настали у време архиепископа Данила II, допринели уобличавању система украса на фасадама црква Моравског градитељског стила.³⁷³

Ђурићев важан аргумент за датацију постављања црвенообојеног малтера са сликаним орнаментима је чињеница да се западни зид капеле Св. Николе, неоспорно подигнуте у време архиепископа Данила II, наслања на јужну фасаду Богородичиног храма, преко малтером покривених површина. За Ђурића је „величина храма и по дужини и по висини била у XIV веку отприлике иста као данас“³⁷⁴.

Ђурић је на крају закључио да малтерисање и украшавање фасада у Пећи, није никако могло бити тек крајем XIV или почетком XV века, како је Бошковић раније закључио, јер би било неприродно да сакрални комплекс средишта Српске цркве буде неомалтерисан и са бројним техничким омашкама дуже од пола века. На основу сплета доказа које је навео, Ђурић је уверен да је ктитор раскошно

³⁷² ЖДП Даничић, 370; Мирковић, 282.

³⁷³ В. Ј. Ђурић, н.д., 51.

³⁷⁴ Исто.

сликаних фасада у Пећком манастиру архиепископ Данило II, а доба у коме је тај посао обављен је око 1334- 1335. године.

Ђурђе Бошковић није прихватио Ђурићеве аргументе, већ је написао чланак у коме се опширно осврнуо на Ђурићев доказни поступак и настојао да докаже да црвенообојени малтер са сликаним орнаментима није из времена архиепископа Данила II, већ да је најраније могао настати тек када је трем уклоњен. Оспоравао је Ђурићеве вишеврсне изворе, вредност сликарских приказа ктиторског модела, на ком је сликар приказао фасаде окернозеленим, а не обојеним у црвено и фресака као што су *Сахрана првог српског патријарха Јоаникија* (по њему, црква Св. Димитрија није имала никакав малтером осликан покривач на фасадама) и *Опело архиепископа Арсенија I* (судећи по боји, Бошковић закључује да је тај живопис знатно млађи од живописа Богородичине цркве), као и опис Даниловог биографа. Бошковић се ни овде не слаже са Ђурићем, већ каже да се ради о западној фасади припрате, која је у Данилово доба била осликана фрескама, данас делимично очуваним. На „лицу“ припрате које је покривено фрескама, према Бошковићу, нема довољно места за сликање орнамената, постоји само мала површина у близини југозападног угла, на горњем делу фасаде, на којем би се могао изградити живопис са орнаментима, те је отуда овај део могао бити осликан орнаментима тек пошто је уклоњен трем, зато што је тада отпао слој живописа из времена Данила II. Архиепископов биограф, кад је написао напред наведени текст, није мислио на живопис са орнаментима, јер да је било тако навео би и да су тада осликане фасаде црква посвећених Богородици Одигитрији и Св. Апостолима.³⁷⁵ Бошковић је даље расправљао о неким општим појавама и развоју орнаменталног декора у каснијој црквеној архитектури, оспорио Ђурићев став да су Пећке осликане фасаде утицале на уобличавање система украса на фасадама потоњег градитељства Моравског стила, и остао при ставу да је спољни украс Богородичине цркве, Св. Апостола и припрате настао под утицајем украса најстаријих споменика Моравске школе. При томе је Бошковић користио неколико материјалних чињеница. Оспоравао је Ђурићеве аргументе о дрвеним гредама на јужној страни Богородичине цркве и припрате и доказивао да греда на припрати није настала истодобно са њом, већ да

³⁷⁵ Ђ. Бошковић, О сликаној декорацији, 96- 97.

је накнадно уграђена³⁷⁶, док је друга греда за коју је прихватио да је настала истовремено са Богородичиним храмом излазила на лице зида зато што је било предвиђено да је покрију фреске испод трема. Друге материјалне чињенице, коришћене као кључни доказ, којима је оспоравао да су фасаде у Пећи осликане у Данилово доба, односе се на спој фресака прве зоне- испод некадашњег трема, са малтером обојеним у црвено у горњем појасу и црвено обојене малтере којима су покривене уске усправне површине доње зоне које су у време када су сликане фреске заузимали ступци тадашњег трема.³⁷⁷ Бошковић је малтер који се спушта одозго надоле у непрекидном слоју, сматрао накнадно постављеним тек након уклањања трема. На основу сликаног орнамента поред јужног улаза у припрату, на месту где се некада, пре уклањања, налазила слемењача трема (сл. 22), Бошковић је тврдио да то никако није могло бити у време архиепископа Данила II, али ни у неко њему блиско време, већ тек након уклањања водоравне греде- слемењаче трема, док је на оштећену траку са орнаментима одозго нанет црвенообојени малтер. На Бошковићев чланак укратко је реплицирао В. Ј. Ђурић оставши и даље на становишту да су фасаде у Пећи осликане у Данилово доба.³⁷⁸

Да би се разрешиле недоумице око датовања сликаних орнамената на спољњим видљивим површинама Пећког сакралног комплекса, испитивани су сви Бошковићеви подаци којима је доказивао да Ђурић није био у праву када је тврдио да су осликане у Данилово доба, као и да су утицале на настанак фасадног украса на богомољама Моравске стилске групе. Бошковићеву тврдњу да су фасадни орнаменти сликани тек након уклањања јужног трема, оспоравала је Милка Чанак-Медић и исправно закључила да су осликани у време архиепископа Данила II.³⁷⁹ Наиме, она је након рестаураторских радова у Пећкој патријаршији, обављених од 1981- 1984. године, изнела податке до којих је прво дошла властитим опажањем структуре малтера и интезитета боје на њима, а потом и на основу узорака узиманих за физичко-хемијске анализе из два појаса Богородичине цркве, који су потврдили непосредна опажања, тј. разазнавањем разлика у структури и боји на

³⁷⁶ Бошковић, н.д., 94, нап. 8.

³⁷⁷ Исто, сл. 21.

³⁷⁸ В. Ј. Ђурић, Српски државни сабори у Пећи и црквено градитељство. Научни скуп о кнезу Лазару, Београд 1975, 112 и н. 26.

³⁷⁹ М. Чанак- Медић, Архиепископ Данило II и архитектура Пећке патријаршије, 303- 304.

реченим површинама и, како сама каже, нашла довољно разлога за мишљење да је фасадни сликани украс у Пећи настао током доградње архиепископа Данила II.³⁸⁰ Испитујући раније поменуте Бошковићеве податке материјалне природе, утврдила је да греда испод горње бифоре на Богородичиној цркви, постоји не само на месту где је био трем, како је Бошковић мислио, већ се иста продужава према истоку, као и да је тамо прекривена истоветним црвеним малтером којим су покривене фасаде Богородичиног храма. И на другим местима на фасадама Даниловог већег храма откривене су шупљине у којима су се некада налазиле дрвене греде, коришћене за ојачање зидова, те је на основу тога оцењено да су излазиле на лице зида и биле покривене црвенообојеним малтером. Обојени малтер о коме је реч је најстарији малтер на Богородичиној цркви.³⁸¹ Током испитивања сликаних слојева на више места фасада храмова, као и на основу опажања, могло се закључити да су разлике, и по структури малтера и по интензитету боје, настале у каснијим поправкама. Раније је тако нешто примећено на местима где су накнадно сликани делови са орнаментима. Утврђено је да се на фасадама Св. Апостола, које је позније заклонила Богородичина црква, најстарији јаркоцрвени леп (наношен секо), састоји од чистог креча и плевце. Међутим, на малтеру који је касније обојен на свим површинама фасада истом црвеном бојом и на коме су сликани орнаменти, структура малтера није истоветна са најстаријим фасадним лепом Св. Апостола, јер у свом саставу има и нешто песка. Ипак, истини за вољу, ваља још рећи да однос креча и песка није свуда исти. И са црвенообојених површина, за које се непосредним опажањем могло закључити да су касније нанете, узимани су узорци који су касније анализирани. Установљено је да се њихова боја својом загаситошћу разликује од претходне, као и да структура малтера није иста, јер је у познијим поправкама у саставу малтера много више песка, а познато је да је малтер таквог састава коришћен у градитељству у доба туркократије. Узети су и узорци из два појаса на Богородичиној цркви, и то са места на ком је стајала усправна дрвена греда испод некадашњег трема, као и из друге зоне изнад њега. Уочена је разлика у боји и структури; загаситијом црвеном обојен је малтер из најниже зоне, који у

³⁸⁰ Исто.

³⁸¹ Исто.

свом саставу има и више песка, те се на основу поменутих узорака могло закључити да су, после сликања горњег дела фасаде, вршене накнадне поправке на местима где су били ступци некадашњег трема, што је био случај и са површинама покривеним лепом у време кад је уклоњена греда слемењача. Проверен је и Бошковићев најубедљивији доказ против Ђурићевог датовања, орнамент изнад јужног улаза у припрату, и утврђено да Бошковић, који је тачно запазио редослед сликања на површинама о којима је реч није приметио већу поправку фасадног малтера између траке на којој су сликани орнаменти и оригиналне црвенообојене фасаде.³⁸² То је поред непосредног опажања разлике у структури и боји, потврђено и узетим узорцима из два појаса.

Испитивања Милке Чанак- Медић су, дакле, оповргла аргументе Ђурђа Бошковића, по којима су фасаде пећких цркава осликане крајем XIV или почетком XV века, под утицајем најстаријих грађевина Моравске стилске групе и потврдила мишљење Војислава Ј. Ђурића, да су настале у време док је за кормилом Српске цркве био архиепископ Данило II. Своју расправу о осликаним фасадама М. Чанак- Медић је закључила следећим речима: „Зато сликане фасаде са сликаним орнаментима под венцима, у слепим нишама и дуж других архитектонских пластичних делова треба сматрати интегралним делом Даниловог уметничког и градитељског програма за цркве архиепископског седишта у Пећи“.³⁸³

Ваља напоменути и да М. Чанак- Медић нешто позније и на другом месту у прилог раније изреченом наводи да пронађена полихромија на фасадама жичке Спасове цркве, састављена од јаркоцрвене и вишебојних трака, које су на белоосликаним аркадама, према испитивању фасадног малтера, датоване у другу и трећу деценију XIII века, сведоче да је систем фасадних украса српских храмова био у употреби нешто више од стотинак година пре него што се, у време архиепископа Данила II, појавио на фасадама пећких богомоља.³⁸⁴

Са Војиславом Ј. Ђурићем и Милком Чанак- Медић сложио се и Војислав Кораћ, према коме су, осликане фасаде у Пећи изворна појава настала по жељи и

³⁸² М. Чанак- Медић, н.д., 404.

³⁸³ Исто.

³⁸⁴ М. Чанак- Медић, Архитектура прве половине XIII века, 82; Cf. и В. Ј. Ђурић, Настанак градитељског стила Моравске школе, 54- 55.

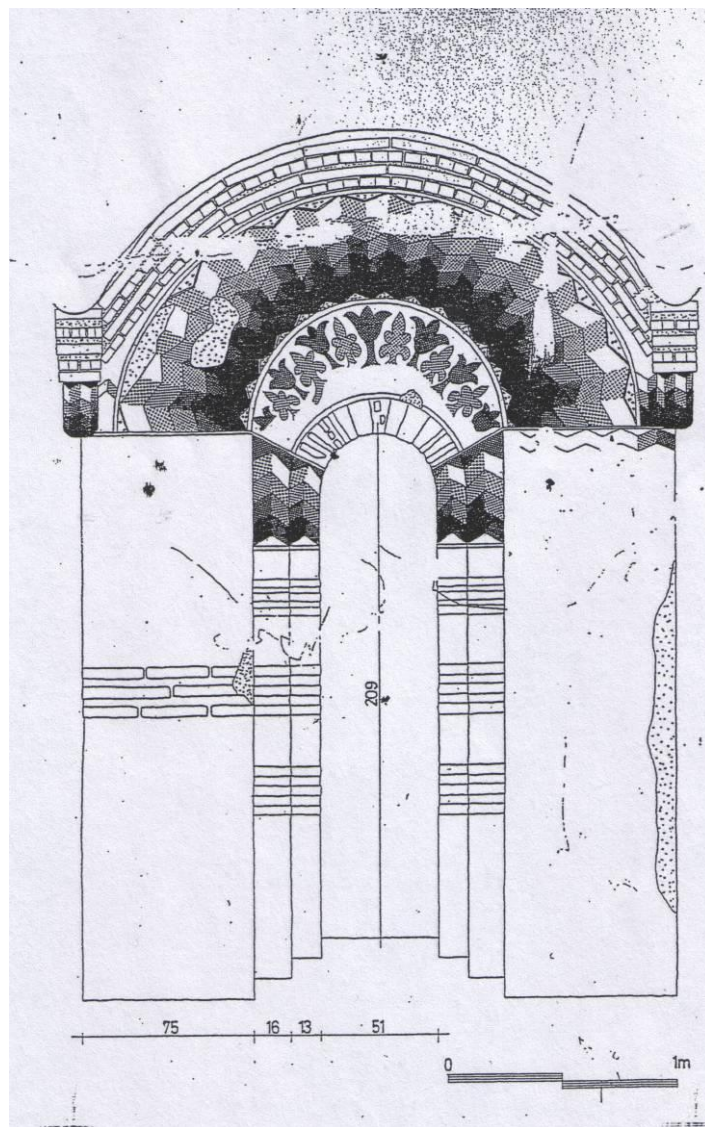
налогу ктитора архиепископа Данила II,³⁸⁵ као и Бранислав Тодић, који каже да Данилов систем украшавања фасада храмова у Пећи не одудара од опште слике епохе и одговара класицистичкој уметности раног XIV века.³⁸⁶ Слично мишљење имају и други истраживачи. Недавно је и Светлана Пејић изнела претпоставку да су одређена сликарска решења фасада Св. Николе Дабарског била примењена приликом осликавања пећких фасада.³⁸⁷

Сматрамо да су фасаде пећких храмова и велике припрате, које су у погледу боја, украса розета, крстова и других мотива изузетно раскошне, највероватније настале у Данилово доба, као и да имају кључни значај за истраживање порекла система фасадне декорације на грађевинама Моравске стилске групе

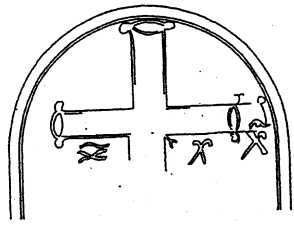
³⁸⁵ В. Кораћ, Осликане фасаде, 101-107.

³⁸⁶ Б. Тодић, Иконографски програм, 364.

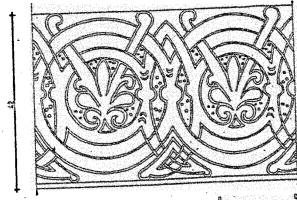
³⁸⁷ С. Пејић, Манастир Св. Николе Дабарског, Београд 2009, 65- 67.

XXXIV (Архитектура II)

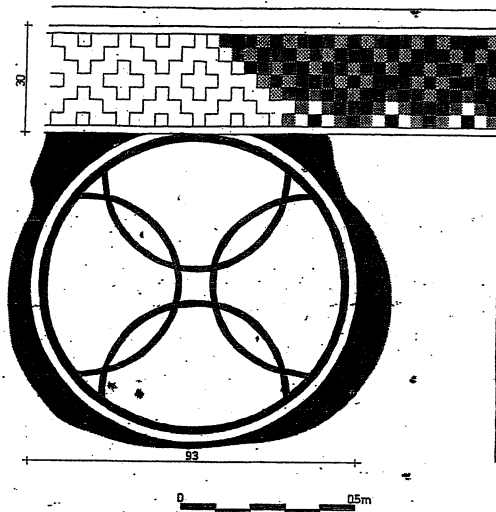

Сликани украс у ниши олтарске апсиде Богородичне цркве

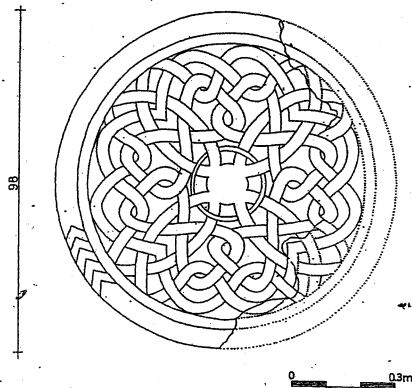

Сликана трака испод венца на олтарској апсиди Богородичне цркве

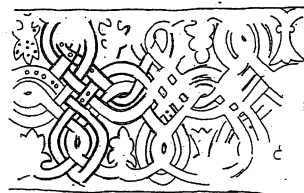
XXXV (Архитектура II)

Сликани орнаменти испод венца на кубичном постолу Светих Апостола и розета у његов југоисточни угао

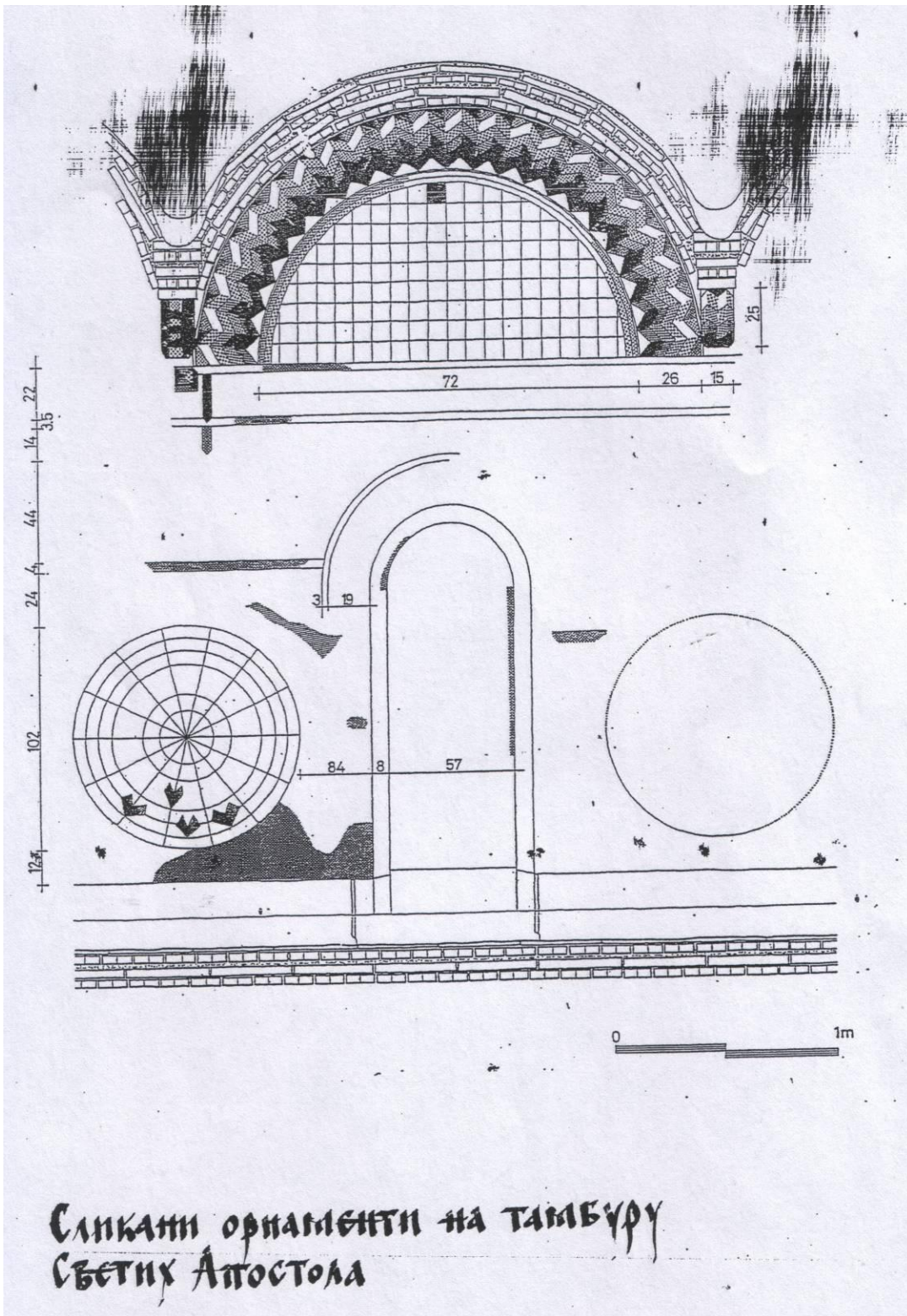

Розета уз северозападни уга постолу куполе Светих Апостола

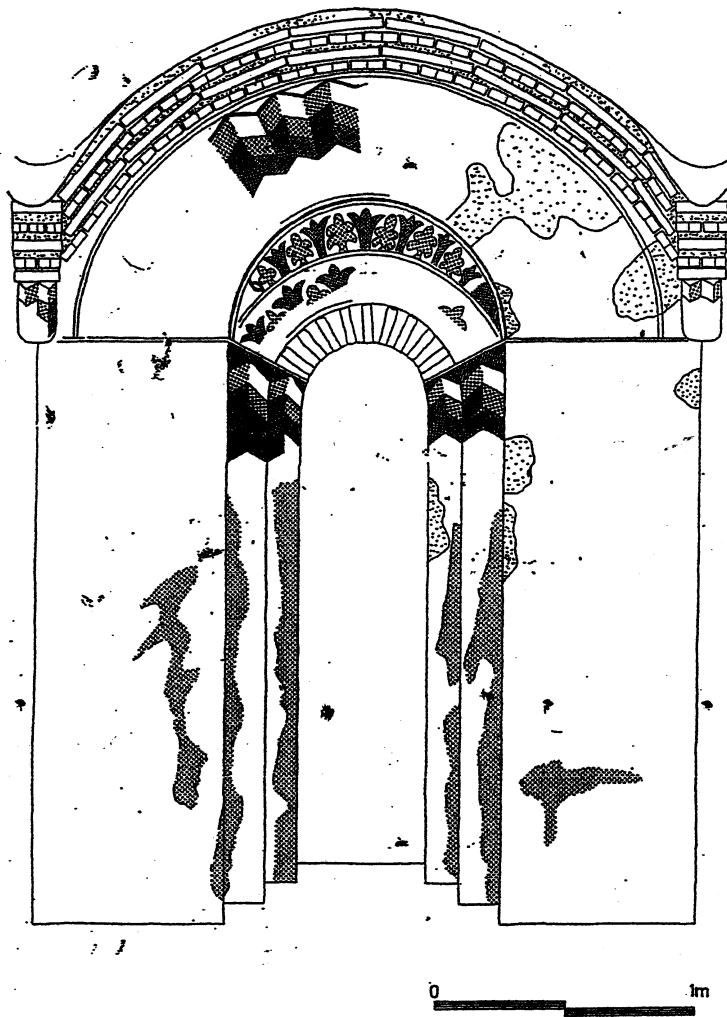

Сликана трака испод венца на олтарској апсиди Светих Апостола

XXXVI (Архитектура II)

XXXVII (Архитектура II)

Сликани орнамент на тамбуру
Богородичине цркве

XXXVIII (Архитектура II)

Сл. 43. Пећка Патријаршија посматрана са јужне стране

Сл. 44. Поглед са југа на куполу и горњи део Богородичине цркве

Сл. 45. Поглед са југозапада

Сл. 46. Поглед са југоистока на Пећке сакралне грађевине

Сл. 47. Јужна страна Данилових задужбина у Пећи

Сл.48. Поглед с југа на Пећки манастир

Сл. 49. Поглед са југа на Богородичин храм

Сл. 50. Пећки манастир посматран са југозапада

Сл.51 Поглед са југоистока на цркве Богородице Одигитрије и Св.Апостола

Сл. 52. Купола Богородичине цркве, Св. Апостола и слепи прозори посматрани са источне стране

Сл. 53. Поглед са југоистока на Пећки манастир

Сл. 54. Поглед са североистока на цркве Св. Апостола и Св. Димитрија

Сл. 55. Украшени слепи прозори– нише на источној страни Богородице Одигитрије

Сл. 56. Западни део припрате

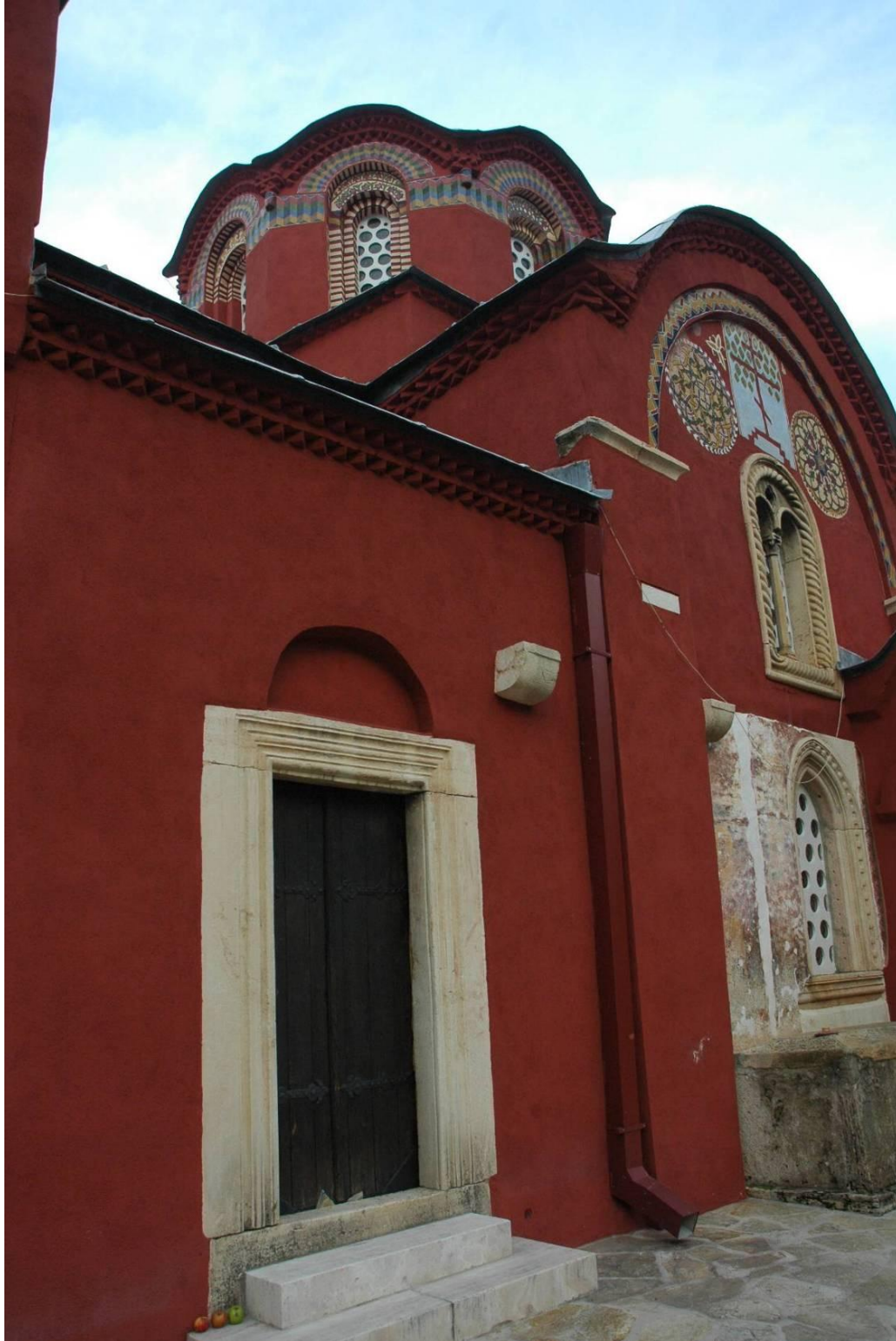
Сл. 57. Данилови храмови и део припрате

Сл. 58. Горњи део Богородичине цркве

Сл. 59. Јужна страна припрате и део Богородичине цркве

Сл. 60. Поглед са југозапада на куполу, јужни портал и јужне прозоре Богородичине цркве

Сл. 61. Поглед са истока на Данилове храмове у Пећи

Сл. 62. Део храма Св. Апостола

Сл.63. Горњи део Св. Апостола и Св. Димитрија

Сл. 64. Детаљи на куполи Св. Апостола

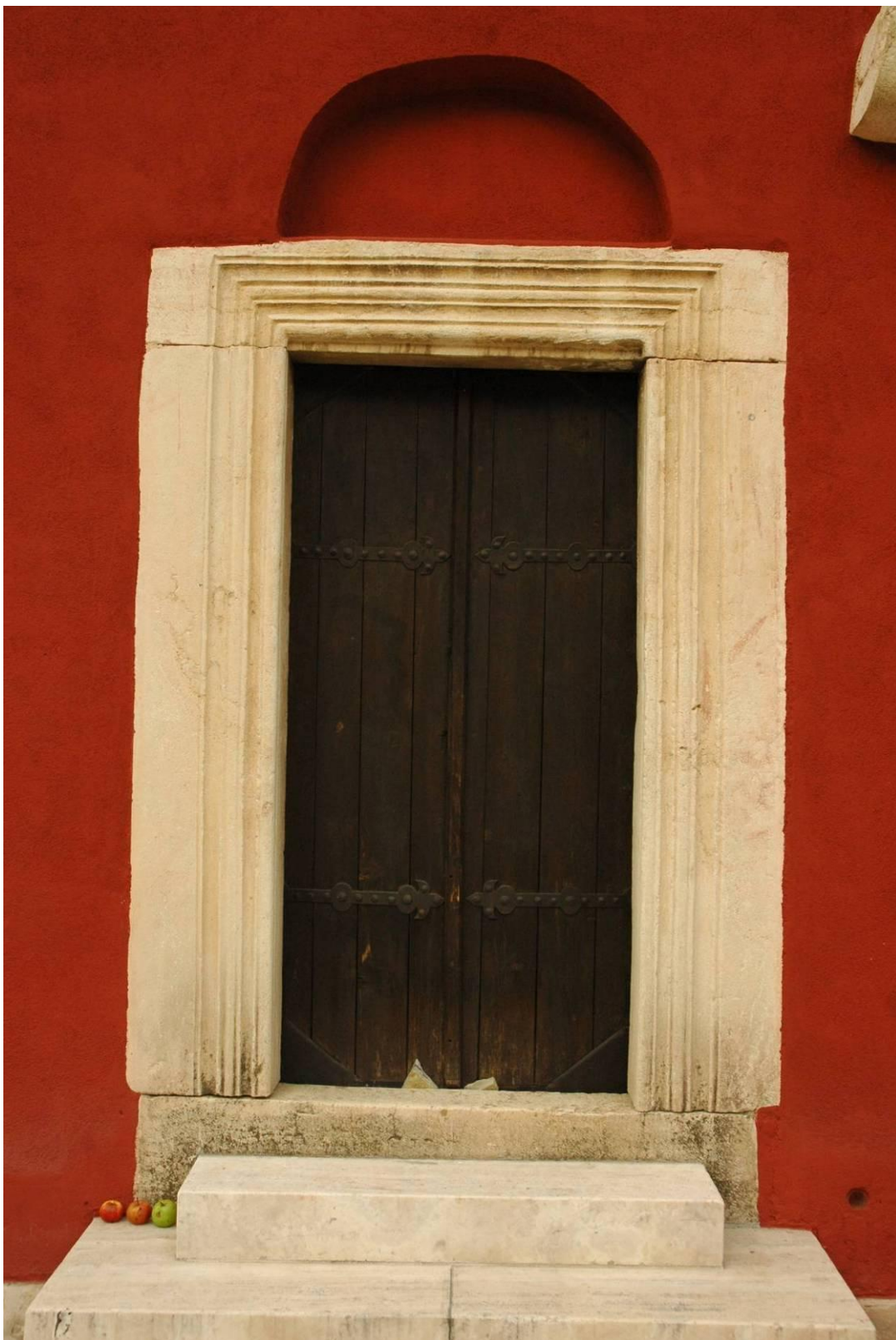
Сл. 65. Поглед са севера на Пећке храмове

Сл. 66. Поглед са северозапада на припрату

Сл. 67. Остаци живописа на јужној страни припрате

Сл. 68. Јужни портал Богородичиног храма

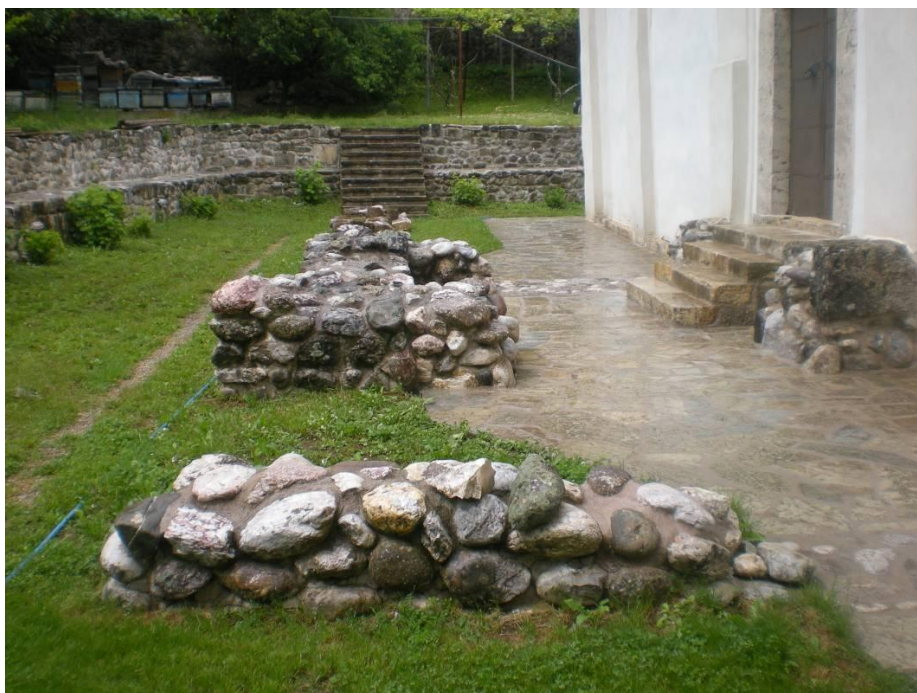
*Сл.69. Поглед на западни део Св. Николе, јужни део Богородичине цркве и саркофг патријарха
Максима*

Сл. 70. Остаци зида испред западног улаза у припрату

Сл. 71. Западни портал припрете испред кога се, према Милки Чанак- Медидић, налазио „Велики пирг“

Сл. 72. Поглед на остатке Даниловог пирга (према Ђ. Бошковићу и Милки Чанак- Медић)

Сл. 73. Део западне стране припрате и остаци грађевине испред ње

Сл. 74. Поглед на олтар и део куполе поткуполног простора Богородичине цркве

Иконографски програм фресака у Пећкој припрати

Сл. 75. Украс на јужној страни припрате и поглед наунутрашњост лука са Светим мученицима

Иако је приликом украшавања цркава и припрате, извршавајући своју ктиторску дужност, архиепископ Данило II, поштовао иконографску традицију неговану у Српској држави његовог времена, у њиховом декору постоје и иконографске појединости које су резултат интервенције најобразованијег српског теолога тога доба.

Иконографски програм живописа припрате није могуће да краја разрешити, зато што су преко живописа из Даниловог доба у два наврата, око 1375. и 1565.г. постављени нови слојеви фресака, међутим, судећи према неколико драгоцених тема иако фрагментарно очуваних и у чијем је обликовању неоспорна улога ктитора, њен живопис је могуће уврстити у оновремена најнапреднија решења

православне уметности³⁸⁸. Извесне најстарије целине живописа очувале су се само на зидовима и луковима у два јужна травеја овога здања, као и у травеју испред улаза у цркву Богородице Одигитрије. Данило је фреско декорацију у травеју пред улазом замислио са циљем да укаже почит Богородици, али можда и да нагласи своје ктиторске заслуге. Познавао је иконографску традицију и пратио живе уметничке токове, зато је на зиду изнад портала дао да се наслика чеоно представљена Богородица монументалних размера, са молитвено подигнутим рукама и којој је Богомладенац на прсима смештен у суду облика шкољке што обема рукама благосиља. Овакав, тада веома редак, „тип“ Богородице са Христом, насликан уместо патрона Богородице Одигитрије, свакако је настао личним избором ктитора.

СЛ. 76. Свети мученици обавијени витицама лозе

³⁸⁸ Cf. Б. Тодић, Иконографски програм фресака из XIV века у Богородичиној цркви и припрати у Пећи, in: *Архиепископ Данило II и његово доба*, Београд 1991,391, где је у напомени 1 наведена ранија литература..

Сл. 77. Поглед споља на свете мученеке смештене на луку

Сл. 78. Југозападни лук на јужној страни припрате са св. мученицима

Сл. 79. Југоисточни лук на јужној страни припрате са св. мученицима

Тада су на потрбушјима лукова овог травеја, повелџињемъ и благословеншем ктитора, били насликани пророци с исписаним текстовима на развијеним свитцима који се односе на Богородицу, као и прикази њених символа из Старог завета. Ту је на луку који спаја крајњи јужни стуб са источним зидом велике припрате, још увек очувано шест пророка као илустрација Богородичине химне "Пророци су те (одозго) нагостили".

У југоисточном травеју припрате, на јужном делу фасаде Богородице Одигитрије, некада тачно наспрам суда за освећену воду, на читавој површини зида, ктиторовом интервенцијом, насликана је Лоза Немањића, која је била резервисана за владарске задужбине, решена скоро у потпуности као Лоза Јесејева, стабло предака по телу Господа Христа, за шта је, као и остали српски писци из XIII и раног XIV века, заслужан и Данило Пећки.³⁸⁹

³⁸⁹ Тодић, н.д., 367-368.

Сл. 80. Остаци живописа на западном делу припрате (деталъ)

Сл. 81 Остаци живописа на припрати (деталъ)

Сл. 82. Лоза Немањића

У највишем појасу истог травеја на јужном зиду припрате насликана је Богородица Млекопитатељница; приказана је како седи на престолу испред

олтарског киворија и доји Богомладенца Христа. Њој с десне стране прилазе три младолике жене и поздрављају је рукама.

Сл. 83. Богородица Млекопитатељница

У том делу припрате на потрбушјима лукова између травеја насликана су попрсја светих мученика, који су мучеништвом заслужили Царство небеско. Приказано је од осам до дванаест на сваком луку, а обухваћени су вितिцама лиснате лозе, симолом мученичких венаца. Лоза с уплетеним светитељима као

украш на порталима цркава или на потрбушјима лукова на улазу била је честа у средњем веку, а сликана је можда и зато што је хришћанска црква "земаљски рај", "небо на земљи"³⁹⁰

Сл. 84. Свети Арханђел Михаило

³⁹⁰ В.Ј.Ђурић, Живопис у задужбинама Данила II у Пећи, 143.

Из Даниловог доба је и арханђел Михаило, насликан на важном месту, на зидном пиластру између западних врата Богородичине цркве и Лозе Немањића, али и св. Гervasије и Протасије изнад њега, затим св. мученици Пров и Тарах, приказани у другој зони испод Богородице Млекопитатељице, св. Врачеви Козма и Дамјан приказани у првој зони испод поменутих мученика, а можда и монументално попрсје Старца Дана (*ветуљи дњиљи*).

Сл. 85. Исус Христос- Старац дана

Иконографски програм сликарства на фасадама Богородице Одигитрије и припрате који није никакав изузетак у оновременој православној уметности (XIVвек), могуће је само донекле наслутити, али не и потпуно реконструисати. Фреске са јужне фасаде Богородичине цркве биле су првобитно са те стране заштићене дрвеним тремом. Такође је и фасада Данилове монументалне припрате била у његово доба осликана сценама и стојећим светитељима од којих се данас виде само избледели трагови. У горњем појасу јужне фасаде био је насликан један циклус недовољно јасних остатака, по В. Ј. Ђурићу, можда прича о старозаветном

Јосифу³⁹¹, док је В. Петковић мислио да су ту биле насликане неке сцене из циклуса "*Стварање света*"³⁹². На зидовима око отвора у две горње зоне западне фасаде биле су насликане сцене из Старог завета. На њеном јужном делу распознаје се *Пијанство Нојево* и *Навуходносоров сан*. На западној и северној страни припрате, у најнижој зони, најчешће су сликани свети ратници, док су на јужној преваходно приказивани светитељи монаси. Ваља напоменути да се старозаветне сцене на фасадама, као и оне из унутрашњости, односе на личности и догађаје из Новог завета, преваходно на Христа и Богородицу, односно на тајну Оваплоћења и Искупљења, као и да је сликарство око улаза вероватно истовремено настало и могло бити повезано са сликарством у унутрашњости припрате, по договору ученог ктитора, са живописцима које је сам одабрао да украсе ентеријер и екстеријер његове простране припрате.

Сл.86. Припрата гледана са запада

³⁹¹ Ђурић, Живопис, 143.

³⁹² Преглед, 251-253.

Сл. 87. Остаци живописа на јужној страни припрате

Богородица "Живо(то)носни источник"

Сл. 88. *Η Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγή*

У Житију краљице Јелене помиње се Живоносни извор : „ Блажена јеси госпође и маги моја, непѣснѣхъ емъи источниче воды живыиє³⁹³, а у Житију краља Милутина Данило Пећки се моли Богородици следећим речима: „Даруи ми отъ неистрѣпаемаго ти источника благодѣти доуховныиє, яко да вскъпеть въ мнѣ струје сили светааго твоѣго и животворештааго доуха износеиште пиво воды живогъныиє словеса кожьствъныиухъ твоиухъ писании.³⁹⁴

На пространом фасадном луку који је добио изглед лунете и припада конструктивној фасади источног дела припрате, тј. на западној фасади Богородичиног храма у Пећи, изнад улаза из припрате у цркву, насликана је око 1330. године композиција која има необичну и занимљиву иконографију, те представља значајан део истовремено осмишљеног иконографског програма у

³⁹³ ЖКЈ Даничић, 92; Мирковић, 70.

³⁹⁴ ЖКМ Даничић, 104; Мирковић, 78- 79.

предворју три пећке цркве и може се довести у везу са горе цитираним текстом Данила Пећког. Пошто нису познате праве и потпуне аналогije у средњовековном византијском и српском живопису, садржај ове вишефигуралне композиције у којој је Богородица неуобичајених размера, односно двоструко већа од ликова пандански постављених архијереја који је окружују, може бити у непосредној вези с посебним програмом цркве Богородице Одигитрије и прослављањем покровитељке ктитора архиепископа Данила II о чему имамо сведочанство у његовом житију: „ вѣдѣхуоу боѣ въ оумѣ љемоу сътворити дѣло господени и трюудѣ роукоположениа своѣго”.³⁹⁵ У центру ове фреско-композиције је увећани стојећи лик покровитељке те Данилове задужбине, тј. једна од многобројних варијанти Богородичиних ликова на фрескама задужбина архиепископа Данила II у Пећи, док су у њеном горњем делу две лебдеће фигуре анђела, представљене само до бедара, како јој се клањају. Руке анђела су пружене напред, савијене у лактовима и са шакама прекривеним драперијама у знак најдубљег поштовања. Тако су у Даниловом храму представљени апостоли у композицији Причешћа, Симеон Богопримац који се припремио да прими Богомладенца у Сретењу, мала Марија, потоња Богородица, из Ваведења на уласку у Светињу над светињама у јудејском храму, као и анђеол из Христове пратње који прима Богородичину душу, што је иначе уобичајено у српском и византијском сликарству.³⁹⁶ На грудима Богородице Оранте и у набору њеног мафориона је Богомладенац смештен у декоративни суд облика пурпурне отворене шкољке, приказан у попрсју са рукама раширеним у двоструки благослов све до самих крајева суда, док му је око главе нимб са крстом. Попрсје Христа Емануила је уоквирено црвеном мандорлом, чиме је истакнута његова божанска “слава”. Истим тоном црвене боје линијама је изведен и орнаментални украс спољашњости суда који је окернозлатне боје и постављен вертикално. И Богородица је, као и њен Син, раширила руке у двоструки благослов. Однос мајке и детета у овој слици је надреалан. Мирјана Татић-Ђурић га објашњава другом верзијом Богородичиног лика чија је иконографска схема сродна: “мајка не држи дете, већ шири руке за спас

³⁹⁵ ЖДП Даничић, 368; Мирковић, 280.

³⁹⁶ Cf. L. Brehier, *Les Institutions de l' Empire byzantin*, Paris, 1970, 61 ; Г. Бабић, Краљева црква у Студеници, Београд 1987, 114, 143, 146, 162-163 са н. 176 и 383, сл. VIII-IX, 66, 69-70, 72, 97-98, 112, XXVII и 127;

света“.³⁹⁷ Специфичан Богородичин лик стојеће Оранте овде нема натпис „Живоносни источник“, какав имамо на млађим фрескама у Леснову и Раваници а својом необичношћу битно одступа од утврђеног иконографског обрасца јер није смештен у фијалу. Богородици и Богомладенцу се клањају двојица пандански приказаних архијереја, ктитор цркве Данило II³⁹⁸ (Даниилъ прѣосвещени архіеп[и]скопъ) који преко стихара има сакос и омофор и његов изузетно поштовани патрон св. Никола, епископ Море у Ликији, који преко стихара носи полиставрион и омофор. Ваља напоменути и да је ова фреска у комуникацији са истовремено насликаном представом пророка из химне „Пророци су те (озго) нагостили у југоисточном травеју припрате. Колосални стојећи лик Богомајке, патронке Данилове задужбине, са уздигнутим и потпуно раширеним рукама и, као код Оранте, длановима окренутим нагоре, стоји на пурпурноцрвеном јастуку, док јој је за појасом заденут вишеструко преклопљени убрус украшен тачкастим мотивима, кога иначе нема на осталим представама Богородице у Даниловим задужбинама у Пећи. Заступничка фигура Богородице и двоструки Христов благослов усмерени су на ликове архиепископа Данила II и његовог заштитника Св. Николе који су одевени у свечану литургијску одежду оновремених епископа, као и на све оне који са вером улазе у овај храм.

На прочељу храма, изнад улаза у наос, најчешће се слика патрон храма, а у овој Даниловој задужбини је, као што је речено, Богородица Одигитрија, међутим, овде представљена Богородица необичног иконографског лика нема одлике утврђеног иконописног типа Одигитрије. Понекад је на истом месту сликана Богородица Оранта. Измењену варијанту Богородице Одигитрије имамо у представи Богородице са Христом у отвору зида, која је у саставу ктиторске композиције. Да је то Богородица Одигитрија знамо из натписа где стоји да ктитор приноси цркву *" прѣв[и]стѣи м[а]тери Б[о]жиеи Одигитрији "*.

Традиционалном начину приказивања Богородице Двери (Ο πύλη τοῦ Λόγου) одговара лик са друге стране зида у лунети изнад западних врата наоса³⁹⁹.

³⁹⁷ М. Татић- Ђурић, Икона Богородице Знамења, ЗЛУ 13 (1977) 3- 23 ; Студије о Богородици, Београд 2007,

³⁹⁸ Овде није у својству ктитора.

³⁹⁹ М. Татић- Ђурић, Богородица у делу архиепископа Данила II, 399- 400.

Ваља приметити да ни Богородичина одећа није у свему уобичајена јер садржи необичне украсне детаље на туници, док су украси на мафориону нешто раскошнији од уобичајених: на њему су три симболичне звезде од драгог камења и бисера, а ободи хаљине опшивени златотканим тракама, у доњем делу удвојеним и распоређеним хоризонтално тако да образују бордуру, док су на ивици приказане реке. На непокривеним местима њене доње хаљине видне су украсне траке окернозлатне боје постављене вертикално. Из свега наведеног закључујемо да се ова представа Богородице разликује од других њених представа насталих у Пећи у Данилово доба.

Ова фреска је у науци добила два тумачења. По првом, ова необична иконографска представа је одређена термином „Живоносни источник“, а заступају га Тања Велманс⁴⁰⁰, Војислав Ђурић⁴⁰¹, Сретен Петковић⁴⁰², Гордана Бабић-Ђорђевић⁴⁰³, Бранислав Тодић⁴⁰⁴, Срђан Ђурић⁴⁰⁵, Весна Милановић⁴⁰⁶, Иван Ђорђевић⁴⁰⁷, а друго мишљење, по ком је ово иконографски тип тзв. Велике (Артосне) Панагије, заступа Мирјана Татић - Ђурић⁴⁰⁸, док се Весна Милановић, у најтемељнијој студији о овој фресци,⁴⁰⁹ удаљава од увреженог начина тумачења овог лика и доноси закључак да Пећка Богородица не припада иконографском типу Богородице *Zωοδόχος Πηγή*, већ по ктиторовој замисли, „изражава богословску идеју о Богородици као онтолошкој слици Цркве и прототипу мистерије која даје

⁴⁰⁰ T. Velmans, L' iconographie de la "Fontaine de vie" dans la tradition byzantine à la fin du moyen âge, in : Synthronon, Paris 1968, 119- 134.

⁴⁰¹ В. Ђурић, Византијске фреске у Југославији, Београд 1974, 59 и нап. 64 на стр. 210 ; Пећка патријаршија, 140 и сл. 76 и Свети покровитељи архиепископа Данила II и његових задужбина, in : Данило II и његово доба, 285.

⁴⁰² С. Петковић, Пећка патријаршија, Београд 1982, 29.

⁴⁰³ Г. Бабић-Ђорђевић, Разгрананање уметничке делатности и појава стилске разнородности, in: Историја српског народа, I, Београд 1983, 29; Иста, Литургијске теме на фрескама у Богородичиној цркви у Пећи, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 382-384.

⁴⁰⁴ Б. Тодић, Иконографски програм фресака из XIV века у Богородичиној цркви и припрати у Пећи, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 361-362.

⁴⁰⁵ С. Ђурић, Портрет Данила II изнад улаза у Богородичину цркву у Пећи, in: Архиепископ Данило II и његово доба, 345-353.

⁴⁰⁶ В. Милановић, „Пророци су те навестили“ у Пећи, in: н.д., 409.

⁴⁰⁷ И. Ђорђевић, Прозне и песничке слике Данила II и српске фреске прве половине XIV века, in: н.д., 488.

⁴⁰⁸ М. Татић-Ђурић, Богородица у делу архиепископа Данила II, in: н.д., 407.

⁴⁰⁹ В. Милановић, О фресци на улазу у Богородичину цркву архиепископа Данила II у Пећи, in: ЗОГРАФ 30, Београд 2004-2005, 141-165.

идентитет Цркви⁴¹⁰. Последња се иконографским типом Богородице *Zωοδόχος Πηγή* бавила Татјана Стародубцев и на почетку свог рада навела све истраживаче који су објавили радове на ову тему, узгред се дотакла и представе Богородице над улазом у цркву Богородице Одигитрије у Пећи и закључила, као и Весна Милановић, да она не припада реченом иконографском типу Мајке Божије.⁴¹¹

Сликање у овим временима ретког Богородичиног типа са Христом на њеним грудима, смештеним у декоративном суду, уместо патрона Богородице Одигитрије, несумњиво је ктиторов лични избор. Иако Богородичин лик битно одступа од уобичајеног иконографског обрасца, јер нема натписа „Живоносни источник“ и није смештен у фијалу, сматрамо да ипак представља заметак реченог иконографског типа.

⁴¹⁰ Милановић, н.д., 141.

⁴¹¹ Т. Стародубцев, Култ Богородице *Zωοδόχος Πηγή* и његов одјек у сликарству у доба Палеолога, in: Зограф 33 (2009) 101-102.

Пророци су те нагостили

У саставу иконографске теме: "Пророци су те озго (с неба) нагостили" (грч. "Ανωθεν οί προφῆται σε προσκυνοῦσιν")⁴¹², засноване на истоименој химнографској теми, приказани пророци имају циљ да истакну Богородицу и њену улогу у оваплоћењу Христа, а што су најавили и у старозаветним пророчанствима-прасликама (праобразима, префигурацијама). У овом травеју пред улазом у цркву били су представљени пророци на потрбушјима лукова са развијеним свитцима у рукама, на којима су били текстови пророчанстава који се односе на Богородицу и њеним симболима из Старог завета. Ту су још, у југоисточном делу припрате, очувани првобитни ликови пророка са њиховим артибутима и развијеним свитцима у рукама на којима су текстови исписани у част Богородице, тј. њене старозаветне префигурације. Пророци Арон, Соломон и Јаков налазе се у источној половини лука, док су у западној Језекиљ, пророк Захарија (Млади) и првосвештеник Захарија (старац) отац св. Јована Претече и уводителъ трогодишње Марије (потоње Богомајке) у јерусалимски храм.

За декорисање поменутог лука припрате јужно од истакнутог улаза у цркву Богородице Одигитрије, старозаветним пророцима са симболима и текстовима, ктитору је вероватно послужила литургијска песма св. Германа Константинопољског (насликаног, по Даниловом налогу, у темену апсиде Богородичине цркве са осталим епископима и Христом Емануилом изнад Богородице која седи на престолу и на рукама држи Богомладенца) и Беседа на Успење од св. Јована Дамаскина, као саставни део канона пророцима⁴¹³. Овакво сликање пророка није било неуобичајено за ово доба у источнохришћанској

⁴¹² Отац те је предодредио и пророци нагостили, Она је дошла као испуњење времена" (PG 94, 1160В). Видети: Данилово доба, 396; Богородица Љевишка, 67.

⁴¹³ Да би Данило II дошао до оваквог решења ове јединствене иконографске целине, несумњиво је морао познавати литургијску песму св. Германа патријарха Константинопољског (715-730, + 738) и Беседу на успење св. Јована Дамаскина (око 675, а умро је 749). О ширењу иконографског типа Богородице Живоносног источника у уметности XIV века, видети: T. Velmans, Iconographie de la "Fontaine de vie" dans la tradition byzantine à la fin du Moyen Age, Sintronon, Paris 1968, 128-134; D. Pallas, Η Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγή ΑΔ 26 (Athènes 1971) 201-224 (наводи друге примере и другу литературу). С. Ђурић, Портрет Данила II изнад улаза у Богородичину цркву у Пећи, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991; 345-352; М. Татић-Ђурић, Богородица у делу архиепископа Данила II, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 405-407.

уметности, јер је већ било остварено на синајској икони из XII века⁴¹⁴. Непосредан претходни пример Пећкој представи имамо у цркви Богородице Љевишке у Призрену⁴¹⁵ и, касније од Даниловог, изнад улаза из припрате у наос у цркви Св. Арханђела Михаила у Леснову из 1349.⁴¹⁶ године. који је непосредан настављач истих схватања у српској уметности око 1330.године. Могуће је да је и у пећкој припрати,⁴¹⁷ као и у две деценије старијем сликарству Богородице Љевишке, било дванаест пророка од којих су још шесторица била распоређена на другом потрбушју лука травеја испред улаза у Богородичину цркву (касније пресликано).

Старозаветни пророци као део ове иконографске теме, својим пророчким атрибутима– симболима предметима својих визија, као и текстовима исписаним на развијеним свитцима, славе Дјеву Марију и Христово оваплоћење, те обично окружују Богородицу одређеног иконографског типа, овде у пећкој припрати су у склопу јединствене програмске целине са раније помињаном Богородицом "Животоносним источником".

На свитку пророка Арона, одевеног у одежду старозаветног првосвештеника, и са митром на глави, исписан је текст: " рад[о]в[и] се ручско въ еже мана рад[о]в[и] се жьзде Ароновъ"⁴¹⁸, а из његове златне стамне вири процветали жезао. Ови предмети- Аронов жезао и суд са маном, симболи Богородице која је безсемено зачала и у себи понела живоносну ману "хлеб живота" (Јн 6, 35 и 6, 56) самога Господа Христа, чувани су у Мојсијевој скинији.

Пророк и цар Соломон је приказан у царској одори, уз њега је храм са седам стубова а на развијеном свитку који носи исписан је текст : прѣмъдростъ създа сѣвѣ храмъ и ѡтверди ѣ: стлѣпъ (Пр Сол 9, 1).

⁴¹⁴ Видети: G. et Sotiriou, Icônes du Mont Sinai, Athènes 1956, I, frg. 54; II, 73-75; наведено према Д. Панић- Г. Бабић, Богородица Љевишка, Београд 1975, 67.

⁴¹⁵ Видети: Б. Тодић, Иконографски програм у Богородичиној цркви и припрати у Пећи, in: Данило II и његово доба, Београд 1991, 362 и нап. 13 и 14.

⁴¹⁶ В.Ј. Ђурић, Византијске фреске, 64-66 и н.76 на 212. и 213. страни (са ранијом библиографијом).

⁴¹⁷ Скоро у исто време, са свега десетак година разлике од сликања пећке Богородице Живоносног источника, у полукалотама апсида насликане су Богородице у Малим Светим Врачима у Охриду, у Псачи и у Аливери на Евбеји у грчком делу Византије. Поменути охридска представа Богородице има исписан епитет Нерукотворена (грч. Αχειροποίητος) што може означавати иконографски тип Богородице Живоносног источника, који се по Византији и земљама њеног утицаја ширио из истоименог Константинопољског манастира, који је имао чудотворни извор.

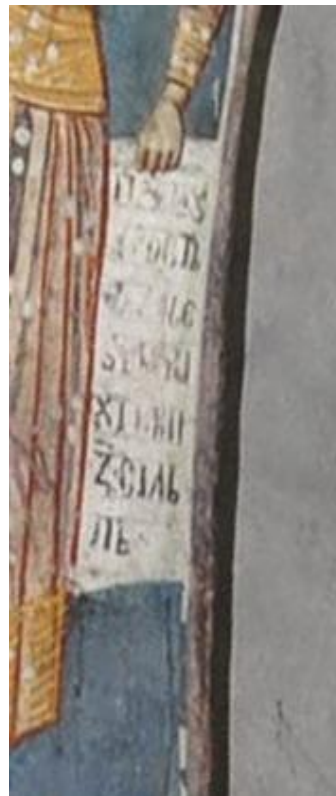
⁴¹⁸ Вид. : Октоих, глас 4, у недељу вечерње, стихире на стиховње, на слава и ниње Богородичен, који се у потпуности слаже са овим текстом.

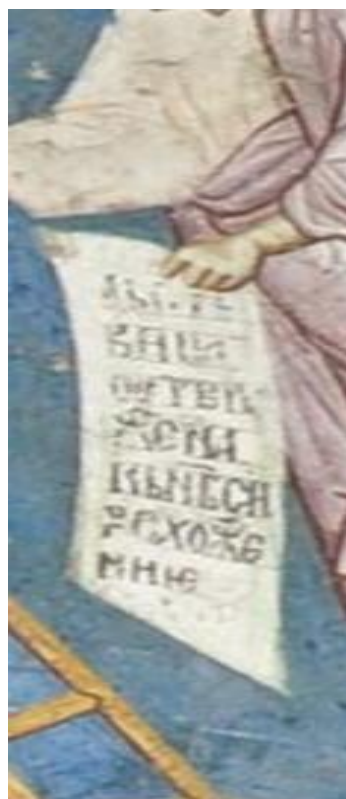
Сл. 89 *Унутрашњост југоисточног дела припрате*

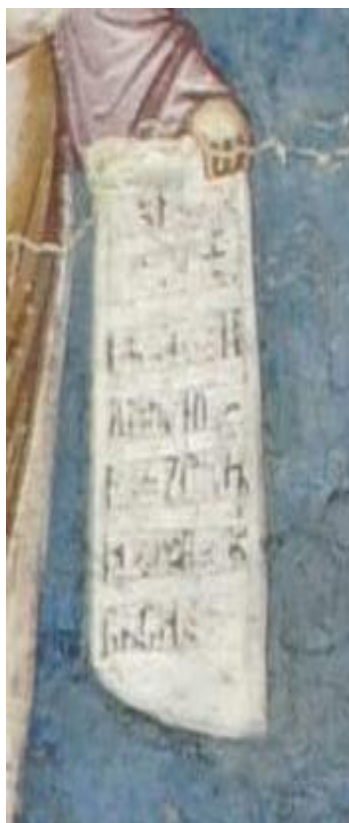
Сл. 90. Пророк Арон и његов свитак(Пећка патријаршија, 1990)

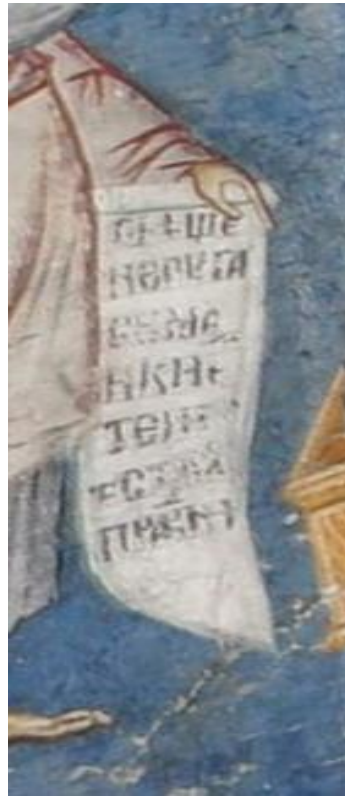
Сл. 91. Пророк Соломон са свитком

Сл. 92. Пророк Јаков и његов текст

Сл. 93. Пророк Језекиљ и свитак са текстом

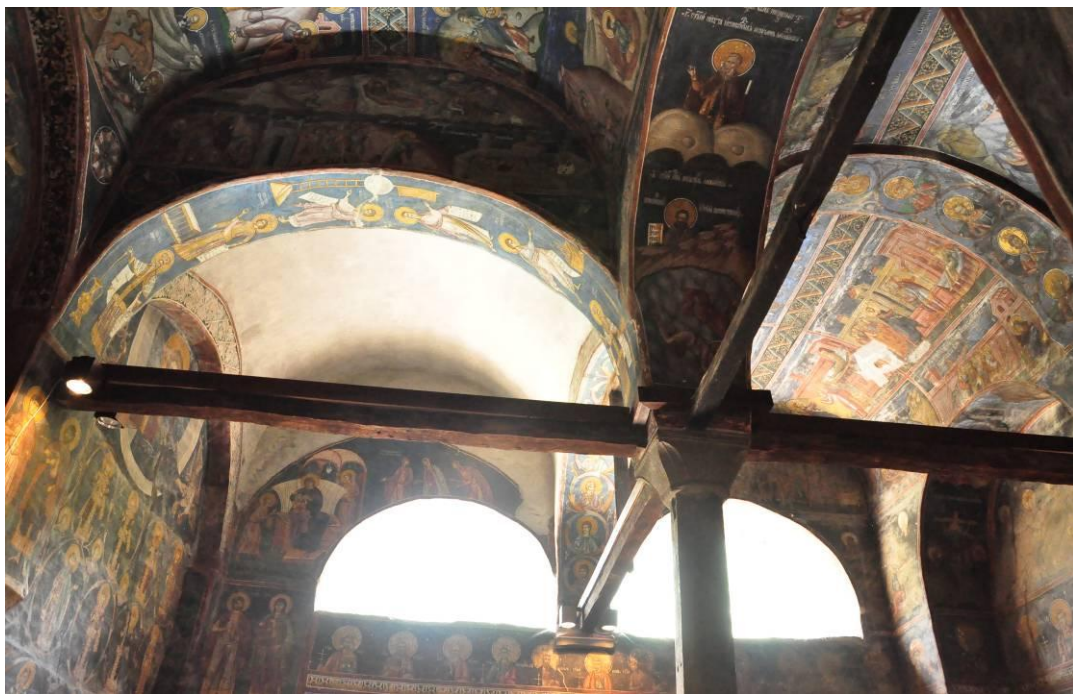
Сл. 94. Пророк Захарија (млади) и свитак у његовој руци

Сл. 95. Пророк Захарија (стари) и свитак у његовој руци

Сл. 96. Лук са пророцима као илустрација химне „Пророци су те навестили“

Сл. 97. Поглед на југоисточни део припрате

Уз праоца Јакова приказана је *небеска лествица*, по Пост 28, 12⁴¹⁹, а натпис на његовом свитку: лествица оутврђена к њ нељв[е]си всхождение, није директни Мојсијев цитат, већ су то стихови из црквене химнографије.

Велики пророк Језекиљ је насликан са *затвореним вратима* која су поменута и на његовом свитку: дв[е]рѣ же те видѣ свѣтовидною шедекиль изъ нежевьсна, што је, као и код Јакова, преузето из химнографије.

⁴¹⁹ Јаковљев сан у Ветилу "И усни сан, а то лествице стајаху на земљи, а врхом дотицаху у небо, и гле, анђели Божији по њима се пењаху и силажаху".

Други пророк Захарија (старац), првосвештеник и отац св. Јована Крститеља, носи дугачак седмокраки свећњак- менорџ, један од предмета смештених у светишту скиније, а на свитку му је део поетског текста у ком се, поред осталог, Богородица назива и *златним свећњаком*: *златаџа кадилицџа и кивоте и трапезо златџаи*.

У вези са химном „Пророци су те нагостили“ из Архијерејског чиновника наводимо: „Свѣшнѣ пророцы тѣ предвозвѣстиша штроковице: стамнѣ, жезлѣ, сврижалѣ, кивотѣ, свѣщникѣ, трапезѣ, горѣ несѣкомѣю, златѣю кадилицѣ, и скинѣю, дверь непроходнѣю, палатѣ, и лѣствицѣ, и прѣстола царевѣ.“⁴²⁰

Свети мученици

Сл.98. Лук са св. мученицима

Свети близанци Гервасије и Протасије [свѣтѣ Гервасиѣ. свѣтѣ Протасиѣ], мученици (14. октобар)⁴²¹, који се прослављају са св. Назаријем и св. Келсијем, приказани су блиско препоруци из Ерминије. Око главе имају окернозлатасти нимб и крст у

⁴²⁰ Чиновникъ Архїерейскаго сїѣннослуженїа, Москва 1760.

⁴²¹ Ерминија, 403, 485; Пролог, 755; Ј. Поповић, Житија светих за октобар, Београд 1977, 283-291; PG 116, 896- 908; U. Zanetti, Les Passions grecques de saint Nazaire et ses compaignons (BHG 1323, 1323 d et 1323e) I- II, Louvain 1974.

десници; св. Гервасије је без браде, док Протасије има краћу раздељену браду. Позадина иза њих је у доњем делу зелена а у горњем плава. Према житију, пострадали су у Медиолануму у време првог гонитеља хришћана императора Нерона (54- 68), заједно са св. Назаријем и св. Келсијем. Назарије је браћу близанце Гервасија и Протасија упознао у тамници, док је дечака Келсија крстио и водио га са собом у време проповедања у Галији. За проналазак моштију поменутих мученика заслужан је св. Амвросије Медиолански (339- 397), коме је ктитор Данило указао част тако што је наложио да се наслика на олтарском тријумфалном луку.

Сл. 99. Св. мученици Гервасије и Протасије

Најстарије сачувано заједничко приказивање мученика Гервасија и Протасија имамо у цркви Сан Аполинаре Нуово у Равени (556- 570). Сва четворица мученика (Назарије, Келсије, Гервасије и Протасије), приказани су у Дечанима⁴²².

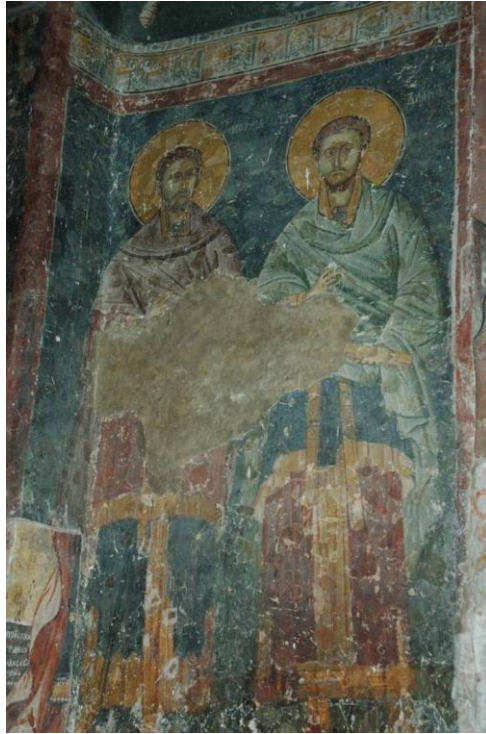
⁴²² М. Марковић, Појединачне фигуре светитеља у наосу и параклиисима, in: Зидно сликарство Дечана, Београд 1995, 255-256 и нап. 143.

Сл. 100. Св. мученици Пров и Тарах

Св. мученици Пров и Тарах (*свѣтлы Провъ свѣтлы Тарѡхъ*), који се славе 12. октобра заједно са св. мучеником Андроником, приказани су другој зони испод Богородице Млекопитатељнице. Пров је насликан са кратком брадом и црвеним плаштом, док је Тарах без браде, дугокос и огрнут зеленкастим плаштом. Обојица у руци држе мученички крст. Према житију Пров је био родом из Сиде Памфилијске, Тарах из Клавдиопоља у Сирији, Андроник из Ефеса. Истовремено су сурово мучени у време владавине императора Диоклецијана. Прво тучени штаповима и крвави и рањави вргнути у тамницу. Након дуготрајних мучења сва тројица бачени у арену пред крволочне животиње. Међутим, звери им нису наудиле, већ су се око њих чак и умиљавали медвед и лавица, а то је утицало на посматраче да поверују у хришћанског Бога. Необичан догађај је разгоропадио њиховог мучитеља Нумерија Максима и он је наредио војницима да их исеку на комаде. Када су тројица хришћана (Макарије, Феликс и Верије), у току ноћи дошли да узму тела поменутих мученика, измешана с телима мноштва убијених хришћана, десило се још једно чудо, на њихове молитве изнад тела Прова, Тараха и

Андроника појавиле су се три свеће. Након тога узета су њихова тела и чесно сахрањена.

Сл 101. Свети врачџ Козма и Дамјан

И св. врачџ Дамјан и Козма⁴²³ (свџтџ Дамџанџ, свџтџ Козма; грч. Δαμџανος каџ Κοσμџας; 1 новембар), по свој прилици римски бесребреници, такође су из XIV века. Приказани су у југоисточном травеју припрате, у првој зони, испод св. мученика Прова и Тараха. Млађе су доби, кратких брада, а у рукама носе лекарски прибор. Први је огрнут модрољубичастим а други зеленкастим плаштом. Према Житију светих, постоје три светитељска пара са именом Козма и Дамјан. Први су родом из Рима, а прослављају се 1. јула, други из Арабије 17. октобра, док се трећи из Мале Азије славе 1. новембра. Сви су били лекари по занимању, а од излечених нису тражили никакву награду, већ само да поверују у Господа Исуса Христа. Римски св. врачџ каменовани су 284. године у свом родном граду, аравијски су после много мучења мачем посечени у време императора Диоклецијана, само су се малоазијски

⁴²³ Ерминија, 413, 507; Пролог, 465.

мирно упокојили. Њихов спомен је остао трајан у Цркви на земљи, веома их поштује и најважнији пећки ктитор, те стога налаже сликару да их прикаже у припрати и у цркви Богородице Одигитрије. Бесребреници Козма и Дамјан учинили су многа чуда, како за време овоземаљског битисања тако и након упокојења.

Лоза Немањића

Сл. 102. Христос благосиља припаднике Лозе Немањића

У целокупној српској средњовековној владарској, ктиторској и свештеничкој иконографији, најбогатијој очуваним примерима у православном свету, најважније место имају представе Немањића, најчешће владара, али и двојице архиепископа Саве I и Саве II.

Важно је подсетити да српским владарским портретима, сликаним у периоду од XIII до XV века, припада веома угледно место у историји оновременог сликарства и балканске културе, као и да су, без икакве сумње, веома користан материјал у општој историји средњовековног портрета. Ове донаторске и

репрезентативне слике замишљене у циљу истицања ктиторове побожности и континуитета власти српских владара, мада представљају реалну слику донатора или владара, типизоване су у свему осталом- ставу, гестовима, ношњи и атрибутима. Ваља, међутим, приметити и да су схема композиције и сви декоративни елементи владарских портрета веома важни извори за нашу политичку и културну историју, али и да су, поред осталог, били у функцији јачања идеје о божанском светом пореклу владарске власти Немањића, као и да се у њима може видети однос српских владара према Богу и Цркви⁴²⁴.

Склоп овакве слике углавном је зависио и од идеје која је саопштавана. Решења пронађена у Источноромејском царству прилагођавана су домаћим приликама и култовима представника ове најугледније српске династије, са жељом српских државника и црквених поглавара да уздигну домаће светитеље, те да и они постану део православног сликарства. Временом је иконографија Немањића била све разноврснија, што је, након скоро стопедесетогодишњег развоја тзв. "хоризонталне" лозе, довело крајем друге или почетком треће деценије XIV века, до прослављања читаве породице "вертикалном" лозом или генеалогским стаблом.⁴²⁵ Таква лоза са божанском инвеституром и континуитетом власти владара из династије Немањића, према до сада очуваним представама, прво је насликана у нартексу Грачанице (око 1320) и на њој нема ниједне монашке представе српских владара. После ње су настале генеалогске слике које су засноване на монасима⁴²⁶ у припратама Пећке патријаршије (око 1330), Дечана (пре 1350), Матеича (око 1360) и на западној кули у Студеници. У Грачаници, Пећи и Дечанима насликана је само најужа породица светородних Немањића, док је у Матеичу и Студеници, немањићка генеалогичка стопљена са родословном сликом других династија, са којима су били у сродству преко женидбених веза. Овако сликаним родословљем у Матеичу желело се доказати српско право на источноромејски трон, што је српски владар Душан Силни (1331-1346- краљ и 1346-1355- цар) исказивао и својом званичном титулом након што се у Серу

⁴²⁴ С. Радојчић, *Портрети српских владара у средњем веку*, Београд 1997², 12.

⁴²⁵ О томе видети расправу Драгана Војводића, *Од Хоризонталне ка Вертикалној генеалогској слици Немањића*, ЗРВИ XLIX, 2007, 295-314.

⁴²⁶ У најнижем реду су монах Симеон, монахиње Анастасија и Јефимија, као и архиепископ Сава I.

(октобра 1345.г.) прогласио за цара Срба и Грка. Династичке слике које претходе матеичкој, по свему судећи, нису имале овакав политички смисао.

Код оновремених писаца, као и у дипломатици и ликовној уметности, у византијско-словенском свету одвија се процес довођења династије Немањића у везу са изабраним народом и Христовом генеалогиијом. У књижевности је уобичајено да се приликом истицања значаја предања једне породице прибегава метафори: родоначелник је називан кореном, породица стаблом, лозом или гранам, а савременици изданцима, младицама и цветовима. Тако наши стари писци приповедају да је Немањићка лоза благоустина " лоза плодовица"⁴²⁷ имала "корѣнь добрии, корѣнь праведнии, корѣнь благоустивиин, корѣнь светии, као и отрасль богосадънии. Од времена Стефана Првовенчаног па до Григорија Цамблака могуће је читати овакве стилске фигуре, које су се могле чути приликом одржавања служби у црквама и капелама, посвећеним Србима светитељима, а од времена краља Милутина, највећег градитеља међу српским владарима, и видети, прво у његовој задужбини Грачаници (можда раније у Бањској чије се сликарство није очувало), претворене у вертикалну генеалогичку слику династије.

Најпоузданији тумач *Лозе Немањића* (можда и творац вертикалне лозе) свакако је био Данило Пећки који у *Животу краља Уроша I* каже да су Немањићи отъ доброплоднааго бо корѣне дрѣва маслиньнаа, љеже насади десъница владичьнаа ... прѣподобьнааго отъца (*нашего) Симеона рекомааго Неманю, и сына њего прѣосвященнааго архиепископа киръ Савоу, вьторааго же сына њемоу Стефана прьвовѣньчанааго краа, отъ његоже прозекосе доброухвальньне и многоразличьньне вѣтви, љко цвѣти (*раиси) добровольни испъштени.. трие бо соупште сыни њемоу: прьвое Гадославъ краљ, вьторьни Владиславъ краљ, и третии великий съ краљ Оурошь⁴²⁸ ...

и по сиухъ зачетъ благоустивиаа и христолокивиаа Юлена вь оутробрѣ своен.. и по воли хощѣнниа и милости благааго бога роди сынъ свои, отъ доброплоднааго корѣне вѣтвь богосадъноуто...⁴²⁹

Склоп "вертикалног" генеалогичког стабла Немањића, без обзира на разлике у појединостима, увек је исти: у дну је родоначелник династије Стефан Немања (у Матеичу Немањин лик није очуван) представљен, изузев Грачаницу, као монах

⁴²⁷ дрѣво благородное

⁴²⁸ ЖКУ Даничић, 4; Мирковић, .

⁴²⁹ ЖКУ Даничић, 11; Мирковић, .

Симеон (први пут у *Пећкој лози*, а поновиће се и у Дечанима), како у обе руке држи крајеве лозе⁴³⁰, која се од њега навише грана, разлистава и расцветава да би у себе примила његове потомке, представнике светородне династије. У нижим редовима су представници старије генерације, а у вишим млађе. Највећи владари су насликани средином лозе, а споредније личности на њеним боковима. Владалац тог времена слика се на врху лозе заједно са својом породицом. Изнад лозе је увек насликан Христос у попрсју како благосиља лозу, а Немањићима инсигније власти доносе анђели који слећу (у Пећи мушке и женске круне, а у другим црквама круне и лоросе).

Лоза Немањића је својим склопом веома слична генеалошком Христовом стаблу- *Лози Јесејевој* (опште прихваћено у науци).⁴³¹ Уместо Јесеја, насликаног на дну лозе, претка по телу Исуса Христа, насликан је *добротодѣљни корѣнь* Симеон Немања⁴³², док су представници предака Христових, праоци и пророци, међу којима су Давид и Соломон, замењени ликовима припадника светородне династије Немањића⁴³³.

На основу сличности између Лозе Немањића и Лозе Јесејеве може се закључити да је српска владарска лоза произашла из Христовог генеалошког стабла, али и из тога што у очуваном живопису византијског света није пронађена, оваква по склопу, слика династичке лозе. Међутим, поред наведеног, могуће је и код средњовековних српских писаца пронаћи доказе за изворност Лозе Немањића.

⁴³⁰ Радојчић, *Портрети*, 58.

⁴³¹ Лоза Јесејева средином XII века насликана на западном зиду цркве Рођења Христовог у Витлејему, веома често је сликана и на Истоку и на Западу. Сликање Лозе Јесејеве засновано на цитату из књиге пророка Исаије и уводним поглављима Јеванђеља по Матеју и Луки, имало је сложене теолошке и историјске поруке које за основу имају учење о Оваплоћењу Логоса, чиме су се остварила пророчанства из Старог завјета о појави Спаситеља света од царског рода Давидовог. О препоруци за сликање Лозе Јесејеве видети: Ерминија, 259.

⁴³² Немања је идеални хришћански владар, јер је створио независну државу, учврстио православну веру и прогнао јеретике. У старим родословима и летописима, као и *Животу* краља Уроша од патријарха Пајсеја Јањевца (1611-1647), порекло Симеона Немање је извођено од првог хришћанског владара, преко Константинове сестре Констанције (*Кo[н]cтантiю*) удате за Ликинија .- Т. Јовановић, *Књижевно дело патријарха Пајсеја*, Београд 2001, 290-291.

⁴³³ У српском средњовековном сликарству очувао се највећи број програмског укључивања Немањићког родословља са родословљем Христовим. Лоза Немањића се "преплиће" с Лозом Јесејевом у Сопоћанима, Морачи, Ариљу и Краљевој цркви у Студеници.- Војводић, *Од хоризонталне ка вертикалној генеалошкој слици Немањића*, 296.

Похвала Лози Немањића и поређење са Лозом Јесејевом, налази се у Служби краља Милутина коју је након његове смрти написао Данило Бањски (Млађи)⁴³⁴.

У четворојеванђељу краља Милутина из 1316.г., Симеон Немања се упоређује са праоцем Авраамом, прекрасним Јосифом и пророком и царем Давидом, или се каже да су од њега (Симеона) многи доброплодни процветали, као св. Сава и многи други, међу њима краљ Милутин, чија је владарска генеалогичка линија наведена све до њеног "корена доброг", тј. до Симеона Немање⁴³⁵.

У *Животу* краља Милутина одани Данило пореди свога владара са Александром Великим⁴³⁶ у земљи коју му је Бог даровао, али и са царевима Давидом и Константином⁴³⁷.

У *Животу* краља Стефана Дечанског, Данилов ученик, после битке код Земена, пореди тог српског владара са Соломоном, царем Константином и Мојсијем⁴³⁸, али и са Александром Великим, а његов противник бугарски владар пореди се са персијским владарем Даријем⁴³⁹.

⁴³⁴ " Бжественнаго дха благодатию собранн веселашеса, прїидите поклониса, и воспоимз согласнш, подобники, ѿрасли бгосажденныа вѣтвь, корѣна всеѣва, лозѣ бгочестїа бгмешна оублажающз. ѿ негоже родиса чистотный бавва весценый. и израсте ѿ сїхз же намз двоїца бгонзбраннаа, ста же и дивна, бгонсна и всеблажена, тезоименїта бгтефана и едноравна: и всехуз вїдїтѣ, сошедшеса похвалимз..." - Богослужбени Србљак, Београд 1986, 133.

⁴³⁵ "Въ прьвѣхъ же изкраа праотца Авраама и оуть него многы доброплодныє отрасли расподивь, рекоу же и прѣкраснаго Иосифа, и пророка и цара Давида, и ныиухъ многы и до прѣвїстїше а въ нынѣшїи' ниухъ родѣхъ избра и въздвїже господина светаго Симешна Неманю, и многоразличными знамени и чоудсы почыть и. Многы ко шкїтѣли оу тебе, Спасе, соуть по саномъ всемъ раздѣлени, по числоу добрыхъ дѣтели. И оуть него докроплодны отрасли многы процвьть, рекоу же господина светаго курь Савоу и ныиухъ мнозѣхъ, въ нїхъ же и господїнь нашъ бгтефанъ краљ Оурошъ, сынъ великаго краља Оуроша, оуноуць прьвобѣвнїанїаго краља бгтефана, праоуноуць же светаго Симешна Немане..." - Д. Богдановић, in Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара, Београд 1978, 53.

⁴³⁶ "Јакоже ко Александръ македоньскыи царь на землїи силою бзвелїченъ, такожде и съ възвелїчи се въ когодарованїи его државѣ..." - ЖКМ Даничић, 141; Мирковић, 106.

⁴³⁷ " О люковьне и прославлєне богомъ, и оуподоблєне светыимъ и великыимъ царемъ, кротькомуу Давїдоу и славыномуу коньстантьїноу" - ЖКМ Даничић, 148; Мирковић, 112.

⁴³⁸ "семоу ко прѣвысокомуу краљу дана вѣ такова бгладѣть силы христовы јако и прѣмоудромуу цароу Соломоноу дасть се шїрога разоума и глѣбина прѣмоудрости, сила же крѣпости его отъ господа јако и бгавѣрнѣномуу цароу Соломоноу дасть се шїрога разоума и глѣбина прѣмоудрости, сила же крѣпости его отъ господа јако и бгавѣрнѣномуу цароу Коньстантьїноу повѣда на иноплемєнныкы вѣрї ради, и јако Моисею коговїдѣцоу на Ямалика" - ЖСД Даничић, 171; Мирковић, 129.

⁴³⁹ "Јако и сильнїи царь македоньскыи егда сьтвори врань сь царемъ перьсьскыимъ Дарїемъ" - ЖСД Даничић, 183; Мирковић, 138.

Такође се и млади краљ (Душан) пореди са Исусом Навином због заслуга у рату: "иже оубо и съ млади краљ зѣло прослави се въ рати тои яко Иисусъ Навинъ на иноплемьнныи оуболюбившеи Израиля, писанию иетероу свѣдѣтельствовашоу о немъ: яко юнъ кѣ тѣломъ нь великъ ратоборць; Моисии бо боговидць того Иисуса Навина въспитѣ въ говѣнии и чистотѣ и цѣломоудрии слоужешга кѣмоу".⁴⁴⁰

Сл. 103. Дечанска Лоза Немањића

И у аренги повеље краља Душана старцу Григорију наведено је поређење с *Лозом Немањића* из дечанске припрате која је на полеђини Лозе Јесејеве са

⁴⁴⁰ ЖКД Даничић, 185-186; Мирковић, 140.

западног зида наоса, а око 1360.г. у Матеичу обе лозе су насликане по човечанској линији, тако су српски писци и српски сликари, око средине XIV века, прославили до крајњих могућности династију Немањића. Ваља рећи и да су поређења историјских личности и светитеља била често присутна и у византијском свету, где су хришћански владари, као и код нас, називани нови Авраами, прекрасни Јосифи, Исуси Навини, нови Давиди, Соломони, Константиани.

Сл. 104. Детаљи Лозе Немањића (анђели са мушким и женским крунама)

Византијска идеологија је ипак највише утицала на мотив божанске инвеституре владара, приказан у врху грачаничке, пећке, дечанске и студеничке лозе, а можда и матеичке⁴⁴¹. Господ Христос из сегмента неба са обе руке благосиља светорodne представнике династије, који се напајају из "допроплодног корена"- Симеона Немање, и преко анђела им шаље владарске инсигније- круне и лоросе (у Пећи мушке и женске круне), тиме се, по Д. Војводићу, у вертикалним лозама Немањића наглашава њихова "царска" природа, за разлику од Лозе Јесејеве где Христос није сликан, већ је „преузет из иконописне ризнице византијског

⁴⁴¹ Војводић, Од хоризонталне ка вертикалној генеалогској слици Немањића, 302-304.

двора⁴⁴². Да су у Византији постојале извесне сликане генеалогije, закључио је Војислав Ђурић, на основу извесних писаних извора које није навео⁴⁴³.

Сл. 105. Свети Симеон Немања

На дну Лозе Немањића увек се слика родоначелник Немања, уместо старозаветног Јесеја, док су уместо Христових предака, праотаца и пророка,

⁴⁴² Исто, са ранијом литературом.

⁴⁴³ В. Ј. Ђурић, Лоза Немањића, 54.

насликани чланови српске династије. Немања од кога почиње родословно стабло, у Пећи је приказан у стојећем ставу са раширеним рукама⁴⁴⁴.

Сл. 106 .Попрсја Јелене, Душмана и Царице изнад трећег реда

У овалним венцима акантове лозе уоквирене су фигуре других Немањића, осим попрсја насликаних изнад трећег реда (Јелена, кћи Дечанског, Душман, син Стефана Дечанског и Царица, кћи краља Милутина) која су у чашицама акантова цвета.

Сл. 107 Света Анастасија

Сл. 108. Свети Сава I

⁴⁴⁴ Положај Немањиних руку из Пећке припрате, са подлактицама усмереним водоравно, поновљен је у истој композицији дечанске припрате.

Сл. 109. Кнес Вукан

Сл. 110. Света Јефимија

Поред Немање су Ана (монахиња Анастасија), њихов најмлађи син Сава и ћерка Јефимија такође монахиња, као и најстарији син Вукан који једини од Немањића, приказаних у првом реду, није био монах, из чега је закључено да пећка лоза почива на монасима.

Сл. 111. Кнез Стефан

Сл. 112. Сава Други

Сл. 113. Краљ Стефан Првовенчани

У другом реду с лева на десно су : Стефан, син Вуканов, архиепископ Сава II, син Стефана Првовенчаног, краљ Стефан Првовенчани, син Стефана Немање, краљ Радослав, син Првовенчаног. и Владислав, син Првовенчаног

Сл. 114. Краљ Радослав

Сл. 115. Краљ Владислав

У трећем реду су: Урошиц, син краља Драгутина, Владислав, такође Драгутинов син, краљ Урош I, син Првовенчаног (из брака са Аном Дандоло), краљ Драгутин, син краља Уроша I и Брњача, кћи краља Уроша.

Сл. 116 -117. Урошиц и Владислав, синови краља Драгутина

Сл. 118. Краљ Урош Први

Сл. 119. Краљ Драгутин

Сл. 120. Брђача

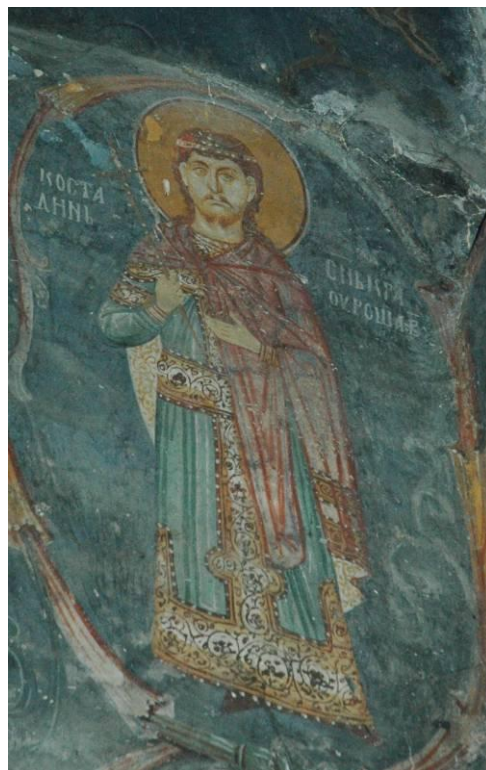
У четвртном реду одоздо испод арханђела су: Симеон, млађи син Стефана Дечанског (из брака са Маријом Палеолог), краљ Душан, син краља Стефана Дечанског, краљ Милутин, син краља Уроша I, краљ Стефан Дечански и Константин, синови краља Милутина.

Сл. 121-122. Симеон, мл. син Стефана Дечанског и краља Душана

Сл. 123. Краљ Милутин

Сл. 124-125. .Краљ Стефан Дечански и Константин, син краља Милутина

Богородица Млекопитатељница

Сл 126. Богородица Млекопитатељница

Почев од V века а нарочито од VI у источној иконографији настају прилично бројни начини приказивања Богородице који се односе на празнике установљене у њену част, то јест на теме из њеног и Христовог живота.

У задужбинама архиепископа Данила II у Пећи, цркви Богородице Одигитрије и великој припрати, приказано је много више типова Богородице, него што је у другим српским средњовековним црквама. До данас је, својом реткошћу, највише пажње привлачила јединствена и величанствена фреска Богородице Млекопитатељнице- Млекохранитељнице (грч. Η Γαλακτοτροφοῦσα, lat. *Virgo lactans*, мистичан назив ἡ τράπεζα), као слика Христовог оваплоћења и вечног девичанства Богородице настала на основу текстова блиских архиепископу Данилу II, који су његовим утицајем, као и други текстови што се односе на Богородицу, преточени у слику (или ликовно прерађени)⁴⁴⁵.

Богородица Млекопитатељница⁴⁴⁶ насликана у највишем појасу јужног зида припрате, у југоисточном травеју где и Лоза Немањића, приказана је како седи на широком раскошном престолу, испред олтарског киворија са кандилом, и доји Богомладенца који јој седи на колону, док јој два анђела клањањем исказују

⁴⁴⁵ Видети тропар другог канона 4. песме на Ваведење Пресвете Богородице: "Прозаке жезлз иногда ѿаронов, поокразѡјућий, чистала, кожественое рождество, јако безскменно зачнеши, и нетлѣнна пребѡдени, и по рождествѣ дѣвствѡјуци ѡвишиша, младенца питаючи всѣхъ Бога"- М. Скабалланович, Христианские праздники, Книга 3, Киевъ 1916, 66. "Пролистао је некада жезао Аронов, праобразујући, Пречиста, твоје божанствено рођење- да ћеш бесемено да зачнеш и да ћеш по рођењу остати девица, дојећи дете Бога свих", као и Гласъ Г (трећи), на стѣховѣк стѣхирѣ, слава и њинѣ: безз скмене ѿ кожественнаго Дѡха, волею же отчею, зачала еси Сѡна Божїа, ѿ Отца безз Матере прежде вѣвк сѡца, нас же ради изз тебе безз отца бывша, плотию родила еси, младенца млекоом питала еси: тѣмже не престай молити, изкавити са ѿ вѣдх дѡшамх нашымх. Слава и сада: Бесемено, од Божанског Духа, а вољом Очевом, зачала си Сина Божјег, који без мајке од вечности постоји од Оца, а Који је ради нас из Тебе без оца постао; Њега си телесно родила и као Дете млекоом хранила; због тога не prestaј молити да се избаве од беда душе наше.

⁴⁴⁶ О Богородици Млекопитатељници видети литературу: Н. П. Кондаков, Памятники христианскаго искусства на Афонѣ, Спб. 1902, 172-174. Иконографія Богоматери 1910, 32-40, 128. Иконографія Богоматери, I (1914) 255-258; II (1915) 408-410; G. Millet, Recherches sur l' iconographie de l' évangile aux XVIe, XVe et XVIIe siècles, Paris, 627 и даље; Л. Мирковић, Богородица Млекопитатељница, Богословље, XIII/1 (Београд 1938) 14-32. Исти, in: Иконографске студије, Нови Сад 1974, 239-251, сл. 63 (Лазар Мирковић је сакупио велики број извора и обрадио све елементе ове фреске из Данилове припрате у Пећи); М. Тагић-Ђурић, Богородица Млекопитатељница, ЗЛУ МС, 26 (Нови Сад 1999) 119-138, сл. 17. Иста, in: Студије о Богородици, Београд 2007, 445-46; Иста, Богородица у делу архиепископа Данила II, in: Архиепископ Данило II и његово доба, 405, сл.8 (= Студије о Богородици, 463-486); Ј. Радовановић, Богородица Млекопитатељница из Пећке патријаршије- ново тумачење- Valcanica XXXII- XXXIII, Београд 2001-2002 (= Иконографске студије, Београд 2008, 37-45).

поштовање. С десне стране јој прилазе три младе девојке и поздрављају је испруженим рукама. Поред ове композиције налази се натпис преузет из једног поетског састава- Акатиста пресветој владичици Богородици, а у питању је завршни поздрав свих његових икоса: "Радоуи се нежѣсто безднѣжѣстѣнаа" (грч. "χαίρε νύμφη ἄνυμφεντε").

Сл. 127. Југоисточни травеј приправе

За инспирацију сликања Богородице Млекопитатељнице, насликане око 1330.г., чије млеко доноси очишћење и исцељење, могли су ктитору послужити текстови апостола и јеванђелиста Луке и, почев од IV века, црквених отаца и песника из читаве хришћанске васељене (Сирије, Египта, Палестине, Рима, Африке, Византије, Запада), који у њој виде чудо бесеменог материнства и безгрешног зачећа. Лазар Мирковић је за овај тип Богородице сакупио велики број извора из сиријске и византијске поезије, проповеди и других списа који говоре о дојењу Богомладенца од стране његове мајке. Из Лукиног јеванђеља навео је изјаву жене задивљене учењем и чудима Исуса Христа : " Блажена је утроба која те је

носила; и груди које си сисао" (Лк 11, 27), тј. Блажена је Богородица која је родила и дојила таквог сина, али не и из Протојеванђеља Јаковљевог 19, 3 "и појави се новорођенче и подоји га мајка његова Миријам".

Сл. 128. Богородица Млекопитатељница

Дојење Богомладенца у црквеној поезији помињу и сиријски песници, као, на пример, Јефрем Сирин (приближно 306-379), родом из Нисибије и оснивач тзв. "Школе Персијанаца у Едеси"⁴⁴⁷.

⁴⁴⁷ Он у песмама којима слави Рођење Христово и Похвалној песми Дјеви Марији каже: "Вишњи се хранио млеком, а по његовој доброти хране се сва створења. Он –дојке и дисање живота-, од његова живота мртви сисају живот и оживљавају..." "Када се он хранио млеком Маријиним, тада је точио живот свему"- "Давала је Марија њему млеко и као човек хранио се њезиним млеком...Изишао је из утробе Младенац, хранио се млеком, растао је посред деце- Син Господа света"

"...Чим заплаче, његова мајка би му дала млека, пригрливши га слатким речима и цупкала на коленима, те би ућутао" (Вид. М. Татић-Ђурић, Студије о Богородици, 440).

"Како ћу отворити изворе млека Теби, први изворе? Како ћу Тебе хранити, када Ти све храниш са своје грезде? Како ћу приступити Твојим пеленама, када се Ти одеваш светлошћу?"

"Без мужа зачала је Тебе у утроби, њезине дојке се натприродно напунише млеком, Ти си жедну земљу изненадно начинио извором млека".

"У осмој години нека донесе хвалу створење које храни своје породе из својих извора. Нека се поклати видећи Сина на материнским грудима и чистог младенца који се храни млеком."

Поред Јефрема Сирина, дојење Богомладенца помињу Исак Антиохијски (око 404), Балеуса (460), Јаков из Батуе у Саругу (око 519), а од византијских песника најпознатији је Роман Мелод (у периоду од 491-518)⁴⁴⁸, као и други анонимни песници.

О дојењу Богомладенца од стране његове мајке говоре текстови из минеја и других богослужбених књига.

Слично песницима пишу и источни оци у својим беседама и похвалама, као и св. Атанасије Александријски (+ 373), епископ Амфилохије Иконијски (375), св. Јован Златоусти (+407) Модест патр. Јерусалимски (616-626), Андрија Критски⁴⁴⁹ (око 660-740), Јован Дамаскин, Лав Философ (886-912). Од црквених писаца Запада најзначајнији су блажени Јероним и блажени Августин.

Богородицу која доји Спаситеља света опевали су и латински песници, мада ређе и уздржљивије од сиријских и виантијских, као на пример, Coelius Sedulius (прва половина V века), Venantius Fortunatus (VI век), римски епископ Григорије III (732-741), Анзелмо Кентерберијски (1093-1109).

Према богослужбеним текстовима Богородица је *мать Христа Бога храм Господа, пристанище благодѣтельное, необоримая стѣна, множествѣна и прѣсѣннаѣ гора, священное сокровище славы божіей, невественнаго света кадильница златаѣ, трапеза слова жизни, высшая ангеловѣ, новѣй свитокѣ, мостѣ приводѣщій человечество къ свѣтѣ, запечатанная книга, небесная лѣстница, навстрѣчѣнная гора божіѣ, невестѣченнаѣ гора, неисѣсборчѣннаѣ вѣнца, солнца носило, златаѣ кадильница, предѣпредѣленная скинѣѣ, бжїе селеніе, прѣстѣѣ гора, соѣдиненіе людей, свѣтѣѣ гора, божественная трапеза, свѣтильниѣкъ свѣтѣѣ, драгоценная слава православныхѣ, всенепорочная, столѣ божественнаго хлѣба, неопалимаѣ кѣпина, надежда всѣхѣ, богоданное насажденіе, спасеніе людей, небесная скинѣѣ, мѣти живота, адамова обноваѣѣ и евино возваніе, негѣлѣнѣѣ источникѣ,*

"Цар пред којим трепте анђели и духовна бића, лежи на прсима Дјеве, она Га грли и љуби као младенца".-Творенія иже во свѣтѣхѣ отца нашего Ефрема Сирина, Часть шестая, Москва 1851, стр. 326, 328, 329, 334, 345, 347, 359, 375. Превод Л. Мирковића, in: Иконографске студије, 240.

⁴⁴⁸ Роман Мелод је у Божићном кондаку и у плачу Богородице на Велики петак написао стихове: "О зашто ти говориш, чедо моје слатко, да ја не чиним што и друге жене? Зар нисам ја слично њима у утроби носила Сина мојега? Зар га нисам хранила млеком дојки мојих? Како да не лијем сузе сада, када Ти сада журиш да примиш неправедну смрт, Ти који мртве васкрсаваш, Сине и Боже мој"- П. Цвѣтковъ, Пѣсни св. Романа Сладкопѣвца на страсную седмицу, Москва 1900, 182. Превод Л. Мирковића, Иконографске студије, 241.

⁴⁴⁹ Велики канон Андреја Критског, његово најрепрезентативније дело састоји се од 250 тропара и 11 ирмоса. Његова дела вид. : PG 97, 805-1444. У канону на Зачеће Богородице, Песма 5 Ирмос: Пророка Јону, поред осталог стоји: "Како ли се дојкама храни она која саздатеља млеком напоји? – Теомитерикон I, 135.

бжественое пребывалище, начало нашего спасенїа, цѣлѣтв ѿ вѣсеа, жилище всѣхъ цара и зиждителя Христа Бога, пречистїи храма Спасова, свѣта чертога, богоотроковица мрїа, плодъ благословенъ, чѣла бгородительница, яннинъ плодъ, ѿ корене лесеева жезлъ пречистъ, сокровище жизни нашеа дверь непристѣпнаго свѣта, ларьниковъ прозавшїи жезлъ ѿ корене лесеева, пророческое проповѣданїе, праведныхъ Іоанїма и Янны прозавенїе, храма стѣни, бжтва прїятельице, дѣкственнїи сосудъ, цркви чертога, бжественное пребывалище, градъ бжїи, сватый кивотъ, ИТД.

Изворне текстове поменутих писаца о дојењу Богомладенца и чудима која су се дешавала сакупио је и навео Лазар Мирковић⁴⁵⁰, претпоставивши да је фреска Богородице Млекопитательнице у Пећи насликана по жељи ктитора, архиепископа Данила II, под утицајем св. Саве Српског⁴⁵¹. Икону Богородице Млекопитательнице је, по предању, први српски архиепископ донео из лавре св. Саве Јерусалимског (Освећеног) у Палестини. У ово предање није поверовао Н. В. Кондаков, док је Вулф и Г. Мије сматрају копијом ранохришћанске иконе Богородице Млекопитательнице, која је у XIII веку донета у Карејску Типикарницу.

У ранохришћанској уметности⁴⁵², имамо Богородицу Млекопитательницу у катакомбама Св. Присциле у Риму (II век), на кирхеријанској вази (IV век), у коптској уметности⁴⁵³ (VI век) у једној ниши из манастира Св. Јеремије у Сакари очувала се фреска Богородице која доји Христа, која је насликана у VI или VII веку⁴⁵⁴, у манастиру Јеремије и у манастиру Аполоа (+ 395) у Бавиту, као и у Пантократоровој пећини, Mons Latrus (VII-VIII век), затим, по сведочењу римског епископа Григорија III у Риму почетком VIII века, у Мецу (IX век), у Малој Азији на печату Романа митрополита Кизичког, у Сададу у Сирији (XII век), Риму (XII век) и Асизију, на фрескама у јужној Италији, на Светој Гори⁴⁵⁵, а од XIV века у Сијени, Верони, Болоњи, Низоземској, Шпанији и српској иконографији. Треба напоменути да се и у иконографији *Лозе Јесејеве* понекад среће Богородица

⁴⁵⁰ Л. Мирковић, Иконографске студије, 239- 246.

⁴⁵¹ Св. Сава Српски је из лавре св. Саве Јерусалимског донео на Свету Гору икону Богородице Млекопитательнице, за коју је, по предању, палестински светац оставио завет да се заједно са жезлом (патерицом) и иконом Богородице Тројеручице, преда светитељу који носи његово име (Св М. Татић-Ђурић, Студије о Богородици, 460).

⁴⁵² по Л. Мирковићу, н.д., 245-246.

⁴⁵³ Видети: D. T. Rice, Umetnost vizantijskog doba (prvedeno izdanje), Beograd 1968, 27, sl. 17

⁴⁵⁴ Исто.

⁴⁵⁵ Видети: А. Айналовъ, Византїйскїе намятники, Артосница ризници Аѳона Пантелеймоновскаго монастыря. Виз. Врем. VI (1899) 73-75. На овој артосници је слика Богородице Млекопитательнице-Παρθενος Βρεφοτρόφος. Ова Артосница је настала у Константинопољу и у њеном натпису је поменут василевс Алексїе Ангел Комнин.

Млекопитатељница, која преко својих предака сједињује Стари и Нови завет. Л. Мирковић је у поменутој студији навео текст св. Јована Златоустог (+ 407) из беседе на Рођење Христово (на грчком) и текстове из његовог похвалног Слово Пресветој Богородици на јутрење по Рођењу Христовом из рукописног *Панаїрікс-а*⁴⁵⁶ из 1636.г., који су могли утицати на иконографију ове теме. М. Татић-Ђурић је ову тему проширила и детаљно испитала акт мајчиног дојења, почевши од египатске уметности где је око 1300.г. пре н. е., у време XIX династије, приказаног у виду персонификације Изидиног сина Хоруса⁴⁵⁷, преко Грчке (Артемида Ефеска, мистично обожавање Диониса), римске (Јупитер, Церера са Либер и Либером-симболима плодносног материнства) и византијске уметности⁴⁵⁸, указавши и на друге представе дојења: Св. Ана доји Богородицу као Галактотрофуса у живопису Курбинова, на мозаичкој икони из светогорског манастира Ватопеда, зидној слици у Св. Стефану у Касторији из XIII в. у Богородици Перивлепти у Мистри из XIV века, у Зауму из 1361.г., на Криту Канданос и на једној кипарској икони⁴⁵⁹, Јелисавета доји Јована Крститеља, Богородица доји апостоле Петра и Павла (у рукопису Јована Кокиновафоса), објавивши текст егзапостилара исписаног на икони Богородице Млекопитатељнице у Кареји⁴⁶⁰.

Архиепископу Данилу II, великом теологу, писцу, ктитору, дипломати, могао је поред раније наведеног као сиже за сликање Богородице Млекопитатељнице, по Ј. Радовановићу, послужити и тропар канона из молбеног чина Акатиста Пресветој Богородици⁴⁶¹: "въ ложеснахъ слово приела иеси. вса носецаго носила иеси. млквомъ питала иеси, маннємъ питаюцаго вселменюу всоу, ч[и]стаа, кмоуже поемъ г[оспод]а понте д[ѣ]ла прѣвздоисите"⁴⁶².

⁴⁵⁶ Чува се у Богословији "Св. Саве" у Београду.

⁴⁵⁷ Чак и у III-IV веку н.е. налази се на примере Изиде Млекопитатељнице, на пример, на зидној слици у Фајуму (Каранис).

⁴⁵⁸ М. Татић-Ђурић, Студије о Богородици, 482-483.

⁴⁵⁹ Исто, 454.

⁴⁶⁰ Тај тропар под називом Ексапостилариј је на крају Великог канона Богородици у Великом часослову (Μέγα ὀρολόγιον). У словенском преводу поменути текст под називом *израдний* налази се на крају другог дела осмогласника.

⁴⁶¹ Ј. Радовановић, Иконографске студије, Београд 2008, 41

⁴⁶² Субота пете недеље Великог поста, јутрење, 1. канон, 8. песма, 1. тропар.

Старац дана

Сл. 129. *Ветѣхъ ѿ двѣхъ ѿми*

Од старог живописа у припрати изнад саборског престола српских црквених поглавара и изнад улаза у цркву Светих апостола (називаном и Свети Спас), у другој зони, очувало се монументално попрсеје Христа Старца дана. Христолика физиономија Старца дана са седом косом и брадом надахнута је визијом Оваплоћеног Христа пре физичког рођења (префигурација Христа), према визији великог старозаветног пророка Данила, ктиторовог патрона и имењака, о Царству Христовом, описаној у 7. глави његове пророчке књиге⁴⁶³. Као сиже за сликање Старца дана и избор текстова на књизи коју пророк Данило носи у куполи могао је

⁴⁶³ "Гледах докле се поставише пријестоли, и старац сједе, на ком бјеше одијело бијело као снијег, и коса на глави као чиста вуна, пријесто му бијаше као пламен огњени, точкови му као огањ разгорио" Дан 7, 9, 13-14.

да послужи и део из Житија краљице Јелене. Наиме, краљица Јелена, приликом давања поука својим синовима, поред осталог, каже: „...приидеть [ко] дньъ господьнъ великыи [* и страшныи], въ нъже [въ нѣмъже К.а. К.б.] естъ въсѣмъ намъ обрѣсти се прѣдъ прѣстоломъ+вѣсьмрѣтнаго+ владыкы Христа, отвѣтъ твореште о съдѣвниихъ зълъ елико мала и велика, које ко естъство чловѣкъское сътрьпигъ пришьствие его, егоже пришьствие прозре пророкъ Даниилъ глаголаше: азъ видѣхъ до нъдеже прѣстоли поставише се и ветъхын дньми сѣде, и кнѣпы разгъноуше се, и сина съматрае трепеште [трепетомъ] глаголаше: и власи главы моеје съ метоше се.“⁴⁶⁴ По мишљењу Војислава Ј. Ђурића, Старац данâ је, по свој прилици, био уклопљен у Страшни суд, овде представљен великим попрним Деизисом, а пошто су друге слике биле пропале (очувао се само Старац данâ), сликари су их, изгледа, поновили 1565.г. Христос насликан као иконописни лик Старца данâ изнад саборског престола, опомињао је српског патријарха да му суђење мора бити праведно и строго⁴⁶⁵.

Да је Старац данâ из Даниловог доба (као и Богородица Милостива, профилом окренута према Прадавном- гестом познатим из Деизиса (мислио је Владимир Петковић⁴⁶⁶), али су други истраживачи тврдили да је из XVI века. Д. Станојевић је након истраживања и конзерваторске обраде, објавио репродукцију фреске Старца данâ и покушао да докаже да је насликан око 1380.г., односно да је истовремено настао са ликом "патријарха" Саве Српског, а не како је већ било прихваћено у науци у XVI веку (1565.г.).⁴⁶⁷ Да Станојевић није био у праву и да Старац данâ припада првобитном живопису насталом у Данилово доба закључио је Војислав Ј. Ђурић након утврђивања да се слој малтера на ком је поменута фреска са Старцом данâ подвлачи испод малтера на ком је око 1380.г. насликан „патријарх“ Сава Српски⁴⁶⁸. Међутим, то не може бити поуздан доказ, иако се у потпуности не може искључити таква могућност, већ је само извесно да је настао пре лика “патријарха“ Саве.

⁴⁶⁴ ЖКЈ Даничић, 71; Мирковић, 55.

⁴⁶⁵ В. Ј. Ђурић, Припрата као саборска дворана, in : Пећка патријаршија, Београд 1990, 238.

⁴⁶⁶ В. Петковић, преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950, 251-253.

⁴⁶⁷ Д. Станојевић, Нови подаци о живопису Данилове припрате у Пећкој патријаршији, Гласник друштва конзерватора Србије, 13 (Београд 1989) 60-61.

⁴⁶⁸ Ђурић, н.д., 238 и нап. 2.

Гигантско попреје Старца данâ је приказано у фронталном положају према гледаоцу, а испод њега на бочним пиластрима су херувим и серафим, пресликани 1565. године, који допиру до његовог рамена, а још ниже два света столпника.

Сл. 130 .Западни улаз у храм Св. Апостола

Израз аскетског лица Старца данâ је величанствен и строг⁴⁶⁹, његове крупне и строге очи су светле-браон боје, а дуга коса брада и бркови су му, као и у визији пророка Данила, бели. На окернозлатном нимбу налази се сивкасти и оивичен белим четвороугаоник са натписом **О СѦН** („Онај који јесте“), на коме су видљива три слободна угла (симбол Свете Тројице), а четврти је заклоњен иза главе. Хитон који носи је светлобраон, химатион краљевскиплав, а клавус на десном рамену окернозлатан и украшен тамним орнаментима. Он десном руком благосиља, а у левој му је (као и код Христа Пантократора насликаног на западном зиду наоса Богородичине цркве) полуотворени свитак. Око Христовог лика су натписи **ІС ХС** **ВСТ[Ъ]Х[Ы]И Д[Ъ]Н[Ъ]МИ**, **с[в]е[т]ъ с[в]е[т]ъ с[в]е[т]ъ г[оспо]дъ с[в]ѣтлоу** **исп[ол]нь нево и земла слави твоє**.

Пијанство Нојево

Сл. 131. Преставе два старозаветна догађаја на западној фасади припрате

⁴⁶⁹ О Старцу данâ у византијском живопису и теологији писао је Јанко Радовановић, in: Иконографска истраживања српског сликарства XIII и XIV, Београд 1988, 1-6, 13-18 (са ранијом библиографијом).

Живопис монументалне пећке припрате највероватније настао у време њеног ктитора архиепископа Данила II⁴⁷⁰, очувао се само на унутрашњој страни источног зида и на два лука. На спољашњој страни западне фасаде припрате и изнад лука могуће је видети веома избледеле делове некадашње фреско декорације. Умесно је овде напоменути да је у XV веку већи део припрате, за коју Карловачки родослов, настао много касније, каже да је најлепша и да се ниједна друга не може упоредити са њом⁴⁷¹, порушен и у време првог патријарха обновљене Пећке патријаршије Макарија Соколовића (1557-1573, + 1576) обновљен и рестаурисан (1565).

⁴⁷⁰ Иако нема сачуваног натписа о времену настанка живописа на фасадама припрате, на основу Учениковог податка: „и паны большоу часть приложи таковомоу зданию, висоу изографисавъ ю љко и цвѣтци травны и многоиспытрены зрѣти ю оукрашеноу въ лице всѣмъ боголюбивымъ“ (ЖДП Даничић, 370; Мирковић, 282), као и доказа техничко-градитељске природе и ктиторског модела, у науци је прихваћено да је настао у Данилово доба.

⁴⁷¹ Љ. Стојановић, Стари српски родослови и летописи, Сремски Карловци, 1927, 36.

Сл. 132. Остаци фреске на западној фасади припрате у првој зони

Пошто првобитни живопис спољашње западне стране припрате није сачуван у потпуности о њему као целини не можемо расправљати те ћемо само описати очуване фреске настале у Данилово доба. Ђ. Бошковић је за време конзерваторских радова 1931. и 1932.г. открио фреске на фасадама припрате. Иако је скинуо новији слој малтера, није идентификовао светитеље и композиције, насликане у Данилово доба⁴⁷². В. Р. Петковић⁴⁷³ је тврдио да је овде био насликан део циклуса о стварању света, а В. Ј. Ђурић да је ту, по свој прилици, био циклус посвећен причи о старозаветном Јосифу, као и неке друге старозаветне сцене у горњој зони, док су у доњој зони насликане стојеће фигуре светитеља⁴⁷⁴. Са В. Ј. Ђурићем је полемисао Ђ. Бошковић и као и раније, није је определио за ближу идентификацију остатака

⁴⁷² Ђ. Бошковић, Осигурање и ресторација, 139-154.;

⁴⁷³ В.Р.Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, 248.; С. Петковић, Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614

⁴⁷⁴ В. Ј. Ђурић, Настанак градитељског стила Моравске школе, 49-50.

трију некадашњих композиција на западној страни⁴⁷⁵. Први је С. Радојчић идентификовао *Сан цара Навуходносора* на западној фасади Данилове припрате⁴⁷⁶, док је Ј. Радовановић од мноштва некадашњих композиција идентификовао два старозаветна догађаја: *Сан цара Навуходносора* и *Пијанство Нојево* и посветио им много већу пажњу и интересовање од свих дотадашњих истраживача⁴⁷⁷.

Композиција *Пијанство Нојево*⁴⁷⁸ смештена изнад лука који је између западног зида и првог зиданог стуба припрате архиепископа Данила II, настала је као и друге фреске на фасадама док је њен ктитор био жив⁴⁷⁹. На левој страни композиције приказан је праведни Ноје како бере грожђе и цеди га, док му се са леве стране налази стојећа фигура у одећи жутоцрвенкасте боје. У продужетку је, без граничних линија, представљен Ноје како седи са задигнутом одећом до средине бутина, док његов средњи син Хам указује на његову нагост. Друга двојица Нојевих синова, Сим и Јафет, лицем су окренути од оца и између себе носе огртач да га покрију, а да не би видели његову нагост окренули су лица од њега и прилазе му. У позадини је насликана архитектура. И сада се може прочитати натпис *Праведни Ноје*.

На фасадама Данилове припрате су, по свој прилици, било и других сцена из живота праведног Ноја, али су оне, свакако због мањег зидног простора, биле дате

⁴⁷⁵ Ђ. Бошковић, О сликаној декорацији на фасадама Пећке патријаршије, *Старинар*, н.с. XVIII, Београд 1968, 93, 97, сл. 7 и 11.

⁴⁷⁶ С. Радојчић, Епизода о Богородици Гори у Теодосијевом житију св. Саве и њена веза са сликарством XIII и XIV, Прилози за КЈИФ XXIII, св. 3-4, Београд 1957, 214, 220-221; *Текстови и фреске*, Г. Милановац 2002

⁴⁷⁷ Ј. Радовановић, *Сан цара Навуходносора* и *Пијанство Нојево* у припрати Пећке патријаршије, Византолошки институт САНУ, Београд, 293-305, сл. 1.

⁴⁷⁸ Ноје, други зачетник човечанства, после Адама, изградио је барку, заштитник је дрводеља и први је виноградар, који је открио омамљујуће дејство вина. Његови атрибути су *Голуб са маслиновом гранчицом у кљуну* и *Дуга* која је знак да више никада неће бити свеопштег потопа. ругање Нојевог сина Хама, оцу који је се у незнању за омамљујуће дејство вина напио, тумачи се као праслика стављања Исуса на муке. "А кад га разапеше, раздијелише хаљине његове бацивши коцке". Мт 27, 35. Вид. законе, настале пре Десет заповести: поштовање Бога, на постојање идолопоклонства, забрана убиства, крађе и прељубе, вођење праведног живота и забрана "да се једу животиње удављене у сопственој крви" Пост 9, 1-7.

⁴⁷⁹ Ова композиција је очуванија од осталог живописа на фасадама припрате, насталог у Данилово доба.

у сажетијем облику, него што је то у Дечанима, где је Нојев циклус најопширније насликан, чак у дванаест сцена⁴⁸⁰.

Сл. 133. Јужни део западне фасаде припрате са Пијанством Нојевим и Саном цара Навуходносора

Пошто В. Петковић није објаснио циклус о праведном Ноју⁴⁸¹ у Дечанима, у циљу објашњења Пијанства Нојева и других врло вероватно насликаних сцена из овог циклуса, које се нису очувале, Ј. Радовановић је тумачио овај циклус у раду: *Сан цара Навуходносора и Пијанство Нојево у припрати Пећке патријаршије*. У овом раду је навео догађаје из Нојевог живота који су праслике Христа, Богородице и Цркве.

⁴⁸⁰ Нојева барка је праслика Цркве Божије у којој се верни спасавају од животних искушења и греха (Вид . I Петр 3, 20-21): " за који некада бежаху непослушни кад их очекиваше Божје дуготрпљење у дане Нојева, када се грађаше ковчег, у коме се мало, то јест, осам душа спасоше водом, који и нас сада спасава крштењем као испуњењем праобраза, не као прање телесне нечистоће, него обећање Богу добре савести васкрсењем Исуса Христа".

⁴⁸¹ В. Р. Петковић, Манастир Дечани II, Београд 1941, табл. CCLVI-CCLXIV; О сликању праведног Ноја и сцена из његовог живота видети: *Lexicon der christlichen Iconographie IV*, Rom, Freiburg, Basel, Wien 1972, 611-622.

Намеће се питање зашто је архиепископ Данило II одабрао овај догађај (врло вероватно и цео циклус о Ноју) приликом живописања фасада своје припрате, са каквом по(р)уком и симболиком?

Архиепископ Данило II је при живописању спољних фасада своје простране припрате изабрао овај старозаветни догађај (вероватно и друге сцене из живота праведног Ноја, које се нису очувале), зато што су ове сцене месијанске. Ноје⁴⁸² прасликује Христа, а његова нагост је праслика распетог Христа, коме је одећа била скинута, само је преко бедара имао платно (перизома⁴⁸³). Као што се Ноју подсмевао средњи син Хам, тако су се Христу ругали његови сународници (по телу) Јевреји, док је био поштован од стране неких многобожаца.

Друга композиција *Сан цара Навуходносора* насликана у другој зони стуба (у првој зони овог зиданог стуба насликан је свети ратник у војничкој одори, у десној руци му је мач или копље, а у левој штит) префигурација је Богородице. Ово је први царев сан. У првом делу композиције приказан је цар како спава на постељи и његов чувар такође спава, али у седећем положају, са леве стране насликан је анђеоло одевен у зелену хаљину, који ставља руку на цареву главу. У другој зони западног пиластра насликан је други део композиције. Високи кип смештен на постољу налази се у средини композиције. Лево од стуба приказан је пророк Данило као млад и голобрад, што је по препоруци из Ерминије уобичајено за сликање овог старозаветног пророка. Тумачење овог сна, пошто су обе сцене слабо распознатљиве и оштећене, те се не могу уочити сви симболични детаљи, могуће је само на основу компарације и текста Данилове књиге које се сликар држао, али пошто двема сценама није било могуће представити опширну садржину овог текста, сликар је вероватно у договору са ктитором сажео неке детаље, а неке симболе је упростио. Цар Навуходносор је у другој години своје владавине⁴⁸⁴

⁴⁸² Нојев ковчег (лађа) је праслика Богородице: "Радуј се ковчеже, Богом начињени станае, радуј се, управитељко поново сазданог света, од које дође Христос-Нови Ноје, који испуњава више свет нераспадљивошћу. У ковчегу се спасао Ноје и деца његова од потопа, преко Богородице се спасавају од вечне пропасти сви који слушају глас Божје благодати. Од спашеног Ноја од потопа постао је Нови род, од Христа који се родио од Дјеве, постала су деца Новог завета"- Преузето: J. Радовановић, Пијанство Нојево, 302.

⁴⁸³ Види Мт 27, 35.

⁴⁸⁴ Пете године владавине цара јудејског Јоакима, 606. године пре Христа. Блажени Јероним тврди да је то било друге године након покоривања осталих народа, а по Јосифу Флавију, било је то друге године пошто је Навуходносор покорио Египат.

пошто је заборавио сан сазвао све своје мудраце и врачаре да му испричају и протумаче сан⁴⁸⁵, али када су они признали да му не могу испунити сан он се страшно разгневио и осудио их на смрт. Међу њима су били и јеврејски младићи Данило, Ананија, Азарија и Мисаил (халдејска имена Валтазар, Седрах, Мисах и Авденаго). Али, у ноћном виђењу Бог објави Данилу Навуходоносоров сан и његово значење, те тако Данило казну за себе и своје другове, као и за мудраце вавилонске, одложи тиме што рече да може протумачити царев сан. Кад су га довели пред цара Навуходоносора, Данило му тумачи сан о четири царства која ће смењивати једно за другим и након њихове пропасти јавиће се вечно Христово царство.

Представник првог од ових царстава вавилонски владар Навуходоносор (604-562) је у сну видео смену ових царстава, али није схватио прави смисао свог сновиђења, а то нису могли ни његови звездознаници и гатари. Само је Данилу, након молитве, до ситница било објашњено шта сан значи, тј. да су најсилнија царства људска краткотрајна и несигурна у поређењу са вечним царством Божијим, као и да је, у поређењу са Божијом, људска мудрост ништавна.

Данило је задобио поверење цара Навуходоносора кад је до танчина описао сан, а да му није речено шта је цар сањао. Потом је цару растумачио његов сан⁴⁸⁶.

Тада је Навуходоносор признао величину Бога који се открио Данилу. Данило је сврстан међу цареve мудраце, а три његова друга (Ананија, Мисаил и Азарија) проглашена су за Данилове помоћнике (2. гл.).

⁴⁸⁵ У Навуходоносоровом сну откривена је воља Божија. Он није био први многобожачки владар кога је Бог удостојио откривењем, јер су они често били оруђа преко којих је објављивао вољу, казну и своју свемогућност, руководио њима и помогао им у раду. Сличне снове имали су владари: Авимелех, цар Герарски (Пост 20, 3), египатски фараон (Пост 41, 1-8), цар Темана Елифас (Јов 4, 12-18; ср. 42, 15) и други (Ср. Пророчке књиге, 146)

⁴⁸⁶ „Тајне које цар иште не могу казати цару мудраци ни гатари. Него има Бог на небу који открива тајне. Теби царе дођоше мисли, што ће бити. Ти царе виде шта ће бити после. И Бог који објављује тајне, показа ти шта ће бити. Ти, царе, виде а то лик велик и светлост му силна и стајаше према теби, и страхан беше на очима. Глава томе лику беше од чистага злата, прси и мишице од сребра, трбух и бедра од земље. Ти гледаше докле се одвали камен без руку, и удари лик у стопала мједена и земљана и сатре их, те однесе ветар овај прах, и не нађе му се место; а камен који удари лик поста гора велика и испуни сву земљу. То је сан, а ево шта значи:” Ти си она златна глава. А након тебе настаће друго царство, мање од твога; а по том треће царство, мједено, које ће владати по свој земљи. А четврто ће царство бити тврдо као гвожђе; оно ће бити царство раздјељено и биће нешто јако, а нешто трошно. А у време тих царева Бог ће небески подигнути царство, које ће сатрти сва та царства, а само ће стајати до века”. Навуходоносар паде на лице своје и поклони се Данилу и рече:”доиста ваш је Бог Бог над боговима и господар над царевима, и који објављује тајне”. И узвиси цар Данила и даде му да буде господар свој земљи Вавилонској и поглавар над свима мудрацима вавилонским. А Данило измоли у цара, те постави за главаре земље Вавилонске његове другове, Ананију, Мисаила и Азарију, а њему допусти да остане на двору цареву.

Сан садржи откривење воље Божије (ст. 1-3) Ст: 36-45. Овако пророк Данило објашњава сан цару Навуходоносору:

1. Његово Вавилонско царство је означено златном главом статуе, јер превазилази остала царства богатством, сјајем и раскошју.
2. Прси и мишице статуе од сребра означавају друго царство, које долази након вавилонског. То је Кирова Миђанско-Персијско царство, мање вреди од претходног, као што је сребро мање вредно од злата⁴⁸⁷.
3. Треће светско царство које означава бакарни трбух и бедра статуе је, по блаженом Јерониму и другим тумачима, Царство Александра Великог, мање по сјају и раскоши од прва два, али јаче од њих, бакар је јачи од злата и сребра, тј. није тако гибак ко они.
4. Светско царство, чија су колена од гвожђа и глине је Римско царство (мада има мишљења да је то сиро- египатско Царство), тврдо као гвожђе, али као што се гвожђе може разбијати и трошити, тако ће и ово царство састављено од многих народа, бити разбијено на делове.
5. Статуу ће у прах , по вољи Божијој, претворити камен који се без руку одвојио од горе, те ће настати ново вечно царство које ће трајати до века. Биће то Царство Месије- Црква Христова, сасвим различито од земаљских царстава која се подижу и нестају по Божјој вољи. Ово вечно царство славе наступиће по другом доласку Христовом, оно није од овога света а надживеће сва земаљска царства.

Црква Христова, настала у време доминације Римског царства, у многоме ће утицати на уређење друштвеног живота, те ће од многобожачког спољно јаког царства настати Христово унутрашње морално јако царство које ће га победити.

Ово Царство ће у почетку бити незнатно као што је био мали камен који је у сну видео Навуходоносор како удара у статуу и руши је, али ће постепено расти и испуниће целокупну васељену.

Камен који је разбио статуу и из њега постала гора велика је оснивалац вечног царства Господ Исус Христос. Он се у Новозаветним књигама често назива

⁴⁸⁷ О овом царству Данило говори у 8. и 11. глави (20-21; 11, 1-3).

каменом⁴⁸⁸ (I Кор 10, 4; Мт 21, 42; Еф 2, 20; Дап 4, 11; ср Ис 28, 16)⁴⁸⁹. Блажени Теодорит Кирски (383- 457) каже: " Исус Христос одсечен је од горе без руку, родивши се од Дјеве без оца. Али он, примивши на се тело људско и будући умањен и унижен, чим је васкрсао, јавио се у таквој слави, која је испунила сву земљу; а кад је јеванђеље разнесено по свој земљи, ново царство обухватило је цео свет, а од ранијих 4 царства, као од праха, није било ништа".⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ О камену у Старом завету говори и пророк Исаија (Ис 8, 14; 28, 16), а у Новом завету Христос се на више места назива каменом (Мт 21, 42; Лк 20, 17- 18; Дап 4, 11; I Кор 10, 4; Рим 9, 33; Еф 2, 20; I Петр 2, 4-7).

⁴⁸⁹ Тумачење првог Навуходносоровог сна према: Пророчке књиге, 145-149.

⁴⁹⁰ Преузето: Протосинђел Доментијан, Пророчке књиге Старог завета, Београд 1908, 149.

Живопис у цркви Богородице Одигитрије у Пећи

Поред тога што је један од најзначајнијих представника српске средњовековне књижевности, архиепископ Данило II је, без сумње, надмашио све српске црквене поглаваре XIV века градитељством и живописом својих задужбина. Због његовог ревновања на култури и просвети средњовековне Србије, чиме је ударио темеље и наше савремене културе, САНУ га је крајем XX века уврстила у сто најзнаменитијих Срба. Ипак, ваља поново напоменути да су талентованом и марљивом Данилу, биле наклоњене државне и црквене прилике, од његове ране младости, па све до краја живота (изузев времена кад је био хиландарски игуман), те се испољио као подвижник и ратник, писац и ктитор, архиепископ и дипломата. Намеће се закључак да тако активног и у свему великог црквеног поглавара Срби нису имали све од првог свог архиепископа и оснивача Српске аутокефалне цркве, Саве Немањића.

Поред архитектуре и скулптуре, осликаних фасада и фрагментарно очуваног живописа припрате, о којима је било речи у претходним поглављима, Данилово ликовно осећање испољено је и у живопису Богородичиног храма, чије лепоте боја истиче Данилов ученик следећим речима: *"И тоу цркви въ божественоу прво реченоу вънутрѣоуду оукраси шаровъными добротами яко дивно зрештнимъ"*.⁴⁹¹ Међутим, то сликарство је због скучености простора исказано сажетије него у припрати, у којој је због размера постојала могућност да се ктиторово познавање теолошких становишта енциклопедијски изложи. Фреске у Богородичином храму настале су неколико година позније од фресака у припрати и оних сликаних на фасадама. У ишчитавању иконографског програма у доброј мери очуваних фресака могу се наћи појединости карактеристичне за савремену уметност, али и оне које су настале интервенцијом ктитора, који је својим изванредним теолошким образовањем, књижевним

⁴⁹¹ ЖДП Даничић, 369; Мирковић, 281. Ове речи доказују и да је живопис у цркви довршен за живота Данилова.

талентом, архиепископским положајем и ранијим искуством (Бањска, Петрова црква), искористио прилику која му се пружила да одабере живописце који ће умети да његове идеје успешно преточе у слику.

Удео Данила II у изградњи и живописању бројних задужбина, према изворима и према проучавању фресака, био је веома значајан. Иако је архиепископ поштовао иконографску традицију неговану у Србији његовог времена, у очуваном живопису његових ктиторја постоје и иконографске појединости које су резултат ктиторове интервенције, вероватно из њему најбоље знаних теолошких разлога. Чак и тамо где се у први мах чини да се у потпуности ослањао на сликарске теме уобичајене у храмовима XIV века⁴⁹², на пример, у декорацији куполе Богородичиног храма у Пећи њихова декорација се разликује у неким важним детаљима, јер су ту, као ретко где, истакнути атрибути неба и Божијег станишта.⁴⁹³

Данилова епоха, значајна и по приповедачком духу, изванредно је оличена у наративном стилу савременог сликарства. Сликарство у Даниловим задужбинама, интегрирајући део његове ктиторске делатности, засновано је на теолошким и литургијским списима Православне Цркве, али и на његовом животном искуству испуњеном дубоким размишљањима (созерцање).

Иако у савременим, нама доступним изворима нема директних података да је Данило II планирао иконографски програм Богородичине цркве, као и других ктиторја, на ту могућност указују његови књижевни цитати и сликана декорација литерарног карактера. Утицај ученог ктитора, који је десетак година провео на Светој Гори, на образованог и талентованог сликара – протомајстора највиднији је на прилично очуваном програму фресака у цркви Богородице Одигитрије, како у насликаним композицијама тако и у избору појединачних представа светих. Ученост тадашњег највећег српског теолога коме се пружила прилика да види најзначајније светогорске, константинопољске и српске богомоље, препознаје се у наглашеном тумачењу литургијских тема, као и у изналажењу посебних нијанси за

⁴⁹² Купола Краљеве цркве у Студеници, Старо Нагоричино, Грачаница, а то ће имати и, касније од његових ктиторја, осликана купола Пантократоровог храма у Дечанима, који имају Христа Пантократора и Небеску литургију у куполи, Јеванђелисте и нерукотворене Христове образе на пандантифима.

⁴⁹³ Б. Тодић, Иконографски програм, 365.

обогаћивање програма живописа у храму Богородице Одигитрије, за који се с правом може рећи да представља својеврсну целину у истодобној уметности.

Сматрамо да живописац не би смео без сагласности ктитора, који је био врховни црквени поглавар и, уз то, изузетно теолошки образован, да у своје фреске унесе бројне необичности, као, на пример, арханђеле у царском руху у Небеску литургију, или, пак, саму Небеску литургију у куполи, а не Вазнесење Христово, које је насликано у куполи Св. Апостола и куполи Св. Димитрија, затим гробни камен уместо јасала, на коме као на часној трапези лежи Богомладенац, подсећајући на своју жртву за спас људског рода,⁴⁹⁴ као и два јарца како се боду у пејзажу Христовог рођења; или да испише исте одломке текста који носе архијереји док служе литургију у најстаријој Пећкој цркви. И сликање куполастог здања, које чува херувим у Причешћу апостола, као и изостајање сликања Христа Агнеца са путиром у апсиди цркве у Служби архијереја је највероватније по налогу или уз допуштење ктитора. Не може се прихватити ни то да би ктитор дозволио да се у његовој задужбини у седишту Српске цркве, којој је првоначалствовао, живописање изводи без праћења његовог будног ока, зато што је о њему, судимо на основу оног што о њему знамо, највероватније доста размишљао и бринуо како да осмисли ликовне симболе којима ће бити наговештен смисао његових визија.⁴⁹⁵

И увођење неких детаља у сцене Великих празника, на пример, у Христовом крштењу, где Спаситељ позива Претечу да га крсти, као и довођење магарице у Христовом уласку у Јерусалим, везаних у великој мери за текст Јеванђеља, сматрамо такође ктиторовом интервенцијом.

Ангажовањем ктитора је, свакако, и Свети Сава Српски прикључен најзначајнијим јерарсима који служе Литургију у апсиди Богородичине цркве.⁴⁹⁶ Ктиторовом интервенцијом је на тријумфалном луку међу славним епископима хришћанства насликан и Св. Климент Охридски.⁴⁹⁷ Подстрек ктитора такође се препознаје у насликаном житију св. Арсенија Српског (приказани су најважнији догађаји: рукоположења и смрт, као и у Житијима светих). Сликара је вољом ктитора, за

⁴⁹⁴ Ис 53, 7.

⁴⁹⁵ Г. Бабић, Литургијске теме, 387.

⁴⁹⁶ Б. Тодић, Иконографски програм, 369.

⁴⁹⁷ Пећка патријаршија, 156- 157, 160 (В. Ј. Ђурић).

састав циклуса на горњим површинама Ђаконика (Сусрет Марије и Јелисавете, Рођење, Иродова гозба, Усекованије главе и њено Обретеније), приказао само оне сцене које Црква посебно прославља. Сликање Богородичиних родитеља Јоакима и Ане, у улазу у капелу из олтара, резултат је ктиторовог посредовања, приметна је и посебна ктиторова наклоност према Арханђелу Михаилу, св. Николи и преподобном Данилу Столпнику итд.

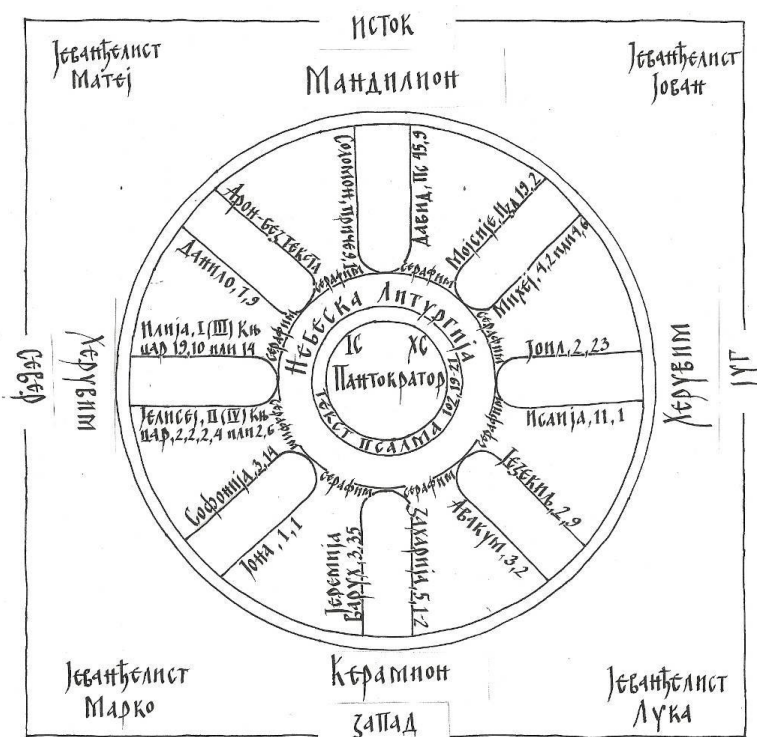
У неуобичајеном приказу архиепископа Данила II у ктиторској композицији, на коме су сачувани знаци његове монашке припадности- у великосхимничкој ризи са литургијском мандијом са рекама, што је иначе неуобичајено на репрезентативним сликама архијереја, осећа се ктиторов утицај. У ктиторској композицији Данило II не клечи, како је било уобичајено у таквим сценама, већ је само приклоњен.⁴⁹⁸

Не само у поменутих композицијама, већ и у одабиру појединачних представа пророка, мученика, столпника и отшелника, осећа се утицај ученог ктитора архиепископа Данила II, који је подстицао главног сликара, који је такође морао бити образован и даровит да би остварио ктиторову замисао, уносећи посебне нијансе у циљу обogaћивања основног иконографског програма. Обогаћивање уобичајеног иконографског програма, размишљањем о суштинском значају Литургије и монашким идеалима могло је послужити као подстрек делатном ктитору, а потом и сликару- пратомајстору, како би се договорили о иконографском програму и нијансама симболичног значења приликом осликавања Данилових пећких задужбина.

Програм живописа у куполи и на пандатифима

⁴⁹⁸ К. Валтер, Значење портрета, 358.

Програм куполе као највишег црквеног простора је још у ранохришћанској уметности одређен за приказивање Христа тријумфатора и небеских сила, где се кроз симболе крста, јагњета, звезданог неба, престола и мартира вернима саопштава есхатолошка порука⁴⁹⁹.

XXXIX Схема куполе и пандатифа у цркви Богородице Одигитрије

⁴⁹⁹ S. Dufrenne, Les Programmes iconographiques des coupoles dans les églises du monde byzantin et postbyzantin, L'Information d' Histoire de l' Art 5 (1965) 185-199; J. Wilpert, Mosaiken, Die römischen Mosaiken und Malereien der Kirchlichen Bauten vom IV. bis XIII. Jahrhundert, Freiburg im Breisgau 1917, I, T. 86-87, 108; F. W. Deichmann, Frühchristliche Bauten und Mosaiken von Ravenna, III, T. 19, 220-225, 342-343, 346 Wiesbaden 1968².

Међутим, почев од X века купола се у византијским црквама украшава на два начина: први иконографски образац подразумева Христово вазнесење, а други Христа Пантократора у темену куполе и пророке у њеном тамбуру⁵⁰⁰, док се у позновизантијско доба уводи представа Небеске литургије између Пантократора и пророка, што је случај и у куполи Богородице Одигитрије у Пећи.

Сл. 134. Исус Христос Пантократор и Небеска литургија (srpskoblago.org)

По ктиторовом налогу је у калоти куполе, која има значење „неба над небесима“, као што је то углавном уобичајено у комнинском периоду од XI века, насликано попрсје *Христа владара васељење и небеског цара, који надгледа људе на земљи*⁵⁰¹ (ΙC ΧC ο Παντοκράτωρ, грч. Ἰησοῦς Χριστός ο Παντοκράτωρ).⁵⁰² Око њега натпис из Пс 102, 19-21, а око натписа *Небеска литургија (свѣтла литургија)* са

⁵⁰⁰ О поменутом два начина украшавања куполе, вид. А. Grabar, L' iconoclasme byzantin, Le dossier archéologique, Paris 1958 (1984²), 236, 267-269; D. Demus, Probleme byzantinischer Kuppeldarstellungen, SA XXV (1976) 101-108; S. Dufrenne, Coupoles, 185-199.

⁵⁰¹ Вид. Ис 66, 1; Мт 5, 34-35.

⁵⁰² Cf. V.N.Lazarev, Storia della pittura bizantina, Torino 1967, 120.

Христом агнецом на трапези (без Христа у сакосу) и анђелима који служе у царском одјејанију и стихарима. У тамбуру куполе је између осам уских прозора насликано шеснаест стојећих фигура пророка са развијеним свитцима на којима се налази текст, а изнад сваког пророчког пара је серафим, који им додаје свитке на којима је почетак текста исписаног на њиховим свитцима. На пандандитифима су насликана четири јеванђелиста (у северозападном пандантифу је јеванђелист Марко, у југозападном је био насликан св. Лука, у југоисточном пандантифу је свети Јован и у североисточном јеванђелист Матеј), са *Премудростима*, које их надахњују, те је тако на овом месту персонификација Премудрости Даниловог стваралаштва добила трајни ликовни облик. Између јеванђелиста су нерукотворени Христови образи на убрусу и ћерамиди (*све/ггы ѡврѡсъ*, гр. τὸ ἅγιον Μανδῆλιον; *све/гга Керамида*, гр. τὸ ἅγιον Κεράμιον) као и два херувима (херувимъ). Између Марка и Луке је Керамион, између Јована и Матеја је Мандилион, док је између Луке и Јована, као и између Марка и Матеја насликан по један херувим.

Вазнесењем се обједињују небо и земља, док је господар васељене Исус Христос Пантократор смештен у небеском простору који симболизује калота. „Владыка же всен твари и господь славы, отъяе послание и слынце правдыное...”⁵⁰³ је у Богородичиној цркви класицистичких правилних црта лица сједињених веома хармонично, сушта је супротност узнемиренем и претећем Пантократору сликаном у време владавине Македонске династије; благосиља десном подигнутом руком, док му је у левој затворено Јеванђеље. Око његовог лика је у црвеној кружној траци, широкој 12 см, жутим словима исписан текст којим се прославља: „*Господъ съ неведъ] на землю призрѣ слышати въздыханье окованныхъ и раздрѣшити сѣиши оумръвление: възвѣстити въ сионе име Господне и хвали юго въ Иерусалимъ...* Господ је погледао са неба на земљу, да чује уздисање сужњево и одријешу синове смртне; да би казивали на Сиону име Господње и хвалу његову у Јерусалиму“ (Пс 102, 19-21), чиме је објашњено Христово врховно место у небеској хијерархији, јер он као свевладаца васељене („Космократор“), обећава вернима на земљи Сион и небески Јерусалим. Навешћемо једну од молитава из Литургије св. Јована Златоустог у којој имамо суштину овог псалма: “*Гди бже вседержителю, едине свате,*

⁵⁰³ ЖУІ Даничић, 10; Мирковић,

*приемљани жртвѣ хвалениа ѿ призивајућихъ та всѣмъ сердцемъ, прими и насъ грѣшныѣхъ моление, и принеси ко столѣ твоемѣ жертвенникѣ, и оудовли насъ приносити тебѣ дары же и жерты дѣховныа ѿ нашихъ грѣсѣхъ и ѿ людскихъ невѣдѣнїихъ: и сподоби насъ ѡбрѣсти благодатъ предъ тобою, еже быти тебѣ благопрїятнѣй жертвѣ нашей, и вселитса дѣхъ благодати твоєа благомѣ въ насъ, и на предлежащихъ дарѣхъ сиѣхъ, и на всѣхъ людєхъ твоихъ*⁵⁰⁴. Треба нагласити да кружни текст око Христа Пантократора у куполама тих времена није редак али текстови могу бити различити. У темену куполе катедралне цркве Св. Петра у Расу, настале у пренемањићко доба, а преправљане у XIII веку, грчким језиком су око Пантократора исписани делови из 33. Пс, ст.13 и 14⁵⁰⁵, док су у Богородици Прекрасној (Н Περὶβλεπτος) у Охриду, исписани стихови 15 и 16 из 80. псалма.⁵⁰⁶ Још неколико цркава, подигнутих у време владавине византијске династије Палеолога, има текст као што је раније наведени у Даниловој цркви Богородице Одигитрије у Пећи⁵⁰⁷, на пример, Св. Софија у Трапезунту (око 1260) и Св. Апостоли у Солуну (око 1312).

Све задужбине српског краља Милутина (Стефан Урош II Милутин), са очуваном куполном декорацијом, имају у калоти Христа Пантократора⁵⁰⁸, међутим, он је у Грачаници, као и у Богородичиној цркви у Пећи, представљен са затвореним јеванђељем, што се разликује од препоруке у Ерминији да се приказује са отвореним јеванђељем у левој руци са текстом Јн 8, 12: „Ја сам свјетлост свијету, ко иде замном неће ходити у тами, него ће имати свјетлост живота“⁵⁰⁹.

Око медаљона са Христовим ликом у спољашњем прстену калоте, изнад куполних прозора у цркви Богородице Одигитрије насликана је *Божанска Небеска Литургија* (с[в]ѣтла литургија, грч.Н Θεία Λειτουργία, лат. Ministerium officium), наговештена поменути псалмом, и са Христом агнецом на трапези и анђелима

⁵⁰⁴ **СЛАЗЖОБНИКЪ**, Београд 1983, 136-137; у преводу О.Ј.Поповића: *Молитва Приношења Пантократору*: „Господи Боже сведржитељу, једини Свети, који примаши жртву хвале од оних који Те свим срцем призивају, прими молитву и нас грешних, и принеси је светом Жртвенику твојем, и оспособи нас да Ти жртва наша буде благоугодна, и да Благо Дух благодати твоје сиђе на нас, и на ове предложене дарове, и на све људе твоје“. Види Божанствене Литургије, Београд 1978, 72.

⁵⁰⁵ С. Радојчић, Старо српско сликарство, Београд 1966, стр.18 и нап.16. на стр.208 где је натпис на грчком: *Са неба гледа Господ, види све синове људске, са престола, на коме седи, погледа на све који живе на земљи.*

⁵⁰⁶ 80 псалма- Молитва за обнову Израиља.

⁵⁰⁷ Видети: Љ Поповић, Фигуре пророка у куполи Богородице Одигитрије, in Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, стр. 444 са старијом литературом.

⁵⁰⁸ Cf. Тодић, Грачаница, 138.

⁵⁰⁹ Ерминија, 553.

који служе. Треба нагласити да је Небеска литургија на истом месту као и у Даниловој задужбини заступљена и у многим другим црквама тога доба.

Заметак *Небеске Литургије* налази се у литургијском свитку из Библиотеке Грчке патријаршије у Јерусалиму, насталом поткрај XI столећа.⁵¹⁰ Међутим, најстарија сцена која наговештава појаву Небеске литургије насликана је у цркви Богородице Олимпиотисе у Еласону (1295- 1304), мада она по мишљењу Кристофора Валтера⁵¹¹, Гордане Бабић⁵¹² и Бранислава Тодића⁵¹³ представља најранији пример композиције Небеске литургије. Међутим, писац монографије о овој цркви, Константиноидес, нигде је не помиње као Небеску литургију, већ о њој говори као о представи анђела у поворци⁵¹⁴, док други истраживачи ову сцену сматрају прелазним решењем и наговештајем Небеске литургије.⁵¹⁵

У српским црквама најранија очувана представа Небеске литургије је у задужбини Краља Милутина, цркви Светог Јоакима и Ане у Студеници (1314) са две часне трапезе и балдахинима.⁵¹⁶

И у католикону Хиландара је, 1319- 1321. године⁵¹⁷ највероватније била насликана Небеска литургија, међутим, тадашњи живопис је пресликан 1803. године, али пошто је претпостављено да је живопис у куполи био више оштећен, постоји могућност да изглед старије слике није у потпуности поштован.⁵¹⁸ У цркви Св. Георгија у Старом Нагоричину (1316- 1318), такође је насликана Небеска литургија са две часне трапезе са балдахином и две поворке анђела- ђакона.⁵¹⁹

⁵¹⁰ Staurou 109, A. Grabar, Un rouleau liturgique constantinopolitain et ses peintures, DOP 8 (1954), 163/199 ; Cf. Т. Стародубцев, Представа Небеске литургије у куполи, 410.

⁵¹¹ Ch. Walter, Art and Ritual, 218.

⁵¹² Г. Бабић, Краљева црква, 68.

⁵¹³ Б. Тодић, Грачаница, 139; Исти, Старо Нагоричино, 95.

⁵¹⁴ E.C. Constantinides, The Wall paintings of the Panagia Olympiotissa at Elasson in Northern Thessaly, vol. I, Athens 1992, 92- 98, vol. II, Athens 1992, Pls. 10-13, 139, 212

⁵¹⁵ Cf. Стародубцев, Представа Небеске литургије у куполи, 383, 409.

⁵¹⁶ Г. Бабић, Краљева црква, 20- 24, 68- 69, цртеж I; Б. Тодић, Српско сликарство у доба краља Милутина, 83, 92, 327, где је предложено и ново датовање, од 1318- 1319. године, cf. исто, стр. 326.

⁵¹⁷ В. Ј. Ђурић, Хиландар, 84; Тодић, н.д., 351

⁵¹⁸ Стародубцев, н.д., 383-384.

⁵¹⁹ Тодић, Старо Нагоричино, 26- 27, 94- 95, сл. 35- 37; Cf. исти, Доба краља Милутина, 79, 92, 327, који предлаже ново датовање, 1315- 1317.

Сл. 135. Део Небеске литургије (Преузето из књиге “Архиепископ Данило II и његово доба”, 1991)

У слепој куполи протезиса католикона Христа Хоре (1320- 1321) је једина очувана представа Небеске литургије из Константинопоља. Недавно су се појавиле студије које расправљају о њеној посвети, па тако R. Oustrehout сматра да није посвећена само Христу, него и Богородици⁵²⁰ а N. Teteriatnikov сматра да је црква посвећена Богородици Хори.⁵²¹

И у главној куполи Грачанице насликана је Небеска литургија са две часне трапезе и анђелима који дочекују две поворке.⁵²²

Небеска литургија у цркви Богородице Одигитрије у Пећи транспозиција је “Великог входа“, једног од најважнијих делова литургијског обреда. Да би се јаче истакла мисао о Божијој Премудрости (Σοφία), коју су кроз речи и слике први схватили пророци, овде се преплићу алузије и метафоре. Ту, као и нешто раније у

⁵²⁰ R. Oustrehout, *The Virgin of the Chora: An Image and Its Contexts*, in: *The Sacred Image East and West*, Urbana- Chicago 1995, 96- 97.

⁵²¹ N. Teteriatnikov, *The Dedication of the Chora Monastery in the Time of Andronikos II Palaiologos*, *Byzantion* LXVI/ 1 (Bruxelles 1996) 188- 207; Т. Стародубцев, н.д., 385 и нап. 20.

⁵²² Тодић, Грачаница, 72, 139, сл. 6- 9; Б. Живковић, Грачаница, I Велико кубе; Тодић, Доба краља Милутина, 92- 93, 331, сл. 33-35; Cf. Стародубцев, н.д., 386.

Богородици Љевишкој у Призрену, пророци добијају свитке са исписаним Божијим речима од серафима, те својим визијама наговештавају долазак Господа Христа, сина Божијег, који ће ујединити целокупну васељену, небески и земаљски свет.

Ваља напоменути да иако је Данило II у овој својој задужбини напустио стари куполни програм и нагласио оновремену теолошку мисао, на њеним зидовима држао се традиционалних тема, док је у куполном програму цркве Св.Димитрија у Пећи чувана локална традиција (по угледу на цркву Св. Апостола) и у куполи је уместо Пантократора насликано *Вазнесење Христово*.

У цркви Богородице Одигитрије у Пећи Небеска литургија⁵²³ насликана око темена куполе, изнад куполних прозора (испод кружне црвене траке са текстом из 102. Пс, ст. 19-21), има две часне трапезе⁵²⁴. На часној трапези насликаној на источној страни у дискосу лежи Христос агнец као евхаристична жртва⁵²⁵ а иза њега „звезда“. Чува га херувимљ⁵²⁶, који у рукама има две рипиде, док две групе

⁵²³ Тема Небеске литургије је у сликани програм куполе уведена почетком XIV века, и то на основу теолошких тумачења о јединству небеске и литургије која се врши на земљи, где верни у јединству са светитељима славе Бога, а представници анђeosких чиновa (бестелесних сила), нарочито серафими и херувими се у иконографском погледу приказују под утицајем молитве: „трисетаго гл҃на: Б҃же ст҃ни, иже бо ст҃нѣхъ почивашѣ, иже тр҃стѣмъ гласомъ ѿ серафимовъ восг҃ваемый, и ѿ херувимовъ славословимый, и ѿ вселѣн небесныхъ силы покланаемый...“ СЛАЗЖЕБНИКЪ, Београд 1983, 107-108. („Боже Свети, Ти у Светима почиваш, Тебе трисветим гласом певају Серафими и славослове Херувими, и Теби се клањају све Небеске Силе...“ - Божанствене литургије, 34)

⁵²⁴ По Николају епископу Андидском Божанска Свештена Трапеза се схвата као „припремљена Горњица -на Сиону- Лк 22,12], она се назива и Пећина (Витлејемска), и наречена је и Гроб Христа Бога нашег [на Голготи]“. Протеорија, превод еп. Атанасија Јевтића, 38.

⁵²⁵ Христос је обично сликан у богослужбеној епископској одежди; анђели који учествују у Божанској литургији певају или носе црквене утвари, као што то раде ђакони у Великом входу. Међутим, у куполи Богородице Одигитрије у Пећи није тако. Ту је приказан Христос кога као евхаристичку жртву на часној трапези чува херувим (херувимљ). Клања му се двадесетак анђела обучених у одећу василевса (Cf. В.Ј.Ђурић, Пећка Патријаршија, 144, 145).

⁵²⁶ Анђелских чиновa има девет: серафими (Ис 6,2), херувими (Пост 3,24; Изл 25, 18-22; Јез 9, 3; 10, 1-20; Ис 37, 16 и др), престоли (Кол 1,16; Еф 1, 21), господства (Кол 1,16; Еф 1,21; 3,10; Кол 2, 10), силе (Еф 1,21; Рим 8,38; I Петр 3,22), власти (Кол 1,16; Еф 1,21; 3,10; Кол 2,10), начела (Кол 1,16; Еф 1,21; 3,10; Кол 2,10), арханђели (Јуд 9,1; I Сол 4,16) и анђели (Рим 8,38; I Петр 3,22; Откр 12,7 и др).

Већ утврђено црквено учење учење о девет анђeosких чиновa Псеудо Дионисије Ареопagit уводи у систем и распоређује их у три тројне групе. Прву тријадy чине херувими, серафими и престоли. Они стоје у непосредној близини Бога („у предворју Божанства“, „око Бога“). Они познају Божанске тајне, прожети су неизрецивом светлошћу и у јакој светлости сагледавају Бога. Серафими су пламени и огњени, а херувими обилини у (по)знању и мудрости. Њихови називи сведоче о њиховим богоподобним својствима. Они „имају најближе општење са Божанственим и човечанским својствима Исуса“ и од њих се уче нижи чинови јер су они Богоподобна јерархија. Другостепену јерархију чине господства, силе и власти и њима је кроз посредство чиновa прве јерархије, доступно само другостепено озарење. Трећестепену, најнижу, небеску јерархију, најближу земљи, чине начела, арханђели и анђели („анђели света“). Они су предводници земаљске јерархије и преко њих

арханђела у царској одежди⁵²⁷ са мноштвом анђела повијају своје главе испред „светиње над светињама“. Осталих двадесетак анђела ђакона распоређених око куполе служи литургију. Христос је овде схваћен не само као Пантократор, већ и као врховни свештеник, те је, стога, изостављен из сцене Божанске литургије.⁵²⁸

Сл. 136. Део Небеске литургије (Архиепископ Данило II и његово доба, 1990)

У до сада познатим композицијама, са краја XIII и у раном XIV веку, Христос није сликан како служи са анђелима (Олимпиотиса у Еласону, Краљева црква у Студеници, Старо Нагоричино, Грачаница). Такође Христос у Небеској

као да се додирују небески и земаљски свет. По Дионисију „сваки чин је тумач и гласник виших од себе, а највиши чин је тумач Бога...“ Г. Флоровски, Источни оци V-VIII века, превод са руског, Манастир Хиландар 1998, 98-121; Вид. Ј. Мейендорф, Псеудо-Дионисије Ареопагит, 302-314.

⁵²⁷ У Богородичиној цркви у Пећи снажно је наглашена и улога арханђела, чега није било у старијим српским црквама. У Божанској литургији ове цркве, око источне трапезе приказана су два хора арханђела одевена у царску одећу и издвојена од осталих анђела-ђакона. Арханђели се клањају Агнецу који благосиља и лежи на часној трапези покривен звездицом и воздухом, а изнад њега рипидама маше херувим. Овде се сликар придржавао древног тумачења литургијског обреда константинопољског патријарха Германа (715-730), по коме се у тренутку анафоре маше рипидама над предложеним часним даровима. Присуство Агнеца у Пећи, као и у другим представама Божанске литургије у првој половини XIV века није неуобичајено. Агнец је преузет из службе архијереја која је сликана у олтару и одатле пренесен у куполну композицију Божанске литургије, где симболично представља Христову жртву за целокупно човечанство.

⁵²⁸ Пећка патријаршија, 144-145 (В. Ј. Ђурић).

Божанској литургији није приказан у Даниловој задужбини у Пећи, нити касније у Леснову (1342-1346) и Дечанима (1335-1348), те се с правом сматра да је Пантократор у темену куполе указивао и на литургијску улогу Творца света у небеској служби са анђелима.

Изнад часне трапезе (σβητα трапеза) насликане са западне стране налази се киворијум (το κιβωριον= киворъ, кувуклион, балдахин), на коме је један суд, а на трапези је Јеванђеље и један развијени свитак. Један анђеоло у оделу ђакона (ангелъ Господънь), насликан у профилу десно од трапезе на источној страни, држи дарохранилницу. Слева му прилази процесија у виду пет анђела у ђаконским одежама. Први анђеоло- ђакон носи рипиду, други црвену плаштаницу, трећи носи чашу, четврти по реду држи дискос на челу, а последњи (пети) има у рукама путир који личи на боцу са две дршке. И код друге часне трапезе, насликане на западној страни, постоји процесија анђела- ђакона. Лево од трапезе приказан је анђеоло (ангелъ Господънь) у ђаконском одјејанију, окренут на десну страну, а пружа руке према анђелима-ђаконима који му прилазе с леве стране. До њега је анђеоло са рипидом, други анђеоло има преко рамена пребачену плаштаницу, трећи носи чашу, четврти дискос на челу, док пети (последњи) носи суд у облику боце са два дршка⁵²⁹.

Посматрањем композиције Небеске литургије од Грачанице последње задужбине краља Милутина, до Богородичине цркве у Пећи, стичемо утисак да су српски теолози прве половине XIV века, наравно и архиепископ Данило II, имали циљ да истакну истоветност небеске и земаљске литургије, као и јединство небеске и земаљске Цркве. Овим је оправдано и присуство Агнеца на часној трапези (σβητα трапеза), поред које служе анђели. Христос Пантократор из цркве Богородице Одигитрије у Пећи је глава Цркве, а она је његово тело, што је изражено и насликаном грађевином, која је символ Христовог тела-цркве- Новог Јерусалима- и у Причешћу апостола, насликаном у апсиди те Данилове задужбине.

⁵²⁹ Cf. В. Р. Петковић, Живопис Богородичине цркве у Пећи, 167-168.

Старозаветни пророци

У позном византијском добу приказивање пророка у тамбуру кубета употпуњава целокупну иконографску слику куполног програма цркава. Међутим, живопис Данилових задужбина, и поред основих сличности са нешто старијим и истовременим иконографским програмима, има далеко сложенију теолошку позадину. Он несумњиво добро познаје иконографију старозаветних пророка и њихово одевање. У цркви Богородице Одигитрије у Пећи испод Христа Пантократора и Небеске литургије, у тамбуру кубета, уобичајено као и у већини цркава тог доба, насликани су старозаветни пророци са развијеним свитцима, на којима су исписани текстови са месијанском поруком.⁵³⁰ Орнаментисане траке одељују простор у коме су представљени пророци. Трака белоцрвене боје, широка петнаестак центиметара, једноставно је орнаментисана са окцима беле, плаве и црне боје, и дели простор између *Небеске литургије* и *старозаветних пророка*; док се друга, нешто шири трака, чији је кружни прстен украшен стилизованим палметама, налази између тамбура, на коме су исликани пророци, и пандатифа, на којима су представљени јеванђелисти. Треба напоменути да је број пророка који се сликају у тамбуру кубета различит од споменика до споменика. И Ерминија пропорукује да се пророци и праоци сликају по жељи сликара.⁵³¹ У тамбуру кубета Богородице Одигитрије, подстреком ктитора, приказано их је шеснаест и сви имају

⁵³⁰ Поред Божијег откривења највишим анђеоским чиновима (бестелесним силама), постоји и откривење, додуше, много ређе, и старозаветним пророцима, те је њихово представљање на тако важном месту, зидовима тамбура кубета, али испод бестелесних небеских сила, сасвим разумљиво. У цркви Богородице Одигитрије је испод „Небеске литургије“.

⁵³¹ Вид. Ерминија, 527.

исписано име, ознаку „пророк“ и исписан текст на свитку⁵³², изузев пророка Арона, који нема никакав текст, већ само кадионицу и расцветалу палицу, симболе Богородице. У Пећи су између осам уских прозора насликана по два пророка, у пољима димензија 136x250cm⁵³³, али нису сви представљени били писци пророчких књига из старозаветног канона. Приказани су сви велики пророци: Исаија, Јеремија, Језекиљ и Данило, али и шест, тзв., „малих“ пророка, тако названих због сажетости текста својих књига, представљено је овде. То су: Михеј, Јоил, Авакум, Захарија (Млади), Јона и Софонија. Од тзв. малих пророка, вољом ктитора, нису приказани Осија, Амос, Авдија, Наум, Агеј и Малахије. Поменути пророцима додат је писац првих пет канонских књига Мојсеј, који је први и највећи пророк Старог завета и узор осталим пророцима (били они писци или не), затим пророк и првосвештеник Арон, Мојсејев брат („његова уста“), пророци Илија и Јелисеј, који нису писци пророчких књига, као и два јудејска цара-пророка, Давид и Соломон.

Пророци су старозаветни припремачи Христовог доласка у телу. Они су Богом просвећени и надахнути људи у Старом завету, које је Бог у разним временима издвајао из средине изабраног народа (Израиља) и одређивао им да врше нејерархичку службу; различиту од свештеничке.⁵³⁴ Значај речи *пророк* одређен је у 2. књизи Мојсејевој⁵³⁵.

У договору са ктитором сликар је, приликом приказивања пророка у Богородичином храму,⁵³⁶ поштовао традицију и уобичајену разноврсност иконографије пророка, те је Соломона, Авакума и Захарију (Младог), представио

⁵³² Да пророци не носе увек само цитате из својих дела и да се пророцима који нису били писци, као и Христовим прецима, додељују цитати који указују на смисао куполног програма или фресака из околине запазила је L. Hadermann- Misguich, Kurbinovo, Bruxelles 1975, 197-213. Видети и рад Lj. Popovich. Compositronal Concepts in Four Prophet Cycles in Churches Selected from the Period of King Milutin (1282-1321), Cyrillomethodianum, VIII-IX (1934-1985) 283-317.

⁵³³ Вид. М. Ивановић, Црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији, 145-146.

⁵³⁴ јевр. *Nabi*, а по преводу LXX тумача, јеврејска реч је преведена речју *проφήτης*.

⁵³⁵ Изл 7,1 и 14, 15-16, тј. пророк [*Nabi*, *проφήτης*] је лице које не говори у своје име, већ открива Божију вољу, тј. пророци су Божији избраници, весници Његове воље, коју саопштавају по Његовом надахнућу (лат. *Inspiratio*, *in+spiro-in+spiratio*=надахнуће, Божије саопштавање, објављивање, грч. *Теолνευστος*. Вид. II тим 3, 16, стога су најчешће говорили: *тако глаголетъ Господь...*, *рече Господь...*, *оуста Господна глаголаша сѧ...*

⁵³⁶ О пророцима у куполи Богородице Одигитрије најподробније је писала Љубица Поповић.

Видети: Љ. Поповић, Фигуре пророка у куполи Богородице Одигитрије у Пећи: индентификација и тумачење текстова, in: Данило II и његово доба, Београд 1991, 442-459.

као младе и голобраде. Мојсеј је средовечне животне доби, Јелисеј је проћелав а Јона ћелав, док су сви остали пророци: Исаија, Јеремија, Језекиљ, Михеј, Јоил, Давид и Илија поодмакле животне доби, коју означава седа коса и дуга брада, која је наравно најдужа код првосвештеника Арона, јер је он најстарији. Пророци Арон, Соломон, Мојсеј и Давид приказани су фронтално и свечано, док су остале пророчке фигуре приказане у ставу контрапост и са назначеним покретом једног пророка према другом. Ова група пророка је повезана у једну композициону целину. Само је пророк Арон са симболом Богородице, док сви остали имају свитке са текстом из Старог завета у коме су садржана одређена пророчанства и поуке. Текстови који пророци носе на развијеним свитцима, изузев Мојсејевог и Језекиљевог, били су веома чести у православној уметности.

На развијеним пророчким свитцима у куполи Богородице Одигитрије у Пећи исписана су пророштва из Старог завета која се односе на оваплоћење Христово, на његов Други долазак и Спасење, али и са циљем да прославе патронку храма Богородицу Одигитрију.

У куполи Богородице Одигитрије у Пећи, као и нешто раније у цркви Св. Јоакима и Ане⁵³⁷ у Студеници, пророк Авакум, веома популаран у византијском сликарству, на свитку има текст који говори о Божанској моћи: *Посподи оуслишахъ [ъ] слоухъ твои и оубоухъ дѣл*⁵³⁸. Авакум се са овим текстом појављује у Леснову⁵³⁹ и у Раваници.⁵⁴⁰ У Служби архиепископу Арсенију Данило Пећки поје: “ Оуслиша пророви пришествије твоје господи и оубоуаца, јако хощеши огъ дѣвѣи родитица и челоуѣкомъ явитица, и глаголаше: оуслишахъ слоухъ твои”⁵⁴¹.

Иако се књига пророка Авакума не употребљава на богослужењу, на молитви пророка Авакума⁵⁴², написаној у облику песме, у којој је предсказан Спаситељев долазак и победа над смрћу, заснована је четврта песма канона⁵⁴³.

⁵³⁷ Г. Бабић, Краљева црква, 72-73.

⁵³⁸ Ав 3,2.

⁵³⁹ С. Габелић, Лесново, 59.

⁵⁴⁰ М. Беловић, Раваница, 86-87, сл. 10.

⁵⁴¹ САГ Пѣсьнь дѣ. Ирмосъ.

⁵⁴² Ав 3, 1- 13.

⁵⁴³ Л. Мирковић, Литургика I, 223-224.

У друштву пророка Авакума је пророк Захарија (Млади), такође често укључен међу пророке у тамбуру кубета, који на развијеном свитку има исписан текст: *видех[ъ] срѣць летець*⁵⁴⁴, врло ретко исписиван уз овог пророка. Захарија је са истим стихом касније приказан у Љубостињи.⁵⁴⁵ Захаријина визија летећег српа јавља се и у Откривењу Јована Богослова.⁵⁴⁶ Авакум и Захарија су приказани, блиско препоруци из Ерминије, као млади и голобради.

Сл. 137. Пророци Авакум и Захарија (млади) и свитци које носе у рукама (srpskoblago.org)

⁵⁴⁴ Зах 5,1.

⁵⁴⁵ С. Ђурић, Љубостиња, 76, сл. 63, 76.

⁵⁴⁶ Откр 14, 14- 16.

Сл. 138. Пророци Арон и Соломон и свитак пророка Соломона (Пећка патријаршија, 1990)

Пророк и цар Соломон, приказан и у сцени Благовести, у тамбуру куполе је у друштву пророка Арона, првосвештеника и гласноговорника јеврејског народа који не носи свитак са текстом, већ само кадионицу у десној и жезло у левој руци. Пророк Соломон у десној руци носи развијени свитак на коме је исписан текст: "прѣмѣдростъ създа севѣ храмъ"⁵⁴⁷. Поменути текст се као треће чтеније чита на вечерњу Преполовљења празника на Рођење Богородице (8/21. септембра), на недељу обновљења цркве Светог Гроба у Јерусалиму (13/26. септембра), на вечерњу празника Сретења Господњег (3/15. фебруара), на Благовести (25. марта/ 7. априла), на Успење Богородице (15/28. августа), у уторак треће недеље Часног поста и у уторак Велике Недеље. Исти текст се, пре поменутог, у Богородици

⁵⁴⁷ Приче Сол 9,1.

Одигитрији јавља у Богородици Олимпиотиси⁵⁴⁸ у Еласону и Богородици Перивлепти⁵⁴⁹ у Охриду, а након Пећког се јавља у Марковом манастиру⁵⁵⁰ и Раваници⁵⁵¹.

Младолики син цара Давида одевен је у царски костим и има круну на глави, док је Арон одевен у првосвештеничке одежде. Арон је приказан и у припрати у илустрацији химне „Пророци су те (одозго) наговестили“, са стамном и расцвалом палицом. Према светом апостолу Павлу,⁵⁵² првосвештеник Арон је праобраз првосвештеника Новог завета, Господа Исуса Христа. Црква га прославља у Недељу св. Праотаца, предпразник Рођења Христовог. Кадионица коју носи у десној руци означава човечанску, а жеравица Божанску природу Христову, док дим који излази из ње означава добар мирис Светог Духа. Процветали жезал у левој Ароновој руци праслика је Христовог бесеменог рођења од Дјеве Марије.

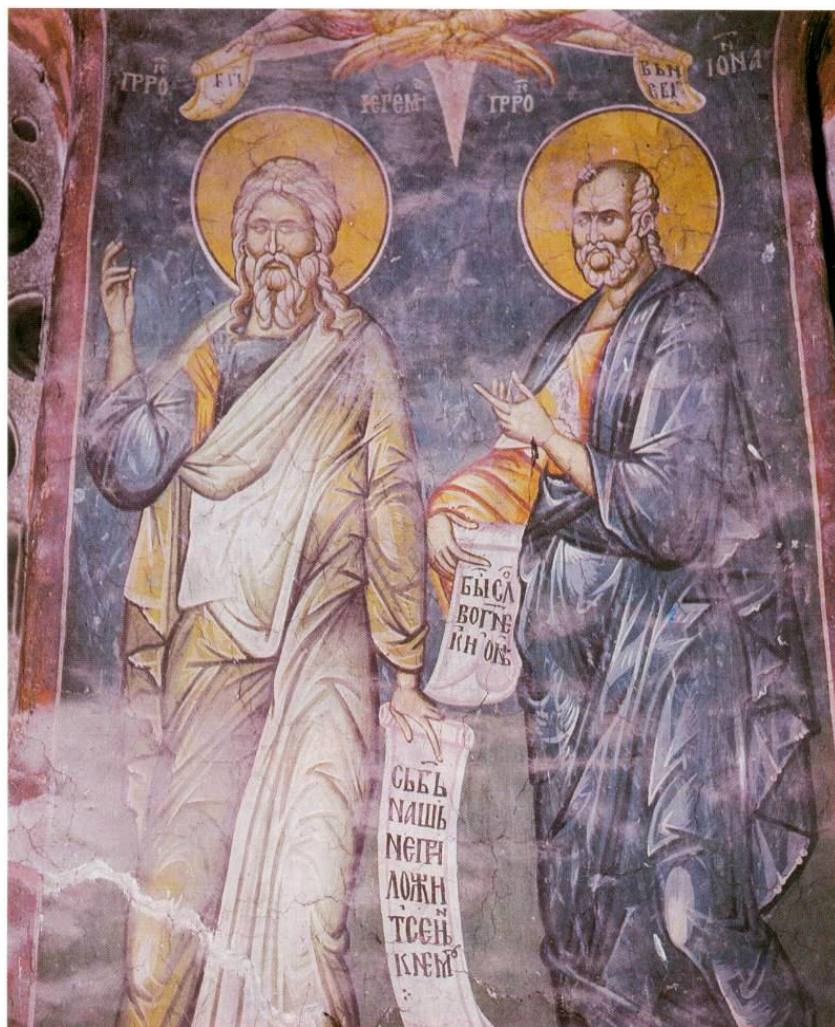
⁵⁴⁸ Παπαμαστορακης, Ο διάκοσμος τὸν τρουῖλου τῶν ναῶν τῆς Παλαιολογείας Περίοδου στή Βαλκανική Ἡερσόνησο και στην Κύπρο, Αθήναι, 2001, 191.

⁵⁴⁹ Ibid., 5, πιν. 4.

⁵⁵⁰ Ibid, 191.

⁵⁵¹ М. Беловић, Раваница, 86-87.

⁵⁵² Јевр 5, 4-6.

Сл. 139. Пророци Јеремеја и Јона и свитци које носе у рукама (Архиепископ Данило II и његово доба, 1991)

блиски су по месту у тексту наводи из *Житија краља Милутина*⁵⁶² и из *Житија краља Уроша*.⁵⁶³

Сл. 140. Пророци Исаија и Језекиљ са свитцима које носе у рукама (*srpskobлаго.org*)

Од пророка који су представљени у тамбуру храма Успења Богородице Одигитрије у Пећи, у Даниловом књижевном делу најчешћи су цитати из псалама Давидових (за разлику од других хагиографија где се најчешће цитирају Јеванђеља) и у нешто мањој мери заступљене су речи Соломонове. Поред двојице царева пророка често су цитирани Боговидац Мојсеј и „старозаветни јеванђелиста“ Исаија, затим ктиторов имењак Данило, као и у нешто мањој мери Јеремија и Језекиљ, а помињу се Илија, Михеј, Јоил и Авакум. У друштву пророка Исаије представљен је пророк Језекиљ, највероватније вољом ктитора, са јединственим текстом : "и **видеху**]" и

⁵⁶² Ис 11, 2-4; "пророкъ во Исаниа глаголетъ, рече бо: и поунетъ на немъ доухъ кожн, доухъ прѣмудрости и разоума, доухъ свѣта и крѣпости; словомъ же оустъ своихъ оубиѣтъ невѣстивааго". ЖКМ Даничић, 114; Мирковић, 86.

⁵⁶³ Ис 11, 2; " почи во на семь юноши доухъ прѣмудрости, доухъ страха и разоума кожн". ЖКУ Даничић, 12; Мирковић, 13.

се рѣка прострѣга".⁵⁶⁴ Овај стих се чита на јутрењу у среду Велике недеље као прво чтеније. Језекиљева визија испружене руке са савијеном књигом насликана је у јужној куполи припрате манастира Хиландара и цркви Светих Апостола у Солуну.

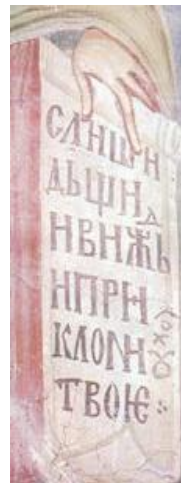
Сл. 141. Пророк Михеј и Јоил и свитци које носе у рукама(srpskoblago.org)

Пророк Михеј, приказан са пророком Јоилом на свитку има текст уопштеног карактера : "тако глаголетъ господь". Овај текст се јавља на неколико места у његовој пророчкој књизи: 2,3; 3,5; 4,6. Шести стих четврте главе Михејевог пророштва чита се на празник Рождества Христовог и на Претпразнство Богородичиног Успења. Пророк Јоил на свитку који носи има текст: "тако глаголетъ господь веда синова радонте се!".⁵⁶⁵ Исти текст пророк носи у Хиландару. Стих на свитку пророка Јоила чита се у

⁵⁶⁴ То је део текста из Јез 2,9.

⁵⁶⁵ Јл 2, 23.

време Часног поста, у среду треће недеље, у среду сиропусне недеље на јутрењу (Јоил 2, 12- 26), као и у суботу уочи Педесетнице.

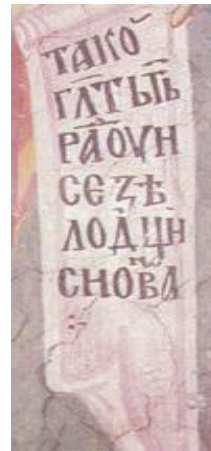

Сл. 142. Пророци Давид и Мојсије са свитцима које носе (srpskoblag.org)

Пророци и цареви Давид и Соломон, често укључени у иконографски програм храмова, могли су бити претстављени на разним површинама архитектонских делова храма. У тамбуру кубета Богородице Одигитрије одевени су у царске одоре, док на главама имају круне украшене бисерима и полудрагим камењем. Давид је приказан са пророком Мојсејем и обојица у левој руци држе свитке. На отвореном свитку цара и пророка Давида налази се текст : "слиши дѣци и вижда и приклони дѣхо твоѣ"⁵⁶⁶. Наведени стих (Пс 45, 10; 44, 11), који се односи на Оваплоћење и Спасење целокупног људског рода и на Богородицу- Цркву, чита се

⁵⁶⁶ Пс 45, 10; 44, 11.

на Богородичине празнике: Рођење, Ваведење и на јутрењу Успења. Исти текст Давид носи и у сцени *Благовести*, где је приказан са Дјевом Маријом. Данило Пећки у Житију ЈевстатијуI каже да се његов претходник молио Богу Давидовим речима (Пс 85, 11, 68, 18 и 21, 11) и помиње псалме за време његових ноћних бдења „... Моле се господери Давидьскыѣ глаголы вѣштае...“ и „... велико обьноштѣнаа стоаина, молбы же и молитвы и псалмы“. ⁵⁶⁷ Пророк Мојсеј у Даниловој задужбини на свитку који држи у левој руци има текст: "станоуь сташе си и Моје издралеви". ⁵⁶⁸ Боговидац Мојсеј је као средовечан човек, осим Пећке Одигитрије, приказан у Протатону, Дечанима, Марковом манастиру, Преображењском манастиру на Метеорима, итд.

Сл. 143. Пророци Софонија и Јелисеј и свитцима које носе (Архиепископ Данило II и његово доба, 1991)

⁵⁶⁷ Даничић, 295- 296.

⁵⁶⁸ Изл 19, 2 или Ис Нав 5, 10.

Пророк Софонија у Пећи носи свитак са текстом из своје књиге: "тако г[а]го[л]а[с]ѣтъ г[ос]под[ь] радуѣ се з[а]кло дни синова,"⁵⁶⁹ док серафим изнад њега има увијен свитак. Овај текст се чита на вечерњу уочи Цвети и на вечерњу Велике суботе. Софонија исти текст носи у цркви Св. Ахилија у Ариљу,⁵⁷⁰ цркви Јоакима и Ане у Студеници⁵⁷¹ и Раваници.⁵⁷² Пророк Јелесеј је у друштву пророка Софоније и на свитку има текст : "р[е]ч[ь] елисеи живѣ г[ос]под[ь]".⁵⁷³ Поменути текст чита се на дан Узношења св. Илије огњеним колима на небо. На свитку овог пророка исписивани су и други текстови, на пример, у Новој Павлици, Ресави, Каленићу итд., цитиран је текст 2. књ цар (4, 2, 21), док у куполи солунских Светих Апостола пророк Јелесеј носи текст пророка Језекиља (7,10). Јелесеју је пророк Илија, узлазећи огњеним колима на небо, оставио свој плашт и тако му пренео своју пророчку моћ.⁵⁷⁴ Пророк Илија на Хориву, праобраз св. Јована Претече, приказан је у тамбуру Богородичине цркве као старац дуге седе косе и браде, поглед му је уздигнут према серафиму који му доноси „реч Божију“ а десна рука подигнута у гест благослова; огрнут је власаницом, и у друштву је пророка Давида, на свитку му је текст: "речивѣ поревновах[ъ] по г[ос]под[ь] в[ъ]с[ъ]з[а]к[ъ] м[о]е[м]ъ".⁵⁷⁵ На дан Узношења на небо св. Пророка Илије чита се овај стих као део чтенија. Текст из исте главе, али 12. стих пророк има у Леснову, Новој Павлици, Раваници, Ресави, Каленићу, али ово није једини извор текстова уз овог пророка, најчешће сликаног у тамбуру куполе, јер је у Марторани и Капели Палатини цитиран 21. стих поменуте главе итд. Свети Оци, нарочито св. Јован Златоусти, у својим списима тумаче неке старозаветне догађаје везане за пророка Илију као најаву новозаветних догађаја, нарочито из Христовог живота. Тако је Илијино васкрсавање удовичиног сина префигурација Христовог васкрсавања Лазара, док његово приношење жртве на брду Кармилу наговештава Силазак Светог Духа на апостоле; Илијино предавање огртача наследнику Јелесеју наговештава Христову предају кључева апостолу Петру, а Илијино узношење на

⁵⁶⁹ Соф 3,14

⁵⁷⁰ Војводић, Зидно сликарство цркве Св. Ахилија у Ариљу, 42-43.

⁵⁷¹ Бабић, Краљева црква, 72.

⁵⁷² Беловић, 86.

⁵⁷³ 2. књ о цар (IV) 2,2,2,4 или 2,6.

⁵⁷⁴ 2. књ о цар (IV) 2, 11-15.

⁵⁷⁵ 1. књ цар (III) 19, 10 или 14.

небо најављује Христово Вазнесење.⁵⁷⁶ Евхаристијско значење има сцена у којој пророка Илију у пустињи хране анђели (I Цар 19, 4-6), а његово зазивање смрти у пустињи наговештава Гетсиманију. Још се ова сцена може тумачити и као префигурација Богородице, јер је и њу, као и пророка Илију, хранио анђео Господњи.⁵⁷⁷

Сл. 144. Пророци Илија и Данило и свитци које носе (srpskoblag.org)

⁵⁷⁶ L. Réau, L'iconographie, du prophète Elie, Elie le prophète, Etudes carmélitaines, Bruges 1956, 241, 254, 256- 257, 259-260 ; Cf, С. Петковић, Морача, 28 и нап. 76.

⁵⁷⁷ L. Réau, op.cit.,254; Петковић, op.cit., 28 и нап.77.

Истраживачи су углавном у циклусу посвећеном св. Илији у морачком ђаконику налазили евхаристичку симболику. Посебно и друкчије је о иконографији морачког ђаконика писао Павле Мијовић.⁵⁷⁸

Пророк Данило, ктиторев заштитник и имењак, приказан као младић у егзотичном оделу са коврцавом косом, карактеристичном капом и у краткој туници овде носи цитат из своје књиге: "видехъ прѣстоли поста[влени]"⁵⁷⁹ (визија престола и Старца данâ). Најчешћи цитати уз овог пророка су из његове књиге Дан 2,44 и 7, 9. Пророк Данило има исти текст у Марковом манастиру, у куполи наоса Св. Архангела у Леснову као и у храму Св. Тројице у Манасији.

Снажна је веза између пророчких речи и слике у тамбуру Богородице Одигитрије те тако пророци Језекиљ, Авакум, Јеремија, Јона, Захарија (Млади) и Илија својим покретима објашњавају текст који носе на свитку. Говорећи о значају поста Данило Пећи помиње Боговидца Мојсеја, пророка Илију, затим из књиге пророка Данила тројицу јеврејских младића у пећи вавилонској, Јонину службу и Преобраћење Ниневљана, као и праведног Јова.⁵⁸⁰

Пророчке речи чине једну трећину Библије. Умесно је напоменути да је у тамбуру кубета Богородице Одигитрије у Пећи, изнад сваког пророчког пара, у два сегмента представљена небеска светлост из које избијају по три зрака, символ трисијаног Бога. Између та два сегмента небеске светлости лебде изнад пророчких парова шестокрилати серафими, пружајући им свитке, који могу бити развијени или одвијени и са исписаним, почетним речима које су у вези са стојећим фигурама пророка. Овде серафими посредују између Божанске премудрости која је извор инспирације и пророка који су позвани да у Божије име говоре пометеном и обесхрабреном народу и да му обећају Сион и небески Јерусалим (појаву Месије и долазак Његовог царства).

У тамбуру кубета Богородице Одигитрије у Пећи, само пророк Арон нема текст, већ носи симболе Богородице, док пророци и цареви Давид и Соломон имају одабране текстове (цитате) који се такође односе на Богородицу. Пророци Михеј, Исаија, Авакум, Јеремија и Јона у текстовима које носе наглашавају долазак

⁵⁷⁸ Мијовић, Теофанија у сликарству Мораче, Зборник Светозара Радојчића, Београд 1969, 179-194.

⁵⁷⁹ Дан 7,9.

⁵⁸⁰ ЖКЈ Даничић, 63-64; Мирковић, 49-50.

обећаног Месије, док Христово Васкрсење и Вазнесење наглашавају пророци Јоил, Софонија, Илија и Јелисеј, и на крају, о пророчким визијама говоре текстови Језекиља, Захарије (Млађег) и Данила.

Први познати пример приказивања шеснаест пророка у тамбуру кубета има Ἡ Παναγία τῶν Χαλκέων у Солуну⁵⁸¹ (средина XI века), а један од последњих примера у касном средњем веку имамо у Љубостињи,⁵⁸² задужбини кнегиње Милице (1389). Међутим, за разлику од Пећке Одигитрије, пророци су у поменутих црквама били насликани у две зоне.

Првосвештеник и пророк Арон⁵⁸³ у византијском сликарству, према сачуваним подацима, није често приказиван са другим пророцима у тамбуру куполе, већ је много чешће сликан изван региона куполе. Арон је у тамбуру куполе у српском средњовековном живопису, приказан још само у Ариљу⁵⁸⁴ и Ресави,⁵⁸⁵ а изван куполе на потрбушју лукова у Сопоћанима⁵⁸⁶ и Дечанима,⁵⁸⁷ а у оквиру композиције "Ἀνωθεν οἱ Προφῆται σε προσκυνουσιν" у Богородици Љевишкој и монументалној Даниловој припрати у Пећи,⁵⁸⁸ Само првосвештеник и пророк Арон има кадионицу и расцветалу палицу, атрибуте пресвете Богородице, те се њен лик утискује на овима у неким другим црквама, грађеним у исто време кад и Данилове задужбине у Пећи.⁵⁸⁹

Пророк Арон (*Пророкъ Аронъ*) је у куполи Богородичине цркве у Пећи насликан у друштву пророка Соломона (*пророк Соломонъ*), између североисточног и источног прозора. Његова раскошна првосвештеничка одежда је сликана према ономе што је Бог наложио Мојсију, као што се види из књиге Изл 29, 4-10.

⁵⁸¹ D. E. Evangelides, Ἡ Παναγία τῶν Χαλκέων (1954), 1-98, и Karoline Papadopoulou, Die Wandmalereien des XI. Jahrhunderts in der Kirche Παναγία τῶν Χαλκέων in Thessaloniki, Graz-Köln 1969, 18-25; 95-96, 103.

⁵⁸² С. Ђурић, Љубостиња (1985), 82

⁵⁸³ јевр. `ahāgōn, нејасног значења, старији брат пророка Мојсеја, први СЗ Првосвештеник (Изл 7,7); "А Мојсију бјеше осамдесет година, а Арону осамдесет четири године кад говораше с фараоном". Да је Арон приликом изласка Јевреја из Египта говорио у име Мојсејево, сведочи Изл 4, 10-17;

⁵⁸⁴ Д. Војводић, Зидно сликарство цркве Св. Ахилија у Ариљу, Београд 2005, стр. 37, 38, 39, 153, 156-158.

⁵⁸⁵ Г. Симић, Д. Годоровић, М. Брмболић и Р. Зарић, Манастир Ресави, Београд 2007, 54, сл. 21.

⁵⁸⁶ В.Ј. Ђурић, Сопоћани, Београд 1963 (1991²).

⁵⁸⁷ М. Чанак- Медић и Б. Тодић, Дечани, Београд 200 ,

⁵⁸⁸ Вид. Г. Бабић, Б. Љевишка, 77-78 ; В. Милановић, Пророци, 410; Ј. Поповић, Фигуре пророка, 446 (са старијом литературом).

⁵⁸⁹ Б. Тодић, Иконографски програм, стр. 366, нап. 40.

Манастир у Дафни близу Атине (око 1100.г.⁵⁹⁰) има исти избор у петнаест пророчких фигура, само што је у Дафни приказан Малахија, а у Пећкој Одигитрији првосвештеник и пророк Арон.

Арон је био тумач Мојсејев, те је у његово име говорио пред народом⁵⁹¹ и пред египатским фараоном,⁵⁹² по Јахвеовој заповести зато што је био речит⁵⁹³.

У целокупној композицији куполног програма, старозаветни пророци са одабраним текстовима (цитатима) које носе на свитцима (били писци или не) заузимају значајно место у тамбуру кубета и помажу нам да сазнамо више о делатном ктитору, као и о схватањима средњовековног човека и његовим могућностима изражавања.

⁵⁹⁰ G. Millet, *La monastere...*(1899) 76-85; 106-146; и сл. 45.

⁵⁹¹ Изл 4, 27-31.

⁵⁹² Изл 5, 1-5; 8,11 и даље.

⁵⁹³ " Њему ћеш казати и ставићеш ове ријечи у уста његова, и ја ћу бити с твојим устима и с његовим устима, и учићу вас шта ће те чинити. И он ће уместо тебе говорити народу и он ће бити теби уместо уста" (Изл 4,15-16).

Јеванђелисти

Сл. 145. Јеванђелист Јован

У храму Богородице Одигитрије у Пећи четворица јеванђелиста су, у складу са уобичајеним решењем у сликарству православних цркава, приказани у пандантифима;⁵⁹⁴ сагласно обичајима на источној страни су непосредни Христови ученици Јован и Матеј, а на западу Марко и Лука. На површинама између пандантифа насликани су: Мандилион, Керамион, два Херувима и Божија рука, која се јавља из сегмента неба.

⁵⁹⁴ Сликање јеванђелиста на тако важном конструктивном месту цркве- пандантифима, указује на њих као на посреднике између неба и земље.

Портрети јеванђелиста на пандатифима Богородице Одигитрије у Пећи, иконографски су занимљиви. По налогу ктитора, сва четворица су у друштву једне музе (Јован је и са својим учеником Прохором), која има натпис *прѣмудростъ*, и која их инспирише. Овај мотив који није чест у монументалном зидном живопису, доста је чест у минијатурном сликарству. Први пут се код нас у зидном сликарству јавља у Старом Нагоричину код Куманова.⁵⁹⁵

Јеванђелист Јован (*свѣтлы ѿ[ва]н[ъ]*, грч. Ὁ Θεολόγος Ἰωάννης, слави се 26. септембра), насликан уобичајено на југоисточном пандантифу, окренут је ка небу, које му је извор инспирације, иза њега је анђео *прѣмудростъ*, док му се са друге стране стола десно од њега налази *свѣтлы Прохоръ*⁵⁹⁶ који записује речи које му Јован диктира. Јеванђелист Јован је једини био непосредно надахнут Духом Светим (Откр 1, 10-12). Ваља рећи и да су писци синоптичких јеванђеља: Матеј, Марко и Лука, најчешће приказивани у одајама или екстеријеру урбане средине, док је јеванђелист Јован неретко "смештан" у пећину. У цркви Богородице Одигитрије у Пећи Јован је седи старац али још увек снажан, високог је чела и широке браде, смештен у југоисточном пандатифу, седи на широком престолу испред пећине на Патмосу телом окренут улево. Са његове десне стране је млади и голобради Прохор који на једној отвореној књизи, смештеној на крилу, једва успева да запише све оно што му његов учитељ обасјан небеском светлошћу саопштава у стваралачкој ватри. У књизи је записан почетак Јеванђеља по Јовану: *исъкони бѣ слово*. Изнад њих су натписи *свѣтлы ѿ[ва]н[ъ]* и *свѣтлы Прох[ор]ъ*. Лево од Јована стоји крилата персонификација *прѣмудростъ* са прибором за писање. Изнад ње се са неба спуштају зраци светлости из којих се помаља Божија рука⁵⁹⁷. Она се јавља у тематском програму поткуполног простора, тј. између пандантифа, као и нерукотворени Христови образи (мандилион и керамион), и један је од знакова оваплоћеног Логоса, тј. символ Христа, а у вези је са јеванђелистима надахнутим Премудрошћу Божијом, који су описали Христово оваплоћење и Његову науку. Иза Јована у

⁵⁹⁵ С. Радојчић, Ликови инспирисаних, in: Текстови и фреске, 16-17.

⁵⁹⁶ Св. Прохор је један од седамдесеторице апостола, слави се 28. јула и слика са свитком као и сви остали апостоли ове групе (само је кад се приказује са св. Јованом јеванђелистом млад и голобрад, док је у свим другим случајевима "просед, кратке раздвојене браде" (Ерминија, 387 и 389).

⁵⁹⁷ О пореклу Божије руке која израња из сегмента неба вид: A.Grabar, L'empereur dans l'art byzantin, Strasbourg 1936 (Variorum Reprint, London 1971², 113-114).

другом плану је стеновит пејзаж, док је иза *премудрости* на левој страни и иза Прохора на десној страни, насликана необична архитектура. Између јеванђелиста Јована и његовог ученика Прохора смештен је онижи осмоугаони сто на ком се налази прибор за писање. На отворено Јеванђеље, стављено на пулт са искривљеним сталком, окачен је бели суд.

И остали јеванђелисти насликани на пандантифима Богородичине цркве иконографски су веома занимљиви јер су, као и Јован, у друштву музе која има натпис *премудростъ* и која их инспирише. Такође су заокупљени и својим списатељским радом.

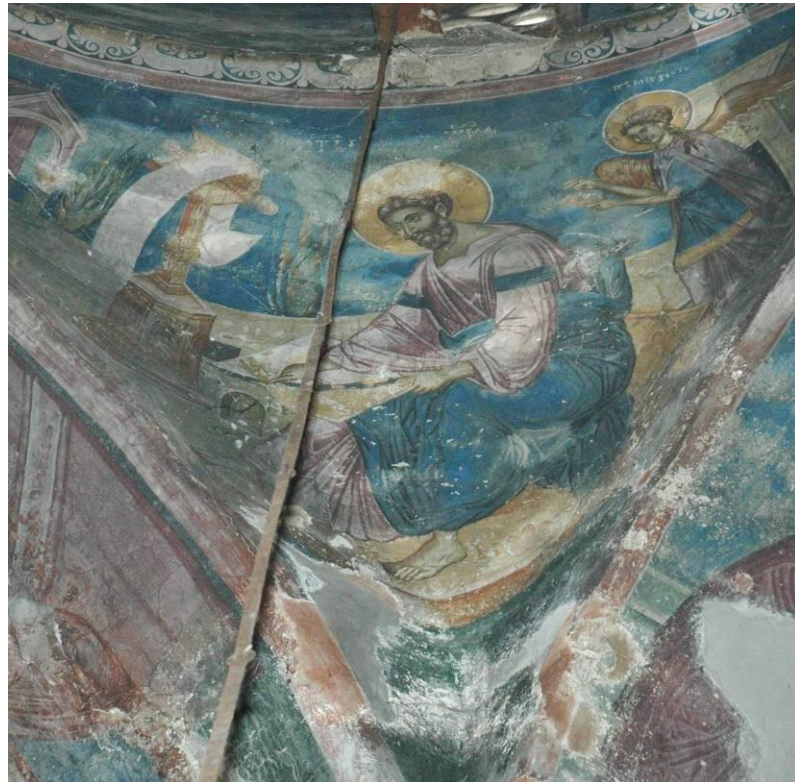

Сл. 146. Јеванђелист Матеј

Јеванђелист Матеј (*свѣтлы Маден*, грч. Ματθαῖος ὁ εὐαγγελιστής, слави се 16. новембра) насликан је уобичајено на североисточном пандантифу. Између њега и

јеванђелиста Марка насликан је херувим (херувимљ). Његове руке су испружене у страну, и у обема држи по један свитак.

Овде је Матеј приказан као снажан човек, иако су му и коса и брада седе. Сео је на онижу клупу, профилем је окренут на десну страну, док су му ноге смештене на дрвеном подножнику. На коленима му је отворена књига, над којом се нагнуо док пише. Иза јеванђелиста је насликана крилата персонификација Божанске премудрости у анђеоском облику којој је изнад главе исписан назив *прѣмудростѣ*. Јеванђелисти се у XIV веку и у монументалном и у минијатурном сликарству, веома често приказују са Премудростима, што је резултат класицистичког образовања око 1300. године у Византији и земљама њеног културног круга. У нашем зидном сликарству први пут се јављају у Старом Нагоричину, чији је ктитор краљ Милутин⁵⁹⁸.

Сл. 147. Јеванђелист Марко

⁵⁹⁸ Вид. Пећка Патријаршија, 146 (са старијом литературом).

Јеванђелист Марко (свѣтлы Марко, грч. Ὁ Μάρκος ὁ εὐαγγελιστής, слави се 25. априла) насликан је сагласно обичајима на северозападном пандатифу. Он седи за пултом преко кога је пребачен развијен свитак (ротулус), а ту се налази и предмет (шипка) преко кога се свитак одмотава, окренут је профилом улево, глава му је велика, коса и брада су му бујне и има беле рефлексе на њима, као и на јагодицама. Иза њега се налази персонификација Божанске Премудрости са натписом *прѣмудростъ*. Одевена је у црвени хитон, изнад кога је туника са веома кратким рукавима и химатион закопчан до грла. Она је десну руку подигла у гест говора, а у левој носи диптих и мастионицу. Јеванђелист има на коленима развијен свитак, а иза њега је насликана архитектура са дрвећем.

Сл.148. Место на ком је раније био насликан јеванђелист Лука

Јеванђелист Лука (свѣтлы Лука, грч. Ὁ Λουκᾶς ὁ εὐαγγελιστής, слави се 18. октобра) био је у складу са уобичајеним решењем насликан на југозападном пандатифу. Али његова представа није очувана (изузев део нимба и представе премудрости, насликане иза њега). Очувани су натписи *свѣтлы Лука* и *прѣмудростъ*, као и делови архитектуре у другом плану.

Између јеванђелиста Луке и Јована, као и између Матеја и Марка насликан је *херувим* са рукама испруженим у страну и са свитцима у истим.

Према хришћанском учењу о бестелесним силама и њиховој хијерархији *херувими* су посебно блиски Богу, а представљају се као шестокрила бића са ногама, понекад и са "рукама човечијим под крилима", на основу визије пророка Језекиља (Јез 10,21: "Свака имаше четири лица и четири крила, и као рука човечија бјеше им под крилима").

Дужност им је да непрестано славе Бога, да изливају премудрост и да просвећују. Они су чувари Раја, а налазе се тамо где је и Господ присутан, који на основу Пс 18,10: ("Сједе на херувимима и подиже се, и полетје на крилима вјетренијем" и Пс 99,1: " Господ царује: нека стрепе народи; сједи на херувимима нек се дрма земља"), седи на херувимима. У средњовековној црквеној уметности честа је замена својстава херувима и серафима.

Сл. 149. Херувим

Између пандантифа на којима су јеванђелисти Марко и Лука ктитор је наложио или одобрио сликару да наслика Христов нерукотворени лик на керамици (свјетла *Керамида*, грч. τό Άγιον Κεράκιον). Ваља нагласити да је уобичајено приказивање Христових нерукотворених ликова на Мандилиону и Керамиону, између јеванђелиста насликаних на пандантифима, јер су јеванђелисти писаном речју посведочили оваплоћење Логоса, као и његову науку.

Сл. 150. Мандилион (*srpskoblag.org*)

Представе Мандилиона и Керамиона воде порекло из приче о Авгару, краљу Едесе (на реци Еуфрату), кога је на чудесан начин излечио Христов нерукотворени лик. То је била награда за Авгарову веру у Христа. Иако о овом догађају постоје разна предања: коптско, сиријско, византијско, арапско, словенско, за сва важи да су прихваћени као један од новозаветних апокрифа који изазива снажан утисак. Сва предања везана за Свети Убрус имају причу о тешко болесном краљу Едесе, Авгару, који је био упознат са чудима која је учинио Исус Христос, те је стога послао сликара Ананију у Палестину са поруком да му Христос дође у Едесу у циљу излечења, или, ако то није могуће, да га наслика, јер је веровао у исцелитељску моћ Христовог лика. Међутим, пошто се примицало време Христовог страдања, он није имао времена да иде у Едесу, где би излечио болесног краља, већ је обрисао своје лице убрусом (Μανδήλιον), на њему је остао отисак Христовог лика, који му је послан са написаном поруком да ће му захваљујући убрусу одмах бити боље и да га коначно оздрављење чека кад се буде сусрео са својим послаником. Према неким изворима, Исус је свој лик утиснуо на Ананијево сликарско платно, други извори говоре да је Христос отисак свог лика оставио на свом химатиону, зато што Ананија (Ханан) није могао да наслика бљештаво лице Богочовека, док трећи тврде да црте Божанског лика није могла ухватити сликарева

кичица зато што Спаситељев лик није руком створен. Кад је Авгар добио Христову поруку и убрус и целивао његов лик било му је боље. У потпуности је оздравио када га је посетио Тадеј, један од седамдесеторице апостола (Οἱ εβδομήκοντα ἀπόστολοι), по налогу апостола Томе (6. октобар) који је припадао ужем кругу апостола (Οἱ δώδεκα ἀπόστολοι). Након тога Мандилион је, по Авгаровој наредби, налепљен на дрвену подлогу, уоквирену златним рамом и проглашен за светињу његове престонице и читаве државе. Мандилион је стављен на градску капију, а испод њега је написано : " Христе Боже нико се неће постидети ко се у Тебе нада" (можда је то део писма Авгаровог упућеног Христу). Међутим, један од Авгарових потомака је обновио идолопоклонство, а епископ Едески је Мандилион зазидао изнад градске капије. Кад су Персијанци у време императора Јустинијана (527-565), напали Едесу, њеном епископу Евлавију јавила се Богородица и објавила му тајну о зазиданом Христовом нерукотвореном лику чијом су силом Персијанци побеђени, а тада је утврђено да се на Керамиду под којом је био Мандилион пренео Христов лик (ово је јединствен пример да је један нерукотворени лик створио други). Године 944. Мандилион је пренет у Константинопољ⁵⁹⁹.

Мандилион и Керамион се приказују између пандантифа, тј. на високим површинама сводова цркве, као успомена на место изнад едеске капије, где су пронађени у VI веку.

Символика Мандилиона, чија је иконографија позната пре иконоборачких распри, дело је иконодула којима је предање о цару Авгару и његовом чудесном оздрављењу, представљало реалан доказ Христовог оваплоћења, а место које Мандалион и Керамион добијају у XII веку, испод тамбура куполе, између пандантифа, истовремено означава јединство небеске и земаљске цркве⁶⁰⁰.

⁵⁹⁹ E. fon DOBSCHUTZ, *Christusbilder, Untersuchungen zur Christlichen Legende*, Leipzig, 1899 (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur; der ganzen Reihe, Bd. 18, 102-196; A. GRABAR, *La Sainte- Face de Laon. La Mandylion dans l'art orthodoxe*, Prague, 1931, 23-29 ; М. Татић-Ђурић, *Легенда о Авгару и српски абагар*, in : *Студије о Христу*, Београд 2011, 45- 66.

⁶⁰⁰ GRABAR, *Sainte Face*, 27-28; IDEM, *Iconoclasm*, 36-40, 52; K. WEITZMANN, *The Mandilion and Constantine Porphyrogenitus*, *CA XI* (1960) 163-184. О Мандилиону на Балкану и на хришћанском Истоку, в. Т. VELMANS, *op. cit.*, 74-78; N. THIERRY, *Deus notes à propos du Mandilion*, *Зорграф* 11(1980) 16-19; T. VELMANS, *Les peintures de l' église dite "Tanghil" en Georgie*, *Byzantion* 52 (1982) 389-412; EADEM, *Miroir de l' invisible*, Paris 1996 (= *L' arte dolla Georgia*, Milan, 1996) 39, fig. 32-34

Мандилион и Керамион се још од доба Комнина сликају на зидовима између пандантифа, у поткуполном појасу⁶⁰¹. У то време као саставни део куполног програма живописа постају сведочанство о истинитом Христовом образу, о првом лику Сина Божијег.

Сл. 151. Керамион (*srpskoblag.org*)

Сл. 152. Серафим (*srpskoblag.org*)

⁶⁰¹ Dufrenne, *Les programmes des coupoles*, ИНА 5, (1965) 194; О Христовом лику на убрусу у Константинопољу после 944. године (када је пренет из Едесе у византијску престоницу), в. А. GRABAR, *L' iconoclisme byzantin, Le dossier archéologique*, Paris 1958 (nouvelle édition, Paris 1984²), 36-40; О најстаријој очуваној икони Мандилиона, в. К:WEITZMANN, *The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai. The Icons, I From the Sixth to the Tenth Century*, Princeton 1976, 94-98, tab. XXXVII.

Велики празници

У новом иконографском програму постиконокластичког времена јављају се сцене *Великих празника* настале као илустрација најважнијих празника које Црква слави⁶⁰².

Треба нагласити да иако Православна Црква по 47. глави типика, у Велике празнике сврстава осам Господњих, четири Богородичина празника (по литургици се и Сретење Господње убраја у Богородичине празнике), два празника Св. Јована Претече: Рођење и Усековање као и празник врховних апостола Петра и Павла,⁶⁰³ у црквеној ликовној уметности у класификацији Великих празника, која се временом мењала, постоје извесна одступања. Ту најчешће спадају: *Благовести*, *Христово Рођење*, *Сретење*, *Крштење Христово (Богојављење)*, *Преображење*, *Васкрсавање Лазара*, *улазак Христа у Јерусалим (Цвети)*, *Распеће*, *Васкрсење Христово*, које се најчешће приказује као *Силазак у ад*, или каткад као илустрација Мироносица на Христовом гробу,⁶⁰⁴ *Вазнесење Христово*, *Силазак Св. Духа на апостоле*. Празнични циклус се најчешће завршава *Успењем Богородице*⁶⁰⁵, последњим великим празником црквене године која почиње 1. септембра.

У живопису сваког православног храма, без обзира на његове димензије, као обавезан део сликаног програма подразумева се циклус Великих празника у коме се пројектују најважније хришћанске догме, односно тајна оваплоћења и искупљења, као и подсећање верника на дане прослављања најважнијих догађаја у хришћанској историји..

⁶⁰² Millet G., Recherches sur l' iconographie de l' évangile aux XIV et XVI siècles d' apres les monuments de Mistra, de la Macedoine et du Mont-Athos, Paris 1916 (réimpression 1960²); Restle M., Dodekaorton, in Reallexicon byzantinische Kunst, ed. K. Wessel, I, Stuttgart 1963, col. 1207-1214; За анализу Великих празника где на малом простору имамо 16 епизода в. Hadermann-Misguich L., Kurbinovo, Bruxelles 1975, 94-185; детаљну библиографију навео је Марковић М., Циклус Великих празника, in: Зидно сликарство манастира Дечана, Београд 1995, 107-119.

⁶⁰³ Вид. 47. главу типика, по Л. Мирковић, Хеортологија, Београд 1961, 10.

⁶⁰⁴ У цркви Богородице Одигитрије у Пећи приказано је на оба начина.

⁶⁰⁵ Према учењу Цркве, Успење значи "уснуће", сан који је "пролаз кроз смрт", јер, по Предању, њу смрт није дотакла.

Циклус Великих празника у цркви Богородице у Пећи насликан је по кривинама свода и на највишем појасу њених зидова. Распоред празника у овој Даниловој задужбини је у највећој мери одређен редоследом излагања догађаја у текстовима Јеванђеља и Дела апостолских. На врху стубаца што одвајају олтар од наоса насликане су *Благовести*, *Рођење Христово*, *Сретење*, *Крштење*, *Преображење* и *Васкрсавање Лазара* на јужном краку крста, *Улазак Христа у Јерусалим*, *Распеће* и *Мироносице на Христовом гробу* и *Силазак у ад* на северном зиду и у северном краку крста, док су у олтарском своду *Вазнесење Христово* и *Силазак Светог Духа*. Циклус Великих празника завршава се *Успењем Богородице*, које је насликано на горњим површинама (другој и трећој зони) западног зида. Сликари Великих празника, по налогу архиепископа Данила II, углавном раде у овој његовој задужбини као одани настављачи проналазака насталих на преласку XIII у XIV век, али понегде уносе и неке важне детаље и нарочиту пажњу посвећују *Христовом силаску у Ад* за који је коришћена неуобичајена теолошка подлога. Смисао и појединости иконографије Великих празника и осталих композиција, у Даниловим задужбинама треба тумачити библијским описима, али и текстовима хагиографске животописне, омилитичке, химнографске и литургичке садржине⁶⁰⁶. Једино је тако је могуће разјаснити идеје ктитора архиепископа Данила II, који је, судећи према јакој вези између слике и писане речи, могао имати, као учени теолог и књижевник, веома важну улогу не само у настанку композиција великих празника, него и читавог иконографског програма Богородичине цркве у Пећи. Иако се о свему договарао са вероватно достојним сабеседником, сликаром протомајстором, његова реч је, као реч врховног црквеног поглавара и ктитора, морала бити пресудна.

Великим празницима у највишим зонама цркве Богородице Одигитрије у Пећи, као и у другим црквама, илустровани су најважнији догађаји из Христовог и Богородичиног живота, тесно повезани са литургијом, где се од почетка до краја

⁶⁰⁶ За неке мотиве Великих празника не може се наћи објашњење само у новозаветним канонским књигама, зато што су сликари у цркви Богородице Одигитрије у Пећи, исто као и њихови претходници, користили бројна поетска, омилитичка и апокрифна дела, на која им је, уколико су различита од уобичајених, могао пажњу скренути ктитор, који је овде вероватно и идејни инспиратор. Језик сликара и иконографа се поред канонских текстова, оформљивао и речима византијских писаца и песника употребљаваним у православном богослужењу (нарочито код извесних тема).

приказује Христово дело искупљења и спасења целокупног људског рода. У целокупној литургији приказана су Христова дела: долазак међу људе, проповед, смрт, васкрсење, узношење на небо (на почетку литургије Његов долазак, јављање, учење и чуда, а у осталим деловима литургије смрт, васкрсење и вазнесење на небо).⁶⁰⁷ Оваплоћење Христово назначено је псалмима који се на почетку литургије певају у антифонима, а касније догађаје означава оно што следи након њих.⁶⁰⁸

Илустровање догме о Оваплоћењу Логоса смишљене су на основу јеванђељских текстова. Тако, на пример, патријарх Никифор Константинопољски (806-815), заштитник икона, који ће по ктиторовој препоруци бити насликан на тријумфалном луку скупа са најпознатијим јерарсима хришћанске цркве, каже: "Гледамо многе међу тим обожаваним књигама, које су веома старе; посведочено је да су их у давнини сачинили побожни људи. И кад их човек отвори, с једне стране вештина писара открива учење божанске историје, а с друге, уметност сликања нам упоредно указује на исте ствари. Један поступак не поучава више него други. Оба тумаче једну исту реч, оба уче о Оваплоћењу Логоса и подсећају на њу".⁶⁰⁹ Међутим, треба нагласити да, поред наведеног, у објашњавању догме подједнак значај има и литургијски обред, те су отуда са истим циљем током године слављени и најважнији Христови и Богородичини празници. Илустровани јеванђељски или светопредањски текст и богослужбени обреди међусобно су се допуњавали, са циљем да утичу на осећања верника тако да они буду спремни да приме свете дарове⁶¹⁰.

⁶⁰⁷ Вид. Н. Кавасила, Тумачење Свете литургије, прев. на српски са грчког изворника, Нови Сад 2009, 47.

⁶⁰⁸ Исто, 48.

⁶⁰⁹ Nikifor, *Apologeticus Major*, PG 100, col 748C-749. Нав. према: Г. Бабић, Краљева црква, 135.

⁶¹⁰ О обреду који треба да узбуди верне у храму, један од угледних тумача Литургије Николај Кавасила (XIV век) каже: "Из тог разлога је и уведена ова симболика- с једне стране, она не указује само речима на догађаје из божанског домостроја, него саме те догађаје поставља пред наше очи, а са друге стране, бива видљива током целокупне свете тајне. Тако она на онај први начин, лакше делује на наше душе, и то не само какав призор, него тако што буди у нама осећања- јер видљива представа оставља у нама јачи утисак- а на онај други начин делује тако што не оставља места за заборав и што не допушта да наше мисли некуд другамо буду усмерене, све док нас не доведе до ове божанске Трпезе. А тада, кад се испунимо таквим мислима и наш ум буде трезвен, причестићемо се божанским Тајнама, уносећи у себе освећење на освећење, односно уносећи освећење свете службе на освећење виђења, преображавајући се... из славе у славу (II Кор 3, 18)- из оне ниже у ону вишу". Св. Н. Кавасила, н.д., 32-33.

На чудо Оваплоћења од Дјеве указују у Старом Завету, поред пророка, и многобројни тајанствени знаци, на пример, неопалима купина, небеска роса на руну Гедеоновом, стамна (*стамна*, *σταμνος*= посуда, крчаг) у којој је била небеска мана (Изл 16, 33; Јевр 9, 4), престо јудејског цара Соломона и свећњак, као и многи други праобрази (префигурације).

Дванаест Великих празника који чине богослужбену годину сматрају се у православној Цркви за дванаест духовних блага, односно за смисао броја дванаест, као: дванаест апостола, дванаест врата што воде у небески Јерусалим, дрво живота које дванаест пута доноси плодове, уствари они представљају дванаест печата Светог Духа који је на Педесетницу освештао васељену⁶¹¹.

Циклус Великих празника у цркви Богородице Одигитрије у Пећи почиње сценом *Благовести* (*Бљговѣщеніе*, грч. Ο εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου)⁶¹², изображеном на врху стубаца који раздвајају олтар од наоса, а изнад сцене Деизиса. Првом делу *Благовести* припада *арханђел Гавриљ*, који стоји у полупрофилу на десно са жезлом гласника у левој руци (симбол носиоца поруке), док му је друга рука подигнута у гест говора према Богородици (беседа архангела Гаврила са Богомајком), насликаној јужно од простора над којим се своди кубе⁶¹³. Иза архангела је оштећена фигура пророка Соломона са развијеним свитком у руци на коме су исписане пророчке речи које се односе на Богородицу. На источној страни јужног наоса до олтарске преграде је као други део композиције *Благовести*, представљена Богородица, праћена фигуром пророка Давида, који је десно од едикуле сликане изнад отвора што гледа на капелу посвећену св. Јовану Претечи (ђаконик) са

⁶¹¹ Вид. Г, Круг, Икона, превод са руског, Врњачка Бања 2003, 47. За развој и иконографију Великих празника вид. М. Марковић, Циклус Великих празника, in: Зидно сликарство манастира Дечана, 107-119, где је наведена најважнија ранија литература. Најважнији подаци о развоју циклуса Великих празника и иконографији њихових сцена наведени су у нап. 3 на 107. страни.

⁶¹² Нови Завет, односно Оваплоћење Христово, започиње догађајем Благовести, када почињу испуњења Старозаветних пророштава о Спаситељу Света. Оваплоћеном Сину Божијем даје се хвала у антифонима. Песма 2. антифона, која се приписује императору Јустинијану I (527-565)-Јединородни Сине... потврђује да се оваплоћење Логоса остварило.

⁶¹³ Уобичајену иконографску сцену допуњују старозаветни пророци и цареви Давид и Соломон.

развијеним свитком у руци на коме је текст: " *слиши дѣци и виждѣ и приклони ђхо твое* " ⁶¹⁴, са натписом *пророкъ Давидъ* и остатком натписа... *вѣщеніе*, док је први део натписа *бл҃ги*.. изнад арханђела Гаврила. Између Богородице (одевене у мафорион и доњу хаљину) и пророка Давида (одевеног у царско одело) насликана је занимљива кулиса одаје из које је Богородица (*МР Θῶ*) изашла.

Сл. 153. Арханђео Гаврило из сцене Благовести

⁶¹⁴ Пс 45, 10.

Овај догађај је у Новом завету једино описан код јеванђелиста Луке (Лк 1, 26-38), а помињу га апокрифи (Протојеванђеље Јаковљево и Псеудо-Матејево јеванђеље) и химнографи (нарочито Акатист пресветој владичици Богородици), које су тумачили св.Оци и учитељи Цркве. И тајанствени знаци пророчанстава из Старог завета такође сведоче о *Благовестима*.

Сл. 154. Богородица и пророк Давид – други део Благовести

Кратке податке Лукиног јеванђеља о овом догађају допуњују новозаветни апокрифи, пре свега Протојеванђеље Јаковљево, у коме стоји да је након првог јављања анђела Марија отишла на кладенац да напуни судове водом, а кад је стигла кући јавио јој се поново ⁶¹⁵.

У Псеудо-Матејевом јеванђељу и средњовековним коментарима говори се да је Марија у тренутку појаве арханђела Гаврила читала књигу старозаветног

⁶¹⁵ Вид. : Л. Мирковић, Хеортологија, 44, н.2.

великог пророка Исаије и размишљала о његовом пророчанству: "Ето, дјевојка ће зачети и родиће Сина..." (Ис 7, 14)⁶¹⁶

Сл. 155. Пророк Давид из сцене Благовести

Сл. 156. Пророк Соломон из сцене Благовести

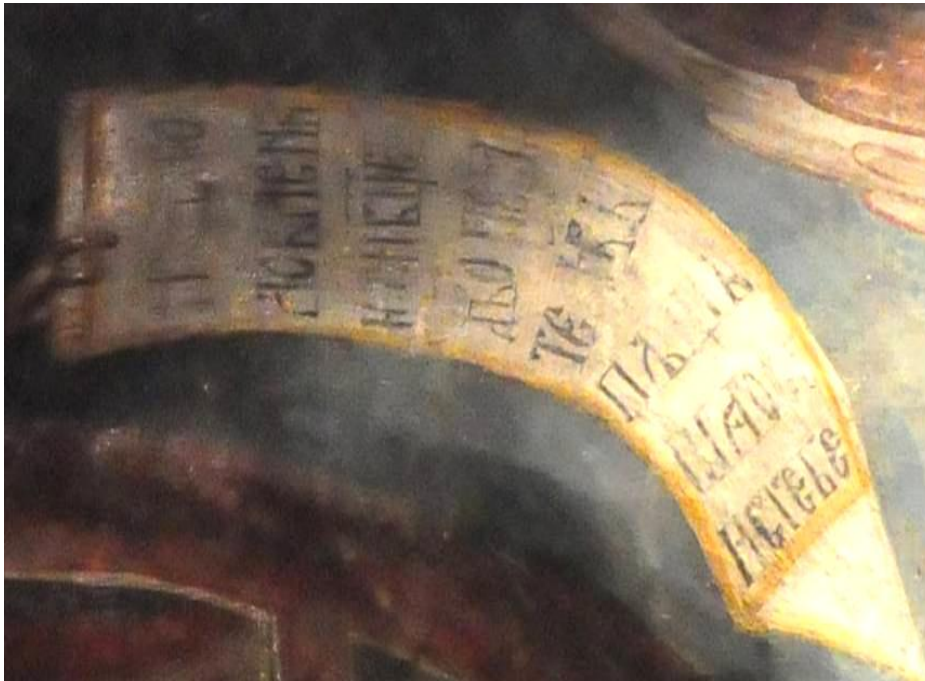
⁶¹⁶ Иконографска варијанта Богородице која седи или стоји поред сталка и држи отворену књигу, али у источнохришћанској уметности мотив књиге постоји тек од XVI века.

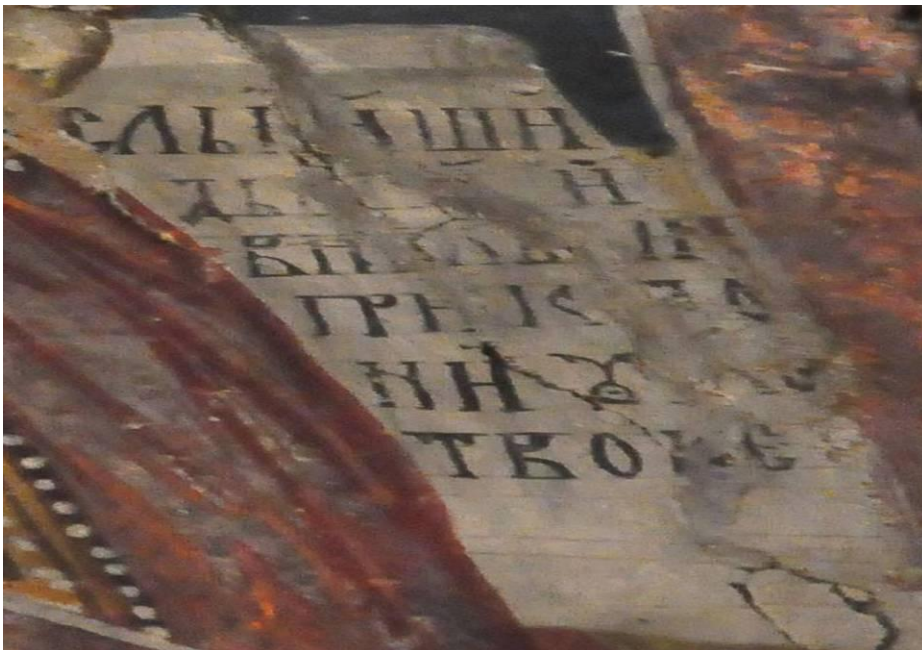
Сл. 157. Пророк Соломон са свитком и архангел Гаврил

Почетни икос и кондак Богородичиног Акатиста утицали су на једно од иконографских решења, по коме се *Благовести* приказују са Богородицом на бунару, где од арханђела Гаврила добија благу вест, а тако је насликано по ктиторовом налогу на крају друге зоне јужног зида Богородичине цркве што се слаже и са Јаковљевим Протојеванђељем⁶¹⁷, у коме стоји да је Марија отишла на студенац да врчем узме воду, где јој однекуд чула непознат глас који јој саопштава да ја Господ с њом, јер је она благословена међу женама. Не сазнавши ко јој се обраћа, уплашена Марија улази у кућу, почиње да преде и тада јој се јавља анђео у видљивом облику. Поред Марије, додуше веома ретко, може бити насликана и нека млађа жена или девојка како преде. То је једна од девојака која је, као и Марија, прела пурпурну завесу за јерусалимски храм.

⁶¹⁷ Протојеванђеље Јаковљево 11,1.

Сл. 158. Свитак пророка Соломона

Сл. 159. Свитак пророка Давида

Сликање *Благовести* у црквеном живопису зависи од циклуса у коме се налазе. У зидном сликарству празничне *Благовести* често се сликају раздвојено, као и у Даниловој задужбини, на једној страни највише зоне прочеља тријумфалног лука је Богородица, а арханђео Гаврило је на другој страни прочеља "олтарског лука". На тај начин, према претпоставкама појединих истраживача, просторна раздвојеност означава раздвојеност духовног и вештаственог света, а сликање пророка и предака Христових по телу⁶¹⁸ на горњим површинама тријумфалног лука у вези је са тајном Оваплоћења и, наравно, са *Благовестима*.

Сл. 160. Централни део Рођења Христовог

Рођење Христово спада у ред Великих (Господњих) празника, када се прославља догађај који су описали јеванђелисти Матеј и Лука⁶¹⁹, апокрифна јеванђеља⁶²⁰ и химнографски састави. На развој иконографије⁶²¹ овог празника

⁶¹⁸ Христов родослов по "човечанској линији" (Лоза Јесејева).

⁶¹⁹ Мт 1,25,2,1-12; Лк 2,1-20.

⁶²⁰ Протојеванђеље Јаковљево и Псеудо-Матејево јеванђеље, бројна омитска и апокрифна дела инспирисана овим празником.

⁶²¹ О иконографији сцене Христовог рођења и њеним литерарним изворима вид.: К.Καλοκύρης, Ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν Βυζαντινὴν τέχνην τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1956; Исти, *The Star of Bethlehem in Byzantine Art*, Salonique 1969; K. Onasch, *Das Weihnachtsfest im orthodoxen Kirchenjahr, Liturgie und Iconographie*, Berlin 1958; G.Ristow, *Die Geburt Christi in der frühchristlichen und*

утицала су старозаветна пророштва која су се по сведочанству јеванђелиста испунила. Време и место рођења оваплоћене друге ипостаси- Свете Тројице, Господа Христа, који ће по телу бити од царског рода, нагостили су старозаветни пророци: Мојсије⁶²², Данило⁶²³, Михеј⁶²⁴ и Исаија који је прорекао да ће га родити Дјева⁶²⁵.

У Житију краља Уроша (1243- 1276) Данило Пећки, који је највероватније одредио и иконографски програм Оваплоћења Христовог о тој тајни каже:“ прѣклонивъ небеса и сѣниде, прикрывъ плътию божество и кровѣ грѣха бивъ *плътию боѣ и *чловѣкъ, и выплъти се въ прѣвистую дѣвою богородицу и отъ тоѣ неизречено роди се, сию оубо прошѣдъ и пакы запечатѣноу сътвори, какоже вѣсть самъ ѣдинъ...”⁶²⁶

У композицији *Рођења Христовог*⁶²⁷ у цркви Богородице Одигитрије присутне су све епизоде уобичајене за ово време: Богородица са Богомладенцем у пећини, анђели, пастири, мудраци и звезда⁶²⁸, обручник Јосиф и сцена купања Новорођенчета. Међутим, неки мотиви се не могу објаснити само основним текстуалним извором (Мт 1, 25; 1-18; Лк 2, 1-20), јер су китор и његови сликари имали у виду апокрифна јеванђеља и химнографске саставе. Треба нагласити да је *Рођење Христово*, као и *Силазак у ад* (насликан као пандан), вешто прилагођено месту на ком је насликано, тј. површинама високих и уских поља сводова Богородичине цркве. У једном стеновитом пејзажу на три подијума вертикално су распоређене фигуре. Главна тема: Богородица у пећини са новорођеним Христом.

byzantinischostkirchlichen Kunst, Recklinghausen 1963; idem, Geburt Christi, РѣКП, 637-662; P.J.Nordhagen, The Integration of the Nativity and the Annunciation to the Shepherds in Byzantine Art, Actes du XXII Congrès international d`histoire de l`art (Budapest 1969), I Budapest 1972, 253-257; Г. Бабић, Циклус Христовог детињства у пределу са хумкама на фресци у Грацу, Рашка баштина 1 (Краљево 1975), 49-56; J. Lafontaine-Dosogne, Iconography of the Cycle of the Infancy of Christ, in The Kariy Djami, 4, 208-214; eadem, Les représentations de la Nativité de Christ dans l`art de l`Orient chrétien, in Miscellanea codicologica F. Masai sicata, MCMLXXIX, 1, Ghent 1979, 11-21; R. Stichel, Die Geburt Christi in der russischen Ikonemalerei, Stuttgart 1990, 19-66; R. Grousset, Le boeuf et l`Ane a la Nativité du Christ, Mélanges d`archéologie et d`histoire IV année (1884) 334-344.

⁶²² I Мојс 49, 10.

⁶²³ Дан 9, 24-25.

⁶²⁴ Мих 5,2

⁶²⁵ Ис 7, 14.

⁶²⁶ ЖУІ Даничић, 10; Мирковић, 11-12.

⁶²⁷ *еже по плоти рѣство Гѣда Бѣга и Сѣса нашего Іиса Хрѣга*; грч. τὰ γενέθλια, γενεθλιος ἡμέρα, η γεννησις χριστοῦ, γένναι, τὰ Χριστοῦγεννα, лат. nativitas Domini.; овако се звало Рођење Христа од кад је одвојено од Богојављења.

⁶²⁸ Звезда која води мудраце, у горњем делу фреске, одмах изнад пећине, симбол је "звездике" која се, по свршетку проскомидије, ставља изнад агнеца извађеног из просфоре и положеног на дискос.

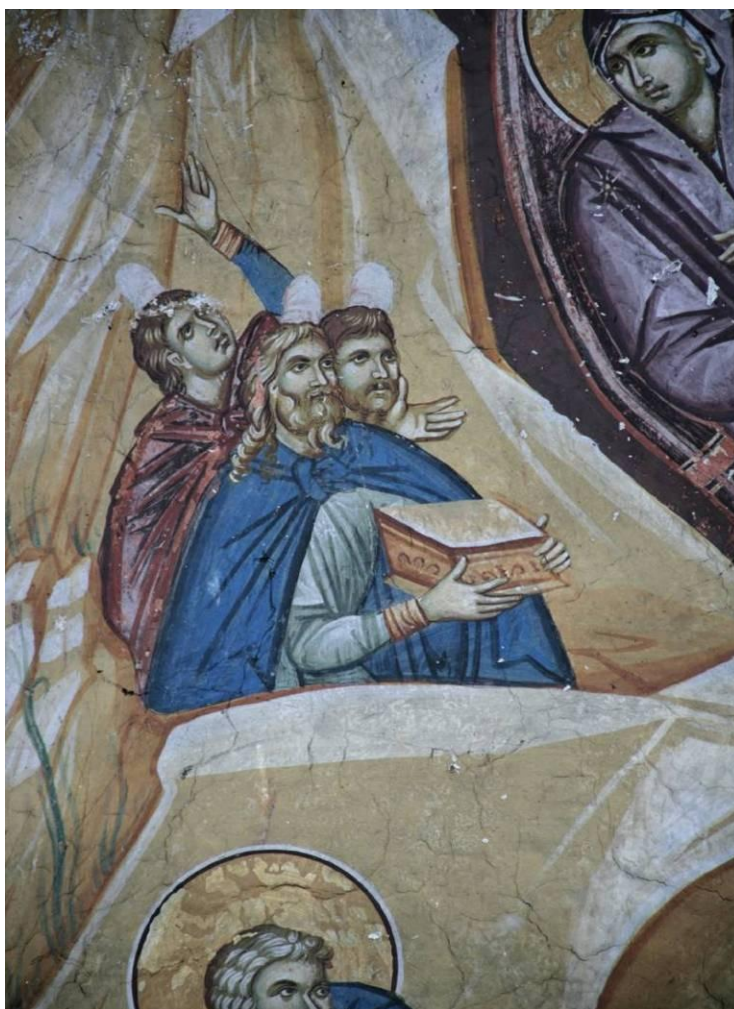
Одозго слеће један анђео, који пастирима објављује радосну вест о рођењу Спаситеља. Изнад Богородице су лево и десно две групе анђела који се диве и прослављају рођење Месије.

Сл. 161. Рођење Христово

Сл. 162. Детаљ – анђели изнад главе Богородице (srpskobлаго.org)

Сл.163 *Мудраци са Истока*⁶²⁹ (srpskoblag.org)

Богородица, чије су димензије веће у односу на друге ликове, okreће главу према тројници мудраца, који долазе да се поклоне новорођеном цару и да га дарују. Наспрам тројнице мудраца, с друге стране пећине, виде се двојица пастира⁶³⁰. Пастирима радосну вест о рођењу Месије јавља један од анђела⁶³¹, док се други клањају Христу и рукама указују на место рођења.

⁶²⁹ *Јутрени канон, песма 4, тропар:* " О Господе, Ти се појави као звезда Јаковљева, преиспунивши радошћу оне који знађаху звезде, који мудро протумачише речи пророчанскога Валаама. Они Ти дођоше као првина (незнабожачких) народа и Ти си их примио, јер Ти принесоше дарове добре".

⁶³⁰ Мудраци и пастири су представници људског рода позваног да се поклони Христу, први врхова паганског света, који предвођени Звездом успевају да схвате смисао Христовог рођења, а други преставници Јудејског народа, што виде анђеле и чују њихову песму, позвани су да се у име свог народа поклоне Христу.

⁶³¹ Анђели су први сведоци и благовесници Христовог рођења.

Сл. 164. Анђели из сцене Рођења (десно) (srpskoblago.org)

У средишњем делу, насликани су лево Мудраци са Истока, испод Богородице која лежи на косо постављеној постељи и новорођеног Христа, повијеног као одојче на гробном камену, као на часној трапези, уместо јасала⁶³², изнад којих се лево оцртава глава магарца и десно вола који својим дахом греју новорођенче, насликаних према речима пророка Исаије, да ће во познати свога власника, а магарац јасле свога господара⁶³³. Горње сцене у *Рођењу* су свакако инспирисане кондаком Романа Слаткопојца⁶³⁴. Пастири који представљају Израил и Мудраци са Истока, представници осталих народа, састанком испред новорођеног Христа, прасликују Цркву коју ће Спаситељ касније основати.

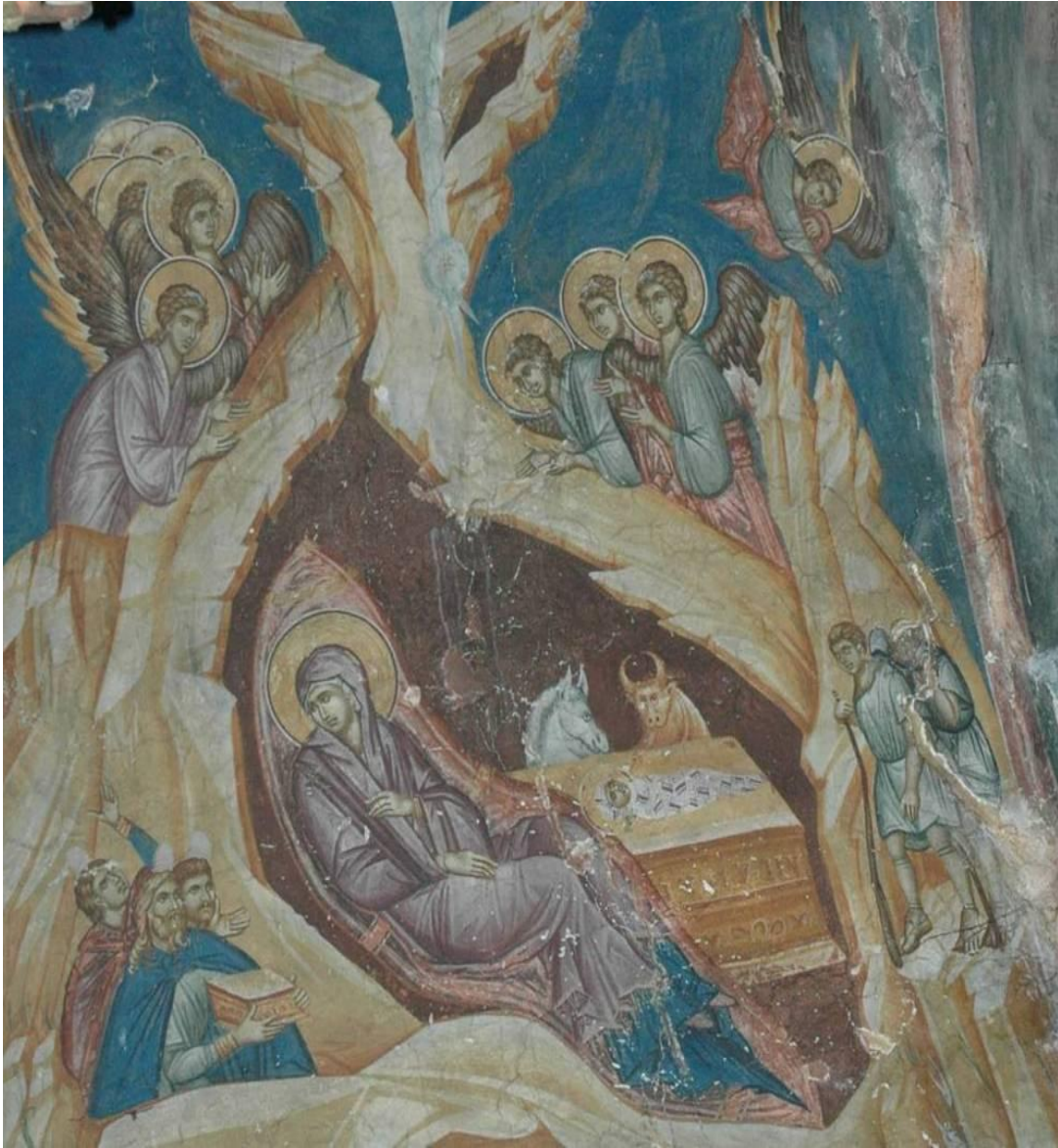
Споредне сцене догађаја као што је купање новорођенчета, приказане су испод Богородице у равници. Купање новорођеног Спаситеља света врши се у

⁶³² Сф.Г. Бабић, Литургијске теме у цркви Богородице Одигитрије у Пећи, in: Данило II и његово доба, Београд 1991, стр. 386-387.

⁶³³ Ис 1, 3. "Во познаје господара својега и магарац јасле господара својега, а Израил не познаје, народ мој не разумије"

⁶³⁴ Кондак, глас г. Дѣва днесъ пресѣщественнаго раждаетъ, и земља вертепъ непристѣпноуѣ приноситъ, аптели со пастьрьми славословатъ, волви же со свѣздоу пѣтешествуютъ: насъ ко ради родиса отроча младо, прелѣбный боиз.

једном великом суду са водом, док десно од њега седи једна жена са подвијеним ногама и у десној руци држи суд којим ће поливати воду, а друга жена, која стоји и проба температуру воде десном руком налази се лево од њега.

Сл. 165. Сцена Христовог рођења (Богородица са Богомладенцом, анђели, мудраци и пастири)

Сл. 166. Богоородица са новорођеним Христом и пастири

Сл. 166. Купање Богомладенца

Сл. 167. Замишљени Јосиф и купање новорођенчета

Иzolовани и замишљени поочим Христов Јосиф насликан је у најнижој зони доле лево, са окренутим леђима новорођеном Христу, што указује на "неочинство Јосифово", међутим, он ипак окреће главу наслоњену на његову десну руку према Христу.

По Светозару Радојчићу, *Христово рођење* у Богородичиној цркви у Пећи је по лепоти композиције једна од наших најлепших фресака у XIV веку⁶³⁵.

Рођење Христово је током векова сликано у различитим иконографским варијантама, које могу имати мањи или већи број епизода. Догађај је приказиван у стилизованом стеновитом пејзажу, где иконографско, композиционо средиште представе чине брдо и пећина. У идејном средишту "грађења" слике су Богородица и новорођени Христос. Основна композиција схеме Христовог Рођења са пећином у брдовитом пределу установљена је још од VI веку на основу апокрифних списа и предања на Блиском истоку. У византијском свету ће за циклус Великих празника бити прихваћена током IX и X века, мада постоје и друга иконографска решења коришћена још од ранохришћанског доба.

⁶³⁵ Вид. Старо Српско сликарство, 126.

Сл. 168. Сасвим десно од купања новорођенчета насликана су два јарца како се боду.

Рођење Богодетета Христа у православној црквеној уметности може припадати циклусу Великих празника, циклусу детињства Христовог и циклусу Акатиста Богородичиног.

Поздрав мудраца (краљева) јеванђелист Матеј помиње непосредно након рођења Христовог,⁶³⁶ а у православном сликарству, у оквиру Христовог детињства, ова представа присутна је од средњег века, најчешће у виду засебне сцене.

Христово рођење у циклусу Детињства има само најосновније елементе, док је та сцена у оквиру Великих празника употпуњена приповедачким појединостима, представама пастира и мудраца, купањем Богодетета и сликањем Обручника Јосифа.

Композиција *Рођења Христовог* је, по речима Св. Јована Хризостома, блиско повезана са литургијом: "Долази празник који од свију изазива највише страхопоштовања, који се не може боље назвати него мати свију празника. Који је то празник? Телесно рођење Христово је мати свију празника. Јер од њега су празник *Богојављење*, *Ускрс*, *Вазнесење* и *Духови* примили узрок и садржину. Јер да се Христос није родио телом, Он не би био крштен, то је *Богојављење*; не би био

⁶³⁶ Мт 2, 1-12.

распет ни васкрсао, то је *Ускрс*; не би послао Св.Духа , то су *Духови*. Одавде су, дакле, као из реке која тече са једног извора на разне стране, ови празници нама израсли".⁶³⁷

Почев од VI в., уводе се у представу *Рождества Христовог* сви кључни догађаји: Богородица седи на лежају (чешће тако приказана), испред ње јасле с Новорођеним Христом, повијеним као одојче, поред којих се оцртавају главе магарца и вола који својим дахом греју Христа, то сведочи о испуњењу речи у Старом Завету пророка Исаије , док се у Новом Завету и апокрифима говори да представа животиња, поред људи, сведочи о радости осталих живих бића. За Св. Григорија Нисијског во представља Јевреје "који су везани Законом", а магарац незнабошце који на леђима носе "тежак терет свога идолопоклонства". Поочим Христов, Јосиф Обручник, слика се од VI в. у пози која илуструје његову збуњеност, размишљање и потиштеност. Међутим, купање детета укључује се у композицију *Рождества Христовог* касније у VII и VIII веку.⁶³⁸ Укључивање Поклоњења мудраца у композицију *Рођења Христа*, према до сада пронађеним подацима најстарији сачувани пример, имамо у XI веку, прво у Четворојеванђељу 74 из париске Националне библиотеке⁶³⁹ и нешто касније у мозаицима Осиос Луке.⁶⁴⁰

Цар Навуходносор је у сну видео тајновиту слику- камен који се без ичије помоћи одвалио са планине и уништио идолски кип, праобраз *Рођења Христовог*, а велики старозаветни пророк Данило (покровитељ архиепископа Данила II) дао му је пророчко објашњење⁶⁴¹ овог сна, док је најзаслужнији пећки ктитор наложио да се овај догађај наслика на западној фасади припрате.

⁶³⁷ Св. Ј. Златоусти, in: Л. Мирковић, Хеортологија, 87-88.

⁶³⁸ Вид. М. Марковић, Циклус Великих празника, in: Зидно сликарство Дечана, 107-120. Библиографија о Хр. рођењу, стр. 108.

⁶³⁹ OMONT, *Evangiles*, I, Pl. 6 (fol. 4)

⁶⁴⁰ DIEZ-DEMUS, *Mosaics*, fig. 3, 4. Преузето: Д. Симић-Лазар, Каленић, Крагујевац 2000, 173.

⁶⁴¹ Пророштва о Рођењу Христовом : Пост 49,10; Пс 71, 6; 72,6; Ис 9,6; Ав 3,3; Мих 5,2; Мт 2,6; Мал 4,2; Вар 3,36,38. О сликању Рођења Христовог као и о Поклоњењу Мудраца вид. Ерминија, 259.

Сл. 169. Срећење Господње

Срећење (*Срџење Господње*; *Η Υπαπαντή*) спада у Велике (Господње) празнике (2/15. фебруара), и његовом илустрацијом представља се догађај када су Марија и Јосиф Обручник одвели Христа у четрдесети дан по рођењу, према одредбама јудејског закона, у јерусалимски храм,⁶⁴² где га је дочекао старац Симеон, (после тог догађаја назван Богопримац), коме је Бог обећао да неће умрети док не види Спаситеља "Христа Господњег".⁶⁴³ Једини новозаветни канонски извор који помиње *Срећење* је Јеванђеље по Луци,⁶⁴⁴ а исто је описано и у апокрифној литератури, омилијама и химнографији.

⁶⁴² У Закону Мојсијевом стоји: "Да се свако мушко дијете које прво отвори материцу посвети Господу" (Изл 13,2; Лк 2, 23), као успомена на излазак Јевреја из Египта и представља чин благодарења за сачувану прворођену јеврејску децу у ноћи убијања египатских првенаца.

⁶⁴³ Лк 2, 26.

⁶⁴⁴ Лк, 2, 22-39.

Сл. 170. Богородица са Христом , пророчицом Аном и Јосифом (*srpskoblag.org*)

Насликани догађај углавном садржи све елементе јеванђељског текста. Догађај се одвија у Јерусалимском храму. Сцену обично деле две групе особа: на једној страни су Јосиф Заручник и Дјева Марија, а на другој, св. Симеон Богопримац и Св. пророчица Ана.⁶⁴⁵ Све четири фигуре окренуте су лицем једна према другој, а сједињује их Богодете које пружа своје руке у гесту приношења, које се преноси из наручја Богородице у наручје св. старца Симеона. Овај сусрет, који се одвија на месту Божанског присуства у Јерусалимском храму, представља тренутак у коме се срећу Стари и Нови Завет, као и сусрет између Христа и Његовог народа.⁶⁴⁶

⁶⁴⁵ Међутим, у цркви Богородице Одигитрије у Пећи није тако. Вид. *Infra*.

⁶⁴⁶ Навешћемо неке од примера из богослужбене поезије који су могли утицати на изобраавање овог догађаја: *Празнични тропар, глас први*: Радуј се, благодатна Богородице Дјево, јер из тебе засија Сунце Истине, Весели се и ти старче праведни, који примаш у наручје_Избавитеља душа наших, који нам дарује васкрсење.

Вечерња стихира, глас 1: Прими, Симеоне, Онога Кога у мраку Мојсеј законоположитељ виде на Синају, а Који Младенац поста, закону се повинујући. Он је Онај Који кроз закон говораше, Онај од Пророка речени: Ономе који се нас ради оваплоти и спасе човек, Њему се поклонимо!

"Сад отпушташ у миру слугу Својега, Господе, по речи Својој; Јер видеше очи моје Спасење Твоје, Које си уготовио пред лицем свију народа.Светлост, да просвећује незнабошце, и славу народа Твојега Израилља".

Сл. 171. Симеон Богонримац (srpskobлаго.org)

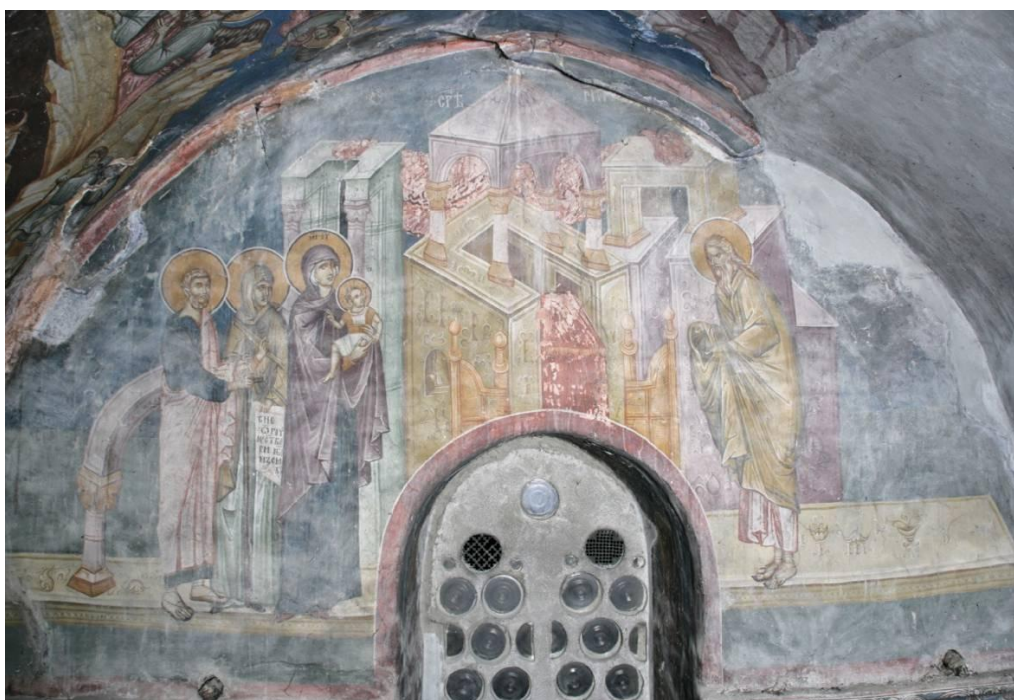
На јужном зиду наоса Богородичине цркве у Пећи, у трећој зони, јужно од Рођења Христовог, са обе стране прозора, а између прозора и свода налази се велика композиција *Сретења Господњег*. У средини изнад прозора приказана је правоугаона "светиња над светињама" и над њом балдахин. Кроз њена отворена врата види се часна трапеза. С десне стране китњасто насликаног олтар са часном трапезом стоји Симеон, окренут налево према Богородици са испруженим и сопственим химатионом покривеним рукама у знак поштовања, да би примио Богомладенца, кога Његова мајка, окренута надесно, држи у наручју обема рукама (десном руком га држи за стопало леве ноге, док Он десну пребацује преко мајчине руке). Дете десном руком дотиче мајчине груди, и окреће главу према

Стиховња, глас 2 : "Христос се негда јави божанственом Исаји као живо угљевље држано машицама. Сада се Он даје старцу руком Пресвете Богомајке".

Канон, песма 7, тропар: "Ја одлазим, кликну Симеон, да јавим добре вести Адаму који у Аду обитава и Еви и са Пророцима радосно запевам: "Благословен јеси, Боже Отаца наших".

Симеону. Иза Богородице је пророчица Ана, која десном указује на Богомладенца Христа, док у левој носи развијен свитак са текстом којим предказује Христову месијанску улогу : *снѣ штроче оуствори* (уместо: *оутврѣди*) *нѣво и землѣ*. Иза пророчице Ане⁶⁴⁷ је Јосиф поочим Малого Христа, који је напред испружио обе руке (у десној му је кукасти штап). У овој композицији је неуобичајено место пророчице Ане, која овде не прати Симеона, већ Богородицу.

Присуство Јосифа Поочима и пророчице Ане на левој страни слике, иако је њихова улога важна, дискретно је као и у Лукином Јеванђељу

Сл. 172. Сретење са детаљима Рођења и Крштења (srpskoblag.org)

Догађај *Сретења Господњег*, када су првосвештеник јеврејског храма и пророчица Ана препознали Месију, у Јеванђељу, као и у циклусу Великих празника, потврђује догму о двострукој природи Богодетета Христа. Живописац који је радио представу овог догађаја, описаног у Лукином јеванђељу⁶⁴⁸, добро је

⁶⁴⁷ У Дечанима пророчица Ана на свитку носи текст: *снѣ младенѣцъ нѣво и землѣ ѡтврѣди*.

(М. Марковић, Велики празници, in :Сликарство Дечана, Београд 1995, 109, сл.2).

⁶⁴⁸ Лк 2, 22-39.

познавао идеје свога времена (или је можда о њима био упознат од стране ученог ктитора архиеп. Данила II).

Сл. 173. Свитак у руци пророчице Ане (Пећка патријаршија 1990)

Св. апостол Павле назива Христа "Свештеником по реду Мелхиседекову", дакле, не по наследној Ароновој линији, већ свештеником ван институционалног поретка. На дан празника *Сретења Господњег* читају се на евхаристијској Литургији делови из Посланице Јеврејима.⁶⁴⁹

Богојављење (*τὰ Ἐπιφάνεια, τὰ Θεοφάνεια*) је један од Великих празника и њиме се прославља Христово крштење на Јордану⁶⁵⁰. Описано је у свим канонским Јеванђељима⁶⁵¹, а разрађивано у делима св. Отаца и истакнутих теолога.

Православна Црква шестог јануара прославља *Крштење Господње* на реци Јордану. Приликом Крштења Христос је имао 30 година, а пре тога је живео у

⁶⁴⁹ Јевр 7, 7-17; 9, 11-14.

⁶⁵⁰ Будући да су се на Христовом Крштењу јавиле и у њему учествовале све три ипостаси Пресвете Тројице (Бог Отац као глас с неба, Дух Свети, као голуб што осењује воду и Бог Син којег крсти Јован и који освештава воду а са њим и цео свет), овај догађај се назива Богојављење.

⁶⁵¹ Мт 3, 13-17; Мк 1, 9-11; Лк 3, 21-22; Јн 1, 19-34.

Назарету као обичан човек, занатлија и ништа се у њему није могло препознати што би указивало на Његову божанску природу.

Сл. 174. Христово крштење-фрагмент

У тропару овог празника изражен је његов тројични садржај, са јасно одређеним тројединством Божанства⁶⁵².

Христос се као Бог открива многобошцима. Звезда води к Њему Мудраце са Истока и они налазе Бога у Детету повијеном у пелене. Међутим, Јеврејима се Христос открива као Бог приликом Сопственог Крштења на Јордану од стране Св. Јована Претече, који указује да је Он очекивани Месија, и да је кроз Њега испуњен Закон и остварено пророчанство⁶⁵³.

⁶⁵² *Тропар, глас 4*: во Јорданѣ крещающа сѣ тѣбѣ Господи, троицеское явилася поклонение: Родителевхъ во гласъ свидѣтельствоваше тѣбѣ, возлюбленнаго чадына именѣа, и Духъ во видѣхъ голубинѣхъ, извѣствоваше словесе утверждение: явилася Христе Боже, и миръ просвѣщяей слава тѣбѣ.

⁶⁵³ Изл 12, 1-11; Ис 53, 7-12.

Христос се Својим Апостолима открива када чини прво чудо у Кани Галилејској⁶⁵⁴ - претвара воду у вино, што је праслика претварања лозовог плода у крв Христову, која се излива за живот света.

Сл. 175. Фрагмент крштења са натписом (srpskoblag.org)

Као што је вода у Кани Галилејској претворена у вино, тако и свет треба да се преобрази кроз сједињење са Христом.

Тек након *Христовог Крштења*, свет је познао Три Личности Свете Тројице (на обалама реке Јордана Бог се открива у личности Исуса Христа (Логоса), са Њиме је у вечности Дух Свети, а Његово божанство сведочи Бог Отац речима: "Ово је Син Мој љубљени, Који је по Мојој вољи"⁶⁵⁵.

Праслику (наговештај) овог откривења имамо у Аврамовом пријему Тројице путника; тога дана Бог се у потпуности открио: Он је Један у Три Ипостаси.

⁶⁵⁴ Јн 2, 1-11.

⁶⁵⁵ Мт 3, 17.

Старозаветни пророк Давид је предсказао глас Бога Оца, којег је чуо на Јордану Св. Јован Претеча и Крститељ Господњи а тај стих се пева приликом празновања *Богојављења*⁶⁵⁶.

Псалмопевац Давид на другом месту указује да ће се Теофанија Бога на Јордану супротставити не само људској логици, већ ће и уплашити и збунити целокупну природу створеног света⁶⁵⁷.

Сведочанство да је Исус Христос на Јордану крштен водом и Светим духом, као што је речено, постоји у свим канонским јеванђељима⁶⁵⁸ али и у Делима апостолским,⁶⁵⁹ да је Месија приликом овог догађаја сведочи јеванђелист Јован⁶⁶⁰ и да је Син Божији говори нам јеванђелист Матеј.⁶⁶¹ Својим крштењем на Јордану Христос је установио тајну крштења и осветио природу воде, којом је спрао грехе праотаца.

Крштење Христово се најчешће слика на следећи начин: Христос стоји посред Јордана, наг, а Претеча на обали реке, с десне стране Христа, гледа нагоре, држећи десну руку над Христовом главом, а и лева му је подигнута увис. Горе је небо и Дух Свети с њега зраком силази Христу на главу, а у зраку пише: Ово је Син мој љубљени, који је по мојој вољи.⁶⁶² С леве стране смерно стоје анђели, крила раширених испод своје одеће. Испод Јована, усред Јордана, лежи наг старац (персонификација реке Јордана), осврћући се у страху према Христу а држи крчаг из којег излива воду. Око Христа су рибе.⁶⁶³

На основу натписа знамо да је на западној страни по кривини свода, у пећкој Одигитрији, као пандан *Рођењу* било насликано *Крштење Христово*, јужно је натпис: *Крштение*, а северно: *Пророке приди и крсти ме и Ис Хв*. Очувана је само глава св. Јована

⁶⁵⁶ Пс 28, 3 и 8. "Глас је Господњи над водама, Бог славе загрми, Господ над водама многим! Глас Господњи који потреса пустињу"

⁶⁵⁷ Пс 114, 3-5. "Море видје и побјеже; Јордан се поврати унатраг. Горе узиграше као овнови, и брда као јагањци овчији. Шта ти би, море, те побјеже и теби, Јордане, те се поврати назад?"; Пс 77, 17. " Видјеше те воде, Боже, видјеше те воде, и уплашише се, потресосе се бездани".

⁶⁵⁸ Мт 3, 11; Мк 1, 8; Лк 3, 16; Јн 1, 33.

⁶⁵⁹ Дап 1,5; 11, 16.

⁶⁶⁰ Јн 1, 41; 4, 25.

⁶⁶¹ Мт 3, 17; 17, 5.

⁶⁶² Мт 3, 16, 17; Мк 1, 9-11; Лк 3, 21.

⁶⁶³ Ерминија, Крштење Христово, 263. Видети на истој страни и Христос иде на Јордан да се крсти.

и фрагменти стеновитог пејзажа. Ктиторовом интервенцијом је поменута сцена (судимо на основу натписа), у доброј мери била везана за текст Јеванђеља.

Сл. 176 Крштење (srpskobлаго.org)

Сл. 177. Преображење Господње фрагмент

*Преображење Христово*⁶⁶⁴ један од великих (Господњих) празника, описано је у синоптичким јеванђељима: Мт 16, 1-8; Мк 9, 2-8; Лк 9, 28-36.

Пошто је претходно открио тајну своје личности Св. Јовану Крститељу на Јордану, да је Он друга ипостас Свете Тројице, Христос ту тајну открива и својим ученицима Петру, Јакову и Јовану-Апостолима. Тако су и верни од Апостола "очевидцаца Његовога Величанства"⁶⁶⁵ наследили откривење о Богочовеку Христу, истинитом Богу и истинитом човеку, који се преобразио на Таворској Гори, да би припремио Апостоле за своје предстојеће страдање.

⁶⁶⁴ О Преображењу Господњем видети и: Круг, Икона, 65-69; Јовановић, Кроз двери, 497-503; Оваплоћени Бог, 193-196; Смисао икона, 209-212.

⁶⁶⁵ 2. Петр 1, 16

Дух Свети се на Гори Таворској јавио у натприродној светлости⁶⁶⁶ у виду блештавог облака који је потпуно покрио тројицу Апостола⁶⁶⁷, а у ранијој појави Св. Тројице на Јордану у виду голуба. Бог Отац је у оба случаја посведочио да је Исус Божији Син.

Сл. 178. Натпис Преображења

Христос се на Таворској Гори пред тројицом својих ученика појавио у прослављеном Телу. Његово *Преображење* је предобраз Његовог *Васкрсења*.

Христос је својим ученицима приликом *Преображења*, које је стваран и историјски догађај у његовом животу, показао ка каквој слави воде његова смрт на Крсту, Гроб и Васкрсење и најавио Други долазак-Парусију⁶⁶⁸.

Од Господњих празника *Преображење* се слави као последњи празник литургијске године, која почиње 1. септембра по старом црквеном календару и њиме је наглашен њен есхатолошки карактер- Други долазак- Парусија.

⁶⁶⁶ *Тропар празника, глас 7*: "Преобразио си се на Гори Христе, Боже наш, показавши ученицима својим славу своју колико могаху (да поднесу): нека засија и нама грешнима светлост Твоја вечна, молитвама Богородице, Светлодавче, слава Теби!"; *Кондак празника Преображења, глас 7*: "Преобразио си се на гори, и видеше ученици Твоји славу Твоју, колико могаху, да би, када Те буду видели распетега, могли разумети страдање Твоје добровољно, и свету приповедам да си Ти уистину сијање Оца!

⁶⁶⁷ Петра, Јакова и Јована.

⁶⁶⁸ Види Пс 98, 8-9. *Канон јутрени, песма 8, тропар*: "О Владико Небеса и Царе земље, Ти који имаш власт над адом, Христе! Апостоли који су око Тебе Земљу представљају, Илија Гесвићанин долази са Неба, А Мојсеј из мртвих, да би ти певали једногласно..."; "Реке нека запљескају рукама заједно; горе нек се обрадују, јер долази (Господ) да суди земљи. судиће васељени у правди и народима у правости.

*Преображење Господње се у цркви Богородице Одигитрије у Пећи није сачувало, а налазило се источно, поред Васкрсавања Лазара (вскрђешиње Лазарево). Очувао се само натпис *преокраженне Господнѣ*, део главе пророка Исаије и натпис *пророкъ Исаи*.*

Сл. 179. Васкрсавање Лазара (Пећка патријаршија, 1990)

У Васкрсавању Лазара (*ἡ ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου*), које одговара слици *Уласка Христа у Јерусалим* (на јужној страни првога поља изнад лука), Христос је насликан лево. Њега прате тројица апостола (Петар, Тома и још један од апостола). Христос је полупрофилно окренут на десно. Он у левој руци држи свитак, а гест његове десне руке прати његове познате речи из Јеванђеља (Јн 11, 43) „Лазаре, изиђи напоље!“ Испод ногу Христових су Марта и Марија, сестре Лазарева. Марија се ничице прострла на земљу, као да би хтела да пољуби ноге Христове, а Марта, клечећи, подиже уплакране очи ка Христу, преклињући га да оживи Лазара. Десно се појављује Лазар из једне гробне едикуле, чији мраморни поклопац лежи на земљи, увијен, попут одојчета, у бели покров са црвеним пругама. Три лица, која од одећа имају само по једну до изнад колена кратку тунику са кратким рукавима, одмотавају пантљике којима је Лазарево тело умотано; босоноги су, и двојица од њих налазе се испред Лазара, а трећи иза њега. Сва тројица су окренута слева Христу и држе левом руком крајеве пантљика, док десну приносе носу, да би се илустровао рђав задах леша, који је четири дана провео у гробу (Јн, 11,39). У пејзажу се уздижу две високе стеновите планине. Између њих се оцртава зид, који је опасивао Витанију (Јн 11, 18) а испред њих виде се две женске фигуре.⁶⁶⁹

Васкрсавање Лазара је један од Великих празника, којим се прославља догађај када је Христос васкрсао, „четвородневног“ Лазара. Догађај је описан само код јеванђелиста Јована (11,1-46). *Васкрсавањем Лазара* најављен је свеопшти Васкрс, који ће се десити приликом Другог Христовог доласка на земљу.

И пре Христовог чуда у Витанији, *Васкрсавања Лазара*, било је подизања покојника из мртвих. Христос је васкрсао кћер старешине синагоге- васкрсавање кћери Јаирове, о чему имамо податке у синоптичким јеванђељима,⁶⁷⁰ затим васкрсавање удовичиног сина, као и васкрсавање сина наинске удовице, о чему нас извештава само јеванђелист Лука,⁶⁷¹ а такво чудо су учинила и двојица старозаветних пророка: пророк Илија, у живот враћа удовичиног сина у Сарепти,⁶⁷²

⁶⁶⁹Сф. Вл. Петковић, Живопис, 153-154.

⁶⁷⁰ Мт 9, 18-26; Мк 5, 21-43; Лк 8, 40-56.

⁶⁷¹ Лк 11-15.

⁶⁷² 1. Цар 17, 17-24.

док пророк Јелисеј загревањем тела умрлог сина Сунамке враћа га живог његовој мајци⁶⁷³. Међутим, приликом Христовог оживљавања поменуте деце и приликом оживљавања од стране двојице пророка, сва четири случаја су се догодила на дан смрти, док је Лазар у гробу лежао четири дана и по сведочењу његове сестре, већ почео да заудара, те стога његово васкрсавање представља чудо над чудима.

У литургијском црквеном календару *Лазарева субота* има значајно место, јер, заједно са *Цветима*, чини предах на путу ка *Страдању Христовом*, и представља увод у Страсну седмицу.

Доказ за то је и молитва која се пева на вечерњи уочи Лазареве суботе (стихира, глас 8).⁶⁷⁴

Сл. 180. Цвети

⁶⁷³ 2. Цар 4, 8-37.

⁶⁷⁴ "Дошавши до краја Четрдесетнице, Господе и Човекољупче, иштемо да видимо и Страсну седмицу твојих страдања, да би смо у њој могли да величамо неисказано дело спасења, певајући једногласно: Господе, слава Теби!"

Свечани улазак Христов у Јерусалим,⁶⁷⁵ (*Цвѣтоносне Господне, Η Βαίοφόρος*), један од Великих (Господњих) празника, насликан је у горњој зони северног зида наоса у северном краку крста Богородичине цркве у Пећи, изнад Христових јављања после Васкрсења (ту су и *Распеће, Мирносице на Христовом гробу и Силазак у Ад*). И поред тога што је сцена оштећена распознаје се (види слику). Овај догађај је описан у јеванђељима (Мт 21, 1-11; Мк 11, 1-10; Лк 19, 29-40; Јн 12, 12-15), апокрифима, као и у литургијској и химнографској литератури. У композицији су, према јеванђелисту Матеју (Мт 21, 1-10), а не по јеванђелисту Марку (Мк 11, 1-11) како то В. Петковић каже,⁶⁷⁶ у опису овог догађаја сједињене две сцене. На левој страни горње сцене приказана су два апостола (један са црном брадом, други голобрад) у једној ували, између два брежуљка, чији је задатак да по Христовој заповести пронађу и доведу му магарицу и магаре с њом (Матеј једини од јеванђелиста помиње два магарца)⁶⁷⁷. Брадати апостол иде поред магарета док голобради води друго магаре коме се види само бела глава. Сасвим је типичан за ово доба преостали део композиције. Скоро на самој средини слике приказан је Христос како јаше бело магаре на источњачки начин, без узде и десном руком благосиља (као свештеник⁶⁷⁸), док му се у левој налази свитак (као цар). Њега следе апостоли (чини се само једанаесторица) на невеликом растојању. На десној страни види се утврђени град Јерусалим, са ротондом Васкрсења касније саграђеном (у IV веку) изнад гроба Христовог. Испред јерусалимског града налази се једва видљива група Јевреја, која кличе Христу; боље се распознаје само последња фигура особе која води дете, као и два дечака што простиру своје хаљине испред магарета на коме је Христос. Приметне су и силуете двојице дечака заузетих скидањем обуће са ноге једног (један је у седећем положају, а други је шћућурен). У позадини је стеновит пејзаж на ком се види и високо дрво (палма) са двоје деце обучених у беле хаљине. Једно од њих ломи гране дрвета.

⁶⁷⁵ Ерминија, 249.

⁶⁷⁶ Вид. В. Петковић, Живопис,

⁶⁷⁷ Мт 21, 2,7.

⁶⁷⁸ A. Grabar, L`empereur dans l`art byzantin, Strasbourg 1936 (Wariorum Reprint, London 1971²), 234-236 (где је наведено и порекло иконографије). О уласку у Јерусалим видети: Круг, Икона, 69-71; Јовановић, Кроз двери, 753-755; Оваплоћени Бог, 226-245; Смисао икона, 176-179.

Овај празник се слави као успомена на догађај када је Христу, дан након васкрсавања "четвородневног" Лазара, и шест дана пре Пасхе припремљен тријумфални улазак у Јерусалим⁶⁷⁹ (где је требало да пострада и где га је одушевљени народ дочекао као владара, простирао своје хаљине, бацао маслинове и палмине гранчице и клицао: "Осана"⁶⁸⁰ и "Благословен који иде у име Господње"⁶⁸¹). Христовим уласком у Јерусалим на магарету остварено је пророчанство старозаветног пророка Захарије: "Радуј се много, кћери Сионска, подвикуј кћери Јерусалимска; ево, цар твој иде к теби, праведан је и спасава, кротак и јаше на магарцу"⁶⁸², а јеванђелист Матеј каже да је народ препознао да је Исус пророк "из Назарета Галилејскога"⁶⁸³.

Сл. 181. Цвети- детаљ (srpskoblogo.org)

Христос је својим ученицима рекао: "Не идем ја у земаљски Јерусалим да страдам, већ идем свом Оцу и вашем Оцу, мом Богу и вашем Богу, и повешћу вас

⁶⁷⁹ О значењу теме основну студију написао је G. Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'évangile aux XIV, XV, et XVI siècles d'après les monuments de Mistra, de la Macédoine et du Mont-Athos*, Paris 1916 (reimpression 1960²), 255-284.

⁶⁸⁰ "Осана сину Давидовом! Нека је благословен Онај који долази у Име Господње! Осана на висинама!" Мт 21,9.

⁶⁸¹ Пс 118, 26.

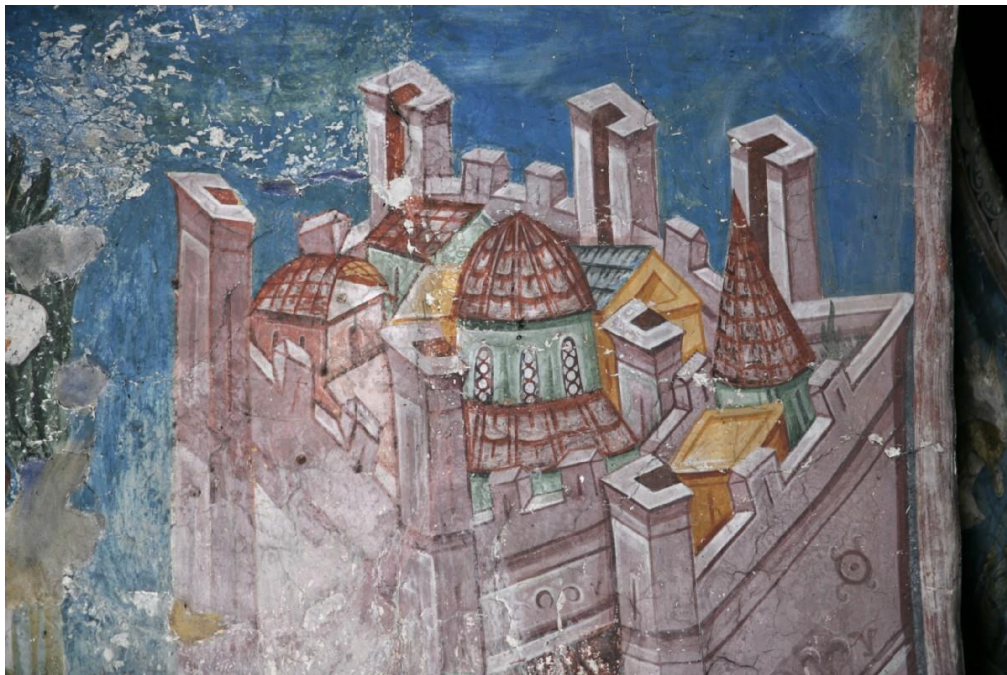
⁶⁸² Зах 9,9.

⁶⁸³ Мт 21, 11.

са собом у вишњи Јерусалим , у Царство Небеско". За хришћанске егзегете *Улазак Христа у Јерусалим* је прототип уласка у Небески Јерусалим-Царство Божије, зато је потребно да хришћанин уложи одређен напор у поштовању хришћанских норми живота како би, сједињен са Господом, стекао вечно блаженство у Небеском Јерусалиму.

Сл. 182. Део Цвети (srpskoblag.org)

Сл. 183. Део Јерусалима (srpskoblag.org)

Илустрација *Христовог уласка у Јерусалим*⁶⁸⁴ не може се схватити само као спољашњи израз догађаја зато што је на њој "изражена његова (Христова) суштаственост, његов непролазни смисао", најаву Другог доласка у слави "да суди живима и мртвима: И Његовом царству ("царству будућег века") неће бити краја".

На приказивање овог догађаја могла је утицати и богослужбена поезија,⁶⁸⁵ из које наводимо тропар, Хвалитељну Великог Понедељка и пророштво о Цветоносију.

Св. Епифаније Кипарски у Слову на дан празновања Уласка Христовог у Јерусалим поставља питања и на њих даје симболичке одговоре: "Због чега је Христос, који је до тада увек ишао пешице, баш тога дана узјахао животињу? - Да би показао да ће се узнети на крст и да ће се на њему прославити. Шта означава ова противречност? - Тврдоглавост из раја прогнаног човека, коме је Христос послао двојицу ученика, тј. два Завета, Стари и Нови. Кога означава магарац?⁶⁸⁶ - Без сумње синагогу која је живела под тешким бременом и на чија ће се леђа једном попети Христос. Кога означава магаре? - Необуздани пагански народ којег нико није зауздао, тј. ни закон, ни страх, ни Анђео, ни Пророк, ни Писмо, већ само један Бог Логос"⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ *Вечерње, прва стихира на Господи возвах, глас 6* - Овом молитвеном песмом почиње празновање Цвети: "Благодат Духа Светога нас сабра, и сви, узевши крст свој, кличемо: `Благословен је Онај Који долази у Име Господње! Осана на висинама! "

⁶⁸⁵ *Тропар Лазареве суботе и Цвети*: "Опште васкрсење пре страдања Свога потврђујући, из мртвих подигао си Лазара, Христе Боже. Стога и ми, попут деце, знамења победе носећи, Теби, Победитељу над смрћу кличемо: Осана на висинама, благословен Који долази у име Господње!"

Хвалитељна Великог Понедељка, глас 1: "Господ Који иде на вољно страдање, Апостолима говораше на путу: `Ево улазимо у Јерусалим, и Син Човечији биће предат, јер и писано за Њега`. Хајдемо, дакле, и ми своје мисли очистивши, за Њим! да будемо разапети са Њим! И умртвимо Њега ради животна уживања, да би смо и васкрсли са Њим, и чули га како говори: `Не идем у земаљски Јерусалим да страдам: него идем Оцу Своме и Оцу вашем, и узнећу вас са Собом у Небески Јерусалим у Царство Небеско".

Пророштво о Цветоносију: Давид: У устима мале дјеце и која сисају чиниш себи хвалу (Пс 8, 3; 8,2); Захарија: Радуј се много, кћери Сионска: ево, Цар твој иде к теби и јаше на магарцу и на магарету, младету магаричину (Зах 9,9; Мт 21,5)

⁶⁸⁶ Уп. Мт 21, 1-2.

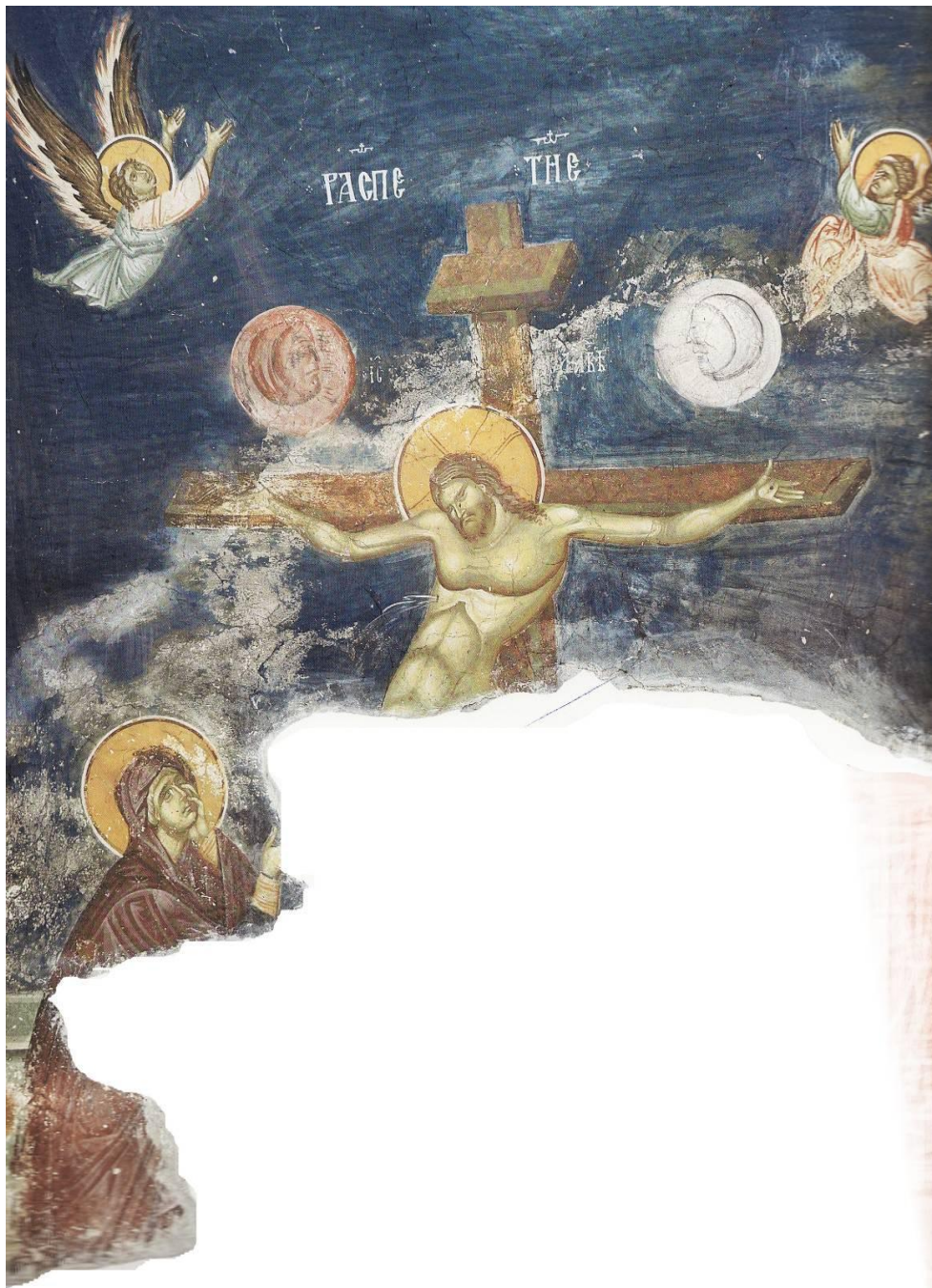
⁶⁸⁷ Г. Круг, Икона, превод са руског, Врњачка Бања 2003, 70-71.

Сл. 184. Деталъ Цвети (srpskobлаго.org)

Сл. 185 . Христос из Цвети (srpskoblag.org)

Сл. 186 Распеће

Распеће Христово (РАСПЕЋИЕ, грч. Ἡ σταύρωσις), описано у канонским јеванђељима (Мт 27, 37- 44; Мк 15, 25- 32; Лк 23, 33, 35-43; Јн 19, 18-22), апокрифном Никодимовом јеванђељу, литургијској и другој литератури, у

Богородичиној цркви је насликано у трећој зони северног зида наоса у северном краку крста, на западној страни, по кривини свода изнад пророка Исаије. Данас је од некадашње композиције сачувана горња половина Христовог тела, коме је клонула глава на десно раме, а руке су му извијене под теретом тела. Изнад њега је натпис *ΡΑΣΠΕΤΙΩ ΙΣ ΧΧ* *ЦЦΑΡΧ* *ΣΑΛΒΤΗ*, два анђела која тугују и представа два небеска тела (Сунце и Месец). Високо изнад Христове главе је попречна таблица. Непотпуна фигура Богородице, која у знак туге приклања главу на леву шаку налази се лево од крста (види слику). Други учесници овог догађаја нису очувани⁶⁸⁸.

⁶⁸⁸ О иконографији Распећа в. L. H. Grondijs, *L' iconographie byzantine du crucifié mort sur la croix*, Bruxelles 1941; R. Martin, *The Dead Christos on the Cross in Byzantine Art*, in *Late Classical and Mediaeval Studies in Honour of A. M. Friend, Jr.*, Princeton 1955, 189-196; A. M. Ammann, *Eine neue Variante der Darstellung des bekleideten Christos am Kreuz*, *OCP* 21 (1955) 21-35; H. Belting, C. Belting-Ihm, *Das Kreuzbild im "Hodegos" des Anastasios Sinaites. Ein Beitrag zur Frage nach der ältesten Darstellung des toten Crucifixus*, in *Tortulae. Studien zu altchristlichen and byzantinischen Monumenten (Römische Quartalschrift-30. Supplementheft)*, Rom-Freiburg-Wien, 1966, 30-39; K. Wessel, *Die Kreuzigung*, Recklinghausen, 1966; Видети и: Јовановић, *Кроз двери*, 529-555; *Оваплоћени Бог*, 270-306; *Смисао икона*, 180-184.

Сл. 187. Силазак у Ад

Ктиторовим деловањем је највероватније и Васкрсење Христово у пећкој Одигитрији приказано у оба вида и као *Силазак у Ад* и као *Мироносице на Христовом гробу*.

Христов силазак у Ад (*Васкр[с]ење*; Ἡ εἰς τὸν Ἀδην κάθοδος τοῦ Κυρίου), који је непосредно претходио његовом телесном васкрсењу, један је од два традиционална облика православног сликања *Васкрсења Христовог*⁶⁸⁹, а други догађај који се илуструје с *Мироносицама на Христовог гробу* десио се после његовог *Васкрсења*. У првом случају Христос је после искупитељске смрти на крсту, душом сишао у Ад („тамницу“, „царство мртвих“), где су се до тада налазиле душе свих умрлих људи, и ту остао, проповедајући умрлима јеванђеље и објавивши им да су смрт и Сатана побеђени, све до свог телесног Васкрсења. Тада је све душе праведних извео из таме у Рај. Иако су се Христовим силаском у Ад његова душа и тело раздвојили, његова божанска природа је по Св. Оцима била нераздвојива од његове душе и тела.

Мотив илустрације *Христовог силаска у Ад* је првенствено заснован на апокрифном Никодимовом јеванђељу,⁶⁹⁰ али су велики утицај имале беседе светих Отаца и истакнутих теолога на Велику суботу, Васкрс и неке службе Велике (страсне) недеље, пре свега Епифанија Кипарског али и Слово на Велики петак о силаску Св. Јована Претече у Ад од Јевсевија епископа Александријском или Емеског. И у Светом писму могу се пронаћи извори за приказивање *Христовог силаска у Ад*. У Старом завету су то Месијански псалми (24, 7-10; 107, 13-16; 116,

⁶⁸⁹ О иконографији Васкрсења Христовог и сцени Силаска у ад в. Е. Lucchesi. Palli, *Anastasis*, *Reallexikon zur byzantinischen Kunst I* (ed. K. Wessel, Stuttgart 1963), 142-148 (са дотадашњом литературом); R. Lange, *Die Auferstehung*, Recklinghausen 1966; Хунгорџулос, Ὁ υμνολογικὸς εἰκονογραφικὸς τύπος τῆς εἰς τὸν Ἀδην κάθοδος τοῦ Ἰησοῦ, *Ελετηρικὴ Ἐπιχειρηματικὴ Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, Atina (1941) 113-129; Ј. Радовановић, Јединствене представе Васкрсења Христовог у српском сликарству XIV века, *Зограф* 8 (1977) 34-46; А. Grabar, *Essai sur le plus anciennes representations de la "Ressurrection du Christ"*, *Monuments* (Fondation Eugene Piot) 63 (1980) 105-141; D. Mouriki, *The Iconography of the Mosaics*, in *St. Mary Pammakaristas (Fethiye Damii) at Istanbul*, *Dumbarton Oaks Studies*, 15, Washington 1978, 133-139; Г. Бабић, Краљева црква, Београд 1987, 158-159; Б. Тодић, Грачаница, 156-158; М. Марковић, Циклус Великих празника, in: *Сликарство Дечана*, Београд 1995, 112-118 (са библиографијом); З. Јовановић, *Кроз двери*, 658-665; О иконографији сцене до краја XI века А. D. Kartsonis, *Anastasis*, *The Making of an Image*, Princeton 1986.

⁶⁹⁰ О утицају апокрифног Никодимовог јеванђеља на илустрацију овог догађаја још од ранохришћанског доба: Cf. Е. О. Космецкая, *К иконографии Воскресения Христова по миниаторам Хлудовской псалтыри*, *Seminarium Kondakovianum II* (Prague 1928) 31-71.

3), пророштва (Ис 14, 9; 25, 8; 26, 19 и Ос 6,9; 13, 14), а у Новом Завету Јеванђеље по Матеју, Дела апостолска, апостолске посланице и Откривење Јованово.⁶⁹¹

За илустрацију *Христовог Силаска у Ад*, које је симболична представа догађаја који претходи *Васкрсењу*⁶⁹² имамо препоруке и у Ерминији Дионисија из Фурне, где се налазе упуства за сликање *Васкрсења Христовог*.⁶⁹³

Иако постоје различите иконографске варијанте у броју и распореду приказаних ликова, ипак се у основној композицијској схеми истиче Христос као

⁶⁹¹ "Пакао доље ускочеба се тебе ради да те сретне кад дођеш, пробуди ти мртваце и све кнезове земаљске... (Ис 14, 9); Уништиће смрт заувјек, и утријеће Господ сузе са свакога лица, и срамоту народа свога укинуће са све земље (Ис 25, 8); Оживеће мртви твоји, и моје ће мртво тијело устати. Пробудите се, и пјевајте који станујете у праху, јер је твоја роса роса на трави, и земља ће изметнути мртваце (Ис 26, 19); Трећи дан подигнуће нас, и живјећемо пред њим (Ос 6, 2); Од Гроба ћу их избавити, од смрти ћу их сачувати, гдје је, смрти помор твој? Гдје је, гробе, погибао твоја? Кајање ће бити сакривено од очију мојих (Ос 13, 14)."Врата! Узвисите врхове своје, узвисите се врата вјечна! Иде цар славе. Ко је тај цар славе? Господ крепак и силан, Господ силан у боју, Врата! Узвисите врхове своје, узвисиће се врата вјечна! Иде цар славе. Ко је тај цар славе? Господ над војскама, он је цар славе" (Пс 24, 7-10). "Али завикаше ка Господу у тузи својој, избави их из невоље њихове: Изведе их из таме и сјенке смрти, и раскиде окове њихове. Нека хвале Господа за милост његову, и за чудеса његова ради синова људских. Јер разби врата бронзана, и пречаге гвоздене сломи. Безумници страдаше за неваљале путеве своје, и за неправде своје (Пс 107, 13-16). Опколише ме болести смртне, и јади паклени задесише ме, наиђох на тугу и муку (Пс 116, 3). Јеванђеље по Матеју – "Јер као што је Јоне био у утроби китовој три дана, и три ноћи (Мт 12, 40), Дела апостолска- " Њега Бог васкрсе, раздријешивши муке смрти, јер не бјеше могуће да га она држи. Јер Давид говори за њега: Господа непрестано гледах пред собом, јер ми је са десне стране, да се не поколеbam. Зато се развесели срце моје и обрадова се језик мој, па још и тело моје почиваће у нади. Јер нећеш оставити душе моје у аду, нити ћеш дати да Светац твој види труљење. Показао си ми путеве живота, испунићеш ме весеља лицем твојим. Људи, браћо, нека је допуштено са слободом рећи вам за праоца Давида да и умре, и укопан би, и гроб је његов међу нама до овога дана. Будући, дакле, да је био пророк, и знајући да му се Бог заклетвом заклео да ће од плода бедара његових по телу подигнути Христа да сједи на престолу његовом, предвидјевши говори за васкрсење Христово да не би остављена душа његова у аду, нити тело његово виде труљења- Дап 2, 24-31; и посланицама апостолским (I Кор 15, 20-22; I Петр 3, 19; 4, 6; Еф 4, 8, 9; Јевр 2, 14-16)- Но заиста је Христос устао из мртвих, те постаде првијенац оних који су умрли. Јер пошто је кроз човјека смрт, кроз човјека је и васкрсење мртвих. Јер као што у Адаму сви умиру, тако ће и у Христу сви оживјети (I Кор 15, 20-22). Зато и Христос једанпут за гријехе наше пострада, праведник за неправеднке, да нас приведе Богу, усрђен тијелом, а оживјевши духом, којим и сиђе и проповиједа духовима у тамници (I Петр 3, 19). Зато је и мртвима проповедано јеванђеље, да приме суд по човјеку тијелом, а да живе по Богу духом (I Петр 4,6). Зато вели: "Узишавши на висину заплени плен и даде дарове људима". А оно "узиђе" шта је, осим да прво и сиђе у најдоња места Земље?(Еф 4,8,9). А пошто су та дјеца од крви и меса, и он најтешње постаде то исто, да смрћу сатре онога који има силу смрти, то јест ђавола, и да избави оне који из страха цијелога живота бјеху робови. Јер заиста се не присаједини анђелима, него се присаједини сјемени Аврамову (Јевр 2, 14-16) и Откривењу светог апостола Јована Богослова (Откр 1, 18). И Живи, и бијаш мртав и ево жив сам у вијекове вијекова, и имам кључеве од смрти и пакла (Откр 1, 18).

⁶⁹² Л. Успенски, Васкрсење Христа, in: Смисао икона, Београд 2008, 187.

⁶⁹³ Видети: Ерминија, 305, 307.

Сунце правде⁶⁹⁴. Сви учесници у овом догађају- Христос, у средишњем делу композиције у светлом хитону и химатиону, душе умрлих праведника, анђели и Ад (Сатана), насликани су у телесном људском облику, да би их верни народ боље схватио. Христос може у левој руци као победнички знак држати крст, нпр., у католикону манастира Грачаница и у Сопоћанима, што није случај у цркви Богородице Одигитрије у Пећи, где левом руком подиже Адама, а десном Еву, спасавајући и њиховог сина праведног Авеља, док је шестокраки крст у рукама првог од пет анђела, који се налазе изнад гротла Ада. Овде нису приказани отворени саркофази из којих их подиже, као нпр. у нешто старијем сликарству у параклису Манастира Хоре у Константинопољу (1316-1321). Испод прародитеља Адама и Еве у Пећи насликани су и старозаветни праведници са ореолима Авраам, Јаков, Исак, Исаија, Давид и други који по Слову на Велики петак епископа Јевсевија Александријског или Емеског, слушају проповед св. Јована Претече. У десном делу композиције испод укрштених вратница Ада два анђела везују Сатанаила и бацају га у вечни огањ. Проповед св. Јована Претече старозаветним праведницима у Аду, слична овој, насликана је у цркви Св. Петра у Бијелом Пољу, вероватно у време када је Данило II био хумски епископ, а седиште му је било у том храму.

Сликари Великих празника у цркви Богородице Одигитрије у Пећи нису се упустили у велика истраживања на пољу иконографије и ретко су употребљавали необичне текстове да би освежили уобичајене представе проналазака са краја XIII и почетка XIV⁶⁹⁵. Међутим, блиставо и свеже решење, највероватније по ктиторовом налогу, опширно и слободно илустровано имамо у *Христовом силаску у Ад*⁶⁹⁶. Уместо ранијег централног и доминантног положаја Христа Тријумфатора (Christus Victor) сликаног на преласку из XIII у XIV век у Пећи имамо богат опис самог Ада, сложенији од многих из XIV века.

Силазак у Ад у цркви Богородице Одигитрије у Пећи смештен је изнад лука по кривини свода на источној страни северног крака крста. Горе на ивици из једног

⁶⁹⁴ Мал 4,2.- А вама, који се бојите имена мојега, грануће Сунце правде, што просветљује нову твар и побеђује Ад.

⁶⁹⁵ В. Ј. Ђурић, Патријаршија, 147-148.

⁶⁹⁶ С. Радојчић, Старо српско сликарство, 124.

огромног гrotла Ада, удубљеног у стени преко укрштених разваљених врата Ада око којих су расути клинци, браве, шипке, победоносно корача Христос и, сагињући се улево, из Ада изводи Адама, хватајући га левом руком, десном извлачи Еву, док иза њих стоји њихов праведни син Авел, млад и голобрад, са нимбом око главе и пастирским штапом у руци. Изван места догађаја – Адске таме-пратећи Христа, стоји група од пет анђела, од којих први носи шестокраки крст, који на другим местима, као победнички знак над смрћу, носи у левој руци сам Христос, нпр., у католикону манастира Сопоћана⁶⁹⁷.

Сл. 188. Силазак у Ад

Двојица анђела везују и бацају у огањ Сатану, насликаног у десном доњем углу у косом положају. Први анђеоло га вуче рукама за браду и косу а други га држи за ноге. И крилати Ад је, као и други учесници у овом догађају (Христос, душе умрлих праведника и анђели), насликан антропоморфно, додуше са деформисаним лицем и окован у тешке ланце који му стежу грло и ноге. Лево од анђела који

⁶⁹⁷ В. Ј. Ђурић, Сопоћани, Београд 1963, табл. XIX.

окивају Сатану и бацају га у вечни огањ, у доњем левом делу сцене, приказана је проповед Св. Јована Претече у Аду старозаветним праведницима и патријарсима.⁶⁹⁸

Сл. 189 Мироносице на Христовом гробу

⁶⁹⁸ Сцену Силаска Христовог у Ад из ове Данилове задужбине описали су В.Р. Петковић, Живопис цркве Св. Богородице у Патријаршији Пећској, Известия на Български Археол. Институт IV, София 1927, 156-157, табл. XV; М. Ивановић, Црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији, Старине КиМ II-III, Приштина 1963, 144, сл. 31; С. Радојчић, Старо српско сликарство, Београд 1966, 124, сл. 74, али нису навели писани извор који је послужио за сликање Проповеди св. Јована Претече у Аду. То је први учинио Јанко Радовановић, утврдивши да је текст који је Данило II дао зографима у Пећи, као и раније у Бијелом Пољу, тада катедралној цркви хумске епископије, посвећеној Св. ап. Петру и Павлу, за сликање Васкрсења Христовог (Силазак у Ад), било Слово на Велики петак о силаску св. Јована Претече у Ад од Јевсевија Кипарског или Емеског (Migne, PG 86/1, 384-406, 510-536) и навео део текста преведеног на српски језик и најстарије словенске преписе, почев од XII века (Ј. Радовановић, Јединствене представе Васкрсења Христовог у српском сликарству XIV века, 43-45, сл.), а са њим се сложио и Војислав Ј. Ђурић (Пећка патријаршија 147-148, сл. 96) .

Мироносице на Христовом гробу (Анђељ на камену, грч. Αι Μιροφοροι γηραιες) ⁶⁹⁹ су у трећој зони северног зида наоса, у северном краку крста Богородичине цркве у Пећи. Централна фигура ове сцене је анђео са скиптром у руци, који седи на мраморном гробном камену, скинутом са Христовог гроба. Са његове леве стране приказане су три жене како стоје, једна у руци има кадионицу, док друга држи суд са мирисима. Десно је отворен гроб удубљен у стени, на коме лебде покров и убрус, на које анђео указује десном руком изненађеним женама. Поред гроба су насликани заспали војници. Изнад пејзажа је натпис : *ангъ на камену*.

Традиционални назив у православном сликарству за илустрацију догађаја из Новог Завета којим је осведочено *Васкрсење Христово* ⁷⁰⁰, описано у канонским јеванђељима (Мт 28, 1-8; Мк 16, 1-7; Лк 24, 1-12; Јн 20, 1-7), је Мироносице на Христовом гробу. Жене мироносице, предвођене Маријом Магдалином, према писцима канонских јеванђеља (који додуше различито описују поједине детаље), присуствовале су Христовој смрти и полагању у гроб, те након тога (исте вечери) по јеврејском обичају припремиле миро за помазање тела Христовог. Међутим, кад су у рано недељно јутро (одмах по свитању) стигле до Христовог гроба виделе су отворену гробницу и анђела ⁷⁰¹ који седи на каменој плочи (Лука и Јован помињу два анђела), његово лице "Бјеше као муња, а одијело његово као снијег" и он саопшти да је Христос васкрсао (устао из гроба) и да ту радосну вест јаве његовим ученицима.

И поред одређених разлика, условљених различитим описом појединих детаља од стране писаца канонских јеванђеља, као што је већ речено, основа иконографска тема је традиционално уједначена, те композицију најчешће чине

⁶⁹⁹ У Ерминији Дионисија из Фурне ова иконографска представа се назива "Анђео који се јавио мироносицама објављује Васкрсење Христово".

⁷⁰⁰ Пошто је Васкрсење Христово у потпуности непозната и недостижна тајна, чијим би приказивањем била унета тајанствена природа догађаја, по Леониду Успенском (два чланка у Журналу Московске патријаршије), једини начин који приличи приказивању Васкрсења Христовог представља приказивање Жена Мироносица поред Христовог гроба. Први сведоци и очевици Васкрсења Христовог, на основу сведочанстава јеванђелиста, несумњиво су анђели, који су, по свој прилици, и Његови први сабеседници након Васкрсења (Према: Г. Круг, Икона, 93).

⁷⁰¹ Неки истраживачи мисле да је то арханђел Михаило, мада има и хипотеза да је бели анђео Гаврило.

"две Марије"⁷⁰² (Магдалина и мајка синова Заведејевих), које прилазе анђелу централној фигури, на гробном камену или саркофагу, носећи посуде са миром.⁷⁰³

Сл. 190. Поглед на источни део храма

Вазнесење, раније приказивано у куполном програму (од ранохришћанског доба), од средњовизантијског доба најчешће се приказује у олтарском своду и надвисује олтарски простор. Тако је и у Даниловој задужбини у Пећи, где је композиција *Вазнесења Христовог* (*ВЪЗНЕСЕНИЕ ГЛОСИДНЕ*, грч. Ἡ ἀνάληψις τοῦ Χριστοῦ) насликана у трећој зони олтарског свода и подељена у две зоне. У доњој

⁷⁰² "Друга Марија" је, по појединим тумачењима, Богородица и ово је прихваћено од стране појединих живописаца који поред њеног лика испишу натпис ΜΡ ΘΥ, а други је поистовећују са мајком Јакова и Јована, синова Заведејевих.

⁷⁰³ Жена мирносица може бити две или три, а у касном средњем веку и поствизантијској епохи тај број расте све до броја седам.

зони је Богородица⁷⁰⁴ (*ΜΡ ΘΥ*) у молитвеном ставу, а поред ње су два анђела са свитцима у једној руци. Другом указују на Христа који се узноси на небо. Иза анђела су две групе од по шест апостола, који се уздигнутих глава диве Христовом узношењу на небо. У горњој зони приказан је Христос у мандорли како седи, наслоњен левом руком на свитак, што се наслања на његову леву ногу, док десном руком благосиља, а на небо га носе анђели и херувими. Иза апостола је насликан стеновит пејзаж са дрвећем, што је обележје Маслинске Горе са које се Христос узнео на небо.

Празник у народу познат као *Спасовдан*, *Вазнесење ИХ*, један од Великих Господњих празника, описан је у два канонска јеванђеља: Марковом (Мк 16,19) и Лукином (Лк 24, 49-53) као и Делима апостолским (Дап 1, 4- 12)⁷⁰⁵. Христос је након Васкрсења, према учењу Цркве, са својим ученицима провео четрдесет дана и последњег дана им, према јеванђељу по Луки, код Витаније, или на Гори Маслинској⁷⁰⁶, рекао да остану заједно у Јерусалиму док не приме благодат Светога Духа и онда се у свом васкрслем човечанском телу узнео на небо.

Пре Вазнесења Исус Христос је обећао својим ученицима да ће им ниспослати Светога Духа и својим одласком условио је слање Св. Духа: „Боље је за вас да Ја одем, јер ако Ја не одем, Утјешитељ неће доћи к вама; ако ли одем, послаћу Га к вама“ (Јн 16, 17).

Само су сведоци Христовог Васкрсења могли бити убројани у Апостоле. И Павле је назван Апостолом (иако историјски није могао да буде присутан на Маслинској Гори, често се појављује на представи *Вазнесења*), зато што је на путу за Дамаск видео светлост Васкрслог Христа о чему и сам сведочи у 1. Посл. Коринћанима: „ И да се јави Кифи, затим Дванаесторици. Потом се Он јави

⁷⁰⁴ Ваља нагласити да, иако се на фрескама и иконама Вазнесења увек изображава лик Мајке Божије и њено учешће у овом догађају, нигде се у новозаветним канонским књигама не каже директно да је и она била присутна у време Вазнесења свог Сина на Маслинској Гори.

⁷⁰⁵ Вазнесење је наговештено код пророка Исаије (Ис 33, 16) и у псалмима (Пс 7, 11; 23, 7-10; 109, 1) и предсказано од самог Христа (Лк 2, 69; Јн 6, 62; 7, 33; 8, 21; 14, 28; 16, 5; 20, 17), а посвећени су му многи богословски списи, службе и песме које су такође утицале на илустрацију овог празника. *Тропар, глас 4*: "Вазнео си се у слави, Христе Боже наш радост дајући Својим ученицима пошто су били утврђени обећањем Светог Духа, да Ти јеси Син Божији Избавитељ света".

⁷⁰⁶ Маслинска гора је близу Витаније. То је место одакле пут који води у Витанију скреће удесно од пута што води у Јерихон.

одједном више од пет стотина браће...А после свих, као каквом недоношчету, јави се и мени“. (I Кор 15, 5-8)

Приликом Христовог Вазнесења, као и код његовог Рођења и Васкрсења, јављају се анђели као небески сведоци.

Ваља рећи да је Христово Вазнесење имало видљиву и невидљиву страну (Мк 16, 19; Лк 24, 50-51). Његови апостоли су видели његово уздизање са земље, али нису видели његово улажење у небеску славу.

Вазнесење се одвијало овако: Христос се десети пут у четрдесети дан, након свог Васкрсења, јавио својим ученицима у једном дому, извео их из града до Витаније и на Маслинској Гори рекао им: „ Ја ћу послати обећање Оца свога на вас; а ви сједите у граду Јерусалимскоме док се не обучете у силу са висине“. (Лк 24,49)

Сл. 191. Вазнесење Христово (Архиепископ Данило II и његово доба, 1991)

"Јован вас је крстио водом, а ви ћете се крстити Духом Светим не дуго после ових дана"⁷⁰⁷. На ове учитељеве речи ученици се обрадоваше и упиташе га: "Господе!

⁷⁰⁷ Дап 1, 4.

Хоћеш ли сад начинити царство Израилјево?" Исус их благо укори следећим речима""Није ваше знати времена и лѐта које Отац задржа у Својој власти. Него ћете примити силу кад сиђе Дух Свети на вас ; и бићете Ми свједоци и у Јерусалиму и по свој Јудеји и Самарији и тја до краја земље"⁷⁰⁸. Након тога Исус, подигавши руке, благослови своје ученике и узнесе се на небо, где га сакри облак небески, а ученици му се поклонилише.⁷⁰⁹

Док су ученици и даље гледали на небо где се њихов Учитељ вазнео јавише им се два човека у белим хаљинама и рекоше им: "Људи Галилејци, што стојите и гледате на небо? Овај Исус који се од вас узе на небо, тако ће доћи као што видите да иде на небо". На ове речи ученици се обрадоваше и вратише у град⁷¹⁰.

Сл. 192. Део Вазнесења и Силаска Светог Духа

⁷⁰⁸ Дап 1, 8.

⁷⁰⁹ Дап 1, 4-10.

⁷¹⁰ Ἡ ἀνάληψις τοῦ Χριστοῦ- Вазнесење , Ерминија 251, 311: Поророштва о Вазнесењу Давид: Узиће Бог уз подвикивање, Господ уз глас трубни (Пс 46, 6; 47, 5) Давид: Сједе Господ на херувимима и полетје (Пс 17, 11; 18, 10) Захарија: Ево иде дан кад ће ноге Господње стати на гору Маслинску која је према Јерусалиму (Зах 14, 1,4).

Сл. 193. Силазак Светог Духа на апостоле

Један од Великих хришћанских празника, који се редовно слика у хришћанским храмовима, јесте и *Силазак Светог Духа на апостоле* (*Свишћтвени Свѣтлаго Духа*; грч. *Пεντηκοστή*). Овим празником (познат и као "Духови", "Педесетница", "Тројице", "Тројичин дан и рођендан Цркве"), описаним у Делима апостолским (Дап 2, 1-41), наговештаваним у Лукином (Лк 24, 49) и Јовановом јеванђељу (Јн 15, 26; 16, 7), слављеним у богослужбеној литератури прославља се завршни чин оснивања Цркве Христове на Земљи у педесети дан по Христовом Васкрсењу и десети по Вазнесењу, као стварање свих услова за њен пун живот, јер су тада његови апостоли добили дар да проповедају на свим језицима и могућност да чине чуда.

Након *Христових Вазнесења* на небо, његови ученици по заповести његовој остадоше у Јерусалиму. Овде су се у једној одаји кући („горња соба“, οὐρῶον, cenaculum) кући на Сиону често окупљали на заједничку молитву, с нестрпљењем очекујући обећаног утешитеља, Духа Светога, који исходи од Оца. Тада су, уместо Јуде Искариотског, већином изабрали коцком новог апостола Матију. Десет дана после *Христовог Вазнесења* био је јудејски празник Педесетница, на тај дан су сви

следбеници Исуса Христа били заједно. Изненада се зачула хука с неба, слична дувању ветра, налет силовитог ветра ушао је у кућу и испуни се њоме кућа у којој су били ученици; Св Дух је њихова срца испунио страхом и радошћу. На сваког од њих одозго сиђоше као огњени језици, од чега сваки од њих осети да се препородио, јер је Дух Свети сишао на њих.

Необична хука која је испунила кућу у којој су били верни, скренула је на себе пажњу Јудеја и прозелита, који су се за празник Педесетнице били скупили из разних крајева, и они се сабраше око куће. Ученици Христови тада изиђоше на кров и, надахнути од Духа Светога, проповедаху на разним језицима које до тада нису знали. Апостол Петар је зачуђеном народу који се ту окупио објаснио да је за овај необични догађај заслужан Дух Божији који је сишао на њих, као што је Пророк предказао, и зато што је Исус Христ, распет од стране Јудеја, васкрсао из мртвих. Тада се окупљени задивише Петровој проповеди, повероваше у Христа и крсти се три хиљаде људи.

Овим догађајем испуњене су наде Христових ученика. Јудејски празник Педесетнице, у који је утврђен Стари Завет, је и дан утврђења Новог Завета. Тада је почело откривање Царства Христовог на земљи.

Овај догађај силаска Светог Духа најавио је пророк Јоил, везујући га за судња времена: " И у последње дане, (рече Бог), излићу Дух Мој на свако тело, и пророковаће синови ваши и кћери ваше...и на слуге ћу и на слушкиње излити Дух Мој тада, и пророковаће и они. И учинићу чудеса на небу и на земљи, крв и огањ и пушење дима".⁷¹¹

За изображававање суштине овог светог догађаја најзначајније је сведочанство Св. Писма: Јеванђеља и Апостол, као и најважнија богослужбена сведочанства,⁷¹² из којих се може схватити смисао празника *Педесетнице* (наговештен у Јовановом јеванђељу- Јн 20, 19-23). Изображававање *Силаска Светог Духа на апостоле* у пећкој Одигитрији чини део општег литургијског напора да се

⁷¹¹ Јоил 2, 28-30.

⁷¹² *Вечерње, апостих, глас 8*: Језици негда раздвојени, због дрскости градитеља (вавилонске куле), Сада су испуњени премудрошћу, ради славе богопознања. Негда је Господ проклео безбожне због њихових греха; данас Христос просветљује рибаре Духом. Негда језици беху, побркани за казну; али сада је сагласје њихово обновљено за спасење душа наших".

васпостави празнични догађај. Поред сведочанстава Св.Писма важна су и објашњења Св. Отаца и химнографија.

Опис *Силаска Св. Духа на апостоле* из Дела апостолских није дословно приказан на монументалној композицији (420x400cm) у трећој зони на јужној страни читавог олтарског свода у цркви Богородице Одигитрије у Пећи, јер апостол Павле, приказан десно на челу групе од шест апостола са књигом својих посланица, никако није могао да буде присутан тог дана у Сионској Горници (Горњој соби), зато што је тада ревносно гонио Цркву. Међутим, касније је видео Божанску светлост, постао сведок Христовог Васкрсења и зато био убрајан међу Апостоле и постао учесник Апостолског сабора (51. године).

У тексту стоји да је било много сабраних, око 120 људи; укључујући Дјеву Марију, мајку Исусову, о чему сведоче Дјела Апостолска, Предање Цркве, и неколико жена. У Даниловој задужбини насликано их је дванаест, распоређених у два реда, који су по Христовим речима, спремни да суде над дванаест племена Израилевих. Овде ни Богородица није изображена, мада се на неким местима (иконама) може видети изображена у средини заједно са апостолима, као да председава апостолским сабором.

Дух Свети се јавио у облику голуба и у виду огњених пламичака (лево и десно по шест пламичака), тј. језика који силазе на главе дванаест апостола у облику пламена .

Дванаест апостола подељених у две групе, који седе на ниској клупи, предвођени Св. Петром и Св. Павлом, представљају *Сабор Апостола*, темељ на коме је сазидана Црква која стоји на дванаест стубова и чији је крајеугаони камен Христос. Крајње је транспарентно да на овој композицији међу Апостолима који су сједињени у Светом Духу влада савршени мир. Праоснова за изображавање суштине овог светог догађаја је у Дјелима Апостолским.

Силазак Св. Духа преноси последњу Божију поруку његовим апостолима и целокупном људском роду, јер је то крајњи исход Христовог земаљског живота, који се слави на литургијама празника⁷¹³.

Сл. 194 Успење Богородице

⁷¹³ *Тропар, глас 8:* "Благословен си, Христе Боже Наш, који си показао Апостоле премудрим ловцима ниспославши им Духа Светога, помоћу њих си задобио васељену, човекољупче, слава Теби!"

Велика композиција *Успења Богородице* (*ΟΥΣΙΠΝΙΣ ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΕΠΟΙΚΗΣ*, грч. κοίμησις (ἀγ'αλησις) τῆς παναγίας καὶ θεομητέρος, лат. dormitio, transitus, а касније assumptio B. Marięe Virgĭnis) запрема читаву површину другог и трећег појаса горње површине западног зида Богородичине цркве у Пећи⁷¹⁴; од доњег појаса стојећих фигура одвојена је орнаментима стилизоване вреже. Подељена је у две зоне: у доњој је представљено Богородичино уснуће, а у горњој њено вазнесење на небо. У средини доњег дела слике је уснула Богородица на одру. Лево од ње је група од шест апостола са апостолом Петром који руководи сахраном, стоји у чело одра Богородице и кади је. Иза групе којој је на челу апостол Петар, сасвим лево стоје три мироносице. На десној страни од Богородичиног одра је група од пет апостола, на челу им је апостол Павле, који је обема рукама обгрлио Богородичин одар. Од осталих апостола је изолован дванаести апостол, највероватније св. Јован позније назван Богослов, у погнутом ставу како изнад одра у дубоком болу посматра Богородицу и према њој пружа своју леву руку. Свих дванаест апостола изражава гестовима жалост због Богородичине смрти. Иза апостола Петра у другом реду су у стојећем ставу три свештеноначелника, истакнути хришћански писци епископи Дионисије Ареопагит, Иротеј и Тимотеј, који стоје до леве групе анђела и држе у рукама Јеванђеље у виду књиге. Иза Богородичиног одра на средини слике је светла појава Њеног Сина у мандорли. Он у рукама држи крилату персонификацију њене душе⁷¹⁵ увијену у пелене јер је она новорођена на небу. Христос је са обе стране окружен анђелима. Место радње, Богородичин дом или "горница", одређено је необичном грађевином са разапетим драперијама у горњем делу. На левом прозору ове необичне грађевине налазе се две уплакане жене.

⁷¹⁴ Сцену су описали В. Р. Петковић, Живопис у цркви Богородице Одигитрије у Патријаршији Пећској, 149 и М. Ивановић, Црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији, 139-140.

⁷¹⁵ Персонификацију крилате душе, као античка Психе, у Успењу Богородице поред цркве Богородице Одигитрије имамо и у цркви Богородице Перивлепте у Охриду, у Св. Николи у Прилепу, Богородици Љевишкој у Призрену, у манастиру Жичи, у манастиру Ватопеду на Светој Гори, у Старом Нагоричину код Куманова, на икони која се чува у Ермитажу у Краљевој цркви у Студеници (за Охрид и Нагоричино в. Миљковик-Пепек, Делото сл. 40 и 42; за Св. Николу у Прилепу в. G. Babić, L'iconographie originale des fresques de Sušica en Macédoine, СА XII (1962) 332-336, sl. 21; за Бог. Љевишку Г. Бабић, Богородица Љевишка, Београд 1975, 71-72, сл. 12; за Жичу, в. М. Кашанин-Ђ. Бошковић-П. Мијовић, Жича, Београд 1969, 161.; за Светогорске манастире в. А. Банк, Византиско искусство в собраниях Советского Саюза, Ленинград 1966, сл. 263; за Краљево цркву в. Г. Бабић, Краљева црква, Београд 1987, 162, сл. 111, 112.

Сасвим у врху композиције је небо, означено у неколико сегмената. У горњој зони према Богородичином житију, апостоли су на чудесан начин пренети до дома "горнице" на Сиону, где је уснула Богородица⁷¹⁶. Насликано је тринаест облака, шест лево и седам десно. У сваком од дванаест облака приказан је по један апостол у пратњи анђела. У последњем облаку десно налази се апостол Тома, окренут налево (иако је закаснио на Богородичину сахрану), као и остали апостоли десне групе. У тринаестом облаку је приказана Богородица, окренута десно према Неверном Томи, како му предаје појас "којим су се опасали апостоли на сахрани". На средини горњег дела композиције, између апостола са анђелима на облацима, налази се златна мандорла са Богородицом у молитвеном ставу, а два анђела носе је на небо, трећи се налази на врху мандорле. Тако Дјева Марија прелази у живот вечни, у славу свога Сина. Успењу Богородице у главној задужбини архиепископа Данила II, са спојеним сценама *Уснућа* и *Вазнесења*, слична су и *Успења* из неких задужбина краља Милутина: у Старом Нагоричину (1318), Св. Никити код Скопља (пре 1320) и, по свој прилици, у Жичи (1309-1316). *Успење Богородице, Сретење и Христов силазак у Ад*, дакле, као што је речено, иницијативом ктитора, имају детаље преузете из апокрифа, празничних читања и химнографије. Данилов опис смрти краљице Јелене одговара Успењу Богородице.⁷¹⁷

Успење Пресвете Богородице је последњи Велики празник црквене године⁷¹⁸ (први празник литургијске године је *Рођење Пресвете Богородице* 8. септембра). Међу свим Светима у Цркви Дјева Марија, Пресвета Богородица, заузима најистакнутије место, зато што је Син Божији, кроз њу, постао син човечији.

О смрти Пресвете Богородице нема историјских извора, јер њена смрт није поменута ни у једном спису Новог Завета. Детаљно сведочанство о њеној смрти у Јерусалиму имамо само у апокрифним јеванђељима (ваља рећи и да Црква

⁷¹⁶ У Житију краљице Јелене, приликом њеног представљења, Данило каже: "подокно кысть, томоу яко въ оно време, кгда кысть прѣставление богоматере"- ЖКК Даничић, 88; Мирковић,).

⁷¹⁷ Cf. С. Радојчић, *Портрети*, 25.

⁷¹⁸ О догађају, његовој унутршњој страни, предању, историји и служби Успења Богородице темељну студију је објавио М. Скабалланович, *Хришћанские праздники*, Књига 6, (Оуспеніе пресвятѣа Богородицы), Кіевъ 1916.

прихвата да је Јерусалим место где је сахрањена Богородица, о чему говоре и празничне химне). Поменути списи су, иако неканонски и познијег датума настанка, послужили за сликање празника и за празнични литургијски текст. Поштовање Пресвете Богородице је, дакле, засновано на црквеном Предању, које допуњује Библију на светодуховски начин.

Празник *Успења* је друга Пасха, јер је живо памћење Цркве (Предање), још од апостолског доба који сведочи да је Богородица прошла кроз смрт и да је васкрсла у трећи дан попут свог Сина, а ово тврђење се наглашава и у празничној химнографији⁷¹⁹. Стим у вези у Јеванђељу по Јовану стоји: "Зато, заиста вам кажем: Ко Моју реч слуша и верује Ономе Који Ме је послао, има живот вечни, и не долази на суд, него је прешао из смрти у живот"⁷²⁰.

Тајну виђења вазнесења Пресвете Богородице у телу⁷²¹, Предање Цркве назива *Успењем*.⁷²²

⁷¹⁹ *Тропарз, гласъ ѧ:* вѣз рождествѣ дѣвство сохранила еси, во оуспеніи мира не оставила еси Богородице: преставилася еси въ животѣ, мати сѣщи живота, и молитвами твоими избавляеши ѿ смерти души наша.

Пѣснь ѡ: Ятели оуспеніе видѣвши, оудивилася, како дѣва восходитъ ѿ земли на небо. Побѣждаютъ естества оустави, въ текѣ дѣво чистаа: дѣвствуетъ бо рождество, и животъ предоврчатъ смертъ, по рождествѣ дѣва, и по смерти жива, спасаеци приснѣ богородице наследіе твое.

Ирмос, гласъ 4: Видевши Успење Пречисте, анђели се задивили како Дјева са земље узлази на небо. Побеђују се границе природе у теби Дјево чиста, јер се чува девичанство у рађању и живот унапред заручује смрт. По рођењу си Дјева и после смрти жива. Богородице, која непрестано спасаваш наследство твоје.

⁷²⁰ Јн 5, 24.

⁷²¹ *Кондакъ гласъ в:* вѣз молитвахъ нехъспанающею Богородицѣ, и въ предстательствѣхъ непреложное оупованіе, гробъ и оумерщвленіе не оудержаста: якоже бо живота матеръ въ животѣ престави, во оутробѣ вселившия приснодѣвственнью: "У молитвама неуморну Богородицу и у посредништву неизмењиву наду смрт и умртвѣње нису задржали. Јер је у живот преселио Мајку Живота Онај Који се уселио у утробу увек девојачку"

⁷²² "Успење" значи "уснуће, сан који је "пролаз кроз смрт". Зато Црква увек говори о "уснућу" Богородице, а не о њеној смрти, јер по Предању њу смрт није дотакла.

Сл. 195 Успење

Петом заповешћу је Господ на Синају заповедио: *поштуј оца свога и матер своју*, али и личним примером када је висио на крсту показао је како треба поштовати мајку. Показујући на свог љубљеног ученика Јована рекао јој је: Жено, ето ти сина! А њему рече: Ето ти матере!⁷²³ Након збрињавања Своје Мајке, Он је издахнуо. Богородица је живела у Јовановој кући на Сиону у Јерусалиму, помагала је апостолима и често обилазила Голготу, Витлејем и Јелеонску гору. На дужим путовањима посетила је св. Игњатија Богоносца у Антиохији, св. Лазара четвородневног, епископа кипарског, Свету Гору коју је благословила да у њој живе девственици слично њој, а за време гоњења хришћана у Јерусалиму отишла је у Ефес са св. Јованом. У својој старости, (према општеприхваћеном мишљењу у време *Успења* имала је преко шездесет година), често се молила на месту Вазнесења Сина свога на Јелеонској Гори, да буде узета из овог света и да не види кнеза таме и да се скривена од тамне области не сретне са сатанском силом. Једнога дана, према предању, на месту Вазнесења Христовог, док се она молила, с неба је

⁷²³ Јн 19, 26-27.

слетео арханђео Гаврило да би је припремио за упокојење⁷²⁴, успење и сусрет са њеним Сином и тада јој дао границу рајске палме, да је штити од Сатане и демона! Ову рајску грану Богородица је након одласка арханђела предала апостоу Јовану и рекла му да се у току њеног погребња носи испред одра. Богородица је још једном пожелела да види све апостоле Христове на окупу и Господ јој испуни и ову жељу, те сви апостоли, изузев Томе, приспеше из разних крајева света ношени облацима и у пратњи анђела у дом апостола Јована на Сиону. Она их охрабри, посаветова и утеши и потом мирно предаде дух свој Богу. Апостоли, уз пратњу мноштва хришћана, пренеше ковчег са њеним ароматичним телом⁷²⁵ до врта Гетсиманског, до гроба Јоакима и Ане, њених родитеља. Након тродневног почивања у гробу њено тело је, према предању, узнето на небо. Према причи, Псеудо-Дионисија Ареопагита, апостол Тома је, долазећи у Јерусалим на свом облаку, закаснио и срео Богородицу приликом њеног узношења на небо и замолио је да га благослови. Она му је тада дала свој погребни појас. Тома је, након тог догађаја, стигао до апостола и затражио да отворе гроб и када су се уверили да је празан, показао је Богородичин појас и испричао им о свом сусрету са њом.

⁷²⁴ По учењу Цркве иако Богородица, као и њен Син, није била изузета од закона смрти, ипак је слично Њему тријумфовала над њом. Међутим, треба нагласити да Богородичино васкрсење није било тако славно, очевидно и самостално као Васкрсење Њеног Сина, те је стога све до IV века прошло незапажено као опште дело вере у Цркви, јер нико од хришћанских писаца није до тада указао на судбину Богомајке након Вазнесења Њеног Сина на небо. Тек је поводом појаве Несторијеве јереси из богате ризнице црквеног предања узето сведочанство о животу и скончању (уснућу) Богородице, те је на основу њега састављено њено житије. На тему Богородичине смрти у грчким апокрифима постоје два основна текста у доброј мери различита. Први текст "Слово Псеудо-Јована Јеванђелисте", настао је у VI веку (Cf. M. Jugie, *La Mort et l' Assomption de la Sainte Vierge, Studi e testi*, 114, Citta del Vaticano 1944, 117-125), а други "Слово о Успењу Богородице од Јоана архиепископа Солунског", настао у првој половини VII века (Cf. *Ibidem*, 139-149; A. Wenger, *L' Assomption de la T. S. Vierge dans la tradition Byzantine du VІe au Xe siècle. Etudes et documents*, Paris 1955, 17-67 i 211-241), за који је Н. Л. Окуњев мислио, с обзиром на широку распрострањеност у словенским рукописима, да је коришћен у српским црквама за иконографију Богородичиног Успења.

⁷²⁵ У Словоу Псеудо- Јована Јеванђелисте препричана је епизода о Јеврејину Јефонију (Адонији), који је намеравао да преврне Богородичин одар и зато био кажњен одсецањем руку (Jugie, *La Mort et la Assomption*, 119, 150). Ова епизода није насликана у Богородичиној цркви у Пећи. С. Радојчић је написао посебну студију о сложеним представама Успења приказаним у сцени преноса Богородичиног тела (С. Радојчић, *Беседе Јована Дамаскина и фреске Богородичиног Успења у црквама краља Милутина*, in : *Узори и дела старих српских уметника*, Београд 1975, 181-193.)

Без обзира на разне иконографске варијанте⁷²⁶ и детаље основу приказивања и централни мотив *Успења Богородичиног*, чини Богородица која лежи уснула на одру, поред кога се налази светла појава Сина, окруженог златокругом славе. У рукама држи персонификацију Богородичине душе (као античка Психа).

⁷²⁶ О иконографији ове теме основну студију, још увек вредну, написали су L. Wratislaw- Mitrović и N. L. Okunev, *La Dormition de la Sainte Vierge dans la peinture médiévale orthodoxe*, *Byzantinoslavica*, III/1, (1931)134-173, обухвативши у њој православно сликарство од X до XVIII века. Значајне радове на ову тему објавили су и: C. D. Kalokyris, *La Dormition et l' "Assomption" de la Théotocos dans l' église orthodoxe*, *Αριστοτελείον Πανεπιστημίων Θεσσαλονίκης, Επιστιμονική Ελετηρίς Θεολογικής Σχολής* 19 (Théssalonique 1974) 133-143; I. Zervou- Tognazzi, *L' iconografia della Koimessis della Santa Vergine specchio del pensiero teologico dei Padri bizantini*, *Studi e ricerche sull Oriente Cristiano* 81 (1985) 21-46, 69-90; Ch. Schaffer, *Koimesis, Der Heimgang Mariens, Das Entschlafungsbild in seiner Ablängigkeit von Legende und Teologie. Mit einem Anhang über die Geschichte des Festes*, *Studia patristica et liturgica* 15, Regensburg 1985; З. Јовановић, *Кроз двери ка светлости*, Београд 2009, 693-705 (без раније библиографије, али са тринаест представа Успења; међу којима је и Успење Богородице из Богородице Одигитрије у Пећи)

Циклус Христових јављања после Васкрсења

Сл. 196. Христова јављања

У средишњем крсту цркве Богородице Одигитрије, на северном зиду, у другој зони, испод *Великих празника*, Данило је наложио сликару да Циклус Јављања Христових после васкрсења, заснован на јеванђељским изворима, започне необично, од западног зида, а заврши се у олтару те је на неубичајен начин (као што је то и у Светим Апостолима у Пећи), читав циклус изложен на видним местима. Иначе, колико је познато на основу сачуваних иконографија, циклус Јављања Христових после Васкрсења је у Византији настао веома рано⁷²⁷. Развијенији облик добија у време Комнина, а најопширнији у епохи Палеолога, а у српском сликарству, где се сцене најчешће налазе у олтарском простору, тек од XIII века (најраније очувано *Јављање* је у Сопоћанима). То је, углавном, био случај, све до пада српских земаља под турску власт, када се јавља у сведеном облику. У цркви Богородице Одигитрије на северном зиду приказане су следеће сцене

⁷²⁷ У VI веку имамо га у цркви Сан Аполинарије Нуово у Равени (Б. Тодић, Грачаница, друго издање, Музеј у Приштини 1999, стр. 123 са старијом литературом).

Христових јављања: *Јављање Христа двома Маријама* (друго јављање после Васкрсења), *Обавештење Апостолима да је Христос васкрсао*, *Апостол Петар над Христовим гробом* (треће јављање), *Пут у Емаус* и *вечера у Емаусу* (било је то четврто Јављање Христово пред вече истога дана кад се јавио Марији Магдалини, другој Марији и Апостолу Петру) и у олтару *јављање Христа Апостолима* (пето јављање) и *Неверовање Томино*⁷²⁸ (шесто јављање, након недељу дана од јављања Апостолима).

Сл. 197. Христос се јавља двома Маријама

⁷²⁸ Јн 20, 24-29.

Три сцене Христових јављања после васкрсења⁷²⁹, насликане су изнад лука над саркофагом ктитора на северној страни у другој зони испод Христовог уласка у Јерусалим. У првој сцени је Христос представљен, полупрофилно окренут према двома Маријама, изнад њега натпис⁷³⁰: " *идѣта и рѣѣта ђченикомъ*", док се у позадини назиру брда.

Сл. 198. Марије обавештавају апостоле

⁷²⁹ Преглед приказа Васкрсења и Јављања васкрслог Христа у споменицима средњовековне Србије дала је Д. Симић-Лазар, in: Каленић, Крагујевац 2000, 115-117, где је навела и Његова Јављања у Богородичиној Цркви у Пећи, али је за пет Јављања: Христос се јавља мироносицама, Мироносице причају Апостолима о јављању, Петар пред празним Христовим гробом, Пут у Емаус и Вечера у Емаусу навела да се налазе на западном зиду наоса, што није тачно јер Јављања, смештена испод Великих празника у другој зони, почињу од западног зида и сва наведена су на северном зиду, а завршавају на северној страни олтара (Христово јављање – *Миръ вамъ* и Неверовање Томино). Ове сцене су описали: В. Петковић, Живопис цркве Свете Богородице, 152-154; М.Ивановић, Црква Богородице Одигитрије у Пећкој Патријаршији, 142-144; В. Ј. Ђурић, Пећка патријаршија, 148; Д. Поповић, Гроб Архиепископа Данила II, in: Данило II и његово доба, Београд 1991, 331. О препоруци за сликање видети: Ерминија, 307 и 309.

⁷³⁰ Сцену је описао јеванђелист Матеј (Мт 28, 9-10)

У другој сцени која се непосредно надовезује на претходну, две Марије, окренуте удесно, корачају и обавештавају једанаесторицу Апостола, који седе на украшеном каменом зиду, да су виделе васкрслог Господа. Натпис " *приде же м[ар]ѣ м[а]гдалин[а] възв[ѣ]щающеи ѿченик[о]мъ. видѣх[у]мъ Господ[а]*"⁷³¹ налази се у горњем делу слике.

Сл. 199. апостол Петар

Трећа композиција није у потпуности очувана. Очуван је само њен горњи део са пејзажом и попрсјем Апостола Петра, са врхом главе другог Апостола, као и натпис : " *Петръ же вѣставъ т[е]сѣ въ гробѣ*".⁷³²

На северној страни наоса, изнад Светих ратника Теодора Тирона, Теодора Стратилата и трећег неидентификованог ратника, насликане су две сцене

⁷³¹ " А Марија Магдалина отиде, и јави ученицима да видје Господа..." – Јн 20, 18; Мк 16, 9-10; Лк 24, 9-10.

⁷³² "А Петар уставши отрча к гробу" , Лк 24, 12 ; Јн 20, 6

Христових јављања после Васкрсења, то су: *Пут у Емаус* и *Вечера у Емаусу*. Прва сцена је у потпуности сачувана и у средишту слике је Исус Христос, који се након васкрсења придружио Клеопи и Луки, који су били из ширег круга апостола (тј. припадали су седамдесеторици), не саопштавајући им ко је⁷³³. Апостоли, који су као и он окренути надесно, живо разговарају, крећући се кроз стеновит пејзаж. Очуван је само део натписа који је некада обележавао ову сцену, а то је реч... "Глаголаше..." .

Сл. 200. *Пут у Емаус*

⁷³³ Лк 24, 13-29, Сцене *Пут у Емаус* и *Вечера у Емаусу* из цркве Богородице Одигитрије у Пећи описали су : В. Петковић, Живопис, 155; М. Ивановић, Црква, 143; В. Ј. Ђурић, Живопис у задужбинама архиепископа, Данила II, in: Пећка патријаршија, 148.

Од друге сцене на којој је била илустрована *Вечера у Емаусу*⁷³⁴ очувао се само део фигуре једног од поменутих апостола који је седео за трпезом са Христом и другим апостолом. Изнад оштећеног лика је натпис: “*въ благословени хлѣба познавъ бѣистъ*”⁷³⁵. Сцене Христових јављања, између фрагментарно очуване *Вечере у Емаусу* и *Христовог јављања апостолима*, потпуно су уништене.

Сл. 201. *Вечера у Емаусу*

На северној страни олтарског дела у средњој другој зони на левој страни је *Христово јављање апостолима* а десно је *Неверовање Томино (Сјезданје Омино)*, обе

⁷³⁴ Лк 24, 28-32.

⁷³⁵ О препоруци за сликање Вечере у Емаусу: Ерминија, 309, 541.

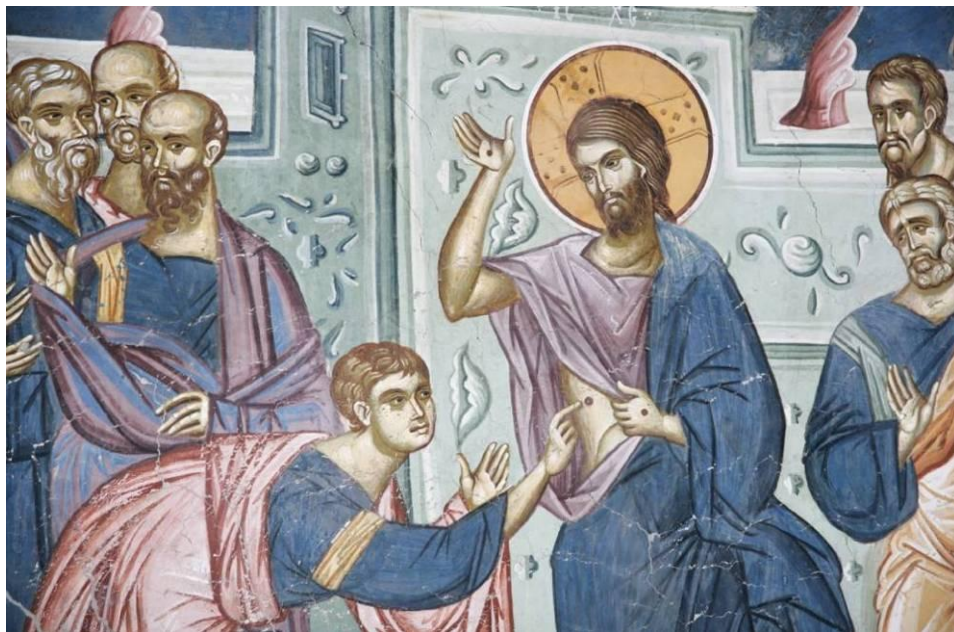
сцене су испод велике композиције *Вазнесења*, док су испод њих у првој зони св. Кирил Јерусалимски (на северној страни олтара) и св. Архиђакон и првомученик Стефан (на преградном зиду капеле Св. Арсенија Српског)⁷³⁶.

Сл. 202 . Два Христова јављања (srpskoblag.org)

Христос је приказан како стоји на јастуку постављеном на супеданеуму на средини слике окренут фронтално, благосиљајући са рукама раширеним у страну две групе од по шест апостола који бојажљиво према њему пружају руке. Изнад Христа и апостола је натпис: *МИНЪ ВАМЪ*, док су у позадини сцене необичне грађевине. Догађај су описали јеванђелисти Лука (Лк 24, 36-49) и Јован (Јн 20, 19-23). Десно од ове сцене, испред китњастих грађевина, насликано је Неверовање Томино (*Съеззание Томино*), описано само у Јеванђељу по Јовану (Јн 20, 24-29). Христос је и овде, као и у претходној сцени, приказан на средини композиције; десну руку је подигао увис, да би Тома видео рану од ексера којим му је рука била прикована на крст, а левом склања хаљину, откривајући груди које су биле прободене копљем.

⁷³⁶ Јн 20, 26-29.

Сл. 203 Неверни Тома – детаљ (*srpskoblag.org*)

Сл. 204 .Неверни Тома (*srpskoblag.org*)

Апостол Тома је приказан лево од Христа, са испруженом ногом и повијеним телом, како прстом своје десне руке дотиче рану од копља на грудима свог учитеља, док су око Христа задивљени остали ученици из ужег круга апостола.⁷³⁷

⁷³⁷ О сликању овог догађаја видети препоруку из Ерминије, 309.

Сл. 205. Богородица из Благовести

*Богородичин циклус и њени иконографски „типови“ у цркви
Богородице Одигитрије*

Сл. 206. Благовести Јоакиму и Ани и њихов сусрет на градским вратима

Циклус *Богородичиног живота* започет на јужном зиду олтара, где је приказано њено детињство и младост, настављен је на јужном зиду наоса и завршен на јужном травеју западног дела цркве. Својим положајем овај циклус није неуобичајен, необичан је само његов распоред у више црквених простора, увек са јужне стране.

На јужној страни наоса, у другој зони, у цркви Богородице Одигитрије, ктитор Данило II је, по свему судећи, наложио да се насликају сцене којима ће се испричати *Богородичин живот*⁷³⁸. Циклус је читљив почев од олтара, уз мале прекиде услед оштећења неких сцена, допире до близу западног зида. Насликане су следеће сцене: *Молитва Јоакима и Ане* да им Бог да потомство, *Сусрет Јоакима и Ане* пред златним вратима града, *Рођење* и *Миловање Богородице*, *Ваведење*,

⁷³⁸ О овом циклусу вид: В. Петковић, *Известия*, 163-167; М. Ивановић, *Богородичина црква*, 145-146; В.Ј. Ђурић, *Живопис у задужбинама Данила II*, in : Пећка Патријаршија, Београд 1990, 148; Вид. и : Г. Бабић, *Краљева црква*, 170-179, нап. 27.

Захарија предаје Богородицу Јосифу, можда Прекори Јосифови и Благовести на бунару.

На јужној страни преградног зида што одваја олтарски простор од капеле посвећене св. Јовану Претечи (између апсиде и иконостаса) у средњој зони, у пољу величине 200 x 400cm, насликане су три сцене: *Јоакимова молитва (Моление Јоакимово)*, *Молитва Анина (Моление Аннино)* и *Јоаким и Ана пред златним вратима (Цљованне свѣтгаго Јоакима и Анны)*, које упућују на апокрифне изворе о Богородичиним родитељима из древног царског рода Давидовог, Јоакиму и Ани, омиљене у средњем веку.

У првој сцени је представљен Јоаким како седи, десна нога му је подвучена назад, десна рука испружена, а поглед уперен према младом голобрадом и дугокосом пастиру. Пастир је искорачио левом ногом и обе руке пружио према Јоакиму, указујући му на анђела што слеће из левог угла и у левој руци држи гласнички штап, а десном се обраћа Јоакиму. У позадини је насликан пејзаж са дрвећем, на коме су плодови.

Сл. 207. Благовести Јоакиму

Следећа сцена, у којој су приказане Благовести Ани⁷³⁹ (*Моление Янны*), надовезује се на претходну. Ана излази да се моли у врту⁷⁴⁰ на десној страни композиције, а до врата је испраћа служавка чије су руке прекрштене на грудима, што значи да је на располагању. Ана стоји и окреће се лево, са напред испруженим рукама. Лево од ње је млади дугокоси пастир, који, као и у претходној сцени, пружа десницу према њој, а левицом указује на анђела који такође слеће из левог угла и обраћа се Ани. Између пастира и Ане је високо дрво са птићима у гњезду⁷⁴¹ до којих долеће њихова мајка са глистом у кљуну. Иза Ане је приказана њена кућа. На вратима куће извирује њена служавка Јудита, као и на чувеном мозаику из XI века у Дафни код Атине⁷⁴². Тема Богородичиног зачећа Сусрет Јоакима и Ане на вратима свога дома⁷⁴³ приказује се у православној иконографији загрљајем и целивањем Богородичиних родитеља, Јоакима и Ане. Овакав приказ је проистекао из Протојеванђеља Јаковљевог 4,4: "Јоаким дође са стадом и Ана која стајаше на вратима, чим га виде да се приближава потрча и обисну му се о врат и рече му: "Сада добро знам да ме Бог благослови веома. Сада знам да нећу бити удовица нити нероткиња, јер ћу затрудњети"(Уп. Ис 54,1), чиме Ана открива мужу да је Бог благословио њену утробу⁷⁴⁴.

Иконографски приказ целивања Јоакима и Ане јавио се у рановизантијском добу, нпр., целивање на рељефном стубу Св. Марка у Венецији (VI-VII век) и наставио да живи⁷⁴⁵, те се у VIII веку јавља у Santa Maria Antiqua у Риму, у Kizil-

⁷³⁹ У Животу краља Уроша Данило Пећки пореди краљицу Јелену са Аном Јоакимовом: "Другама же Яна Иоаннимова такожде плаваюшти се въ садѣ своемъ о чедѣ, и прижитъ своего дѣвоу Марію", - ЖКУ Даничић, 11-12; Мирковић, 12.

⁷⁴⁰ Литерарни извор за ову сцену је у Протојеванђељу Јаковљевог (3, 1-3, 4, 1) S. Novaković, *Апокрифно Протојеванђеље Јаковљево*, Starine JAZU X (1878), 63.

⁷⁴¹ У богослужбеном песништву се у вези са овим каже: „ Янна бѣгомъдренна истинною, гнѣздо птиче видевши на древѣ прежде, свое безцядче поманѣвши, вопіаше: оутѣ мнѣ гди, гди, азъ грѣшна едина обнищухъ, плодотвореніа ѿ тебе. тогда члѣволюбецъ бѣзъ, плодъ еи двѣ, чстнѣишю всеа твари, даде (Грѣтво бдцы, на оутрени, на стѣхонѣ стѣхирѣ, глас в) „

⁷⁴² Вид. G. Millet, *Le monastere de Daphni*, Paris 1899, pl. XIX1.

⁷⁴³ C. Tischendorf, *Evangelia Arocripha*, Lipsiae 1853, 9-10; cf. Lafontaine-Dosogne, *Iconographiae de l' enfance de la Vierge dans l' empire Byzantine et en Occident*, Bruxelles 1964, I, 82; или по Псеудо-Матеју "ad portam quae dicitur porta aurea" (на златној капији града); Tischendorf, исто, 109, 2.

⁷⁴⁴ Tischendorf, *ibid.* 9.

⁷⁴⁵ У поствизантијском добу на мозаицима, фрескама, иконама, као минијатура у књигама и сл.

Тсhoukouр у Кападокији је са краја IX или почетка X века ⁷⁴⁶, у Минологију Василија II ⁷⁴⁷.

Сл. 208. Благовести Ани- детаљ (srpskoblag.org)

⁷⁴⁶ Lafontaine-Dosogne, O.C., I, 84-85, иконе 7, 14.

⁷⁴⁷ у Vat. Gr. 1613- Вид. J. C. Stornojalo et. P. Franchi De Cavalieri, II Menologio di Basilio II, cod. Vaticano Greco 1613, Turin 1907, II, sl. 229; Cf. Д. Мурикус, О Византијском циклусу житија Богородице на литургијској икони Манастира на Синајској Гори, АЕ, Атина 1970, 1971, икона 50а, у Светој Гори у Кијеву (1043-1046) (Н. Logvin, Kiev 's Hagia Sophia, State architectural- Historical- Monument, Kiev 1971, икона 158), на литијској икони Богородице из Манастира Синај из прве половине XIII века (Мурикус, O.C. , 125-150, сл. 45-53), у Vat. Gr. 1162, 1125-1150, i daqe, 16 V (Lafontaine- Dosogne, O.C. , I, 86, икона 42), у манастиру Градац, задужбини Јелене Анжујске, из друге половине XIII века (V. Petković, La peinture Serbe du Moyen Age en Yougoslavie [Serbie, Macedonie et Montenegro] , II, Paris 1957, слика 61,1), у Богородици Перивлепти (Св. Клименту) у Охриду, 1294-5 (Millet-Frolow, ib. , III, Paris 1962, сл. 2, 1 и Ef.C. Constantinides, The Wall Paintings of the Panagia Olympiotissa at Elasson in Northern Thessaly, Athens 1992, II, икона 249), у цркви Св. Георгија у Атини, са краја XIII века (Аг. Василакис- Каракацанис, Живопис Лепе цркве у Атини, Атина 1971, 58, сл. 32 а), у манастиру Богородице Олимпиотисе у Еласону, последње године XIII и почетне XIV века (Constantinides, н.д., I, 177-178, II, икона 248), у цркви Св. Јоакима и Ане у Студеници (S. Ćirković- V. Korać- G. Babić, Studenica Monastery, Belgrade 1986, 131, икона 106; Г. Бабић, Краљева црква, стр. 49, сл. XVIII), у манастиру Хора од 1315-1320 (P.A. Underwood, The Kariye Djami, New York 1966, I, 65-66, II, 96-97, 86, уп. Калокирис, н. д., 88, сл. 101), у Манастиру Хиландару, из 1318-1320.г. (G. Millet, Monuments de l' Athos, I, Les peintures, Paris 1927, сл. 78, Петковић н. д. , 19; у Богородичиној цркви у Пећи (В. Петковић, Известия, 155-175 ; М.Ивановић, Црква Богородице Одигитрије, 133-142)

Сл. 209. Благовести Ани

Тема Богородичиног зачећа Сусрет Јоакима и Ане на вратима свога дома⁷⁴⁸ приказује се у православној иконографији загрљајем и целивањем Богородичиних родитеља, Јоакима и Ане. Овакав приказ је проистекао из Протојеванђеља Јаковљевог 4,4: "Јоаким дође са стадом и Ана која стајаше на вратима, чим га виде да се приближава потрча и обисну му се о врат и рече му: "Сада добро знам да ме Бог благослови веома. Сада знам да нећу бити удовица нити нероткиња, јер ћу затрудњети"(Уп. Ис 54,1), чиме Ана открива мужу да је Бог благословио њену утробу⁷⁴⁹.

Иконографски приказ целивања Јоакима и Ане јавио се у рановизантијском добу, нпр., целивање на рељефном стубу Св. Марка у Венецији (VI-VII век) и наставио да живи⁷⁵⁰, те се у VIII веку јавља у Santa Maria Antiqua у Риму, у Kizil-Tchoukouг у Кападокији је са краја IX или почетка X века⁷⁵¹, у Минологију Василија II⁷⁵².

⁷⁴⁸ С. Tischendorf, *Evangelia Arocripha*, Lipsiae 1853, 9-10; cf. Lafontaine-Dosogne, *Iconographiae de l' enfance de la Vierge dans l' empire Byzantine et en Occident*, Bruxelles 1964, I, 82; или по Псеудо-Матеју "ad portam quae dicitur porta aurea" (на златној капији града); Tischendorf, исто, 109, 2.

⁷⁴⁹ Tischendorf, *ibid.* 9.

⁷⁵⁰ У поствизантијском добу на мозаицима, фрескама, иконама, као минијатура у књигама и сл.

⁷⁵¹ Lafontaine-Dosogne, *О.С.*, I, 84-85, иконе 7, 14.

⁷⁵² у *Vat. Gr. 1613*- Вид. J. C. Stornojalo et. P. Franchi De Cavalieri, *II Menologio di Basilio II, cod. Vaticano Greco 1613*, Turin 1907, II, sl. 229; Cf. Д. Мурикус, О Византијском циклусу житија Богородице на литургијској икони Манастира на Синајској Гори, АЕ, Атина 1970, 1971, икона 50а, у Светој Гори у Кијеву (1043-1046) (Н. Logvin, *Kiev 's Hagia Sophia, State architectural- Historical-Monument*, Kiev 1971, икона 158), на литијској икони Богородице из Манастира Синај из прве половине XIII века (Мурикус, *О.С.* , 125-150, сл. 45-53), у *Vat. Gr. 1162, 1125-1150, i daqe*, 16 V (Lafontaine- Dosogne, *О.С.* , I, 86, икона 42), у манастиру Градац, задужбини Јелене Анжујске, из друге половине XIII века (V. Petković, *La peinture Serbe du Moyen Age en Yougoslavie [Serbie, Macedonie et Montenegro]* , II, Paris 1957, слика 61,1), у Богородици Перивлепти (Св. Клименту) у Охриду, 1294-5 (Millet-Frolow, *ib.* , III, Paris 1962, сл. 2, 1 и Ef.C. Constantinides, *The Wall Paintings of the Panagia Olympiotissa at Elasson in Northern Thessaly*, Athens 1992, II, икона 249), у цркви Св. Георгија у Атини, са краја XIII века (Аг. Василакис- Каракацанис, Живопис Лепе цркве у Атини, Атина 1971, 58, сл. 32 а), у манастиру Богородице Олимпиотисе у Еласону, последње године XIII и почетне XIV века (Constantinides, н.д., I, 177-178, II, икона 248), у цркви Св. Јоакима и Ане у Студеници (S. Ćirković- V. Korać- G. Babić, *Studenica Monastery*, Belgrade 1986, 131, икона 106; Г. Бабић, Краљева црква, стр. 49, сл. XVIII), у манастиру Хора од 1315-1320 (P.A. Underwood, *The Kariye Djami*, New York 1966, I, 65-66, II, 96-97, 86, уп. Калокирис, н. д., 88, сл. 101), у Манастиру Хиландару, из 1318-1320.г. (G. Millet, *Monuments de l' Athos*, I, *Les peintures*, Paris 1927, сл. 78, Петковић н. д. , 19; у Богородичиној цркви у Пећи (В. Петковић, *Известия*, 155-175 ; М.Ивановић, *Црква Богородице Одигитрије*, 133-142)

Сл. 210 Загрљај Јоакима и Ане

Трећа сцена непосредно следује иза друге и представља Сусрет Јоакима и Ане на златним вратима града (*Цикловање свега Јоакима и Ане*). Литерарни извор за ову сцену налази се у Протојеванђељу Јаковљевом (4, 4).⁷⁵³ Супружници су загрљени испред градских врата. Фреска је знатно оштећена. Главни мотив ове фреске је брак и брачна љубав. Неplодност остарелог брачног пара означава проклетство греха још од Адамових времена. Тренутак кад Јоаким и Ана добијају од Бога потомство мимо закона природе представља откривење непосредне

⁷⁵³ S. Novaković, Protojevanđelje Jakovljevo, Starine JAZU X (1878) 63.

интервенције Створитеља и Његовог Провиђења (Промисла). Надвладавање Анине неплодности предсказује Васкрсење⁷⁵⁴.

Православна црква слави *Зачеће Дјеве Марије* 9-22. децембра, тачно девет месеци пре Богородичиног рођења. Овај догађај представља стадијум у припреми тајне оваплоћења Спаситеља света, а у складу је са Целивањем Марије и Јелисавете⁷⁵⁵, целивањем врховних апостола Петра и Павла⁷⁵⁶ и др. Поред две фигуре често се приказују и служавке, које посматрају овај сусрет са бочних врата или прозора. Често се ова тема уграђује у сцену Богородичиног рођења.

Рођење Богородице (*Рождество М[ар]и[е] Б[ог]о[ро]дице; Η γέννησις τῆς Θεοτόκου*) се у велике Богородичине празнике сврстава од V века. На месту где је по предању био Јоакимов и Анин дом, у цркви Св. Ане, у близини Овчјих врата, у Јерусалиму (Јн 5, 2), празник се славио 8. септембра⁷⁵⁷. Прослављање Богородичиног рођења у престоници РOMEЈА, први је поменуо Роман Мелод⁷⁵⁸ у кондаку писаном у VI веку.

На празник Рождества Богородичиног написане су бројне похвалне беседе. Д. Г. Цамис је у Теомиторикону⁷⁵⁹, навео најважније писце: Андреј Критски⁷⁶⁰, Антоније Лариски⁷⁶¹, анонимни писци⁷⁶², Јосиф Вријеније⁷⁶³, Герман II Константинопољски⁷⁶⁴, Георгије Никомидијски⁷⁶⁵, Исидор Глава⁷⁶⁶, Никифор Григора⁷⁶⁷, Теодор Студит⁷⁶⁸, Јаков Кокиновафит⁷⁶⁹, Јован Дамаскин⁷⁷⁰, Јован

⁷⁵⁴ Cf. Оваплоћени Бог, 29-30.

⁷⁵⁵ L. Reau, *Iconographie de l'art chrétien*, II, Paris 1957, 159.

⁷⁵⁶ Lafontaine-Dosogne, н.д., 84, нап. 2.

⁷⁵⁷ H. Vincent, F.-M. Abel, *Jerusalem*, II, Paris 1926, 669 и даље; Анастасиу, н.д., 44-46; Д.Г.Цамис, Митерикон, VI, 264, бр. 1.

⁷⁵⁸ Р. Мелод, *На рођење Пресвете Богородице*, ed. P. Maas, C.A: Truypnis, Sancti, Romani Melodi Cantica, Cantica genuina, Oxford 1963, 276.

⁷⁵⁹ Теомиторикон, 145.

⁷⁶⁰ *Bibliotheca Nagiographica Graeca*, I-III, Bruxelles 1957, ed. Fr Halkin, 1080, 1082, 1092, 1127. У даљем тексту ВHG .

⁷⁶¹ ВHG 1123 k.

⁷⁶² ВHG 1086d, 1092, 1092bb, 1092d, 1093a, 1116m, 1149p.

⁷⁶³ ВHG 1091i, 1127i.

⁷⁶⁴ ВHG 1142n.

⁷⁶⁵ ВHG 1125z.

⁷⁶⁶ ВHG 1116.

⁷⁶⁷ ВHG 1079.

⁷⁶⁸ ВHG 1112.

⁷⁶⁹ ВHG 1142.

⁷⁷⁰ ВHG 1087, 1159t.

Евијски⁷⁷¹, Јован Златоусти⁷⁷², Никола Кавасила⁷⁷³, император Лав⁷⁷⁴, Макарије Константинопољски⁷⁷⁵, Нил Родоски⁷⁷⁶, Неофит Еглистос⁷⁷⁷, Никита Пафлагон⁷⁷⁸, Григорије Палама⁷⁷⁹, Прокло Константинопољски⁷⁸⁰ и Фотије Константинопољски⁷⁸¹.

Сл. 211. Рођење Богородице

⁷⁷¹ BHG 1117, 1117b.
⁷⁷² BHG 1093v, 1149p.
⁷⁷³ BHG 1107n.
⁷⁷⁴ BHG 1084.
⁷⁷⁵ BHG 1129a.
⁷⁷⁶ BHG 1081n.
⁷⁷⁷ BHG 1083, 1103n.
⁷⁷⁸ BHG 1077.
⁷⁷⁹ BHG 1130, 1112u.
⁷⁸⁰ BHG 1129.
⁷⁸¹ BHG 1131.

Међу празницима који прослављају Богородицу, њено *Рођење*, које су описали апокрифни извори⁷⁸², веома је рано нашло своје место у синаксарима и сврстано међу велике празнике. Међутим представа Рођења Богородице се као символ Оваплоћења јавља тек након иконоборства.

Најважније поглавље хришћанског учења о Оваплоћењу Логоса, почиње зачећем и рођењем Богородице, коју су пророци видели као *врата, лествице и престо Господњи*. На основу овог догађаја описаног у апокрифном *Протојеванђељу Јаковљевом*, испунило се Божије обећање, посредно дато преко Арханђела Гаврила, да ће молитве Јоакима и Ане бити услишене, те ће они иако су били у поодмаклим годинама добити Марију, потоњу Богородицу. Јављање арханђела Гаврила, најистакнутијег Божијег гласника, Јоакиму и Ани и најава да ће добити кћер је праслика *Благовести* Марији.

По тадашњем обичају, новорођенче је добијало име у петнаести дан по рођењу, међутим, ћерки Јоакима и Ане је име Марија било предодређено претсказањем арханђела Гаврила.

Велики празнични циклус почиње *Рођењем Богородице*⁷⁸³ и закључује се Њеним *Успењем* и прослављањем на небу.

На јужном зиду наоса Богородице Одигитрије у Пећи, источно од бифоре насликано је *Рођење Богородице (Рождество Млаутеје Евојне)*. Лево је приказана Ана како

⁷⁸² Историчари уметности, углавном мисле да је Протојеванђеље Јаковљево, настало крајем II или поч. III века, основни текстуални извор за сликање циклуса Богородичиног детињства.

⁷⁸³ "Рождество твоје, бже дво, радостъ воздѣсти всен вселеннѣи: из тебе во возста снце правды Хрстосъ бѣзъ нашъ, и разрушивъи клѣтву, даде бл҃гвеніе, и оупразднивъи смѣртъ, дарова намъ животъ вѣчннѣи. ѿ корене исеева..." -Хр. праздники, 56-57;

Тропар, глас 4. Твоје рођење Богородице Дјеве објави радост целој Васељени, јер из Тебе засија Сунце правде, Христос Бог наш, Који разрушивши (прародитељску) клетву, даде благослов, а уништивши смрт, дарова нам живот вечни.

Кондак, глас 4. Јоакимъ и ѡнна поношннѣи кѣзчадства, и ѡдамъ и ева ѿ тли смѣртннѣи свокодистасѣ, пречистѣи во свѣтѣмъ рождѣсѣи внѣгда звати ти: неплоды раждаетъ Богородицѣ и питательницѣи жизни нашеи

Кондак, глас 4. Твојим рођењем Пречиста, ослободише се Јоаким и Ана срамоте због немања деце, а Адам и Ева од срамоте пропадљивости (трулежности); а народ Твој, избавивши се узрока греха, кличе Ти: Нероткиња рађа Богородицу и хранитељку (чуварку) нашег живота.

Дрѣвнѣи припѣвѣ, глас и. величай дѣше моѣ ѿ неплодове рождѣшюсѣ дѣвѣ Мѣрию. Чѣжде матеремъ дѣвство, и страннѣо дѣвалъ дѣвоторожденіе, на текѣ Богородице обоѣ оустроишасѣ: тѣмъ та всѣ племена земналѣ непрестаннѣо величаемъ.

Ирмос. Величај душо моја Дјеву Марију, Која се рађа од нероткиње. Необично је мајкама девичанство, а девојкама рађање детета, а обоје се на теби испунише. Због тога Те сви народи на Земљи без престанка (непрестано) прослављају (Превод према: Д. Протић, Црквено песништво, 183-184.

седи на породилској постељи, док је придржава једна девојка. Иза ове девојке налази се друга, која маше дугачком махалицом, која је слична рипиди. На постељи је жућкаста простирка, љубичаст чаршав са златном бордуrom и јастук беле боје. На десној страни горњег дела композиције представљене су три млађе жене са понудама. Предња је у стојећем ставу са прекрштеним рукама. Жена иза ње у десној руци држи округлу кутију, у којој је, несумњиво, прибор за тоалету. Последња жена из ове групе држи у десној руци чашу беле боје, а у левој хидрију, са течномшћу за окрепљење породиље. У углу доле приказана је китњаста колевка са новорођенчетом и једном женом која љуља колевку (или поправља повој у који је увијено новорођенче). Сасвим десно, поред колевке, стоји друга жена са кудељом заденутом за појас, окренута на десну страну, која окреће главу уназад и гледа у дете. Она у десној руци намотава конац, а испреда га левом. По Владимиру Петковићу⁷⁸⁴, то би могла бити Моира, која управља људском судбином дужином конца који преде и прекида га у утврђени час⁷⁸⁵. Она се често слика у античкој уметности приликом рађања неког божанства или смртника (нпр., суђаје на Партенону), мада мотив жене која преде срећемо и у византијском сликарству⁷⁸⁶. Овде није сувишно напоменути и да су античке традиције биле живе и у византијској уметности, те је присуство жене која преде, у композицији *Рођења Богородице*, могућно објаснити тиме да је византијска уметност, несумњиво утицала на српску. У позадини је насликана раскошна архитектура јер је, по Протојеванђељу Јаковљевом, Јоаким био веома богат.

Рођење Богородице је сложена иконографска тема која има различите епизоде које се у истом простору развијају истовремено. Богородичина мајка света Ана, најчешће није учесница у догађајима, обично је у седећем или у полуусправљеном положају на раскошно украшеној постељи. Служе је две или три слушкиње од којих једна држи рипиду⁷⁸⁷. Женске посетитељке које долазе са

⁷⁸⁴ Сцену су описали В. Петковић, *Известия*, 159 и М. Ивановић, *Богородичина црква*, 146-147.

⁷⁸⁵ И. Левтић, *Уписивање живота- преља у иконографији Рођења Богородице*, ЗРВИ, бр.45, 2008, стр. 169- 176.

⁷⁸⁶ Cf. G. Millet, *Monuments de Mistra*, 1910, pl. 73, fig. 4.

⁷⁸⁷ Вид. Ерминија,

даровима носе раскошну одећу. Од величине простора зависи број слушкиња и посетитељки. У доњем делу композиције најчешће се слика колевка⁷⁸⁸.

Сл. 212. Рођење Богородице (детал)

Представа Богородичиног рођења још од X века најчешће се допуњује купањем новорођенчета, које није насликано у Богородичиној цркви, у коме учествују две женске фигуре⁷⁸⁹, као и у сличним епизодама Христовог рођења⁷⁹⁰. Сличан пример иконографске конфигурације налазимо у касноантичком периоду II-III век, у рођењу и купању бога вина Диониса, насликаног на рељефном саркофагу који се чува у Националном музеју у Риму. Из IV-Vвека датира и карактеристична слика купања Диониса на тканини, која се чува у Лувру⁷⁹¹.

⁷⁸⁸ Детал Богородичине колевке први пут се појављује у XII веку. Може замењивати купање новорођенчета или бити изображена скупа са њим. Више о томе: Д. Мурикус, Живописи Спаситеља близу Алепохори Мегариде, Атина 1978, 33-34 и Лива- Ксантаки, 121, нап. 20. Од краја XIII века јавља се женска фигура која клечи. У Протату на Светој Гори приказана је слушкиња како стопалом љуља колевку у којој је мала Марија.

⁷⁸⁹ Вокатопулу, исто, 102, нап.2.

⁷⁹⁰ Податке о купању ИХ дао је G. Millet, Recherches sur l' iconographie de l' Evangile aux XIVe, XVe et XVIe siecle, Paris 1960², 100; Евт. Цигаридас, Живописи манастира Латмос у Солуну и византијско сликарство XII века, Солун 1986, 49-55; V. Juhel, Le bain de l' Enfant-Jesus, Des orginis a la fin du douzieme siecle, Cahiers Archeologiques 39, 1991.

⁷⁹¹ Em. Kitzinger, The Hellenistic Heritage in Byzantine art, DOP 17, 1963, 101, икона 4; уп. А Grabar, исто, 103, икона 262.

Рођење Богородице као иконографска тема⁷⁹², јавља се у рановизантијско доба, живи током византијског и поствизантијског доба на мозаицима, фрескама, иконама, као минијатура у рукописним књигама и др. Навешћемо неке приказе Богородичиног рођења⁷⁹³. Из VI или VII века је Богородичино рођење на рељефном стубу Светог Марка у Венецији⁷⁹⁴, из VIII века је у Santa Maria Antiqua у Риму⁷⁹⁵, са краја IX или полетка X века је Богородичино рођење у Kizil-Tchoukouг-у у Кападокији⁷⁹⁶, у Минологиону⁷⁹⁷ василевса Василија II (985)⁷⁹⁸, у Кијевској Светој Софији, из 1043-1046⁷⁹⁹, у Дафнију са краја XI века⁸⁰⁰, у Грчком Кодексу Националне Библиотеке 1208(1125-1150, fol. 28 v)⁸⁰¹, у Нерезима 1164⁸⁰², у Св. Димитрију у Мистри, први слој, између 1272 и 1288.г.⁸⁰³, у светогорском Протату из 1290.г.⁸⁰⁴, у Богородици Перивлепти (Св. Клименту) у Охриду из 1294-95⁸⁰⁵, у Краљевој цркви у Студеници из 1313-1314.г.⁸⁰⁶, у Манастиру Хора, између 1315. и 1320.г.⁸⁰⁷, у Манастиру Хиландару од 1318-1320.г.⁸⁰⁸, у цркви Богородице Одигитрије у Пећи, око 1335.г.⁸⁰⁹, у Манастиру Богородице Подите на Кипру са почетка XV века⁸¹⁰, на икони Богородичиног рођења у Синајском манастиру из

⁷⁹² H. Chirat, La naissance et les trios premières années de la Vierge Marie dans l'art byzantin, *Memorial J. Chaine. Bibliothèque de la Faculté Catholique de Théologie de Lyon*, 1950, 86/96. Уп. Réau, н.д., 162 и даље.

⁷⁹³ Углавном према : Теомитерикон, 193.

⁷⁹⁴ Lafontaine-Dosogne, н.д., 92, и даље; Уп. Калокирис, н.д., 91.

⁷⁹⁵ Калокирис, н.д., 91.

⁷⁹⁶ G. Babić, Sur l'iconographie de la composition "Nativité de la Vierge" dans la peinture Byzantine, *Zbornik Radova* 7 (1961) нап. 1.

⁷⁹⁷ Cod. Vat. Gr. 1613.

⁷⁹⁸ Stornajolo-De` Cavalien, н.д., II, сл. 22; Уп. Муриксис, н.д., 130, нап.3.

⁷⁹⁹ Longvin, икона 155-157.

⁸⁰⁰ G. Millet, *La Monastere de Daphni*, Paris 1896, сл. XVIII. Уп. V. N. Lazarev, *Storia della pitturu bizantina*, Torino 1967, икона 281 и Н. Хаџидакис, *Византијски мозаици*, Атина 1994, 116-117, 241-242, иконе 100-101.

⁸⁰¹ Babić, н.д., 169, нап. 7; Уп. Lafontaine- Dosogne, н.д., икона 60.

⁸⁰² Millet- Frolow, н.д., I, Paris 1954, сл.17, 1, 3.

⁸⁰³ Millet, *Mistra*, н.д., II, слика 73, 4; Уп. М. Хаџидакис, *Мистра, средњовековна држава и тврђава*, Атина 1987, 37, икона 14.

⁸⁰⁴ Millet, н.д., слика 28,1; Уп. Андр. Ксингопулос, *Манојло Панселинос*, Атина 1956, 21.

⁸⁰⁵ Millet-Frolow, н.д., III, слика 1,2; Уп. Lafontaine-Dosogne, н.д., сл. XXVI, икона 65.

⁸⁰⁶ Г. Бабић, *Краљева црква*,

⁸⁰⁷ P. Underwood, н.д., I, 66-68, II, 98-103, сл. 87; Уп. Калокирис, исто, 92, сл.111.

⁸⁰⁸ Д. Богдановић-В.Ј.Ђурић-Д. Медаковић, *Хиландар*, Београд 1978, 81 и даље; Уп. М. Ахимасту-Потамиану, *Византијски живописи*, Атина 1994/1995, 168, сл. 147 и 249-250.

⁸⁰⁹ В. Петковић, *Живопис цркве Св. Богородице*, 159; М. Ивановић, *Богородичина црква у Пећкој патријаршији*, 146-147; В.Ј.Ђурић, *Пећка патријаршија*, 150, сл. 89.

⁸¹⁰ Стилиану, исто, слика 22.

средине XV века, број кат. 6⁸¹¹, у Манастиру Миртији из 1491.г.⁸¹², у Манастиру Св. Ђорђа у Кремиковцима у Бугарској, 1493 и 1503.г.⁸¹³, у Манастиру Светог Николе Дилиоса из 1542/1543⁸¹⁴, у Моливоклисији⁸¹⁵, у Манастиру Дохијару из 1568⁸¹⁶, на икони Богородичиног рођења из храма Богородице Ксенонске на Крфу из првих деценија XVI века⁸¹⁷, у капели Света Три Јерарха Манастир Варлаама на Метеорима из 1637.г.⁸¹⁸, на икони из храма Светог Атанасија на Паросу са краја XVI века⁸¹⁹ и др.

Композиција Јоаким и Ана милују новорођену Богородицу (*Јоаким и Анна цџликаета м/а/геръ б/о/ж/но; грч. Η κολακεία τῆς Θεοτόκου*) насликана је источно од прозора. Јоаким и Ана седе на клупи и прислањају своје лице на лице мале Богородице, која је у наручју Анином, а Јоаким је придржава испод пазуха. У позадини се види сложена архитектура.⁸²⁰ Светозар Радојчић је с правом за ову композицију рекао да несумњиво спада у најлепше илустрације Богородичиног детињства у српској уметности, као и да је иконографски мотив могао да настане под утицајем античке уметности.⁸²¹

⁸¹¹ Н. Хацидакис, Рођење Пресвете-Рођење Претече, Варијације и уобличавање једне теме у критској иконографији XV-XVI века, ДХАЕ IV, II (1982-1983) Атина 1983, 147-148, икона 8.

⁸¹² Ат. Палиура, Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία. Допринос византијској и средњовизантијској споменичкој уметности, Атина 1985, 118-119, икона 105.

⁸¹³ А. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie, Paris 1928, I, 332-333 и II, LIVa; Уп. М. Garidis, La peinture murale dans le monde Orthodoxe après le chute de Byzance (1450-0600 et dans del pays sous domination etrangere, Athens 1989, икона 11.

⁸¹⁴ Лива-Ксантаки, исто, 121, икона 49 и група аутора, Манастири острва Јањине, Сликарство, исто, 254, икона 423.

⁸¹⁵ Millet, исто, 157, 3.

⁸¹⁶ Millet, исто, сл. 226, I и 227, I.

⁸¹⁷ В. Л. Вокопопулу, Иконе Крфа, Атина 1990, 102, икона 200 и група аутора, О икони заштитници морепловаца-Крф, XIV-XVIII век, Атина 1994, 88-89, икона 12.

⁸¹⁸ Калокирис, исто, 92, сл. 113 и Н. Хацидакис, Рођење Богородице, исто 160; Уп. Еви Самбинаку, Живопис капеле Три јерарха манастира Варлаам на Метеорима (1637) Трикапа 1997, 101-104, икона 49.

⁸¹⁹ Ангел. Д. Мицанис, Иконе и баштина из Збирке Стовратнице Пароса, Атина 1996, 52-53, икона 20.

⁸²⁰ В. Петковић, Известия, 159-160.

⁸²¹ С. Радојчић, Старо српско сликарство, Београд 1966, стр. 124. и нап. 127.

Сл. 213. Јоаким и Ана милују новорођену Богородицу

Сл. 214. Остаци Богородичиног циклуса и Христос Пантократор у југозападном делу наоса

Празник Ваведења Пресвете Богородице⁸²² (грч. *Τὰ εἰσόδια τῆς Θεοτόκου*; лат. *Praesentatio*), Представљање или Улазак (Εἰσόδος) Матере Божије у храм слави се 21. новембра/ 4. децембра, а установљен је пре краја VII века, када га познаје у Јерусалиму Андреј Критски, док је у Константинопољу, по свој прилици, уведен у време патријарха Тарасија (784- 806).

Овај празник је као и Рођење Пресвете Богородице настао из црквеног Предања, које користи апокрифе у опису ове догађаја у циљу истицања "испуњења Божијег промисла"- "*смотреніа зиждигелева исполненіе*" (Тропар Ваведења, глас 4). Овај теотоколошки празник води верујуће до суштине Предања, тј. наставља причу тамо где су стала Јеванђеља (нарочито празник Успење Богородице), показујући

⁸²² О догађају, историји, значењу, и служби празника *введение во храмъ пресвятыя богородицы* вид. М. Скабалланович. Христианские праздники, книга 3, Киевъ 1916, а о сликању вид. Ерминија, 373. У апостолу који се чита на литургији овог празника подробно је описана скинија, нарочито светиња над светињама у којој је Пресветој Дјеви било допуштено да уђе заједно са првосвештеником. Вид. Јевр 9, 1-7, зачало 320. После читања апостола а испред Јеванђеља је Алилуја, глас 8: *слыши дщи и виждз и приклони ѡхо твоѡ...* Пс 44, 10-11.

неспознатљиве путеве Господњег Провиђења, које припрема сједињење Логоса и "преднаредене Мајке пре векова"- " *прежде вѣкъхъ пронареденню матеръхъ*" (Стихира 4. гласа на литији велике вечерње), о којој су проповедали пророци (" *проповѣдаша Божии пророцы*"), која се уводи у Светињу над Светињама, као "скривено благо славе Божије"- " *сващественое сокровище славы Божия*" (Јутрење, кондак, глас 1, 2. стихира).

У другој зони јужног зида цркве Богородице Одигитрије у Пећи насликане су три композиције, које чине наставак сцена из живота Богородице и које су данас у већој мери оштећене. У првој композицији, од којих је очуван само источни фрагмент, приказано је увођење трогодишње Марије у "светињу над светињама". Њу прихвата првосвештеник Захарија, који се овде појављује као Пророк, поздравља је и повлачи се да би она ушла у "светињу над светињама". Марија овде само по узрасту подсећа на дете, јер је приказана као одрасла особа у минијатури и стога приказана у својој ризи, тј. мафориону. Богородица је увек, без обзира на године, изображава са мафорионом зато што је достигла духовну зрелост и јединство са Богом⁸²³.

Дјева Марија је у Јерусалимском храму прошла кроз све фазе духовног узрастања: очишћење, просветљење, сједињење- што одговара троделној структури храма (Ulam, Nekal, Debir-Трем или Велико двориште, Брод, Светиња над светињама)⁸²⁴.

Од композиције насликане у средини сачувао се натпис исписан белим словима на плавој позадини у четири реда: *пророкъ Захарикъ прѣдаетъ Богородицѣ Иосифѣ* Глава и рука Захаријина очуване су у левом углу, испред насликане аркаде, док је у потпуности оштећен доњи источни део композиције. Очувала се и глава мале Марије са нимбом и Јосифова фигура до појаса. Он је испружио руке и благо се погнуо према Богородици. Иза Јосифа је сачувано пет насликаних фигура људи, који су присуствовали овом догађају, без нимбова⁸²⁵.

⁸²³ Дјева Марија је, према црквеном предању телесно била дете, али је духовно била савршена.

⁸²⁴ Cf. Ouspensky and V. Losky, *The Meaning of Icons*, Crestwood NY: St. Vladimir's Seminary Press, 1982, 157.

⁸²⁵ Уласком у Храм Дјева Марија се припрема да сама постане дом Господњи, храм Духа Светог, јер Логос у њој постаје тело дејством Духа Светог.

Сл. 215. Благовести на бунару

Највише је оштећена последња композиција из истог поља, чак се ни њен натпис није сачувао. Богородица са плавим мафорионом стоји уз двостепено постоље у облику крста, а према њој из горњег угла с леве стране лети анђео са испруженом руком. Руку према Богородици пружа и погнута жена, у зеленој хаљини и ружичастом огртачу, насликана испод анђела (сл 231.). На основу преосталих делова несумњиво се може закључити да је ова сцена, која је слична насликаним сценама у Пантократоровом манастиру у Дечанима и цркви Богородице Перивлепте у Охриду, Благовести на бунару из Акатиста Богородичиног⁸²⁶.

⁸²⁶ Ове сцене је описао М. Ивановић, Богородичина црква, стр. 148-149.

Сл. 216. Фрагменти: Прекори Јосифови Богородици
Сл. 217. Молитва Захаријина пред палицама просаца
Сл. 218. Благовести на бунару
(srpskobлаго.org)

За описе и сликање Рођења, Ваведења и Успења Богородице, као и Христовог силаска у Ад, иконописци и Свети оци су надахнуће добијали из апокрифа, јер се о поменутих догађајима не говори у Светом писму, те је ово учење до нас дошло преко живописа и химнографије⁸²⁷. Треба напоменути да, иако не постоје историјске чињенице за настанак ових празника, они су настали на основу саборног памћења цркве-Светог Предања, којим је обogaћено хришћанско наслеђе. Свети Оци су одбацили измишљене догађаје који нису били везани за стварно чињенично стање. Црква је за химне које су користили и живописци користила и неке делове Протојеванђеља Јаковљевог

Јосиф упућује прекоре Марији (на основу апокрифа Протојеванђеље Јаковљево 13,1, Псеудо Матејево Јеванђеље 10; Јеванђеље рођења Маријиног 10). Приказује се догађај кад се Јосиф после дужег одсуства вратио кући и приметио да је Марија бременита. Упућује јој прекоре, а она му се правда.

Захаријина молитва пред палицама просаца слика се на основу Протојеванђеља Јаковљевог 8,2 -9 и Псеудо-Матејевог јеванђеља 8. Кад је Марија, ћерка Јоакима и Ане, која је служила у храму, напунила дванаест или четрнаест година, требало је да је свештеници удају. Свештеник Захарија се моли испред палица просаца положених испред олтара да му Господ укаже кога да одабере за Маријиног вереника.

⁸²⁷ Тропар, глас 4. Днесъ благоволенїа Божїа предокраженїе и человеквоу спасенїа проповѣданїе, въ храмѣ Божїи наснѡ дѣла явлаетсѧ и Хрїста всѣмъ предвозвѣщаетъ, тои и мы велегласнѡ возопїмъ: радѡйсѧ смотренїа згждителева исполненїе.

Тропар, глас 4. Данас се у храму Божјем светло јавља Дјева и свима предказује Христа, праслику Божје милости и проповед људског спасења. Ми јој громогласно ускликнимо: Радуй се пуноћо (испуњење) Божјег Провиђења.

Кондак, глас 4. Пречистый храмъ Спасовъ многоцѣнный чертогъ и дѣла свѣщенное сокровище славы Божїа, днесъ вводитсѧ въ домъ господенъ, юже воспѣваютьъ апели Божїихъ, сїѧ есть селенїе некесное.

Кондак, глас 4. Најчистији храм Спаситељев, најскупљи дворѧц и Дјева, свештена ризница Божје славе, данас се уводи у дом Господњи, уводећи заједно благодат која је у божанском духу. Њу опевају Божији анђели, јер је Она стан небески.

На ѡ гл҃кени припѣвъ, - глас 4. Ятели вхожденїе пречистыа зраце оудивишасѧ, како дѣла вниде во свѣтаа свѣтыхъ. Яво оудшевленномъ Божїю кївотѡ, да никакоже коснетсѧ рѣка свверныхъ, оустнѣ же вѣрныхъ Богородицѣ немолчнѡ, гласъ апела воспѣваюце, съ радостїю да вопїютъ: истиннѡ вѣшши всѣхъ еси дѣво чистаа.

Ирмос, глас 4. Видевши улазак у Пречисте, анђели се задивише, како Дјева улази у Светињу над светињама. Нека се никако не дотакне нечиста рука Одушевленог Божијег кивота, а усне верних, ћутећи, са гласом анђела који певају Богородици, радосно да кличу: Заиста си виша од свих, Дјево чиста! Превод према: Д. Протић, Црквено песништво, Београд 2001, стр.200.

Сл. 219.

Свештеник Захарија предаје Богородицу Јосифу. Како ни овај догађај није поменут у новозаветним канонским књигама, за његово сликање користе се подаци из апокрифног Протојеванђеља Јаковљевог 9, 1-2 и Псеудо- Матејевог јеванђеља 8. Очувао се и натпис "Пророкъ Захаритъ прѣдаѣтъ Бѣгородицѣ Иосифу".

Благовести на бунару. Као сиже за сликање ове сцене сликари користе јеванђелиста Луку (Лк 1, 28), Протојеванђеље Јаковљево 11,1 и Псеудо-Матејево јеванђеље 9.

Представе „типова“ Богородице у њеном храму у Пећи

У задужбинама архиепископа Данила II, цркви Богородице Одигитрије и великој припрати у Пећи, приказано је много више типова Богородице него у другим средњовековним црквама. Интервенцијом ктитора одступају од уобичајених. У апсиди Богородице Одигитрије насликана је *Богородица на престолу са Христом* (πλατitera τῶν οὐρανῶν) окружена десеторицом епископа и Христом Емануилом; у своду Даниловог гробног компартимента налазе се старозаветне префигурације Богородице: *Мојсије са Неопалимом купином* и *Скинија-шатор сведочанства*; на северозападном делу наоса изнад ктиторовог саркофага је *Богородица Заступница* (Изμολιγτελνница); на источном зиду, уз олтар, насликана је такође *Богородица Заступница*; на западном зиду, испод композиције *Успења* је *Богородица "Βλαχερνιτισσα"* (Велика "Παναγία" смештена изнад врата-*"врата Логоса"*- Ὁ πύλη τοῦ Λόγου); на јужном зиду је *Богородица "Утешитељка на престолу"*; на северном зиду је *Богородица "Хранитељка сирих и нишчих"*; у капели Св. Јована Претече је *Богородица Знамења*. (Раније је било речи о *Богородици Млекопитатељници*, која је на највишем појасу јужног зида припрате, као и заметку иконографског „типа“ *Богородице Живо(то)носног источника*, са св. Николом и Данилом II, у тимпанону улазних врата у храм Богородице Одигитрије).

У северозападном углу Богородичиног храма у Пећи, налазе се фреске на којима су, највероватније вољом ктитора, илустроване теме које су везане за Богородицу. Наспрам Богородице Хранитељице сирочади и убогих (*Богородица*

п[и]т[а]њ[а] г[р]ч[и]н[и]ца с[в]р[и]м[ь] и н[и]щ[и]м[ь]), у другој зони северног зида по читавој ширини, насликана су на јужном делу свода два старозаветна симбола Богородице: Неопалима купина⁸²⁸ (грч: Η □Αφλεκτος Βάτος; Горући жбун) и Шатор сведочанства- Скинија, оба без натписа. Стављањем попрсја Богородице на Огњеној купини и предмета на трапези у светишту Скиније⁸²⁹ - златног седмокраког свећњака (јевр. ха-менора), лево и јужно од Несагориве купине сликар је, по свој прилици, истакао њене старозаветне праобразе.

Сл. 220. . Неопалима купина

Богородица, изнад које лебди анђео, насликана је до појаса и раширених руку у десном углу бреговитог црвенкастог пејсажа, у коме четири овна брсте ретко растиње. "Несагорива купина" је око венца. Пророк Мојсеј, приказан на левој страни ове сцене, на себи има љубичасту хаљину, леву руку је испружио према купини, а десном се ослања на пастирски штап.

⁸²⁸ Мојсије је Богородицу видео као купину која гори а не сагорева.

⁸²⁹ У Светињи (Светишту) су стајали: сто за хлебове предложена на коме се увек налазио бесквасни хлеб посвећен Јахвеу (Изл 25,30).

Ни друга старозаветна сцена "Шатор сведочанства"- Скинија, нема натпис. Осу разапетог шатора са три куполе (средња је виша од друге две и окренута је према посматрачу) чини бели стуб постављен на средини сцене. На трапези прекривеној богато украшеном драперијом у светишту Скиније налази се златни седмокраки свећњак⁸³⁰ који је уметнички украшен. Са обе стране главног стабла у вис се дижу по три гране у облику лука, а на њиховом врху су светиљке у којима се налази најфиније уље. Њих је свештеник увече палио и ујутро их гасио⁸³¹. Седмокраки свећњак био је симбол Израиља. Ту на трапези је и амфора са угравираним ликом Богородице. И ова сцена је као и претходна везана за симболичке праслике Богородице. Пророк Арон, као старији човек седих власи које падају до рамена и дугом шиљатом брадом и круном на глави, на десној је страни. Његова круна раскошно је украшена, а његова црвена одора има огртач на коме су четири реда црвених и три реда плавих слова. У његовој десној руци налази се кадионица. Друга фигура на левој страни је његов млађи брат пророк Мојсеј, представљен као средовечни човек са праменовима косе и кратком брадом кестењасте боје. Одевен је у плаву одору, фелон му је, као и Аронов, украшен словима, а на глави му је круна. Нешто касније слична сцена је насликана у Дечанима⁸³². На средини свода налази се орнамент од кругова, у чијим су центрима као орнаменти изображени копљасти крстови⁸³³.

⁸³⁰ Златни свећњак (јевр. ха-менора), уметнички израђен и тежак 50 kg, налазио се на левој страни Светиње. Са обе стране су се гранале у вис по три савијене гране у облику лука и завршавале у висини главног стабла на чијем су врху биле светиљке у којима се налазило најфиније уље. Њих је свештеник увече палио и ујутру гасио (Изл 27,20). Касније ће тај седмокраки свећњак постати симбол Израиља. Између стола за хлебове предложена и седмокраког свећњака налазио се златни кадиони олтар (унутрашњи олтар). Свештеник је на овом месту приносио Богу миомирисни кад сваког јутра и вечери. (Изл 30, 34-37).

⁸³¹ Изл 27, 20-21.

⁸³² В. Петковић, Дечани II, стр. 51.

⁸³³ М. Ивановић, Црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији, Старине КиМ, Београд 1963, 141-142.

Сл. 221. Скинџа- шатор сведочанства

Према тумачењу Отаца Цркве и хришћанских богослова, обе сцене се сматрају старозаветним прасликама. Зато се овде, као и на другим местима, на Горућој купини (понекад на ковчегу завета или некој од литургијских утвари) и на амфори у скинији појављује Богородичин лик.

Сл. 222. Богородица Заступница изнад саркофага ктитора (*Измољитељница въ днь соудьный*)

Архиепископ Данило II се у украшавању својих задужбина, нарочито у приказивању Богородичиних ликова, као што је поменуто, служио и старозаветним префигурацијама. У простору образованом у северозападном углу Богородичине цркве, у своду и горњим површинама зидова, изнад Даниловог раскошног саркофага и ту насликаног постхумног портрета са св. Николом (који је премештен на југозападни стубац да би се 1967. године открила слика св. Јеромолаја, нешто раније насликана), налазе се четири слике које се односе на Богородицу.

Сл. 223. Богородица Заступница уз олтар

Сл. 224. Богородица Знамења у капели СВ. Јована Претече

Ту су две раније поменуте сцене, које су по тумачењу Отаца Цркве и хришћанских богослова, сматране за старозаветне префигурације Богородице: Горућа купина и Скинija – Шатор сведочанства, насликане на јужној страни свода ове просторије. Супротно од њих, на читавој страни северног свода насликана је Богородица хранитељка сиромашних и ништавних⁸³⁴ (*Богородица п[и]т[а]т[е]љница сиримъ и ницимъ*), док је на западном зиду друге зоне овог простора приказана стојећа Богородица Заступница⁸³⁵ (*MP Θῶ*) у благо погнутом ставу, молитвено подигнутим рукама, окренута удесно према сегменту неба, из кога благосиља Божија рука. Одевена је у дугу хаљину плаве боје и љубичасти мафорион. Припада иконографском типу Богородице Халкопратијске⁸³⁶, заступнице људског рода, која

⁸³⁴У похвали краљици Јелени њен син Милутин каже: "... О благоа мова питателънице и крѣпкоѣ и неоворимоѣ забрало отъсутствие своемоу..." ЖКЈ Даничић, 91; Мирковић, 69-70.

...„сладъчаниша крѣмителънице юности моеѣ и застоупнице живоу моѣмоу..." - ЖКМ Даничић, 91-92; Мирковић, 70.

...„блажена еси, яко неисповѣдимыиудъ ти ради милостынъ явлено въ ништиньмъ и страньнымъ бога севѣ милостива явила еси; блажена еси, яко сиротамъ крѣмителъница и печалънымъ оутѣшение... непрѣсыхаемьни источьнице воды живые..." - ЖКЈ Даничић, 92; Мирковић, 70.

⁸³⁵Застоупнице живоу моѣмоу су речи које краљ Милутин изговара над одром своје мајке Јелене и могле би да се односе на овај иконографски тип Богородице. – ЖКЈ Даничић, 91; Мирковић, 69.

⁸³⁶У скраћеном молитвеном- Деизисном типу, названом Халкопратијски (H Χαλκοπράτισσα) према капели Сорос у Халкопратијском храму.

овде моли за спас ктиторове душе⁸³⁷. Овде је изостао уобичајени свитак чији текст најчешће почиње са: "*Прими молџние матере Твоје...*" Поред Богородице, Данилов заступник је и свети Никола, патрон манастира Кончулског, где се Данило замонашио, са којим је такође приказан испред дивовске фигуре Богородице "Живоносног источника" и коме је посветио црквицу у Пећи.

Друга Богородица Заступница у домостроју људског Спасења, приказана у пуној фигури и окренута удесно са рукама подигнутим на молитву, на источном је зиду уз олтар, док је Богородица Знамења у капели Св. Јована Претече приказана фронтално, у попреју, у молитвеном ставу *orans* са Христом Емануилом у медаљону.

По читавој ширини друге зоне северног зида Даниловог гробног одељка изнад светих врача, интервенцијом ктитора, насликан је један од најређих типова Богомајке у источном православном свету- Хранитељка сирочади и сиромашних (*Богородица питателница сиримъ и нищимъ*). У иконографији ове сцене садржана је богословска наука, евхаристијско сотириолошког карактера, проистекла из Данилових догматских и химнолошких асоцијација, која наглашава Богородичину улогу у икономији људског спасења⁸³⁸. Богородица је приказана са Богодететом на крилу како седи на украшеном престолу у левом углу. Придржава га десном руком, док јој је у левој посуда из које њен Син узима хлеб и даје га сиромашнима, од којих је први оскудно одевен, и сирочадима који им узнемирено прилазе. Хлеб који Христос даје људима, који му долазе у сусрет са наглашеном гестикулацијом, тумачи се као „хлеб живота“⁸³⁹, тј. централна тема хришћанске науке о Христу хранитељу људског рода. Пошто је Богомајка имала велики значај у Христовом оваплоћењу и његовој сотириолошкој мисији, и она се с разлогом сматра

⁸³⁷ О типу Богородице Халкопратијске, представљене без Христа и донатора писала је Мирјана Татић-Ђурић, Стеатитска икона из Куршумлије, ЗЛУ, 2 (Нови Сад 1966), 65-83; Исто то у: Студије о Богородици, Београд 2007, 9-27.

⁸³⁸ Данило у Похвали краљици Јелени, приписује њеном сину Милутину следеће речи, које су између осталог могле да буду инспирација за сликање оваквог типа Богомајке, иначе ретко сликаног: „ О благаа моа питателница и крѣпивоае неборимоае забрало отъственно своемоу... сладъваниаа крѣмительница юности моеае... блажена еси, яко сирогамъ крѣмительница и печальница оутѣшение“ – ЖКЈ Даничић, 91-92; Мирковић, 69-70; Сф. Трифуновић, Проза, 49; Ђорђевић, Прозне и песничке слике, 488.

⁸³⁹ Јн 6, 35 и 6, 56.

Хранитељком људског рода. Поред њих, у позадини су насликане и две палме са драперијама.

Сл. 225. Богородица Хранитељка у ктиторовом гробном одељку

Сл. 226.. Богородица Одигитрија

У угаоном простору јужне стране наоса, на потрбушју лука, као део ктиторске композиције, приказана је Богородица Одигитрија (сл. 242.), на престолу са Христом. Овде ктитор, насликан јужно од врата, посредништвом пророка Данила као што се види из натписа, приноси своје задужбине Богородици Одигитрији и Христу.

У једноставној ктиторској композицији насликаној јужно од улазних врата у првој зони је и најкарактеристичнији Данилов лик⁸⁴⁰, где је приказан у полупрофилу, окренут налево са својим заштитником, великим старозаветним пророком Данилом (насликаним још на два места у Богородичиној цркви), који га десном руком препоручује Богородици на трону, смештеној у отвору зида. Иако је

⁸⁴⁰ О овом портрету видети: К. Валтер, Значење портрета Данила II као ктитора, in: Данило II и његово доба, Београд 1991, 355-359 (са старијом литературом).

према натпису уз ктитора: „ Даниль прѣвосвѣщенни архіеп[и]скопъ вѣлѣхъ] српсвѣхъ] и помор[ь]сквѣхъ] земль приноситъ цр[ь]ковъ прѣв[и]стѣи м[а]тери в[о]жнен одигитри приводим велик[и]мъ] пр[о]рокомъ Данимемъ“, јасно да је то Богородица Одигитрија, његова заступница, њен лик се дејством ктитора разликује, на пример, од лика Одигитрије на мозаичкој патроналној икони из манастира Хиландара,⁸⁴¹ зато што Христос у Пећи прима Данилов ктиторски дар гестом пружене десне руке, док му је у левој савијен месијански свитак, што је сличније варијанти Богородице Студеничке, на којој је Богородица приказана „као истинска нада у спасење и вечни живот“.⁸⁴² Међутим, ваља напоменути да и ту постоји разлика, зато што у Студеници Богородица пружа руку да прими ктиторов дар, док Богомладенац мирно седи на њеном крилу. Разлог највероватније лежи у томе што се христолошки орјентисани ктитор исихаст, својим даром директно препоручује Богомладенцу и даје праву меру у избору лика Богородице Одигитрије. Мирјана Татић- Ђурић сматра да је у питању еволуција лика Богородице Одигитрије- истинске наде у утешитељку.⁸⁴³ Ктиторски модел ове цркве, спољне припрате, звоника и црквице Св. Николе, који носи архиепископ Данило II, а придржава га и његов патрон пророк Данило, веома је драгоцен по својој документарној вредности. Данило је овде приказан као човек педесетих година у подигнутом, смиреном и побожном ставу; кратке је косе и обријаног темена- велике тонзуре, лице му је црномањасто и без бора, брада дуга и густа, бркови црни и танки, а читав његов лик зрачи продуховљеношћу и експресивношћу. На овај фресци Данило носи жути хитон и огртач извезен златом, чиме се разликује од својих претходника на архиепископском трону, сликаних у белим сакосима, са црвеним и црним крстовима. У необичном приказу архиепископа Данила II у ктиторској композицији, на коме су сачувани знаци његове монашке припадности (у великосхимничкој ризи са литургијском мандијом и рекама на њој), што је иначе неуобичајено на репрезентативним сликама архијереја, осећа се ктиторов утицај.

Иако је ктитор био упућен на виши непролазни духовни свет, Милан Кашанин је, изгледа, био у праву када је по овој слици закључио да није презирао

⁸⁴¹ М. Татић- Ђурић, Богородица у делу архиепископа Данила II, 402.

⁸⁴² Исто.

⁸⁴³ Исто.

ни овоземаљски.⁸⁴⁴ Није безразложно приметити и да је Данило, као и његов „благоуљстивни краљ Милџтин“, веровао да постоји хармонија између материјалног и надматеријалног- духовног света, али тако да је материјални увек у служби духовног света који му омогућава смисао и лепоту. То су први наговештаји, раније поменуте, „друге српске ренесансе“, настале под утицајем ренесансе Палеолога.

Сл. 227. Богородица врата Логоса

Није случајно уз сцену Успења Богородице насликана Велика Панагија, смештена као врата Логоса⁸⁴⁵ (Πύλη του Λόγου). Овом темом инспирисани песници, као Андрија Критски, Јосиф Мелод, Роман Мелод, Марко Евгеник Фотије итд, називају Богородицу врата Логоса, врата Истока, мистично запечаћења врата, врата незалазне светлости, небеска врата, врата живог спаса човековог, врата живота, Божија царска врата итд.⁸⁴⁶

⁸⁴⁴ М. Кашанин, Књижевност, 190.

⁸⁴⁵ М. Ивановић, Црква Богородице Одигитрије, 139, сл. 13.

⁸⁴⁶ М. Татић- Ђурић, Богородица у делу архиепископа Данила II, 399 и н. 84.

Представе Богородице Оранте у највећем броју имају скраћену сигнатуру *MP ΘΥ*. У унутрашњости српских цркава Богородица Оранта смештена је у тимпану улазних врата или у ниши ђаконика. На пример, у Богородичиној цркви у Студеници, Жичи, Богородичиној цркви у Пећи, Матеичу, Добруну и Карану смештена је у тимпану улазних врата, док је у Грачаници и Каленићу Оранта у нишама ђаконика.⁸⁴⁷ Фотије каже: "Њене молитвено уздигнуте руке обраћају се Христу у куполи"⁸⁴⁸.

На приказивање иконографског типа Богородице врата неба, утицала су поетска дела Јована Солунског, Модеста Јерусалимског, Андрије Критског, Јована Дамаскина, Григорија Паламе, настала у периоду од VII до XIV века. Богородица је, по Дамаскину, мајка Бога, врата светлости, извор живота и она која искупљује пад женског рода,⁸⁴⁹ док је Роман Мелод, у четвртном кондаку на Успење, назива „Узвишена врата девичанства“.⁸⁵⁰ Поменути песници могли су утицати на предузимљивог и даровитог ктитора, који у Служби архиепископу Арсенију I поје: „Дверь та заключенную нарече пророкъ чистаа, юже никтоже пройде, токмо въз единъ. ѿверзла намъ пави едемскіа входы, вѣрнѡ славацымъ та вце“.⁸⁵¹

На југоисточном поткуполном ступцу, у првој зони, јужно од иконостаса (између иконостаса и ђаконика), фронтално је насликан Исус Христос, као пандан Богородици Заступници, приказаној између иконостаса и протезиса. Донедавно је ту био прислоњен балдахин са чудотворном иконом Богородице Пећке, која је сада измештена испред јужног зида наоса. Христово аскетско лице строгих црта и крупних и продорних очију уоквирено је кестењастом лугом косом и краћом брадом. На окерно-златном нимбу уцртан је крст, чија се три крака украшена тачкицама виде⁸⁵², док је четврти заклоњен његовом главом. Одевен је у љубичаст хитон и краљевскиплав химатион, који му допиру скоро до стопала, која су

⁸⁴⁷ Вид. Петковић, Преглед, Пећ (252), Добрун (103), Жича (121), Студеница (317), Матеич (186), Каран (19).

⁸⁴⁸ Видети: Cyril Mango, *The Homily of Photius Patriarch of Constantinople*, Cambridge, Mass. 1958, 188; Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Λόγοι καὶ ὁμηλίαι, πν εκς. Ἀρισταρηου 1900, II, 435.

⁸⁴⁹ PG 96, 673D и 676D.

⁸⁵⁰ М. Татић-Ђурић, н.д., 399 и н. 85 и 86.

⁸⁵¹ Богослужбени Србљак, н.и., 119, гл҃снз з. Богородиченз.

⁸⁵² Символ свете Тројице

смештена на црвени јастук (супеданеум). Спаситељева десница је у гесту благосиљања, а у левој руци држи раскошно украшено Јеванђеље.

Сл. 228. Исус Христос као пандан Богородици Заступници

Сл. 229. Поглед на источни део Богородичиног храма

Олтарски простор и апсида

У најсветијем делу хришћанског храма, олтарском простору, поред највећег броја богослужбених обреда врши се и канон евхаристије, најзначајнији чин литургијске службе. Олтар је символ тајне св. Тројице, сматра се за "земаљско небо у коме наднебески Бог обитава и ходи"⁸⁵³, "а она је и престо Божији"⁸⁵⁴. Ту је и "Гроб (Голготски) и Трапеза душехранљива и животворна".⁸⁵⁵ У оквиру наглашавања улоге Дјеве Марије у оваплоћењу Логоса, у одређеном контексту, олтарски простор може бити и њен символ.

Основне христолошке догме, Оваплоћење и Жртва илустроване су у олтару Богородице Одигитрије у Пећи, на начин уобичајен у раном XIV веку. Ту је, поред *Причешћа апостола*, приказана и *Служба архијереја* као завршни чин Свете Литургије. Они су сведоци вечног присуства Христа на тајновит начин.

На избор сцена у олтару утичу у највећој мери симболичност олтарског простора и литургијски обред, тј., најчешће су литургијско-евхаристичне теме, прослављање Богородице као "царице Неба", док је приказ Службе архијереја у првој зони и њихових ликова у медаљонима на тријумфалном луку у цркви Богородице Одигитрије у Пећи сведочанство о Христовом вечном присуству и о континуитету његове свете Цркве кроз време (у врху апсиде је представа Богородице Кириотисе са Богодететом на крилу, изнад ње зрачна кугла која је персонификација Сунца, изнад апсиде је Христос Емануил и портрети десеторице епископа, испод ње Причешће апостола и Служба архијереја, док је уски појас апсиде, профилем одвојене за дебљину зида од олтарског простора, сликан на усправним странама са по два света столпника).

⁸⁵³ Г. Константинопољски, Тумачење Свете Литургије, стр. 13.

⁸⁵⁴ н.д., стр.15.

⁸⁵⁵ н.д., стр. 13, нап. 1.

Служба Архијереја (Служење литургије, Приношење жртве) је тема литургијско-евхаристијског садржаја често заступљена у источном хришћанском живопису. До једанаестог века архијереји су приказивани у фронталном статичном положају, од XI века приказују се на зиду олтарске апсиде, испод *Причешћа апостола*, од кога су најчешће одвојени бордуром. У средишту ове композиције⁸⁵⁶ најчешће се налази часна трапеза, прекривена тамноцрвеном "индигитијом" на којој је путир уз дискос са Христом Агнецом- Христова симболична евхаристијска жртва - обично се приказује Богодете са нимбом око главе, покривено "аером". За иконографију Богодетета Исуса Христа на часној трапези значајни су теолошки текстови св. Отаца настали између IV и VII века.

Над часном трапезом најчешће се налази и балдахин (срп. сл. киворъ, грч. τὸ κιβώριον, "небо", "кувуклион"), а на њој може бити и свећњак са упаљеном свећом, или са књигом- свитком, симолом јеванђеља у коме су садржане Христове речи о евхаристији. Богодетету Христу прилазе најистакнутији архијереји, које са једне стране предводи св. Јован Златоусти, а са друге св. Василије Велики (писци литургије). Архијереји се приказују у богослужбеној епископској одежди- орнату (стихар- доња одежда беле боје, са тзв. епископским "рекама" (ποταμῆ) и белим полиставрионом са тамним крстовима. Њихова рамена обавија омофор украшен крстом, коме се крајеви спуштају низ одежду са предње и задње стране (Свети оци су приказивани у сакосима, уместо полиставрионима). Архијереји у једној или обе руке држе свитке исписане одломцима појединих литургијских молитава најчешће из Златоустове и литургије Василија Великог⁸⁵⁷.

Представа Литургијске службе у олтарској конхи пећке Одигитрије, иако се ктитор углавном ослањао на иконографско решење из матичне цркве, због нешто мањег простора је сажетија од оне у задужбини архиепископа Арсенија I. У најнижој олтарској зони Св Апостола, на северној страни (сдесна налево), представљени су св Василије Кападокијски, св Григорије Боогослов, св Кирило

⁸⁵⁶ Која илуструје *Архијерејску службу*.

⁸⁵⁷ У Даниловој задужбини су текстови из Златоустове литургије, осим текста који носи св. Василије Велики који се чита код обе литургије.

Александријски и св Сава (Српски)⁸⁵⁸. док су у јужној страни конхе (слева надесно), св Јован Златоусти, св Никола Мирликијски, св Јован Милостиви и св Атанасије Александријски. Вољом ктитора у олтарској конхи Богородице Одигитрије изостављени су архијереји Кирило Александријски и Јован Милостиви. Петорица од шест приказаних архијереја у Даниловој ктиторији на свитцима, због снажних локалних традиција, носе исти текст молитве као и раније у Св Апостолима. Архијереји св Василије Велики (предводи северну групу архијереја) и св Јован Златоусти (испред јужне групе архијереја), најближи часној трапези, у погнутом су положају, гестовима истичу обред узношења и благосиљају агнеца.

Св Василије Кападокијски је карактеристичног лика, онаквог каквог се приказује од давнина (пре периода иконоборства), високог је и избораног чела са залисцима, коса му је црна и кратка, брада дуга и само са понеком седом власи. У рукама му је свитак са почетком молитве која се на обе литургије чита за време појања Херувимске песме: *"Ник[ъ]тоже ђбо љс[тъ] достоинъ ѿтъ свєзавшииу се съь (sic!) пльгски/ми.../*. Исти текст носи у Св Апостолима, Краљевој цркви...⁸⁵⁹

Други писац св Литургије Јован Златоусти (*с[в]е[т]ы ѿ[в]а[н]ъ[ъ] Златоѡстыи*), мршаваг је лица и истакнутих јагодица, на темену има тонзуру око које је венац смеђих праменова косе, док му је брада кратка. Одевен као и остали архијереји у литургијски орнат: бео стихар, полиставрион са црним крстовима, омофор и надбедреник; носи као и седамдесетак година раније у Апостолиону на развијеном свитку исти текст молитве Предложења на проскомидији: *"Б[о]же Б[о]же нашъ који си послао Небесни Хлеб, храну целом свету"*⁸⁶⁰. Та молитва је у српским црквама исписивана почев од Богородичине цркве у Студеници (1208- 1209), у којој је цитате одабрао архимандрит Сава.

⁸⁵⁸ Треба напоменути да Сретен Петковић сматра да у апсиди цркве Св. Апостола (око 1260), на крају северног дела свите није насликан први српски архиепископ, већ Свети Сава Јерусалимски. С. Петковић Представа св. Саве Јерусалимског у олтару пећке цркве Светих апостола, Саопштења ХХХ /1997, 55- 64. Међутим, новија истраживања су показала да Петковић није у праву.

⁸⁵⁹ У Краљевој цркви Василије Велики носи текст: *"никтоже достоинъ ѿсзавшииу се съ пльгскими похотами и сластѣми"*. Бабић, Краљева црква, 122; 126-127, молитва се чита за време Херувимске химне на обе литургије: *"никтоже достоинъ ѿсзавшииуа пльгскими похотами и сластѣми приходити, или служити текеѣ црю славы ..."* - Нико од везаних телесним похотама и сластима није достојан да приђе или да се приближи, или да служи литургију Теби Цару славе – Службеник, Београд, 126 (Литургија св. Василија Великог), Божанствене литургије, 45 и 102 (Литургија св. Јована Златоустог).

⁸⁶⁰ Божанствене литургије, 21; Службеник, 91. Исти текст носи и у Краљевој цркви 123, 126.

За св Јованом Хризостомом, који предводи јужну групу архијереја, иде св Атанасије Александријски (*Свѣтлы Атанасије Александрски*), приказан блиско препоруци из Ерминије⁸⁶¹ као ћелав и сед старац, широке бујне браде и бркова, али са другачијим текстом од оног кога препоручује поменути сликарски приручник. Одломак текста на развијеном свитку слаже се са оним у Св Апостолима. То је почетак заступничке молитве која се чита на Златоустовој Литургији након помена преминулих: "Помени Господи градъ сы въ немъ же живемъ..."⁸⁶²

Иза Атанасија Великог следује св Николај (*Свѣтлы Николае* , грч. Νικόλαος= који с народом побеђује), један од ктиторових патрона, ту уобичајено приказан као ћелав и стар човек, округле браде у епископском орнату и једини у поменутој процесии, по налогу ктитора, за разлику од приказа у Арсенијевој ктиторији нема развијен свитак у руци већ носи затворену књигу (Јеванђеље).⁸⁶³

Архијереј Григорије Богослов (*Свѣтлы Григорије Θεολογ* из Назианза)⁸⁶⁴, прати св Василија Кападокијског . У позним је годинама, широке седе браде, дугих бркова и равних обрва, одевен у бео стихар, полиставрион и надбедреник, у рукама носи развијени свитак са почетком молитве приношења: " *Господи Ђ[о]же сведржителю единъ свѣтлы прѣемлие жртвоу хвалениѣ...*"⁸⁶⁵

Поворци црквених отаца у храму Богородице Одигитрије прикључен је и први архиепископ Српске аутокефалне цркве. Приказан је на крају северне поворке и следује за св Григоријем Богословом, док је у цркви Св Апостола иза св Кирила Александријског.⁸⁶⁶ Приказивањем св Саве Српског у Литургијској служби, неуобичајеним у византијским црквама, али устаљеном праксом у српским, Данило II је као и његов претходник Арсеније I у Св Апостолима, хтео да истакне значај

⁸⁶¹ н.и., стр. 391.

⁸⁶² Помени Гди, градъ сей, въ немъ же живемъ... Помени , Господе, град овај у коме живимо..."- Службеник, 153; Божанствене литургије, 62.

⁸⁶³ Све сцене из живота светог Николе у византијској уметности подробно су проучене в. N. Patterson- Ševčenko, *The Life of Saint Nicholas in Byzantine Art*, Torino 1983.

⁸⁶⁴ О светом Григорију Богослову в. Источни оци IVв., 95-128.

⁸⁶⁵ "Гди Ђже сведржителю, едине свѣте, прѣемлай жртвѣ хвалениѣ ѿ призывающихъ та всѣмъ сердцемъ" – Господе Боже Сведржителю, једини Свети, који примаш жртву хвале од оних који те свим срцем призивају (Службеник, 136; Божанствене литургије, 52).

⁸⁶⁶ В. Ј. Ђурић није у праву кад каже да на оба наведена места Сава Српски следи Кирила Александријског, зато што светитељ Кирило Александријски у Служби архијереја у Богородици Одигитрији у Пећи, није насликан . Пећка патријаршија , 156.(В. Ј. Ђурић).

равноправности и присну везу аутокефалне Српске цркве са великим Патријаршијама, чији су врховни поглавари били свети оци које је у договору са сликарем приказао у средишњој апсиди своје задужбине у Пећи. Св Јован Златоусти и св Григорије Богослов били су врховни црквени поглавари Константинопоља, св Никола епископ Мире у Ликији, св Василије епископ Кесарије Кападокијске, а св Атанасије архиепископ Александријски.⁸⁶⁷ У Литургијској служби св Сава, и у Даниловом и Арсенијевом храму, носи исти текст на развијеном свитку, чиме је потврђено да је Данило у последњем архијереју на крају свите старијег храма видео св Саву Српског. Међутим, најмлађи Немањин син је само у конхи Богородичиног храма означен натписом први архиепископ српски и приказан са тада устаљеним подмлађеним ликом и смеђим власима, те изгледа знатно млађи од оног у конхи Св Апостола. Касније је и у Ресави основатељ Српске Цркве насликан као средовечан човек и на северној страни као последњи архијереј у низу.⁸⁶⁸

⁸⁶⁷ У Ерминији Дионисија из Фурне

⁸⁶⁸ Д Војводић, бавећи се средњовековном иконографијом св Саве Српског, дотакао се и његових ликова у храму Св Апостола и Богородице Одигитрије у Пећком манастиру и указао да се Данило II приликом стварања програма апсидалног сликарства у Богородици Одигитрији, углавном ослањао на решења из суседних Св Апостола. Међутим, Литургијска служба је у Даниловом храму због мањка простора приказана сажетије од оне у конхи Св Апостола, те су у њој насликана само шесторица архијереја, од којих петорица на свитцима носе исте цитате као и раније у Арсенијевој задужбини. По њему је извесно да у Литургијској служби Св. Апостола није приказан Сава Јерусалимски, већ Сава Српски. (Д. Војводић, Путеви и фазе уобличавања средњовековне иконографије св Саве Српског, Ниш и Византија XIII, 49-73.

Сл. 230. Свети Василије Велики (srpskoblago.org)

Сл. 231. Свети Јован Златоусти (srpskoblago.org)

Сл. 232. Св. Василије Велики, Св. Григорије Богослов и Св. Сава Српски (srpskobлаго.org)

Сл. 233. Свети Јован Златоусти, свети Атанасије Александријски и свети Никола Мириклијски (srpskobлаго.org)

Сл. 234. Свети Сава први српски архиепископ (srpskoblag.org)

Сл. 235 Јужни део олтара Богородичине цркве – преграда према ђаконику (srpskoblag.org)

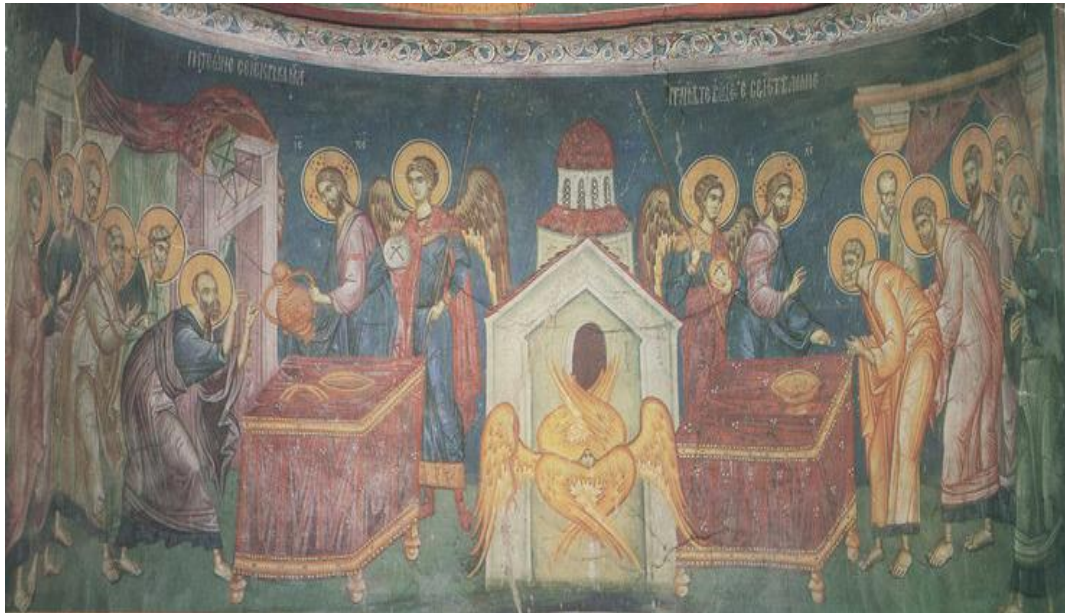
Сл. 236. Анђео- ђакон I

Сл. 237. Анђео- ђакон II

Сл. 238. Шестокрилати Серафим
(srpskoblag.org)

Сл. 239. Причеиће апостола

Сл. 240
(srpskoblago.org)

Служба архијереја Христу жртви и Причешће апостола, литургијске теме у апсиди (запремају први и други регистар) Богородице Одигитрије у Пећи, настале су, као и у другим српским црквама овога доба, из византијске традиције.

Сл. 241 Једнокуполна грађевина коју чува серафим (*srpskoblag.org*)

Причешће апостола, насликано око 1335. године, развијено је у две суседне, по броју приказаних учесника, симетричне поворке од по шест апостола, скупа дванаест, које предводе апостоли Петар и Павле, иако овај други историјски није присуствовао Тајној вечери (понегде га замењује св. апостол Јован, Христов ученик кога Учитељ "љубљаше"- Јн 13, 23; 19, 26), понегде обе групе предводи апостол Петар, а познати су примери да уместо Павла другу групу предводе Јован или Јуда.

Према Ерминији Дионисија из Фурне⁸⁶⁹, у Причешћу апостола, Јуда се приказује на крају поворке, окренут на супротну страну од Христа, како би показао

⁸⁶⁹ Ерминија, 339.

да одбија његову бескрвну жртву, што у Даниловој задужбини није случај. У неким црквама приказан је ђаво који Јуди улази у уста, чиме се објашњава Јудино издајство, тј. да га је Сатана завео. Јуда се често приказује у византијском сликарству како као последњи у апостолској поворци пљује причест, док такав његов гест немамо у српском сликарству, све до, негде у периоду између XVI и XVIII века. Понегде Јуди ђаво "седи на рамену". Умесно је овде напоменути да је Јуда, додуше у врло у ретким приликама, предводио једну групу апостола, или добијао почасно место, поред Христа, на представама Тајне вечере, што се у оба случаја доводи у везу са писањем св. Јована Хризостома, који наглашава дрскост и бесрамност Јуде Искаротског, али и са писањем јеванђелиста (Мт 26, 23-25; Мк 14, 20; Лк 22, 21; Јн 13, 26) о Јудиној лакомости, тј. да је он први од апостола посегао за хлебом, као и да је он приликом установљења свете тајне причешћа први добио честицу хлеба од Исуса Христа. Истакнути теолози на основу Христових речи, упућених Јуди: "Што чиниш, чини брже" (Јн 13, 27), тумаче да је чином давања првенства Јуди Христос указао на свог предстојећег издајника и да га је чак и пожуривао. Јуда је млад грубог лица отворених уста и има покривене руке, а представљен је у цркви Богородице Перивлепте у Охриду⁸⁷⁰, у цркви Св. Ахилија у Ариљу где је једини без нимба и са грубим лицем⁸⁷¹, и у Старом Нагоричину⁸⁷².

Христос је у пећкој Одигитрији, адекватно обичајима епохе Палеолога приказан два пута за часном трапезом⁸⁷³, прекривеном пурпурном тканином, како на десној (јужној) страни даје из металне чиније, смештене на трапези, апостолима хлеб, а на левој (северној) их причешћује вином. Две благо асиметричне групе предводе врховни апостоли Петар и Павле. Обојица се нагињу да би примили причест, нарочито се скрушено повио предводник леве групе, подигао обе руке и саставио шаке, да би са великом опрезношћу примио декоративни путир са оба дршка, у коме се налази свето причешће. И остали апостоли из његове групе

⁸⁷⁰ Миљковик-Пепек, Делото, табл. XLII.

⁸⁷¹ Окунев, *op. cit.*, SK VIII (1936) 228; фотографију насталу након чишћења фресака, in: М. Чанак-Медић, Свети Ахилије у Ариљу, Београд 1982, сл. 11 и Београд 2002, Цртеж 181: Развијени изглед олтарске апсиде са обележеним распоредом фресака; Д. Војводић, Зидно сликарство цркве Св. Ахилија у Ариљу, Београд 2004, 135-137.

⁸⁷² Миљковић- Пепек, Делото, CXXIV.

⁸⁷³ За Часну трапезу- Гроб – Божији престо, вид. Герман Консантинопољски, Тумачење Свете литургије, Београд 2008, 14-95; Simeon de Thessalonique, *De Sacra liturgia*, PG 155, col. 292.

прилазе опрезно са напред пруженим рукама. Сви апостоли из обе групе имају око главе нимбове и на њима је античка одећа са финим наборима. Иза апостола Петрове групе насликана је архитектура са размакнутиm завесама и у горњем делу натпис: " При[м]ите и њдите се јес[т]ь тѣло мое ..."

Сл. 242 (srpskobлаго.org)

Христос је овде окренут надесно, а апостол Петар да би примио хлеб пружа своју леву руку са отвореном шаком, коју подупире десном руком. У другој сцени Христос је окренут налево а апостоли надесно према њему. У обема рукама његовим налази се украшен суд са два дршка. На часној трапези су литургијски предмети дискос и звезда. У горњем делу је натпис: „Пите ѿ не се јес[т]ь крвѣ моя...“.

Сл. 243. (srpskobлаго.org)

У позадини иза друге групе је сликана архитектура са разапетим драперијама, на начин уобичајен у иконографији епохе Палеолога. Необичност у овој композицији представља куполна грађевина испред које је шестокрилати серафим, уместо киворија на стубовима (сл. 272).

Централни мотив Причешћа апостола, из другог регистра олтарске апсиде у пећкој Одигитрији, тумачен је на различите начине. Владимир Петковић,⁸⁷⁴ Милан Ивановић⁸⁷⁵ и Светозар Радојчић⁸⁷⁶ су у централном мотиву ове сцене препознали цркву. Последњи је, успутно расправљајући о овом детаљу, на крају рекао: „... црква се овде очевидно истиче као монументални артофорион у коме се чувају хлеб и вино, тело и крв Христова“.⁸⁷⁷ По Бојани Радојковић, која се бавила Артофорионима у облику цркве, најстарији сликани артофорион је у реченој ктиторији архиепископа Данила II⁸⁷⁸. Анка Стојаковић је у насликаном здању видела јерусалимски мартириум.⁸⁷⁹ И Бранислав Тодић је у два маха узгредно тумачио здање у централном делу Причешћа из Богородице Одигитрије. У првом раду каже да насликана грађевина представља „le tabernacle de l' Ancien testament“ и повезује га са Причешћем апостола Пантократоровог храма у Дечанима, где већи број мотива указује на Шатор сведочанства.⁸⁸⁰ Неколико година позније Тодић се, поводом 650 година од смрти архиепископа Данила II, бавио иконографским програмом фресака XIV века у Даниловим пећким задужбинама и највише пажње посветио Причешћу апостола из олтарске апсиде Богородичиног храма, које се, по њему, у највећој мери ослања на раније представе ове сцене, те је из XI столећа навео као најстарије Свету Софију у Кијеву (1043- 1046) и Карабаш Килисе у Соганлију (1060- 1061). Затим је додао да у централном делу пећке композиције постоје неке иконографске измене и додаци по којима се она разликује од осталих насликаних Причешћа апостола, како старијих, тако исто сувремених и познијих. Наиме, у тој Даниловој ктиторији у централном делу фреске анђели у рукама имају сферу са крстом и палицу, али су „ без атрибута ђаконског чина“; и још се имеђу две часне трапезе налази куполно здање, испред кога лебди херувим који га штити. Тодић сматра да је у куполној грађевини, у идеалном смислу, поновљена *Сионска*

⁸⁷⁴ В. Петковић, Живопис, 161-162.

⁸⁷⁵ М. Ивановић, Црква Богородице Одигитрије, 145, сл. 36.

⁸⁷⁶ С. Радојчић, Старо српско сликарство, 124, 180, таб. 75.

⁸⁷⁷ Исто, 124.

⁸⁷⁸ Б. Радојковић, Артофориони у облику цркве, Зборник ФФ XIV- 1, Споменица Ф. Баришића (Београд 1979) 265.

⁸⁷⁹ А. Стојаковић, Покушај одређивања реалних вредности једног сложеног архитектонског типа, Зборник Архитектонског факултета (Београд 1960- 1961) 1-12.

⁸⁸⁰ В. Тодић, Tradition et innovations le programme et l' iconographie de fresques de Dečani, Дечани и византијска уметност средином XIV века, Београд 1989, 260-261.

црква (мајка свих цркава), као и да је њен небески карактер *Новог Јерусалима* или *Новог Сиона* подвучен насликаним херувимом у првом плану, чиме је наглашено Божије присуство којим су повезане небеска и земаљска Црква.⁸⁸¹

Међутим, најподробније тумачење јединствене иконографије централног мотива пећког Причешћа апостола, објашњаваног различито и узгред, дао је Милан Радујко, оспоривши неке сегменте ранијих тумачења (једино се није бавио другим Тодићевим радом у ком је тумачење централног мотива слично његовом) и објаснио га у есхатолошкој и црквеној димензији као појаву *Небеског Јерусалима* у форми храма. Насликано здање је ликовни симбол Цркве којој је Христос глава а она његово тело (*Дом – Нови Јерусалим*), односно типска слика *Небеског Јерусалима*...⁸⁸²

Причешће апостола има кључни догматски значај и представља симболичну варијанту Тајне вечере, представу Свете тајне причешћа установљену на последњој Христовој вечери са ученицима, тј. онај тренутак кад Он изговара хвалу (грч. *εὐχαριστία*), ломи хлеб и даје га, својим ученицима⁸⁸³. Вршењем свете тајне причешћа подсећа се, поред последње вечере, и на Свадбу у Кани Галилејској (прво чудо које је Христос учинио претварањем воде у вино), на умножавање хлебова, и Вечеру у Емаусу.

Иако је до сада познати најстарији опис евхаристијске службе настао око средине II века⁸⁸⁴, њене најстарије сачуване ликовне представе су из VI века. Причешће две групе апостола са два Христова лика приказано је у Пурпурном кодексу који се чува у Росану.⁸⁸⁵ Ваља напоменути да је у катакомбама врло често сликана Тајна вечера и Умножавање хлебова, које на неки начин упућивали на

⁸⁸¹ Исти, Иконографски програм фресака XIV века у Даниловим задужбинама у Пећи, 371- 372.

⁸⁸² М. Радујко, Еклисијално- есхатолошки симболизам у евхаристијској тематици византијског уметничког круга, Зограф 23 (1992) 29- 50.

⁸⁸³ Само синоптичари, а Јн га не помиње : Мт 26, 26-28; Мк 14, 22-24; Лк 22, 17-20.

⁸⁸⁴ Свети Јустин мученик и филозоф (+ 165) у дијалогу са Трифоном, даје најстарији опис Евхаристије и сведочи да је Евхаристија слављена у Риму и у Малој Азији као и да води порекло од Тајне вечере, тј. да потиче из апостолског времена. Saint Justin, Apologies, LXV-LXVII; Idem, Dialogue avec Tryphon, Paris, 1909, trad. introd., notes, G. Archambault, I, II, XLI, 1-3; LXX, 4; CXVII, 1-3/PGG, col. 328-800.

⁸⁸⁵ T. Rice, Umetnost vizantijskog doba, а54; 169 на стр. 122. Munoz, Codice purpures, T. VI, VII; Loerke, Monumental Miniature, 89.

евхаристијску тајну и да су по свој прилици, били дражи тадашњим иконографима од приказиваних Причешћа апостола⁸⁸⁶.

У Рабулином јеванђељу⁸⁸⁷, насталом у VI веку у Сирији, Христос причешћује једанаест апостола⁸⁸⁸. Рељефи на сребрним патенама из Стуме (Археолошки музеј у Истамбулу) и Рихе (збирка у Дамбартон Оуксу- Dumbarton Oaks) приказују две групе од по шест апостола⁸⁸⁹.

У времену од IX- XI века појавиће се нови обрасци у илустрацији псалама који се певају у време причешћа. Псалм 109 (110), 4, илустрован је у Хлудовском псалтиру (IX), Теодоровом и Барберини, а Пс 33(34), 9, у псалтиру, Пантократор 61 (IX век) и Бристолском псалтиру (XI век)⁸⁹⁰.

Заједничка карактеристика иконографије минијатура у поменутих псалтирима, је у томе што је Христос само једном приказан између две групе апостола у хијератичном ставу, где најчешће пружа честицу хлеба апостоли Петру, међутим, тако није у Бристолском псалтиру (XI век), Христос овде десном руком благосиља а у левој држи хлеб, символ евхаристије⁸⁹¹.

⁸⁸⁶ J. Wilpert, *Catacombe romane*, 260-264; Tav. 15,41, 133, 267; Idem, *Fractio panis*, 29. Pl. XIII-XIV. Наведено према: Каленић, 122, нап. 169 (са старијом библиографијом) Овакав образац био је поштован, још од епохе Комнина, у већини византијских цркава.

⁸⁸⁷ T. Rice, *Umetnost Vizantijskog doba*, 37, 39, 41, 42, 25, 26..

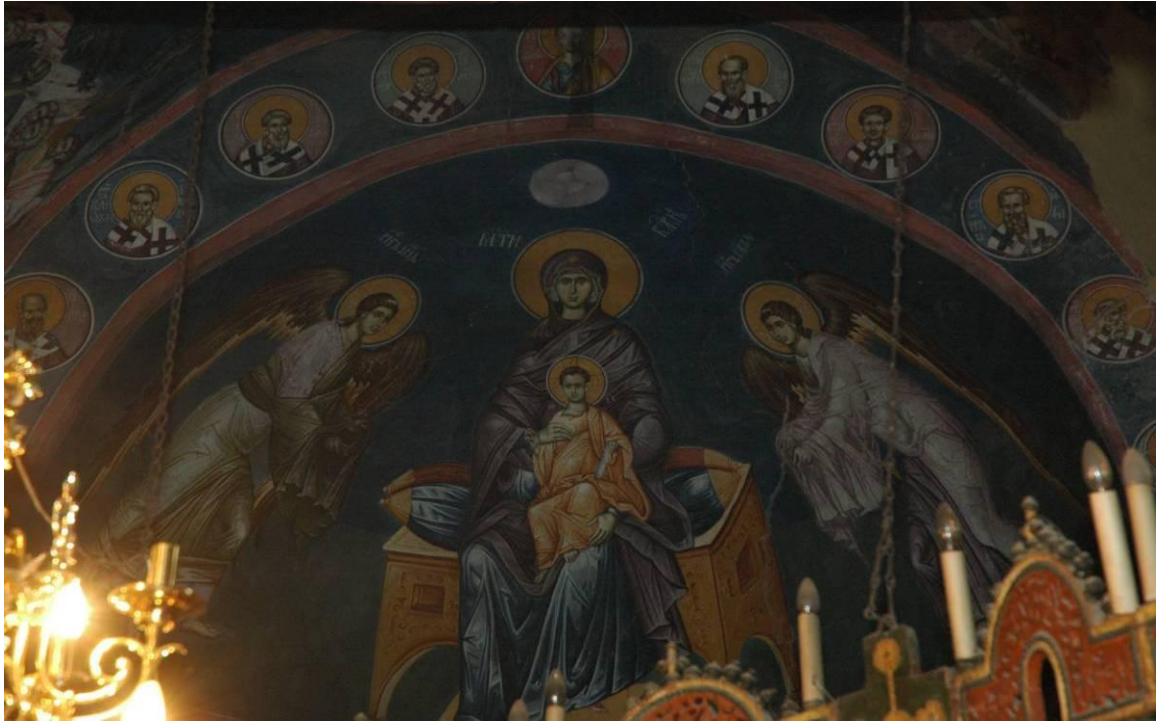
⁸⁸⁸ Cechelli, *The Rabbula Gospels*, Olten 1959, fol. 11 B.

⁸⁸⁹ E. Cruikshank Dodd, *Byzantine Silver Stamps*, Washington, 1961, 95, 108; M. Ross, *Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection, I. Metalwork, Ceramics, Glass, Glyptics, Painting*, Washington, 1962, 12, Pl. XI-XII; Loerke, *Monumental Miniature*, Fig. 14, 15; M. Mundell- S. Mango, *Silver from Early Byzantium, The Kaper Koraon and Related Treasures*, Baltimore, 1986, 161-172. Према Д. Симић Лазар, Каленић, Крагујевац 2002, 122, нап. 171, Патена из Стуме, која се чува у Археолошком музеју у Истамбулу, слична је ранохришћанским барелефима: "часна трапеза не назначавала перспективу, а личности су груписане у више редова и смештене у први план. Већина је окренута према гледаоцу". Патена из Рихе, из збирке у Дамбартон Оуксу, садржи више византијских елемената. Обе групе апостола су окренуте ка Христу, а предмети потребни за вршење евхаристије налазе се на олтару. Христос је на обе патене приказан два пута, испод киворија. Никола Месарит описујући константинопољске Св. Апостоле каже да "Христос стоји уз сто, као пред часном трапезом"-N. Mesarites, *Description of the Church, of the Holy Apostles at Constantinople*, Greek text ed. Translation, commentary, and introd. G. Downey, Transapt. 6 (Philadelphia 1957) 871-873; за перспективу, в. T. Velimans, *Le Rôle Au décor architectural et la representation de l'espace dans la peinture des Paléologues*, CA XIV (1964) 183-272; A. Стојаковић, *Архитектонски простор*, 165.

⁸⁹⁰ нап. 172 Щепкина, *Минијатюры*, сл. 115, стих 109; Der Neresessian, *L'illustration*, pl. 89, fig. 244, fol. 152r. B. за два псалтира Loerke, op. cit. Fig. 18, 19; Dufrenne, *Psaltiers*, Pl. 5, fol. 37r; Pl. 50, fol. 53r, за псалтир Пантократор 61, в., такође Loerke, op. cit. 24, 57, fig. 17 (нав. према: Каленић, 122, нап. 172).

⁸⁹¹ Dufrenne, *Psaltiers*, 57, је ову сцену сматрао јединственом али, није био у праву, јер је и у полукругу апсиде Св. Софије у Охриду (средином XI века) приказан скоро идентичан тип Христа који благосиља или у Јерусалимском литургијском свитку, насталом у Константинопољу (XI век),

Преживели одјек средњовизантијског доба, Христос служи литургију, у старом српском сликарству, имамо у цркви Богородице Евергетиде у Студеници (1208/ 1209), док представа Христа архијереја заступљена у споменицима XIV столећа, дугује утицају новог литургијског иконографског језика.

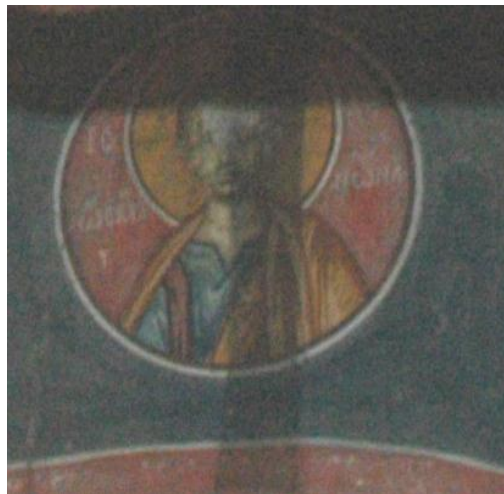
Сл. 244. Богородица на престолу са Христом и два арханђела

У полукалоти олтарске апсиде, у трећој зони, насликана је у целој фигури са Христом Емануилом на крилу, *Богородица свеобухватнија од небеса* (грч. *πλατίτερα τῶν οὐρανῶν*) обележена натписом *Μ[α]τ[η] Β[ο]χ[ι]τ[η]*, представљена фронтално како спокојно седи на раскошно украшеном престолу, у свечаној пози са ногама постављеним на супеданеуму (на два пурпурна јастука); на крилу јој је Христос Емануил, такође насликан фронтално , коме на груди прислања своју десну руку,

где Христос десном благосиља, а у левој руци држи свитак и где су, колико му је познато, први пут приказани анђели- ђакони, за време Великог входа (Каленић, 123, нап. 175). На другој минијатури Јерусалимског свитка приказане су две Христове фигуре на маргинама, како на једној страни апостоле причешћује вином, а на другој хлебом. Тако је у Јерусалимском свитку заједно приказана света тајна евхаристије (евокација Тајне вечере) и Причешће апостола. Али, представа Христа који упућује хвалу за време Тајне вечере убрзо ће ишчезнути, док ће своје стално место у иконографији, почев од епохе Комнина, наћи Причешће апостола.

док га левом додирује по његовој левој ноzi. Христос је своју мајку ухватио десном руком до самог чланка, а левом се наслања на неразвијени свитак, који му је наслоњен на ногу. Са њихове леве стране је Арханђео Михаило (Арханђелъ Михаилъ), а са десне Арханђео Гаврило (Арханђелъ Гаврилъ). Оба арханђела, окренути према њима, искорачили су са по једном ногом и наклонили се са пруженим рукама преко којих су у знак поштовања пребацили своје химатионе.

Ваздушна кугла изнад Богородичине главе, по В. Петковићу⁸⁹², као персонификација Сунца, означава да је Богомајка "царица неба", па самим тим и "господарица анђела" као што се може видети у деветом кондаку њеног Акатиста: " Сва природа анђелска задиви се великоме делу Твога ваплоћења, јер Онога који је као Бог недоступан гледаху као свима доступног, где с нама борави и од свију слуша: Алилуја!"

Сл. 245 Исус Христос Емануил на тријумфалном луку

Изнад ове композиције, у Медаљону у темену лука насликан је Христос Емануил, а са његове леве и десне стране у луку су, такође у медаљонима, по петорица епископа, при чему је Данилов лични избор најзначајнијих архијереја вероватно био пресудан. Представљени су епископи: св. Фринојас⁸⁹³, св. Амвросије, св. Климент Охридски, св. Апостол Јаков брат Божији и св. Тарасије.

⁸⁹² Петковић, Известия, 162.

⁸⁹³ Иако је према натпису овде представљен свѣтъгы Фриноасъ (или Фриносъ), светог са тим именом нисмо успели да прађемо ни у месецословима ни у житијима. Стога сматрамо да је сликар погрешно написао светитељево име. Помишљамо да је ту насликан Св. Софроније, патријарх

Сл. 246. Св. Фринојас (*свѣтѣтѣ Фриноѡсъ*)?

Сл. 247 *Свети Амвросије Медиолански*

Св. Амвросије, епископ Медиолански 339-397 (*свѣтѣтѣ Амвросиѣ*, слави се 7. децембра), један је од класичних отаца латинске цркве. То су и Јероним Стридонски (350-420), Августин из Тагасте, епископ Ипонски (354-430), Григорије Велики (+ 604) и Исидор Севиљски (+636). Приказивањем Амвросија Медиоланског са најзначајнијим јерарсима на тријумфалном луку, ктитор Данило II је, без сумње, одао признање и осталим класичним оцима латинске цркве.

Амвросије је приказан као ћелави старац, шиљасте браде и одевен је у архијерејске одежде, као и остали епископи.

Јерусалимски, који се слави 11. марта. Према Ерминији породице Зографски, страна 341, тај свети се слика „просед, са широком брадом“, док је у другим сликарским приручницима „просед, шиљате браде“ (Први Јерусалимски рукопис, стр 193; Ерминија, 397).

Ширење Српске државе и заузимање делова Охридске архиепископије, али и Данилово познавање списа словенских апостола,⁸⁹⁴ могло је утицати да и у његовој задужбини цркви Богородице Одигитрије, као и у појединим црквама у српској средини, у програм олтарске апсиде буде укључен и св. Климент Охридски са најзначајнијим јерарсима хришћанске Цркве. Најстарија очувана представа овог светитеља у српском средњовековном живопису, према Драгану Војводићу, вероватно је она из јужног олтарског травеја цркве Светог Спаса у Жичи, чији је индетитет поуздано утврдио на основу натписа „иоѡхридѡски“, јер се лик донекле разликује од изворне иконографије словенског просветитеља,⁸⁹⁵ мада су у Спасовој цркви та одступања мања него у другим представама заштитника Охрида у појединим српским црквама у средњем веку.⁸⁹⁶

Приказивање св. Климента Охридског са најзначајнијим хришћанским јерарсима могло је бити само уз одобрење најзначајнијег оновременог српског теолога.

Овде је Климент Охридски приказан високог откривеног чела, са краћом, уназад зачешљаном косом и подужом седом брадом. Одевен је у архијерејску одежду, ореол око његове главе је златножут, а исписано је и његово пуно име. Но, иако пратећи натпис *Свѣтѣ Климѣнтѣ Охридѡски* недвосмислено указује да је ту насликан велики словенски просветитељ, то се по његовом лику не би могло закључити, зато што је, како је показано, иконографски сличнији светом Клименту Римском⁸⁹⁷. Овим је доведена у сумњу ранија тврдња Војислава Ђурића, по коме је „Климент

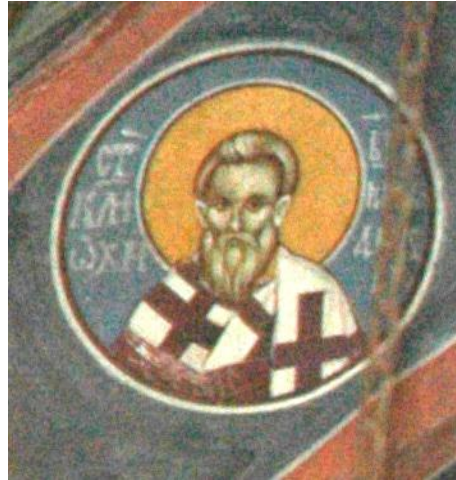
⁸⁹⁴ Већи део молитве у форми тужбалице: „ О охъ мѣѡ... тѣло твоѡѡ “ (ЖКМ Даничић, 157; Мирковић, 118), над Милутиновим телом, изузев прве реченице, како је приметио Драгољуб Павловић, преузет је из *Похвале св. Ђирилу* од Климента Охридског (Д. Павловић, *Једна позајмица архиепископа Данила Другог из Климента Охридског*, Прилози за КЈИФ, XX/ 3-4 [1954] 260- 263).

⁸⁹⁵ О иконографији и култу светог Климента Охридског видети Ц. Грозданов, *Портрети на Климент Охридски од XIV век надвор од Охрид*, Годишен зборник на Филозофски факултет на Универзитет во Скопје 7 (1981)79-96 са библиографијом. Од истог аутора видети и Односот меѓу портретите на Климент Охридски и Климент Римски во живопис од првата половина на XIV век, in: *idem*, *Живописот на Охридската архиепископија*, Студији, Скопје 2007, 179- 192, где је указано на мешање и преплитање иконографије Климента Охридског и Климента Римског у српској средини.

⁸⁹⁶ Д. Војводић, *На трагу изгубљених фресака Жиче*, *Зограф* 34 (2010) 83, сл. 20 и 21.

⁸⁹⁷ Исти, *О живопису Беле цркве каранске и савременом сликарству Рашке*, *Зограф* 31 (2006-2007) 140-141.

Охридски, означен не само натписом, већ и типом особеним за овог словенског проповедника“.⁸⁹⁸

Сл. 248. Свети Климент Охридски

Св. Климент Охридски- свети Климентъ Охридскы (25. новембар), после солунске браће, Тирила и Методија, најзначајнија личност словенске културе на Балкану.⁸⁹⁹ Родио се око 840. године, највероватније у словенској Македонији, а умро 916. године, у дубокој старости. Био је један од ученика словенског апостола Методија, по свој прилици, још из времена док је његов учитељ био управник једне области у Македонији. Са солунском браћом је заједно у моравској мисији, а са Методијем остаје све до његовог упокојења 885. године. Те године је, заједно са Гораздом, Наумом, Ангеларом и Савом (сви заједно прозвани "петочисленици"), побегао од немачког прогона у Панонији преко Дунава у Бугарску, где га је примио бугарски владар Борис- Михаило на свом двору у Преславу, одакле је према Житију послан у Кутмичевицу (можда Охридски и Деволски крај). Тада је Климент био монах са презвитерским чином. Ту се истакао у учвршћивању и ширењу хришћанске вере и стварању словенске књижевности, те је, према житију, из школе

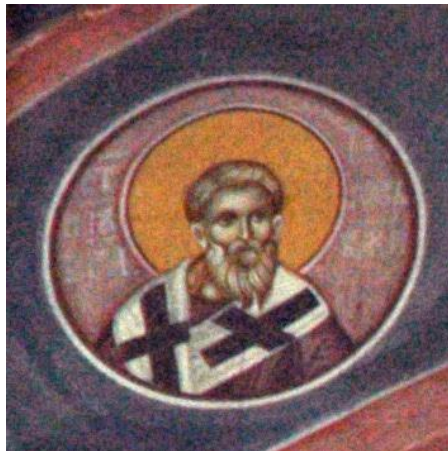
⁸⁹⁸ В.Ј.Ђурић, Пећка патријаршија, 54-55.

⁸⁹⁹ О житију светог Климента Охридског в. Н. Велимировић, Пролог, 528; Д. Богдановић, Ликови светитеља, Бања Лука 2008², 183- 184; Ј. Поповић, Житија светих за 25. новембар; О бројним и распрострањеним представама св. Климента Охридског, настајалих током више деценија и продору његовог култа изван његове матичне области писао је Д. Војводић, Представе св. Климента Охридског у зидном сликарству средњовековне Србије, in: Византијски свет на Балкану (2012), 145-167.

коју је основао и њом руководио све до избора за епископа, изашло око 3500 ученика. Када је Симеон ступио на бугарски престо 893. године, Климент је постао епископ Величке или Дрембичке епископије- области око Охрида и Корче, где је остао све до свог упокојења. Резиденција му је била у манастиру који је сам подигао и посветио га светом бесребренику Пантелејмону, у Охриду, где су се некада налазиле његове мошти, касније пренете у охридску цркву Богородице Перивлепте, коју се данас због његових моштију назива црква Светог Климента.

Поред мисионарске и књижевне делатности писао је оригиналне саставе⁹⁰⁰, бавио се превођењем богослужбених и других текстова са грчког на словенски језик. У томе му је највише помагао св. Наум.

Духовно дело св. Климента Охридског, чини обимно и драгоцено образовно и књижевно наслеђе које је постало баштина словенског и православног света, али веома важно и за велику хришћанску цивилизацију, као и за општу светску културу.

Сл. 249. Свети апостол Јаков брат Господњи

До св. Климента Охридског је св. апостол Јаков⁹⁰¹ (стъ Яковъ братъ б[о]жи;), епископ Јерусалимски (23. октобар). Био је учесник Апостолског Сабора одржаног

⁹⁰⁰ Приписује му се Житије Константиново (Тирилово), али и Житије св.Методија, његовог учитеља, као и Похвале обојици, затим Похвално слово арханђелима Михаилу и Гаврилу, преко 50 "повѣстна", итд.

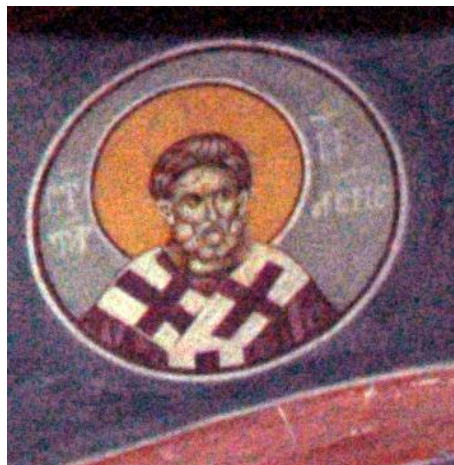
⁹⁰¹О Јакову брату Господњем видети: Delehaye, Sinaxarium CP, 155-158; Н. Велимировић, Пролог, 779; Ј. Поповић, Житије за 23. октобар; Ерминија, 277, 287,393,485.

51. године у Јерусалиму и на њему имао одлучујућу реч у жестокој расправи по питању обрезања хришћана. Наиме, неки од учесника, припадници обичајног начела, инсистирали су да и за Хришћане важи Мојсијев закон о ритуалним старозаветним обавезама, док су други носиоци Христовог предања сматрали да их је јеванђељска благодат ослободила таквих прописа и да им обрезање није потребно. На овом судбоносном сукобу, против обрезања за бивше политеисте који су постали хришћани, први се одлучно определио апостол Петар, а за њим су следовали Варнава и Павле, те су навели и бројне примере милости Божије показане према тим хришћанима. Међутим, пошто њихове речи нису биле одлучујуће, распру је закључио мудри говорник Јаков⁹⁰², затраживши уместо обрезања делатно испуњавање Божијег закона, нарочито у оданости Богу, поштовању живота и части душе, као и у љубави према ближњима, чиме је овај творац одлуке Апостолског сабора Хришћанство учинио свеопштом спасоносном вером.

Апостол Јаков, први епископ Јерусалимске цркве, није припадао ужем кругу апостола, а за Христа га везује братство, јер је био син праведног Јосифа из његовог брака пре заручења Марије, по једнима, а по другима се у духу збратимио са Христом и постао му сличан по одлучном кидану са традицијом у којој није било љубави и истинских дела. Због тога је, по Предању, био од својих сународника бачен са крова, а када им је говорио о правом Месији чије царство није од овог света, јер он не убија и не диже буне и да је најважнији закон у његовом царству љубав међу људима (према Богу и према ближњима) био је каменован.

Од њега нам је остала једна литургија (Јаковљева литургија) и једна саборна посланица коју је Јаков упутио свим Јеврејима у свету који су поверовали да је Исус Христос прави Месија.

⁹⁰² Поштован и од најортодокснијих Јевреја у Јерусалиму.

Сл. 250. Свети Тарасије Константинопољски

Између Јакова брата Господњег и Христа Емануела је св. Тарасије Константинопољски⁹⁰³ (784-806) – св. Тарасије, патријарх Константинопољски (25. фебруар), патријарх у време иконоборачке кризе. Приказан је као средовечан човек густе смеђе косе и седе браде, у епископској одежди. Био је сенатор и василевсов саветник. За патријарха изабран по препоруци патријарха Павла Константинопољског 783.г. и за кратко време прешао све чинове од световњака до патријарха. Учествовао је на VII Васељенском сабору (787), те се слика са василевсом Константином, његовом мајком Ирином, двојицом папских заступника и осталим архијерејима и оцима који, као и василевс, држе иконе у рукама⁹⁰⁴. Упокојио се 806.г. након 22 године управљања васељенском патријаршијом.

Поменути јерарси су са леве стране док је у темену ИС ХС *Вландилъ* (*Ὁ Ἐπιφανής*), а на десној страни су: св. Митрофан, св. Герман, св. Никифор, св. Методије и св. Дионисије.

⁹⁰³ О ликовима Тарасија Константинопољског видети: Ch. Walter, *Art and Ritual of the Byzantine Church*, London 1982, 106-107, 172, 230; Пролог, 140-141.

⁹⁰⁴ Ерминија, 439-

Сл. 251. Свети Митрофан Константинопољски

Са десне стране до Христа Емануила је св. Митрофан Константинопољски⁹⁰⁵ - око 208- 325 (свѣтлы Митрофанъ), први патријарх Константинопољски (4. јуни), синовац римског императора Проба. Његов отац Дометије се у време гоњења хришћана склонио из Рима у Византију, где га је епископ Тит рукоположио за презвитера. Када је Тит умро Дометије га је заменио на епископској катедри. После Доментијеве смрти на његовој катедри су били његови синови, прво Пров, а после њега Митрофан. Нарочито је био уважаван од императора Константина Великог. Када је одржан Први Васељенски сабор (325) имао је 117 година и није на њему учествовао због болести и оронулости, већ га је замењивао његов хоропископ Александар. Под утицајем Константиновим Сабор је Митрофана поставио за првог патријарха Константинопољског. После тога су император и учесници Сабора посетили болесног Митрофана и питали ко ће му бити наследник на патријарашком трону Константинопоља, а он одреди хоропископа Александра за свог наследника. Тада је Митрофан прорекао архиепископу Александру Александријском, да ће његов наследник, тада архиђакон Атанасије, а позније архиепископ Александријски, постати веома славан. Након десет дана од ове посете, Митрофан се упокојио.

⁹⁰⁵ Пролог, 351-352; Ј. Поповић, Житија светих за 4. јуни.

Сл. 252. Свети Герман Константинопољски

Свети Герман (*свѣтѣ Германъ Царогражданинъ*), патријарх Константинопољски⁹⁰⁶ 715-730, +733 (12. мај)⁹⁰⁷, био је епископ Кизички од 705-715, па патријарх Константинопољски од 715-730.г. Кад се успротивио иконоборству василевса Лава III Јерменина (716-740), збачен је са патријарашког трона и прогнан, те је у изгнанству и умро три године касније (733). Сачувана су само нека његова дела,⁹⁰⁸ јер су их уништавали његови противници.

Сл. 253. Свети Никифор Константинопољски

⁹⁰⁶ О св. Герману Константинопољском видети: V. Grumel, *L' iconologie de saint Germain de Constantinople*, EO 21 (1922) 165-175; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 160-161, 171-172, 180.

⁹⁰⁷ Свети Герман Константинопољски- *свѣтѣ Германъ* је у уобичајеном епископском орнату средњих је година, танког врата, мршаваг лица, на коме је једва приметна понека длака бркова и браде(јер је био евнух) , коса му је кратка и раздјељена.

⁹⁰⁸ Као Омилије, О јересима и Саборима, Дело у одбрану св. Григорија из Нисе, Химне, Писма и Историја црквена и мистично созерцање.

Св. Никифор⁹⁰⁹ (свѣтъ Никифоръ), патријарх Константинопољски 806-815 (13. март), поред многобројних теолошких дела написао је и "Кратку историју" (ἱστορία σύντομος), на основу нама непознатих извора, и у њој приказао време од 602. до 769. године, као и "Кратку хронику" (χρονογραφικόν βεντομάτων), у којој је дао хронолошке податке о политичким и духовним поглаварима од стварања света до 829.г.

Сл. 254. Свети Методије Константинопољски

Св. Методије⁹¹⁰ - свѣтъ Методиѣ, (843-847), патријарх Константинопољски, слави се 14. јуна, а овде је приказан је као старији човек са бујном брадом и косом. Сходно положају који је заузимао од 843.г., обучен је у архијерејску одежду.

⁹⁰⁹ О личности и целокупној књижевној делатности патријарха Никифора Константинопољског видети: Р. Ј. Alexander, *The Patriarch Nicephorus of Constantinople, Ecclesiastical Policy and Image Worship in the Byzantine Empire*, Oxford 1958; Г. Острогорски, *Историја Византије* (2. фототипско издање) Београд 1996, 105, 157, 160, 192, 201-203, 206, 220, 223.

⁹¹⁰ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 207, 219, 220, 223.

Сл. 255. Свети Дионисије Ареопагит

Св. Дионисије Ареопагит⁹¹¹ - свети Дионисије Ареопагит, слави се 3. октобра, + 96.г., један је од седамдесеторице апостола. Пореклом је из знамените паганске фамилије. Филозофију је учио у Атини и Египту. Када је пострадао Господ Христос на крсту, Сунце се помрачило и у Египту, где се тада налазио, и том приликом је узвикнуо: "Или Бог Творац света страда, или овај свет скончава"⁹¹². Нешто касније вратио се из Египта у Атину, где се оженио и постао члан највишега суда, Ареопага, по чему се назива Ареопагит. Крстио се са читавом својом породицом у време проповеди апостола Павла у Атини, који га је поставио за епископа Атинског. Пратио је апостола Павла на мисионарским путовањима када је упознао и друге Христове апостоле. После мученичког страдања апостола Павла, Дионисије је проповедао у Галији, где је многе пагане преобратио у хришћанство. Кад му је било 90 година, мученички је пострадао 96. године. Знаменита дела: "О именима Божијим", "О небеској и црквеној јерархији", "О мистичном богословљу", као и десет писама, итд., која му се приписују написао је неки велики теолог на крају V или почетком VI века.

⁹¹¹ О Псеудо- Дионисију Ареопагиту видети: Ј. Мајендорф, Увод у светоотачко богословље, превод са руског, Врњачка Бања 2008, 302-313.

⁹¹² Н. Велимировић, Пролог, 647-648; Ј. Поповић, Житија за 3. октобар

На олтарском луку Богородичине цркве, највероватније посредовањем ктитора, насликана су четири столпника⁹¹³: северно св. Давид Солунски (*с/ве/ггы Д/а/в/и/дъ солѣнски*) и св. Симеон Столпник (*с/ве/ггы Симеонъ столпникъ*), јужно св. Симеон Дивногорац (*с/ве/ггы Симеонъ дивниѣ горы*) и Св. Данило Столпник (*с/ве/ггы Даниилъ столпникъ*). Свети столпници су приказани у попрсју, имају браду, а одевени су у монашку одећу и смештени на капителу са балустрадама хеленистичких стубова⁹¹⁴.

У градским и манастирским храмовима, од XII века надаље, у олтарском простору, или у нартексу, веома често се приказују два столпника. Међутим, цркве великих манастира често имају три столпника. Тако су, на пример, у Неа Мони на Хиосу насликани Данило Столпник, Симеон Столпник и Алимпије Столпник.⁹¹⁵ У Милешеви су, као и у Дечанима, представе св. столпника оштећене.⁹¹⁶ У олтару Богородице Одигитрије у Пећи, Данило II је, можда наложио или одобрио сликару да се св. Давид Солунски представи као столпник, јер је овај преподобни ретко приказиван као столпник⁹¹⁷, чак ни у старим сликарским приручницима није сврстан међу столпнике. У Прототону су, као и у Пећи, насликана иста четири столпника, али, на другим местима, тако да су у певницама Данило и Симеон, а у северозападној капели Симеон Дивногорац и Давид Солунски. У монашкој цркви у Калогреи са краја XII века насликана су три столпника: Данило, Симеон и Симеон

⁹¹³ Столпници су припадници аскетског монаштва, који су и деценијама добровољно боравили на стубу (српскосл. *стѣмъ*, што значи стуб, пирг; грч. *Οἱ στύλοι*), где су се непрестано молили; понекад одатле и проповедали. Преподобни Симеон Столпник први се предао таквом подвигу, дотад непознатом, да даноноћно у непрестаној молитви стоји 37 година, прво на стубу високом 6, па 12, па 22, затим од 36, и на крају на једном, 40 лаката високом. Неки од столпника добили су статус светог (преподобног) и атрибут столпник, као што је случај са преподобним Симеоном Столпником, преподобним Данилом Столпником, преподобним Симеоном Столпником Дивногорцем, преподобним Алимпијем Столпником, преподобним Луком Новим Столпником.

⁹¹⁴ Библиографија о св. столпницима код А. Chateinikolau, *Reallexikon zur byzantinischen Kunst II*, col. 1071-1077; V.H.Elbern, *Lexicon der christlichen Ikonographie* 8, col. 413; А. Ευγγόπουλος, *Οἱ στύλοι αἱ εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην*, *ΕΕΒΣ* 19 (1949) 116-129; I: M: Đorđević, *Die Säule und die Säulenheiligen als hellenistisches Erbe in der bizantinischen und serbischen Wandmalerei*, *JÖB* 32/5, XVI, Intern. BYZANT., Akten II/5, Wien 1982, 93-100 (са библиографијом).

⁹¹⁵ Cf. D. Mouriki, *The Mosaics of Nea Moni, Athènes* 1985, 171-176.

⁹¹⁶ С. Томековић, *Монашка традиција*, 425, н.5 (са старијом литературом).

⁹¹⁷ Ово је једини познати пример сликања св. Давида Солунског као столпника на овом месту (Cf. И. Ђорђевић, *Свети столпници*, 43 и нап. 31). У цркви Св. Константина и Јелене у Охриду је једини пример св. Макарија Столпника; Cf. С. Томековић. *Монашка традиција*, 425.

Дивногорац.⁹¹⁸ И у Краљевој цркви у Студеници (1313/14), насликана су три столпника: св. Симеон и можда св. Алимпије? и Данило?⁹¹⁹

Преподобни столпници су насликани на тријумфалном луку у Жичи, Драгутиновој капели у Ђурђевим Ступовима и у Зауму⁹²⁰. У цркви Св. Петра у Расу је испред улаза приказан св. Симеон Столпник⁹²¹, у катихумени Грачанице је св. Данило Столпник⁹²², у Зауму на тријумфалном луку је св. Симеон Столпник⁹²³, док је у Леснову испред првобитне олтарске преграде приказан неидентификовани столпник⁹²⁴, у Дечанима уз северни улаз припрате налазе се остаци стубова столпника⁹²⁵, у Кучевишту је уз јужни улаз у наос делимично очувана престава непознатог столпника⁹²⁶, у Даниловој задужбини, црквици Св. Николе у Пећи, у XVI веку насликан је св. Симеон Столпник на тријумфалном луку⁹²⁷.

Због великог поштовања у српској средини св. столпници су у српској уметности средњег века заступљени у великом броју, а сачували су се: у Студеници⁹²⁸ (где су пресликани у XVI веку), у Жичи⁹²⁹ (из друге деценије XIII века пресликани око 1310. године), Милешеви⁹³⁰, Сопоћанима⁹³¹, Св Петру у Расу⁹³², Драгутиновој капели у Ђурђевим Ступовима, Богородици Љевишкој⁹³³, Краљевој цркви у Студеници⁹³⁴, Старом Нагоричину⁹³⁵, Грачаници⁹³⁶,

⁹¹⁸ Cf. A. et J. Stylianon, *The Painted Churches of Cuprus*, Londres 1985, 472- 473.

⁹¹⁹ Г. Бабић, Краљева црква, сл. 53-55; С. Томековић, н.д., 425.

⁹²⁰ Вид. И. М. Ђорђевић, Свети столпници у српском зидном сликарству средњег века, са старијом библиографијом, 41-52.

⁹²¹ н.д., сл. 1

⁹²² н.д., сл. 3.

⁹²³ сл.4.

⁹²⁴ сл. 2 и 5.

⁹²⁵ сл.6.

⁹²⁶ сл. 7.

⁹²⁷ сл. 8.

⁹²⁸ В. Петковић, Манастир Суденица, Београд 1924, 46, сл.45.

⁹²⁹ М.Кашанин- Ђ. Бошковић- П. Мијовић, Жича, Београд 1969, цртеж на страни 126-127.

⁹³⁰ С. Радојчић, Милешева, Београд 1963, цртеж на стр. 82.

⁹³¹ В. Ј. Ђурић, Сопоћани, Београд 1963, цртеж на стр. 130-131.

⁹³² М. Ђоровић-Љубинковић, Живопис цркве св. Петра код Новог Пазара, Старинар н.с. XX, Београд 1970, 47.

⁹³³ Д. Панић-Г. Бабић, Богородица Љевишка, Београд 1975, цртеж на стр. 128

⁹³⁴ М. Кашанин-В. Кораћ- Д. Тасић- М. Шакота, Студеница, Београд 1968, слике на стр. 98-99; Г. Бабић, Краљева црква у Студеници, Београд 1987,96,102,103, 111, 232 (црт. VI, VII, VIII и сл. 43, 54 и 55).

⁹³⁵ G. Millet- A. Frolow, *La peinture du Moyen age en Yougoslavie III*, Paris 1962, Pl. 82, 2-4.

⁹³⁶ В. Петковић, *Le peinture serbe du Moyen age, II*, Beograd 1934, 32, 35, Pl, XIV; Б. Тодић, Грачаница, Београд 1999, стр. 247-249, 83, 89, 97, 110, 134, 247, 249, сл. 115.

Богородичиној цркви у Пећи⁹³⁷, Леснову⁹³⁸, Дечанима⁹³⁹, Матеичу⁹⁴⁰, Манастиру Сретења на Метеорима⁹⁴¹, Зауму⁹⁴², Марковом манастиру⁹⁴³, капели Св. Николе на Маникејској гори, Св. Константину и Јелени у Охриду⁹⁴⁴, Рамаћи и Манасији⁹⁴⁵. Ово су појединачне представе св. столпника, а столпници се сликају и у оквиру менолога, нпр. У Ст. Нагоричину⁹⁴⁶, Грачаници⁹⁴⁷, Дечанима⁹⁴⁸ и Марковом манастиру⁹⁴⁹.

Овде, свакако, нису наведени сви постојећи столпници у средњовековном сликарству. Срби су у средњем веку, као и остали народи православног света, имали углавном исту иконографију св. столпника⁹⁵⁰: они се увек приказују у попрсју, брадати су а одевени у монашку ризу и смештени на хеленистичком стубу, који има базу, стабло, капител и балустраде. За сликање столпника и у Пећи је послужила њихова аскетска хагиографија. Симеон Столпник и Данило Столпник су поред Причешћа Апостола, док су Симеон Дивногорац Столпник и Давид Солунски (приказан као Столпник) са десне и леве стране Службе Архијереја.

Сликање тројице преподобних Столпника из Сирије: Симеона најчешће сликаног столпника, Симеона (Столпника) Дивногорца и Данила Столпника који је по месту аскезе везан за Константинопољ, уобичајено је мада су последња

⁹³⁷ М.Ивановић, Црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији, СКМ II-III, Приштина 1963, 146.

⁹³⁸ N. L. Okunev, Lesnovo, L' art byzantin chez les Slaves, I, Paris 1930, 244, 262.

⁹³⁹ В: Петковић, Манастир Дечани II, Београд 1941, 23, 26, Pl. CX, CLV.

⁹⁴⁰ Н.Окунев, Грађа за историју српске уметности, 2. Црква Св. Богородице.-Матеич, ГСНД VII-VIII, Скопље 1930, 113.

⁹⁴¹ Г. Суботић, Почети монашког живота и црква манастира Сретења на Метеорима, ЗЛУ МС 2, Нови Сад 1966, 170.

⁹⁴² Ц. Грозданов, Охридско зидно сликарство XIV в., Београд 1980, 110.

⁹⁴³ Л.Мирковић-Ж. Татић, Марков манастир, Нови Сад 1925, 66. Приказ св. Столпника у Марковом манастиру није уобичајен, зато што су представљени у попрсју у цветним чашицама, стр. 43, нап. 26.

⁹⁴⁴ Г. Суботић, Св. Константин и Јелена у Охриду, Београд 1971, 51, 53, приказ распореда 1, 9.

⁹⁴⁵ За Рамаћу cf. Б. Кнежевић, Црква у селу Рамаћи, ЗЛУМС, 4, Н: Сад 1968, 150; за Манасију cf. С. Томић- Р. Николић, Манасија, Београд 1964, 92.

⁹⁴⁶ П.Мијовић, Менолог, Београд 1973, 92.

⁹⁴⁷ Ibid., 285, 299.

⁹⁴⁸ Ibid., 316, 326, 338,

⁹⁴⁹ В. Петковић, Манастир Дечани II, Београд 1941, 23.

⁹⁵⁰ О столпницима видети А. Хунгорopoulos, Οἱ στῦλι αἰ εἰς τὴν Βυζαντινὴν τέχνην, Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 19 (Atina 1949) 116-129; I.M. Đorđević, Die Säube und die Säulenheiligen als hellenistisches Erbe in der byzantinischen und serbischen Wandmalerei, JÖB = JÖBH (Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik=Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft), 32/5, XVI. Intern. Byzant., Acten II/5, Wien 1982, 93-100 (библиографијом): Ibid. Свети столпници у српском зидном сликарству, 41-52, сл 1 и 2 и 1-8.

двојица ређе сликани од првог, док је Давид Солунски приказан само у Пећи и у северозападној капели Прототона. Свети Давид је, подражавајући столпнике, живео на врху једног дрвета три године. На крају трогодишње аскезе, светог Давида Солунског анђео обавештава да своје подвиге настави на земљи. Он је послушао анђела и, према житију, учинио многа чуда на земљи⁹⁵¹.

У Костуру у цркви Св. Врачева (око 1180. године), иконографски тип је близак лику истакнутог подвижника св. Макарија Египћанина или св. Онуфрија, а и касније око 1300. године у Протатону, сликар је одабрао сличан иконографски тип.⁹⁵² Ближе је пећком иконографском решењу, оно из параклиса монашке цркве Христа Хоре у Константинопољу, које је насликано 1320/21, само петнаестак година пре сликања овог светитеља као столпника у Даниловој задужбини у Пећи. Св. Давид је представљен допојасно, дланова окренутих ка посматрачу, у крошњи једног дрвета, а смештен је на северном ступцу западног зида. Други св. столпник, који је насликан у источном луку северног зида, услед оштећености није идентификован⁹⁵³. Нешто каснија од пећке представе св. Давида Солунског је оно са спрата нартекса Св. Софије у Охриду (1346-1350)⁹⁵⁴. Укључивањем св. Давида Солунског, који је на једном дрвету живео три године, међу свете столпнике, приказаног, поред Пећи, само у Протатону и Кучевишту, вероватно под утицајем светогорске средине, указује на подстицај ктитора приликом декорисања цркве. И у сликаном менологу Дечана и Козије такође је представљен св. Давид Солунски. Као и у Пећи, св. Давид Солунски је и у Кучевишту (око 1330.г.) приказан као столпник, али не на истом месту, већ на западном зиду. Лево од истог пролаза такође се налази један неидентификовани столпник.

⁹⁵¹ Cf. A. A. Vasilev, *Life of David of Thessalonica*, *Traditia*, IV, 1946, 115-147; J. Поповић, *Житија светих*, 26. јун.

⁹⁵² О. Томековић, *Монашка традиција*, 426, нап. 12, наводи А. К. Delandos, *Ta byzantina mnèmeia tes Kastorias*, АВМЕ, IV, Athènes, 1938, fig. 33, каже да је натпис избрисан и да поменути истраживач идентификује светитеља са знаком питања, док за Протатон упућује на G. Millet-a, *Monuments de l' Athos*, I, Paris 1927, сл. 45.1.

⁹⁵³ Cf. P. A. Unerwood, *The Kariye Djami*, I, New York 1966, 250 и vol. III, pl. 506-507, 520.

⁹⁵⁴ Cf. Ц. Грозданов, *Охридско зидно сликарство XIV века*, Београд 1980, цртеж 15.

Четворица столпника, који окружују апсиду пећке Одигитрије, са северне и јужне стране, ретко сликани на овом месту, најближу паралелу, временски и територијално имају у живопису Спасовог храма у Жичи.⁹⁵⁵

Сл. 256. Преподобни Симеон Столпник (Симеонъ [Стълпникъ]) (srpskoblag.org)

Оснивач столпништва, св. Симеон Столпник, рођен око 389. године у Сирији, изазивао је код својих савременика чуђење и дивљење. Његово подвижништво је још за време његовог живота описао црквени историчар Теодорит Кирски⁹⁵⁶, који каже да је тешко поверовати у чињенице о којима

⁹⁵⁵ Б. Тодић, Иконографски програм, 364.

⁹⁵⁶ Philotheos Historia XXVI, PG 82, 1464- 1484.

приповеда и на крају додаје: „Ако се његов живот продужи, други ће после нас, приповедати друге чудесне подвиге⁹⁵⁷ .

Први део свог подвижничког живота Симеон је провео у манастиру, одакле се повукао у усамљеништво, али га бројни ходочасници, ни ту нису оставили на миру, те се овај знаменити подвижник попео на стуб где је у непрекидном стајању, посту, молитви и подучавању људи два пута дневно, борећи се против јеретика и слањем порука црквеним великодостојницима и владарима, провео тридесет седам година, све до своје смрти, 1. септембра 459. године.

Подаци о животу св. Симеона Столпника, постоје у неколико списа: Теодорит Кирски, поменута „Историја богољубаца“ XXVI (написана пре Црквене историје- где је представљен низ подвижничких ликова, од 36 ликова три су посвећена женама), једна сиријска хагиографија и једна византијска хагиографија, чији аутор, по имену Антоније, тврди да је ученик св. Симеона Столпника⁹⁵⁸ .

Св. Симеон Столпник био је монашки узор св. Симеона (Немање) Мироточивог, зато се по жељи Св. Саве, у Богородичиној цркви у Студеници слика на јужном зиду заједно са св. Алимпијем Столпником уз ктиторску композицију и гроб, а Сава свом оцу саставља и Службу, по угледу на Службу св. Симеона Столпника. Св. Симеон Столпник је приказан у Богородичиној цркви у Студеници, св. Петру у Расу, Краљевој цркви у Студеници, Старом Нагоричину, Грачаници, Богородичиној цркви у Пећи, Дечанима, Матеичу, капели Св. Николе на Маникејској гори, Зауму, Сретењу на Метеорима, св. Константину и Јелени у Охриду⁹⁵⁹ .

⁹⁵⁷ Исто, 1484.

⁹⁵⁸ Поменуте источнике објавио је Н. Lietzmann, *Das Leben des Heiligen Symein Stylites, Texte und Untersuchungen*, XXXII, 4, Leipzig 1908. Такође видети А. J. Festugière, *Antioche paienne et chrétienne*, Paris 1959, 15, 347 sg. и Н. Delehaye, *Les saints stylites*, Bruxelles 1923, I-XXIV. Исто, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxelles 1902, col. 2-3. Видети и Ј. Поповић, *Житија светих за 1. септембар*,

⁹⁵⁹ И. Ђорђевић, *Св. Столпници*, 43, нап. 27(са старијом литературом).

Сл. 257. Преподобни Симеон Столпник Дивногорац (Пећка патријаршија, 1990)

(Симеонъ [Столпникъ] Дивниѣ Гори, 24. мај)

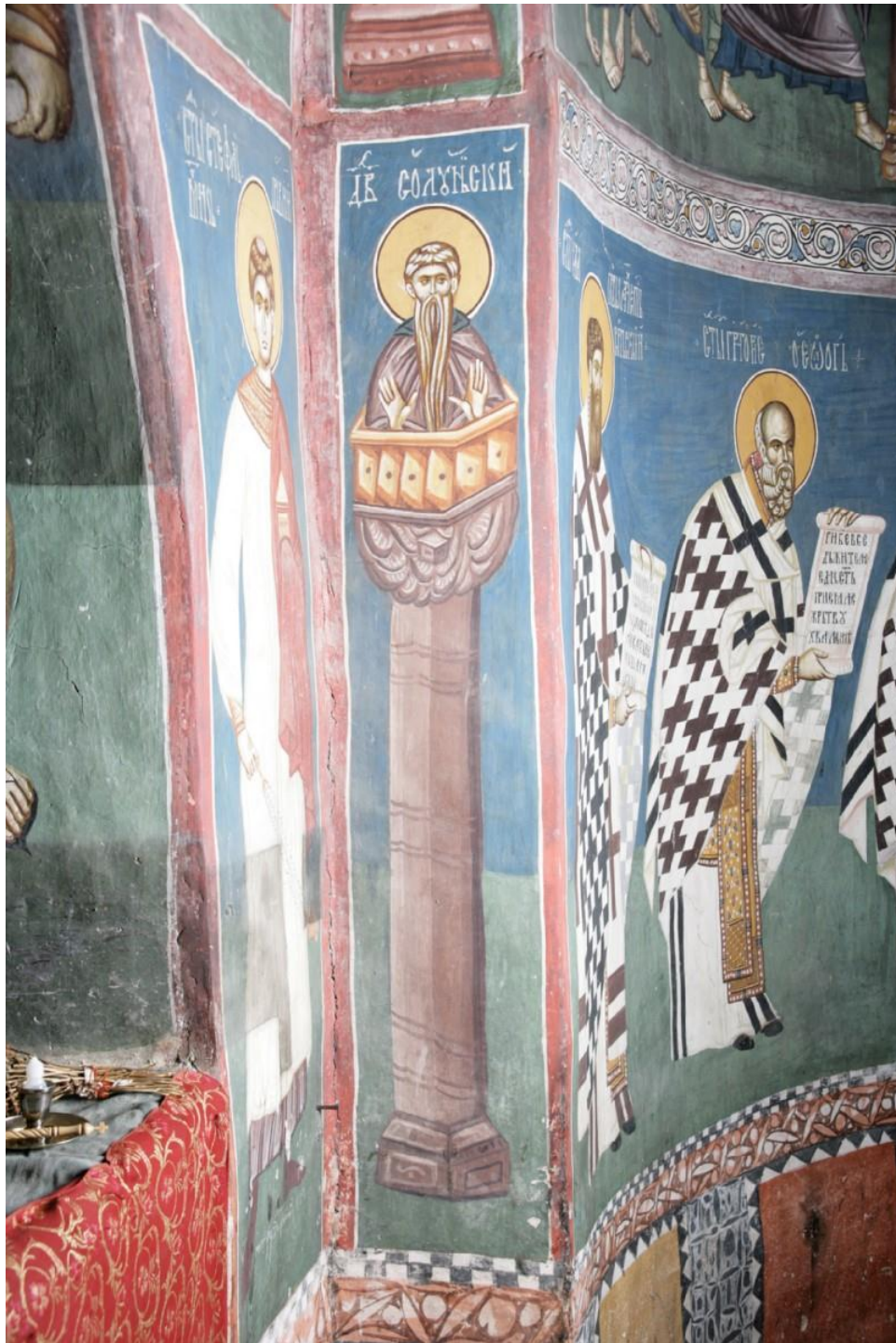
Сл. 258 Преподобни Данило Столпник (ДАНИЛЪ СТЫЛЬНИКЪ) (srpskoblag.org)

Св. Данило Столпник⁹⁶⁰ (+ 493. године), ређе је сликан од св. Симеона Столпника, а зна се да му је архиепископ Данило II, његов имењак, лично био привржен, јер му је, поред тога што је наложио да се наслика у олтару Богородичине цркве, посветио капелу на спрату своје монументалне припрате, у којој је могао бити насликан циклус из Житија овог истакнутог подвижника (о чему је раније било речи), али, због могуће оскудице простора, вероватно са мањим бројем сцена.

Преподобни Данило је чинио добро и онима који га мрзе, па је тако својом молитвом излечио чланове једне породице чији га је старешина вређао. Након тога су му они у знак захвалности сачинили икону од сребра, на којој су представљени са написаним именима како леже пред ногама преподобног. Та икона је постављена у цркви Св. Архистратига Михаила.

Бројна су чуда учињена од стране овог Божијег угодника, који је пред смрт написао завештање својој духовној деци. Погребен је у близини својих стубова, а заједно са његовим телом положене су и мошти Ананије, Азарије и Мисаила, другога пророка Данила, који је такође био један од патрона архиепископа Данила II. Преподобни је пре смрти тражио да се верници ту клањају тројци јеврејских младића, а не њему, зато што он, према житију, ни после упокојења није желео светску славу.

⁹⁶⁰ О св. Данилу Столпнику видети: Н. Delehaie, *Sinaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxelles 1902, col. 299-300. Један непознати савремени аутор написао је његово житије . Скраћено житије и верзију С. Метафраста, вид. Н. Delehaie, *Les Saints stylites*, Bruxelles 1923, 1-147; Ј.Поповић, *Житија светих за децембар*, Београд 1977, 207- 226.

Сл. 259. Свети Давид Солунски (СВЕТЫ ДАВІДЪ СОЛУТЪСКИ) (srpskoblag.org)

Св. Давид Солунски⁹⁶¹ (26. јуна, + 548), приказан као столпник, од свих столпника представљених у олтару Богородице Одигитрије у Пећи најређе је сликан, те је његово присуство у тој Даниловој ктителији изузетно.

На овом месту ваља приметити да је у српском средњовековном сликарству број столпника био далеко већи од броја идентификованих, јер су неки споменици страдали, као и њихове сигнатуре, па је могуће да је поред идентификованих столпника код нас био сликан и св. Лука нови Столпник (Ο Ἅγιος Λουκάς, Ο νέος στυλίτης), који се слави 11. децембра и кога препоручују стари сликарски приручници⁹⁶², док се св. Давид Солунски не помиње у овом приручнику као столпник.

Северни зид олтарског простора

На северном зиду олтарског простора, поред раније описаних сцена Христових јављања после Васкрсења, насликани су св. Кирило Јерусалимски, св. Стефан Првомученик, пророк Илија, ањео и неиндентификовани пророк.

⁹⁶¹ О њему видети: Н. Delehaye, *Synaxarium*, col. 771-772; А. А. Vasilev, *Life of David of Thessalonica*, *Traditio*, IV, 1946, 115-147; Ј. Поповић, *Житија светих за 26. јун*; Пролог, .

⁹⁶² Видети: Ерминија, 425.

Сл. 260. Свети Кирило Јерусалимски (*srpskoblago.org*)

Св. Кирило архиепископ Јерусалимски⁹⁶³ (свѣтъ кѣриль ер[оу]с[ѣ]я[ли]м[ск]ы, 18. март). приказан на јужној страни североисточног поткуполног ступца, родио се у Јерусалиму око 315. године у време владавине „равноапостолног“ Константина Великог. После многотрудног живота и витешке борбе за Православље умро је 386. године у време владавине Теодосија I Великог. За свештеника је рукоположен 349. године, да би касније на Јерусалимској архиепископској катедри наследио блаженог Максима, одакле га због борбе с аријанцима, незнабошцима и Јеврејима три пута збацују и шаљу у прогонство, да би после

⁹⁶³ О св. Кирилу Јерусалимском видети: Ј. Мајендорф, Увод у светоотачко богословље, превод са руског, Врњачка Бања 2008, 135- 146; Пролог, 173, 174; Ј. Поповић, Житија светих за 18. март.

Теодосијевог доласка на константинопољски престо последњих осам година живота провео мирно као архиепископ Јерусалимски. На утврђење Православља и победу над аријанством утицала је необична појава крста на дан Педесетнице изнад Јерусалима и Горе Јелеонске, која је била светлија од сунца, а видели су је сви житељи Јерусалима. Друго знамење се десило у време краткотрајне владавине Јулијана Апостате (361- 363), који је да би понизио хришћане наговорио Јевреје да обнове Соломонов храм. Тада су се десила два разорна земљотреса који су порушили не само оно што је изнова било саграђено већ и раније остатке грађевине. Од бројних списа који је овај кротки и смерни аскета написао очувала се само збирка његових проповеди, која је веома значајан извор података о литургијском животу Цркве од Истока у IV веку.

Сл. 261. Попрсје арханђела скиптром и сфером

Сл. 262. Несигнирани пророк

Сл. 263. Несигнирани пророк
(вероватно св. пророк Илија)

Олтарски јужни зид- преграда ка ђаконику

Сл. 264 Свети Евло и свети Роман (srpskobлаго.org)

Сл. 265. Олтарски јужни зид- детаљи (srpskobлаго.org)

На прегради ка ђаконику насликани су: св. Евпл, орнаменти, св. Роман, св. Георгије, св. Јоаким и св. Ана.

Сл. 266. Свети ђакон Евпло (*srpskobлаго.org*)

На олтарском јужном зиду који је и преграда ка ђаконику насликан је св. ђакон Евпло (*свѣтлы вѣтъль*, 11.август)⁹⁶⁴. Овај великомученик родом са Сицилије,

⁹⁶⁴ Ерминија, 401, 511; Н. Велимировић, Пролог 577; Ј. Поповић, Житија светих за 11. август.

чинио је чуда и пострадао у време Диоклецијана. Овде је престављен као млад човек са тонзуром, смеђом и ретком брадом, у уобичајеној ђаконској одежди.

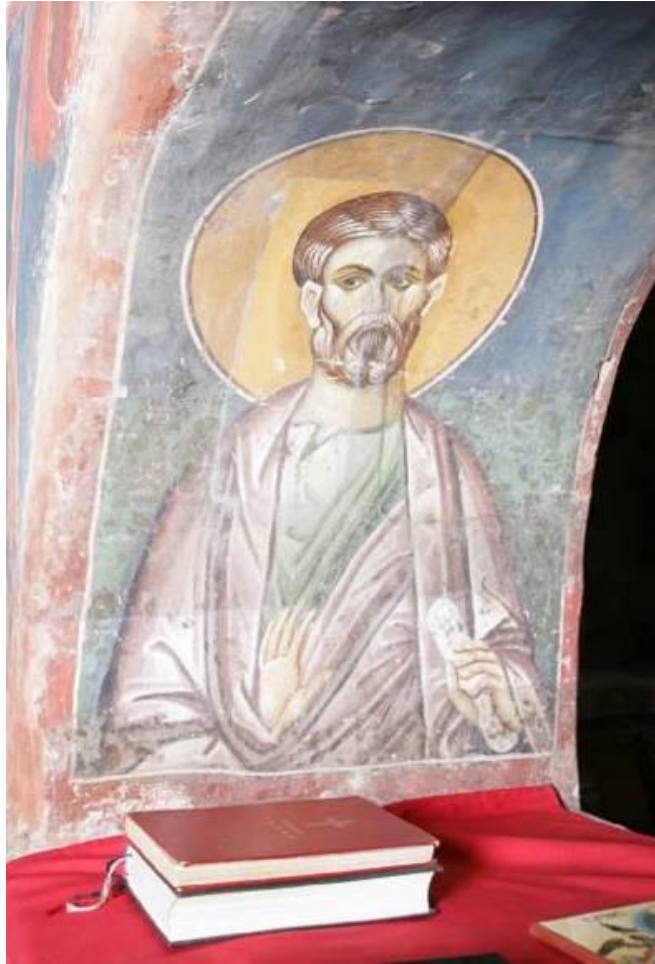

Сл. 267. Свети ђакон Роман (srpskobлаго.org)

Као пандан св. Евплу насликан је, у складу са старим сликарским приручницима, св. Роман Слаткопојац⁹⁶⁵ (491-560) *свѣтъ Романъ [пѣвецъ]*, 1. октобар, ђакон у Бејруту

⁹⁶⁵ „Млад, тек проникле браде“. Ерминија, 119.

и Константинопољу, испевао је кондаке који су основ за химну, ремек- дело источне литургијске химнографије, Акатист (гр. *ακάθιστος*) посвећен Пресветој Богородици, заштитници Константинопоља (састоји се од 24 икоса и кондака).

Сл. 268. Св. Јоаким⁹⁶⁶

Ктиторовим посредовањем су на олтарској прегради ка ђаконику, приказани родитељи Пресвете Богородице, које Црква прославља 9. септембра. Насликани су допојасно, блиско препоруци из Ерминије: Јоаким, са леве стране отвора преградног зида је округле браде и просед, док је на другој страни праведна Ана приказана са мафорионом и крстом у десној руци.

⁹⁶⁶ Ерминија, 239, 241; Н. Велимировић, Пролог, 656-657; Ј. Поповић, Житија светих за 9. септембар.

Сл. 269. Св. Ана⁹⁶⁷

⁹⁶⁷ Ерминија, 241, 371; Н. Велимировић, Пролог, 656-657; Ј. Поповић, Житија светих за 9. септембар.

Сл. 270. СВЕТИ ВЕЛИКОМУЧЕНИК ГЕОРГИЈЕ

Свети Георгије⁹⁶⁸ (*свѣтлы Георгіе*, 23. април), великомученик и победоносац. Доживео је свеопшти, светски култ и велику популарност, тако да је постао образац мучеништва. И поред легенди које се везују за његов лик, он је историјска личност.

⁹⁶⁸ О св. Георгију в.: Н. Delehaye, *Les légendes grecques des saints militaires*, Paris 1909 (repr. New York 1975), 45-76; Idem, *Sinaxarium Ecclesiae constantinopolitane*, Bruxelles 1902, 623-626; Idem, *Catalogus, codd. hagiograph. bibliothecae Bollondianae, Analecta Bolondiana XXIV* (1905) 433; F.

У цркви Богородице Одигитрије Св. Георгије је насликан допојасно и блиско препорукама старих сликарских приручника, као млад, без браде и бркова и са коврцавом косом. Смештен је између олтарског дела и капеле св. Јована Претече и то на чеоној страни преградног зида, док је на унутрашњој страни до њега насликан св. Димитрије.

Према житију, овај светитељ који је живео у последњим деценијама III века, рођен је у Кападокији од богатих родитеља хришћана. Његов отац је пострадао за хришћанску веру, што ће вероватно утицати на њега да и он једног дана изађе на мученичко поприште. У младости се, иако хришћанин, посветио војној служби у време Диоклецијанове владавине (284-305), где је са двадесет година постао виши официр. Диоклецијан је све до краја своје владавине био индиферентан према хришћанима и ширењу њихове вере. Али, почев од 303. године издао је четири едикта против хришћана са циљем да у потпуности уништи хришћане и њихову црквену организацију. По његовој наредби масовно су ликвидирани сви верници, без обзира на порекло, положај или пол. Тако су и из његове најближе околине страдали његова кћер и жена.

У житију св. Георгија стоји да је он након издавања првог Диоклецијановог едикта (303. године), на своју иницијативу јавно пред императором признао да је хришћанин. Тада многи хришћани у војној служби нису били сигурни шта да раде, јер су били у дилеми да ли да исповедају своју веру и буду немилосрдно уништени, или да принесу жртве, паганским боговима и спасу свој живот, иметак и службу. Међутим, Георгије им је својим јавним оглашењем и храбрим изласком на бојиште не жалећи свој живот постао образац за мученичко опредељење. У "мученију" св. Георгија били су заступљени сви облици тортуре: класе, камен, точак, стругање тела, отров, закопавање у земљу, враџбине, итд, али је он после сваке повреде бивао на чудесан начин исцељен и тортура је настављана. Све поменуте муке нису сломили овог издржљивог мученика, који је добио и благодат чињења чуда, чиме је

Halkin, Bibliotheca hagiographica graeca, I, Bruxelles 1957³, 212-223; K. Krumbacher, Der heilige Georg in der griechischen Überlieferung, Abhandlungen der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philos.-Philol. und Hist. Klasse, Bd. XXV (1911) Abh. 3; В. Н. Лазарев, Новый памятник станковой живописи XX века и образ Георгия- воина в византийском и древнорусском искусстве, ВВ (1953) 186-222; Chr. Walter, The origins of the Cult of Saint George, REB 53 (1995) 295-326; Н. Велимировић, Охридски пролог, 290-291; Ј. Поповић, Житија светих за 23. април; Св. Ђорђе витез Бога живого, Светигора- Цетиње 2008.

учинио да нови следбеници Христа постану Диоклецијанова супруга, врховни жрец и читава група људи, те да и они као и он мученички пострадају. На крају је св. Георгију, прототипу хришћанског мученика, одрубљена глава (303.године). Чуда која су се дешавала за живота и за време мучења несаломивог светитеља, нарочито ће се дешавати после његове смрти.

Срби су св. Георгију посветили више од 370 цркава и манастира⁹⁶⁹. То је после св. Николе највећи број цркава посвећен једном светитељу код нас. Култ овог светитеља је у средњовековној Србији утврђен у доба родоначелника најзначајније српске династије, Стефана Немање, а њега је најдоследније примењивао његов праунук Милутин⁹⁷⁰. И архиепископ Данило II је такође веома поштовао св. великомученика Георгија. То се види и по његовом приказу на тако важном месту у олтару, а вероватно је, као и св. Димитрије, Георгије био насликан и на северном зиду наоса, скупа са св. ратницима: Јаковом Персијанцем, Никитом, Меркуријем, Теодором Тироном, Теодором Стратилатом... и то на месту где су уништене фреске, између поменутих ратника и олтарског дела, као и по томе што је архиепископ оправљао цркву у утврђеном Магличу, посвећену св. Георгију.

На јужном зиду олтарског простора (преграда ка ђаконику), на сликани су св. Силвестар, св. Спиридон, св. Антипа Пергамски, пророк Авакум, разлистали голготски крст, пророк Данило и св. Прокопије.

Св. Силвестар⁹⁷¹, еп. римски 314-335 (с[в]ѣтлы Силвестръ, 2. јануар) Насликан је у одећи архијереја као старац седе косе и кратке браде са округлом капом од трске на глави, његовим личним атрибутом. Слика се и као учесник Првог Васељенског сабора (325.г.) до императора Константина I.

⁹⁶⁹ Свети Ђорђе, Витез Бога Живога: Светигора, Цетиње 2008, 2.

⁹⁷⁰ О св. Георгију и осталим св. ратницима, видети: М. Марковић, О иконографији светих ратника у источнохришћанској уметности и о представама ових светитеља у Дечанима, in: Зидно сликарство Дечана, Београд 1995, 567-625.

⁹⁷¹ Ерминија, 395, 435; Н. Велимировић, Пролог, 11; Ј. Поповић, Житија светих за јануар; Walter, Art and Ritual, 34, 87, 105, et passim.

Сл. 271. Свети Силвестар

Сл. 272. Свети Спиридон

Св. Спиридон, чудотворац (свѣтлы Спиридонъ, 12. децембар) био је епископ Тримитунта на Кипру у IV веку. Слика се високог чела, дугих бркова и шиљате браде, ситних и живих очију. Дворски сликари краља Милутина Михаило Астрапа и Евтихије приказују овог светитеља са капом⁹⁷².

Поред св. Спиридона, приказаног попрсно у медаљону, насликан је у целој фигури св. Антипа Пергамски.

Св. Антипа Пергамски (свѣтлы Антипа, 11. април)⁹⁷³, епископ малоазијског града Пергама с краја I века. У време царовања Домицијановог (од 81-96) десио се велики прогон хришћана. Тада је био прогнан на Патмос⁹⁷⁴ свети Јован Богослов, коме се јавио Господ "усред седам свећњака" (Откр 1, 13) и заповедио му да пише седморици епископа азијских цркава и охрабри их на мучеништво. Тада је Господ поменуо и св. Антипу епископа Пергамске цркве, који је мученички пострадао (Откр 2, 13) у усијаном бронзаном волу 92. године. У књизи попа Данила налаже се да се уз преподобног Антипу испише:

"Страшна змија се веома страшно гневи

И снује клевете и лукавства;

Настоји да оне који су се Бога ради постригли, отуђи

⁹⁷² Видети: Г. Бабић, Краљева црква, 130.

⁹⁷³ Ј. Поповић, Житија светих за 11. април; По Ерминији: "Стар, дугобрад"- Ерминија, 397, затим "Свештеномученик Антипа испечен у ужареном бронзаном бику. Стар, дугобради. Ерминија, 501; Ch. Walter, Art and Ritual, 132, н. 94; Откр 2, 13; Delehayе, Sinaxarium CP, col. 595-598.

⁹⁷⁴ Патмос, стеновито и неплодно острво у Егејском мору, југозападно од Ефеса, између Самоса и Наксоса.

Од божанске милости и насладе и надахнућа"⁹⁷⁵.

Приказан је у целој фигури са полиставрионом и омофором, блиско препоруци из Ерминије као старац високог чела седе косе и седе зашиљене браде.

Сл. 273. КАО ШТО СЕ ИЗ НАТПИСА ВИДИ, А И НА ОСНОВУ ПРЕПОРУКЕ ЗА СЛИКАЊЕ У СТАРИМ ПРИРУЧНИИМА ОВДЕ НИЈЕ ПРИКАЗАН СВ. АНТИМ (КОЈИ СЕ СЛИКА МЛАДИ ГОЛОБРАД), КАКО СУ МИСЛИЛИ РАНИЈИ ИСТРАЖИВАЧИ, ВЕЋ СВ. АНТИПА ПЕРГАМСКИ

⁹⁷⁵ Стари сликарски приручници II, Београд 2002, 339. Према предању из I века: "Антипа Пергамски се слика као „старац са дугом брадом“: Ерминија породице Зографски, in : Приручници, II, 541; "Антипа, старац дуге беле браде"- "Антим, млад ретке браде", Стари сликарски приручници II, 195.

Сл. 275. Свети пророк Авакум

На јужном зиду олтарског простора, као што је речено, насликан је св. пророк Авакум⁹⁷⁶ (пророкъ Явакѣмъ, 2. децембар). Тешко је одредити кад је Авакум вршио пророчку службу, али се на основу његовог казивања (Ав 1, 6), може тврдити да је то било у Јудеји пре ропства вавилонског⁹⁷⁷. Његова пророчка књига, написана у дијалошкој форми и са месијанским карактером, има само три главе. У првој глави пророк се у име верног народа пита докле ће трајати Божија трпељивост према грешницима. Бог му даје одговор у другој глави. Трећа глава има песму сличну Псалмима Давидовим.

Књига пророка Авакума се не употребљава на богослужењу, али су њена трећа и донекле друга глава садржане у четвртој песми јутарњих канона У ирмосу 4. песме пасхалног канона стоји: "На кожественный стражи богоглаголивый Явакѣмъ да станеть съ нами...". Често се у црквеним ирмосима чује део стиха 2. из 3. главе његове књиге: " господи оуслышахъ слѣхъ твоѣ и оуболахъ ... (ове стихове пророк носи на свитку, у тамбуру куполе)". Наведени делови богослужбене поезије настали на основу његове књиге се (као и Ав 3, 3) тумаче се у месијанском смислу.

Пророк Авакум је насликан допојасно на јужном зиду олтарског простора (на пролазу и прегради на ђаконикону). Приказан је на зеленој (тело до врата) и плавој позадини (врат и глава), као млад и голобрад са дугом и на челу на двоје подељеном косом која је позади увијена. Око главе му је окерни нимб, а одевен је у окерно-златни хитон и љубичаст химатион са зеленкастим клавусом на рамену. У руци му је полуотворени свитак са два реда прилично нечитких слова на грчком језику. Највероватније је то део текста из његове пророчке књиге (Ав 3, 1): „Κυριε εἰσακηκοα την ακοην σου...“⁹⁷⁸

На јужном зиду олтарског простора (преграда ка ђаконику) насликан је разлистали крст са натписом ΙC ΧC ΝΗ ΚΑ.

⁹⁷⁶Слика се као младић без браде. На свитку који носи најчешће су стихови из треће главе његове књиге. У тамбуру куполе Богородице Одигитрије носи свитак са текстом : " Господе, чух ријеч твоју, и уплаших се" (Ав 3, 1). У илустрацији химне "Пророци су те нагостили", пророк Авакум, по Ерминији држи "шумовит брег, док му је на свитку текст: "Носећи у духу видовњачку благодат, видех Те као густу и сеновиту гору". Ерминија, 243, 337. О животу пророковом видети: Н. Велимировић, Пролог, 885-886; Ј. Поповић, Житија светих за 2. децембар, Београд 1977.

⁹⁷⁷ Протосинђел Доментијан, Пророчке књиге, Београд 1908, 229-234.

⁹⁷⁸ „Господе, чух ријеч твоју...“

Сл. 276. Разлитали крст

Сл. 277. Свети пророк Данило

На јужном зиду олтарског простора, на прегради према ђаконику, насликан је пророк Данило. Ово је трећи сачувани приказ ктиторовог имењака и заштитника у цркви Богородице Одигитрије. Друге његове представе су : једна у куполи, у

друштву пророка Илије, са свитком у руци на коме је текст „видехъ прѣстоли...“ (Дан7,9) затим у ктиторској композицији, где препоручује архиепископа Данила II Богородици Одигитрији. Архиепископ Данило II је вероватно допринео и да се наслика пророкова визија Старца дана у припрати, као и чудесни догађаји: Три јеврејска младића у капели Св. Арсенија и Сан цара Навуходоносора, на јужном делу западне фасаде припрате.

Сл. 278. Свети Прокопије

На југоисточном ступцу јужног олтарског простора допојасно је насликан, као млад и голобрад, св. мученик Прокопије (свѣтѣгы Прокопиѣ,⁹⁷⁹ 8.јул) са крстом, симболом мучеништва, у десној руци⁹⁸⁰. Из његовог житија⁹⁸¹ знамо да се родио у Јерусалиму (тада се овај град звао Елија) од родитеља високог рода.

На западном зиду, на прегради према јужном краку крста, насликана су леполика попреча у медаљонима арханђела Гаврила (јужно) и Михаила (северно).

⁹⁷⁹ Ерминија, 401, 509. Слика се као млад и голобрад. Погубљен мачем.

⁹⁸⁰ Овај популарни светитељ из ранохришћанског доба, нешто нижег култног ранга у односу на св. Георгија, св. Димитрија и св. Теодоре, увек се слика као голобради младић, док му је коса, равно подрезана и зачешљана поред ушију, средње дужине, чији су крајеви уковрцани под утицајем палеолошке уметности. Одевен је у патрицијску или војничку одећу. У руци носи копље или крст, а приказује се и као коњаник са копљем у руци. Суђење и смрт првог палестинског мученика Прокопија, укратко се помиње код "оца црквене историје", Јевсевија Кесаријског (Eusebe de Césarée, *Histoire Ecclésiastique III, Les martyrs en Palestine*, ed. G. Bardy (SC 55), Paris 1958, 122).

⁹⁸¹ О светом мученику Прокопију видети Н. Delehaie, *Les légendes grecques des saints militaires*, Paris 1909, 77-89 (текст на грчком језику 228-233); Ј. Поповић, *Житија светих за јул*, Београд 1975, 145-161; Ј. М. Sauget, *Procopio, Bibliotheca sanctorum*, Roma (1968) 1990, 1159-1161; *Oxford Dictionary of Byzantium* 3, 1991, 1731 (Procopias); N. Thierry, *Vision d' Eustache. Vision de Procope. Nouvelles données sur l' iconographie funéraire byzantine* АРМОС 3 (Thessaloniki 1991) 1855-1859, fig. 7-11; М. Марковић, О иконографији светих ратника у источнохришћанској уметности и о представама ових светитеља у Дечанима, in: *Зидно сликарство Дечана*, Београд 1995, 567-630 (са најважнијом библиографијом); Ch. Walter, *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, Bodwin 2003, 94-100; С. Габелић, О иконографији Св. Прокопија, ЗРВИ XLIII, 2006, 527-559.

Сл. 279. Арханђел Гаврило

Сл. 280. Арханђел Михаило

Сл. 281. Свети Димитрије

На северном зиду, на северној страни преграде према ђаконику насликан је блиско препоруци из Ерминије,⁹⁸² као млад и голобрад, св. Димитрије Тесалонијски⁹⁸³ (свѣтѣтѣ Димитриѣ, 26. октобар). Култ тог универзалног хришћанског светитеља оставио је на Данила снажан утисак. Зато је Даниловом интервенцијом тај свети насликан у параклису Св. Јована Претече, а вероватно је био приказан и на северном зиду прве зоне Богородичиног храма. Када Данило Пећки истиче бригу краља Милутина о своме отачаству, као узор служи му св. Димитрије, те каже да краљ “всегда боле за отъѣство си ѧвоже светѣи Димитриѣ”.⁹⁸⁴

На прегради према ђаконику је и св. Стефан Првомученик и архиђакон,⁹⁸⁵ (свѣтѣтѣ стѣфанѣ прѣвом[о]у[ч]ѣ[н]иѣ, 27. децембар). Његова мученичка смрт, која је прототип свих хришћанских "мученика крви" кроз векове, описана је у Делима апостолским (Дап 6, 7 и 8. глава). За првог ђакона (διάκονος) са још шесторицом ђакона тј. служитеља и помоћника Христових апостола "око трапеза" изабран је и хиротонисан зато што је био „човек пун вере и Духа светог“, те "чињааше знаке и чудеса велика међу људима". Али, овај умни проповедник Христове вере засметао је Јеврејима из три синагоге у Јерусалиму и неким Јеврејима из Киликије и Мале Азије, те су, подло проносећи гласине да је хулио на Бога и Мојсеја, успели да окупе светину која га је ухватила и извела пред збор ради осуде. Појавили су се лажни сведоци који су тврдили да је Стефан рекао да ће Исус Христос "развалити ово свето место" (јерусалимски храм) и променити Мојсијеве законе.

⁹⁸² Ерминија, 401, 535.

⁹⁸³ О св. Димитрију видети: Велимировић, Пролог, 787; Ј. Мирковић, Хеортологија, 74- 76; Д. Богдановић, Ликови светитеља, Бања Лука 2008², 175- 176; А. Ευγγόπουλος, Ὁ Ἅγιος Δημήτριος εἰς τὴν Βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν, Θεσσαλονίκη 1950; Исти, Ὁ εἰκονογραφικὸς κύκλος τῆς ζωῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, Θεσσαλονίκη 1970; К. Делијанис, Иконографија св. Димитрија у византијској уметности (необјављена дисертација), Београд 1973; Ν. Θεοτόκα, Ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, στρατιωτικὸῦ καὶ ἐπίπλου καὶ οἱ σχετικὲς παραδόσεις τῶν ζαυμάτων, in: Πεπραγμένα τοῦ Θ´ Διεθνούς Βυζαντινολ. Συνεδρίου (Θεσσαλονίκη 1953), т. А, Αθήναι 1955, 477- 488; М. Марковић, О иконографији светих ратника у источнохришћанској уметности, 567-630.

⁹⁸⁴ ЖКМ Даничић, 141; Мирковић, 106.

⁹⁸⁵ Млад и голобрад, архиђакон. Ерминија 389, 401 и 491. Поред Дап 6,7 и 8. глава, о њему видети: Н. Велимировић, Пролог, 953; Ј. Поповић, Житија светих за 27. децембар; Д. Богдановић, Ликови светитеља, 203- 204; Ј. Мирковић, Хеортологија, Београд 1961, 996-98; М. Торковић- Љубинковић, Одроз култа св. Стефана у српској средњовековној уметности, Старице н. с. 12 (Београд 1961) 45-60; Д. Војводић, Прилог познавању иконографије и култа св. Стефана Првомученика у Византији и Србији, in; Зидно сликарство Дечана, Београд 1995, 537-556.

Сл. 282 Свети Стефан архиђакон и првомученик

Богонадахнути Стефан тада изговара своју чувену беседу у којој објашњава да се Стари завет испунио у Христу и новозаветној Цркви, јер све старозаветне

праслике говоре о Христу, као и да он проповеда откривење Божије дато Јеврејима од Мојсија, и пре њега, а не неку нову религију. Кад их је назвао "издајницима" и "крвницима" који су прогањали и убијали своје пророке, зато што су предвиђали долазак Праведника и објавио им своје виђење: "Ево видим небеса отворена и сина човечијега где стоји с десне стране Богу", разјарена руља га извела изван града и засула камењем. Изубијан и на коленима успео је да каже: Господе Исусе, прими, дух мој!", и да се чак помоли за своје непријатеље: "Господе, не прими им ово за гријех", те тако попут свог учитеља на крсту са собом у смрт носи и молитву опроштаја. Кроз њега, али и у сваком хришћанском мученику понавља се и Христова смрт.

На северној страни преграде према ђаконику, између две нише у нивоу сокла, налази се сликани свећњак.

На улазу из олтара у капелу, постављене су представе Јоакима и Ане, Богородичиних родитеља. Ту на прегради насликани су, раније поменути, св. Евпл, орнаменти, св. Роман Слаткопојац и св. Георгије.

Сл.283. Сликани свећњак

Протезис
(*посвећен Св. Арсенију*)

Сл. 284. Двојица несигнираних епископа , можда два прва српска архиепископа, Сава и Арсеније
(srpskoblago.org)

У проскомидији храма Богородице Одигитрије у Пећи, посвећене другом по реду српском архиепископу, Арсенију I, на своду и испод њега насликане су домаће самосталне сцене од којих већина представља његов живот. Иако је сликар ових лоше осветљених сцена невештији уметник од сликара главне цркве, његове фреске нису без значаја и вредности. Испод патрона капеле у приземној зони насликани су ђакони, мученици, ратници и анђели.

У првој зони јужног зида протезиса налазе се две несигниране фигуре архијереја, чији је исписани текст на свитцима које носе читљив и гласи: *прѣми Господи Б[о]же наш жртвоу сию; Б[о]же Господје иже нескесни хлѣбъ.*

Сл. 285. Тројица јеврејских младића

Три допојасна несигнирана светитеља млађих година насликани у класицистичком духу, у првој зони јужног преградног зида и несумњиво су тројица јеврејских младића, Ананија, Азарија и Мисаил (Ἀνανίας, Ἀζαρίας καὶ Μισαήλ). Догађај који је Богородичина префигурација а има и евхаристички смисао⁹⁸⁶, тј.

⁹⁸⁶ "Света три отрока" и њихов друг пророк Данило помињу се заједно са пророцима у служби проскомидије: *Сѣтѣхъ славныхъ пророковъ моисеа и аарона, илїи и елисеа, давида и иесеа: сѣтѣхъ трїехъ*

праобраз Христовог бесеменог и божаственог рођења од Дјеве⁹⁸⁷, описао је пророк Данило, заштитник и имењак архиепископа Данила II, у 3. глави своје пророчке књиге (Дан 3). Тада је пројављена слава Божија међу незнабошцима чудом спасења тројице отрока у огњеној пећи вавилонској. На њихово приказивање највише је могао утицати 21. стих поменуте главе: "Тада свезаше оне људе у плаштима њиховијем и у обући и под капама и у свему одијелу њихову, и бацише их у пећ огњену у жарену" (Дан 3, 21). Младић у средини одевен у црвени хитон и сиви огртач приказан је фронтално, а друга двојица са његове леве и десне стране, окренути полупрофилно према њему, носе сиве хитоне и црвене огртаче. Сви младићи на главама имају капице са ротулусима, док им је у руци коју држе на грудима крст.

У Животу краљице Јелене која је мучила тело постом и помагала сиромаше, Данило Пећки помиње три јеврејска младића у огњеној пећи и каже да су се они, као некада Мојсије, што након поста добија таблице закона, и пророк Илија, који након поста би узет огњеним колима на небеса, спасли захваљујући посту:

" Они же три отроки, ихъже не искоуши ярость зѣриина и огнепламенная печь на хладъ преложи се, не дѣтѣль ли постыная сии възможе?"⁹⁸⁸

У Служби Арсенију Српском Данило каже: „ Незреченое чѣдо, въ печи изкавивый предвныа отроки изъ пламене... За законы отеческіа блаженніи въ вавлонѣ юноши превѣдствующе, црюющаго воплеша повелѣніе безъмное, и совонѣпленн илже несваршася огнемъ, державствующемъ достойноу восгѣваху ꙗкѣснь: гда пойте дѣла, и перевозносите во вса вѣки“.⁹⁸⁹

Ученик пореди спашавање тада хиландарског игумана Данила од огња каталанског у пиргу св. Пантелејмона са Божијом интервенцијом спашавања тројице јеврејских младића, Ананија, Азарија и Мисаила у вавилонској огњеној пећи: " Боъ во николиже отъстоупае ракъ своихъ, нь съхранивши три отьроки отъ печи огньиине, и въ росу иль пламень прѣложни, таковоу же благостъ и семоу показа, вѣ во видѣти хладоу иѣкановоу прѣдивноу

отроковъ, и данила пророка, и всѣхъ стѣхъ пророковъ (СЛЪЖБНИКЪ, Београд 1983, 82; Божанствене литургије, 14)

⁹⁸⁷ „ Чѣдо прееественнаго показа образъ, огнеросная печь дравле: огонь во неопали юныа дети, Христова ѡвалаа безѣмное отъ дѣви блаженное рѣство... „- Октоих, глас пети, субота повечерје, песма осма, ирмос.

⁹⁸⁸ ЖКЈ Даничић, 63; Мирковић, 50.

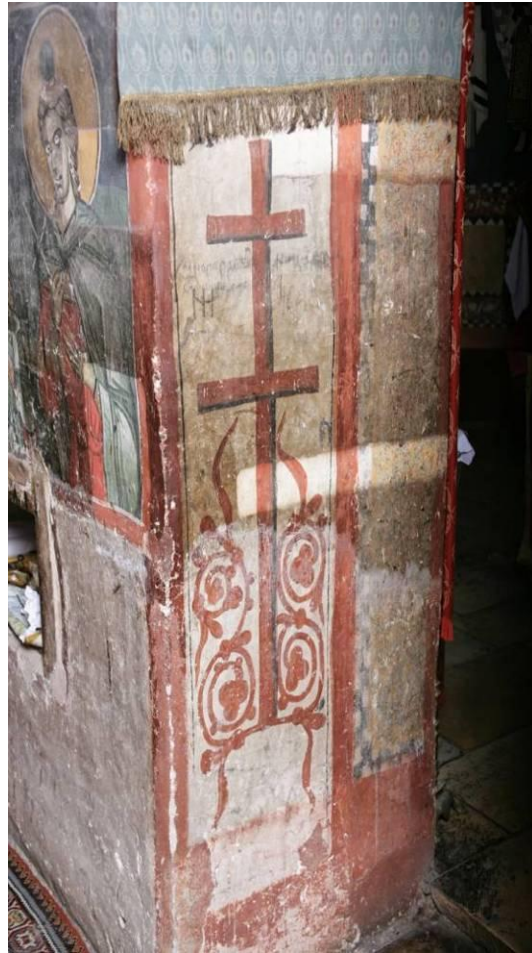
⁹⁸⁹ Песме седма и осма . Ирмоси. Богослужбени Србљак, Београд 1986, стр. 119.

припахнувшиоу отъ горы агоньскыне, и томоу оустоуждаюшгоу ярость огньною и коурение дыма разгонешгоу".⁹⁹⁰

У Служби св. Јевстатију I Српском, Данило Пећки каже: „Младићи благочастиви уђоше у пећ огњену дах хладни неповређене сачува и од анђела Божјег тамо у пламену расхлађивани благодарно певаху : Много хваљени отаца наших, Боже.“⁹⁹¹

Сл. 286. Свети Нестор

Сл. 287. Разлистали крст

На јужном зиду капеле посвећене Св. Арсенију Српском, где су двојица несигнираних архијереја, три јеврејска младића у огњеној пећи вавилонској и разлистали крст, насликана је и фигура дугокосог и голобрадог мученика

⁹⁹⁰ ЖДП Даничић, 352; Мирковић, 267.

⁹⁹¹ СЈЕ Песма седма, Катавасија.

Нестора⁹⁹² (с[вѣ]тъ Несторъ, 27. октобар), са копљем у десници, док му је испружена лева рука чија шака (као и доњи део фигуре) није очувана, вероватно била наслоњена на балчак отпасаног мача коме се врх наслањао на земљу.

У источном зиду протезиса насликане су представе уобичајене за олтарски простор: у врху је била Богородица са два арханђела веома слабо очувана. Испод ње је скоро бестелесна *Визија св. Петра Александријског*⁹⁹³ и *Служба архијереја*⁹⁹⁴.

У првој зони источног дела северног зида фрагментарно је очувана источна фигура светитеља одевеног у бео стихар са омофором, надбедреником полиставрионом и нечитљивим свитком, по чему је закључено да је ту била архијерејска поворка⁹⁹⁵. Ово је највероватније св. Кирило Александријски, насликан као средовечан човек смеђе косе и зашиљене браде, чија је капа украшена великим крстом, зато што је као врховни црквени поглавар Александрије имао право да службу врши покривене главе.⁹⁹⁶

⁹⁹² Н. Велимировић, Пролог, 708-709; Ј. Поповић, Житија светих за 27. октобар; Ерминија, 405, 485; О страдању овог мученика види: Н. Delehaye, *Les légendes grecques des saints militaires*, Paris 1909 (repr. New York 1975, 259-263; P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrius*, II, Paris 1979- 1981, 197- 199.)

⁹⁹³ Визија св. Петра Александријског (+ 310), који је испружио руке према Христу (*Петар: Кто ты рыцѣ спасе раздра? Христос: Ярии безъмный всезловный Петре.*), у старијој уметности иконографски је уобичајена, али неуобичајено је њено место на источној страни мале апсиде. Док је стојећа фигура Христа Емануила, младог, голобрадог , огрнутог дугим белим огртачем у ниши апсиде. Он десном руком благосиља, а у левој му је савијени свитак. Најважнију литературу о Визији св. Петра Александријског, са наведеним споменицима са овом сценом, дао је Б. Тодић, н.д., 368, нап. 52. О препоруци за сликање визије св. Петра Александријског видети: Ерминија, 535.

⁹⁹⁴ Cf. Б. Тодић, Иконографски програм фресака из XIV у Богородичиној цркви и припрати у Пећи, in: *Архиепископ Данило II и његово доба*, Београд 1991, 368-369.

⁹⁹⁵ М. Ивановић, Црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији, *Старине КиМ*, III (Приштина 1963) 151.

⁹⁹⁶ Ch. Walter, *Art and Ritual of the Byzantine Church*, London 1982, 29.

Сл. 288. Визија св Петра Александријског

Сл. 289. Поглед на свод и горњу источну зону капеле Светог Арсенија Српског

Сл. 290. Св. Кирило Александријски

Присуство и ангажовање архиепископа Данила II у избору посвете протезиса Богородичине цркве и уношења појединих детаља из Житија другог по редоследу српског архиепископа, у сцене везане за његово хијерархијско напредовање у црквеној служби, као и за његово Успење (Опело), такође је несумњиво.

Архиепископ Данило II у Служби светом архиепископу Арсенију велича сапрестолника св. Саве Српског као "црковног храниоца, и заступника земљи сербској"⁹⁹⁷, назива га "црковно свѣтло вси вѣмь бгѣвидное"⁹⁹⁸, нѣсныи члѣче, земный апѣле"⁹⁹⁹, и још каже да је Арсеније "великое слѣнце всеа сербскоа страны"¹⁰⁰⁰, и да је земљи сербској Оца и оучитель"¹⁰⁰¹, као и

⁹⁹⁷ Служба Архиепископу Арсенију, Србљак, Београд 1986, 114.

⁹⁹⁸ Но лѣтнѣ стѣхѣры, глас 5, стр. 111.

⁹⁹⁹ на велицѣи вечерни, стѣхѣры, 113.

¹⁰⁰⁰ На оутрени, сѣдален глас 7, стр. 115.

многе друге похвале. Животописци св. Саве, Доментијан и Теодосије, сведоче да је Сава, након напуштања архиепископског положаја, поставио Арсенија за архиепископа српског, као и да је био присутан у манастиру Милешеви приликом доношења моштију св.Саве из Трнова у Бугарској¹⁰⁰².

Најстарији портрет архиепископа Арсенија¹⁰⁰³ сачуван је у Радосављевој припрати у манастиру Студеници из 1235.г. Представљена је његова читава фигура, снажне атлетске грађе са опширним натписом, окренута фронтално, у архијерејској одежди, белом фелону и омофору, а високо на раменима налазе се два велика и тамна крста. Чело му је широко и ниско, коса и брада тамносмеђе¹⁰⁰⁴.

Око средине XIII века је у протезису цркве Светих Апостола у Пећкој патријаршији насликан са св. Савом и архиепископ Арсеније, у тренутку док врши проскомидију, те овде има исту улогу као и писци литургичари, св. Јован Златоусти и св. Василије Велики са св. Савом се уподобљава Христу, који лежи као жртва на патени дискосу, док му се клањају арханђели.

Ову композицију је најпотпуније обрадио Јанко Радовановић¹⁰⁰⁵ и доказао да је ту илустрован одређени моменат св. литургије у време читања молитве "Никтоже достоинъ" и певања "Иже херувимы" а пре изношења причесних дарова из протезиса и стављања на часну трапезу...¹⁰⁰⁶.

¹⁰⁰¹ По повелени сѣдаленъ: гласъ њ, стр. 116.

¹⁰⁰² Доментијан, Живот св. Саве, стр. 222 и 239.

¹⁰⁰³ Циклус слика из живота св. Арсенија описао је укратко В.Р. Петковић, *Freske sa scenama iz života Arsenija I, arhiepiskopa srpskoga*, *Šišićev zbornik*, Zagreb 1929, 65-68; id., Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1959, 252. Према Петковићу је опис дао и Ст. Станојевић, *Архиепископ Арсеније, посебан отисак Гласника Историјског друштва у Новом Саду*, V (1932), Сремски Карловци 1933, 16. М. Ивановић је у описима и читању текстова изнад сцена дао извесне ревизије.; М. Ивановић, *Црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији*, *Старине Косова и Метохије*, II-III, Приштина 1963, 150-152. Најисцрпнији опис је дао В.Ј.Ђурић, *Историјске композиције у српском сликарству средњег века и њихове књижевне паралеле III*, Из зборника Византолошког института, књ. XI, Београд 1968, стр. 99-103, сл. 17-22, у нап. 126 наведена је сва старија литература. Д. Милошевић је уз портрете Арсенија I описала и сцене из капеле посвећене архиепископу Арсенију у проскомидији Богородице Одигитрије у Пећи: Д. Милошевић, *Срби светитељи у старом српском сликарству*, О Србљаку, Београд 1970, 188-192; В.Ј.Ђурић, С. Ђирковић, В. Кораћ, *Пећка патријаршија*, Београд 1990, 162-163.

¹⁰⁰⁴ С. Радојић, *Портрети*, стр. 15, Т. II/2; *Старо српско сликарство*, стр. 37.

¹⁰⁰⁵ Ј. Радовановић, *Иконографија фресака протезиса цркве Св. апостола у Пећи*, ЗЛУ 4, Нови Сад 1968, 35-37; С. Радојчић, н.д., 46.

¹⁰⁰⁶ Види молитву епископа или свештеника: "и оудован ма силою ст҃аго твоего д҃ха, wobлеченна благодатію св҃щенства, предстаги ст҃ѣи твоей сей трапезѣ и св҃щеннодѣйствовати стое и причестое твое ч҃ело и честнѣю кровь..." *СЛЪЖБЕНИКА*, Београд 1983,

Ова сцена, нешто иконографски измењена, уз задржавање свих битних теолошких елемената, насликана је стотињак година касније у доњој зони олтарске апсиде, у капели св. Димитрија у манастиру Дечанима. Овде је св. архиепископ Арсеније I насликан као човек средњих година у епископском литургијском одјејанију, које чине полиставрион и омофор, високог је раста, енергичних црта лица и коврцаве браде¹⁰⁰⁷.

Архиепископа Арсенија су поштовали сви владари из династије Немањића (почев од краља Радослава). У сопоћанском храму је насликан у олтарској апсиди у поворци отаца литургичара. Представљен је у архијерејском одјејанију, у познијим годинама, седе мало нагнуте главе и са тонзуром на темену¹⁰⁰⁸.

Воља ктитора архиепископа Данила II може се препознати и у насликаном житију архиепископа Арсенија I, у капели (протезис) коју му је посветио. Четири живописане сцене требало је да оснаже култ другог по реду архиепископа Српске аутокефалне цркве, а њих је, будући да су први пут приказане у Србији, највероватније одабрао сам ктитор који је сличне сцене могао видети у храмовима хришћанских центара. Такође је Данило Пећки, са циљем да ојача култ свог давнашњег претходника на престолу св. Саве, Арсенију написао Житије и Службу. У капели коју је Данило посветио првом архиепископу постављеном у Србији, у три сцене је приказано како Арсеније постаје ђакон, презвитер и епископ, а у четвртој како му поју заупокојену службу, док писано житије помиње његово рођење, замонашење, долазак и подвизавања у Жичи под надзором св. Саве,

127. Ново објашњење и допуна овим молитвама видети у Служби архиепископу Арсенију, Канон светоме, глас шести, песма пета:

" возсіавз ѿ нбсз блгоушїемз вышнѣго, прїмѣсомз свѣтїтелства шблжнїа тѣ. нѣнѣмѣ тѣпезы состоѣнїка сотвори, нїѣшнѣго же подателѣ вѣрнѣмз показѣ, сїенїе вопїюца: просїмз мѣлгн ѿ тебе, члѣвколюбче. Србљак II, 34.

¹⁰⁰⁷ В. Петковић, Манастир Дечани II, Београд 1941, Т. CXLVI; Д. Милошевић, Срби светитељи, стр. 189.

¹⁰⁰⁸ В. Ј. Ђурић, Сопоћани, Београд 1963, Т. II; Д. Милошевић, Срби светитељи, 190.

Сл. 291. Капела Светог Арсенија - детаљ

Сл. 292. Капела Светог Арсенија – орнамент на своду капеле

Сл. 293. Капела Светог Арсенија – детаљ натписа

постављање за еклесијарха, уздицање на архиепископски положај, болест и смрт Арсенијеву у Чрнци и чуда на његовом гробу.¹⁰⁰⁹ Од прве две живописане сцене очували су се само натписи и понегде горњи делови фигура, из којих је могуће открити садржај. Композиције смештене у другом регистру северног зида су: *свѣтѣи Сава постављаєть Арсениа днакономъ и свѣтѣи Сава постављаєть Арсениа попомъ*. Од прве сцене су поред натписа сачувани само делови архитектуре у другом плану, а од друге натпис и део допојасног лика св. Саве испред насликаног трема.¹⁰¹⁰ Свети Сава је насликан у епископском орнату са јеванђељем у рукама, има кратку бујну косу и метласту браду.

На јужном зиду у другом регистру протезиса добро су очуване две композиције истог циклуса, описане и у његовом житију: источно је Устоличење Арсенија за архиепископа, са оштећеним натписом *свѣтѣи Сава ... свѣтѣи Сава ...* и западно од прве Успење светог Арсенија *Оуспениє свѣтѣаго Арсениа*. У првој сцени је приказан тренутак када свети Сава, насликан на подијуму у епископској одежди, поставља Арсенија за свог наследника. Арсеније је такође у епископској одежди и пружа руку према св. Сави. То је прво постављење једног српског архиепископа у земљи. У позадини је црква, а на средини испред цркве је св. Сава, одевен у литургијску и архиепископску одежду (полиставрион и омофор), десну руку спушта у знак благослова на Арсенијеву главу, који молитвено приклоњен пружа руке и, као и св. Сава, има епископску одежду и тонзуру на темену. Сава је овде приказан са дугом, једва проседом брадом, као знатно млађи од Арсенија, већ седог старца. Иза св. Саве, у владарској далматици с лоросом и круном на глави, стоји на супеданеуму краљ Радослав са групом младих дворјана обучених у декоративне црвене и плаве тунике, од којих један носи уздигнути мач са балчаком нагоре. У Арсенијевој пратњи су двојица средовечних епископа са књигама, који преко белих фелона имају омофоре, и двојица младих ђакона који у рукама држе свећњаке са упаљеним свећама. Сва четворица на темену, као и св.Сава и Арсеније, имају тонзуре. Појединости овог догађаја описане су у Житију:

¹⁰⁰⁹ ЖАИ Даничић, 249- 263; Мирковић, 189- 198.

¹⁰¹⁰ М. Ивановић, Црква, 151.

Сл. 294. Капела Св Арсенија – детаљ Краљ Радосав са групом дворјана

Сл. 295. Капела Св Арсенија – Свети Сава поставља Арсенија за епископа

"и бывшоу нѣкоемоу днѣви нароуитоу, съ прѣосвѣщенни слоужбоу сътвори въ +вѣсѣми+ епископы, шереи же и диаконы якоже по чиноу съборньне чркъве великыи архиепископе, тоу соущтоу благоуверьномуу кралю Гадославоу и всемоу събору землѣ сръбьскыи, съ господиъ мои +мои прѣподобьныи+ отьць Ярсение приведенъ бысть на освѣщение; и волею божию (божьствыною К.а.) поставленъ бысть архиепископомъ роукою прѣосвѣщеннаго архиеереа (архиепископа Л.) Христова +кирь+ Савы+, и вса сътворише кже по достоинно о поставлении его, и по силѣ възведоше и на светъи и божьствыни прѣстолъ светааго Савы+, и вси единогласно прославише и рекоуште (глаголюште Л.): Ярсению прѣосвѣщенномуу архиепископу всеае сръбьскыи и поморьскыи землѣ многаа мѣта ¹⁰¹¹. Живописац је описани догађај веома успешно преточио у слику

XL Св. Сава поставља Арсенија за архиепископа и Арсенијево опело (Пећка патријаршија, 1990)

Четврта композиција представља заупокојену службу, опело, над мртвим телом архиепископа Арсенија. Он лежи на украшеном одру у литургијском одјејанију са прекрштеним рукама испод којих је књига. На ниском свећњаку испред одра гори свећа. Поред одра је један старији ћелави епископ, одевен у фелон беле боје са омофором, десном руком кади покојника, а у левој држи књигу, два средовечна појца црне браде стоје уз епископа иза одра. С леве стране је група ђакона, од којих двојица првих носе на свећњацима упаљене свеће и група ожалошћених монаха у тамним црним ризама и са црним кукулима на главама. У позадини је насликана црква с куполом и отвореним тремом.

¹⁰¹¹ ЖАИ Даничић, 249-250; Мирковић, 189.

Сл. 296. Капела Св Арсенија – сцена опела Св Арсенија

Ова сцена се ослања на опис догађаја у Житију и у Служби архиепископу Арсенију. У Житију Данило II, каже да по Арсенијевом престављењу " вса веда њего порождена доухомъ светымъ видаште, прѣставление благаго хранителя ихъ и оутѣшителя (непорочномоу њего тѣлоу К.в.) слъзми омашташте, и дивна же и прѣврасна гѣнна божьствена поамхоу о покои прѣосвещенаго, тоу соупитхумъ въ прѣставлении њего всеосвещеныимъ епископомъ и устыныимъ игуменомъ"¹⁰¹² из чега се може закључити да казивање и слика теку истим токовима¹⁰¹³. Међутим овај догађај је у Служби светом архиепископу Арсенију представљен далеко свечаније, јер у њему учествују и анђели: "Сѣктиленз: подобенз: нбо зѣздами: бѣтелю преставишса, собрашася народи погребсти тѣло его. агли же веселашеса, приимаху дѣшъ его вселашса во стѣла двора "1014

Живописано житије св. Арсенија могло је настати по узору на сликање св. Николе, као и других хришћанских архијереја, јер је њиме, поред писаног житија, и ликовним језиком показана светост и узоран живот архиепископа, у ком су, као и код других узорних архијереја, али вероватно и због скученог простора, приказани само хиротонија (поступност хијерархијског напредовања у цркви) и опело као најважнији догађај. Живописац је вероватно у договору са ктитором прихватио раније утврђене ликовне формуле, за сликање архијереја, али су за уверљивост

¹⁰¹² ЖАІ Даничић, 262; Мирковић, 198.

¹⁰¹³ Д: Милошевић, н.д., 192.

¹⁰¹⁴ Служба архиепископу Арсенију, 28. октобар, Богослужбени Србљак, Београд 1986, 120.

приказаног догађаја додате неке појединости иако је сликар Арсенијеве капеле прилично слабији цртач и колориста од главног сликара, ипак је успео, захваљујући познавању одговарајућих ликовних формула, да их прилагоди појединостима из Арсенијевог живота, на шта му је и сам ктитор, у настојању да на најбољи начин оснажи култ св. Арсенија, могао скренути пажњу. Поштујући свог далеког претходника „на престоле светалаго Савы“ и, будући упућен у чуда која су се дешавала на његовом гробу, Данило Пећи је, као што је речено, саставио Службу св. Арсенију Српском, кога Црква прославља 28. октобра и чије су се мошти тада налазиле у његовој рукотвореној цркви; од капеле коју му је Данило посветио делио их је само зид.

Ђаконикон
(посвећен Св. Јовану Претечи)

Сл. 297. Поглед на ђаконик

Животописац архиепископа Данила II сведочи да је његов учитељ у цркви Богородице Одигитрије посветио ђаконик Св. Јовану Претечи, а протезис Св.

Арсенију Српском: "внотрѣ же тоѣ светѣне цркви въ єдино зданиє сѣтвори цркви двѣж єдиноу въ имє прѣдѣтечево, друтоу же въ имє светлаго ѿр҃сенна архїєпископа" ¹⁰¹⁵.

Посвета ђаконика Св. Јовану пророку, Претечи, Крститељу Господњем, чији је живот био неразлучив од Христовог, у Србији овог као и ранијег времена (почев од XI века), није била неубичајена, мада је могла бити посвећена и неком другом светитељу (најчешће Св. Николи). Поред ђаконика, на јужном зиду насликан је и сам "начелник пустињског монаштва" св. Јован Претеча Христов на челу поворке отшелника, као и у Крштењу Христовом и Христовом силаску у Ад, где је сишао да проповеда старозаветним праведницима да ће бити спашени и да ће их Месија који се појавио на земљи увести у своје небеско Царство. У самом ђаконику ктитор је могао наложити, или пак одобрити, сликару да у пет композиција представи значајне догађаје из његовог живота, почев од Сусрета Марије и Јелисавете до Проналаска (Обретења) светитељеве главе на своду капеле, као и да се претеча наслика са Христом и Богородицом на јужном зиду у представи Деизиса.

Овде ћемо нешто укратко рећи о последњем старозаветном пророку и земаљском, претечи Христовом, који је громко саопштио благу вест да долази Спаситељ и да се приближава Царство небеско. О његовом животу говоре четири канонска јеванђеља. Његову појаву су нагостили старозаветни пророци Исаија ¹⁰¹⁶ и Малахија ¹⁰¹⁷, као исконску чежњу целокупног људског рода, посебно Јевреја, за доласком Месије, чији је пут морао бити припремљен и његов долазак објављен.

Може се рећи и да су сви старозаветни пророци који су претсказали Христа били у неку руку његови гласници и претече, али и да је ипак Јован "највећи међу њима" његов претеча у правом смислу те речи. Намећу се питања, зашто је то баш Јован, као и зашто је појави Месије морала претходити његова појава? На ова питања могуће је наћи одговор у јеванђељској повести о зачећу ¹⁰¹⁸ и рођењу Св.

¹⁰¹⁵ ЖДП Даничић, 369; Мирковић, 281.

¹⁰¹⁶ "Глас оног што виче у пустињи: Приправите пут Господњи" (Ис 40, 3).

¹⁰¹⁷ "Где послаћу весника свога преда мноу" (Мал 3,1)

¹⁰¹⁸ Православна Црква слави три зачећа, објављена од анђела и извршена на чудесан начин по Божијој благодати. То су: Зачеће Богородице од Ане, Зачеће Св. Јована од Јелисавете и Зачеће Христа Спаситеља од Дјеве Марије – Мирковић, Хертологија, 112-113. Зачеће св. Јована Претече било је шест месеци пре Благовести, тј. зачећа Спаситеља, а црква овај дан прославља 23. септембра.

Јована Претече¹⁰¹⁹, где се види да је по Божијем плану измољен од стране остарелих родитеља, тј. изабран, позван, одређен и што је такође важно, он се, по "слободној вољи", свесрдно одазвао на тај позив, безгранично се предао вољи Божијој и припремао се аскетским подвизима у пустињи да постане не само Претеча Господњи, већ и претеча свих будућих хришћанских подвижника, од којих најзначајније предводи, на јужном зиду наоса Пећке Одигитрије, несумњиво по ктиторовој жељи.

Крштењем Христа на реци Јордану, да би се испунили "Закон и Пророци", завршена је Јованова земаљска мисија. Чудно је што није пошао за Исусом (као што су то учинили неки од његових ученика), јер је свакако био свестан чији је пут припремао и кога је крстио, (зато што су се тада поред Бога Сина појавили Бог Отац и Бог Дух Свети), већ је још неко време провео у јорданској пустињи у богопредању и аскетизму, проповедајући покајање, све док се није сукобио са Иродијадом, после тога био вргнут у тамницу, и по њеној жељи, посечен¹⁰²⁰.

На крају је умесно напоменути да је био Христов Претеча, не само на путу ка Његовом царству, већ и у мученичкој смрти, као и на путу у царство смрти (ад), где је проповедао Адаму, Еви, Авељу, Аврааму, Давиду и многим праведним душама, да је дугоочекивани Месија стигао на земљу и да ће ускоро доћи да их ослободи из Ада и поведе у своје Небеско царство.

Св. Јовану Крститељу припада посебно место и у црквеним обредима. Иако је и "најмањи у Царству небеском већи од њега", он је ипак највећи "између рођенијех од жена¹⁰²¹", те му је и у литургијској недељи посвећен уторак, када су по сведочанству његовог животописца, у капелама вршена посебна богослужења: "оуставы же въ той седмици цркви въ вѣторъчникъ и въ петъкъ вьсегда непремѣнно ꙗвити параклиси"¹⁰²². Ово уторак (въ вѣторъчникъ) несумњиво се односи на богослужење посвећено Претечи. Два његова празника Сабор св. Јована Крститеља (7. јануара), први дан после

¹⁰¹⁹ Лк 1, 13-17.

¹⁰²⁰ Судећи према бројним реликвијама моштију св. Јована Претече и Крститеља Господњег и многим црквама њему посвећеним, култ му је био изузетно раширен и интензиван на Истоку, нарочито у месту његовог рођења, месту подвизавања и проповеди, месту где је посечен, али и у другим местима Источноромејске империје.

¹⁰²¹ Мт 11, 11.

¹⁰²² ЖД II Даничић, 369; Мирковић, 281.

Богојављења, и Усековање његове главе (29. августа), према 47. глави типика уврштена су у Велике празнике. Поред њих, прославља се проналазак и пренос његових моштију (уобичајено је и код других светитеља), али и његово зачеће (24. септембра) и рођење (24. јуна), што је уобичајено још само за Богородицу, сведочи о величини овог последњег старозаветног пророка.

Таконикон посвећен Св. Јовану Претечи, као и протезис, посвећен Св. Арсенију Српском, нема апсидалну нишу, те су зато на јужној страни око источног зида где је и часна трапеза, исликане теме што су у вези са најсветијим делом храма (олтар) и литургијом: Богородица са Христом у медаљону на грудима и двојица стојећих писаца литургије: Свети Василије Кападокијски и Свети Јован Хризостом са развијеним свицима у рукама . На свитку св. Василија (1 јануар) је текст : "Господи в[о]же нашъ жертвѣ снѣ", а на свитку св. Јована (13. новембар) стоји: " в[о]же в[о]же нашъ иже нѣкесны хлѣвъ пицѣ". Обојица су средње доби и одевени у архијерејски орнат. Свети Јован је, као и обично, насликан са округлим лицем, кратком црном косом, ретком брадом и изражајним очима са лучним обрвама, а св. Василије је проседе дуге косе и браде и засвођених обрва. На источном зиду је насликан орнамент, у темену прозора је серафим, док су поменути архијереји са обе стране прозора (Св. Василије на северној и Јован на јужној).

Сл. 298 Свети Василије Велики

Сл. 299 Свети Јован Златоуст

Сл. 300.

Сл. 301. Серафим

На јужном зиду ђаконика од прве сцене постоји само неколико фрагмената: нимб, део црног мафориона, део стеновитог пејзажа и нечитак натпис у пет редова. Поред ове сцене је представљен Деизис¹⁰²³ (молвник, грч. δέησις=молитва, посредовање, чин).

¹⁰²³ О Деизису видети: Т. von Bogay, Deesis und Eschatologie, Byzantinische Forschungen, II, Amsterdam 1967, 59-72 (са старијом литературом): Ch. Walter, Two Notes on the Deesis, Revue des études byzantines, XXVI Paris 1968, 311-336, где анализира и натписе који прате ову сцену и доказује да сви значе молитву; Исти, Bulletin on the Deesis and the Paraclesis, REB 38, Paris, 861-869, са критичким освртом на ранију литературу.

Сл. 302. Остаци сцене на јужном зиду

Ту, на јужном зиду ђаконика, представљена је сажета или скраћена варијанта Деизиса, са Христом у средини (**IC XC**),

Сл. 303.. Деизис на јућном зиду ђаконикона

коме се молитвено обраћају стојећа Богородица Заступница и Св. Јован Претеча (после Богородице највећи међу људима), као заступници људског рода, за кога моле Спаситеља и Судију да им буде милостив на Страшном суду. Треба напоменути и да ова скраћена варијанта Деизиса (овде можда приказана због недостатка простора), има исто значење као и приказ Страшног суда, зато што је и овде представљен исти средишњи мотив, као и на проширеној верзији Страшног суда¹⁰²⁴, као и да се са Богородицом и Јованом Претечом могу приказати и друге личности и да тако настаје сложенија композиција, која се назива Велики Деизис.

У своду капеле Св. Јована Претече¹⁰²⁵ су због оскудице простора насликане само сцене везане за његово рођење и скончање, односно само сцене везане за догађаје које Црква прославља, а које су иконографски уобичајене и распоређене у две зоне без хронолошког реда.

¹⁰²⁴ Б. Тодић, Иконографски програм фресака из XIV века у Богородичиној цркви и припрати у Пећи, in: Данило II његово доба, Београд 1991, 369.

¹⁰²⁵ О Св. Јовану, последњем старозаветном пророку, који је Претеча и Крститељ Господњи, имамо сведочанства св. јеванђелиста и апостола Луке (Лк 1, 5-80); о њему као проповеднику и крститељу покајника имамо сведочанство апостола Луке (Лк 3, 1-14) и Марка (Мк 1, 1-6); О Господу Христу и његовом Претечи сведоче апостоли Марко (Мк 1,7-11 и 8, 27,29), Јован (Јн 1, 6-41), Лука (Лк 3, 15-23 и 11, 1), Дјела апостолска (Дап 22, 16; 13, 23-25; 19, 1-7), апостол Павле (Гал 3, 27; Рим 6, 3-14); сведочење Господа Христа о Јовану, Претечи Своме имамо код Луке (Лк 7, 17-35) и Матеја (Мт 11, 1-19).

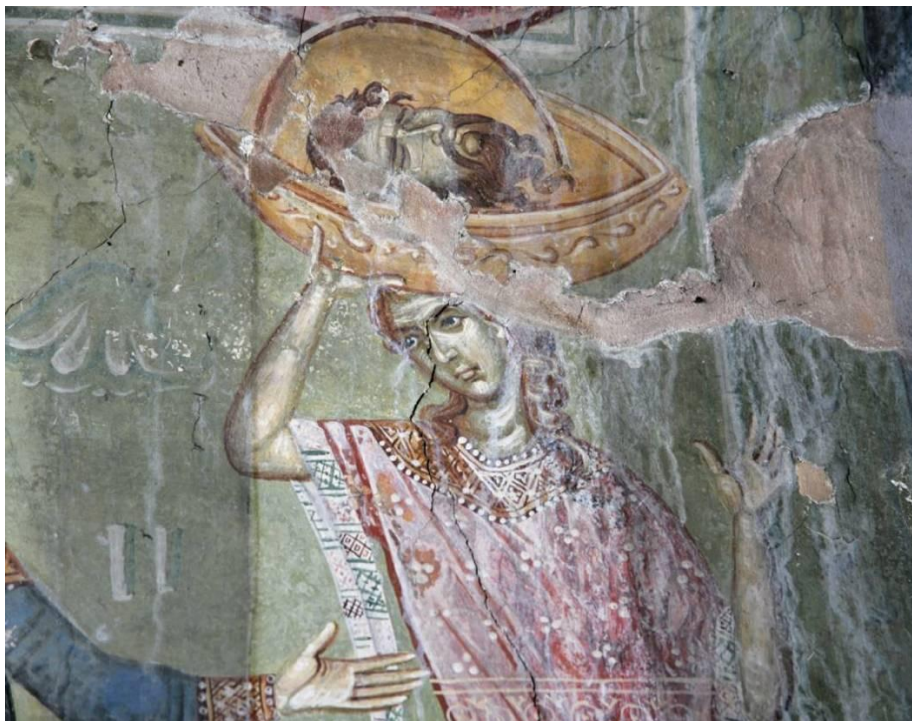
Сл. 304. Иродова гозба (srpskoblago.org)

На источном зиду јужне половине свода је *Иродова гозба* и *Салома* са одсеченом главом св. Јована, Христовог Претече у земном животу, а такође у мученичкој смрти и у аду. Јудејски владар Ирод је приказан како седи у челу софре, у царској одећи. Са његове леве стране су двојица дворјана, представљени допојасно за столом, на коме се налази прибор за јело и чаше. У углу је насликана Иродијадина кћерка Салома, која на послужавнику носи одсечену главу св. Јована.

Натпис: гла[ва] св[е]т[а]го Ио[ва]на пр[е]д[е]т[е]ч[е].

На западном делу јужне половине свода приказано је *Усековање главе св. Јована*¹⁰²⁶.

¹⁰²⁶ Мученичку смрт св. Јована Крститеља описали су писци синоптичких јеванђеља: Лк 9, 7-9; Мк 6, 14-29; Мт 14, 1-12.

Сл. 305. Салова са главом Светог Јована Претече (srpskobлаго.org)

Сл. 306. Усековање главе Светог Јована Претече (srpskobлаго.org)

Сл. 307. Проналажење главе Светог Јована Претече (srpskobлаго.org)

У доњем углу је реалистично приказана Јованова одсечена глава са разбарушеном косом и затвореним очима. Источно од Јована је млад и ухрањен војник, одевен у црвени хитон и плави огртач, са мачем у десници, док левом руком развлачи корице мача. Од некадашњег натписа очувано је само неколико слова. Св. Јован одевен у кожух што му допире до колена и опасан жутим кожним каишем, приказан је испред стеновитог предела у искораку нагнут ка посеченој глави. У левој руци још увек му се налази свитак са текстом који позива на покајање : "покаите се приближи ко се царствиѣ небесноѣ" (Мт 3, 2; 4,17).

На западном делу северне половине свода је *Проналажење главе св. Јована* (ωβρεττικη κεφαλη του ιωαννα). Испред једнокуполног храма насликана су два војника. Одевени су у тунике, на главама су им кациге, а у рукама копља. Остали део фреске је уништен.

У том делу свода капеле приказан је и *Сусрет Марије и Јелисавете*¹⁰²⁷ (цѣлование м[а]рт[е]ре в[о]жне съ с[в]ѣт[о]ю ѿлисаветою). Догађај су описали јеванђелисти Лука (Лк 1, 39-56) и Матеј (Мт 1, 18-25). Бременита Марија посећује рођаку Јелисавету, која је такође носећа, а родиће св. Јована Крститеља. Две сроднице, одевене у плавичасте хаљине и црвенкасте мафорионе, грле се испред насликане архитектуре. На Маријиним нимбу је њен уобичајени натпис ΜΡ ΘΥ, а Јелисавета је без натписа.

¹⁰²⁷ Сусрет с Јелисаветом: Ерминија, 257, 381.

Сл. 308. *Сусрет Марије и Јелисавете* (srpskoblag.org)

Поред *Сусрета Марије и Јелисавете* приказано је *Рођење св. Јована*. Догађај је описао јеванђелист Лука (Лк 1, 57-80), а чудесно рођење помиње ктитор Данило Пећки у *Житију краља Уроша*: "захарию же и Јелисаветоу послушавъ и дасть има прижити Иоана крститеља покајанию проповѣдника и спасению наставника"¹⁰²⁸.

¹⁰²⁸ ЖКУ Даничић, 11; Мирковић, 12(Послушавши Захарију и Јелисавету даде им родити Јована Крститеља, проповедника покајања и вођу ка спасењу).

Сл. 309 Рођење Светог Јована Претече (srpskoblag.org)

У средини сцене седи породиља Јелисавета на белој постељи са два зелена јастука. Поред ње лежи на колевци повијено новорођенче, док је иза колевке допојасна женска фигура. У другом плану, испред трема, профилно су приказане две жене. Једна носи већу посуду с поклопцем а друга у руци има крстолико украшену вишебојну лепену. Натпис уз ову сцену делимично је очуван: "Рождство Јо...".

Сл. 310. Света Анастасија Фармаколитрија

У ниши отвора на потрбушју лука, на преградном зиду који раздваја трансепт од ђаконика насликане су допојасно св. Анастасија Апотекарица¹⁰²⁹ (Η Αναστασία Фарμακολύτρια; 22. децембар), уобичајено приказана са крстом у десној и апотекарском посудом у левој руци, а неиндентификована мученица је са крстом у руци.

¹⁰²⁹О овој светој мученици видети: Д. Војводић, Култ и иконографија свете Анастасије Фармаколитрије у земљама византијског културног круга, in: Зограф 21, Београд 1990, 31-39 (са библиографијом).

Сл. 311. Неидентификована мученица са крстом у десној руци

*Појединачни ликови светаца у наосу и Причешћивање св
Марије Египћанке*

Сл. 312. Свети Архангел Михаило

Захваљујући писаним изворима, нарочито Животопису архиепископа Данила II, сазнајемо да је ктиторова улога у изградњи и живописању не малог броја задужбина била веома значајна, међутим ваља поново напоменути да оне нису све очуване (за неке се чак не зна ни тачно место на ком су се налазиле), већ само један њихов мањи део. Само је, у доброј мери, очувано унутрашње сликарство у цркви Богородице Одигитрије, и мањи део декора припрате (из његовог времена) и њихових фасада, који су, без сумње, изведени по његовој замисли.

Природна даровитост, добро образовање и марљивост, омогућили су архиепископу Данилу II да се шире стваралачки испољи, те је, између осталог, учествовао у планирању изградње цркава и утицао на иконографију њиховог живописа. Данилову даровитост на више места с правом истиче његов ученик и животописац¹⁰³⁰.

У најбоље очуваној задужбини архиепископа Данила II, цркви Богородици Одигитрије у Пећи, по налогу ктитора, на најнижој (првој) зони, изнад сокла, представљени су у пуној фигури свеци, према категорији (збору светих) којој припадају, а њихов распоред је у доброј мери зависио од њиховог значаја, као и од намене и симболике простора. Представљање неког светитеља могло је зависити од обима декоративног програма, од важности његовог култа код Срба, али и од посебне наклоности ктитора архиепископа Данила II.

Подвижници који су за монахе узор светости зато што су стигли до врха монашке лествице¹⁰³¹, називају се *преподобни* или "*богоносци*", јер су непрекидно носили Бога у срцу. Ту спадају сви они што су се подвизавали изван световног окружења, тј. пустињаци, столпници (стилители), безмолвници (исихасти), јуродиви Христа ради и затворници. За разлику од мучеништва крвљу, они су мученици савести, што је због уложених и дуготрајних напора више вредновано, као и због

¹⁰³⁰ ЖД II Даничић, 338, 347, 369, 373.

¹⁰³¹ Вид. Лествицу св. Јована Лествичника.

њихових оруђа мучеништва и разноврсних подвига (аскеза¹⁰³², послушање, самоумирење и смирење). Складно категорији којој припадају¹⁰³³ приказују се у монашкој ризи, као анахорете, уколико су живели усамљено или, ако су имали виши свештенички чин у богослужбеној одежди (орнату).

Аскетски подвиг је духовна борба којом треба досећи живот какав је био пре пада наших прародитеља у грех, када је над телом и природом владао дух, те се стога тражи стално вежбање и промена правца духовног живота да би, по речима апостола Павла "телесни човек умро у циљу рођења духовног човека" (I Кор 15, 42-53). Аскеза није ограничена само на моралном подвигу чињења добра и избегавања зла и никако не исцрпљује читав духовни успон...¹⁰³⁴

У цркви Богородице Одигитрије у Пећи, монашка традиција инспирисана хагиографијом представљена је низом светих (анахорета, врача и мученика) и једном сценом – Причешћивање свете Марије Египћанке (раније је речено да су ктиторовом интервенцијом на олтарском луку насликана четири столпника).

На јужном зиду поткуполног простора у првој зони је, као први у низу, представљен "начелник монасима"- св. Јован Претеча и Крститељ Господњи у непосредној близини капеле (ђаконика), коју му је ктитор архиепископ Данило II посветио. До њега је св. Сава Јерусалимски (Освећени) који предводи монахе (иако је живео касније од свих монаха ту представљених из Египта и Палестине од III до VI века) и слави се 5. децембра. Други подвижнички пар чине св. Антоније Велики (17. јануар) и св. Арсеније (8. мај). У југозападном травеју су други свети

¹⁰³² гр. ἄσκησις=вежбам, подвизавам- Аскеза је један од саставних елемената хришћанске духовности, прва лествица духовног успињања. Други степен чини *созерцање* до кога се душа узноси врлинама (контемплација, грч. Θεωρία, лат. contemplatio)- виђење, умно гледање, посматрање, созерцање, друга лествица познања и духовног успона, на коју се стиже након практиковања врлина или бестрашћа, док је следећа лествица непосредно гледање Бога или непосредно сједињење са њим, тј. прелаз од катафатичког ка апофатичком Богословљу (гр. Θεόσις, лат. deificatio- обожење).

¹⁰³³ Монаштво (од речи гр. μοναχός- μοναστικός= самац, усамљеник; μοναχοί= усамљеници) се, у току историје, развијало у два облика: 1. анахоретски или отшелнички (од гр. речи Αναχωρεῖν= отићи, удаљити се) пустињски (од гр. речи ἐρημός, лат. eremus= пустиња), идиоритмијски (κελία, κελία, лат. cellae= поједине колибе), или μοναστήρια= станова за усамљенике, или φροντιστήρια= места за медитацију= издвајање од света да би се живело у издвојеним ћелијама, које се зову скитови или колибе где су се аскетски подвизавали. 2. киновијски или општежитељни (од гр. речи κοινός + βίος, лат. coenobium), односно живот у организованој манастирској заједници. Постоје и монашке колоније = λαύραι у којима је био спојен киновитски и анахоретски живот. Назив λαύραι је преузет од Антонијевих монашких колонија, а тако се звао и један забачени део у Александрији који се састојао од раштрканих колиба.

¹⁰³⁴ Вид. Ј. Брија, Речник православне теологије, Београд 1999, стр. 41-42 са библиографијом.

подвижници: св. Јевтимије Велики (20. јануар) и св. Павле Тивејски (15. јануар), налазе се на јужном зиду, а св. Макарије Велики- Египћанин (19. јануар) и преподобни Онуфрије (12. јун, +400) су у вратима, док је поред врата св. Павле с Латроса (+955, а слави се 15. децембра). Познати бранилац икона св. Теодор Студитски (+ 826, а слави се 11. новембра), насликан је на западном зиду испод попрсја Христа Пантократора (*ΙC ΧC Παντοκράτορ*), јер је бранио његове иконе од иконокласта.

У отвору западних врата је св. Герасим (+475, а слави се 4. марта), савременик св. Јевтимија Великог и св. Саве Јерусалимског, као и једина сцена из монашке традиције овде насликана – Причешћивање св. Марије Египћанке, чије је сликање, као и појединачни ликови светаца, инспирисано хагиографијом. Поред врата стоји, као чувар светиње (гр. ὁ Φύλαξ), св Арханђел Михаило са исуканим мачем, бранећи да у цркву уђу нечисте силе и људи нечиста срца (" Смртници који гледате исукани мач, они који сте богохулни и лакомислени, или се брзо скрушите у покајању, или не дотичите божанска врата, јер ја, некада чувар старог раја, постављен сам за чувара овог новог Едена"¹⁰³⁵).

У северозападном травеју северног зида, у близини ктиторовог саркофага, представљени су св. мученици, св. лекари и св. ратници. Овим категоријама не припада само св. Алексије човек Божији (+411, а слави се 17. марта), представљен у попрсју, подигнутих руку, међу св. врачима на источном зиду северозападног травеја.

Ктитор Богородице Одигитрије, велике припрате и црквице Св. Николе у Пећи., архиепископ Данило II, насликан је на западном зиду наоса у монашкој одећи са литургијском одеждом, како у рукама носи модел својих горе поменутих грађевина, док је на друга два сачувана портрета у епископској одежди. У отвору зида је Богородица Одигитрија са Христом, којима пророк Данило препоручује ктитора.

У лунети западних врата, испод велике композиције Успења Богородице, насликана је њена икона са молитвено подигнутим рукама.

¹⁰³⁵ Ерминија, 559.

Ваља напоменути да раније поменути избор и редослед приказивања пустиножитеља и монаха, представља лични израз ктитора, архиепископа Данила II, који је у поворци стојећих светаца прво место уступио пустинослужитељима и монасима. Али, у Животу краља Милутина, писац Данило Пећи, помиње по имену само св. Варлаама и Јоасафа, а не позива се ни овде нити у другим животописима на познате отшелнике који су по његовој замисли насликани у цркви Богородице Одигитрије у Пећи, док Данилов животописац пореди свог учитеља са св. Јевтимијем Великим.¹⁰³⁶

Свети Јован Претеча „начелник монасима“, приказан на челу поворке монаха¹⁰³⁷ у првој зони, на свитку који држи у десној руци има текст: " **покаите се приближи ко се царствіе нѣбесноє**". Архиепископ Данило II је наложио сликару да у друштву са Св. Јованом Претечом прикаже св. Саву Јерусалимског (439-532) на челу свих подвижника ту представљених иако је био млађи од њих. Углавном није уобичајено да се на челу светих монаха, до св. Јована Претече, налази св. Сава Јерусалимски, зато што је млађи од анахорета приказаних после њега. Прво место, од XII века надаље, најчешће заузима св. Антоније Велики (Нерези, Бачково, наос у Пафоској испосници, Св. Врачи у Костуру, Лагудера, Студеница, Богородица Прекрасна у Охриду), који је увек испред Саве Јерусалимског и св. Јевтимија. Збору светих који је Свети Сава одабрао за милешевски нартекс, најближи је онај који је одабрао Данило за свој главни храм у Пећи.¹⁰³⁸ Редослед светих испосника Египта и Палестине, идеалних узора Данила II, и монаха, насликан је према ктиторовом личном избору, који изгледа особен у односу на временски најближе живописане српске храмове. Данило је пустиножитељима и монасима, смештеним у првој зони, додао св. Павла са Латроса (X веки), док је попреје св. Алексија Божијег човека међу светима у другој зони. Овај свети је, интервенцијом ктитора, приказан међу светим врачима, на источном зиду северозападног травеја, где је и

¹⁰³⁶ "Други Јевтимије пустиножитељ"- српскосл. "съ же Богоу послушливыи именемъ господьнимъ противлаже се ѿмоу , вторымъ Ювѣтимије поустынныи житель, повѣждае зъловъдывааго " – ЖД II Даничић, 339; Мирковић, 257.

¹⁰³⁷ По С.Радојчићу, Старо српско сликарство, Београд 1966, 126-127), "поворка светих монаха и испосника у Одигитрији спада у најлепше галерије те врсте у византијском фреско сликарству XIV века, а приказане су стојеће монументалне фигуре анахорета необичног изгледа полунагих или у неубичајеној одећи".

¹⁰³⁸ С. Томековић, Монашка традиција, 427.

криторов гроб, место на коме је Алексије насликан можда се може објаснити улогом Пресвете Богородице чија му је икона помогла да буде препознат и уведен у храм у Едеси.

Свети Сава (*свѣтѣмъ Савѣ*, 5. децембар) Његово житије¹⁰³⁹ и житије св. Јевтимија Великог, као и многа друга светитељска житија, описао је Кирил из Скитопоља, у Галилеји (око 514. до око 557) и она представљају драгоцен извор за познавање исихазма уопште, али и за познавање учења св. Симеона новог Теолога.

Сл. 313. Свети Јован Претеча и Свети Сава Јерусалимски

¹⁰³⁹О преподобном Сави Јерусалимском видети: Н. Delehaye, *Sinaxarium Ecclesiae constantinopolitane*, Bruxelles 1902, col. 281-282; E. Schwartz, *Kyrillos von Scythopolis*, Leipzig 1939. и француски превод А. J. Festugiere (*Lea moines d' Orient*, III/ 2, Paris 1962), 85-20; Ј. Поповић, *Житија светих за 5 децембар* ; Пролог, 894-895.

Сл. 314 Свитак у руци св Јована и свитак који носи св Сава

По Ерминији (стр. 415), Свети Сава Јерусалимски приказује се "стар, раздвојене браде, без длака (Ваџарос) између доње усне и подбратка", док на свитку има текст: "Ко је победио, победио је природу, тај је стао изнад природе".

У пећкој Одигитрији је **свѣтлы Сава**, насликан до св. Јована Претече, још увек снажан човек, ретке косе и седе, на двоје раздѣлене браде; доња хаљина му је вешто потпасана, а откривена је зато што му се широка мандија надима на ветру. Он, као и Јован Претеча, има у десној руци свитак са текстом: " **яко свѣтлы възлюблени стежите мѣсто цедротъ** ", док леву руку приноси стомаку.

Други подвижнички пар чине св. Антоније Велики (17. јануар) и св. Арсеније (8. мај). Преподобни Антоније Велики¹⁰⁴⁰ (251-356 **свѣтлы ѿндонне**) је "Отац пустиње-оснивач отшелничког или пустињског монаштва"¹⁰⁴¹ и његово житије садржи образац монашког аскетизма. Житије св. Антонија, које је најкасније до 365. године написао св. Атанасије Александријски (295-373) који га је познавао, као и св. Пахомија (290-340), оснивача киновијског монаштва, постало је узор за целокупну хришћанску хагиографију. Ово житије, за које је с правом речено да представља историју једне духовности- хришћанског подвижништва, због веродостојности и

¹⁰⁴⁰ Ерминија, 341, 379, 415, 514, 535; Н. Велимировић, Пролог, 46- 47; Ј. Поповић, Житија светих за 17. јануар; Д. Богдановић, Ликови светитеља, 19-20; Delehaue, Synaxarium col. 397- 398. О изворима за његов животопис PG 26, col. 835- 976.

¹⁰⁴¹ Ј. Поповић, Житија светих за 17. јануар, 521-550.

уметности¹⁰⁴² представља извор првог реда јер је писац познавао св. Антонија и од њега добијао поуке у духовним питањима, нарочито у вези са аријанцима. Ваља напоменути и да су на коптском језику остале забележене и многе поуке св. Антонија, које је диктирао. Налазе се у посебној збирци али и у другим источним отачницима. Из њих је могуће васпоставити духовни портрет преподобног Антонија.

Св. Антоније Велики, оснивач отшелничког или пустињског монаштва, представљен је са св. Арсенијем (8. мај) западно од доњег прозора јужног зида наоса Богородичине цркве. Први је старији човек кратке и седе на двоје раздвојене браде, која је између доње усне и подбратка раздвојена, носи схимничку одећу и аналав, док му се на глави налази капуљача („сирски вео“)¹⁰⁴³, десном руком благосиља, а у левој му је савијен свитак. По препоруци Ерминије, стр. 415, на свитку који носи треба написати следећи цитат: "Да се не би преварио ($\mu\eta$ 'απατῶ), монаше, насићавањем утробе; покорност с уздржљивошћу потчињавао демоне!" Међутим Св. Антоније из ове Данилове задужбине на развијеном свитку има текст " ✠ ἡσποδῆι ναῦτι με κλω σπασῶ σε... "

Сликање отшелника, близу најсветијег дела цркве, олтара, највероватније одговара тражењу Даниловом. Да је киновија за Данила мање важна од отшелништва, видно је и у давању предности сликању отшелника.

Св. Арсеније¹⁰⁴⁴ (8. мај) – с[в]ѣт[ы] Арсение потиче од хришћанске римске патрицијске фамилије. Изучавао је грчки и латински језик, светске науке и философију, али је исто тако образован и у духовним мудростима и касније је постао ђакон велике цркве у Риму

Свети Арсеније, насликан у друштву св. Антонија, западно од доњег прозора јужног дела наоса Богородичине цркве, крупна је фигура са седом косом и брадом која је такође седа али широка и дуга. Носи одећу схимника са аналавосом. Развијени свитак му је у левој руци, док десну приноси грудима.

¹⁰⁴² Д. Богдановић, Ликови светитеља, Бања Лука 2008, 19-20.

¹⁰⁴³ В. Петковићу, Известия, 158

¹⁰⁴⁴ Ерминија, 415; Н. Велимировић, Пролог, 327- 328; Ј. Поповић, Житија светих за 8. мај; Delehaye, Sinaxarium, col. 665- 666 и Aporhtegmata patrum, in: PG 65, col.88- 108.

Сл. 315. Свети Антоније и свети Арсеније

Сл. 316. Свети Јевтимије

Даниловим деловањем насликани су св. Јевтимије Велики, Герасим Јордански и Сава Јерусалимски, свети који су нашли компромис између отшелништва и киновије.

Св Јевтимије, 377-473.г. (*свѣтлы ѿвѣтмије*, 20. јануар)¹⁰⁴⁵ , насликан је у југозападном травеју Богородичине цркве, блиско препорукама старих сликарских приручника. Неки његови ученици били су славни светитељи, као: Кирија Отшелник, Сава Јерусалимски, Теоктист и други...

На јужном зиду, северно од јужних врата, јужног угаоног простора наоса, насликан је св. Павле Латријски¹⁰⁴⁶ (15.децембар, +955), до њега је св. Онуфрије¹⁰⁴⁷ (*ОнуѢфрије*; 12. јуни, + око 400), насликан по дебљини зида јужних улазних врата. Наспрам св. Онуфрија насликан је, по дебљини зида, св. Макарије¹⁰⁴⁸ (*свѣтлы Макарије*; 19. јануар, +390). На осталом делу јужног зида насликани су у стојећем ставу на заједничком пољу димензија 164x 170, св. Павле Тивејски (15. јануар, +342) и св. Јевтимије Велики (20. јануар, +473). Обојица су приказани фронтално, други је стар и ћелав, са једним праменом косе и дугом брадом до појаса, а одевен је у дугу белу хаљину, преко које је тамни огртач. Јагодице, чело и нос истакнутог подвижника наглашени су белим рефлексима, док су сенке сиво-маслинасте боје. Скоро на исти начин приказан је и нешто касније у Дечанима¹⁰⁴⁹.

И Павле Тивејски, чувени подвижник из Доње Тебе у Египту, такође приказан блиско препоруци из Ерминије,¹⁰⁵⁰ у позним је годинама, са седом таласастом косом која му допире до рамена и на којој је крзнена ишарана капа од рогозине; седа брада му допире до појаса. На себи има дугу ризу од рогозине,

¹⁰⁴⁵ О упуству за сликање св. Јевтимија, видети: Ерминија, 415.

¹⁰⁴⁶ Ерминија, 43; Н. Велимировић, Пролог, 922; Ј. Поповић, Житија светих за 15. децембар; Delehaeye, *Sinaxarium*, col. 312. О писаним изворима за његов животопис видети Н. Delehaeye, in: *AB*, 11, 1892, 19- 74, 136-181; Th. Wiegand, *Der Latmos, Milet III*, 1, Berlin 1913, 105- 157.

¹⁰⁴⁷ Ерминија, 421; Н. Велимировић, Пролог, 417; Ј. Поповић, Житија светих за 12. јун; Delehaeye, *Sinaxarium*, col. 745- 746; В. Latyšev, *Menologii anonymni byzantini saecoli X, II*, St. Petersbourg 1912, 40- 46.

¹⁰⁴⁸ Ерминија, 419, 560; Н. Велимировић, Пролог 51; Ј. Поповић, Житија светих за 19. јануар; Delehaeye, *Sinaxarium*, col. 401- 402. За писане изворе о његовој хагиографији видети А. Gullaumont, *Le probleme des deux Macaire dans les Aporphthegmata Patrum, Irenicon*, 1, Chevetogne, Belgique, 1975, 44- 59.

¹⁰⁴⁹ В. Петковић, Дечани II, стр. 3, таб. 95.

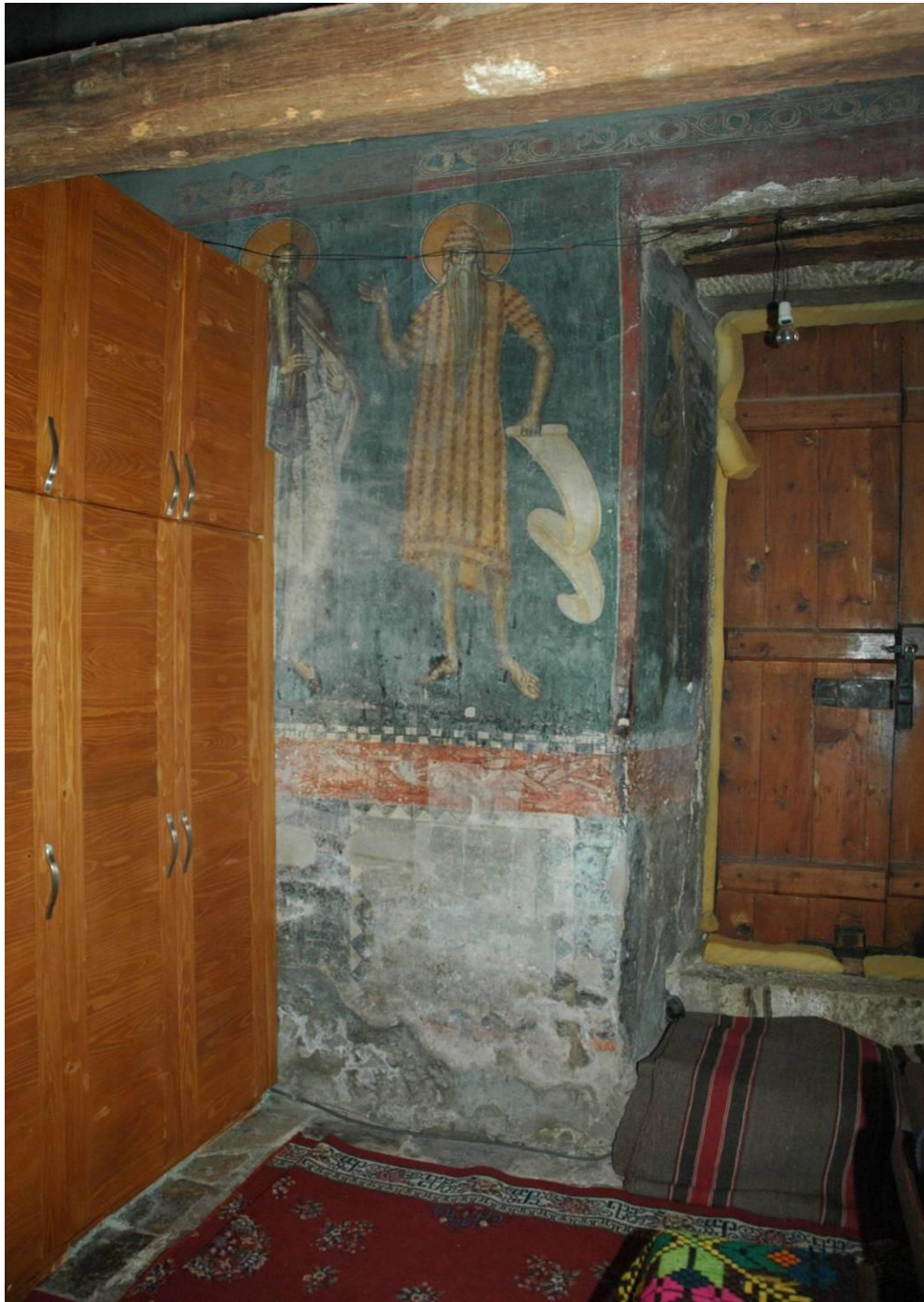
¹⁰⁵⁰ По Ерминији, 417, св. Павле Тивејски се слика као: "стар с брадом дугом до појаса, одевен у рогозину", док му се на свитку исписује текст: "Дани су нама смртницима као пољска трава, рекао је Давид; нико нека у то не сумња. Зато нам приличи да се цео живот хранимо и одевамо травом". У Даниловој задужбини, цркви Богородице Одигитрије, Павле Тивејски носи неисписан свитак у левој руци.

ребрасто ишарану белом и браон бојом. Подвижник у левој руци држи свитак без текста¹⁰⁵¹.

Сл. 317. Свети Павле Тивејски

¹⁰⁵¹ М. Ивановић, Црква, 148.

Сл. 318. Поглед на јужни угаони простор у ком су свети Јевтимије и свети Павле Тивејски (поред јужних врата)

Сл. 319. Свети Макарије Велики

Пада у очи да Данило није наложио сликару да наслика Св. Пахомија, оца монаштва са заједничким животом, а заповедио је да се поред оснивача отшелничког живота, преподобног Антонија и његових следбеника отшелника, наслика отац тзв. скитских монаха из доњоегипатске пустиње, зване скит, свети Макарије Велики –Египћанин¹⁰⁵² (свѣтлы Макарије, 19. јануара). Преподобни је представљен фронтално, са погледом упереним према посматрачу. Насликан је по дебљини зида као веома стар човек дуге седе косе и браде, што му преко наог тела допире до стопала, док му је лице аскетски испијено, а обрве кратке и седе¹⁰⁵³.

У XIV веку је веома ретко сликан и св. Павле с Латроса, који је, пре Пећи, приказан у Протатону (1300), а касније у нартексу Пантократоровог храма у Дечанима и можда у Леснову, где је избрисан натпис, али последњи свети на јужном зиду, по изгледу (проћелав, кратке косе и са брадом средње дужине, у крзненој одећи и огртачем са аналавосом), сличан је пећком и дечанском. Други примери нису сасвим поуздани.

Преподобни Павле с Латроса¹⁰⁵⁴ (15. децембар) , био је родом од Пергама; а подвизавао се на Латријској гори у Малој Азији. Прославио се подвизима и бројним чудима. У пећкој Оидигитрији, вољом ктитора, насликан¹⁰⁵⁵ је на јужном зиду наоса, северно од јужних врата. Приказан је en face, као ћелав и мрзовољан старац, са брадом раздељеном у пет праменова и отпуштеним брковима. Одевен је у козју кожу, у левој руци држи неисписан свитак¹⁰⁵⁶. Скоро на исти начин је сликан и у Дечанима¹⁰⁵⁷.

¹⁰⁵² О преподобном Макарију Египћанину видети: Н. Delehaye, *Sinaxarium*, col. 401-402; Писане изворе о његовом животу в. Gullaumont, *Le probleme des seus Macaire dans les Arophthegmata Patrum*, Irenicon, 1, Chevetogne, Belgique, 1975, 44-59; Ј. Поповић, Житија светих за 19. јануар; Н. Велимировић, Пролог, 51; Ерминија, 419.

¹⁰⁵³ По Ерминији (стр. 419), овај светац се слика као "веома стар".

¹⁰⁵⁴ О св. Павлу Латријском видети: Delehaye, *Sinaxarium*, col. 317; О његовом писаном живопису cf. *Idem*, in *Anal. Boll.*, 11, 1892, 19-74, 136-181; Th. Wiegand, *Der Latmos*, Milet III, 1, Berlin 1913, 105-133 и 136-157; Охридски пролог, 929; Житија светих за 15. децембар, Ерминија, 423.

¹⁰⁵⁵ По Ерминији, 423, св. Павле Латријски се сликао као "стар, ћелав, с брадом раздељеном на пет праменова, одевен у козју кожу".

¹⁰⁵⁶ М. Ивановић, Црква, 148.

¹⁰⁵⁷ В. Петковић, Дечани II, стр. 51.

Сл. 320. Свети Павле с Латроса

Свети Онуфрије, (свѣтѣгы Онуфриѣ, 12. мај), слика се по Ерминији , 421, као "стар, наг, дугокос с брадом дугом до стопала", а на свитку који носи је исписан текст: "Засићење утробе нека те не одвоји од Христа , / кал страсти нека те не наслеђује,/ иначе ћеш плакати у свепрождирућем пламену!"

Свети Онуфрије¹⁰⁵⁸ је представљен по дебљини зида јужних улазних врата у наосу Богородице Одигитрије до св. Павла Латријског. Стар је и наг, дугокос и са брадом која му допире до стопала. Док посматра руку која благосиља из сегмента

¹⁰⁵⁸ О св Онуфрију видети: Н. Delehaye, *Sinaxarium Ecclesiac Constantinopolitanae*, Bruxelles 1902, col. 745-746; В. Latyšev, *Menologii anonymni Byzantini saecoli X, II*, St.- Petersburg 1912, 40-46; Охридски пролог, 417; Ј. Поповић, *Житија светих за 12. јун*,

неба у углу, руке су му склопљене у молитвеном ставу. Овај истакнути подвижник је насликан у припрати Старог Нагоричина¹⁰⁵⁹ у календарским сценама Минолога .

Сл. 321. Свети Онуфрије

Скоро у свим значајнијим декорима, од XI века надаље, приказиван је и св. Теодор Студит, на пример, Св. Лука у Фокиди, Неа Мони на Хиосу, Св. Софија Солунска, Нерези, Сопоћани, Богородица Перивлепта у Охриду. Наведени примери су пре XIV века, у ком је представа св. Теодора Студита углавном обавезна. Св. Теодор Студит, иако присталица киновитске традиције значајнији је за ктитора као представник бранилаца икона.

Св. Теодор Студит¹⁰⁶⁰ (11. новембар ;+826; Θεωδορὸς Ὁστώνησις), знаменити константинопољски песник, и игуман Студитског манастира (у којем је било и до

¹⁰⁵⁹ Старо Нагоричино, стр. 3; Наведено према М. Ивановић, Богородичина црква, 148

1000 монаха), најчешће има седу, скоро ћелаву главу, белу браду и јерејску одећу (епитрахил украшен драгим камењем и везом, као и огртач с крстом).¹⁰⁶¹ Св. Теодор Студит је у цркви Богородице Одигитрије приказан у целој фигури испод великог попрсја Христа Пантократора на западном зиду. Овај занимљиви и надарени човек, који је предводио монашку опозицију против владара и патријарха и учествовао у црквеним пословима, насликан је у овој Даниловој задужбини фронтално као старац издуженог лица, ћелаве главе и дуге раздељене браде, а одевен је у презвитерску одећу¹⁰⁶². Стихар који носи је тамноплав, а епитрахил богато украшен бисерима је тамножут, на грудима преподобног је крст, што је симбол његовог исповедништва, док му је фелон са бордуром око врата црвен. Велики исповедник Православља и организатор монашког живота у престоничком манастиру благосиља десном руком, а у левој му је свитак без текста.

Његов најстарији сачувани портрет је у Менологу василевса Василија II који потиче са краја X века¹⁰⁶³.

¹⁰⁶⁰ О св. Теодору Студиту видети: Delehaeye, *Sinaxarium*, col. 214-216. О његовој агиографији, дело Михајла монаха у: PG 99, col. 233-328; Охридски пролог, 830; D. Mouriki, *The Portraits of Theodore Studites in Byzantine Art*, JÖB 20 (1971) 249-280; О иконографији Теодора Студита видети и Ј. Радовановић, свети Теодор Студит са Христом Пантократором у Богородичиној цркви у Пећи, in: *Иконографска истраживања српског сликарства XIII и XIV века*, Београд 1988, 24-25. Радовановић је у нап. 1., према Димитрију Богдановићу навео све рукописне зборнике српске рецензије у којима се налазе појединачно или у зборницима са другим писцима, радови Теодора Студита (Д. Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978); Ерминија, 417, 429.; За различите редакције његовог житија cf. PG 99, 113-328; ВН II 279-281; Архимандрит Јустин Поповић, *Житија светих, новембар*, 231-265; Видети и Г. Острогорски, *Историја Византије*, 160, 187, 188, 192, 202, 204-206, 224.

¹⁰⁶¹ По Ерминији, 417: "стар, ћелав, раздвојене браде", док му је на свитку текст: "Постидите се безаконици, који блебећете против Господа..."

¹⁰⁶² Према Житију рукоположио га је патријарх Тарасије Константинопољски (784-806), в. Ј. Поповић, *Житија светих, Новембар*, Београд 1977, 235.

¹⁰⁶³ Cf. Ј. Радовановић, *Св. Теодор Студит са Христом Пантократором у Богородичиној цркви Пећке патријаршије*, 26 и нап. 12 са литературом.

Сл. 322. Свети Теодор Тимотим (759- 826)

XLI Цртеж Христа Пантократора и Теодора Студита (Преузето из расправе Ј. Радовановића, Теодор Студитски са Христом Пантократором, у Богородичиној цркви Пећке патријаршије, Београд 1988)

У спису Антиеретикос, Теодор Студит наглашава разлику између узора и лика, као и између служења Богу (Λατρεία) и поштовања икона (Προσκύνησις).

Теодор Студит, настојатељ Студитског манастира и патријарх константинопољски Никифор (806-815) су, ослањајући се на суптилне христолошке аргументе, побијали аргументе другог иконоборачког сабора (815.године), те су (као и раније св. Јован Дамаскин око 675-749) у својим "беседама" дали велики допринос православном предању у борби против иконобораца. Теодор Студит спада у најзначајније законодавце за општежитељни монашки живот.¹⁰⁶⁴

На западном зиду наоса, изнад бранитеља икона св. Теодора Студита у другој зони (дели их орнамент), насликан је у облику фреско-иконе величанствени Спаситељев лик- Исус Христос Сведржитељ (ΙC ΧC ΠΑΝΔΟΚΡΑΤΟΡ). Приказан је допојасно у фронталном положају, зреле је доби, озбиљног самилосног лица и без наглашене строгости, уобичајене код овог монументалног иконописног типа у куполама цркава. Има дужу косу и краћу, на двоје подељену браду црвенкасте боје. Христов нимб је окернозлатан што је у вези са његовим статусом у земаљској и небеској Цркви, као и "златном Светлошћу". На нимбу се виде три бисером украшена крака крста, док четврти заклања Христова глава. Христос носи одећу свога доба: хитон тамноцрвене боје (симбол његове божанске природе) и химатион тамноплаве боје (симбол његовог земаљског оваплоћења). Свевладар, Космократор (владар Земље и целокупног Универзума) благосиља десном руком великог борца за поштовање његове иконе Теодора Студита, док му је у левој полуотворени свитак жућкасте боје.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶⁴ Ј. Радовановић у н.д. нап. 40 наводи све оно што је поред Студитског типика, Теодор написао као и изворе у којима се његова дела налазе.

¹⁰⁶⁵ По Ерминији Дионисија из Фурне (Ерминија, 553), препоручује се приказивање Христа Пантократора са отвореном књигом и пригодним исписаним текстом из Јеванђеља по Јовану: "Ја сам свјетлост свијету, ко иде за мном неће ходити у тами, него ће имати свјетлост живота" (Јн 8, 12).

Сл. 323. Исус Христос Пантократор

На источном преградном зиду Даниловог гробног одељка, изнад нише, до св. Јакова Персијанца насликан је допојасно и са подигнутим рукама св. Алексије Божији Човек¹⁰⁶⁶ (свѣтѣгы Алексіе чловекъ б[о]жи, 17. март).

¹⁰⁶⁶ О св. Алексију Божијем човеку видети: Н. Delehaye, *Sinaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxelles 1902, col. 543-544; F. M. Esteves Pereira, *Légendes grecques de l' Homme de Dieu Saint Alexis*, АВ,19, 1900, 241-253; Охридски пролог, 171-172; М. Башић, *Из старе српске књижевности*, Београд 1911, 65-72; Д. Богдановић, *Ликови светитеља*, 61-62; Ј. Поповић, *Житија светих за 17. март*; по Ерминији, 423 "сличан Претечи".

Сл. 324. Свети Алексије- Човек Божији

Иако је школован за римског патриција, и родитељи су му били припремили свадбу, незадовољан христијанством свога дома, напустио је све: невесту која је очекивала мужа, родитеље што су га несебично волели и удобност њиховог патрицијског дома, јер га је чежња да доживи Бога у аутентичној библијској средини одвела у град Едесу, у Месопотамији, где се у храму пресвете Богородице чувао Христов нерукотворени лик (Μανδηλιον), који је Христос послао едеском владару Авгару. Након поклоњења Христовом нерукотвореном лику Алексије је поделио све што је имао, пребукао се у просјачку одећу и следећих 17 година непрестано се молио у припрати Богородичине цркве у Едеси. Тако је овај богати патриције уместо да постане пратилац римских императора, за шта су га раније у Риму припремали, постао човек Божији. Кад се у Едеси прочуло да је богоугодник Божији, не желећи да се храни људском таштином, седе на лађу да би отпловио до Лаодикије, али, по промислу Божијем, на мору се деси велика бура, лађа би занесена и доплови до његовог родног Рима, где Алексије, сматрајући то као прст

Божији, нађе уточиште у очевом дому. Иако га отац није познао, будући милосрдан и ојађен неизвесном судбином свог сина, прихватио је човека Божијег и дозволио му да живи у некој помоћној просторији у свом дворишту. И тако Алексије, уместо да буде млади господар, у очевом дому и даље непознат, симболичних седамнаест година, живи као просјак међу робовима свога оца, о хлебу и води. Ту слуша уздахе свог оца и плач своје мајке и трпи понижења од својих робова. Тек након његове смрти, исписани свитак пронађен у његовој десној руци, откриће родитељима присуство сина, а небески глас који римски епископ Инокентије чује за време његовог упокојења (17. марта) сведочи да је Алексије био "човек Божији".

Фигура св. Герасима и Причешћивања св. Марије Египћанке, смештени су у отвору западних врата пећке Одигитрије, док поред врата стоји св. Арханђел Михаило.

Преподобни Герасим Јордански- *Свѣтѣмъ Герасимъ* (+475, а слави се 4. марта), слика се, по Ерминији, 419, као "стар, густе браде". Блиско овој препоруци насликан је и у западном порталу Богородице Одигитрије.

Лик св. Герасима Јорданског јавља се релативно касно у сликарству. Пре XIV века позната су само два приказа тог светог, и то у олтарском простору Пафоске испоснице и Милешеви.¹⁰⁶⁷ У XIV веку, под утицајем Свете Горе, овај свети добија своје место, на пример, у Старом Нагоричину, сликаном менологу у Грачаници, сликаном менологу у Трескавцу, Андреашу и, можда, Хиландару. Његов живот је сликан у Св. Николи Орфанос у Солуну и у Иванову.¹⁰⁶⁸

¹⁰⁶⁷ С. Томековић, Монашка традиција, 427.

¹⁰⁶⁸ Исто.

Сл. 326. Преподобни Герасим Јордански

Лик преподобног игумана Герасима је многоструко привлачан. Он је један од организатора источног монаштва, одушевљени и строги подвижник који је са аскезом спајао теологију и, након кратког застрањивања у евтихијанизму, под утицајем преп. Јевтимија Великог, вратио се правој вери.

У његово време су се у египатским пустињама подвизавали бројни монаси, отшелници и киновити. Умесно је напоменути да је Египат био главни расадник

хришћанске духовности, и то не само за блиски Исток, већ и за читаву државу Ромеја. Две теме су непрекидно заокупљале овог великог подвижника: личност Господа Исуса Христа и његова жртва, као мистерија свете тајне евхаристије¹⁰⁶⁹.

Преко пута сцене Причешћивање свете Марије Египћанке, смештене на улазу у храм Богородице Одигитрије, на западном зиду наоса, у првом појасу изнад сокла украшеног црноцрвенкастим орнаментима, смештеним у поља квадратног облика, насликане су стојеће фигуре светаца. Фигура преподобног Герасима (*свѣтъ Герасимъ*), насликана је јужно од поменутих врата, по дебљини зида. Преподобни је представљен лицем спреда према посматрачу (*en face*), десна рука му је преко појаса, док у опуштеној левој има свитак на коме није исписан текст. Представљен је као старији човек са бујном брадом (како се тражи у старим сликарским приручницима)¹⁰⁷⁰, глава му је округла, чело високо и са залисцима, коса кратка и седа. Бела хаљина коју носи пада му у наборима до земље, док му је огртач који носи преко црвене хаљине вишњеве боје. Позадина иза преподобног плава је у горњем делу, а тамносива у доњем делу¹⁰⁷¹.

Низ ликова св. врачева, великомученика и отшелника, насликаних у првој зони на северној и јужној страни наоса Богородичине цркве у Пећи (изван олтара), завршава се приказом преподобне Марије Египћанке¹⁰⁷² (рођ. око 445.године, упокојила се 522, а прославља се 1. априла), коју на улазу у храм причешћује старац Зосима (рођен око 425.године, упокојио се кад је имао близу сто година, а слави се три дана касније од преподобне Марије Египћанке, тј. 4 априла), док је преко пута њих насликана стојећа фигура преподобног Герасима. Житије преподобне Марије Египћанке, која се празнује 11. марта, написао је свети Софроније патријарх Јерусалимски (од 634. до 638.године).

¹⁰⁶⁹ Вид. Д. Богдановић, Ликови светитеља, 51-52.

¹⁰⁷⁰ Вид. Ерминија, 419.

¹⁰⁷¹ М. Ивановић, Црква Богородице Одигитрије, 138.

¹⁰⁷² О Марији Египатској видети: (Софроній), Жизнь преподобной Маріи Египетской, Санкт Петербургъ 1855; Н. Delehaeye, Synaxarium ecclesiae Constantinopolitane e Codice Sirmondiano, Bruxellis 1902, col. 528, 13- стоји да је Софроније написао Житије Марије Египћанке (под 11, III); Ј. Поповић, Житија светих за 1.април; Н. Велимировић, Охридски пролог, 235-236; Д. Богдановић, Ликови светитеља, Београд-Бања Лука 2008², 67-68; С. Радојчић, Текстови и фреске, Горњи Милановац 2002, 40-44; 52-56; Преподобна Марија Египћанка, Од грешнице до светитељке, издавач: Црква Св. Петке у Рогојевцу 2005.

Сл. 327. Причешивање Марије Египћанке

Софроније је повест о преподобној Марији Египћанки чуо на почетку свог монашког живота у неком манастиру, записао је да се не заборави и да послужи као прави пример некадашње грешнице која се подвигом кајања преображава и постаје света и преподобна жена "прототип монахиње и светице". Текст житија Марије Египћанке, која је на почетку бескрајног списка "светих грешница", тј. праобраз оствареног покајања, познат је од VII века (од других "светих грешница", најпознатије су, наравно после ње, света Теодора Александријска – 11. септембар и света Теоктиста Лезбоска -9. новембар; Ἡ Θεοδώρα ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, Ἡ ἁγία Θεοκτίστη ἡ Λεσβία). Православна црква је преподобној Марији Египћанки

посветила пету недељу Великог поста, када се у служби ове недеље у посном триоду велича њен велики подвиг.

У монументалном зидном сликарству сцене из живота Марије Египћанке јављају се изгледа први пут у пећинским црквама Келеђлар килисе и Токали килисе у Кападокији, чије је датовање из прве половине X века, а друге између 963-969¹⁰⁷³ и Јиланли Килисе (XII-XIII), где је насликана сцена *Причешћа Марије Египћанке*¹⁰⁷⁴. У XII веку на западном зиду је у Бетанијцу, у Грузији насликано Причешће Марије Египћанке¹⁰⁷⁵. Али, треба напоменути да се Причешће Марије Египћанке у почетку било само део њеног опширнијег животописа¹⁰⁷⁶, које се приликом самосталног приказивања прво јавља у источном делу цркве у X веку (Токали Килисе, Чавушин) и XII веку (Асину, Самарина). У Врдзији су између 1184-1186.године, преподобна Марија Египћанка и старац Зосим фронтално представљени у луку изнад улазних западних врата. И у Лагудери та сцена је смештена према западу, где ће убудуће бити њено уобичајено место. Око 1260.године, на западном зиду капеле Св. Георгија у Хиландару, насликано је Причешће Марије Египћанке, а тридесетак година касније у Мистри на западном зиду цркве Светог Димитрија итд. У XIV веку се Причешће Марије Египћанке налази се у западном делу цркве у Зарзми, у Грузији (половином XIV), века цркви Св. Антонија код Сује на Криту (1382-1383), у цркви Св. Константина и Јелене у Охриду (крај XIV и почетком XV века) док је у Зауму насликано на фасади¹⁰⁷⁷.

¹⁰⁷³ E. Weigand, *Byz. Zeitschrift*, (1936) 337-397.

¹⁰⁷⁴ Радојчић, *Текстови и фреске*, 50.

¹⁰⁷⁵ В. Н. Лазарев, *История византийской живописи*, Т. I, Москва 1947, 183-184.

¹⁰⁷⁶ Крајем XIV на једној малој хиландарској икони на дасци (25x29,5cm), опширно је у 16 сцена илустровано житије ове светитељке. Ту је, између осталог, и сцена њене молитве пред иконом Богородице, смештене на зиду припрате јерусалимског храма (ротонде Васкрсења), где је опоменута и позвана на покајање (4. сцена). Ову икону је описао Светозар Радојчић, *Una Poenitentium*, Марија Египатска у српској уметности XIV века, in: *Текстови и фреске*, 2. преснимљено издање, Горњи Милановац 2002, 44-49.

¹⁰⁷⁷ Cf. С. Томековић, *Монашка традиција у задужбинама и списима архиепископа Данила II*, in: *Данило II и његово доба*, Београд 1991, 428. и нап. 32, 33 и 34. на истој страни.

Сл. 328. Причешиће Марије Египћанке (детаљ)

Марија Египћанка је насликана у композицији Страшног суда на челу хора блажених жена (αἱ ὁσῆαι γυναῖκες) у спољњој припрати катедралне цркве Богородице Љевишке у Призрену (око 1309) ¹⁰⁷⁸ на петом ступцу северног спољњег брода, где је приказана са пустињаком ¹⁰⁷⁹ а по С. Радојчићу, можда је била насликана и на старонагоричином минологију из 1317.године, где недостаје почетак априла када се ова преподобна празнује ¹⁰⁸⁰. Јако оштећена фигура Марије Египћанке налази се у дечанском минологију, док је на западном делу северног зида ¹⁰⁸¹ Пантократоровог храма (1347-1348) насликана у првој зони, што је иначе уобичајено за српске храмове од тридесетих година XIV века, пре Дечана насликана је у западним вратима Богородице Одигитрије у Пећи, а касније у Леснову.

Овде ћемо укратко приказати животопис Марије Египћанке, али, да би смо га боље схватили, ваљало би нешто рећи и о подвижништву преподобног старца

¹⁰⁷⁸ Видети Г. Бабић, Богородица Љевишка, Београд 1975, т. XLX.

¹⁰⁷⁹ Ив., стр. 65, нап. 39 и цртеж на стр. 132-133.

¹⁰⁸⁰ Сф. Радојчић, Текстови и фреске, 51.

¹⁰⁸¹ Овом сценом у Дечанима завршава се дуга поворка светитеља започета од олтара, а инспирисана аскетском хагиографијом- Сф. С. Томековић, н.д., 428.

Зосима. Овај светитељ се као монах подвизавао у неком манастиру, где је достигао висок ступањ подвижништва. Међутим, он почиње да запада у охولة мисли, наине, наилази сујетно мишљење да на земљи не постоји монах који му може указати на неки подвиг који он већ није извршио, као и да нема отшелника који га је превазишао својим делима. Након падања у гордост бива опоменут од анђела који му је ипак одао признање за подвиге које је учинио и да има и већих подвига и другачијих путева ка спасењу, те му је саветовао да напусти своју земљу, као некада патријарх Авраам, и да оде у манастир што се налази на пустом месту поред Јордана који је био непознат мирјанима. Зосима је послушао анђела, напустио је манастир у ком се замонашио и подвизавао и отишао у манастир на који му је указано. У том манастиру је на снази био необичан типик, наине, богослужења су била непрекидна и монаси су по сву ноћ стајали, певајући псалме, користећи у исхрани само хлеб и воду. Уз њих се и Зосима предао подвигу. После неког времена стигао је и Васкршњи пост, за чију је прву недељу, по њиховом типичу, презвитер служио Свету литургију, на којој би се сви причестили, и потом сви осим једног или два монаха тражили благослов од игумана да оду у пустињу где су се у самоћи подвизавали (свако на свој начин), све до Цвети када су се враћали у манастир не откривајући једни другима начин подвизавања. Тако је учинио и преподобни Зосима и једног дана док се молио у зајорданској пустињи угледао необично, наго и мршаво људско биће са кратком и седом косом, чијој се појави обрадовао јер већ двадесет дана није видео чак ни неку животињу, а камоли човека, те је потрчао за њим. Али, то необично створење се дало у бег, прешло поток и сакрило се. Преморени Зосим застаде а бегунац му, ословивши га именом: "Авва Зосиме!", рече да не може изаћи пред њега јер је жена без одеће и затражи му неки комад одеће да покрије своју наготу и да изађе пред њега. Зосима на то скиде своју изношену горњу хаљину и добаци је непознатој, која кад се огрну одећом приђе и тада започе велики дијалог између преподобног Зосиме и ове необичне жене уз повремене молитве, која му је на његове упорне молбе подробно описала своје житије. Рекла му је, између осталог, да је рођена у Египту и да је као дванаестогодишња девојчица побегла од родитеља у Александрију и кренула путем греха, где се следећих седамнаест година одала развратном животу. Једнога дана,

кад је имала двадесет девет година , жељна авантуристичког живота и у другим местима ("гоњена блудним огњем телесним"), укрца се на брод који је превозио ходочаснике који су пошли на поклоњење часном крсту у Јерусалим, изазивајући на њему скандале и наставивши са развратним животом и по приспећу у Јерусалим, саблажњавајући побожне поклонице.

Међутим, за празник Узношења часног крста бива опоменута од стране неке невидљиве силе, која јој, и поред њене жеље, никако не дозвољаваше да уђе у цркву, те док су сви остали ушли у храм Анастазиса она мораде, и после четири покушаја, да остане у припрати где је плакала ударајући се у груди. Ван себе и дубоко постиђена подигла је очи горе угледала на зиду икону Пресвете Богородице и, исповедивши своју грешност, почела да се моли обећавши да ће поћи тамо куда је Богородица буде упутила. Богородица је примила њену молитву, те је она ушла у наос, где је целивала часни крст, потом се вратила у припрату и у знак захвалности стала пред иконом Богородице, чији глас ју је упутио шта даље да ради, тј. да пређе на другу страну реке Јордана јер само тамо може наћи мир. Након изласка из припрате добила је од непознатог човека три новчића, за њих је купила три хлеба и кренула према Јордану. До реке је стигла исте вечери, сутрадан се причестила у манастиру Св. Јована Претече и након тога се превезла преко Јордана. Првих седамнаест година у пустињи(колико је некада била куртизана), Марију су мучила разна искушења и помисли са којима се борила, како каже, као са дивљим зверима . Након четрдесетседмогодишњег испосништва срела је авву Зосима коме је испричала ову чудесну и дугу повест из које наводимо сажетак и замолила га да јој следеће године на Велики четвртак, донесе Причешће, на обалу Јордана, где ће она доћи. Он је одржао обећање и након годину дана увече стигао са Причешћем и котарицом у којој је била скромна храна. Према месечини је угледао како је пустиножитељка прекрстила реку и ходала по води као по суху. Кад се причестила замолила га је да идуће године дође у онај исти поток где су се први пут видели. Идуће године, опет у време Великог поста, Зосима по договору, креће у пустињу да се сретне са испосницом, којој још увек не зна име. Међутим, налази њено мртво тело са прекрштеним рукама на грудима и лицем окренутим ка истоку, на оном истом месту где су се први пут срели и више главе написано на песку:"Погреби, аво

Зосиме, на овом месту тело смерне Марије, предај прах праху! Моли Господа за мене. Преставила сам се првог априла, у саму ноћ спасоносног страдања Христовог, по причешћу Божанственим тајнама" (Жизнњ, 74). У том тренутку појављује се огромни лав који својим шапама копа раку за сахрану чудесне светитељке Марије Египћанке, која се упокојила у Господу око 530.године у време владавине императора Јустинијана I Великог (527-565). Кад се преподобни Зосима вратио у манастир испричао је братији историју њеног живота, као и чуда која су се дешавала у његовом присуству. Преподобној Марији Египћанки, коју Црква истиче вернима као узор покајања, посвећена је пета недеља Великог поста.

У цркви Богородице Одигитрије у Пећи, прича о Причешћу Марије Египћанке¹⁰⁸², насликана око главних западних врата на дебљини зида, опширније је обрађена од осталих насталих у Србији у првој половини XIV века¹⁰⁸³: Богородица Љевишка (1309), Дечани у наосу (око 1340) и припрати (око 1350) и лесновској цркви (око 1348), јер су јој, поред илустрације њеног Причешћа и преподобног авве Зосима додана још два лика: допојасна фигура Богородице Оранта у лунети врата испод њеног Успења и крилати арханђео Михаило са исуканим мачем у десници на северном зиду до врата у улози чувара храма (Ο φυλαξ). Када се отворе двокрилна западна врата цркве сцена Причешћа Марије Египћанке бива заклоњена северним крилом врата. Ваља рећи да је ова сцена веома драматично компонована. Слика је узбуђеност дугогодишње пустиножитељке и велике покајнице Марије и преподобног некад сујетног Зосима, задивљеног њеним подвизима и чудима којима је присуствовао, нагласио немирним цртежом. Поред сваке фигуре стоји натпис: *С[в]ѣт[а] М[а]риѣ Егип[т]ени* окренута авви Зосиму је поцрнела и полунага, огрнута тамним огртачем има дугу седу косу, лучне проседе обрве и веома изражајне очи, нагло пружа десну руку према кашичици коју јој Зосим приноси да би је причестио. *С[в]ѣт[а] Зосима* је у светлој кошуљи широких рукава и

¹⁰⁸² Сцену су описали: С. Радојчић, *Текстови и фреске*, 52-53; *Исти*, *Старо српско сликарство*, 125; М. Ивановић, *Богородичина црква*, 139; Б. Тодић, *Иконографски програм*, 367; В.Ј. Ђурић, *Пећка патријаршија*, 162, пише: "Старац Зосима и Марија Египатска су на улазу у храм јер се египатска блудница преобратила у испосницу баш на вратима александријског храма...", што није тачно, јер се то десило на вратима храма Анастасиса у Јерусалиму.

¹⁰⁸³ По С. Радојчићу, појачано интересовање за Марију Египћанку, као и за друге егзотичне сцене, пренето је из Константинопоља у државу Срба у време владавине Стефана Дечанског, некадашњег заточеника у "престоници Ромеја"- *Текстови и фреске*, 52.

тамном плашту са капуљачом који му допире до изнад чланака, док му је на ногама црна обућа, окренут је полупрофилно, густа брада и коса на раздјелак су му, као и обрве, седе. Богородица Оранта са раширеним рукама, насликана у лунети изнад главних врата пећке Одигитрије, иако иконографски не одговара најстаријој икони Богородице Јерусалимске (Влахернитисе), са веома значајном улогом за почетак духовног пута Марије Египћанке, која се налазила изнад улаза у јерусалимску цркву Анастасиса, симболично је повезана са Причешћивањем Марије Египћанке и њеним увођењем у ред светитељки добротом Богородице, која дозвољава улаз у цркву и најгорим грешницима уколико се покају. Њен контраст је строги лик чувара храма арханђела Михаила (Архангъл Михаилъ), чији исукани мач у десници допире скоро до руке Богородичине и који у храм не пушта оне чије је срце нечисто.

329 Причешћивање св Марије Египћанке. (srpskobлаго.org)

Сл. 330. Северни угаони простор са саркофагом ктитора Данила II.

Сл. 331. Свети Вит

У првој зони западне стране ктиторовог грбног компартиента насликан је св. Вит¹⁰⁸⁴ (свѣтѣхъ витѣ; гр. Βίτος; лат. Vitus, који се слави 15 јуна). Према житију, рођен је на Сицилији од родитеља пагана а слави се заједно са својом дадиљом

¹⁰⁸⁴ Не помиње се у Ерминији; Н. Велимировић, Пролог, 425-426; Ј. Поповић, Житија светих за јун, Београд 1977. О хагиографским и иконографским изворима о св. Виту вид. М. Марковић, Култ Св. Вита (Вида) код Срба у средњем веку (са ранијом литературом), Зограф, 2006-2007, бр. 31, стр. 35-50.

Крискентијом и учитељем Модестом¹⁰⁸⁵, под чијим је утицајем крштен још у раном детињству.

Срби су, како је утврђено на основу хагиографских и иконографских извора, поштовали овог светитеља још од масовног покрштавања у време патријарха Фотија. Али, након усвајања Јерусалимског типика св. Саве Освећеног у време архиепископа Никодима, у коме нема спомена о овом св.мученику са Сицилије, слабије је њихово занимање за њега.

У цркви Богородице Одигитрије у Пећи стојећа фигура св. Вита са крстом у десној руци насликана је у гробном компартменту ктитора у северозападном травеју цркве, непосредно уз Данилов саркофаг у првој зони заједно са светим врачима Јермолајом, Козмом, Дамјаном и Пантелејмоном, по свој прилици, због тога што је архиепископ Данило II веровао у његову исцелитељску моћ. За овог светитеља нема препоруке за сликање ни у Ерминији Дионисија из Фурне, као ни у другим старим сликарским приручницима, а од православних народа у средњем веку поштују га само Срби.

За Даниловог живота испод Богородице Заступнице, у првој зони, насликана је фигура св. Јермолаја. Преко ове фигуре, након Данилове смрти, насликан је ктитор у друштву са светим Николом и ту се налазио до 1967., када је пренет на југозападни стубац, да би се открила првобитна слика св. Јермолаја.

Друга фигура св. Јермолаја, тј. његов лик на супротном преградном зиду Даниловог гробног простора насликана је руком истог сликара који је сликао надгробни портрет архиепископа Данила II, сигнираног као свети, заједно са св. Николом преко светитељеве првобитне фигуре, рађене за ктиторовог живота.

¹⁰⁸⁵ Св. Вит се помиње 15. јуна са Модестом и Крискентијом у Месецослову Мирослављевог јеванђеља.

Сл. 332- 333. Свети Јермолај- *свѣтѣы ѳрм[о]лаи*

Свети Јермолај¹⁰⁸⁶, свештеномученик и бесребреник (*свѣтѣы ѳрм[о]лаи*, 26. јули), учитељ св. Пантелејмона био је, према житију, родом из Никомидије. Био је у групи од 2000 мученика осуђених да се спале у цркви. Али, тада Јермолај и још два свештеника, Ермин и Ермократ, на чудесан начин избегоше смрт. Након тога је Јермолај крстио св. Пантелејмона, са којим је касније, око 304.г., изведен пред суд, мучен и на крају мачем посечен. Заједно са њима пострадали су и свештеници Ермин и Ермократ.

¹⁰⁸⁶ Пролог, 534; За хагиографске податке о св. Јермолају в. Lutysev, Menologii, II, 204-216; J. Поповић, Житија светих , јули, 637-638; H. Delehaye, Syn. Ср., col. 843.

Сл. 334. Надгробни портрет архиепископа Данила са Св Николом

Сл. 335. Свети врачѣ Козма , Дамјан и Пантелејмон

У доњем појасу северне стране ктиторовог гробног простора насликане су стојеће фигуре св. врачева: Козме, Дамјана и Пантелејмона.

Свети Козма и Дамјан¹⁰⁸⁷ (*свѣтѣы Козма, свѣтѣы Дамѣанъ*, 1. новембар), из Мале Азије.¹⁰⁸⁸

Од X века се заједно са св. Козмом и Дамјаном слика и свети Пантелејмон.¹⁰⁸⁹ (27. јул; *свѣтѣы Пантеле[имонъ]*, грч. *Ο άγιος Παντελεήμων*).¹⁰⁹⁰ Сва

¹⁰⁸⁷ Пролог, 465; Ерминија, 413, 507; Разликује три пари светитеља са именом Козма и Дамјан и описује малоазијске свете врачѣ као младе људе са шилатом брадом.

¹⁰⁸⁸ Светитељи са именима Козма и Дамјан помињу се три пута у типѣку Свете Софије у Константинопољу: малоазијски се славе 1. новембра, аравијски 26. новембра, а римски 1. јула. Тако је и у константинопољским пролозима. Cf. *Synaxarium CP*, 1114. О грчким хагиографским текстовима из средњег века за сва три пара врачѣ видети L. Deubner, *Kosmas und Damian*. *Texte und Einleitung*, Leipzig 1907, 87-96, 208-217, 218-225; J. Поповић, *Житија*, октобар, 245-248; новембар, 5-10; јули, 59.

¹⁰⁸⁹ О иконографији св. врачѣ Козме и Дамјана видети: M- L. David- Danijel, *Iconographie des saints médecins Côme et Damien*, Lille 1958; H. Skrobucha, *Kosmos und Damian*, Recklinghausen 1965; W. Artelt, *Kosmas und Damian*, *LCI* 7, 344-352.

¹⁰⁹⁰ Ерминија, 509; Пролог 537-538; J. Поповић, *Житија светих за 27. јул*; Д. Богдановић, *Ликови светитеља*, 131-132.

тројица светих лекара насликани су у једном пољу најниже зоне (испод Богородице Хранитељке сиротих и ништавних), са лекарским прибором у рукама¹⁰⁹¹; обучени су у раскошне хаљине преко којих су огртачи.

Зато што је веровао у исцељитељску моћ св. Пантелејмона, који је служио људима лекарским знањем, богатим наследством и братском хришћанском љубављу и посветио им читав свој живот, ктитор му је био лично наклоњен, те је стога наложио да се наслика у његовом гробном компартименту, скупа са св. врачима Козмом и Дамјаном, Јермолајем, праведним никомидијским и сицилијанским мучеником Витом.

Изнад св. Вита, у другој зони, на потрбушју лука, насликане су такође, по ктиторовом налогу фигуре старозаветних праотаца Јакова и Јуде (први западно а други источно).

Јаков, патријарх, син Исаков¹⁰⁹² (ⲉⲓⲧⲁⲓⲥⲁ Ⲓⲁⲕⲱⲩⲱⲛ, грч. Ὁ Ἰακωβ πατριάρχης), представљен је као старац дуге, надвоје раздвојене браде и дуге косе. У композицији *Пророци су те наговестили*, патријарх Јаков, држећи лествицу, каже, по свитку: " Видео сам те у сну као лествицу која сеже од земље до свода небескога".¹⁰⁹³ Праотац Јаков је приказан и приликом илустровања химне „Пророци су те наговестили“ на јужном луку Данилове припрате.

Свети Патријарх Јуда¹⁰⁹⁴ (ⲉⲓⲧⲁⲓⲥⲁ ⲒⲩⲔⲁ; грч. Ὁ πατριάρχης Ἰούδας), насликан је блиско препоруци из Ерминије, као "старац широке браде"¹⁰⁹⁵.

¹⁰⁹¹ О иконографији светог Пантелејмона, св. Козме и св. Дамјана видети Hadermann- Misguich, *Kurbinovo*, 240-245. О иконографији св. Пантелејмона в. и L. Budde, *St. Pantaleon von Aphrodisias in Kilikien*, Recklinghausen 1987.

¹⁰⁹² Пост 25, 19-27.

¹⁰⁹³ Ерминија, 375.

¹⁰⁹⁴ Пост 29, 35.

¹⁰⁹⁵ Ерминија, 235.

Сл. 336. Праотац Јаков

Сл. 337. Праотац Јуда

Обојица су представљени као људи старије доби, први са дугом косом и надвоје раздвојеном брадом, а други је приказан као проћелав и широке браде. Јаков је одевен у плави хитон и црвени химатион, а Јуда преко плавог хитона носи жућкасти химатион. Праоци на ногама немају никакве обуће. Ореоли око њихових глава су окерно- златасти.

Учени архиепископ је свакако знао важност двојице праотаца из чијег је племена произишао Спаситељ света, те их је у договору са сликарем сместио на за њега тако важном месту. Овде ћемо нешто рећи и о тајанственим Божијим јављањима Јакову и његовом пророштву најдостојнијем сину Јуди, заједно са њим приказаним у овој Даниловој задужбини.

Бог се Исаковом сину и Авраамовом унуку праоцу Јакову, јавио седам пута, али му је у само три јављања дао нарочита обећања и откровења: први пут му је открио тајанствену лествицу¹⁰⁹⁶ која спаја небо и земљу¹⁰⁹⁷ (Пост 28, 10-22), други пут у виђењу тајанственог борца са којим се рвао до зоре¹⁰⁹⁸ (Пост 32, 24-32) и трећи пут код Ветиља¹⁰⁹⁹ (Пост 35, 1-15).

¹⁰⁹⁶ Већина светих отаца под лествицом подразумева Богородицу, јер је она у тајни Христовог оваплоћења била посредница између неба и земље, тј. између Бога и људи. У акатисту посвећеном Пресветој Владичици нашој Богородици се пева: "Гдѣѣса лѣствице юже Јаковъ видѣ..."

¹⁰⁹⁷ На врху ове лествице био је Господ (по Светим оцима, то је био Син Божији) који је рекао Јакову: "Ја сам Господ Бог Аврама оца твојега и Бог Исаков; ту земљу на којој спаваш теби ћу дати и сјемени твојему; И сјемена ће твојега бити као праха на земљи, те ћеш се раширити на запад и на исток и на сјевер и на југ, и сви народи на земљи благословиће се у теби и у сјемени твојем (Пост 28, 13-14). Тиме су поновљена ранија Божија обећања Аврааму и Исаку, а Јакову лично је дата Његова моћна заштита. Место одакле је чуо глас Божији Јаков је назвао *вратима небеским* (Пост 28, 16-17) подигао на њему жртвеник и учинио га домом Божијим, тј. местом сталног богослужења (Пост 28, 18-22). Јаков је изобилни Божији благослов пренео на свог најдостојнијег сина Јуду (јевр. похвала), чиме је предсказао будућност Јудиног племена. То месијанско пророштво изрекао је Јаков пред смрт у Мисиру и оно гласи: " Не оскѣдѣтеъ князѣ отъ ѿды, и вождѣ отъ чресѣь его, дондеже приидѣтеъ отложенаѣ емѣ; и той чланіе ѿдыковѣ " (Пост 49, 10). Смисао овог месијанског пророштва је у томе што ће будући јеврејски владари који носе жезал и скиптар бити директни Јудини потомци све док не дође примиритељ кога поред Јудеја очекују и политезисти. После јављања Месије на земљи Јевреји неће имати своје владаре и 70. г. биће из основа Јерусалим разорен, а Јудеји ће се расејати по читавом свету.

¹⁰⁹⁸ Након тога је био благословљен и добио је име Израил, а место борбе је Јаков назвао Фануил= лице Божије.

¹⁰⁹⁹ Овде се Господ поново јавио Јакову и поновио му да ће њему и његовим потомцима дати земљу Хананску.

Сл. 337. *Свети Никита*

На источној страни ступца, на коме је на јужној страни св. Меркурије, насликан је Свети Никита (свѣтѣм Никита, 15. септембар)¹¹⁰⁰, са копљем у десној руци. Сликарски приручник Дионисија из Фурне, настао у XVIII веку, а ослања се на старије приручнике, препоручује христоликост за св. Никиту, као и за св. Артемија¹¹⁰¹. Никита је насликан са христоликом физиономијом, блиско препоруци из Ерминије, и у овој Даниловој задужбини. Драган Војводић са разлогом претпоставља да је Данило II заслужан за сликање необичне представе св. Никите Гота, угледајући се на представу тог светог у Спасовом храму у Жичи, насликану око 1310. године, као и да је живопис старијег архиепископског седишта могао утицати на сликање Богородице Оранте у лунети изнад улаза у храм, затим на сликање ликова св. Климента Охридског и још неких епископа на олтарском луку, и, најзад, на приказ св. столпника у олтарском простору.¹¹⁰²

Према житију св. Никита је пореклом Гот и ученик епископа Теофила Готског, учесника I Васељенског сабора. Бачен у огањ по наредби готског кнеза Атанарика 372. године. Његове од огња неповређене мошти пренете су из готске земље у град Мопсуест, у Киликији, где му је саграђена црква и у њој положене његове чудотворне мошти.

На северном зиду наоса испод Христовог јављања двојици апостола на путу у Емаус и Вечере у Емаусу, а поред стојеће фигуре св. Никите и Флора и Лавра у медаљонима, у првој зони изнад осликаног сокла, налазе се три стојеће фигуре светих ратника у једном пољу. Прве две су у потпуности очуване и представљају двојицу Теодора, Стратилата¹¹⁰³ (војводу) и Тирона (регута), док је трећа фигура

¹¹⁰⁰ Ерминија, 403, 569; Пролог, 673; Житија светих за септембар.

¹¹⁰¹ Denys de Furna, Manuel d' iconographie chrétienne, ed. A. Papadopulo- Kérammes, St. Pétersbourg 1909, 157; превео на српски језик М. Медић, Стари сликарски приручници, III (Ерминија, Београд 2005, 403); Ch. Walter, The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition, Aldershot- Burlington 2003, 231-233. О култу и иконографији св. Никите Гота cf. М. Марковић, Представе св. Павла Кајумског и св. Никите Гота на византијском литијском крсту из збирке Ђорђа Ортиза у Женеви, in: Трећа југословенска конференција византолога, Београд- Крушевац 2002, 493- 509.

¹¹⁰² Д. Војводић, На трагу изгубљених фресака Жиче (III), Саопштења XLIV- 2012, 56.

¹¹⁰³ Страдање св. великомученика Теодора Стратилата описао је његов брзописац Уар (у грч. тексту слуга св. Теодора зове се Αυχαρος). Овај текст страдања налази се in: *Analecta Bollandiana (=AB)*, t.2 (1983), стр. 359-367. Краћу верзију светитељевог страдања издао је F. Halkin, in: *Inedits*

толико оштећена а ни њен натпис се није очувао, тако да се само може нагађати који је од св. ратника ту био насликан. Такође су у простору од поменутих ратника па скоро до олтара уништене су фреске на којима је било још светих ратника, али је разложно претпоставити да су ту могли бити насликани најпоштованији свети ратници, великомученици Георгије и Димитрије.

Св. Теодор Стратилат (*свѣтѣѣ Теодор Стратилатъ*, 8 фебруар) окренут је полупрофилно надесно према свом имењаку, који је насликан фронтално. Обојица су црнокоси и црнобради и отмено одевени, што је уобичајено и код осталих светих ратника. Стратилат је у краткој зеленој туници преко које је жути панцир, док су му чакшире црвенкасте, а хламида преко панцира је пурпурне боје, а чизме жуте. Он у десници држи дуго копље попреко окренуто, а у левој руци му је бели штит, уоквирен жутом бојом. Други Теодор је Св. Теодор Тирон, мученик (*свѣтѣѣ Теодоръ Тиронъ*, 17. фебруар)¹¹⁰⁴ у тамноцрвеној туници и црвенкастим чакширама, преко којих је китњасто украшен панцир. Хламида му је плава. Тирон у десној руци држи топуз, а у левој руци, савијеној у лакту, налази му се округли бели штит. Оба Теодора имају окерне нимбове оивичене белим.

Byzantins...(Subsida Hagiographica, No 38), Bruxelles 1963, стр. 71-85), а десило се кад је Ликиније владао источном половином Империје. По Уару "љута звер Ликиније" поби 40 мученика у Севастiji, 70 изврсних војника и кнезова свога дворца, и триста људи из Македоније.

¹¹⁰⁴ Ерминија, 26, 403, 495; Пролог, 121; Житија светих за 17 фебруар. М. Марковић, О иконографији Св. Ратника у источнохришћанској уметности и о преставама ових светитеља у Дечанима, in: Зидно сликарство Дечана, Грађа и студије, Београд 1995, 567-626; Н. Delehaie, Les légendes grecques de saints militaires, Paris 1909 (repr. New York 1975), 11-43, 127-201; Idem, Synaxarium, col. 451-453, 469; Л. Мавродинова, Св. Теодор- развитие и особености на иконографския му тип и средновековната живопис, Известия на Института за искусствознание XIII (Софија 1969), 33-52; R. Janin, Les églises byzantines des saints militaires (Constantinople et banlieue), Échos d' Orient 33 (Paris 1934), 56-64; Idem, La géographie ecclésiastique de l' Empire Byzantin. Les Églises et les monasteres, Paris (1953).

Сл. 338. Свети Теодор Стратилат, Теодор Тирон и неидентификовани свети ратник

Сл. 339. Свети Меркурије

На јужној страни северозападног поткуполног ступца, поред св. Никите, насликаног на источној страни истог ступца, анализи се фигура св. Меркурија.

Свети мученик Меркурије¹¹⁰⁵ (*свѣтъ Меркѹриѣ*, 24. новембар), према житију, убио копљем императора Јулијана Апостату (361-363), на молбу св. Василија Великог, упућену Пресветој Богородици, пред њеном иконом, поред које је била икона св. Меркурија. "Овим чудом се тада јасно потврди, да сама Пречиста Богородица, на молитве св. Василија Великог, посла овог угодника Божијег и свог, да казни богопротивног одступника Јулијана и да заштити православне Хришћане"¹¹⁰⁶.

Св. Меркурије је у цркви Богородице Одигитрије у Пећи насликан у свечаном ратничком руху, северно од источног зида ктиторове гробнице (на јужној страни ступца). Велика фигура овог светог ратника приказана је фронтално (en face), у ставу *contrapost*, на њему је раскошно украшена туника и китњаст оклоп жуте боје, док му је огртач пребачен преко левог рамена. Ратник је још увек млад, коса му је таласаста, као и тек проникла црна брада. Његове чакшире су љубичасте, оклоп жут, хламида зелена, а чизме су му, као и оклоп , жуте боје. Својом левом опруженом руком ослања се на штит срцоликог облика, док другом подигнутом руком прихвата копље. На левом бедру виси му мач, чији је балчак раскошно украшен. Линија његовог тела је упадљиво извијена¹¹⁰⁷.

¹¹⁰⁵ О св. ратнику Меркурију вид.: Н. Delehayе, *Les legendes grecques des saints militaires*, Paris 1909 (repr. New York 1975) 234-258; Пролог, 864-865; Ј. Поповић, *Житија светих за новембар*, Београд 1977, 716-724 (где је превод једне од редакција житија, док су извори наведени у књизи за месец јануар, на страни 17. страни).

¹¹⁰⁶ Ј. Поповић, *Житија светих за 24. новембар*.

¹¹⁰⁷ В. Петковић, *Известия*, 152; М. Ивановић, *Црква*, 142.

Сл. 340. Свети Јаков Персијанац

На источном зиду северозападног компартиента, поред св. Алексија Човека Божијег, насликана је ратничка фигура Св. Јакова Персијанца¹¹⁰⁸ (свѣтъмъ Иаковъ Перси[анацъ], 27. новембар). Одевен је у оријентално рухо, има кратку црну

¹¹⁰⁸ О св. Јакову Персијанцу, видети: Н. Delehaie, *Sinaxarium Ecclesiae Constantinopolitane*, Bruxelles 1902, col. 259-260; Пролог, 827; Ј. Поповић, *Житија светих за 27. новембар*. Овог светог ратника из Богородичине цркве описали су В. Петковић, *Известия*, 151-152. и М. Ивановић, *Црква Богородице Одигитрије*, 142; Д. Војводић, *На трагу изгубљених фресака Жиче (III)*, Саопштења XLIV- 2012, 54-55.

браду и белу оријенталну чалму на глави.¹¹⁰⁹ Његова бела и кратка туника са дугачким рукавима не допире му ни до колена, а испод ње има зелене панталоне и на ногама ципеле утегнуте тракама. Јаков се левом руком наслонио на балчак отпасаног мача, чији се врх опире о земљу, док му је у десници копље.

Сл. 341. Детаљ орнамента

Сл. 342. Свети мученици Флор и Лавр

На северном зиду наоса у доњој зони источно од св. ратника Никите и изнад отвора, у медаљонима су попрсја двојице младих голобрадих и дугокосих мученика из Илирика, св. Флора и св. Лавра (свети Флор и Лавр)¹¹¹⁰ које црква прославља 18. августа. Обојица светитеља су овенчани нимбовима и у десној руци

¹¹⁰⁹ Према Ерминији, страна 493, слика се као „млад, црне раздвојене браде“.

¹¹¹⁰ П. Мијовић, Флор и Лавр- неимари и каменоресци из Улпијане, Гласник Музеја Косова и Метохије 7-8 (Приштина 1964), 339-353; Р. Поповић, Свети Флор и Лавр мученици из Улпијане, Богословље, год. XXXIV (XLVII), св. 1-2 (1990), 99-106; Исто то, у: Хришћанство на тлу источног Илирика, пре досељења Словена, Београд 2004, 289-300; Охридски пролог, 596-597; Ј. Поповић, Житија светих за 18. август, Београд 1976, 309-311. Служба Флору и Лавру налази се у : Минеј за август (18. дан)

имају крст као и сви други мученици. Медаљон у ком је попресеје св. Флора је црвене, док је код св. Лавра зелене боје оба медаљона су, као и њихови нимбови, опточени белом бојом. Први је одевен у раскошно украшен зеленкасти хитон и химатион вишњеве боје, а други има на себи зелени хитон и црвени химатион, на ком су крајеви богато украшени.

Сл. 343. Орнамент- четири стилизоване палмете изнад св. Недеље и св. Петке обојене плаво и црвено на белој кружној основи

Сл. 344. Света Недеља

Сл. 345 Света Петка

На јужном зиду наоса, испод орнамента који одваја најнижу од друге зоне, у доњем прозору дебљином зида представљене су св. Недеља¹¹¹¹ (с[ве]т[а] Неде[љ]а; Ἡ ἁγία Κυριακή; +289 у Никомидији, а слави се 7. јула), у раскошној властелинској одећи и источно од прозора, поред св. Саве Јерусалимског, и св. Петка Трновска¹¹¹² (с[ве]т[а] Петка; Ἡ ἁγία Παρασκευή; слави се 14. октобра), западно од прозора до св. Антонија Великог са насликаним мафорионом.

На јужном зиду Богородице Одигитрије, у бифори лево испод орнамента састављеног од концентричних кругова насликан је св. Мамант¹¹¹³ (с[ве]т[а] Мамасъ, 2. септембар) док је десно св. Трифун. Први је представљен блиско препоруци из Ерминије и подацима из Житија као млад и голобрад, коса му је смеђа, а носи црвени хитон и сиви химатион, на десној страни је свети Трифун представљен као младић без браде и са коврцавом косом. Одевен је у хитон и химатион. Нимбови око глава ових светитеља су окернозлатни.

¹¹¹¹Према житију родом из Анадолије. Измољена од Бога од стране старих родитеља уз обећање да ће је посветити да му служи. Име је добила по дану у ком је рођена. Прво њени родитељи, па после њих и она, пострадаше за веру Христову. Пролог, 481-482; Житија светих за 7. јул.

¹¹¹²Рођена у селу Епивати, код града Каликратије, од благоверних родитеља средњег имовног стања. Након пунолетства одлази да се подвизава у пустињи. Пред крај живота одлази на ходочашће у света места и враћа се у Каликратију где се мирно упокоји у Господу. Њене мошти су боравиле у разним местима, па и у Србији, прво у цркви Лазарица, а потом у њеној цркви у Београду (од 1398. до 1531. године). Пролошно житије св. Петке Трновске написано је у XIII веку, после 1235. г. Опширно житије овој светитељки написао је св. Јевтимије патријарх Трновски (1325-1405). Ј. Поповић, Пролог, 792-793; Житија светих за 14. октобар; Монографија Света Петка, изд. Светигора, Цетиње 2009; Ј. Мирковић, Хеортологија, 69-73.

¹¹¹³Ерминија, 473 описује Маманта као голобрадог младића; Ј. Поповић, Житија светих, септембар, 39-48; *Sinaxarium CP*, 5-7; ВHG II, 72-74; О представи овог светитеља в. и С. Габелић, Представе св. Маманта у зидном сликарству на Кипру, Зограф 15 (1984) 69-74, сл. 1-10 (са старијом литературом).

Сл. 346. Орнамент од концентричних кругова изнад св. Маманта и св. Трифуна

Сл. 347. Свети Мамант

Сл. 348. Свети Трифун

Најстарија сачувана представа св. Трифуна¹¹¹⁴ (свѣтѣ Трифонѣ, 1. фебруар) у српском зидном сликарству налази се на северном зиду капеле Св. Симеона Мироточивог у Сопоћанима, где је насликан скупа са св. ратником Меркуријем, поред патрона капеле. Зна се још да је насликан у Градцу, затим у Св. Николи Болничком у Охриду, у Љуботену, Старом Нагоричину, Богородичиној цркви у Кучевишту, у Богородичиној цркви у Пећи, у капели Св. Георгија у Сопоћанима, у Дечанима¹¹¹⁵

Лик св. Трифуна, насликан на десној страни прозора одговара препоруци из Ерминије и подацима из житија.

Испод прозора у ком су св. Трифун и св. Мамант, у ниши, насликани су допојасно св. мученици Сергије и Вакх. Мученици и јунаци Христове вере Сергије и Вакх¹¹¹⁶ (свѣтѣ Сѣргѣе и свѣтѣ Вакхо, 7. октобра) приказани су у попресју као млади и голобради са крстом у десној руци.

Сл. 349. Свети мученици Сергије и Вакх

¹¹¹⁴ О иконографији Св. Трифуна в. В. Böhm, Tryphon von Phrygien, LCI8, 501-502; Н. Велимировић, Пролог, 71; Сликарска приручница II, Београд 2002, 199, 323, 546 ("млад, без бrade").

¹¹¹⁵ Cf. М. Марковић, Појединачне фигуре светитеља у наосу и параклисима, in: Зидно сликарство Дечана, Београд 1995, 246-247 и нап. 44-46 (са старијом литературом).

¹¹¹⁶ Ј. Поповић, Житија светих за 7. октобар, 151-160; Н. Велимировић, Охридски пролог, 733-734; Ерминија, 403, 483; PG 115, 1005-1032; О култу св. Сергија и Вакха код Срба в. В. Ј. Ђурић, Црква Св. Петра у Богдашићу и њене фреске, Зограф 16 (1985) 29-30; о њиховој иконографији в. С. Weigert, Sergius und Bacchus, LCI 8, 329-330; Mouriki, The Mosaics, 140-142.

Сл. 350. Свети мученици Фотије и Мокије

Лево и десно изнад отвора у коме су допојасно насликане св. Анастасија Фармаколитрија и неиндентификована св. мученица и испод другог дела Благовести у медаљонима су св. мученици Фотије (*свѣты Фотије*; 11. мај) и Мокије¹¹¹⁷ (*свѣты Мокије*, 11. мај). Свети Фотије је насликан у црвеном, а Мокије у зеленом медаљону. Оба светитеља су млади и голобради и око глава имају окерне нимбове. Доње хаљине су им украшене жућкастим и белим орнаментима, док је Фотијева горња хаљина зелене, а Мокијева црвене боје.

¹¹¹⁷ Sinaxarium, col. 624-676; Н. Велимировић, Пролог, 335; Ј. Поповић, Житија светих за 11. мај.

Стиласке особености фресака¹¹¹⁸

Архиепископ Данило II, даровит, образован, марљив и истрајан, са богатим светогорским искуством и добрим познавањем историје свог народа, засновао је своје ктиторске подухвате несумњиво на домаћем предању, чији су творци били Симеон Немања и његов најмлађи син Сава. У подизању и посвети својих задужбина (Богородици Одигитрији, Св. Јовану Претечи, Св. Арсенију Српском, Св. Данилу Столпнику, Светом Николи у Пећи и Светом Арханђелу Михаилу у Јелашцима), као и оних које је обнављао (Светим Апостолима у Бијелом Пољу, Светом Спасу у Жичи, Светом Сави у Лизици, Светом Георгију у Магличу), поштујући одређене светитељске култове, Данило је, поред личних разлога, подражавао и своје претке, нарочито Светог Симеона Немању и његовог сина Саву.

Живопис Данилових задужбинама, настао између 1330. и 1337. године¹¹¹⁹, имао је идејну, васпитну и теденциозну садржину, каткад и несликковите природе, намењен онима који се моле, заснован је на мудрости теолошких и литургијских списа Православне Цркве, као и на ктиторском животном искуству испуњеном дубоким размишљањима (созерцањем).

¹¹¹⁸ За досадашње проучавање ликовних особености овог живописа видети: П. Мијовић, Пећка патријаршија, Београд 1960; М. Ивановић, Црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији, Старине КиМ II- III, Приштина 1963, 153-154; С. Радојчић, Текстови и фреске, Горњи Милановац 2002², 55-56; Исти, Старо српско сликарство, Београд 1966, 123-128; В. Ј. Ђурић, Византијске фреске у Југославији, Београд 1975, 59-60 и нап. 64-65 на 209 и 210. страни; В. Ј. Ђурић, in: Пећка патријаршија, Београд 1990, 164-169; С. Петковић, Пећка патријаршија, Београд 1982, 24-29; О сликаној архитектури у Пећи видети: А. Стојаковић, IV Пројекциони системи у структури наше средњовековне архитектуре, in: Архитектонски простор у сликарству средњовековне Србије, Нови Сад 1970, стр. 47-, 54, 56, 150, 157, 169, 204, цртежи 8, 11 и 12 и сл. 81.

¹¹¹⁹ Због непостојања записа живопис цркве Богородице Одигитрије оквирно је датован у период између 1332. и 1337.г., док су фреске у припрати настале око 1330.г.

Сликари- занатлије су своју научену вештину морали да подреде схватањима амбициозног теолога и ктитора архиепископа Данила II, који их је надмашио својом уметношћу експозиције.

Живопис Данилових задужбина, како онај у унутрашњости Богородичине цркве и припрате, тако и онај на њиховим фасадама, тематски, иконографски и сликарски је веома богат, разноврстан и вредан. Следећи намере ктитора уметници су створили теолошки веома учено и литургијским алузијама многоструко прожето сликарство у коме се јасно могу видети "земаљске и небеске прилике", иако стил фресака није уједначен и не представља јединствено уметничко дело. Ваља нагласити да је очувани живопис Данилових задужбина у Пећи, сем ретких изузетака, технолошки веома квалитетан и има високу уметничку вредност, предиван колорит, врхунско цртачко мајсторство, обраду форме и изузетна решавања.

Дивни колорит живописа Богородичине цркве чији је ктитор један од највећих српских мислилаца XIV века, заблистао је на местима очишћеним од чађи 2006 и 2012. године, добивши некадашњи изглед и интензитет, то јест свој пуни колористички сјај у коме се истичу златни окер (златножута боја), краљевска и кобалт плава, затим зелена, и у нешто мањој мери љубичаста, али и јарко црвени тонови. Овај раскошни колорит сведочи о времену у коме је рађен, кад су Срби ишли укорак (раме уз раме) са најзначајнијим европским народима и кад између речи и слике постоји хармонија. Он такође сведочи и о богатству идејног инспиратора и ктитора, као и о томе да су сликари који су радили за њега били врхунски колористички мајстори. Може се рећи да је живопис вредан и стога што су и наручилац и сликар- протомајстор, који је са неколико група сликара радио за њега, по свему судећи, знали крајњи резултат изведеног сликарског дела, из којег се и данас могу ишчитавати мисли, знања и намере ктитора који је знао да се изрази, како у књижевности, тако и у ликовној уметности, облицима вечито живе лепоте коју је тешко изразити речима, као и идејна позадина, поводи и узор, поред ктиторове препоруке, за сликарску инспирацију. Такође је нужно и естетске доживљаје читаоца старих слика (љубитеља старе српске уметности) повезати са ухватљивим историјским чињеницама некадашњег духовног живота Даниловог

доба. Ваља нагласити да су од пет ремек-дела наше старе уметности поменутих у Карловачком родослову, насталом почетком XIV века (1501-1520), три везана за делатност архиепископа Данила II : Баньско злато, Певьскаа припраць и Дечанскаа цркви.

Сликари који су радили у Даниловим задужбинама у Пећи, од око 1330. до 1337.године, с обзиром на то да су живописали више цркава и капела, морали су били бројни. Нажалост, много тога је уништено: одавно не постоји пирг са осликаном капелом Св. Данила Столпника (чак ни место где су били није са сигурношћу утврђено, јер и поред описа Даниловог ученика и Даниловог ктиторског модела, истраживачи имају различита мишљења о месту где је био пирг са "звонима доброгласним" и "капелом Св. Данила Столпника"); већи део монументалне приправе поново је живописан 1565.године у време патријарха Макарија Соколовића (1557-1573, а +1576), те је тешко сагледати схватања уметника који су радили у припрати; црква Св. Николе, дозидана уз јужни зид Богородичине цркве и поуздано осликана за живота Данилова, једва да има орнамената из тог периода, зато што је извршена њена темељна обнова, њено старо сликарство обијено, а унутрашњост цркве поново живописана 1674. године. Једино је у доброј мери очуван живопис у цркви Богородице Одигитрије. Међутим, сигурно је да је постојало више група живописаца који се нису једни другима мешали у посао, као и да ниједан мајстор сачуваних фресака у припрати није радио у Богородичиној цркви нити пак из цркве у припрати, те стога живопис Богородичине цркве и приправе није уједначен и не представља јединствено уметничко дело. Можда се ово не односи на уништено сликарство приправе, Св. Николе, капеле Св. Данила Столпника, фасада, као ни на оно уништено у цркви Богородице Одигитрије.

Сигурно је да су очуване фреске из Даниловог доба у југоисточном делу приправе радила двојица уметника, а то се може најбоље видети према начину сликања. Фигуре бледих боја и кречних инкарната у горњим зонама радио је један сликар, док је други, који је радио у доњим зонама, оставио фреске пластичног облика и звучног колорита. Те фреске се због тамних тонова и строгих израза светитеља полако удаљавају од живописа владарских задужбина.

Иако су уочљиве разлике између дела сликарских група или између изразитијих дела, скоро је немогуће издвојити појединачна сликарска дела, али се може комотно закључити да је међу животописцима било неколико добрих (вођа сликарских група), који су, иако су удовољавали ктитору, били међу најбољима у своје доба.

Сликарска решења главног мајстора у цркви Богородице Одигитрије у Пећи, вредном сликарском споменику свог времена, несумњиво спадају у најлепша сликарска дела прве половине XIV века.¹¹²⁰ Кроз сликарство ове цркве провлаче се иконографске позајмице Истока, које су уплетене у дотадашње устаљене теме дворских сликара краља Милутина. И у начину одевања насликаних фигура уочава се утицај Оријента, зато што су по оријенталним узорима одевена световна лица: владари, дворјани и ратници. Такође се и узорци подвижничког монашког живота и учења представљају под оријенталним утицајем. Ваља нагласити да се главни сликар који није оставио свој потпис, као уосталом и други Данилови сликари у Пећи, веома добро сналази у компликованој и на многе компарimente расцепканој архитектури, где, уколико не користи картоне неодговарајуће величине, вешто прилагођава величину и распоред насликаних догађаја (Рођење Христово, Силазак у ад) и појединачних фигура.

Иако су мајстори неједнаких способности радили по ктиторовом налогу, може се рећи да су усвојили ликовни језик свог времена и створили оригинално уметничко дело у његовим задужбинама у Пећи, где је тематика фресака као целина, несумњиво по ктиторовој жељи, добро смишљена и распоређена.

Анонимни главни мајстор Богородичине цркве, изваредан зналац анатомије и експресивности, насликао је читаву галерију ликова различитог психичког стања. Блага радост рођења исказана је у сценама *Христовог* и *Богородичиног рођења*, док је у *Христовом силаску у ад* приказана бурна радост тријумфатора победника (Christus Victor). У сцени *"Јоаким и Ана милују новорођену Богородицу"*, приказао је задовољство и срећу остарелих родитеља, а у *Христовим јављањима после васкрсења*, насликаним изнад ктиторовг гробног одељка, у двома Маријама којима

¹¹²⁰ У другој четвртини XIV века, када се осликавају Данилове задужбине у Пећи, ни у његовој Србији, као ни у Византији није постојао особен стил сликарства.

се јавља Христос и налаже им да обавесте апостоле да су га виделе, имамо, по свој прилици, најлепше ликове зрелих жена у српској уметности XIV века. У приказима великих хришћанских подвижника на њиховим лицима можемо видети патњу, мрзовољу, али и психичку узнемиреност код полунагих и необично одевених светитеља изражајног лица у југозападном простору и изобличене црте лица Марије Египћанке у улазном западном порталу. Ваља нагласити да сликар-протомајстор добро компоњује поједине драматичне сцене у које смешта велики број учесника, на пример, "Силазак у ад" („опширно и слободно илустрован“), "Две Марије обавештавају апостоле да су виделе Господа". У овој композицији је примењен систем косе пројекције, што омогућава да се из равне и неутралне паралелности, уобичајене за класични палеолошки период¹¹²¹, изводи сликана архитектура. Такође је у "Уласку Христовом у Јерусалим", употребљена коса пројекција за представу града, што је, уз још неке пројекционе конструкције, било уобичајено код представе градова у средњовековној српској уметности. У композицији "Христово јављање апостолима (миръ вамъ), иако се у систему паралелних зракова налазе коса пројекција и ортогонална конструкција, остварена је дубина простора¹¹²², блиска перспективним скраћењима¹¹²³. У "Вазнесењу Христовом" и "Мироносицама на Христовом гробу" радња се одвија у пејзажу, а њене учеснике сликар је распоредио онако како су обично размештају и испред насликане архитектуре. У "Рођењу Христовом", "Силаску у ад" учесници су у групицама размештени око главног догађаја по читавој фресци. Када се слика неки детаљ из природе, иако су се, као и при сликању архитектуре, Данилови мајстори

¹¹²¹ Облици пејзажа и сликана архитектуре настали су по узору на епоху Палеолога, те су тако насликане грађевине које нису скраћене према дубини, већ према посматрачу у цркви са циљем да на њега оставе снажнији утисак, односно означе место радње и истакну фигуре. Илузија простора је увек виђена са спољне стране, па чак и кад чини део ентеријера неког простора чврстог волумена са наглашеном тродимензионалношћу.

¹¹²² У решавању сликаног архитектонског простора у цркви Богородице Одигитрије углавном нема континуалне сцене, чиме је ограничена подразумевана дубина.

¹¹²³ И приликом сликања пејзажа и архитектуре, сликари који су радили за Данила II у Пећи, угледали су се на класичну епоху ренесансе Палеолога, те и у Богородичиној цркви сликана архитектура чини само симболички оквир (сценски а не реални простор) много важнијој фигури; тродимензионалном архитектуром остварује се утисак веће дубине насликаног простора строго подређеног фигури. Понекад се истовремено слика и спољашњи и унутрашњи простор у ком се одвија радња, нпр. догађај Срећења Господњег, где је пажња превасходно посвећена ликовима у првом плану. Када су тражили појединости за грађевине, сликари су их најчешће налазили у својим приручницима.

угледали на сликаре класичне ренесансе Палеолога, на пример, пећина приликом Рођења Христовог или вода у Његовом Крштењу, лишен је просторне дубине и реализма. Иако је природа присутна у домостроју (οἰκονομία) спасења, она не сме да одвлачи пажњу од молитвених речи. Приликом сликања Додекаортон-а (и других сцена) истакнуто је духовно значење догађаја, те се о њима више приповеда него што се реалистички приказују.

У Даниловим задужбинама у Пећи живопис, поред иконографског, има и симболички значај. Тако у представи Распећа на крсту Господњем, насликаном у класицистичком духу, није постављен натпис "Исус Назарећанин цар Јудејски", већ "ΙϞ ΧϞ Цар слави", чиме је истакнуто његово есхатолошко достојанство.

***ЖИВОТОПИС АРХИЕПИСКОПА
ДАНИЛА ДРУГОГ И ЊЕГОВА
КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ***

Велике црквене личности у средњем веку поседовале су разноврсне дарове; знале су управљати државом и Црквом, умеле писати и певати, познавале градитељство, сликарство и оружје, држале говоре на државним и црквеним саборима и исихастички се подвизавале у испосницама. Таква личност у Срба био је архиепископ Данило II, један од најистакнутијих поглавара аутокефалне Српске цркве, државник, градитељ и писац¹¹²⁴.

Духовни и уметнички лик архиепископа Данила II, могућно је успоставити из дела самог архиепископа, првог састављача, по њему названог, *Зборника* и његовог књижевно даровитог Ученика. Смерни Данило је оставио о себи неколико важних сведочанстава у краљевским житијима која је саставио, а то је урадио и његов Ученик у *Житију краља Стефана Дечанског* и нарочито у Даниловој исцрпној биографији са мноштвом података¹¹²⁵. Иако је даровити биограф због личне монашке скромности остао непознат, ипак, захваљујући њему о архиепископу Данилу II зна се много више него о његовим претходницима. Житије архиепископа Данила II настало је убрзо након његове смрти, по опште усвојеном мишљењу у науци, између 1337. и 1340. године, а према податку из уводног дела, написао га је један од његових ученика: „грѣшньи и недостойньи рабъ его, чѣмъ питаемъ и любимъ и наставляемъ въ всяко докорозумиѣ, и наказуемъ (наказуемъ К. к.) въ навичение благо“¹¹²⁶...

Том анонимном писцу дугује се захвалност на књижевним лепотама које је даривао у драгоценим подацима о Даниловом животу и његовој обимној ктиторској делатности, јер и данас готово све што се зна о Данилу II, дугује се његовом биографу. Но, и поред тога, остаће непознато када и где се доцније „наречени“ Данило родио. Могуће је да Данилов Ученик није знао неке важне податке о свом учитељу, на пример, његово крштено име, време монашења, као и ближе податке о његовим родитељима, које означава речју "неки", зато што га није познавао пре монашења. Стога даје оскудне и неодређене податке из разлога што су му непознати. Исто тако није искључено да је могао прећутати неке податке, иако су му били познати, јер их је сматрао непотребним. Поред реченог, можда се и сам

¹¹²⁴ Cf. М. Кашанин, Српска књижевност у средњем веку, ЗУНС, Београд 2002, стр. 177. У даљем тексту Кашанин, Књижевност.

¹¹²⁵ Ђ. Трифуновић, Проза архиепископа Данила II, Књижевна историја, IX, 33, Београд 1977, стр. 3. У даљем тексту Трифуновић, Проза.

¹¹²⁶ ЖДП Даничић, 329; Мирковић, 249.

Данило трудио да избрише сваки траг о својој мирској личности, јер се као истински приврженик Православља, примајући анђеоски образ, заувек опростио од свог пређашњег живота. На основу података о Даниловој каснијој делатности може се закључити да је рођен око 1270. године¹¹²⁷. Ваља истаћи и да Данило има доста сличности и са св. Савом и по начину одласка у манастир и по подвизавању у младости. За живота је био на разним дужностима: прво у својству унутрашњег дворанина на двору краља Милутина, са обавезом да у свечаним приликама буде уз свога краља, затим на двору архиепископа Јевстатија II, где је произведен за презвитера, потом игуман манастира Хиландара, епископ бањски и хумски, најпосле архиепископ српских и поморских земаља. Био је други архиепископ српски са именом Данило, а једанаести по реду од св. Саве, првог српског архиепископа. Иако је као духовник и црквена личност био изванредна појава, више је проучаван у прошлости као писац и као историчар хроничар, те његова ктиторска делатност и заслуге за стварање државне, династичке и црквене идеологије нису довољно запажене. Данилово настојање да цркве посвећује извесним светитељским култовима није било произвољно, већ, поред личних разлога описаних у његовом житију, у духовном окриљу св. Симеона и св. Саве Српског, које је сматрао *"началницима и чуварима отачества"*, творцима светородне владарске лозе Немањића, претходницима чији пут следе њихови христољубиви потомци. У српској средини је однеговао поштовање хришћанских светитеља, истих оних за које су се залагали и његови велики претходници¹¹²⁸. Енергичан, талентован и образован био је црквени поглавар, државник, ратник, књижевник, уметнички саветодавац српских владара, највећи ктитор међу српским архиепископима, историчар, химнограф, добар појак, организатор превођења, а уз

¹¹²⁷ Да је Данило рођен око 1270.г. сматра Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980, 175, док је према *Lexicon der Mittelalter* (Artemis Verlag), III, 542, (S. Ćirković), рођен између 1270. и 1275.г. У овим хронолошким оквирима су углавном гледишта других истраживача: П. Ј. Шафарика да је рођен 1272 (P. J. Schaffarik, *Geschichte der Slavischen Sprache und Literatur*, 1826, 196, н. 3, 208), Љ. Максимовића негде око или недуго после 1270.г. (Византинци у Србији Даниловог времена, in : Данило II и његово доба, Београд 1991, 19), М. Живојиновић, сматра "негде средином осме деценије XIII века" (Светогорски дани Данила II, in: Данило и његово доба, Београд 1991, 75); Радмила Маринковић сматра око 1275. године (Данило II, in: Сто најзнаменитијих Срба, 3. допуњено и измењено издање, Београд 2009, 47- 53.

¹¹²⁸ В. Ј. Ђурић, *Свети покровитељи Данила II и његових задужбина*, in : *Архиепископ Данило II и његово доба*, САНУ, Научни скупови, Књ. LVIII, Одељење историјских наука, Књ. 17, Београд 1991, стр. 281-291.

све то и велики подвижник. Написао је већину главних биографија у Животима краљева и архиепископа српских.

У *Житију архиепископа Данила II*, као и у осталим житијима у којима се спомиње, као што је поменуто, нема неких по њега релевантних и важних података. Знамо само да је био из истакнуте властеоске породице. Његов Ученик за њега каже : *бысть нѣкоюю благовѣрною и благоуствоу милостиуоу праведноу родителю сынъ, иже бѣста богата и славна зѣло окрмляюща дѣны вѣка сего въ добродѣтели велицѣ, и въ тои прижиста сыны и дѣштери, и сего же господина моего и обунтѣла въспитаста въ цѣломоудри и въ вѣсацѣмъ благоговѣннствѣни*¹¹²⁹.

Време његовог активног учествовања у политичком, културном и духовном животу Српске државе поклапа се са владавином Стефана Уроша II Милутина (1282-1321), Стефана Уроша III Дечанског (1321-1331) и првих шест година владавине краља Душана (1331-1337). За њихове владавине његово присуство на политичкој и културној сцени Србије је нарочито снажно и у непрекидном успону. Према сопственом сведочанству и сведочанству његовог ученика Данило је од ране младости до монашења био у служби краља Милутина, а остао му је одан све до његове смрти. Иако је ова епоха у науци обично дељена према поменутиим српским владарима, она има своју јединствену развојну логику и своје заједничке именитеље. Треба рећи да је Србија тада својом експанзијом према југу чврсто закорачила на византијско тле. У политичкој сфери нова сила се развијала на рачун старе, али је сама била "освојена" у културној сфери. Данилов духовни, ктиторски, политички и књижевни допринос био је у томе немерљив. Ваља рећи и да је ово време потребно посматрати као јединствену историјску појаву, а могуће је га назвати и Даниловим добом¹¹³⁰.

Данило се први пут помиње у историјским изворима тек кад је постао игуман Хиландара¹¹³¹. Иако нас његов Ученик обавештава о њему на оскудан и уопштен начин, онако како је уобичајено у средњовековној хагиографији, о њему

¹¹²⁹ Животи краљева и архиепископа српских, написао архиепископ Данило и други, на свијет издао Ђ. Даничић, у Загребу 1866, стр. 331; превод на данашњи српски језик Л. Мирковић, Београд 1935, стр. 250. У даљем тексту ЖД II (Житије Данила II) и наведено место у оба издања.

¹¹³⁰ Више о томе видети: Љ. Максимовић, Византинци у Србији Даниловог времена, in: Архиепископ Данило II и његово доба, САНУ, Научни скупови, књ. LXIII, Одељење историјских наука, књ. 17, Београд 1991, стр. 19-28.

¹¹³¹ Као игуман Хиландара последњи пут је поменут 26. маја 1310.г.

поседујемо много више података него о његовим великим књижевним претходницима Доментијану и Теодосију. У његово доба, и у средњем веку уопште, сматрано је, узевши у обзир лепоте и непролазности небеског живота, да је грех бавити се кратким и чемерним земаљским животом. Зато су нека обавештења о Данилу и његовим савременицима за наш данашњи појам оскудна¹¹³².

Иако о образовању овог изузетног човека најречитије говоре његова дела, није одвише рећи нешто и о његовом интелектуалном формирању. За књигом је чезнуо од детињства, али дозволу да је учи није добио од својих родитеља, слично архиепископу Јевстатију I, коме је написао житије и службу. Његовим родитељима, приповеда Данилов Ученик, поумирали су рано синови и кћери, те су они у јединцу сину имали животну утеху и радост и не дозволише му и поред његових честих молби да учи књигу као и други властеоски синови: *"она же не вьсхотѣста того сътворити, бѣста бо облиуована (озьблажена К. б.) смьртною проучиуъ чедь своиуъ, тьвѣмь сего єдинаго имѣста вь оутѣхуоу ита"*¹¹³³. Жељан знања до учитеља је дошао сопственим напорима; умолио је неког свог сродника да га одведе неком учитељу, где је у лаичкој школи стекао солидно образовање, а знамо и да се истакао интелектуалним способностима јер је, према биографу, превазишао све ученике у том училишту. Према расположивим подацима немогуће је утврдити где је то било, али се у *Житију Краља Милутина* (вероватно учеников додатак), наглашава да је био *"Рођење и васпитање Српске земље"* (*"Съ бо єпископъ Даниилъ бѣ рождение и воспитѣние земље срѣбьскыиє"*)¹¹³⁴ из чега је правилно закључено да није морао да ступи у неки манастир у Србији, или у Светој Гори, да би тако ушао у орбит културног света¹¹³⁵. Када су родитељи сазнали за његов успех у наукама *"оставише га Божјој вољи да се Он једини брине о њему"* (*"прѣложиста и на божию волю, яко да ть єдинь печеть се иль"*)¹¹³⁶. Ученик нас обавештава да се још тада код њега јавила жеља за монашким животом, те је сањарио да, по угледу на св. Саву, творца српске црквене организације, а можда и архиепископа Јевстатија I, коме је написао житије и службу, оде на Св. Гору, али и у Јерусалим и

¹¹³² Видети: Н. Радојчић, Предговор преводу Л. Мирковића Живота краљева и архиепископа српских. СКЗ, Београд 1935, VI.

¹¹³³ ЖД II Даничић, 331; Мирковић, 250.

¹¹³⁴ ЖКМ Даничић, 150; Мирковић 113

¹¹³⁵ Видети: Кашанин, Књижевност, стр. 179.

¹¹³⁶ ЖД II, Даничић, 332; Мирковић, 251.

друга света места у којима је боравио Спаситељ, проповедајући своју науку. Међутим, родитељи му ни то нису дозволили, већ су га *"Када је дошао до савршеног младићког узраста"* (*"Бывъшуу же њмоу въ мѣроу сьвршеноу [сьвршеннаго К. в] юноше.."*)¹¹³⁷ упутили на двор *"благочастивога краља Стефана Уроша II Милутина"* (*"вздетъ њго въ севѣ благочытивыи краль Стефанъ Оурошъ II"*)¹¹³⁸, где је као младић од неких 18-20 година имао могућности да на владаочевом двору посматра живот и обичаје српског друштва који су се одвијали по узору на византијско друштво. Ту је вероватно читао витешке романи, као и епску поезију и учио се дипломатији¹¹³⁹. О томе Ученик каже: *"Би му поверено да стоји пред овим благочастивим краљем и да га воли као свакога појединога од унутрашњих (људи у двору)"* (*"поручено же бысть њмоу прѣдъстоити семоу благочытивомуу краљу и любимоу њмоу быти яко единомуу кождо отъ вьноутрѣннихъ"*),¹¹⁴⁰ али нас не обавештава колико је наш јунак провео времена на двору, већ каже да је, иако је живео на двору, и даље чезнуо за монашким животом, *"Свагда гледајући на погодно време, како би могао примити монашки образ"* (*"всегда зре подобна врѣмене, како бы възмогъ приети образъ мнишьскыи"*).¹¹⁴¹ Жеља му се испунила и постао је монах по личном опредељењу, слично Св. Сави. Наиме, краљ Милутин је, једном приликом, обилазио цркве и манастире по Србији, а у његовој пратњи је тада био и млади властелин, који је био храбар, речит, даровит и физички леп. Када је краљ са својом пратњом застао у гробној цркви (мазолеју) свога оца краља Стефана Уроша I, манастиру Сопоћанима, његов дворанин, доцније наречени Данило, нашао је једног храброг монаха који му је несебично помогао да стигне до жељеног циља. После одласка из Сопоћана, на првом конаку, напустио је своју пратњу и кренуо вођен Господом ка тишини неузбурканог пристаништа *"-, изиде господемъ наставаляемъ въ отишню невлаѣмааго пристаништа њеже житие урьнвѣскоуе хоте въсприети..."*¹¹⁴² и стигао са једним од својих слугу у манастир посвећен Св. Николи у Кончулу на

¹¹³⁷ ЖД II Даничић, 333; Мирковић, 252

¹¹³⁸ ЖД II Даничић 333; Мирковић, 252.

¹¹³⁹ Сф. Кашанин, Књижевност, стр. 179.

¹¹⁴⁰ ЖД II Даничић, 333; Мирковић, 252.

¹¹⁴¹ ЖД II Даничић, 334; Мирковић, 252.

¹¹⁴² ЖД II Даничић, 335; Мирковић, 253)

Ибру. Тамо га је, око 1300. године, постригао игуман Никола ¹¹⁴³ ("*и прииѣдѣ въ монастырь великааго архидиакона христова Николы иже на брѣгоу рѣкы глаголемыѣ Нбрь, мѣсто зовомо Кончуоуль, и тоу отъ роуки прѣподобнааго игумена Николы приетъ образъ чръньвѣскыи, и наречено име кѣмоу бысть Даниилъ мниухъ...*"¹¹⁴⁴), и његово нама непознато мирско име, промењено је у име Данило, по узору на старозаветног великог пророка Данила који на ктиторској композицији посредује за њега код Богородице Одигитрије, или пак Данила Столпника коме је саградио пирг...¹¹⁴⁵ О његовом доласку у манастир Светог Николе, примању анђеоског образа и животу у том манастиру, ученик још каже: "... у том манастиру поче живети са братијом тога манастира... он је био образац свој братији која је у том манастиру" ("*... и тако въ монастыри томъ начеть жити съ братиєю монастыра тога... иво образоу кѣмоу быти въсѣмъ братиамъ соуитнимъ въ монастыри томъ*")¹¹⁴⁶.

Ваљало би додати нешто и о том манастиру. Свети Никола на левој обали Ибра, близу Казновића, 3km јужно од Рашке, помиње се у родословима и летописима као стари манастир који је подигао родоначелник династије Немањића, Стефан Немања.¹¹⁴⁷ О великом угледу овог манастира у време настанка Студеничког типика (1206), зна се сходно томе што је његов игуман учествовао заједно са пет угледних игумана и рашким епископом у избору и постављању студеничког архимандрита.¹¹⁴⁸ У Светостефанској повељи (1317) помиње се у попису као краљевски манастир¹¹⁴⁹. Патријарх Пајсеј (1614-1647) у *Житију цара Уроша* наводи да је Немања сазидао ову цркву: "*и павы създа цркъ[и]въ свѣт[а]го николи на*

¹¹⁴³ О том датуму и датуму његовог напуштања манастира у Кончулу 1304.г. и његовом рукоположењу за презвитера видети: М. Пурковић, Ка хронологији живота архиепископа Данила II, Гласник патријаршије 33/10 (1952), 237-238.

¹¹⁴⁴ ЖД II Даничић, 355; Мирковић, 253.

¹¹⁴⁵ У преводу на српски језик ово име значи –Бог је мој судија.

¹¹⁴⁶ ЖД II, Даничић 335; Мирковић, 253-254.

¹¹⁴⁷ Гласник 53 (1883) 32, 45, 49; Starine (1877) 74; Споменик 38, 124; Љ. Стојановић, Стари српски родослови и летописи, 18, 1060; В. Марковић, Православно монаштво и манастири, друго преснимљено издање, Г. Милановац 2002, стр. 63.

¹¹⁴⁸ Учествовали су игумани манастира : Св. Георгија у Расу, Св. Богородице Градачке, Св. Николе у Топлици, Св. Николе у Казновићима, Св. Николе у Дабру и Св. Ђорђа у Дабру. Свети Сава, Сабрана дела, Београд 2005, стр.159.

¹¹⁴⁹ Љ. Ковачевић, Светостефанска хрисовуља (1314-1316), Споменик СКА 4, Београд 1890,

рѣце иже въ кончолнкоуѣ"¹¹⁵⁰ У XV веку помиње се као митрополија, а његов митрополит као првопрестолни ¹¹⁵¹.

Није утврђено, нити се на основу расположивих података може утврдити, колико је времена монах Данило провео у Кончулу. Верује се да је тамо боравио неколико година, јер игуман није могао бити пре навршене тридесете године¹¹⁵², али се сигурно зна да се ту истакао врлинама и подвизима међу братијом *"въ дньи бо съ братиѣми работѣе монастырскихѣ работы, въ ношти же ни мала покоя въкоушае, нь оутомъ нелицемѣрньне любьве въ вышньнихъ оу прѣстола владычѣни въдварѣе се..."*¹¹⁵³. О Даниловом узорном животу у манастиру Св. Николе у Кончулу сазнало се *"по малѣ бо врѣмени"* ¹¹⁵⁴. На тај начин је привукао пажњу архиепископа Јевстатија II (1292-1309), који га је позвао на свој двор. Архиепископ Јевстатије II је Данила рукоположио за презвитера: *"и отъ роуны того поставленъ бысть пресвитеромъ"*¹¹⁵⁵. Даље се изричито каже да је Данило код Јевстатија провео годину и по дана: *"семоу прѣосвештеному оутодьно послуживъ въ благоговѣньствни и цѣломоудри, како рещи ми до прѣполовѣнниа въторьне години (вътораго года К.б.)"*¹¹⁵⁶. Архиепископски двор се тада, по свему судећи, налазио у цркви Св. Апостола и Данило је овде добио прилику да се учи и усавршава, јер је, по сведочењу Ученика, делио ћелију са архиепископом Јевстатијем II, одакле је због раније службе, речених подвига и порекла, послан (око 1306. године) да буде игуман манастира Хиландара¹¹⁵⁷.

Монах Данило је за "преподобног игумана", као девети или десети по реду¹¹⁵⁸, у "славном манастиру" Хиландару изабран крајње неуобичајено на сабору у Србији. Сабор су договорно сазвали краљ Милутин и архиепископ Јевстатије II 1306. или 1307. године.

¹¹⁵⁰ Т. Јовановић, Књижевно дело патријарха Пајсеја, Београд 2001, 292.

¹¹⁵¹ В. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, САН, Посебна издања 157, Београд 1950, стр. 156. У даљем тексту: Петковић, Преглед.

¹¹⁵² Види: В. Мошин- М. Пурковић, Хиландарски игумани средњег века, Београд 1999², 26.

¹¹⁵³ ЖДП Даничић, 335; Мирковић, 254.

¹¹⁵⁴ ЖДП Даничић, 336; Мирковић, 254.

¹¹⁵⁵ ЖДП Даничић, 337; Мирковић, 255.

¹¹⁵⁶ ЖДП Даничић, 338; Мирковић, 256.

¹¹⁵⁷ Сф. Пећка патријаршија, 71-72.

¹¹⁵⁸ М. Живојиновић, Додатак хиландарским игуманима, in: Хиландарски игумани, Београд 1999², стр. 105, нап. 8 и 12.

О Даниловом избору за игумана манастира Хиландара у његовом животопису стоји: " и благоуствивии краль Стефан Оурош свѣштанне [свѣтъ. К.к.] сѣтвори съ прѣосвештеннымъ архіепископомъ Ювъстатиемъ и вѣсѣмъ съборомъ, и сего блаженааго господи моего избравше, повелѣно бысть ѣмоу быти игуменоу богомъ въздвиженааго манастира " (Хиландара).¹¹⁵⁹ И пре Даниловог постављања за игумана, српски владари, су користећи своје ктиторско право, могли одлучивати о избору игумана.¹¹⁶⁰ Тако су оснивачи манастира Хиландара за његовог игумана поставили Методија: "постави неког преподобног мужа Методија монаха", каже Сава за свог оца¹¹⁶¹.

Данило је, по сведочењу његовог животописца, изабран за игумана хиландарског зато што "отъ юности своеје имы надеждоу въ господоу"¹¹⁶², због тога што је био "иже възоромъ благоумѣнь и кезыка доброглаголива", што је поседовао "и таковыи даръ отъ господа дасть ѣмоу вѣштанати съмыслно и разумно кезе прѣдъ царѣ"¹¹⁶³ и што "обильно съкровиште имѣе въ себѣ художество разума и моудрости и притъвою гадання словесемъ".¹¹⁶⁴ Затим Данилов животописац у карактерне особине свога учитеља уписује храброст, нарочито приликом опсаде Хиландара, када "съ господиъ мой доуша доблестывна... моужьскы [ѣ*ко] вѣ борѣ се съ безбожьными отъ оутра даже въ вечероу",¹¹⁶⁵ али и када на путу до Србије приликом спасавања блага овог манастира и на повратку у Хиландар пролази кроз крајеве у којима "не вѣ бо тогда обрѣсти ниединоу стъзоу имѣюштоу шьствие мирно, тѣжно боренна и ратъники".¹¹⁶⁶ Још му Ученик хвали "доброглаголивии кезыкъ оуподобляемъ хвалѣ пророуьсѣѣи, яко и трѣсть книжънина скорописца",¹¹⁶⁷ и најзад, за нас, у овој прилици, најинтересантније, што "зѣло имы крѣпкоу и вышшоу моудрость [любовь А.] въ срьдци своемъ о въздвиженни цръковьѣмъ [цръкви А.]"¹¹⁶⁸.

Пошто Данилов животописац, као што је раније наведено, нарочито подвлачи да је његов учитељ за хиландарског игумана изабран по жељи краља, архиепископа и државног сабора у Србији, разлог зато је у томе што је Хиландар

¹¹⁵⁹ ЖД II, Даничић, 338; Мирковић, 256; Cf. Мошин- Пурковић, Хиландарски игумани, 27.

¹¹⁶⁰ Хиландарски типик, гл. 13.

¹¹⁶¹ Вид. Живот св. Симеона Немање, in : Свети Сава, Сабрана дела, Београд 2005, стр. 177.

¹¹⁶² ЖД II Даничић 344; Мирковић, 262

¹¹⁶³ ЖД II Даничић, 338; Мирковић, 256

¹¹⁶⁴ ЖД II Даничић 369; Мирковић, 281.

¹¹⁶⁵ ЖД II Даничић, 342; Мирковић, 259

¹¹⁶⁶ ЖД II Даничић, 345; Мирковић, 263

¹¹⁶⁷ ЖД II Даничић, 369; Мирковић, 281.

¹¹⁶⁸ ЖКМ Даничић, 150; Мирковић, 113

тада, због најезде Каталанаца, био у несвакидашњим приликама¹¹⁶⁹. Ваља напоменути да је Радомир Поповић у праву када доказује да је Даниил мнихъ изабран и постављен за хиландарског игумана противно пропису Хиландарског типика¹¹⁷⁰ и тамошњој уобичајеној пракси. Објективни разлози за поменути избор, интервенцијом из Србије, највероватније су у нападима Каталанаца на Свету Гору. Одбрана духовног и физичког опстанка манастира била је обавеза ктитора и његових наследника на световном и духовном трону.¹¹⁷¹ И према Живораду Јанковићу, постављање Данила за хиландарског игумана у Србији, није по одредбама Хиландарског типика, али је блиско прописима Жичке повеље, у којој стоји, да се игумани краљевских манастира, међу којима је и Хиландар, постављају у седишту архиепископије.¹¹⁷² Намеће се питање зашто није било реакције хиландарске братије на овакав избор који није у складу са манастирским типиком. Помишљамо да хиландарски монаси нису реаговали на избор Данила за игумана, можда да се не би замерили дарезљивом ктитору "великом пријатељу манастира" краљу Милутину, а могуће је и да су се осећали одговорним што су пропустили прилику да сами на време изаберу свога игумана..

Речено је да монах Данило није могао бити биран за игумана пре навршене тридесете године, зато што по типуку василевса Константина Мономаха кандидат за игумана није могао да буде млађи од тридесет година.¹¹⁷³ Изборно тело по Хиландарском типуку чине: економ, еклесијарх и десет до дванаест најстаријих монаха који припадају хиландарској братији. Саветовање изборног тела вршено је у цркви, а након избора новоизабрани игуман је устоличаван.¹¹⁷⁴

Положај игумана манастира Хиландара, најзначајнијег центра српске културе на територији Византијског царства, био је место особитог поверења и

¹¹⁶⁹ Cf. Хиландарски игумани, 24.

¹¹⁷⁰ По Хиландарском типуку, најугледнији монаси овога манастира за игумана бирају онога "који ће им отворити не само телесне очи него и духовне, за кога сва братија зна да је у врлини и у правди и преподобију" и који је извесно време провео у овом манастиру, мада није морао бити пострижник истог.

¹¹⁷¹ Р. Поповић, Архиепископ Данило II и управљање Црквом, in: Данило II и његово доба, Београд 1991, 89-91 (са старијом литературом).

¹¹⁷² Ж. Јанковић, Жича, Београд 2006, 78.

¹¹⁷³ Ф. Гранић, Црквено пране одредбе Хиландарског типика св. Саве о настојатељу и осталим манастирским функционерима, Богословље X, 1935, 3-20; Исто, у : Богословље, година XLII (LVI), св. 1 и 2, Београд 1998, 226-240.

¹¹⁷⁴ Исто.

одговорности. Зато је разумљиво што су кандидати поред монашких врлина морали да имају дипломатске способности, утицај у дворским и црквеним круговима, понекад су морали бити одважни и добри стратежи, а било је случајева када је одлучивао и српски владар, на пример, при избору игумана Јоаникија, потоњег архиепископа („*любовию бо и оубѣжденіемъ тогда соупитааго благоустивааго краља и вѣсего събора богомъ събраанаго свѣтѣне Горѣ поставленъ бысть игуменъ быти +славѣнааго+ монастыра Хиландара*“)¹¹⁷⁵, а при избору Данила и читав сабор Српске земље.

Српски владари су као непосредни наследници првог ктитора Св. Симеона Немање, у избору хиландарског игумана могли користити своје ктиторско право.¹¹⁷⁶

Игумански положај је престајао представљењем, оставком¹¹⁷⁷ или збацивањем. По Хиландарском типикy, ако је игуман био неподесан за управу, братија манастира је могла да га смени, а ако је имао било какав иметак, он му је одузиман у корист манастира.¹¹⁷⁸ Било је случајева да су игумани напуштали свој положај због преласка на епископске катедре у Србији.

Немамо поузданог помена зашто је и које године Данило биран за игумана у Србији, али је сигурно да је већ тада био афирмисана личност. На основу Учениковог обавештења да: "*въ то же врѣме славѣномуу монастыроу Хиландароу, иже въ свѣтѣни Горѣ домъ прѣсвѣтѣне Богородице, тамоу не имоуштоу игумена*"¹¹⁷⁹, изгледа да је место било упражњено дуже времена. Мишљења старијих истраживача В. Качановског¹¹⁸⁰, Ф. Рачког¹¹⁸¹ и М. С. Ђуричића¹¹⁸² да је то било након 1302. године нису тачна, јер је као хиландарски игуман 1304/5. године поменут Арсеније¹¹⁸³, Данилов избор је

¹¹⁷⁵ ЖЈОІ Даничић, 284; Мирковић, 215.

¹¹⁷⁶ О ктиторском праву при избору игумана видети: В. Марковић, Ктитори њихове дужности и права, Прилози за КЈИФ V, 1925, 111-112; С. Троицки, Ктиторско право у Византији и Немањинској Србији, Глас 168, 1935, 81-132.

¹¹⁷⁷ Тако је хиландарски игуман Јоаникије (потоњи архиепископ Јоаникије I), напустио свој положај и вратио се у Србију где су га поставили за игумана манастира Студеница. ЖЈОІ Даничић, 285- 286; Мирковић, 216.

¹¹⁷⁸ Хиландарски типик, глава 13.

¹¹⁷⁹ ЖДП Даничић, 338; Мирковић, 256.

¹¹⁸⁰ Качановский, История Сербии, 14.

¹¹⁸¹ F. Rački, Осјена historijskih izvora, "Književnost", II, 1865, 221.

¹¹⁸² М.С.Ђуричић, Архиепископ Данило II- Српска књижевност 1885, 18 и 58

¹¹⁸³ Запис епископа Григорија II из 1304-1305.г. Видети: Мошин-Пурковић, Хиландарски игумани, 23.

могао бити тек 1306. или 1307. године¹¹⁸⁴, а између игумана Арсенија и Данила могао је да буде хиландарски игуман, потоњи архиепископ српски Сава III. У житију архиепископа Данила II стоји да " *по малѣмъ же врѣмени*"¹¹⁸⁵ његовог игумановања у Хиландару почињу напади "крсташких" каталанских разузданих чета на Свету Гору и опсада манастира Хиландара.

Ваља рећи и да у овом тешком времену када је на Светој Гори жарила и палила Каталанска компанија, хиландарски игуман Данило није могао да се несметано подвизава, моли и управља својом "обитељи", већ је као " *доуша доблестивна*"¹¹⁸⁶ морао да ратује " *противоу ко тои мотѣи брани непоколѣкимъ прѣбывствъ.. моужьскимъ (*бо) бѣ боре се съ безбожьишими отъ оутра даже къ вечероу [до вечера К.Б.]*"¹¹⁸⁷.

Иако се у потпуности не може воспоставити хронологија Даниловог игумановања у Хиландару сигурно је да је био игуман за читаво време најезде Каталанске компаније. Његов Ученик и животописац каже да су напади Каталана започели убрзо после његовог избора за хиландарског игумана и два пута изричито каже да су њихови напади трајали " *три лѣта и три мѣсеце*"¹¹⁸⁸. Данило је, свакако, био хиландарски игуман и првих месеци 1310. године. Забележено је да је у месецу мају исте године епископ јеријски Јеротије решавао парницу око неке њиве, између ксиропотамског игумана Макарија и хиландарског игумана Данила (овај акт се чува у хиландарској архиви). Ово је последњи помен Данила као игумана хиландарског. У једном протатском акту прота Теофана издатом јеромонаху Кир Теодулу у вези са карејском ћелијом од августа 1312.године поменут је као хиландарски игуман Никодим¹¹⁸⁹. По мишљењу В. Мошина и М. Пурковића, Данило је, највероватније, напустио положај хиландарског игумана у другој половини 1310, или у току следеће 1311.године.¹¹⁹⁰

¹¹⁸⁴ "Данило је биран за игумана најраније негде 1306.г., па можда и 1307.г. јер "мало времена" после његовог доласка у Хиландар почиње напад Каталана на Свету Гору". Видети: Мошин– Пурковић, Хиландарски игумани², 27.

¹¹⁸⁵ ЖДП Даничић, 340; Мирковић, 257.

¹¹⁸⁶ ЖДП Даничић, 342; Мирковић, 259.

¹¹⁸⁷ ЖДП Даничић, 342; Мирковић, 259.

¹¹⁸⁸ ЖДП Даничић, 341 и 354; Мирковић, 258 и 268.

¹¹⁸⁹ На молбу "преблагочастивог јеромонаха, брата нашег, кир Никодима, игумана наше часне обитељи Хиландарске"- наведено према : Хиландарски игумани, стр.37.

¹¹⁹⁰ Видети: Мошин- Пурковић, Хиландарски игумани, 29 и 37.

Данило је још увек био хиландарски игуман када је на позив краља Милутина, вероватно 1310. или почетком 1311.године, дошао са изабраним монасима: прво у Скопље, а након саветовања са њим, отишао код његовог брата Драгутина у Дебрец. Из *Житија краља Стефана Драгутина*¹¹⁹¹, сазнајемо само о даровима које су добили монаси, али не и о детаљима преговора. Хиландарски монаси су после предавања Драгутинове писане поруке отпутовали на Свету Гору¹¹⁹².

После успостављања нормалног живота у Хиландару и обављања поменуте мисије, Данило је напустио игумански положај и повукао се на "тихо место" ("*безмалъвнѡе мѣсто*") у испосницу Св. Саве у Кареји. О томе у његовом житију стоји : "*оставъ старѣишинство славнааго монастира Хиландара, вѣставъ иде въ келию светааго Савыи въ мѣстѣ глаголетѣ Кареи*".¹¹⁹³ Карејска испосница је служила "за стан двојици или тројици, по речи Господњој: " Где су двоје или троје сабрани у име моје, ту сам и ја међу њима"¹¹⁹⁴, где се, према биографу, предао молитвеном тиховању и подвизима, јер "*тоу бо благое и безмалъвнѡе оудиниенне кестъ хуотештнимъ жити въ келии тои по оуставленомоу правилоу богоноснааго отца нрѣ Савы; икоже самъ творилъ бѣ тоу иноуствоуе*"¹¹⁹⁵, а према Карејском типику "... *тоу на безмалъвнѡе мѣсто пришълъ кееже оузаконено кестъ не веште двѣма или тремъ чрънцетъ жити...*"¹¹⁹⁶.

Поменуто је да је било више случајева да су познати хиландарски игумани напуштали свој положај и враћали се у Србију, где су добијали одговорне дужности, или су као бивши игумани живели у манастиру. А понекад се дешавало да и по други пут буду изабрани за игумана. Данилов одлазак у испосницу Св. Саве, на крају игуманства, није био јединствен случај¹¹⁹⁷. Августа 1312. године на положају старца келије Св. Саве помиње се Теодул, што може значити да је Данило нешто раније отишао у отаџбину на позив свога краља¹¹⁹⁸.

¹¹⁹¹ ЖКД Даничић, 44-45; Мирковић, 36-37.

¹¹⁹² Сф. Хиландарски игумани, 29-30.

¹¹⁹³ ЖДП Даничић, 356; Мирковић, 270.

¹¹⁹⁴ Свети Сава, Сабрана дела, Београд 2005, стр. 95-96

¹¹⁹⁵ ЖДП Даничић, 356; Мирковић, 270.

¹¹⁹⁶ Карејски Типик Св. Саве, САНУ, Фототипска издања, 8, Београд 1990.

¹¹⁹⁷ Видети: Мошин- Пурковић, Хиландарски игумани, 36.

¹¹⁹⁸ ЖДП Даничић, 357-358; Мирковић, 272-273; в. Хиландарски игумани, стр.30.

Данило се још три пута враћао у Свету Гору. Прво враћање је било вероватно почетком 1315. године и тада је у испосници манастирског пирга провео више од годину дана "И пришеде въ славънни манастирь Хиландарь, и влѣзъвъ пирьгъ, тоу начеть безмалъвствовати, въ дивънѣи моудрости лоучиши бѣвъ" ¹¹⁹⁹. Крајем 1320. године епископ Данило је, по свој прилици, опет у Хиландару, где живи " у усамљеништву ради иночества" („ живоушитоу љмоу въ особънѣ иночества ради „) ¹²⁰⁰, тада му се обраћа Милутинов син Стефан из Константинопоља, где је био заточен, и моли га да за њега посредује код његовог оца Стефана Уроша II Милутина. Интервенција је била успешна ¹²⁰¹, након чега се Данило вратио у Србију, најкасније у лето 1321. године, а на Свету Гору је последњи пут дошао средином 1322, где је остао све до избора за архиепископа 1324. године. ¹²⁰² За Данила је главни циљ поновних враћања на Свету Гору био повлачење у усамљеност (исихастичко подвизавање), где је уз аскетске подвиге и молитве, могао писати и своја књижевна дела.

Није безразложно приметити да су сви периоди живота потоњег архиепископа „, вѣсѣхъ сръбъсьвиныхъ и поморъсьвиныхъ земля“ ¹²⁰³, занимљиви и богати. Ученик нам приповеда да је убрзо након Даниловог напуштања игуманског положаја и одласка у „млчалницу“ Св. Саве у Кареји, у току је био грађански рат у Србији између српских краљева Стефана Уроша II Милутина и Стефана Драгутина. Првог је напустила властела и он се у тим тешким часовима сетио оданог Данила и позвао га себи да посредује у сукобу са братом и да се брине за манастир Св. Стефана у Бањској, где се налазила Милутинова ризница и сво његово богатство „въ томъ бо бѣ свѣвоутиль (сѣбралъ к. Б.) много богатство, кѣже вѣсе имѣниѣ љго“ ¹²⁰⁴. Данило се није одмах одазвао на Милутинов позив, зато што је желео да се непрестано подвизава у Кареји, где " начеть многиими страстьми и подвигы оудроучати тѣло свое въ алычѣхъ и жеждѣ, обьноштѣнѣмъ же стоании, до нелиже бо хотѣхъ свѣтъ оснати, не бѣ видѣти љго сѣдѣша или мало поконъши се, тѣвѣмо пошпта псалтирь и

¹¹⁹⁹ ЖДП Даничић, 359; Мирковић, 273-274.

¹²⁰⁰ в. Хиландарски игумани, 31; Даничић, ЖСД, 165; Мирковић, 124.

¹²⁰¹ О томе в. Сима Ћирковић, Владавина Стефана Уроша III Дечанског у : Историја српског народа, I, Београд 1981, стр. 496.

¹²⁰² в. Хиландарски игумани, 32.

¹²⁰³ ЖДП Даничић, 363; Мирковић, 276.

¹²⁰⁴ ЖДП Даничић, 357; Мирковић, 272.

прочее писальмы еже оустава ношгънаго".¹²⁰⁵ На упорно Милутиново инсистирање, Данило се на крају морао одазвати позиву свога краља, који му је поверио своје благо на чување и поставио га је за епископа бањског, зато што "*къ ко въ ть годь прѣставиль се епископъ мѣста того*"¹²⁰⁶. Данило је из Карејске испоснице дошао у Бањску око средине 1311. или најкасније почетком 1312. године¹²⁰⁷ "*и семуу господи моемуу прѣемьшоу монастырь ть, и наречень бысть Данииль въсвещенный епископъ*".¹²⁰⁸

Историчари се углавном не слажу о броју епископија које је Српска црква имала у то доба. По мишљењу Миодрага Пурковића, Српска архиепископија је крајем XIII и у прве две деценије XIV века добила пет нових епископија, тако да их је укупно било тринаест. Нове епископије Српске цркве су Скопска, Липљанска, Браничевска, Мачванска и Бањска.¹²⁰⁹ Раније је Иларион Руварац утврдио да Ибарска, Звечанска и Бањска епископија представљају једну те исту епископију и да је крајем друге деценије XIV века, између 1317. и 1320. године била активна Кончулска епископија.¹²¹⁰

И наш црквени историчар Ђоко Слијепчевић се бавио овим проблемом и изнео је мишљење да су за време краља Милутина, поред старих епископија, основане и Липљанска (која се назива и Грачаничка), Кончулска, Лимска, Мачванска, Браничевска, Београдска и Скопска епископија¹²¹¹. На другом месту је истакао да се у време архиепископа Јевстатија II помиње и Звечанска епископија, за коју каже да се називала Бањска и Липљанска.¹²¹²

Марија Јанковић каже да је у времену о којем је реч у изворима поменуто деветнаест назива епископија, а то су- Липљанска, Призренска, Звечанска, Бањска, Ибарска, Скопска, Браничевска, Мачевска или Мачванска, Београдска, Нишка,

¹²⁰⁵ ЖДП Даничић, 356; Мирковић, 271.

¹²⁰⁶ ЖДП Даничић, 357; Мирковић, 272.

¹²⁰⁷ В. Хиландарски игумани, стр. 30

¹²⁰⁸ ЖДП Даничић, 359; Мирковић, 272-273

¹²⁰⁹ В. М. Пурковић, Српски епископи и митрополити средњег века, Скопље 1937, 31-32; 32- 35; М. Јанковић, Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку, Београд 1985,

¹²¹⁰ И. Руварац, Прилози к објашњењу извора српске историје, Гласник СУД 47, 1879, 216.

¹²¹¹ Ђ. Слијепчевић, Историја СПЦ, I, Дизелдорф 1978, стр. 143.

¹²¹² Ђ. Слијепчевић, н. д., стр. 164.

Градачка, Морозвиждска, Дебарска, Пелагонијска, Лимска, Планска, Охридска и епископије у источној Босни.¹²¹³

За Бањску епископију се зна из Житија краља Милутина¹²¹⁴ и Житија архиепископа Данила II¹²¹⁵. Између 1312. и 1314. године за Бањску епископију везује се највише Бањски епископ Данило, потоњи епископ хумски и архиепископ све српске и поморске земље.

Епископија- под називом Бањска, у Житију архиепископа Данила II поменута је само једанпут, и то у време њеног укидања 1314. године : *"И въ врѣме въ неже шѣствова съ всесвештєнни въ свѣтоуоу Гору, оставѣ старѣшинство прѣвореченааго монастыра црѣвѣе свѣтааго Стефана, маже кєсть епископа баньска, по отышѣтви же сего господи моего сътвори благоушѣтви краљ мѣсто то именовати кє игуменни."*¹²¹⁶ Време укидања Бањске епископије треба тражити у периоду након смрти краљице Јелене (+ 8. фебруара 1314. године). У Житију краљице Јелене Данило за себе каже да је био епископ бањски и да је у Брњацима присуствовао представљењу краљице- монахиње: *И въсеоу съвороу срьбьскыѣ земље събравшоу се нь ниѣи въ славьни дворь кєе (ꙗзикови) Брњаци, и мѣсто оуко съмѣреноуоу (блаженомоу Л.) Данилоу соушгоу въ то врѣме епископоу црѣвѣе свѣтааго апостола Христова (ꙗзикови) прѣвемоученика архидиакона Стефана въ мѣстѣ рекомѣмъ (именованомъ К. в.) Баньска (Баньскон Л.)*¹²¹⁷.

Наредбу за зидање цркве Св. Стефана у Бањској краљ Стефан Урош II је издао у време док су били у животу његова мајка Јелена, брат Стефан Драгутин и архиепископ Сава III¹²¹⁸. Краљ је ову цркву наменио себи за гробницу. Изградњу манастира надгледао је епископ бањски Данило¹²¹⁹. Могуће је да је одлука за подизање нове манастирске цркве у Бањској донета након измирења завађених српских краљева, почетком 1313. године. Изградња цркве није била окончана када се преставила краљица : *"Сеоу же храмоу съврѣшашгоу се, нь не до коньца, приклижи се врѣме испљьнѣнниѣ се дьнеѣ матери кєго , прѣдасть блаженую доушоу свою господеви. такожде и съ прѣосвештєнни*

¹²¹³ М. Јанковић, Епископије Српске Цркве од половине XIII века до почетка XIV века, in: Епископије и митрополије Српске Цркве у средњем веку, Београд 1985, 35-60.

¹²¹⁴ ЖКМ Даничић, 149-151; Мирковић, 112- 114.

¹²¹⁵ ЖДП Даничић, 357 -360; Мирковић, 273-274. Видети и Грачаничку повељу.

¹²¹⁶ ЖДП Даничић, 360; Мирковић, 274.

¹²¹⁷ ЖКЈ, Даничић, 88; Мирковић, 67.

¹²¹⁸ ЖКМ Даничић, 149; Мирковић, 113.

¹²¹⁹ ЖКМ Даничић, 150- 151; Мирковић, 114

архидијаконског бава прѣстави се".¹²²⁰ Данило је титулу епископа бањског носио све до свог избора за епископа хумског 1317. године. Бањска је као епископија Српске цркве укинута између 1314. и 1316. и не помиње се у Светостефанској повељи (1314-1316), као ни у потврди архиепископа Никодима из 1317. године. У одредби о положају игуманије Св. Стефана каже се само да она неће бити столица Архиепископије, ни митрополије, ни епископије. Бањски епископ Данило је, свакако, већ након завршетка радова на цркви Св. Стефана, а можда и пре, напустио Србију и отишао у Свету Гору.¹²²¹

Све до изричитог помена да је црква Св. Стефана у Бањској, епископска црква, у животописима краља Стефана Уроша II Милутина и архиепископа све српске и поморске земље, Данила II нема других података који би говорили о саборној цркви Ибарске и Звечанске епископије, пре 1312. године. Може се само претпоставити да је седиште Бањске епископије, од њеног оснивања па до њеног укидања (између 1314 и 1316. године), било смештено у манастиру Св. Стефана¹²²². Вероватно је манастир постао епископско седиште крајем владавине Стефана Уроша I, или најкасније почетком владавине његовог млађег сина Стефана Уроша II Милутина. Црква Св. Стефана у Бањској била је седиште епископије до 1314-1316. године, када је, као што је раније наведено, Бањска епископија била укинута и новоподигнути манастир постао игуманија.

У *Житију краљице Јелене, Данило Пећки* је забележио да је са рашким епископом Павлом у Брњацима присуствовао последњим часовима краљице-монахиње Јелене, те је детаљно и дирљиво описао њену смрт и одлазак погребне поворке из Брњака у Градац. Данило је у манастиру Градцу дочекао архиепископа, Саву III и краља Милутина, те са њима и другим епископима, властелом и монасима Градца сахранио краљицу-монахињу. Забележено је да је после овог догађаја, тадашњи епископ бањски, Данило остао у Градцу:⁶⁶ *по прѣставлении тоје*

¹²²⁰ ЖКМ Даничић, 151; Мирковић, 113.

¹²²¹ Ибарска или Звечанска или Бањска епископија основана је у периоду 1286-1292.г. (а можда и нешто раније), а укинута је на сабору који је решавао положај, имовинске односе и ранг игумана Св. Стефана у Бањској, између 1314. и 1316.г.

¹²²² Ст.Новаковић, Бањска, Глас 32, 1892, 1-55; Петковић, Преглед црквених споменика, 16; Марковић, Православно монаштво, 93-94.

*блаженіе да и [іако К. в.] два [и или три] дњи, и тоу придоше мнози властели [и] сильни [и:взлюбленаго] сына
іеіе благоуствивааго краля Стефана отъ срѣмьскыіе земліе...¹²²³.*

Када је завршена градња Бањске и нормализовало се стање у Србији, Данило је подсетио свога краља на обећање да ће га пустити „да опет оде у Свету Гору, чије васпитање беше“ (“пакы иде въ Светую Гору, іеіеіе кѣ воспитаніе”) ¹²²⁴. Могуће је да се у првој половини 1315.године, тада титуларни епископ бањски Данило, опет повукао, у манастир Хиландар, ради подвизавања. О томе његов животописац каже: „...житіе богоугодно поучѣ въсе дњи, въсакою добродѣтели оупрашаіе, благоуствовать и слоужити отъ въсечистыіе доуше и тѣла богоу, и явити се іемоу достоинноу и искоушеноу и въ въсемъ же правоу и нелицемѣрноу” ¹²²⁵.

Све оно што је Света Гора раније представљала за Светога Саву, била је и за Данила, јер иако је био „рожденіе и воспитаніе земліе срѣмьскыіе” ¹²²⁶ био је и “воспитаніе” Свете Горе, где је у његово време оживело мистично православно богословље или-исихастички покрет (*ὁ ησυχαστής*= *спокојство, молитвено тиховање*, упражњавано још од III столећа), чијој традицији је и сам припадао.

Његова исихастичка опредељења („кезмљивіе“), као и опредељења његових књижевних јунака, могуће је наћи у његовом књижевном делу и његовом животопису који је написао Ученик. На Данилову значајну улогу у исихастичком схватању код Срба први је указао Милоје Васић ¹²²⁷, што су углавном прихватили и разрађивали Димитрије Калезић, Ђорђе Трифуновић и Димитрије Богдановић ¹²²⁸.

Од Ученика сазнајемо да је његов учитељ након напуштања положаја епископа Бањског, поново отишао у Свету Гору да би се подвизавао у пиргу Светог

¹²²³ ЖКЈ Даничић, 94; Мирковић, 71-72..

¹²²⁴ ЖДП Даничић, 359; Мирковић, 273.

¹²²⁵ ЖДП Даничић, 359; Мирковић, 273.

¹²²⁶ ЖКМ Даничић, 150; Мирковић, 113.

¹²²⁷ М. Васић, Архиепископ Данило II, монах и уметник, Прилози за КЛИФ, књ. VI, Београд 1926, стр. 178-184.

¹²²⁸ Д. Калезић, Архиепископ Данило II и његови настављачи, Богословље XVI, 2, 1972, 1- 29; Ђ. Трифуновић, Проза архиепископа Данила II, 11-12 ; Д. Богдановић, Нове тежње у српској књижевности првих деценија XIV века, Византијска уметност почетком XIV века, Београд 1978, 92, 95; Д. Калезић, Архиепископ Данило и питање његова припадања исихазму, in: Данило II и његово доба, Београд 1991, 117-138.

Саве и да је тамо читао пророчке књиге „*непрѣстаньно прочитає [прочитовааше К.в.] поименна пророкъ [пророцьскаа К.в.] и прочиуихъ божьствьнаа словеса*“¹²²⁹.

Сигурно је Данило у Хиландару боравио током 1315, као и почетком следеће 1316. године. Тада је донео одлуку да посети Јерусалим. Међутим, за то је сазнао краљ Милутин и позвао га да дође у Србију, те до реализације ове његове одлуке није дошло, јер „*Повелѣ же њмоу благоуствѣнъи краљъ ити въ домъ светыиухъ апостолъ, тогда соушшоу прѣосвештеному архиепископу Савѣ третиемоу, писание въславъ къ њмоу рекъ въсакоуо уствѣ творити въсеосвештеному. Тоу же дарова њмоу прѣосвештеньи келию свою въ прѣбыванне њмоу*“¹²³⁰.

Милутин је Данила послао у Пећ и препоручио га архиепископу Сави III, обећавши „*дати семоу прѣосвештеному прѣстолю Светааго Савы*“¹²³¹. По Милутиновој жељи, Данило је уз архиепископа Саву III остао све до његовог престављења, 26. јула 1316. године. Краљ је тада изразио жељу да архиепископ буде уз њега као брат и молио се Богу следећим речима: „*даждь мнѣ рабоу твоѣмоу по срѣдцоу моемоу моужа света и праведьна... ѡкоже дароваль јеси на просвѣщение души многоуствѣнному Ноасафоу прѣподобьнааго отца Варьлаама ... и ѡко господиноу светомоу моемоу прѣродителю првовѣнчаномоу краљу Стефану плѣтородьнааго брата просвѣщеньнаа срѣбьскои земли нрѣ [светителя А.] Савоу... и родителю моемоу дароваль јеси плѣтородьнааго брата правешта прѣстолю [+трон] светительста и доуховьнаа правила +њмоу+ оудѣржьавьша, и оба небесьное царьство оудрѣтоста*“¹²³². Иако се свесрпски сабор три пута састајао, избор тада титуларног епископа Бањског за новог архиепископа српског и поред Милутинове жеље није успео. На крају је за архиепископа све српске земље и поморске изабран, можда и уз Данилову препоруку, његов ученик и наследник на положају хиландарског игумана Никодим¹²³³ „*въ његоже мѣсто поставленъ бысть Никодимъ архиепископъ*“¹²³⁴. Није могуће на основу расположивих извора утврдити ко се противио да Данило буде изабран за архиепископа; намеће се питање да ли је то била моћна властела, или је пак била реч о неким нама непознатим црквеним струјањима. Ипак нам се вероватнијом чини прва претпоставка.

¹²²⁹ ЖДП Даничић, 360; Мирковић, 274.

¹²³⁰ ЖДП Даничић, 361; Мирковић, 275.

¹²³¹ ЖДП Даничић, 361; Мирковић, 275.

¹²³² ЖКМ Даничић, 151-152; Мирковић, 115.

¹²³³ ЖКМ Даничић, 151-155; Мирковић, 115.

¹²³⁴ ЖД II Даничић, 361; Мирковић, 275.

У хиландарској повељи за селиште улијара, међу тадашњим епископима Српске цркве, као нови хумски епископ Данило (пређашњи епископ бањски), поменут је на трећем месту а пре њега су епископи зетски Михаил и рашки Павле, а то је било на првом сабору који је сазвао новоизабрани српски архиепископ Никодим¹²³⁵. Ово је поменуо и Данилов животописац: „*семоу же господиноу мојемоу дасть благоуштивъи кралеъ епископию хумьскоу*“¹²³⁶. Данило је за хумског епископа изабран одмах након избора Никодима за архиепископа српског. Убрзо након избора за епископа хумског и завршетка сабора на ком је оверена Светостефанска повеља, Данило је отишао у Полимље, јер је седиште ове епископије, вероватно између 1252. и 1254. године из Стона пренето у цркву Св. Апостола у Бијелом Пољу¹²³⁷. Данило је после добијања Хумске епископије, чије је седиште било сиромашно и опустело, обновио и оправио цркву Св. Петра и Павла на Лиму¹²³⁸.

Овде ваља рећи и да је делимична унутрашња реорганизација Српске цркве започета почетком друге половине XIII века. Тада су нека стара епископска седишта, установљена у време св. Саве, премештена у друге манастире. У хумској епископији основаној 1220. године са седиштем у Стону, на полуострву Пељешцу, било је формирано њено властелинство у Хуму у унутрашњости земље.

Премештање седишта Хумске епископије, из Стона у унутрашњост српске државе, била је прва промена која се догодила унутар Српске архиепископије. Избор тог места за епископско седиште је у науци различито тумачен. Наш угледни историчар Владимир Ћоровић га објашњава последицом земљотреса који је 1252. године погодио Стон и дотадашњу катедралну цркву Хумске епископије и преласком хумског жупана Радослава, ранијег рашког вазала, Мађарима (син кнеза Андрије и унук кнеза Мирослава, од тада се бележи као

¹²³⁵ Љ. Ковачевић, Светостефанска хрисовуља, Споменик, IV, СКА, Београд 1890, 10; Исто то у : Задужбине Косова, 322.

¹²³⁶ ЖДП Даничић, 361; Мирковић, 275.

¹²³⁷ Ј. Медојевић, М. Прелевић, Црква Светог апостола Петра у Бијелом Пољу, Бијело Поље 1996, стр. 7 (У књизи је наведена дотадашња литература). Cf М. Марковић, О ктиторском натпису у цркви Св. Петра, 21. (са литетература)

¹²³⁸ Данило доби Хумску епископију чију столицу, цркву Светог Петра и Павла, осиромашену и запустелу, обогати и оправи. С. Новаковић, Законски споменици српских држава средњега века, Београд 1912, стр. 597.

„верни клетвеник“ краља Угарског)¹²³⁹. Слично Ћоровићевом је и тумачење Радивоја Љубинковића¹²⁴⁰, док Ђоко Слијепчевић сматра да се то догодило тек у време епископа Данила¹²⁴¹. Одлука о премештању епископског катедралног центра са Пељешца у Полимље донета је највероватније на сабору који се помиње у Лимској повељи (1254- 1263). Пошто није са сигурношћу утврђено када је одржан овај сабор, није могуће утврдити ни тачан датум премештања епископског седишта.

Ипак, до већих промена у Српској цркви долази крајем XIII и почетком XIV века, у доба владавине краља Стефана Уроша II Милутина (1282- 1321), када су услед великих територијалних ширења српске државе у оквиру Српске цркве постепено укључиване нове епископије.

Сл.351. Црква Св. Петра у Бијелом Пољу

¹²³⁹ В. Ћоровић, Значај хумске епархије, стр. 55.

¹²⁴⁰ Р. Љубинковић, Хумско епархијско властелинство и црква Св. Петра у Бијелом Пољу, Старинар IX- X, Београд 1959, 99.

¹²⁴¹ Ђ. Слијепчевић, Хумско- херцеговачка епархија и епископи (митрополити) од 1219. до краја XIX века, Богословље XIV, 3-4, Београд 1939, 252.

Када је Данило дошао на епископску столицу у цркви Св. Петра, на реци Лиму, била је угрожена јурисдикција ове епископије у хумској области и он се обратио краљу за помоћ.¹²⁴² Милутин то помиње у својој повељи, датованој између 1318-1321. године: „ ...*Словѣде ми епискоупъ хълмьски Даниилъ, яко епискоупина његова запоустела, ни врѣховине не има, ни бири, ни единого доуходѣна ниоткоудеръ; да и азъ видехъ обништание и запоустение цркъновъ светихъ апостолю. И азъ поменуохъ яко мною отстоупише хълмьские земле доуходѣци, да приложихъ...*“¹²⁴³

Стефан Урош II Милутин је тада епископији Св. Петра на Лиму приложио неколико омањих околних црквених властелинстава: Св. Николе на Сиротињи¹²⁴⁴, Богородице Бистричке¹²⁴⁵ са Богородицом Кичавском¹²⁴⁶ и Богородице у Кутањској¹²⁴⁷. Овим је краљ надокнадио поседе и приходе које је Хумска епископија имала од оснивања 1220.године, а у његово време их неповратно изгубила¹²⁴⁸, због поновног сукоба српских краљева 1311. и 1312.године, јер је марта 1313.г. Младен II Брибирски држао дријевски трг. Расулу једног дела Хумске епископије допринео је и локални рат између Дубровника и Србије 1316. и 1317. године.¹²⁴⁹

Хумски епископ Данило се након сређивања имовинских односа и права катедралне цркве Св. Петра, побринуо за осликавање њене припрате и наоса, по свој прилици, од 1318. до 1320.године.¹²⁵⁰

¹²⁴² С. Ћирковић, Историја српског народа I, 473.

¹²⁴³ С. Новаковић, Законски Споменици, стр. 597-598.

¹²⁴⁴ Највероватније у данашњем Никољцу.

¹²⁴⁵ Црква малих димензија у селу Вољавац.

¹²⁴⁶ Кичавска црквица (унутрашњих мера 8, 50 x 4 m) налазила се у подножју планине Лисе на обали Кичавске ријеке (данас село Кичава).

¹²⁴⁷ Сада село Кање. Повеља која ово потврђује издата је после 1317.г. (између 1318 и 1321. године). Споменик СКА XLIV, стр. 38-39.

¹²⁴⁸ С. Новаковић, Законски споменици српске државе средњег века, Београд 1912, 597-598.

¹²⁴⁹ О томе видети: М. Јанковић, Властелинство Хумске епископије, in: Епископије и митрополије, 102-112.

¹²⁵⁰ Уп. Р. Љубинковић, Хумско епархијско властелинство и црква Св. Петра у Бијелом Пољу, Старинар, IX-X (1958-59), 97-124; В. Ј. Ђурић, Византијске фреске у Југославији, Београд 1974, 53 и 206; Б. Тодић, Српско сликарство у доба краља Милутина, Београд 1998, 126- 128, 146, 176, 182, 263-264, 341- 342. О портрету епископа хумског Данила в. Тодић, н. д., 63-64.

Сл. 352. Поглед са северозапада на цркву Св Петра у Б. Пољу

Данило се средином 1322. године, пошто је пре тога обавио дипломатске мисије у Бугарској и Константинопољу за краља Стефана Уроша III, повукао на Свету Гору¹²⁵¹ ради подвизавања у "пристаништу где нема нападаја" (и тако сјтвори шьствиє въ Светоу Горуу желеє постипоути невлаємо пристаниште).¹²⁵² Могло би се помишљати да је Данило оставио Стефана Пекпала да управља Хумском епископијом, јер ће га исти наследити на том положају, након потврђеног избора за архиепископа српског. Било је то на Крстовдан 14/27. септембра 1324. године и Данило је пре тога био на Светој Гори, а у његовом избору учествује и хиландарски игуман Гервасије "сѣ въсѣми избраниими чрьньци Светије Гори, и въсемоу съборуу събраноу земље срѣбьскыиє"¹²⁵³. О Даниловом избору за архиепископа српског, писац његовог житија каже: "оуѣждениємъ того христолюбиваго краля и благовоменіємъ всетоу събору Светије Гори и събору земље срѣбьскыиє вьса сѣтворише законьно, и възведоше и на прѣстоу светалаго кирѣ Саввы въ нарочити днь праздѣника

¹²⁵¹ М. Јанковић, Данило бањски и хумски епископ, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 87.

¹²⁵² ЖСД Даничић, 174; Мирковић, 132..

¹²⁵³ ЖСД Даничић, 176; Мирковић, 133.

*въздвиженна чьстнааго крѣста и прославше и рекоуште: Данилоу прѣосвещенемоу архиепископу въсѣхъ сръбьскыиуъ и поморьскыиуъ земля многаа лѣта*¹²⁵⁴.

Није одвише поменути и запис на Јеванђељу из 1329. године, настао у Св. Апостолима у Пећи, који помиње Данилов избор за архиепископа: *"повелѣнше и благословенше прѣопрестольнааго и преосвещенаго господина и оумнѣла архиепископа всеа сръбьскіе земли и поморьскіе кнрь Данила, ѣгоже благоволи боъ и доухъ светы, а не чловѣкъ быты архереа на прѣстолю светаго кнрь Савы"*¹²⁵⁵.

Данилу, блиском пријатељу краља Милутина, пут до архиепископског трона *"въсѣхъ сръбьскыиуъ и поморьскыиуъ земля"*, поред узорног живота и личне способности омогућила су одређена искуства која је стицао у поверљивим дипломатским мисијама српских владара, као и титуле игумана хиландарског (где се истакао и као бранилац Хиландара од Каталана, али и успешним руководством и подвижништвом у миру), епископа бањског (кад се истакао као надзорник изградње цркве св. Стефана) и хумског (руководио је пословима обнове у катедралној цркви св. Петра и старао се о Хумској епископији). Био је други са тим именом и једанаести архиепископ Српске аутокефалне Цркве.

Као што је Данило уживао поверење краља Стефана Уроша II, тако је у истој мери био поштован и од стране његовог сина Стефана Уроша III коме је издејствовао повратак у Србију из заточеништва у Константинопољу и помогао му да буде крунисан за српског краља. За време управљања Српском црквом архиепископ Данило II је поред црквених дужности и обимне ктиторске делатности, био активан и веома плодан и на пољу књижевности. Тамо где су стали биографи XIII столећа, наставио је Данило Пећки и за свој рад је углавном високо оцењен од књижевних историчара који га уврштавају у најзначајније представнике српске средњовековне књижевности, и по облику и по вредности његовог књижевног дела¹²⁵⁶. Иако богословски списи, преписка и посланице плодног и ангажованог књижевника Данила Пећког нису очувани он, према опште усвојеном мишљењу, спада у ред најзначајнијих српских писаца средњег века. Саставио је

¹²⁵⁴ ЖДП Даничић, 362-363; Мирковић, 276.

¹²⁵⁵ Љ. Стојановић, Записи и натписи, бр. 22.

¹²⁵⁶ Српска академија наука крајем XX века је Данила Другог уврстила у сто најзнаменитијих Срба.

биографије тројице српских краљева- Уроша I, Драгутина и Милутина, једне српске краљице- Јелене¹²⁵⁷ и тројице управљача српске Цркве- Арсенија I, Јевстатија I и Јоаникија I¹²⁵⁸, као и Службе Арсенију I и Јевстатију I, око чијег се култа старао.¹²⁵⁹ Ниједан наш средњовековни биограф није описао толико различитих личности о којима нико није пре њега писао. Могуће је да је Данило дао идеју о данашњем изгледу Живота краљева и архиепископа српских, јер анализа Драгутиновог, Јелениног и Милутиновог житија показује да се у једном житију подразумевају подаци изнети у другом¹²⁶⁰.

Ваља рећи да уколико Данило није одмах саставио целину Зборника то је према његовој идеји, између 1337. и 1340. године учинио његов ученик, који је пре тога у сваком случају написао Житија Стефана Дечанског, његовог сина Душана (прве четири године његове владавине) и свога учитеља архиепископа Данила II. Кратке белешке о српским краљевима Радославу, Владиславу, као и архиепископима Сави II, Данилу I, Јакову, Јевстатију II, Сави III и Никодиму могле су настати тада али можда и нешто касније,¹²⁶¹ иако су их наши истраживачи, као на пример Никола Радојчић¹²⁶² и Милан Кашанин¹²⁶³, приписивали Данилу Пећком. Касније су дело Даниловог ученика белешкама о тројици првих српских патријараха, Јоаникија II, Саве IV и Јефрема наставила двојица такође непознатих писаца. Не може се искључити ни могућност да су и ова двојица непознатих настављача могла мењати композицију читавог *Зборника*, те ако прихватимо и ту могућност, *Житија краљева и архиепископа српских* су, у крајњем случају, данашњи облик могла добити најкасније крајем XIV века.

Намеће се питање: Када је Данило писао *Животе*? Данило Пећки је, према Радмили Маринковић¹²⁶⁴, свакако започео а можда и завршио житија и службе

¹²⁵⁷ То је прва биографија у српској књижевности написана једној жени.

¹²⁵⁸ Неки истраживачи сматрају да Данило можда није написао *Житије архиепископа Јоаникија I* јер од поменутих житија само у њему није наведено да га је писао Данило Пећки.

¹²⁵⁹ Д. Богдановић, Књижевност у знаку Свете Горе, in: ИСН I, 610, док Јован Деретић каже: " Од Данила потичу сва краљевска житија, изузев два последња, и најмање четири архиепископска". Ј. Деретић, Историја српске књижевности (четврто издање), Београд 2004, 135.

¹²⁶⁰ Б. Трифуновић, Проза, 17.

¹²⁶¹ Исто.

¹²⁶² Н. Радојчић, Предговор, XXIII.

¹²⁶³ Кашанин, Књижевност, 181.

¹²⁶⁴ Р. Маринковић, Данило Други, in: Сто најзнаменитијих Срба, 42.

архиепископима Арсенију I и Јевстатију I, пре него што је изабран за игумана манастира Хиландара. Наиме, док је био у ћелији архиепископа Јевстатија II, у дому Светих Апостола, где је и произведен за презвитера, био је сведок догађања чуда над моштима српских архиепископа, Арсенија Сремца и Јевстатија I, те је тада могао започети, а можда и довршити житија и службе њима посвећене, са циљем да се утврди њихов светачки култ.¹²⁶⁵ Али, напомињемо да има и другачијих мишљења о настанку поменутих дела, па тако Војислав Ђурић¹²⁶⁶, са којим се слаже и Гордон Мак Данијел¹²⁶⁷, сматра да настанак *Живота Св.Арсенија* и *Службе Светом Арсенију* треба повезати са градњом и украшавањем Богородичине цркве у Пећи и њеног протезиса посвећеног Светом Арсенију Српском, док су *Живот Светог Јевстатија* и *Служба Светом Јевстатију*, по свој прилици, написани у време Данилове обнове манастира Жиче, крајем треће или почетком четврте деценије XIV столећа, мада Ђурић не искључује ни могућност да су Јевстатијево *Житије* и *Служба* настале у Пећи где су се чувале његове мошти након преноса из Жиче у време архиепископа Јакова. Морамо се запитати зашто је Данило написао житије и службу архиепископу Јевстатију I. Чини нам се да је разлог за писање поменутих дела у томе што је за Данила Пећког архиепископ Јевстатије I био значајнији од других српских архијереја, јер је поред узорног хришћанског живота, посетио и Христов гроб у Јерусалиму, а како нас обавештава Ученик била је то неостварена жеља његовог учитеља Данила Другог.

Као Бањски епископ Данило је, према Радмили Маринковић, саставио *Светостефанску хрисовуљу*¹²⁶⁸, док је као епископ Хумски могао прво написати *Живот краљице Јелене* (+ 8. фебруара 1314) па тек онда *Живот краља Драгутина*¹²⁶⁹ (+ 22. марта 1316) и то неколико година након њихове смрти, вероватно са циљем да подржи и оснажи њихове култове. *Живот краљице Јелене* је

¹²⁶⁵ Исто, 48.

¹²⁶⁶ В.Ј.Ђурић, Историјске композиције у нашем сликарству средњег века и њиховне књижевне паралеле III, ЗРВИ 11, Београд 1968, 99-103.

¹²⁶⁷ Г.М.Данијел, Предговор издању СКЗ, Данило Други, Животи краљева и архиепископа српских, Београд 1988, 22-23.

¹²⁶⁸ Р. Маринковић, н.д., 48.

¹²⁶⁹ Г.М.Данијел, Предговор издању СКЗ, Данило Други, Животи краљева и архиепископа српских, Београд 1988, 16.

највероватније почео да пише у вези са развојем њеног култа, убрзо након њене смрти, 8. фебруара 1314. године.¹²⁷⁰

Да би пружио подршку Милутиновом култу, на чијем гробу се дешавају чуда, која почињу „до половине треће године“ после његове смрти, тј. негде у пролеће 1324. године, Данило Пећки је, како је углавном прихваћено у науци, написао 1324. године *Живот краља Милутина* да би подржао његов култ¹²⁷¹.

Књижевно дело Данила Пећког, као и живопис настао по његовом налогу, имали су и васпитну сврху: „ поутъ показати вашемоу боголюбию“¹²⁷².

Након описа ктиторске делатности архиепископа Данила II, о којој ће касније бити више речи, његов биограф у циљу заснивања култа свога учитеља, приповеда да је и чуда чинио: „Съ бо господинъ мой... како и колезни чловѣчьскыи исцѣлѣвати тьвѣмо молитвою и прѣврѣтениемъ роукоу его. собою бо азъ такова искоусивъ ѣдро (скоро К.б.) провъзвѣствоую (провъзвѣстихъ К.б.) многообразнаа величина ѣмоу отъ господа“¹²⁷³. На крају житија каже да се Данило II после четрнаест година и три месеца проведених на престолу св. Саве мирно упокојио: „ и въ господоу отиде мѣсеца декемьвриа деветын на десете днь въ ѧ-вьи часъ ношти“¹²⁷⁴.

¹²⁷⁰ Сф. Маринковић, н.д., 50.

¹²⁷¹ Сф. Маринковић, н.д., 51; Г.М.Данијел, н.д., 22.

¹²⁷² ЖКУ Даничић, 5; Мирковић, 6.

¹²⁷³ ЖДП Даничић, 376- 377; Мирковић, 287.

¹²⁷⁴ ЖДП Даничић, 371-377; Мирковић, 283-287.

Сл. 353. ЗАДУЖБИНЕ АРХИЕПИСКОПА ДАНИЛА II У ПЕЋИ ПРИКАЗАНЕ НА КТИТОРСКОЈ КОМПОЗИЦИЈИ

Ради разјашњења ктиторске делатности архиепископа Данила II, ваљало би нешто укратко рећи о значењу термина ктитор, као и о мотивима и разлозима ктиторске делатности уопште.

Реч „ктитор“ (о кτήτωρ настала од речи κτάομαι- добити, стећи) само се једном јавља у Новом завету и то у Делима апостолским, а у вези са јерусалимским хришћанима који као „власници (κτήτορες) њиве или куће, продаваху и доносаху новце, што узимаху за то, и метаху пред ноге апостолима“

(Дап 4, 34). И у старој хришћанској књижевности, на пример, код св. Климента Александријског, ова реч има исти смисао¹²⁷⁵, као и касније у 11. новели императора Јустинијана I¹²⁷⁶. Познато је да је Пулхерија, сестра императора Теодосија II, над четири цркве које је сазидала у Константинопољу (Влахернска, Халкопратијска, Одигитрија и Св. Лаврентије) управљала користећи ктиторско право.¹²⁷⁷

Главни ктитори у Византији и средњовековној Србији били су владари¹²⁷⁸. Међутим, поред владара, главних ктитора, ктитори су могли бити лица владарског дома, владарски сарадници, али и монаси и сви клирици, од најнижег до патријаршијског чина. Познато је и да су у средњовековној Србији постојале и ктиторице (κτиторισσαι), на пример, Немањина супруга Ана, краљица Јелена (супруга Уроша I), царица Јелена (супруга цара Душана Силног), кнегиња Милица, деспотица Ангелина и др.

Власник имовине, која је у најмањој мери служила личним интересима, а пре свега интересима Цркве, био је субјект ктиторског права са правима која су му припадала и обавезама које је био дужан да изврши. Никодим Милаш је, према општем садржају сачуваних оснивачких писама, навео главне ктиторске дужности: “ 1. да се стара о пристојном држању и украшавању цркве, 2. о осветљењу и појању у цркви, 3. да се правилно држе црквене службе у одређена времена, да се при службама помињу власти, и добротвори живи и мртви, 5. да црква снабђевена буде потребним св. сасудима, одјејанијама и књигама, 6. да се чува неповријеђена имовина цркве и да се она по могућности множи, 7. да се свештеницима и другим особама, што су на служби цркве, издаје правилна награда и 8. да се чувају епископска права на дотичну цркву“.¹²⁷⁹

¹²⁷⁵ Migne, PG, 8, 1025 A.

¹²⁷⁶ Више о томе в. С.Троицки, Ктиторско право у Византији и Немањићкој Србији, 83-84.

¹²⁷⁷ Теодор Чтец, Црквена историја, 1, 4; Migne, PG, 86, 168; Нићифор Калист, Црквена историја, XIV, 2; Migne, PG, 146, 1061.

¹²⁷⁸ Св. Сава у Животу св. Симеона и у Хиландарском типичу каже да је Немања “отцац нашъ и хтиторъ”.

¹²⁷⁹ Н. Милаш, Основатељско право, in: Црквено право, Мостар 1902, 565- 569.

Према Сергеју Троицком, данас ктиторско право у СПЦ има само историјски и теоретски значај, а скоро у потпуности је лишено практичног значаја, зато што су повластице ктитора укључене у обим патронатског права.¹²⁸⁰

Иако се у српској историји побуде за подизање задужбина најчешће своде на две основне групе, састављене од мотива религиозне и политичке природе, сматрамо да је главни мотив ктиторске делатности била побожност („*љубовь Христова*“), док су мотиви политичке природе били малобројнији. Једна од најважнијих подстицајних сила за задужбинарство српских средњовековних владара, властеле и више јерархије била је брига за спасење непропадљиве душе од греха (вечне смрти), прожета хришћанским начелима и етичким идеалима. Разни духовни подвизи према добру могу на дан Страшног суда умилостивити Бога за спасење душе. Наша душа је, према хришћанском схватању, нешто највредније у нама, јер је једина вечна и непропадљива вредност овога света, те је стога њено спасавање од греха сматрано једном од најважнијих дужности за право хришћанина. Хришћанско савршенство може се постићи монашењем, подизањем манастира и узрастањем у врлинама у манастиру, зато су монашење и подизање манастира у којима је могуће постићи хришћанско савршенство и спас душе, сматрани великим подвизима. Ктитору храма се за живота чини помен у истом, а након упокојења моли се да се оснивачу опросте греси и да добије место у Небеском царству (Царству Божијем, Небеском Јерусалиму), или, како то народни песник у песми *Свети Саво* каже да добије „вјечну кућу на ономе св'јету“, као и „да се њему поје литурђија овог св'јета као и онога“. Међутим, за ктиторску делатност је било и специјалних разлога. Тако су, на пример, у захвалност Богу за избављење од неке невоље или напасти подизани храмови. То се дешавало и након заветовања одређеном светитељу или Богородици да ће им се након избављења из неког стања које је тада сматрано безнадежним, „послужити“ током читавог живота или им посветити цркву.¹²⁸¹ Тако су, према изворима, учинили Стефан Немања¹²⁸², архиепископ Данило II¹²⁸³, Ђурађ Црнојевић¹²⁸⁴ и др.

¹²⁸⁰ Сф. Троицки, н.д. 81-82.

¹²⁸¹ В. Марковић, Ктитори, њихове дужности и права, Прилози за КЈИФ, 5, Београд 1925, 116- 117; Р. Веселинковић, Зашто су подизане задужбине ?, Гласник СПЦ, год. XLIV, бр. 7, Београд 1963, 278- 282.

Поред побожности, за подизање цркава било је важно и мноштво других мотива и разлога, који су сви заједно мање важни од побожности. На пример, неки су владари поред разлога верско- политичке природе, подизали храмове ради умирења своје савести, па чак и из сујете због почести које су добијали за живота и после смрти, итд. Један од мотива ктиторске делатности био је садржан и у праву на погреб у храму своје ктиторije, нарочито уколико су ктитори били световњаци, док су епархијски епископи имали право на погреб у катедралној цркви епископије, а архиепископи углавном у Пећком манастиру.

Ваља подвући да задужбине нису подизане само ради личног спасења, већ и за спасење оних који ће живети у њима. Родоначелник Немањића Стефан Немања је подигао манастир Студеницу да би у њему сабрани монаси прослављали Бога и хвалили Богородицу, себи на освећење и за спасење оних који у његовој задужбини живе. Поред реченог, настојало се да задужбине постану средишта у којима ће се унапређивати духовна и материјална култура, као и да буду узор лепоте својим градитељским и сликарским особинама итд.

У Житију краља Стефана Дечанског први настављач Данила Пећког наводи речи које је краљ изговорио у вези са мотивом његових претходника владара за зидање божаствених храмова:“ Прародители мои и родители и ини... храмы божьствѣньные отъ основанна въздвигоше въ хвалоу и прославленіе богоу, себѣ же въ вѣчную память и на съхраненіе тѣлеси по разлоученіи души отъ тѣла“. ¹²⁸⁵ Скоро сви владари из династије Немањића били су сахрањени у својим ктиторјама. Родоначелник династије наредио је свом најмлађем сину (према Теодосију): „ Сакупив грешне моје кости беднаго тела пренећеш их у земљу мојих људи, и положићеш их у цркву, коју сам сазидао у месту Студеница“. ¹²⁸⁶ Сава је послушао свога оца ¹²⁸⁷. У „великој лаври светаго Симеуна“

¹²⁸² Првовенчани, 5, 16-17.

¹²⁸³ ЖДП Даничић, 368; Мирковић, 280.

¹²⁸⁴ Monumenta Serbica, 530- I.

¹²⁸⁵ ЖСД Даничић, 201; Мирковић, 152.

¹²⁸⁶ Теодосије, Башић, 124.

¹²⁸⁷ Исто, 145.

касније је сахрањен и краљ Радослав.¹²⁸⁸ („ И положено кысть тѣло его въ домоу светыне Богородице въ мѣстѣ рекомѣмъ Стоуденица [въ велицѣи лаври стоуденицьскои К.в.]).¹²⁸⁹

Стефан Првовенчани пише да је његов отац подизао манастире да би му Божији угодници били заступници код Христа, да га „ не осудитъ въ дньъ страшнаго и грознаго испитаниа“. ¹²⁹⁰ Стефан, са најстаријим сином Радославом, приноси Спасову цркву у Жичи „въ мољбноуоу паметь наю“.¹²⁹¹

Цркву св. Стефана у Бањској краљ Стефан Урош II је наменио „на сѹхраненне и на покон блаженомоу и богоугодномоу+ его тѣлеси, по отышѣствни его отъ мира сего соудѣтнаго+ въ Христоу“. ¹²⁹² Савременици и њихови потомци који су имали прилику да виде гробну цркву краља Милутина су, према исказу Данила Пећког (или његовог Ученика), говорили: „ блаженъ еси, благоуштивни и христомолюбивни краљу, яко обрѣте себѣ мѣсто покоино, и паметь твою въ родѣ и родѣ“. ¹²⁹³

Данило Пећки каже да је краљ Милутин „ домъ прѣсветыне когородице благыне питательнице рода христьянскааго въ мѣстѣ рекомѣмъ Трескавци“ испунио неисказаним приносима „на слоужьбоу богу и прѣвистѣи его матери, себѣ же вѣвѣноуе поминание“. ¹²⁹⁴

Осим сталних молитава за ктитора у његовом храму, за њега је и сваке недеље служена литургија и то за време његовог овоземаљског бивстовања, као и након упокојења.

Ктиторска права као и дужности садржани у канонима, црквеним нормама и државним законима, нарочито у општим манастирским типичима, стицана су оснивањем ктиторске установе за шта је морала бити добијена сагласност надлежног епископа, коју архиепископ Данило II, као безусловни старешина свих богомоља у Српској цркви, није морао тражити. ¹²⁹⁵ И обнављањем ктиторске установе стичу се ктиторска права, с тим што се такав ктитор, за разлику од првог, назива „нови“ или „други ктитор“ („вѣторѣи ктиторѣ“, грч. „ ó δεύτερος κτήτορ“).

¹²⁸⁸ Исто.

¹²⁸⁹ ЖКУ Даничић, 5; Мирковић, 7

¹²⁹⁰ Првовенчани, Житије св. Симеуна 10, 10-11.

¹²⁹¹ Miklosich, Monumenta Serbica (1958) 11.

¹²⁹² ЖКМ Даничић, 151; Мирковић, 114.

¹²⁹³ Исто.

¹²⁹⁴ ЖКМ Даничић, 136-137; Мирковић, 103.

¹²⁹⁵ Апост. Правила 31, предвиђено и у специјалним црквеним канонима и државним законима.

Ктитори су, слично надлежним епископима који су сахрањивани у катедралној цркви, имали право на погреб у храму своје ктиторије. Такође су ктитори са оригинерним ктиторским правом сликани у својим ктиторијама, док су епископи то право имали у катедралном храму своје дијецезе.

Раније је речено да је према српским изворима главни мотив ктиторске делатности¹²⁹⁶ садржан у стицању права на помен у циљу спасавања ктиторове душе. Према Данилу Пећком Краљ Милутин „ и светѣнѣхъ цркви бесчислио просвѣтѣне и оукраше [и оутѣшае] по словоу богоотца Давида: господи, възлюби хъ красотоу домоу твоего и мѣсто селенна славы твоеѣ“¹²⁹⁷, а краљица Јелена посвећује храм Пресветој Богородици „негли та коудеть ми измолительница [измолитвница Л.] въ днь соудьни¹²⁹⁸ ... сеѣѣ же въ вѣчноую память¹²⁹⁹ ... въ вѣчное и непоколѣбимое прѣбыванье“¹³⁰⁰ Краљ Стефан Дечански је своју гробну цркву подигао „ сеѣѣ въ вѣчною память; въ блажено и вѣчно поминание по разлоучени ми отъ житна сего соудьнаго“¹³⁰¹ док у повељи краља Стефана Душана, насталој између 1332. и 1337. године, стоји: “Да иль је (ктиторима) помень до вѣка“¹³⁰².

Вера у спасење бесмртне душе и њен вечни боравак, након васкрсавања пропадљивог тела, у вишњим насељима (Царству Божијем, Небеском Јерусалиму), била је такође главни мотив и за ктиторску делатност великог znalца уметности архиепископа Данила II, који је, на основу оног што о њему знамо, био убеђен да је вера без добрих дела мртва, те се својом ктиторском делатношћу показао као човек делотворне вере. Његова реч као врховног црквеног поглавара који се и раније доказао у подизању цркве Св. Стефана у Бањској и обнови катедралне цркве Св. Петра на Лиму, морала је бити пресудна и приликом подизања властитих задужбина, о којима поред изгледа сачуваних грађевина, њиховог живописа и

¹²⁹⁶ Главни део ктиторских права чине ритуална права која су у ктиторији као и статутарна и административна, слична епископским правима у епархији: право на помен, право на гробно место у храму ктиторије, право на сликање портрета у ктиторији, право на угледно место у храму ктиторије и у црквеним поворкама.

¹²⁹⁷ ЖКМ Даничић, 130; Мирковић, 98.

¹²⁹⁸ ЖКЈ Даничић, 75; Мирковић, 58.

¹²⁹⁹ ЖКЈ Даничић, 76; Мирковић, 58.

¹³⁰⁰ ЖКЈ Даничић, 79; Мирковић, 61.

¹³⁰¹ ЖСД Даничић, 201- 202; Мирковић, 152.

¹³⁰² Новаковић, Спом., 405, III.

надгробних споменика,¹³⁰³ постоје драгоцени документи из времена њиховог настанка или непосредно након њега. Више података о свим његовим ктиторијама, као и о црквама које је обнављао садржано је у његовом животопису, основном писаном извору.

О Даниловој надзорничкој и творачкој делатности приликом подизања цркве Светог Стефана у Бањској за краља Милутина, као што је поменуто, имамо сведочанство у Милутиновом животопису¹³⁰⁴, док се податак да је био „*вѣторъи ктиторъ*“ у подизању Дечана налази у Житију Стефана Дечанског¹³⁰⁵. За Данилове задужбине у Пећи, поред наведеног писаног документа¹³⁰⁶ о њиховом првобитном изгледу, драгоцен извор за све оно што је Данило ту подигао представља фреска на којој су ктитор и његов патрон велики старозаветни пророк Данило, који га препоручује Богородици Одигитрији насликаној са Богомладенцем Христом у отвору зида, и помаже му да носи модел свих његових задужбина у Пећи, посматраних са јужне стране, чиме је засведочено његово ктиторство. Изглед Данилових задужбина сликар је детаљно представио, чак у истој мери као и писац његовог животописа, те је, између осталог, приказао и звона на пиргу и појединости на осликаним фасадама грађевина (ово је несумњиво најважнији извор података о првобитној форми грађевина).

Данилово ктиторство, поред поменутог, потврђују и два натписа. Први је на ктиторској композицији из око 1335. године, а други је настао одмах након његове смрти, изнад његовог гроба, где је приказан са Светим Николом и означен као свети.

Као што је већ напомињано, учени и умни Данило је био уметнички саветник тројице српских краљева, и то приликом подизања манастира Бањске, Дечана, а можда и Хиландара и Грачанице. Треба напоменути и да свети покровитељи његових задужбина, црква Богородице Одигитрије и Св. Николе, пирга са капелом Св. Данила Столпника и капела Св. Јована Претече и Св.

¹³⁰³ Проучавање живописа и надгробних споменика црквених поглавара послужило је, између осталог, и за поимање и тумачење неких сегмената црквеног градитељства.

¹³⁰⁴ ЖКМ Даничић, 149-151; Мирковић, 112-114.

¹³⁰⁵ ЖСД Даничић, 202; Мирковић, 153.

¹³⁰⁶ ЖДП, Даничић, 368-376; Мирковић, 280-286

Арсенија Српског у Пећи, као и цркве Св. Михаила у Јелашцима, нису случајно изабрани, као и да су у томе Данилови лични разлози могли бити пресудни, јер су и у материјалном и духовном смислу били његов самостални ктиторски акт, али и да је, како је то запазио Војислав Ј. Ђурић, у одабиру посвета могао подражавати и родоначелника светородне династије Немањића, Стефана Немању¹³⁰⁷.

Идеју– водиљу ктитора архиепископа Данила II могуће је увидети не само из његове посвете новоподигнутих цркава, већ и из старања о обнови запуштених цркава посвећених одређеним светитељима. У току само једне деценије дограђене су бочне цркве у Пећи, велика припрата и звоник. Данилов Ученик помиње све цркве за које зна да их је његов учитељ подигао или поправио. Једанаести по реду српски архиепископ није произвољно бирао патроне својих задужбина, као ни туђих које је обнављао или довршавао, посвећених Христу Спасу (Жича) или одређеним светитељима (Св. Георгију у Магличу, Св. Сави Српском у Лизици и раније у својству епископа хумског, Св. Петру у Бијелом Пољу). На храмовима које је обнављао Данило је могао стећи оригинерно право „другог ктитора“ (са мањим правима од првог ктитора), иако то његов биограф не помиње изричито; то право није могао стећи само у Петровој цркви у Бијелом Пољу, уколико су за обнову коришћена краљева финансијска средства, иако је епископ Данило био неоспоран духовни ауторитет у питањима обнове своје катедралне цркве.¹³⁰⁸

Данило II је довршио цркву Св. Георгија у граду Магличу, у ком је подигао прекрасне палате и монашке келије, и ту у цркви „законъ божьствьныхъ оутврѣди, въ неѣже непрѣмѣнно вьсегда сѣдѣвати се, обильно поставѣвъ въ неѣ книги божьствьныѣ и прочее вьсе потрѣбы црковьныѣ“¹³⁰⁹, док је цркву Св. Саве у Лизици, коју је подигао његов ученик Никодим, наследник на положају игумана хиландарског и претходник на српском архиепископском трону, обновио и проширио, украсио је фрескама и подигао

¹³⁰⁷ Опширније о томе: В. Ј. Ђурић, Свети покровитељи архиепископа Данила II и његових задужбина, in: Зборник радова " Архиепископ Данило II и његово доба", Сану, Научни скупови, Београд 1991, стр.281-291.

¹³⁰⁸ Сф. Д. Војводић, Зидно сликарство цркве Св. Ахилија у Ариљу, 34 нап. 108 (са наведеним сличним примерима Богородице Љевишке, Старог Нагоричина, Грачанице, Добруна, Дечана).

¹³⁰⁹ Ж Д II, Даничић, 373; Мирковић, 284-285.

високи пирг испред цркве, а довршио је и обнову Жиче, коју су започели његови претходници на архиепископском трону. Препокрио је Спасов храм и повисио му и украсио кулу, наложио да се подигне и живописише манастирска трпезарија, као и да се подигне палата од дрвета, док је нешто раније у време архиепископата Саве III, поново живописан наос, капеле са стране и пролаз испод куле- звоника, углавном, уз поштовање светосавског распореда и величине фигура. Према новијим истраживањима, врло је вероватно да је живописање Спасовог храма окончано тек у време архиепископа Данила II.¹³¹⁰

Међутим, свѣренъи архиепископъ данилъ је као предузимљиви ктитор, најзаслужнији у Пећкој патријаршији, где је остварио опсежан градитељски програм и коначно уобличио манастирски комплекс по узору на многа света места која је имао прилике да види („... њакоже вѣ видѣлъ многаа светая мѣста обѣхъжданѣ; разоумомъ њего и моудростию...“)¹³¹¹. Пећки манастир је један од најзначајнијих споменика српске средњовековне прошлости, само са историјом сложенијом од других угледних споменика из истог периода и њему касније нису додаване нове црквене грађевине. Овај сложени архитектонски организам чине: Св. Апостоли, подигнути на ранијем култном месту уз делимично коришћење остатака једнобродне цркве, који заузимају централно место у овдашњој скупини цркава, црква Св. Димитрија, подигнута на северној страни уз већ продужену цркву Св. Апостола, Богородичина црква, дозидана уместо пређашњег јужног параклиса, уз јужни зид Св. Апостола, а уз источни део јужне стране Богородице Одигитрије саграђена је црквица посвећена Светом Николи, док се са западне стране неуобичајено велика спољашња припрата, наслања на све три велике цркве. Некада је ту у склопу припрате била катихумена, као и велики пирг са „звонима доброгласним“ и капелом Св. Данила Столпника. Ако се у Никодимово време веровало да је ктитор Св. Апостола Сава Немањић, онда би се Никодимова, као и Данилове задужбине саграђене уз пећки Апостолион, могле сматрати као допуна замисли првог српског архиепископа.¹³¹²

¹³¹⁰ Жича, 391 (Д. Војводић).

¹³¹¹ ЖД II, Даничић, 371; Мирковић, 282.

¹³¹² Cf. Б. Тодић, Српске теме, 138.

Програм захтева ктитора архиепископа Данила II обухватао је поред простора распореда и величине цркве, и њен општи изглед као и све оно што се односило на општи утисак и појединости (што је иначе било уобичајено). Градитељи које је одабрао морали су се прилагодити не само његовим жељама, већ и затеченим грађевинама. Протомајстор је све те услове усклађивао према свом знању и искуству и одабирао конструкцију, облике портала и прозора и других украсних појединости, свакако у договору са архиепископом који је присуствовао изградњи.

Иако се неколико наших угледних истраживача бавило архитектуром ове сложене скупине цркава, нису је до краја разјаснили, те је отуда потребно да се и даље истражује овај градитељски програм и његови могући извори ¹³¹³. Неопходно је, пре свега, успоставити, у мери у којој је то могуће, што тачнију слику промена на цркви Св. Апостола и цркви Св. Димитрија, насталих у време архиепископа Данила II, као и расправљати о облицима горње конструкције његове велике приправе и положаја тадашњег звоника. Поред непотпуног очуваног изгледа Данилових задужбина у Пећи, веома су драгоцени малобројни документи који потичу из истог времена из ког су његове грађевине.

Поменути извори и архитектонски остаци грађевина (материјални извори), пружају могућност за њихову приближну реконструкцију. Данилова приправа, настала спајањем два брода у једну целину које дели низ стубова и стубаца постављених у правцу север- југ, и према писању његовог биографа и према ктиторском моделу, имала је звоник, те се приликом размишљања о идеалној реконструкцији првобитне целине у обзир морају узети порушени делови здањакатихумена и звоник и, наравно сачувано приземље (преостали делови приправе).

¹³¹³ Неким од питања везаним за прошлост Пећке патријаршије бавио се велики број наших историчара, историчара уметности или књижевности, а то су чинили и познати светски византолози и слависти.

Сл. 354. Данилове задужбине посматране са јужне стране

На киторском моделу је, према свим истраживачима, изглед Данилових задужбина (посматраних са јужне стране), са звонима и стилизованим сликаним украсима на фасадама, према свим истраживачима, како у целини, тако и у детаљима у доброј мери верно приказан. Међутим, истраживачи се не слажу у томе где се некада налазио пирг са звонима и капелом Св. Данила Столпника, а постоје различите претпоставке о простору који је заузимала катихумена, коју Ученик назива и „помостъ“. Сликара је детаљно „описао“ јужну страну Данилових задужбина, чак у истој мери као и киторов биограф, те их је на основу података у поменутих изворима и на основу сачуване архитектуре, могуће приближно тачно реконструисати, наравно, изузевши велики пирг и катихумену, као и велики трем који остају у области слободнијих тумачења. Такође и првобитни облик црквице Св. Николе и даље представља отворено питање, а по Војиславу Кораћу не слаже се ни претпостављено време њене изградње са сведочанствима Даниловог животописца¹³¹⁴. Извесне могућности одговара на ова питања употпуњене су у току

¹³¹⁴ В. Кораћ, Пећка патријаршија, Београд 1990, стр. 108; Сф. ЖДП Даничић, 369-370; Мирковић, 281.

истраживања приликом извођења конзерваторских радова 1960. и од 1981. до 1984. године, као и касније.

Поред реченог, треба познавати и облике и просторну структуру старијих цркава, јер ни данашња знања о томе у науци нису потпуна, те је стога могуће само делимично реконструисати промене на цркви Св. Апостола, а постоје и извесни подаци о бочним параклисима, који су уклоњени приликом изградње бочних цркава, док је унутрашњост припрате археолошки неистражена.¹³¹⁵

Главна црква у Пећи, посвећена Св. Апостолима, подигнута у време архиепископа Арсенија I (1234- 1263), помиње се и као Св. Спас од времена када је постала катедрални храм Српске архиепископије, према првом архиепископском седишту у Жичи, а можда је била намењена и за гробно место црквених великодостојника. У њој је, по сведочанству архиепископа Данила II, први сахрањен наследник Св. Саве на архиепископском положају, архиепископ Арсеније I: " какоже подоканетъ светителю възъмше тѣло его + ѹстъное и + светоје идѣаху шѣствије твореште въ оутрокованому +немоу+ гробу въ цркви свѣтихъ апостолъ" ¹³¹⁶.

За разлику од богатије историје наших средњовековних споменика, вест о настанку цркве Св. Димитрија у Пећкој патријаршији забележена је само од стране једног летописца из тог манастира, по коме ју је саградио десети по реду српски архиепископ Никодим, који је био сродник српске династије Немањића.¹³¹⁷ Да је архиепископ Никодим подигао цркву Св. Димитрија у Пећи сведочи и епископ Марко Пећи, српски писац са краја XIV и почетка XV века, у Служби коју му је написао.¹³¹⁸

На основу раније наведених података, сасвим је извесно да је архиепископ Данило II ктитор Богородичине цркве у Пећи. Данилов биограф је посвету Богородичине цркве објаснио ктиторовом надом да ће му Богородица бити "измољитељница... въ днь... страшнаго испытаниа". Разумљиво је да избор храмовног

¹³¹⁵ М. Чанак- Медић, Архитектура Пећке патријаршије in Зборник радова " Архиепископ Данило II и његово доба", САНУ, Научни скупови, Београд 1991, 297.

¹³¹⁶ ЖА I, Даничић, 262; Мирковић, 192.

¹³¹⁷ Пећи летопис, Споменик СКА III, Београд 1970, 97.

¹³¹⁸ Марко Пећи, Служба св. архиепископу Никодиму, Србљак 2, Београд 1970, 234-235. Најстарији очувани рукопис Службе архиепископу Никодиму чува се у Народној библиотеци у Београду, рукопис бр. 18, 246^a, 1525. године.

светитеља заштитника зависи од личних мотива. Познато је да су цркве подизане на основу датих завета неком светитељу од кога је тражена помоћ у тешким и несигурним временима. Тако је, на пример, подигнута Немањина црква у Расу и посвећена Св. Георгију¹³¹⁹, али и главна задужбина архиепископа Данила II, црква Богородице Одигитрије у Пећи. Вотивна црква је намењена Богородици, зато што „тоје ко кѣ надеждьныи рабъ“,¹³²⁰ те јој је у знак захвалности за указану помоћ у тешким тренуцима на Светој Гори и у Константинопољу посветио цркву назвавши је „одигитриа цариградська, праздъникъ оуспение“¹³²¹, јер га од „многие бо напасти и безбожьныхъ заколения избави и, егда кѣ въ светѣи Горѣ, и въ царствоуштемъ градѣ Констанѣтинѣ, егда шествова тамо, вѣса желаниа своа помощию еие оулоуи.“¹³²² Данило је за ову цркву написао устав, јер је то била његова ктиторска дужност.¹³²³ О томе његов биограф каже: „уставъ же постави въ неи прѣдръжати ю доврораоумьнымъ урьнцемъ языка грѣьска, еже вѣса сѣдѣвати [сѣвршати К. б.] законна въ црѣьви тои“¹³²⁴ Архиепископ је, према канонском праву, ктиторским типиком (κτиторικὸν τυπικόν), који се није сачувао, највероватније поставио своју замисао аскетског живота и навео добра која поклања, као и литургијска (богослужбена) и дисциплинарна правила која је дао грчким монасима; наравно да је поменуто морало бити прилагођено принципима православног предања и усаглашено са црквеним и државним законима.¹³²⁵

Архиепископ Данило II је цркви Богородице Одигитрије, знатном градитељском споменику свог времена, даровао велики број књига и свега што је било потребно. У цркви је саградио и параклисе посвећене Св. Јовану Претечи и Св. Арсенију Српском: "вънутрь же тоје светые црѣьве въ единое здание сѣтвори црѣьви двѣ: единою въ име прѣдѣтечево, другою же въ име светааго йрсениа архиепископа. оустави же въ тои светѣи црѣьви въторникъ и въ петѣь вѣсегда непрѣмѣнно пѣти параклиси; и обильно въ неи постави кнѣи грѣьские и вѣсе

¹³¹⁹ Стефан Немања се у тамници моли св. Георгију да га избави и заветује му се да ће му служити, те му нешто касније у знак захвалности за избављење, подиже Манастир у Расу (С. Првовенчани, 5, 16-17). И Иван Црнојевић, господар Зете, наводи главни разлог за подизање Цетињског манастира, а то је завет који је дао Богородици де Лорита, да уколико му помогне да се из прогонства врати у своју земљу, истој ће „црков сотворити в честноје име“ (Monumenta Serbica, 530-1).

¹³²⁰ ЖДП Даничић, 368; Мирковић, 280.

¹³²¹ ЖДП Даничић, 368; Мирковић, 281.

¹³²² Исто.

¹³²³ Никодим Милош, Основатељско право, in: Црквено право, Мостар 1902, 565, 569.

¹³²⁴ ЖДП Даничић, 369; Мирковић, 281.

¹³²⁵ Cf. В. Фидас, Канонско право (преведено издање), Београд 2001, 197.

потрѣбы црковныяе"¹³²⁶. Ту, под истим кровом, према казивању Ученика, Данило је са јужне стране дозидао црквицу Св. Николе: "сътвори близъ кѣе въ єдинъ покровъ црквициу малуу въ имѣ великаго архїерея Христова Никола"¹³²⁷. И на ктиторском моделу представљена је црквица Св. Николе, те тако оба извора непобитно сведоче да је архиепископ Данило II ктитор поменутог светилишта.

Друга Данилова црква у Пећи могла је добити посвету и као израз посебне ктиторове наклоности према Св. Николи, епископу Мире у Ликији, општем узору архијереја, али је посвету, такође, могла добити и по светогорској идеји о целини католикона. Из Даниловог житија сазнали смо да је замонашен у манастиру посвећеном Светом Николи. Још се два податка о патронату светог Николе над ктитором налазе у живопису Богородице Одигитрије, где је једанаести по реду српски архиепископ насликан са чудотворцем Мирликијским. Св. Никола је насликан и у доњем регистру апсиде у Богородичиној цркви, у Служби архијереја, док је читав циклус из његовог живота могао бити насликан у цркви њему посвећеној, свакако у договору живописца и ученог ктитора Данила II. Испред све три главне цркве Данило је на западној страни подигао најславнију своју задужбину, монументалну припрату: "когоутодѣнаа мьсль възиде на оумъ єго създати таковоюу припратуу свѣтлоу и прѣславную и достоиную съказанна многа"¹³²⁸, која је према писању Ученика, као и касније, сматрана ремек-делом тадашње архитектуре¹³²⁹, те је, због њене лепоте, и летописци истичу као врхунско дело српске уметности. У Карловачком родослову је певњскаа припратъ увршћена међу најзначајнија српска средњовековна остварења.¹³³⁰ Упркос многим каснијим преградњама некадашња лепота простране припрате архиепископа Данила II може се, поред сведочења Даниловог Ученика и помена у Карловачком родослову, сагледати и из њених преосталих делова¹³³¹. Још Данило "тоу же въ домоу светыиухъ апостолю прѣдъ црквиюу създа пирѣть великы, и на врѣхуу єго именована

¹³²⁶ ЖДП Даничић, 369; Мирковић, 281.

¹³²⁷ ЖДП Даничић, 369-370; Мирковић, 281.

¹³²⁸ ЖДП, Даничић, 370; Мирковић, 282.

¹³²⁹ А. Дероко, Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији, Београд 1953, 166.

¹³³⁰ Стари српски родослови и летописи, 34. Преузето: М. Васић, Жича и Лазарица, 86.

¹³³¹ Cf. М. Чанак-Медић, н.д., 299.

црковъ свѣтааго Данила стлпъника¹³³² и тоу оуѣраси образы писаниа кожъствѣна¹³³³ и донеше му са тешком муком звона са Приморја: "сѣтворише ѣмоу въ примории звона доброгласна (звонъ доброгласныѣ К.б.), и та принесе съ многими троуды, и постави на тоу на прѣдивноу хвалоу и усть светынѣхъ апостоль"¹³³⁴. Делови Данилове велелепне припрате порушени су у XV веку и изнова подигнути и живописани у време патријарха Макарија Соколовића (1557-1571, +1574).¹³³⁵

Сл. 355. Поглед са југа на цркву Богородице Одигитрије

Иако извор не открива разлог за довођење страних монаха, Данило II је у својој пећкој задужбини вероватно основао преводилачку школу¹³³⁶ и довео "учене

¹³³² Ученик каже да је архиепископ Данило II капелу Св. Данила Столпника сазидао „ въ блажено и вѣчно поминаниѣ“ - ЖДП, Даничић, 372; Мирковић, 283.

¹³³³ ЖДП, Даничић, 371; Мирковић, 283.

¹³³⁴ ЖДП, Даничић, 371; Мирковић, 283.

¹³³⁵ Љ. Стојановић, Записи и натписи IV, 6310.

¹³³⁶ ЖДП, Даничић, 369; Мирковић, 281; М. Васић, Жича и Лазарица, 212.

чрнце грчкога језика"¹³³⁷, са намером да ту створи духовни центар, као што је до тада био онај у Хиландару, где би они под његовим надзором преводили књиге.¹³³⁸ Други разлог би могао бити садржан у ктиторовој жељи да прибави „наднационални“ карактер једног храма у манастиру, какав је, на пример, имала Лавра Св. Саве Освећеног у Палестини.

Према исказу његовог биографа, Данило је као игуман хиландарски, након што се спасао од Каталана у пиргу Светог Пантелејмона (тј. у истом манастиру у ком се млади Растко спасао од прогонитеља које је послао његов отац Стефан Немања), прешао у манастир Ксиропотам, у ком је Сава Немањић, према биографима, Доментијану и Теодосију, подигао дом Светих Четрдесет Мученика, „давши много злато и украсивши свим потребама“.¹³³⁹ Сава се постарао и за живописање поменутог храма, те је након тога извршено освећење храма, раније посвећеног Св. Нићифору, и од тада се Ксиропотам назива манастиром Св. Четрдесет Мученика, а Сава и његов отац су названи „истинитим ктиторима“ реченог манастира.¹³⁴⁰ Давањем богатих дарова манастиру Ксиропотаму, Данило, тадашњи хиландарски игуман, стекао је најважније почасно ктиторско право на помињање: „... И тоу вписавъ себе и родителѧ своѧ въ поменъ [помѧкњникъ К.б.]...“¹³⁴¹.

Код биографа Данила II, као ни било где другде, нема изричитог податка да је овај духовник изузетног ранга планирао иконографски програм својих задужбина. Међутим, на ту могућност указују књижевни цитати и литерарни карактер живописа. У очуваном живопису књижевника и ученог теолога Данила II, снажне су споне између слике и речи, а то запажање се у извесној мери може потврдити ишчитавањем фресака у његовим задужбинама у Пећи, на шта су нарочито указали Бранислав Тодић¹³⁴², Гордана Бабић¹³⁴³ и Светлана Томековић¹³⁴⁴, као и читањем прозних и поетских састава поменутог аутора, на шта

¹³³⁷ В. Марковић, Православно монаштво и манастири², ЛИО, Горњи Милановац 2002, 101.

¹³³⁸ ЖДП, Даничић, 369; Мирковић, 281.

¹³³⁹ Доментијан, ed. Даничић, 184; Теодосије, ed. Трифуновић, 66.

¹³⁴⁰ Видети: М. Живојиновић, Ктиторска делатност светог Саве, 19-20.

¹³⁴¹ ЖДП, Даничић, 353; Мирковић, 268.

¹³⁴² Б. Тодић, Иконографски програм фресака из XIV века у Богородичиној цркви и припрати у Пећи, 361-373.

¹³⁴³ Г. Бабић, Литургијске теме на фрескама у Богородичиној цркви у Пећи, 377-388.

¹³⁴⁴ С. Томековић, Монашка традиција у задужбинама и списима архиепископа Данила II, 425- 437.

је пажњу скренуо Иван Ђорђевић¹³⁴⁵. У иконографском програму помињаних задужбина ништа није могло бити случајно, нити, пак, препуштено на вољу протомајстору- сликару, који је такође морао

Сл. 356. Поглед са југозапада на Данилове грађевине у Пећи

бити образован и надарен, као и да, уколико је имао неке своје идеје, њих је у крајњем случају морао одобрити теолошки веома образовани ктитор, који је уз то био и врховни црквени поглавар. Стога живопис сматрамо саставним делом Данилове ктиторске делатности, јер он није био само поручилац при избору живописа већ и иницијатор и сарадник који је утврдио иконографски програм и распоред тема, те је његов утицај видан и у избору и размештају фигура, као што је то био и његов чувени претходник на архиепископском трону, св. Сава Српски, о чијој је делатности и утицају на декор Богородичине цркве у Студеници остало сведочанство у кубету тог храма: „ ... помилуйте же и мене ракогавиша Савоу грешнааго...”¹³⁴⁶

¹³⁴⁵ И. Ђорђевић, Прозне и песничке слике Данила II и српске фреске прве половине XIV века, 481-495.

¹³⁴⁶ С. Мандић, Откривање и конзервација фресака у Студеници, САОПШТЕЊА, I, Београд 1956, 38-39, сл. 2.

Архиепископ Данило II је, као и сви други тадашњи ктитори, испуњавајући своју ктиторску дужност, штедро даривао своје задужбине свим црквеним потребама за несметано обављање богослужења: иконама, књигама, златним и сребрним сасудима, скупоченим одеждама и другим.

Док је Данило предржавао престо светог Саве “ многиє и прѣкрасныи памети его се въ кожьствьныхъ црквивахъ, еже погрѣкыи въноутрѣннеє и иконы кожьствьныиє златомъ окованы, ризы же иереомъ [иереискыиє К.в.] избраны, иепетрахили [петрахили К.в.] же и нароукивице златомъ оутворены, дипли же и пѣлони... книгы же многочисльныиє съставляає и изобрѣтає прѣжде не бывшиє николиже, и тѣми яко и красотю звѣздною обильствова господемъ пороченныє ємоу храмы кожьствьныиє”¹³⁴⁷.

Уколико Данило није стигао да цркву подигне од чврстог материјала, према казивању његовог биографа налагао је да се изгради од дрвета: “ идѣже ко не достиже црковь създати, то и въ дрѣве [отъ дрѣва К.в.] повелѣ сътворише поставити ю на хвалословие [славословие К.в.] когочу”¹³⁴⁸. Никола Радојчић је у вези са реченим указао на велики српски напредак у односу на време кад је први српски архиепископ у таквим приликама „подизао само крстове”¹³⁴⁹.

Захваљујући томе што је архиепископ водио непорочан живот, чинио добро и ништа није стекао себи у имање: “ И навѣкъ отъ юности милостыню творити и оутѣшениє въ ништитиѣ, и обидимыиѣмъ издѣавникъ... ничесоже сътежавъ имѣниє ємоу...”, због врлина, доброте и љубави ка многима, допринео је да сви чувени људи тога доба (въси великонмєнитин) богато дарују „ домъ спасовѣ“, јер „...нештедѣно богатѣства своа приношааху въ домъ спасовѣ съсоуды сребрныи и златы и прочаа богатѣства многименована...”¹³⁵⁰

Око свих својих задужбина, као и око туђих које је са посебном наклоношћу обнављао, Данило је засадио винограде, воћњаке и уредио вртове. У вези са овом делатношћу Ученик каже: „ винограды ко многи сокою насаждѣ, прѣво саждениє колыше распространи... многиє ко вртограды сътвори имѣюште въсавныє роды овоштина коєгождо дрѣва на пиштоу чловѣкомъ”¹³⁵¹ На другом месту имамо податак да је „кырѣ Даниилъ” садио воће и на другим локацијама: “јєгда же прихуждааше вѣрѣме садити овоштина, не тѣвѣмо мѣста прилежитѣа въ

¹³⁴⁷ ЖДП, Даничић, 366-367; Мирковић, 280.

¹³⁴⁸ ЖДП, Даничић, 376; Мирковић, 286.

¹³⁴⁹ Н. Радојчић, Предговор, XII.

¹³⁵⁰ ЖДП, Даничић, 367; Мирковић, 280.

¹³⁵¹ ЖДП, Даничић, 373; Мирковић, 284.

монастиромъ конмъждо такова испльни сады различьны, нь и бръда же и доли [оудолна К.б.] и поушта мѣста овоштина многоплоднаа [многоплоднааго К.б.] яко и лоузи доуѣравьни бывьша [бывше К.б.], и о тѣхъ ко пещаше се яко въ истиноу тежарь добрыи брѣги и отрѣблание, да не коли[когда К.б.] облединѣеть садъ ѿго.¹³⁵²

Архиепископ Данило II је над црквама које је подигао или обновио, поред ктиторског имао и духовно право као безусловни старешина свих цркава и манастира у својој Архиепископији, а то је нарочито изражено у самом средишту, у Пећкој ставропигијалној лаври, изузетој испод јурисдикције епископа Хвостанског. Такође су и краљевски манастири били изузети испод надлежности локалног епископа и непосредно били потчињени архиепископу, с тим што су њихови игумани имали већа права од игумана Пећког манастира.

Ваља још нагласити да је Данило Пећки, описујући задужбине српских краљева, нарочито Милутинове ктиторije, на неки начин писао историју наше средњовековне уметности. Данило Пећки радо пише о подизању цркава, набраја их, хвали њихову лепоту и прилично простора посвећује ктиторској активности својих књижевних јунака. Тако у *Животу краља Уроша I* постоји податак да је Урошев старији брат краљ Владислав (1234- 1243) подизао величанствене храмове и давао им велике прилоге; подигао је од основа манастир Милешеву, посветио је Светом Спасу и у њу из Трнова у Бугарској пренео тело првог српског архиепископа, које се и у његово време ту налази: „ храмъ кожъствъныи на земли въздвиже съ всакою дивною добротою, и испльни приложени и подавани и всавьными чьстьми црковьными, яко рещти довольно. Съ [оубо] благочъстивьи [благочърньни Л.] [* и христолюбивьи] краљъ владиславъ отъ основаниа въздвиже кожъствъною црковъ въ име спасово глаголемоуе Милешеву, идѣже положи тѣло великааго архуиереа христова Савы, прѣнесъ отъ славааго града Трнова, идѣже лежить чьстьнѣ и до сего дьне „¹³⁵³. У истом извору је и податак да је краљ Урош I (1243-1276) у месту званом Сопоћани подигао цркву, посветио је Светој Тројици, као и да је његово тело пренето у његову рукотворену цркву након смрти у хумској земљи, као и да се у Данилово доба ту налази: „ И прѣнесено бысть тѣло ѿго чьстьнѣ [с великолѣпноу чьстию К.б.] и положише и въ рукотворѣнѣмъ ѿмоу

¹³⁵² ЖДП, Даничић, 376; Мирковић, 286-287.

¹³⁵³ ЖКУ Даничић, 6; Мирковић, 8.

монастиры въ домоу светыне троице въ мѣстѣ рекомѣмъ Сопокани, и тоу лежить и до сего днѣ [* въ славоу Христа бога]“¹³⁵⁴.

У животу краљице Јелене читамо како „госпожда Јелена“, која пореклом „кысть отъ племене фружъскааго“, има виђење храмова христољубивих владара, њених претходника, те стога и сама има потребу да подизањем нових цркава буде њих достојна: „се зроу очима моима храмы кожъствъныхъ цркви, елико въздвигоше христолюбивии моужи [царие К.в.]...“¹³⁵⁵. Јелена своју гробну цркву у Градцу посвећује Богородици (празник Благовести), која ће јој „въ днь съдъный“ бити заступница („измолительница“). „*Смѣрени Даниилъ*“, љубитељ и познавалац уметности, плодан и ангажован писац и учесник у државном животу и делатник у цркви, каже да је „благоуствиваа кралица Јелена“ након молитве Богородици започела зидање своје гробне цркве:“ И тако начеть здати црковь [* прѣдивноу] въ име прѣсветыне богородице прадъниихъ [устьнааго ие К.в.] благоуштенна, мѣсто рекомо [въ мѣстѣ нарицаемомъ К.в.] Градъць...“¹³⁵⁶ Српска краљица је заповедила “вси же людие елико државы ие тоу повелѣ въсѣмъ събраныимъ быти [съврати се К.в.] и хоудогне хытрьце обрѣтъши [и селмоу оубо кывышоу, извра отъ нухъ изештиѣшиихъ хытрьць К.в.] хотеши да сътвореть елико на прѣдивно въздвижение храма того“, притом је водила рачуна да нико не буде увређен и незадовољан и зато „злато много [* и бесуслно] нештедъно даюшти въсѣмъ работаюштинимъ, яко да никтоже отъ таковыихъ боудеть обидимъ силоу [насилиемъ К.в.] или [*да] кто [*въ нѣвесомъ] възнегодуетъ [*нѣ въсѣмъ въсамъ доволь прѣзобильно давааше] якоже оубо моудримъ и разоумьныи строителъ“¹³⁵⁷.

Данило Пећки је ктиторској активности и добрим делима краља Милутина посветио читаво једно поглавље, које чини другу тематску целину његовог житија, где је навео цркве које је благоуствивии краљ Стефанъ Оурошъ втори подигао у земљи и иностранству:“и не тѣвмо въ богодарованѣи државѣ отъувствина си, нѣ и по всен велицѣи Романи и въ самомъ велицѣмъ новѣмъ Римѣ, Коньстанътинополи, цркви създа...“¹³⁵⁸

Описујући бројне Милутинове задужбине, Данило се не држи хронолошког реда, већ све његове ктоторије систематизује тако што прво говори о

¹³⁵⁴ ЖУД Даничић, 19; Мирковић, 18.

¹³⁵⁵ ЖКД Даничић, 76; Мирковић, 58.

¹³⁵⁶ ЖКД Даничић, 74-75; Мирковић, 58-59.

¹³⁵⁷ Исто.

¹³⁵⁸ ЖКМ Даничић, 130- 131; Мирковић, 99.

онима које су подигнуте широм хришћанске васељене, потом о епископским седиштима, па о манастирима у Србији¹³⁵⁹ и, на крају, у четвртој тематској целини о Милутиновој гробној цркви Светог Стефана у Бањској. Треба нагласити да је опис изградње Бањске највероватније додаток Даниловог биографа, јер се Данило помиње у трећем лицу.¹³⁶⁰ И сам богонадахнути Данило Пећки је, као и поменути владари, жудео за зидањем и обнављањем цркава о којима имамо податке које је оставио његов биограф: “вдъхнуоу боъ въ оумъ кѣмоу сътворити дѣло господеву и трудоу роукоположенна своего, какоже прѣжде него бывъшен светители сътворише...”¹³⁶¹ Описујући (хвалећи) велелепне грађевине Данила II, његов биограф се пита: да ли било ко може да каже да је присиљаван на рад и да ли неко има било каквог разлога за негодовање: “кѣлико бо таковааго трудоприложениа него слышасте егда кто речеть како съ ноуждею или оусильствениемъ [насильствомъ К.в.] овидимъ бысть кто творити кагорое дѣло”¹³⁶², као и да „ въ мнозиухъ бо мѣстѣхъ остави се память его“, јер његов учитељ „ ничесоже сътежа въ илѣнне кѣмоу, тѣкѣмо богате црковѣ божьственоуто...”¹³⁶³ Још биограф истиче „ Прочаа же многаа трудоприложениа сего прѣосвештенааго господина моѣго, каже сътворише се илѣ въ домоу светыиухъ апостоль“, али их поименично не набраја јер „аште бо по имени быше вѣрѣгана вса, то многаа (✦ была) бы кесѣда глаголомъ о таковыиухъ”.¹³⁶⁴ Након тога биограф говори о ктиторијама свога учитеља у другим местима.

¹³⁵⁹ О Милутиновим задужбинама видети: ЖКМ Даничић, 128-142; Мирковић, 97- 106; ИСН I, 465-466 (Ль. Максимовић).

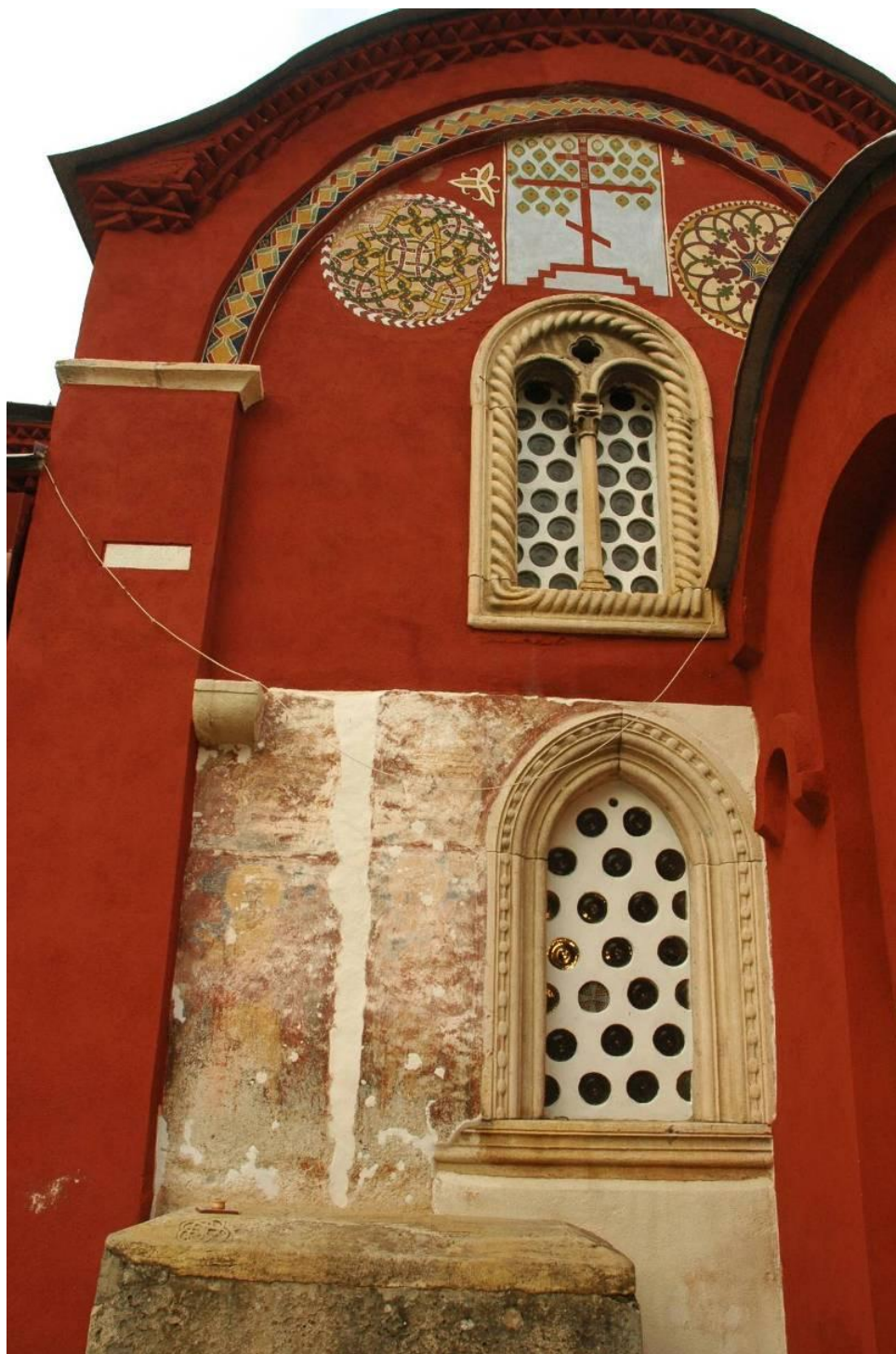
¹³⁶⁰ О томе видети: ЖКМ Даничић, 149-151; Мирковић, 112-114.

¹³⁶¹ ЖДП Даничић, 368; Мирковић, 280.

¹³⁶² ЖДП Даничић, 371; Мирковић, 282- 283.

¹³⁶³ ЖДП Даничић, 367- 368; Мирковић, 280.

¹³⁶⁴ ЖДП Даничић, 371; Мирковић, 283.

Сл. 357. Део јужне стране Богородичине цркве и саркофаг патријарха Максима

Из свега предходно реченог поизилази да се архиепископ Данило II, према ономе што се из расположивих савремених извора, подвргнутих критици, о њему могло сазнати, није бавио само и искључиво црквеним дужностима, већ је обављао најразличитије световне и духовне послове, који су увек били у крилу Цркве и у служби народа коме је припадао. Чак, и уколико бисмо прихватили мишљења неких истраживача да постоје извесна претеривања Даниловог биографа, опет можемо са потпуном сигурношћу рећи да је Данило био изузетно способан човек, даровит и учен, снажног духа и велике енергије, храбар и одлучан, вешт у војништву и добар познавалац ратне технике свога доба, учесник и судионик у многим догађајима, близак сарадник српских владара за које је повремено обављао породичне послове и дипломатске мисије и бринуо се за изградњу и украшавање њихових гробних цркава. После похађања лаичке школе, прво је био краљев дворјанин, па монах у Никољачи Кончулској, потом придворни монах код архиепископа Јевстатија II у дому Св. Апостола у Пећи, и ту био рукоположен у чин презвитера. Свесрпски сабор га је изабрао за игумана манастира Хиландара, а он се на тој дужности истакао као храбри бранилац и подвижник, тако да је као истински светогорац постао узор монашког светогорског живљења. Његов подвижнички живот на Светој Гори био је прекинут избором за епископа Бањског и надзорника и теолошког саветника на изградњи гробне цркве краља Милутина. Из Бањске се Данило поново вратио на Свету Гору, међутим, и одатле је на позив свога краља морао поћи у Пећ на двор архиепископа Саве III и ту остао до упокојења поменутог архијереја. На сабору који је, након смрти Саве III, више пута сазиван за избор новог српског архиепископа, Данило није изабран иако је то била жеља краља Милутина, већ његов ученик Никодим, а он је добио епископију хумску. Тек након смрти архиепископа Никодима, Данило је изабран за архиепископа свих српских и поморских земаља и на том положају остао до краја живота.

Док је обављао црквене и дипломатске дужности, наш Данило је тежио правди и био милосрдан, поседовао државничку мудрост, велико знање, изграђен укус и снажне естетске доживљаје, и у земаљској лепоти видео и доживљавао одраз небеске лепоте. Нема места сумњи да је био добар познавалац византијске културе и цивилизације, вичан дипломатској активности и протоколу, врстан познавалац, проучавалац и тумач Светог Писма; многоструко способан, вишестрано делатан са умном бистрином и марљивошћу, свестрано образовани практичар, хришћанин широких и далеких видика, а не искључиви и ускогруди „православац“, а уз споменуто је као истакнути црквени градитељ и књижевник оставио свом народу изузетно културно наслеђе. Пожртвовано је учествовао у важним политичким догађајима и доприносио њиховом решавању као и у пословима од општег интереса за Српску цркву. Поред тога што је заслужан за стварање државне, династичке и црквене идеологије Данило II има заслуге и за развитак богословске мисли код Срба.

Овај неуморни културни прегалац је, према биографу, општи интерес Цркве надређивао личним и ситним користима, те је уз моралну снагу своје личности стекао углед који му је омогућио сталност на трону српских архиепископа и дубоко поверење српских владара и српског народа. Данило никако није био ситни политикант, већ је његова политичка активност била у служби српског народа. Не може се прихватити тврдња старијих истраживача да је Данило био непомирљиви противник Римске цркве („латинске јереси“), јер у његовом књижевном делу нема ни једне погрдне или омаловажавајуће речи за припаднике римокатоличке конфесије у Србији његовога доба.

Снагу за своје прегалаштво Данило је налазио у дубокој хришћанској вери и неизмерној љубави према своме народу. Сувремени извори сведоче да су се у његовој личности сусретали небеско и земаљско. Све што је његовом ктиторском делатношћу створено није било намењено само његовим савременицима, него у још већој мери будућим нараштајима, да би им оплемењивало душе и стимулисало их на добра дела.

Данило је непосредно и живо учествовао у разним породичним догађајима Немањића: присуствовао је сахрани краљице Јелене и њеног млађег сина

Милутина, помогао је Милутиновом сину Стефану да се врати из прогонства и да постане наследник престола, итд. Док је био епископ Бањски доказао се као способан градитељ гробне цркве краља Милутина, а као епископ Хумски бринуо се за оправљање и живописање припрате и наоса своје катедралне цркве. Његова ктиторска активност није била везана само за архитектуру, већ и за друге гране ликовне уметности, те је стога тешко и замислити да није био идејни инспиратор живописа у својим ктиторијама.

На крају је као архиепископ био веома активан у обављању најразличитијих духовних и световних послова, те се с правом може рећи да је тај узорни и утицајни архијереј својим делом, у сваком погледу, обележио опште стање духа образованије српске средине и да је његов ктиторски, духовни дипломатски и књижевни допринос немерљив у периоду који је назван „другом српском ренесансом“ или „Даниловим добом“.

У књижевном делу Данила II и његовог тзв. првог настављача има доста података који се односе на градитељство, украшавање и опремање цркава богослужбеним предметима и књигама, изради уметничких дела, поклонима, као и о Даниловој активности у остварењу својих и владарских задужбина.

О истанчаном уметничком укусу архиепископа Данила II сведочи очувани живопис и украс његових задужбина у Пећи. Поред тога, ктитор је ту водио рачуна о позицији својих здања у оквиру постојеће архитектуре, као и о специфичном значењу властитих ктиторија у оквиру манастирске целине.

Важно је напоменути да су Данилу II, чији је значај и утицај веома важан и за српску савремену културу, у доброј мери биле наклоњене државне и црквене прилике, и то од његове ране младости, па све до краја живота, током кога се захваљујући свом таленту и прегалаштву испољио као подвижник, па и ратник, када је то било неопходно, затим као ктитор и писац, али и врховни црквени поглавар и саветник српских владара који за њих обавља поверљиве дипломатске мисије и заповеда „Худодѣлнимъ и многоизбраннимъ хытрцемъ зидоушгымъ“ њихове гробне цркве, у Бањској и Дечанима, у којима је наглашено настављање традиције Немањића, оживљавањем култа св. Симеона Мироточивог и његовог сина Саве, као и заштитника њихове светородне лозе св. архијакона и првомученика Стефана,

чиме се наглашава света лоза Немањића, тада дужа од једног века, чији су изданци били и сами ктитори, српски краљеви Милутин и Стефан Дечански.

Богородичина црква у Студеници, ктиторија родоначелника династије Немањића, постала је узор гробним црквама потоњих српских владара, а српска средњовековна уметност никла из плодне клице „мајке свих српских цркава“, постала је самосвојна у хришћанском свету.

У Бањској су према прототипу (црква Богородице Евергетиде у Студеници), само у општим цртама пројектовани план и просторна схема, док се више инсистирало на томе да јој фасаде и архитектонски украс буду слични, те је обради фасада, према Даниловим упуштвима поклоњена нарочита пажња. Конкретни архитектонски елементи који су преузети представљају спој византијског плана и просторне схеме с романским облицима. У односу на византијско црквено градитељство које преовладава у киторској делатности краља Милутина, храм Св. Стефана у Бањској представља изузетак, јер је саграђен у традицији владарских гробних цркава, тј. по угледу на претке.

Приликом израде живописа у цркви Св. Стефана је, као и у Богородичиној цркви у Студеници, опонашана мозаичка техника на златној позадини фресака. Иако је по заповести краља Уроша II његова гробна црква требала да буде саграђена и украшена „въ окрадь светые богородице студеничские“, краљеву заповест није дословно испунио у много чему, теолошки саветник и надзорник неимара, бањски епископ Данило, који је несумњиво познавао и тадашњи укус византијских уметничких центара.

Данило II се, познавајући естетска искуства старијих и савремених византијских писаца и видевши раније подигнуте светогорске, константинопољске, солунске и српске храмове, а уз то још теолошки уметнички саветник тројице српских краљева, истакао у подизању владарских маузолеја, као и у конституисању и правном устројству њихових властелинастава. Неспорно је да је био ревносни старатељ хумске епископије и да је њену катедралну цркву Св. Петра оправио и украсио. Иако се не може ни замислити да Данило не руководи пословима обнове из оновремених извора није било могуће сазнати да ли је поменуто обнову храма финансирао српски краљ или хумски епископ.

Залагањем архиепископа Данила II је у оквиру Пећког манастира остварено најмонументалније ктиторско дело. Тај веома активни црквени поглавар је ту подигао храм Богородице Одигитрије, неуобичајено пространу спољашњу припрату са катихуменом и пиргом и капелом Светог Данила Столпника, заједничку за три главне цркве црквицу Св. Николе, велики трем и неколико секуларних знања, од којих је најпознатија репрезентативна палата смештена југозападно од његових сакралних грађевина. Још је доградњом и декорацијом старије цркве Св. Апостола овом сложеном комплексу Данило II дао коначну форму. Ктитор је водио рачуна о позицији својих здања у оквиру постојеће архитектуре, као и о специфичном значењу његових ктиторија у оквиру манастирске целине. И поред тога што је група пећких цркава поступно уобличавана, захваљујући ктиторској делатности архиепископа Данила II, који је ту остварио опсежан градитељски програм и коначно уобличио манастирски комплекс, коме касније нису додаване нове сакралне грађевине, архитектонски је веома складна. Изгледа да нико није тако добро уклопио старо у ново, као што су то у Пећком манастиру, данас само симболичном седишту Српске патријаршије, са ненадмашном вештином и знањем, учинили архиепископ Данило II и његов протомајстор, који су вођени одређеним схватањем хармоније, иако су функционалне потребе наметале изградњу, остварили складан изглед делова и целине, где наравно део страдалих изворних облика треба замислити у идеалној реконструкцији. Разматрање архитектуре Данилових задужбина у широј перспективи развоја византијске архитектуре зависно је у великој мери од потпунијег разумевања већег броја сродних споменика, другим речима, од укупног доприноса научника који се баве касновизантијском архитектуром. Последњих година у овој области направљени су крупни кораци.

У време Даниловог управљања Српском црквом храм Св. Апостола је, у односу на схватање пропорција, сматран ниским, те су му стога повишени купола и певнички зидови, док су његове фасаде, према Даниловом естетском укусу, добиле бојене украсе (сликане орнаменте), а главни портал је добио мермерне оквире. Културне прилике у којима су деловали ктитор и његов протомајстор, као и њихова брига за леполикост средишта Архиепископије, условили су наметање стила

пећким сакралним грађевинама. На мешовито архитектонско градиво и нарочито на бојени украс фасада, утицали су токови позновизантијске архитектуре, док се луксузни детаљ открива у средњовековној склоности ка прецизности, додуше у сваком случају сроднији романском него византијском градитељству.

У Пећком манастиру су доградњу архиепископа Данила II, извели искусни мајстори који су добро познавали начела конструкције, међутим, њихова имена из савремених извора нисмо могли сазнати, али пошто је архитекта био добар, а наручилац култивисан, све цркве и припрата сједињене су у складну архитектонску целину. И поред тога што данас није у потпуности познато колико је претходно стање утицало на Данилову замисао о довршењу пећког сакралног комплекса, не може се порећи да његов рад представља изванредан стваралачки чин, као и да је тако надграђена целина вишег реда којом је обележено његово доба.

Започевши шири градитељски подухват у Пећи, којим је његовим великим трудом и новчаним средствима дат завршни печат градитељској целини, ствараној још од времена св. Саве Српског, Данило II је, по свему судећи, уклонио јужни параклис Св. Апостола, старе приправе и егзонартекс. Тада су извршене и неке мање измене на преосталом делу средишне цркве, са намером да се њена спољашњост саобрази са тадашњим владајућим стилем црквених грађевина. Сведочанство о темељној преради главне цркве имамо код Даниловог биографа који приповеда да је архиепископ Данило II у Дому Св. Апостола учинио „многа полагања трудова“, за која даље каже „ако би се по имену сва казивања, то би била дуга беседа речју о таквом“.

Жеља и економска моћ ктитора који је био и црквени поглавар, несумњиво је утицала на архитектонски лик, као и на украшавање грађевина додатих ставропигијалној лаври.

Неуморни културни прегалац, архиепископ Данило II, нарочито се старао о црквеном и културном средишту и боравишту најобразованијих људи тога доба (где је и сам у два маха боравио пре него што је изабран за архиепископа), за чије је подизање на старијем култном месту иницијативу дао први српски архиепископ, није се ограничио искључиво на њу, већ је према сведочењу животописца, и у другим местима предузео низ ктиторских подухвата. У владарској задужбини у

Жичи, првом седишту Архиепископије, довршио обнову коју су започели његови претходници, архиепископ Јевстатије II и Сава III. Данило је цркви Св. Спаса у Жичи президао и преобликовао венце у потстрешју, препокрио је оловом, дозидао јој кулу и украсио је, обновио јој и живописао трпезарију и близу ње подигао дрвену “палату”. Потом се постарао за цркву Св. Георгија у утврђеном Магличу, дозидао јој егзонартекс с кулом, живописао је и украсио богато је обдаривши, подигавши ту прекрасне палате и монашке келије. Задужбину свог ученика и претходника на архиепископском трону Никодима, цркву Св. Саве у Лизици, обновио је, повисио јој кулу и живописао. У Јелашцима је подигао је двор са прекрасним палатама и цркву Св. Архангела Михаила, док је у Дечанима, поред надзора над мајсторима који су градили, о свом трошку подигао трпезарију и палате постављене у један ред.

Због несигурне хронологије није било могуће сасвим поуздано одговорити на питање када су саграђена и живописана здања архиепископа Данила II, како у Пећи, тако и у другим његовим ктиторијама, јер то није прецизно забележено у очуваним историјским изворима, чак ни уобичајени ктиторски натпис није пронађен ни на једној његовој раније поменутој ктиторији. На основу података у његовој биографији и његових очуваних портрета може се утврдити само шири временски оквир за подизање и живописање његових задужбина тј. да је то несумњиво било у време док је био за кормилом Српске цркве. Са градњом је вероватно започето убрзо по његовом избору за архиепископа, а његове сакралне грађевине у Пећи су биле довршене око 1330. године. Онда је, како се усталило у науци, прво живописана припрата до око 1332. године, а потом црква Богородице Одигитрије око 1335. године (између 1332. и 1337. године). Након довршене градње у Пећи, Данило је, према биографу, обнављао Жичу, затим унутрашњост утврђеног Маглича, потом био први ктитор у Јелашцима и други у Лизици.

За сада нема могућности да се сасвим прецизно утврди ни како су изгледала сва градитељска дела архиепископа Данила II. Прву крупну тешкоћу представља недовољна очуваност споменика значајних за ово истраживање. Дobar део првобитне цркве Св. Апостола није сигурније утврђен као ни порекло њених градитеља, те је још увек неизвесно како су изгледали бочни параклиси, а не зна се

сасвим поуздано ни где су се налазили. Такође са поузданом сигурношћу није утврђена улога св.Саве Српског у заснивању и намени светилишта у Пећи, чак има места сумњи да је градња на старијем култном месту из преднемањихког доба започета пре његовог одласка на друго поклоничко путовање. И даље смо у немогућности да разрешимо проблеме већине Данилових задужбина. За његову ктиторију Св. Арханђела Михаила у Јелашцима и за дограђивање и живописање храма Св. Саве у Лизици, ктиторије архиепископа Никодима, које помиње његов биограф, нису могла бити са потпуном сигурношћу утврђена ни места где су се задужбине налазиле. Чак није било могуће на основу сачуваних остатака и писаних извора у потпуности утврдити ни целокупни изглед Данилових здања у Пећком манастиру, у првом реду несачуваних делова припрате, која је претрпела највише измена, црквице Св. Николе, великог трема и репрезентативне палате, које ни сами извођачи рестаураторских и конзерваторских радова нису успели да реше, јер је то немогуће без потпуних археолошких истраживања (само су стојећи делови Пећких цркава подробно испитани и на основу тога извршена реконструкција њиховог првобитног изгледа и донет важан суд о њиховој архитектури). Велику тешкоћу за реконструкцију облика горње конструкције припрате као и за целовиту слику свих грађевина и даље представља проблем катихумене и куле- звоника, зато што није било могуће пронаћи чврсте доказе о месту на ком се налазио Данилов “пиргъ великъ“, нити пак о величини простора који је заузимала катихумена. Такође смо у немогућности да у потпуности разрешимо проблем првобитног изгледа црквице Св. Николе, отвореног трема и репрезентативне палате, али, ни свега оног што је у потпуности „полагањем многих трудова“ у храму Св. Апостола преправљао Данило II. Имеђу осталог није поуздано утврђено ни како је првобитно био решен улазни део храма Св. Апостола, али је данашњи камени оквир западног портала, по свему судећи, настао у обнови предузетој у Данилово доба, док други отвори у наосу тог храма археолошки нису довољно јасни. Такође нису са сигурношћу идентификовани градитељи Никодимове и Данилових задужбина, а мишљење изнето, како је наведено, на основу слагања градива, да су то могли бити протомајстор Ђорђе и његова браћа Доброслав и Никола, није засновано на

чврстим доказима. Као што нема сигурних података о градитељима, нема их такође ни о сликарима који су украшавали Данилова здања.

Не зна се поуздано ни које су околне манастирске зграде биле подигнуте у Данилово доба, али и поред недоумица око подизања тих здања секуларног карактера, с разлогом је претпостављено да је то могло бити пространо здање с приземљем и спратом зидано каменом и опеком, у ком су четири слободне фасаде биле плитким пиластрима подељене на поља, са плитким и ритмички распоређеним украсима. На основу пронађених уломака фресака, делова прозорских транзена и стаклених окулуса, с правом је закључено да је ту била репрезентативна палата, која је била на нивоу пећких сакралних здања.

О архитектури и живопису капеле Св. Данила Столпника и катихумене није се могло одређеније говорити, док је нешто ближе одређена општа архитектура звоника и то на основу приказа на ктиторском моделу и на основу описа Даниловог биографа.

Ни иконографски програм фресака Богородичиног храма није могао бити у потпуности реконструисан, јер су фреске источног, северног и јужног зида наоса прилично оштећене. Значајно је и питање стилских особености тих фресака њихов однос према сродним делима српских и византијских области. Тематика фресака Данилових ктиторија у Пећи веома је добро смишљена и распоређена, несумњиво његовом заслугом. Углавном је њихова иконографска специфичност карактеристична за уметност прве половине XIV столећа, али има и оних које су настале интервенцијом тог ученог ктитора. Може се комотно рећи и да избор и распоред иконографије у Даниловим задужбинама у Пећи претставља ктиторово умозрење (еклисиологију) у сликама и бојама, јер подсећа на његов начин изражавања у *Животима краљева и архиепископа српских* али и *Службама* које је написао двојици српских архиепископа. Уметност Данилових ктиторија је, као и његова књижевност, у богослужбеној функцији. Теме коришћене у декорацији Богородичине цркве углавном су уобичајене у истодобним храмовима, с тим што се њихова иконографија, вољом ктитора, понегде разликује у неким важним детаљима, на пример, у наглашеном тумачењу литургијских тема, истакнутом улогом арханђела у Небеској литургији, приказом куполастог здања (вероватно

Сионска црква) у Причешћу апостола, изостављањем сликања Христа агнеца у Литургијској служби, као и насликаним гробним каменом уместо јасала и представом два јарца који се боду у Рођењу Христовом, исписивањем истих одломака на свитцима архијереја као и у храму Св. Апостола и друге необичности, које је образовани и даровити сликар- протомајстор могао да изведе само уз допуштење ктитора који им је нашао смисао у сагласности са својим визијама наговештеним ликовним симболима. У приказу монаха у Богородичином храму Данилов избор је углавном ограничен на представнике отшелништва чији је редослед приказивања такође неуобичајен, јер се на челу монаха, до св. Јована Претече налази св. Сава Јерусалимски, који је млађи од пустиножитеља приказаних после њега (св. Антонија, св. Арсенија, св. Јефимија Великог, св. Павла Тивејског, св. Макарија Великог и св. Онуфрија). Ово је несумњиво лични избор који је колико нам је познато особен у односу на сувремене живопис у српским храмовима.

Иконографски програм Богородичиног храма до данас очуван у доброј мери, био је надахнут Светим Писмом и Светим Предањем, прозним и поетским објашњењима литургије, као и самим боогослужбеним обредима. Поред поменутог, вишеструко образовани ктитор је и својим размишљањима о суштинском значају литургије и о својим подвижничким узорима, обогатио уобичајени иконографски програм, како у својим храмовима, тако и у оним у којима је био теолошки и уметнички саветник градитељима и живописцима владарских задужбина, зато што је и уколико је нешто позајмљивао томе приступао стваралачки и селективно, те је и поред везаности за традицију проналазио нове идеје и решења. Уметничка вредност живописа није зависила само од сликара, него и од ученог ктитора и идејног инспиратора архиепископа Данила II.

Сликарски ансамбл Данилових ктиторија у Пећи је идејно и уметнички богат и веома сложен. Нема места сумњи да су у његовом уобличавању поред веома јасног и разумљивог утицаја епохе, значајну улогу имале њихова намена и посвета. Архиепископ је као ктитор оставио и неке сасвим личне белеге, јер је избор иконографских тема и одабир сликара који су украшавали његове задужбине зависио од жеље или најмање сагласности најученијег теолога тога доба у Србији.

Такође су поред поменутог при осмишљавању тематског програма и одређивању изгледа композиција и ктитор и сликари које је ангажовао били вишеструко условљени оквиром који им је првенствено наметала специфична архитектура Богородичине цркве, раздељена на многе компартименте, и у нешто мањој мери велике приправе и капела Св. Николе и Св. Данила Столпника.

Из ишчитавања иконографског програма Богородичине цркве, видно је да је особа која га је замислила била изузетно теолошки образована. Нема места сумњи да је то био њен ктитор, о чијој разноврсној уметничкој делатности говоре сувремене извори. У припремању иконографског програма у ставропигијалној лаври у Пећи, изузетој од управе епархијског архијереја и под архиепископовом непосредном управом, видан је и неоспоран његов надзор и утицај. Још ваља и овде нагласити да је старање у украшавању цркве била једна од главних ктиторских дужности, као и да је у томе свакако користио и свој књижевни таленат и изврсно теолошко знање, те се из реченог може закључити да је његова ктиторска делатност била заснована на одличном књижевном и теолошком образовању.

И веома снажна веза између слике и речи иде у прилог изнетом закључку да је улога ктитора била огромна и у настанку сликарства које сматрамо битним делом његове ктиторске делатности. У извесној мери на ту могућност указује посматрање очуваног декора и читање онога што је написао Данило Пећки. Међутим, однос текста и слике веома је сложен и тешко је одгонетнути да ли текст претходи слици или је то обрнуто, зато што су стварани да би упоредо трајали и допуњавали се.

СКРАЋЕНИЦЕ

AB	Analecta Bollandiana
BHG	Bibliotheca Hagiographica Graeca
DOP	Dumbarton Oaks Papers, Washington
EO	Echos d` Orient, Bucarest
ΕΕΒΣ	Ἐλετηρὶς Ἐταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Atina
ГЗМБиХ	Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине
ГЛАС СКА	Глас Српске краљевске академије, Београд
ГНЧ	Годишњица Николе Чупића
ГСНД	Гласник Скопског научног друштва, Скопље
ГСУД	Гласник Српског ученог друштва, Београд
ЖАИ	Житије архиепископа Арсенија I (177-207)
ЖДП	Житије архиепископа Данила II (248-287)
ЖЈЕI	Житије архиепископа Јевстатија I (222-243)
ЖЈОI	Житије архиепископа Јоаникија I (209-221)
ЖКЈ	Житије краљице Јелене (43-77)
ЖКМ	Житије краља Милутина (77-122)
ЖКУ	Житије краља Уроша (9-20)
ЖСД	Житије Стефана Дечанског (122-162)
ЖКД	Житије краља Драгутина, у монаштву Теоктиста (21-43)
ЖЦД	Житије краља Душана (162-174)

ЗЗСК	Завод за заштиту споменика културе
ЗЛУ	Зборник ликовних уметности
ЗЛУМС	Зборник ликовних уметности Матице српске
ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института
ИГ	Историјски гласник
JAZU	Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti
JÖB (JÖBG)	Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik (Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft), Graz- Wien- Köln.
LCI	Lexicon der christlichen Iconographie, Rome- Freiburg- Basel- Wien.
ЛМС	Летопис Матице српске, Нови Сад
ОСР	Orientalia christiana periodica, Roma
ОС	Oriens christianus, Leipzig
ОДІ	О архиепископу Данилу I (208)
ОЈА	О Јакову архиепископу српском (244)
ОЈЕII	О архиепископу Јевстатију II (245)
ОКВ	О краљу Владиславу (7-9)
ОКР	О краљу Радославу (7)
ОН	О архиепископу Никодиму (247)
ОПЈ	О патријарху Јоаникију (288)
ОСИ	О архиепископу Сави II (206-207)
ОСИИ	О архиепископу Сави III (246)
ОПСIV	О патријарху Сави IV (289-291)
ПКЈИФ	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор

RBK	Reallexicon zur byzantinischen Kunst, ed. K. Wessel, Stuttgart 1963 sg.
REB	Revue de études byzantines, Paris
CAI	Служба светом архиепископу Арсенију I, Србљак, Књига друга, СКЗ, Београд 1970, 8-47.
CJEI	Служба светом архиепископу Јевстатију I, Србљак, Књига друга, Београд 1970, 50-75.
СКМ	Старине Косова и Метохије
SK	Seminarium Kondakovianum, Prague
SC	Sources chrétiennes, Paris
УР I	уводна реч I (5-7)
УР II	уводна реч II (175-176)
ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института

ИЗВОРИ

Богдановић Д, Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара I-II, Београд 1978. САНУ, Народна библиотека СР Србије.

Византијски извори за историју народа Југославије VI, Београд 1986.
Грковић М. , Прва хрисовуља манастира Дечани, Београд 2004.

Грчке повеље српских владара. Издање текстова, превод и коментар од Др-а Александра Соловјева и Др-а Владимира Мошина. Београд 1936 (фотокопија: London, Variorum Reprints).

Delehaye H., Sinaxarium ecclesiae Constantinopolitanae, Bruxelles 1902.

Дечанска повеља 1830 (после јула 28)- 1331. изд.: П. Ивић- М. Грковић, Дечанске хрисовуље, Нови Сад 1976, 73-140. Оригинал изгубљен; текст друге, проширене верзије према изд. М. Милојевић, Дечанске хрисовуље, Гласник СУД, Друго одељење, 12 (1880)1-68. Видети Задужбине Косова, Призрен-Београд, 1987, стр. 327-343.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚ ΦΟΥΡΝΑ, ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ, Прево М. Медић, Београд 2005.

Доментијан, Животи светог Саве и светог Симеона, translated by L. Mirković, Београд 1938.

Животи краљева и архиепископа српских. Написао архиепископ Данило и други. На свијет издао Ђ. Даничић. У Загребу 1866. (На последњој, 386. страни: „Штампано у Биограду у Државној штампарији 1866“). Фототипско издање: *Arhieriskop Danilo i drugi, Životi kraljeva i arhieriskopa srpskih*. Edited by Dj. Daničić. With an introduction by Djordje Trifunović. London, Variorum Reprints, 1972. Предговор овом издању штампан је и на српском језику: Ђ. Трифуновић, О архиепископу Данилу II и његовом ученику, Књижевност и језик, број 4, Београд 1972, стр. 14-17. Данашњи превод на српски језик : Архиепископ Данило, Животи краљева и архиепископа српских. Превео Др Лазар Мирковић. Предговор написао Др Никола Радојчић. Београд 1935 (Српска књижевна задруга, коло XXXVIII, број 257). Превод на немачки језик првог дела (Животи краљева) појавио се у познатој серији *Slavische Geshichtsschreiber* са запаженом студијом, *Serbisches Mittelalter. Altserbische Herrsherbiographien, Band 2: Danilo II. Und sein Schüler: Die Königsbiographien übersetzt, eingeleitet und erklärt von Stanislaus Hafner*. Graz Wien Köln, Verlag Storia 1976: Видети и издање СКЗ: Данило Други, Животи краљева и архиепископа, српских, Службе (Стара српска књижевност у 24 књиге, књига 6), Просвета, СКЗ, Београд 1988 са предговорима Г. М. Данијела и Д. Петровића и књига седма из исте едиције Данилови настављачи са предговором Г. М. Данијела, Београд 1989.

Жичка повеља Стефана Првовенчаног око 1220. Изд.: MS 11-16 (№ 18).

Карејски типик Св. Саве, САНУ, фототипска издања, 8, Београд 1990.

Latyšev V., *Minologyii anonymi byzantini saeculi*, St. Petersburg 1912.

Mansi, G.D., *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, Firenca, 1759-63, reprint izdanje Graz 1960-61.

Monumenta Serbica Spectancia Historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii, Edidit Fr. Miklosich, Viennae 1858., репринт Graz 1964.

Павловић, М., Грачаничка повеља, Гласник СНД 3 (1928) 105-141.

Patrologiae graece cursus completus, izd. J. P. Migne, Paris, 1844-66.
Patrologiae latinae cursus completus, izd. J. P. Migne, Paris, 1844-66.
Patrologia orientalis, izd. R. Graffin i dr., Paris, 1907.

Правила Молебнаѧ свѧтѧх српскихѧ просвѧтителѧй, Настоянѧемъ Синода (Живановића), (Римник) 1761.

СВЕТО ПИСМО СТАРОГА И НОВОГА ЗАВЈЕТА (превод Ђ.Даничића и В. Карацића).

Светосавски зборник I, Пос. изд. СКА 114, Београд 1936; II, Пос. изд. СКА 125, Београд 1938; Свети Сава, Сабрана дела, Београд 2005.

Светостефанска повеља (1314-16), изд.: Љ. Ковачевић, Светостефанска хрисовуља, Споменик СКА 4, Београд 1890; упор. Изложба српске писане речи. Каталог Народне библиотеке Србије, Београд 1973. бр. 63 (датирани између 8. фебруара 1314. и 12. марта 1316); видети Задужбине Косова, Призрен-Београд 1978, стр. 315-322.

Свети Јован Лествичник, Лествица, превео Д. Богдановић, Београд 1963.

Свети Сава, Сабрана дела, Београд 2005.

СЛУЖБЕНИКЪ, Београд 1983.

Соловјев, А., Одабрани споменици српског права, Београд 1926.

Sources chrétiennes, Paris.

Србљак, САСИ, Београд 1986.

Србљак, Службе, канони, акатисти, I-III, прев. Д. Богдановић прир. Ђ. Трифуновић, СКЗ, Београд 1970.

Стари српски записи и натписи. Скупио их и средио Љуб. Стојановић, Београд 1902: превод, стари српски записи и натписи, приредио М. Павић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књига деветнаеста, просвета-Српска књижевна задруга, Београд 1986.

Теодосије, Житије Светог Саве. Превод Ј. Мирковић, редакција Д. Богдановић, Београд 1984.

Типик архиепископа Никодима, фототипија изгорелог рукописа Народне библиотеке у Београду, Београд 2004.

Хиландарска оснивачка повеља светога Симеона и светога Саве, изд. Ђ. Трифуновић, В. Бјелогрић, И. Брајовић, Осам векова Студенице (Зборник радова), Београд 1986.

Хиландарска повеља краља Драгутина 1276-81. Изд. Зак. Спом. 387-389. Оригинал изгубљен

Хиландарска повеља краља Милутина (датирана широко, 1282-98!). Изд.: MS 57-65 (№ 62).

Хиландарска повеља Стефана Првовенчаног 1200-02 изд. : А. Соловјев, Прилози КЈИФ 5 (1925) 62-89; Упор. зак. Спом. 366-385.

БИБЛИОГРАФИЈА

Айналовъ, А.. Византійскіе памятники, Артосница ризници Аѳона Пантелеймоновскаго манастиря, ВВ VI (1890) 73- 75.

Алексић, А., Ибар од Рашке до Карановца, Годишњица НЧ 3 (1879).

Alexander, P.J., The Patriarch Nicephorus of Constantinople, Ecclesiastical Policy and Image Worship in the Byzantine Empire, Oxford 1958.

Amman, A. M., Eine neue Variante der Darstellung des bekleideten Christus am Kreuz, ОСР 21 (1955) 21- 35.

Архиепископ Данило II и његово доба , САНУ, Научни скупови, Књига LVIII, Одељење историјских наука, Књига 17, Београд 1991.

Babić, G., Sur l' iconographie de la composition i " Nativite de la Vierge" dans le peinture Byzantine, Zbornik radova 7 (1961).

Babić, G., L' iconographie originale des fresques de Sušica en Makédoine, СА XII (1962) 332-336

Бабић, Г. и Панић, Д., Богородица Љевишка, Београд 1975.

Бабић, Г., Циклус Христовог детињства у пределу хумкама на фресци у Грацу, Рашка баштина I (Краљево 1975), 49-56.

Бабић, Г., Иконографски програм живописа у припратама цркава краља Милутина, Византијска уметност почетком XIV века, Београд 1978

Бабић-Ђорђевић, Г., Класицизам доба Палеолога у српској уметности, Ист. срп. народа, I, Београд 1981, 476-495. и Разграновање уметничке делатности и појаве стилске разнородности, н. д., стр. 641-663.

Бабић, Г. , Краљева црква у Студеници, Београд 1987.

Бабић, Г., Литургијске теме на фрескама у Богородичиној цркви у Пећи, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 377-388.

Badurina, A., Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb 1979.

Банк, А., Византиско искусство в собраниях Советского Союза, Ленинград 1966.

Barnet, R., Les commentaires byzantins de la Divine Liturgie du VIIe au XVe siècle, Paris 1966.

Башић, М., Старе српске биографије I, СКЗ, Београд 1924, 1930

Башић, М., Из старе српске књижевности, Београд 1931.

Beck, H. G., Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München MCMLIX.

Belting, H., Belting- Ihml., Das Kreuzbild im "Hodegos" des Anastasios Sinaites, Ein Beitrag zur Frage nach der ältesten Darstellung des toten Crucifixus, in Tortulae. Studien zu altchristlichen and byzantinischen Monumenten (Römische- Quartalschrift- 30 Supplementheft), Rom- Freiburg- Wien 1966, 30- 39.

Birnbaum, H., " Byzantine Tradition Transformed: The Old Serbian Vita", Aspects of the Balkans: Continuity and Change, The Hague-Paris (1972), 243-284.

Богдановић, Д., Јован Лествичник у византијској и старој српској књижевности, Београд 1968.

Богдановић, Д., Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара I-II, Београд 1978.

Богдановић, Д., Нове тежње у српској књижевности првих деценија XIV века. Византијска уметност почетком XIV века, Београд 1978, 91-103.

Богдановић, Д., Стара српска књижевност, Научна књига, Београд 1991.

Богдановић, Д.- Ђурић, В.Ј.- Медаковић, Д., Хиландар, Београд 1978.

Bogay, T. von, Deesis und Eschatologie, Byzantinische Forschungen, II, Amsterdam 1967, 59-72.

Божанствене литургије, превео Архим. Др Јустин Поповић, Београд 1978.

Бошковић, Ђ., Архитектонски извештаји, Осигурање Пећке патријаршије, Гласник СНД, XI (1923), 212-215.

Бошковић, Ђ., Осигурање Пећке патријаршије, Српски књижевни гласник, XXXIX, Београд 1931, 438-443.

Бошковић, Ђ., Осигурање и ресторација цркве манастира Св.Патријаршије у Пећи, Старинар, 8-9, Београд 1933-34, 90-165.

Бошковић, Ђ., Проблем српске средњовековне архитектуре, Питање нартекса и ексонартекса, скица за једно истраживање, Српски књижевни гласник, Београд 1. мај 1934.

Бошковић Ђ. и Петковић, В. , Манастир Дечани, Београд 1941.

Бошковић, Ђ. –Ненадовић, С., Градац, Београд 1951.

Бошковић, Ђ., Архитектура средњег века, Београд 1957.

Бошковић, Ђ., О сликаној декорацији на фасадама Пећке патријаршије, Старинар, н.с. XVIII (Београд 1967), 91-100.

Бошковић, Ђ – Кашанин, М.- Мијовић, П., Жича, Београд 1969.

Vöhm, В., Tryphon von Phrygien, LCI 8, 501- 502.

Брија, В. Ј., Речник православне теологије, Београд 1999.

Бркић, А. А., Њивоти Срба светитеља под сводовима Пећке патријаршије, Београд 2010².

Brightmans, F. E., Liturgies Eastern and Western, I , Eastern Liturgies, Oxford 1986.

Waitzmann, K., The Mandylion and Konstantine Porphyrogenitus, CA XI (1960) 163-184.

Waitzmann, K, The Monastery of St. Catherine at Mount Sinai. The Icon, I. From the Sixth to the tenth Century, Princeton 1976.

Walter, Ch.,Two Notes on the Deésis, Revue des etudes Byzantines, XXVI Paris 1968, 311-336.

Walter, Ch., Studes in Byzantine Iconography, London 1977.

Walter, Ch., Bulletin on the Deesis and the Paraclesis, REB 38, Paris, 861-869.

Walter, Ch., Art and Ritual of the Byzantine Church, London 1982.

Walter, Ch., The Iconographi of the Prophet Habakuk, in: *Révue des Etudes Byzantines*, T. 47, 1989, 251-260.

Walter, Ch., The Origins of the Cult of Saint George, *REB* 53 (1995) 295-326

Walter, Ch., *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, Bodwim 2003.

Vasilev, A. A., Life of David Thessalonica, *Traditia*, IV, 1947, 115-147.

Weigert, B. C., Sergius und Bacchus, *LCI* 8, 329- 330.

Васић, М., Архиепископ Данило II, монах и уметник, Прилози за КЈИФ VI, 1926, 231-264.

Васић, М., Жича и Лазарица, Студије из српске уметности средњег века, Београд 1928.

Велимировић, М., Васојевићи, Полимље, Метохија, Годишњица НЧ, XVIII (Београд 1898), 118, 119, 145- 147.

Velmans, T., L` iconographie de la "Fontaine de vie" dans la tradition Byzantine a la fin du Moyen âge, *Sintronon*, Paris 1968, 128- 134.

Velmans, T., Les peintures de l` église dite "Tanghil" en Georgie, *Byzantion* 52 (1982) 389- 412.

Велманс, Т., Чудесна повест иконе, превод са француског језика, Београд 2007.

Wenger, A., L` Assomption de la T.S. Vierge dans la tradition Byzantine du VIe au Xe siècle. *Etudes et documents* , Paris 1955, 17- 67 I 211-241.

Wessel, K., Das Bild Pantokrator, in: *Polychronion- Festschrift Franz Dölger*, Heidelberg 1966, 521-535.

Wessel, K., *Die Kreuzigung*, Reclinghausen 1966.

Wilpert, J., *Mosaiken, Die römischen Mosaiken and Malerein des Kirchlichen Bautem vom IV, bis XIII. Jahrhundert*, Freiburg im Brisgau.

Visent, H., Abel F. M., *Jerusalem*, II, Paris 1926.

Војводић, Д., Култ и иконографија свете Анастасије Фармаколитрије у земљама византијског културног круга, in: *Зограф* 21, Београд 1990, 31-39.

Војводић, Д., Портрети владара, црквених достојанственика и племића у наосу и припрати, in: *Зидно сликарство манастира Дечана, Грађа и студије*, Београд 1995, 265-297.

Војводић, Д., Владарски портрети српских деспота, in: Манастир Ресава, Деспотовац 1995, 66-98.

Војводић, Д., Прилог познавању иконографије и култа св. Стефана у Византији и Србији, in: Зидно сликарство манастира Дечана, Београд 1995, 537-565.

Војводић, Д., О ликовима старозаветних првосвештеника у византијском зидном сликарству с краја XIII века, ЗРВИ САНУ XXXVII (1998) 121-148.

Војводић, Д., Зидно сликарство цркве Св. Ахилија у Ариљу, Београд 2005.

Војводић, Д., О живопису Беле цркве каранске у савременом сликарству Рашке, Зограф 31 (2006- 2007).

Војводић, Д., Од хоризонталне ка вертикалној генеалогској слици Немањића, ЗРВИ 2007, бр. 44, стр.295-312.

Војводић, Д., Слика световне и духовне власти у српској средњовековној уметности, Зборник МС за ликовне уметности 38 (2010), 35-78.

Војводић, Д., На трагу изгубљених фресака Жиче (I), Зограф 34 (2010) 71- 86.

Војводић, Д., На трагу изгубљених фресака Жиче (II), Зограф 35 (2011), 145- 153.

Војводић, Д., На трагу изгубљених фресака Жиче (III), Сопштења XLIV (2012), 43-60.

Вокопопулу, В. Л., Иконе Крфа, Атина 1990.

Wratislaw- Mitrovic, L., et N. Okunev, La Dormition de la Sainte Vierge dans la peinture médiévale orthodoxe, Byzantinoslavica, vol. III, 1 (Praha 1931) 34-173.

Габелић, С., Представа св. Маманта у зидном сликарству на Кипру, Зограф 15 (1984) 69-74, сл. 1-10.

Габелић, С., Манастир Лесново, Београд 1998.

Габелић, С., О иконографији Св. Трифуна, in: Културно наследство 28-29/ 2002-2003, Скопље 2004, 107- 120.

Габелић, С., О иконографији Св. Прокопија, ЗРВИ XLIII 2006

Galavaris, G., The Illustrations of the Prefaces in Byzantine Gospels, Byzantina Vindobonensia, Band XI, Wien 1979.

Garidis, M., La peinture murale dans le monde Orthodoxe après le chute de Byzance (1450- 1600) et dans del pays sous domination étrangere, Athens 1989.

Gerke, F., Kasna antika i rano hrišćanstvo (prevedeno izdanje), Novi Sad 1973.

Гильфердингъ, А., Поѣздка по Герцеговинъ, Босніи и Старой Сербіи (Записки императорскаго русскаго географическаго общества XIII), 1859, 279-280. Преведено издање, Сарајево 1972, 156-162, 165, 167.

Глумац, Д., Библијска археологија, Београд- Србиње 1999.

Голубинскій, Е., Краткій очеркъ исторія православныхъ церквей, Москва 1871, 459, 505-506.

Grabar, A., La peinture religieuse en Bulgarie, Paris 1928.

Grabar, A., La Sainte- Face de Laon, La Mandylion dans l` art orthodoxe, Prague, 1931, 23- 29.

Grabar, A., Vizantija. Vizantijska umetnost srednjega veka , prevod s francuskog Olivera Đurić, Novi Sad 1969.

Grabar, A., L` empereur dans l` art byzantin, Strasbourg 1936 (Variorum Reprint. London 1971²)

Grabar, A., L` iconoclasme byzantin. Le dossier archéologique, Paris 1958 (nouvelle édition, Flammarion, Paris 1984²).

Гранић, Ф., Црквено правне одредбе Хиландарског типика Св. Саве о настојатељству и осталим манастирским функционерима, Богословље X 1935, 1935, 3-20; Исто, у: Богословље, година XLII (LVI), св. 1 и 2. Београд 1998, 226-240.

Grondijs, I. H., L` iconographie byzantine du crucifie mort sur la croih, Bruxelles 1941.

Грозданов, Ц., Појава и продор потрета Климента Охридског у средњовековној уметности, ЗЛУМС 3 (1967).

Грозданов, Ц., Охридско зидно сликарство XIV века, Београд 1980.

Грозданов, Ц., Портрети на светителите од Македонија од IX- XVIII век, Скопје 1983.

Грујић, Р., Гусари на Светој Гори и хиландарски пирг Хрусија од XII-XV века, Гласник скопског научног друштва XIV, 1935.

Грујић, Р., Палестински утицаји на Св. Саву при реформисању монашког живота у богослужбених односа у Србији, Светосавски зборник 1, Београд 1936, 279- 305.

Грујић, Р., Православна српска црква, Крагујевац 1989².

Grousset, R., Le boeuf et l' Ane a la Nativité du Christ, Mélanges d' archéologie et d' histoire IV année (1884) 334- 344.

Давидовић, Н., Представа Богородице с Христом „Крмителем“ у Богородици Љевишкој у Призрену, Старине Косова и Метохије, I (Приштина 1961), 86-90.

Давидов-Темерински, А., Циклус Успења Богородице, in Зидно сликарство манастира Дечана, Београд 1995, 181-188.

Дамаскин, Ј., Тачно излагање Православне вере, Шибеник 2010.

Deichmann, F. V., Frühchristliche Bauten und Mosaiiken von Ravenna, III, t. 19, 220-225, 342-343, 346, Wiesbaden 1968².

Delehaye, H., Les légendes grecques des saints militaires, Paris 1909 (repr. New York 1975)

Delehaye, H., Les saints stylites, Bruxelles 1922-1923.

Delehaye, H., Synaxarium Eccleside Constantinopolitane, Bruxelles 1902.

Demus, O., Probleme byzantinischer Kuppel darstellungen, CA XXV (1976) 101- 108.

Demus, O., Studies in Byzantium, Venice and the West, London 1998.

Demus, O., The Mosaics of Norman Sicily, London 1949.

Demus, O., The Mosaics of San Marco in Venice, Text, Vol. 1-2, Plates, vol. 1-2, Chicago- London 1984.

Деретић, Ј., Историја српске књижевности⁴, Београд 2004.

Дероко, А., Извештај о стању и раду задужбине Луке Ћеловића Требињца у години 1933, Београд 1934, 78- 79, 81.

Дероко, А., Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији, Београд 1953

Diez, E.- Demus, O., Byzantine Mosaics in Greece, Hosios Lucas and Daphni, Cambridge (Mass.), 1931.

Динић, М., Област краља Драгутина после Дежева, Глас САН 203 (1951), 61-82.

Динић, М., Однос краља Милутина и Драгутина, ЗРВИ 3 (1955) 49-80.

Dobschutz, E., Christusbilder, Untersuchungen zur Christlichen Legende, Leipzig, 1899 (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur; der ganzen Reihe, Bd. 18, 102- 196.

Dufrenne, S., Les programmes iconographiques des coupoles dans les églises du monde byzantin et postbyzantin, ИНА(L` Information d` Histoire de l` Art, Paris) X , N°5 (Paris 1965).

Дучић, Н., Књижевни радови 2, 1892, 206-208.

Ђорђевић, И., Представе прибора за писање и опрему књиге у српском средњовековном сликарству, Зборник Владимира Мошина, Београд 1977, 87-98.

Ђорђевић, I. M., Die Säule und die Säulenheiligen als hellenistisches Erbe in der byzantinischen und serbischen Wandmalerei, JÖB 32/5, XVI, Intern. BYZANT., Akten II/ 5, Wien 1982, 93-100.

Ђорђевић, И.М., Св. Столпници у српском сликарству средњег века, ЗЛУ, 18, Нови Сад 1982, 41-55.

Ђорђевић, И., Српскословенска књижевност и српска средњовековна уметност, сепар. Београд 1984.

Ђорђевић, И. М., Представа Светог Саве Јерусалимског у студеничкој Богородичиној цркви, Богословље XXXI (XLV) /1, (Београд 1987) 63-70.

Ђорђевић, И., Зидно сликарство српске властеле у доба Немањића, Београд 1995.

Ђорђевић, И. М., О представи Силаска Св. Духа на апостоле у српском зидном сликарству средњег века, in: И. М. Ђорђевић, Студије српске средњовековне уметности, Београд 2008, 169- 181.

Ђорђевић, П., Историја српске ћирилице, Београд 1971.

Ђурић, В., Византијске фреске у Југославији, Београд 1974.

Ђурић, В.Ј., Историјске композиције у српском сликарству средњег века и њихове књижевне паралеле III, ЗРВИ 11, Београд 1968.

Ђурић, В. Ј., Лоза Немањића у старом српском сликарству, Зборник радова I конгреса савеза друштава историчара уметности СФРЈ, Охрид 1976, 53- 55.

Ђурић, В.Ј., Настанак градитељског стила Моравске школе, фасаде, систем декорација, пластика, Зборник за ликовне уметности Матице српске, књ 1, Нови Сад 1965, стр.35-65

Ђурић, В. Ј., Ђирковић С., Кораћ В., Пећка патријаршија, Београд-Приштина 1990.

Ђурић, В. Ј., Рашко и приморско градитељство, in Историја српског народа I, Београд 1981, 389-407.

Ђурић, В. Ј., Свети покровитељи архиепископа Данила II и његових задужбина, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 281- 292.

Ђурић, В. Ј., Слика и историја у средњовековној Србији, Глас САНУ, СССXXXVIII, Београд 1983, 117-133.

Ђурић, В.Ј., Сопоћани, Београд 1963 (1991²)

Ђурић, В. Ј., Српски државни сабори у Пећи и црквено градитељство. Научни скуп о кнезу Лазару, Београд 1975.

Ђурић, В. Ј., Српско сликарство на врхунцу, in: Ист. срп. народа, I, Београд 1981, 408-433.

Ђурић, В. Ј., Црква Св. Петра у Богдашићу и њене фреске, Зограф 16 (1985) 29-30.

Ђурић, В., Црква Св. Софије у Охриду, Београд 1963.

Ђурић, С., Љубостиња, Београд 1985.

Ђурић, С., Портрет Данила II изнад улаза у Богородичину цркву, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 345-352.

Ђуричић, М. С., Архијепископ Данило II- Српска књижевност XIV века 1885.

Evangelides, D. E., *Η Παναγία των Χαλκέων* (1954), 1-98.

Enciklopedija likovnih umjetnosti, I-IV, Zagreb 1959-1966.

Енциклопедија православља, књ. I-III, Београд 2002.

Enciklopedija živih religija, Beograd 1990.

Zanetti, U., *Les Passions grécques de saint Nazaire et ses campagnons* (BHG 1323, 1323d et 1323e) , I-II, Louvain 1974.

Живојиновић, М., Ктиторска делатност Св.Саве, у : Сава Немањић- Свети Сава, историја и предање, Београд 1979.

Живојиновић, М., Житије архиепископа Данила II као извор за ратовање Каталанске компаније, ЗРВИ 19 (1980) 251-273.

Живојиновић, М., Најстарији период манастира Хиландара и његови преписи, Хиландарски зборник 8 (1991) 7-17

Живојиновић, М., Историја Хиландара I. Од оснивања манастира 1198. до 1335.г., Београд 1998.

Задужбине Косова, Призрен-Београд 1987.

Зборник Светозара Радојчића, Београд 1969.

Здравковић, И., Истраживачки и конзерваторски радови извршени на граду Магличу у Ибарској клисури 1960. и 1961, ЗЗСК, XIV, 45-64.

Zehm, K.H., Serbischen Kirchenbau in seiner Beziehung zu den territorialen Veränderungen des mittelalterlichen Serbien, Berlin 1972.

Zervou- Tognazzi, I., L` iconografia della Koimessis della Santa Vergine specchio del pensiero teologico dei Padri bizantini, Studi e ricerche suol Oriente Christiano 81 (1985) 21-46, 69-90.

Иванов, А., Тумачење Светог писма Новог завета- преглед четворојеванђеља и Дела апостолских, Београд 1912.

Иванов, А., Поучне књиге Светог писма Старог завета, превео с руског Б. Јовановић, Београд 1991.

Ивановић, М., Црква Богородице Одигитрије у Пећкој Патријаршији, Старине Косова и Метохије II-III, Приштина 1963, 133-142.

Ивановић, М., Богородичина црква у Пећкој патријаршији, Београд 1972.

Историја српског народа I, Београд 1981.

Языкова, И.К., Богословие иконы, Москва 1995.

Janin, R., Les Eglises Byzantines des saints militaires (Constantinople et banlieue), Echos d` Orient 33(Paris 1934) 56-64.

Janin, R., La Géographie ecclésiastique de l`Empire Byzantin. Part 1, vol. III: Les Églises et les monastères, Paris (1953).

Јанковић, М., Епископије српске цркве 1220.г., у : Сава Немањић- Свети Сава, Историја и предање, Београд 1979, 73-83.

Јанковић, М., Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку, Београд 1985.

Јанковић, М., Данило бањски и хумски епископ , in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 83-88.

(Јевтић), Атанасије, епископ, Свете иконе, Цетиње 1999.

Јеромонах Амфилохије, Синаити и њихов значај у животу Србије XIV и XV века, Манастир Раваница, Споменица о шестој стогодишњици, Београд 1981, стр. 101-134.

Лиречек, К., Историја Срба, I-II, Београд 1952 (reprint 1984)

Јовановић, М. З., Азбучник православне иконографије и градитељства, Београд 2005.

Јовановић, М. З., Кроз двери ка светлости, Лексикон литургије, симболике, иконографије и градитељства Православне цркве, Београд 2009.

Јовановић, Т., Књижевно дело патријарха Пајсеја, Београд 2001.

Јовин, М., Пећка патријаршија, Истраживање и резултати 2006, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 2006.

Jugie, M., La Mort et l' Assomption de la Sainte Vierge, Studi e testi, 114, Cita del Vaticano 1944, 117-125, 139-149.

Јуришић, Г.Г., Дечански првенац, описаніе Старе Србие и Косовскогъ поля, Новій Садъ 1852, 97.

Јухас-Георгијевска, Љиљана, Књижевни рад Светог Саве (предговор Сабраним делима Светог Саве), Београд 2005, стр. 5-92.

Juhel, V., Le bin de l' Enfant- Jesus, Des orginis a la fin du douziene siecle, Cahiers Archeologiques 31, 1991.

Кавасила, Н., Тумачење Св. Литургије, преведено издање, Нови Сад 2009

Калић, Ј., Рашко наслеђе у време Данила II, in : Данило II и његово доба, Београд 1991, 43-51.

Калезић, Д., Архиепископ Данило II и његови настављачи, Књижевноисторијска студија (XXXI), Богословље, XVI, 2, 1972, 1-29.

Калезић, Д., Архиепископ Данило II, и питање његова припадања исихазму, in: Данило II његово доба, Београд 1991, 117-129.

Kalokyris, C.D., La Dormition et l' "Asoption" de la Théotokos dans l' église orthodoxe, Αριστοτελείον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Επιστιμονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής 19 (Théssalonique 1974) 133-143.

Καλοκυρης, Κ., Η Γέννησις του Χριστου εις την Βυζαντινήν τέχνην της Ελλα, Αθηναи 1956.

Kalokiris, K., The Star of Bethlehem in Byzantine Art, Salonique 1969.

Кардамакис, М., Православна духовност, преведено издање, Манастир Хиландар 2005.

Kartsonis, A.D., Anastasis, The Making of an Image, Princeton 1986.

Кашанин, М., Град Маглич, уметност и уметници, Београд 1943, 137-149.

Кашанин, М., Бошковић, Ђ., Мијовић, П., Жича, Београд 1969.

Кашанин, М., Чанак-Медић, М., Максимовић, Ј., Тодић, Б., Шаkota, М., Манастир Студеница, Београд 1986.

Кашанин, М., Српска књижевност у средњем веку, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2002.

Кирпичников, А., Деисус на Востоке и Западе, Журнал Министарства Народного просвещения, СПб 1893, ноябр, 1-26.

Кнежевић, Б., Црква у селу Рамаћи, ЗЛУМС 4, Нови Сад 1968.

Kovačević, Lj., Nekoliko priloga staroj srpskoj književnosti, Starine JAZU, Knjiga 10, Zagreb 1878.

Ковачевић, Љ., Неколико хронолошких исправака у српској историји (Годишњица III), 1879, 372. и д.

Кондаков, Н. П., Иконография Богоматери- I-II, Санкт Петербург 1914-1915.

Кораћ, В., Шупут, М., Архитектура византијског света, Београд 1998.

Κοσμεцкая, Ε. Ο., Κ ιконоγραφίи Воскресения Χριστοβα по миниатυрам Хлудовской псалтыри, *Seminarium Kondakovianum II*. (Prage 1928)31-71.

Κруг, Γ., *Икона, Врњачка Бања* 2003.

Krumbacher, K., *Der heilige Georg in der griechischen überlieferung*, *Abhandlungen der Königlich Bayerischen Academie der Wissenschaften, Philos.- Philol. Und Hist. Klasse, Va. XXV (1911) Abh.3.*

Ευγγόπουλος, Α., *Οι στυλίται εις τήν Βυζαντινήν τέχνην*, *ΕΕΒΣ* 19 (1940) 116-129.

Ευγγόπουλος, Α., *Ο υμνολογικός εικονογραφικός τυπος της εις τον Αδην κατοου του Ιησου*, *ΕΕΒΣ, Αtina* (1941).

Ευγγόπουλος, Α., *Ο Άγιος Δημήτριος εις τήν Βυζαντινην εικονογραφίαν*, *Θεσσαλονίκη* 1950.

Ευγγόπουλος, Α., *Οεικονογραφικός κύκλος της ζωης του Αγίου Δημητρίου*, *Θεσσαλονίκη* 1970.

Ксингопулос, Α., *Μανοјλο Панселинос*, *Αtina* 1956.

Лавров, П.А., *Апокрифическіе тексты Сборник ОРЯС ИАН, LXVII, С. Петербург* 1899, стр. 73-76.

Лазарев, В. Н., *История византийской живописи*, *Москва* 1986².

Лазарев, В.Н., *Новый памятник станковой живописи XX века и образ Георгия-воина в византийском и древнорусском искусстве*, *ВВ* (1953) 186-222.

Lazarev, V. N., *Storia della pittura bizantina*, *Torino* 1967.

Lange, R., *Die Auferstehung*, *Recklinghausen* 1966.

Lafontaine-Dosogne, J., *Iconography of the Cycle of the Infancy of Christ, in the Kariy Djami*, 4, 208-214.

Lafontaine-Dosogne, J., *Les représentations de la Nativité de Christ dans l' art de l' Orient chrétien*, in *Miscellanea codicologica F. Masai sicata, MCMLXXIX*, 1, *Ghent* 1979, 11-21.

Lafontaine-Dosogne, J., *Iconographie de l' Enfance de la Vierge dans l' Empire Byzantin et en Occident*, *Bruxelles* 1964-1965.

Lexicon der christlichen iconographie, tom I-VIII, *Rom- Freiburg-Basel-Wien* 1994.

Lietzmann, H., *Das Leben des Heiligen Symeon Stylites, Texte und Untersuchungen*, XXXII, 4, Leipzig 1908.

Лоски, В., *Оглед о мистичном богословљу источне Цркве*, преведено издање, Манастир Хиландар 2003.

Lucchesi-Palli, E., *Anastasis RBK* (ed. K. Wessel, Stuttgart 1963 (142-148)).

Љубинковић, Р., *Хумско епархијско властелинство и црква Св. Петра у Бијелом Пољу*, *Старинар*, IX-X (1958-59), 97-124.

Љубинковић, Р., *Црква Св. Апостола у Пећи*, Београд 1973.

Магловски, Ј., *Богородица Живоносни источник. Драгуљи једне касне и поствизантијске теме*, in: *Византијска уметност на Балкану*, ЗМСЛУ 32-33 (2003) 185.

Магловски, Ј., *Скулптура Пећке патријаршије*, in: *Архиепископ Данило II и његово доба*, Београд 1991, 335-344.

Мандић, С., *Откривање и конзервација фресака у Студеници*, *Саопштења*, I, Београд 1956.

Максимовић, Ј., *Српска средњовековна скулптура*, Нови Сад 1971.

Максимовић, Ј., *Српске средњовековне минијатуре*, Београд 1983, 40- 41, сл. 9- 13.

Максимовић, Ј., *Византинци у Србији Даниловог времена*, in: *Данило II и његово доба*, Београд 1991, 19-28.

Mango, C., *The Homily of Photius Patriarch of Constantinople*, Cambridge, Mass. 1958, 188.

Mango, C., *The Art of the Byzantine Empire 312-1453*, 1972. ed. Prentice-Hall, New Jersey 72-78.

Маринковић, Р., *Владарске биографије из времена Немањића*, *Прилози за КЈИФ*, 1-2, XLIV (1978), 3-20.

Маринковић, Р., *Како проучавати Данилов зборник*, in: *Архиепископ Данило II и његово доба*, Београд 1991, 225-232.

Марјановић- Душанић, С., *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Београд 1994.

Марјановић- Душанић, С., *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997.

Марковић, В., Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији, Сремски Карловци 1920. Друго, преснимљено издање, ЛИО, Горњи Милановац 2002.

Марковић, В., Ктитори, њихове дужности и права, Прилози за КЈИФ V, 1925, 111-112.

Марковић, М., О иконографији светих ратника у источнохришћанској уметности и о представама ових светитеља у Дечанима, in: Зидно сликарство манастира Дечана, Београд 1995, 567-625.

Марковић, М., Циклус Великих празника, in: Зидно сликарство манастира Дечана, Београд 1995, 107-119.

Марковић, М., Појединачне фигуре светитеља у наосу и параклисима, in : Зидно сликарство Дечана, Београд 1995, 243-264.

Марковић, М., Свети ратници из Ресаве, Иконографска анализа, in: Манастир Ресава, Деспотовац 1995, 191-216.

Марковић, М., Прилог проучавању утицаја канона Велике суботе на иконографију средњовековног сликарства, ЗРВИ САНУ XXXVII (1998) 167-169.

Марковић, М., Култ светог Вита (Вида) код Срба у средњем веку, in: Зограф 31, Београд 2006-2007, 35-50.

Марковић, М., Прво путовање светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност, Београд 2009.

Марковић, М., О ктиторском натпису кнеза Мирослава у цркви Св. Петра на Лиму, Зограф 36 (2012) 21- 46

Mc Daniel, G., Прилози за историју „Живота краљева и архиепископа српских“ од Данила II, Прилози за КЈИФ XLVI (1980 (1984), 42-52).

Mc Daniel, G., „Данилов зборник као Данилов Festschrift“, Научни састанак слависта у Вукове дане 14 (1985), 177-181.

Martin, R. , The Dead Christ on the Cross in Byzantine Art, in Late Classical and Mediaeval Studies in Honour of A.M. Friend. Jt., Princeton 1955, 189-196.

Meyndorf, J., Introduction a l'etude de Gregoire Palamas, Paris 1959

Meyndorff, J., Byzantine Hesychasm: historical, theological and social problems. Collected studies, London 1974.

Мајендорф, Ј., Григорије Палама и православна мистика, Београд 1983.

Мајендорф, Ј., Христос у источнохришћанској мисли, Преведено издање, Манастир Хиландар 1994.

Мейендорф, Ј., Введение в Светоотеческое Богословие, преведено издање, Врњачка Бања 2008.

Медаковић, Д., Богородица „Живоносни источник“ у српској уметности, ЗРВИ, 5, Београд 1958, 203-212.

Медојевић, Ј.- Прелевић, М., Црква Св. Апостола Петра у Бијелом Пољу (1196-1996), Бијело Поље 1996.

Mezarites, N., Description of the Church of the Holy Apostles at Constantinople, ed. et trad. G. Downey, Transactions of the American Philosophical Society, New Series, vol. 47, part 6, Philadelphia 1957, 869-870.

Мелод, Р., На рођење Пресвете Богородице, ed. P. Maas, CA: Trypanis, Sancti, Romani Melodi Cantica, Cantica genuine, Oxford 1963, 276.

Мијовић, П., Менолог. Историјско- уметничка истраживања, Београд 1973.

Мијовић, П., Пећка патријаршија, Београд 1960.

Мијовић, П., Флор и Лавр- неимари и каменоресци из Улпијане, Гласник Музеја Косова и Метохије 7-8 (Приштина 1964), 339-353.

Милановић, В., Пророци су те нагостили у Пећи, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991.

Милановић, В., Старозаветне теме и Лоза Јесејева, in : Зидно сликарство Манастира Дечана, Београд 1995, 213-239.

Милановић, В., Култно-литургијске основе за изучавање иконографског програма у припратама средњовековних цркава, рукопис магистарског рада одбрањен на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду 2000.

Милановић, В., О фресци на улазу у Богородичину цркву архиепископа Данила II у Пећи, in: Зограф 30, Београд 2004-2005, 141-165.

Millet, G., La Monastere de Daphni, Paris 1896.

Millet, G., L'ancien art serbe. Les églises, Paris 1919, 61-62.

Millet, G., Recherches sur l'iconographie de l'évangile aux X^{IV}e, X^Ve et X^{VI}e siècles d'après les monuments de Mistra, de la Macédoine et du Mont-Athos, Paris 1916 (réimpression 1960²).

Millet, G., Etude sur les églises de Rascie, in: L'art byzantin chez les Slaves, Paris 1930, 180-182.

Millet, G., et Frolow, A., La peinture du Moyen âge en Yougoslavie, vol. I-1954, vol. II-1957, vol. III-1962, Paris.

Милешева у историји српског народа, Међународни научни скуп поводом седам и по векова постојања, САНУ, научни скупови књ. XXXVIII, књ. 6, Београд 1987.

Милојевић, М., Путопис дела Праве (Старе) Србије, II, Београд 1872, 239-255,

Милошевић, Д., Срби светитељи у старом сликарству, О Србљаку, Београд 1970, 149-160.

Милошевић, Д., Иконографија Светога Саве у средњем веку, in Међународни научни скуп "Сава Немањић-Свети Сава. Историја и предање" (САНУ, децембар 1976), ур. В. Ђурић, Бгд 1979, 279-318.

Миљковић-Пепек, Делото на зографите Михаило и Еutihиј, Скопље 1965.

Мирковић, Л., Татић, Ж., Марков манастир, Нови Сад 1925.

Мирковић, Л., Богородица Млекопитатељница, Богословље XIII/1 (Београд 1938), 14-32.

Мирковић, Л., Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника православне источне цркве, Београд 1961.

Мирковић, Л., Иконографске студије, Нови Сад 1974.

Мирковић, Л., Православна литургика, Други, посебни део, III издање, Београд 1982.

Мирковић, Л., Православна литургика, Први, опћи део, Београд 1995.

Митровић, Ј., Библиографија В. Ћоровић, ИГ за 1976, св. 1-2, 205-313.

Мојсиловић- Поповић, С., Secular Buildings in Medieval Serbian Monasteries, Мошин, В., Повеља краља Милутина Карејској ћелији 1318, Гласник Скопског научног друштва 19(1938), 59-78.

Мошин, В., О периодизацији руско-јужнословенских књижевних веза, Слово 11-12 (1962) 13-125.

Мошин, В., Повеле краља Милутина. Дипломатична анализа, Историјски часопис, књ XVIII, Београд 1971.

Мошин, В., Житије краља Милутина према архиепископу Данилу II и Милутиновој повели-аутобиографији, ЗИК 10 (1976)109-136.

Мошин, В., Акти из Светогорских архива, Споменик СКА 91 (1939) 15-260. Зограф 16, Београд 1985, 21, н.10.

Мошин, В. и Пурковић, М., Хиландарски игумани средњег века, Скопље (1940). Ново и допуњено издање (приредила и допунила Мирјана Живојиновић), Београд 1999.

Mouriki, D., The Portraits of Theodore Studites in Byzantine Art, JÖB 20 (1971) 249-280.

Mouriki, D., The Iconography of the Mosais, in St. Mary Pammakaristas (Fethiye Djami) at Istanbul, DOS, 15, Washington 1978, 133/139.

Мурики, Д., Живописи Спаситеља близу Алепохори Мегариде, Атина 1978.

Мицанис, А.Д., Иконе и баштина из Збирке Стовратнице Пароса, Атина 1996.

Недић, О., Прилог проучавању аутентичности архитектуре приказане на старим гравирама на примеру Пећке патријаршије, Зборник заштите споменика културе XI (Београд 1960), 171-179.

Nelson, R. S., The Iconography of Preface and Miniature in the Byzantine Gospel Book, New York 1980.

Ненадовић, С., Архитектура у Југославији од IX до XVIII века, Београд 1980, 150-153.

Николајевић, Б., О српској црквеној архитектури у средњем веку, Београд 1980 1905, 4-23.

Николајевић, В., Велики типик, четврто, исправљено и допуњено издање, Београд 1984.

Nikifor, Apologeticus Major, PG 100, col. 748c- 749.

Новаковић, С., Из Хронике деспота Ђорђа Бранковића, ГСУД 33, Београд (1872) 135- 162.

Новаковић, Ст., Манастир Бањска , Глас 32, 1892.

Новаковић, Ст., Законски споменици српских држава средњег века, СКА, Београд 1911.

Nordhagen, P.J., The Integration of the Nativity and the Annunciation to the Shepherds in Byzantine Art, Actes du XXII. Congres international d` histoire de l` art (Budapest 1969), I Budapest 1972, 253-257.

Ovadia, A., Corpus of the Byzantine Churches in the Holy Land, Bonn 1970, 213, pl. 34, 40.

Окуњев, Н., Грађа за историју српске уметности, 2. Црква Свете Богородице-Матеич, ГСНД VII-VIII, Скопље 1930.

Okunev, N.L., Lesnovo, L` art byzantin chez les Slaves, I, Paris 1930.

Omont, H., Evangiles avec peintures Byzantines du XIe siècle. Reproduction des 361 miniatures du ms. Gr. 74 de la BN, vol. I-II, Paris 1908.

Onasch, K., Das Weihnachtsfest im orthodoxen Kirchenjahr, Liturgie und Iconographie, Berlin 1958.

Острогорскій, Г., Аѳонскіе исихасты и ихъ противники, Записки Русского Научнаго Института в Бѣлград 5 (1931) 349-370 (= Светогорски исихасты и њихови противници, Сабрана дела 5, Београд 1970, 203-223).

Острогорски, Г., Сабрана дела V 203-223 (студија о исихазму), Бгд 1969.

Острогорски, Г., Историја Византије (2. фототипско издање), Београд 1996.

Павловић, Д., Једна позајмица архиепископа Данила II из Климента Охридског, Прилози за КИФ, књ. XX, св. 3-4, Београд 1954, 260-263.

Павловић, Д., Богородичин циклус у Благовештенској цркви манастира Градца, Зограф 33 (2009) 101- 119.

Павловић, М., Читати Данила II, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 233- 236

Pallas, D., Η Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγή, Αρχαιολογικόν δελτίον, 26 (1972) 201-224.

Палиура, А., Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία, Атина 1985.

Панић, Д.- Бабић, Г., Богородица Љевишка, Београд 1975.

Papadopoulos, K., Die Wandmalereien des XI. Jahrhundert in der Kirche Παναγία τῶν Χάλκων in Thesaloniki, Graz-Köln 1969, 18-25.

Петковић, В., „Лоза Немањића“ у старом живопису српском, Народна Старина II, Загреб 1923, 97-100.

Петковић, В., Живопис цркве Св. Богородице у Патријаршији Пећкој, Известия на Българския Археол. Институт IV (1927) 145-175, т IV-XXVIII.

Petković, V. R., Freske sa scenama iz života Arsenija I, arhiepiskopa srpskoga, Šišićev zbornik, Zagreb 1929, 65-68.

Petković, V., La peinture serbe du Moyen age, Beograd 1934.

Петковић, В., Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, САН, Посебна издања 157, Београд 1950.

Петковић, С., Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије (1557-1614), Нови Сад 1965.

Петковић, С., Пећка патријаршија, Београд 1982.

Петковић, С., О фрескама XVI века из припрате Пећке патријаршије и њиховим сликарима, Саопштења XVI (Београд 1984), 57-65.

Петковић, С, Морача, Београд 1986.

Покровский, Н., Евангелие в намятниках иконографии преимущественно византийских и русских, Санкт Петербург 1892.

Поповић, Д., Гроб архиепископа Данила II, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991-329-324.

Поповић, Ј., Житија светих за, јануар-децембар, Београд 1973-1977.

Поповић, Љ., Фигуре пророка у куполи Богородице Одигитрије, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 443-469.

Popović, Lj., Compositronal Concepts in Four Prophet Cycles in Churches Selected from the Period of King Milutin (1282-1321), Cyrillomethodianum, VIII-IX (1934- 1985) 283-317.

Поповић, М., Маглички замак, Археолошки институт Београд, Београд 2012.

Поповић, М., Хацић, С., Западна грађевина манастира Дечане, Саопштења XLIV-2012, 79- 100.

Поповић, П., Преглед српске књижевности, Београд 1909.

Поповић, Р., Архиепископ Данило II и управљање Црквом, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 89- 95.

Поповић, Р., Црквена имовина у Немањићкој Србији, Београд 1991.

Поповић, Р., Васељенски сабори, Србиње-Београд-Ваљево 1997.

Поповић, Р., Свети Флор и Лавр мученици из Улпијане, in Хришћанство на тлу источног Илирика пре досељења Словена, Београд 2004, 289-300.

Поповић, Р., Извори за црквену историју, Београд 2006.

Протић, Д., Црквено песништво, Београд 2001.

Протосинђел Доментијан, Пророчке књиге Старог Завета, Београд 1908.

Пурковић, М., Српски епископи и митрополити средњега века (Библиотека Хришћанског дела, књ.6), Скопље 1938, 22-26.

Пурковић, М., „Ка хронологији живота архиепископа Данила II“, Гласник патријаршије 33/10 (1952).

Радовановић, Ј., Црква Св. Николе у Пећкој патријаршији, Гласник СПЦ XLIII, Београд 1962, 400-410.

Радовановић, Ј., Иконографија фресака протезиса цркве Светих Апостола у Пећи, Зборник за ликовне уметности, 4 (Нови Сад 1968), 27-28, 39-40, 60-61.

Радовановић, Ј., Јединствене представе Васкрсења Христовог, Зограф 8, Београд 1977, 43-45.

Радовановић, Ј., Сан цара Навукодоносора и Пијанство Нојево у припрати Пећке патријаршије, Valcanica, XV, Београд 1984, 293-304.

Радовановић, Ј., Св. Теодор Студит са Христом Пантократором у огородичиној цркви Пећке патријаршије, in: Иконографска истраживања српског сликарства XIII и XIV века, Београд 1988, 24-29.

Радовановић, Ј., Монаштво и мучеништво у сликарству манастира Хиландара и Пећке патријаршије, in: Иконографска истраживања српског сликарства XIII и XIV века, Београд 1988, 79-82.

Радовановић, Ј., Радови из иконографије, Београд 2008.

Радовановић, М., Маглич град, ГЗМБИХ, 1934, 83- 89.

Радојчић, Н., О архиепископу Данилу II и његовим настављачима, предговор уз превод Данилових Живота краљева и архиепископа српских (изд. СКЗ, књ 257), Београд 1935.

Радојчић, С, Портети српских владара у средњем веку, Скопље 1934.

Радојчић, С., Старе српске минијатуре, Београд 1950.

Радојчић, С., Мајстори старог српског сликарства, Београд 1955.

Радојчић, С., Текстови и фреске, Нови Сад 1965. Друго, преснимљено издање, ЛИО, Горњи Милановац 2002.

Радојчић, С., Старо српско сликарство, Београд 1966.

Радојчић, С., Милешева, Београд 1971.

Радојчић, С., Одабрани чланци и студије 1933-1978, МС, Нови Сад 1982.

Радојчић, С., Архиепископ Данило II и српска архитектура раног XIV века, Узори и дела старих српских уметника, Београд 1975, 195-210, 7-17.

Радојчић, С., Беседе Јована Дамаскина и фреске Богородичиног Успења у црквама краља Милутина, in: Узори и дела старих српских уметника, Београд 1975, 181-193.

Радојчић, С., О временима стварања српске монументалне уметности, Зборник за ликовне уметности МС 12, Нови Сад 1976, 3-17.

Радојчић, С., О трпези Премудрости у српској књижевности и уметности од раног XIII до раног XIV века, у : Одабрани чланци и студије 1933-1978, Нови Сад 1982, 223-229.

Рајић, Ј., Историја разныхъ народовъ I, въ Будиномъ градѣ, 1823.

Reallexikon zur bizantinischen Kunst, ed. K. Wessel, Stuttgart 1963 sq.

Restle, M., Dodekaorton, in: RBK, col. 1207-1214.

Ristow, G., Die Geburt Christi in der frühchristlichen und byzantinischostkirchlichen Kunst, Reclinghausen 1963.

Сава, епископ шумадијски, Српски јерарси од IX до XX века, Београд-Подгорица-Крагујевац 1996.

Сава, епископ шумадијски, Гробна места српских архијереја, Крагујевац 1999.

Самарцић, Р., Писци српске историје, Београд 1976.

Самбинаку, Е., Живопис капеле Три јерарха манастира Варлаам на Метеорима (1637) Трикала 1997.

Свети Сава, Споменица поводом осамстогодишњице рођења 1175-1975. СПЦ, Београд 1977.

Симић-Лазар, Д., Каленић, сликарство, историја, Крагујевац 2000.

Симић, П., Црквена уметност- преглед развоја градитељства и живописа, Београд 1994.

Скабалланович, М., Христианские праздники, 1- 6, Киев 1915-1916.

Слијепчевић, Ђ., Хумско-херцеговачка епархија и епископи (митрополити) од 1219. до краја XIX века, Богословље XIV, 1939, 218-271.

Слијепчевић, Ђ., Историја СПЦ, I књига, Диселдорф 1978.

Соколов, Д., Библијска историја, с руског превео Б. Јовановић, Београд 1992.

Соловјев, А., Када је Дечански проглашен за свеца (краља Душана повеља лимском манастиру), Богословље 4, 1929, 284-298.

Соловјев, А.- Мошин, В., Грчке повеље српских владара, Београд 1936.

Stichel, R., Die Geburt Christi in der russischen Iconemalerei, Stuttgart 1990, 19-66.

Станојевић, Д., Нови подаци о живопису Данилове приправе ГДКС, 13 (Београд 1989) 60-61.

Станојевић, С. и Глумац, Др.Д., Св. Писмо у нашим старим споменицима, Београд, 1932, СКА. Посебна издање књ. LXXXIX.

Станојевић, Ст., Српски архиепископи од Саве II до Данила II (1263-1336) Глас, 153 (1933).

- Станојевић, Ст., Краљ Милутин (прештампано из Годишњице LXVI), 1937, 25-26.
- Станојевић, Ст., Историја српскога народа у средњем веку I. Извори и историографија 1. О изворима, СКА, Београд 1937.
- Стародубцев, Т., Представа Небеске литургије у куполи. Прилог проучавању, in Зборник радова Треће конференције византолога, Београд-Крушевац 2002, 381-411.
- Стародубцев, Т., Култ Богородице Ζωοδόχος πηγή и његов одјек у сликарству у доба Палеолога, Зограф 33 (2009) 101- 119.
- Стефановић, А., Стара српска архитектура и њен значај, СКГ 9 (1903), 130-131.
- Стојаковић, А., Архитектонски простор у сликарству средњовековне Србије, Нови Сад 1970.
- Стојановић, Љ., Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др. споменици СКА III (1890), Пећки летопис, 93-97.
- Стојановић, Љ., Житија краљева и архиепископа српских од архиепископа Данила и других, Глас 106, 1923, 97-112.
- Стојановић, Љ., Стари српски родослови и летописи, Београд 1927.
- Суботић, Г., Краљица Јелена Анжујска –ктитор црквених споменика у Приморју, ИГ 1-2 (1958), 131-147.
- Суботић, Г., Црква Св. Димитрија у Пећкој патријаршији, Београд 1964.
- Суботић, Г., Манастир Жича, Београд 1984.
- Talbot Rice, D., The Leaved Cross, Byzantinoslavica, XI, 1 (1950) 72- 80.
- Talbot Rice, D., Art of the Byzantine Era, prevod: Lj. Vignjević-Stanić, Београд 1978.
- Татић- Ђурић, М., Студије о Богородици, Београд 2007.
- Тодић, Б., Грачаница, Београд 1988.
- Тодић, Б., Иконографски програм фресака из XIV века у Богородичиној цркви и припрати у Пећи, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 361-373.
- Тодић, Б., Старо Нагоричино, Београд 1993.
- Тодић, Б., Ресава, Београд 1995.

- Тодић, Б., Српско сликарство у доба краља Милутина, Београд 1998.
- Тодић, Б., Српске теме на фрескама XIV века у цркви Св. Димитрија у Пећи, in: Зограф, бр. 30, 2004-2005, 123-140
- Тодић, Б., Чанак-Медић, М., Манастир Дечани, Београд 2005.
- Тодић, Жича, Београд 2007².
- Томасовић, М., Хришћански храм (тумачење храма са православне тачке гледишта), Богословље св. 1-2 (1990) 109-123.
- Томић, С., Николић, Р., Манасија, Београд 1964.
- Трифуновић, Ђ., Приповедање и симболи средњовековне прозе у : Стара књижевност, стр.142-180, Београд 1965.
- Трифуновић, Ђ., Белешке о делима у Србљаку, Студије, Београд 1970.
- Трифуновић, Ђ., Азбучник српских средњовековних књижевних појмова, Београд 1974. У Београду је 1990.г. изашло друго допуњено проширено издање (издавач „ Нолит“)
- Трифуновић, Ђ., Примери из старе српске књижевности, Београд 1975.
- Трифуновић, Ђ., Проза архиепископа Данила II, Књижевна историја IX (1976), 3-71.
- Трифуновић, Ђ., Архаични правопис у натписима Богородичиног храма у Пећи, in: Зборник Матице српске за књижевност и језик 41 (св. 1) Нови Сад 1993, 5- 12.
- Троицки, С., Ктиторско право у Византији и Немањинској Србији, Глас СКА 168, 1935, 81- 132. Туфегџић, В., Грађевински материјали, познавање и испитивање, Београд 1966.
- The Incarnate God, The Feast of Jesus Christ And The Virgin Mary. St. Vladimir's Seminary Press, New York 1995, прев. на српски језик, Цетиње 2002.
- Thierry, N., Deus notes à propos du Mandyion, Зограф
- Ћирковић, С., in: Историја српског народа I, 466-469; 472-475.
- Ћоровић – Љубинковић, М., Одрас култа св. Стефана у српској средњовековној уметности, Старинар н.с. 12 (Београд 1961) 45-60.
- Ћоровић, В., Историја Срба, ЗОГРАФ, Ниш 2001.

- Ђурчић, С., Грачаница: архитектура историја, Београд- Приштина 1988.
- Ungerwood, The Kariye Djami, I, New York 1966.
- Успенски, Л., Теологија иконе, преведено издање, Манастир Хиландар 2009².
- Успенски, Л.- Лоски, В., Смисао икона, превод са енглеског, Београд: Јасен 2008.
- Farmer, D., The Oxford Dictionary of Saints, Oxford- New York, 1992.
- Ferguson, G., Signs and Simbols in Christian Art, New York 1961.
- Festugiè re, A. J., Antioche paienne et chretienne, Paris 1959.
- Финдрик Р., Истраживачки и конзерваторски радови манастирског комплекса Пећке патријаршије 1964, 1965 и 1966.г., Старине Косова VI- VII, Приштина 1972, 180-182.
- Финдрик, Р., О пројекту за уређење манастирског комплекса Пећке патријаршије, 33 СК XXIV, 1974, 43-57.
- Финдрик, Р., Утврђење манастира Пећке патријаршије, Зборник посветен на Бошко Бабић, Прилеп 1986, 231-236.
- Финдрик, Р., Где се налазила стара манастирска трпезарија у Пећкој патријаршији, Саопштења XXII- XXIII/ 1990- 1991, 131- 156.
- Flemming, J., Kreuz und Pflanzenornament, Byzantinoslavica, XXX, 1
- Флоровски, Г., Источни оци IV века, Манастир Хиландар 1997.
- Флоровски, Г., Источни оци од V- VIII века, превод са руског, Манастир Хиландар 1998.
- Hadermann- Misguich, L., Kurbinovo, Bruwelles 1975.
- Hall, J., Rječnik tema i simbola u umjetnosti, Zagreb 1998.
- Hallensleben, H., Die Malerschule des Königs Milutin, Giessen 1963.
- Halkin, F., Bibliographia graeca, Bruxelles 1957.
- Haustein, E., Der Nermaniden Stammbaum, Bonn 1985.

Хацидакис, Н., Рођење Пресвете- Рођење Претече, Варијације и уобличавање једне теме у критској иконографији XV- XVI века, ДХАЕ, II (1982- 1983) Атина 1983.

Хацидакис, М., Мистра, средњовековна држава и тврђава, Атина 1987.

Hafner, S., Studien zur Altserbischen Dynastischen Historiographie (О династичком легитимитету), München (1964)

Хафнер, Станислав, Српски средњи век, Превод: Ј. Калић и С. Грубачић, Завод за уџбенике и наставна средства, Матица српска, 2001.

Цамис, Д., Теомитерикон, том I, преведено издање, Манастир Жича 2006.

Capizzi, Παντοκράτωρ (Saggio d' esegesi litterario- iconographica), OSA 170, Romae, 1964, 43-100, 117-155, 180- 360.

Цигаридас, Б., Живописи манастира Лапиос у Солуну и византијско сликарство XII века, Солун 1986.

Čanak-Medić, M, Prilog proučavanju crkve Sv.Apostola u Peći, Zbornik zaštite spomenika kulture, XV, 1964, 165-169.

Чанак-Медић, М., Архитектура и скулптура, приказ књиге В. Ј. Ђурића- С. Ћирковић- В. Кораћ, Пећка патријаршија, Београд 1990, Зограф 21, 88-89.

Чанак-Медић, М., Архиепископ Данило II и архитектура Пећке патријаршије, in: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 295-308.

Чанак-Медић, М., Архитектура прве половине XIII века, I, Београд 1995.

Чанак-Медић, М., Архитектура прве половине XIII века, II, Београд 1995.

Чанак-Медић, М., Готика у српској црквеној архитектури од Жиче до Ресаве, in: Манастир Ресави, Деспотовац 1995, 111- 134.

Чанак-Медић, М., Тодић, Б., Манастир Жича, Београд 2007².

Чанак-Медић, М., Манастир Дечани, Београд 2007.

Чарнић, Е., Архијереј по реду Малиседековом, Богословље XXXII (Београд 1973) 17-42; XXXIII (1974) 17-46.

Чарнић, Е., Исус Христос, живот и дело, Крагујевац 1993.

Чарнић, Е., Увод у Свето писмо Новог завета, Крагујевац 1994.

Chirat, H., La naissance et les trios premières années de la Vierge Marie dans l'art byzantin, *Memorial J. Chaine, Bibliothèque de la Faculté Catholique de Théologie de Lyon*, 1950, 86/96.

Schwartz, E., *Kirillos von Scythopolis*, Leipzig 1939.

Schiller, G., *Iconography of Christian Art*, vol. I, London 1971.

Schug-Wile, Christa, *Byzanz und seine Welt*, prevela S. Knežević, Rijeka 1978

Шмеман, А., *Историјски пут православља*, Цетиње 1994.

Шмеман, А., *Тајне празника*, Цетиње 1996.

Шмеман, А., *Божанствена литургија*, Цетиње 1999.

Шмеман, А., *За живот света*, Београд 1999.

Шмеман, А., *Свете тајне*, Цетиње 1999.

Шупут, М., *Пластична декорација Бањске*, ЗЛУ 6, Нови Сад 1970, 37-51.

Шупут, М., *Архитектура пећке припрате*, Зборник за ликовне уметности, 10 (Нови Сад 1977), 45-67.

Шупут, М., *Византијски пластични украс у градитељским делима краља Милутина*, ЗЛУ 12, Нови Сад, 41-54.

Биографија аутора

Ђорђе М. Шебек рођен је 2. октобра 1954. године у Врбници, Република Србија. После основне школе завршио је Богословију “Св. Саве”. Дипломирао је 1984. године на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета, код професора др Миодрага Јовановића, одбранивши рад с темом “Илустрација српске штампане књиге у XVIII веку”. Стручни испит за професора ликовне уметности положио је 1989. године. Постдипломске студије завршио је на Богословском факултету, одбранивши магистарски рад “Верска политика цара Јустинијана I Великог и црквени спорови у VI веку”. Радио је као професор ликовној уметности у основној школи, гимназији и средњим стручним школама. Сада је запослен у Трговинској- угоститељској школи у Крагујевцу.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а
број индекса

Ђорђе Шабек

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Критичка делатност архиепископа Данила II

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 4. децембра 2015. г.

Ђорђе Шабек

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Зорђије Шебек
Број индекса _____
Студијски програм Историја уметности
Наслов рада Критичка делатност архиепископа Данила II
Ментор проф. др Драган Војводић
Потписани/а _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 4. децембра 2015.г.

Зорђије Шебек

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Критичка делатност архиепископа Данила II

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 4. децембра 2015. г.

Зорѓије Штебан

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу

на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.